

63 3(44ip1)-6

15 92

Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej

**Tom II
Reset czy kontynuacja?**

Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу

**Том II
Перезавантаження чи продовження?**

Rzeszów – Lwów – Iwano-Frankowsk 2012

**Od ugody hadziackiej
do Unii Europejskiej**

TOM II

Reset czy kontynuacja?

**Від Гадяцької угоди
до Європейського Союзу**

TOM II

Перезавантаження чи продовження?

Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej

TOM II

Reset czy kontynuacja

pod redakcją
Adama Kulczyckiego, Igora Guraka, Iwony Słoty,
Mirosława Rowickiego, Olega Boryniaka

Від Гадяцької угоди до Європейського Союзу

TOM II

Перезавантаження чи продовження?

за редакцією
Адама Кульчицького, Ігора Гурака, Івони Слоти,
Мирослава Ровіцького, Олега Бориняка

НБ ПНУС

777659

Rzeszów – Lwów – Iwano-Frankowsk 2012

Słowo wstępne

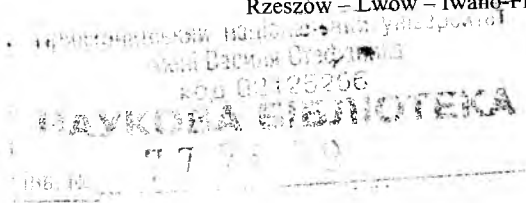
Recenzowali
prof. dr hab. PETRO FEDORCZAK
prof. dr hab. JURIJ MAKAR

Korekta
ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Skład i łamanie
MARIA BASZA

© Instytut Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego,
„Kurier Galicyjski Niezależne pismo Polaków na Ukrainie”,
Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. Wasyla Stefanyka

Rzeszów – Lwów – Iwano-Frankowsk 2012

ISBN 978-83-7338-788-1

WYDAWNICTWO „BIBLIOTEKA KURIERA GALICYJSKIEGO”
Iwano-Frankowsk 76000 (Ukraina) ul. Iwasiuka 60,
tel. 00-38 (0342) 71-38-66, e-mail: kuriergalicyjski@wp.pl
wydanie I; format A5

Druk: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego
z makiet dostarczonych przez Wydawnictwo „Biblioteki Kuriera Galicyjskiego”

Drugi tom Serii Wydawniczej Biblioteki Kuriera Galicyjskiego „Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej”, który oddajemy do rąk Czytelników, zatytułowaliśmy „Reset czy kontynuacja?”. Zamieściliśmy w nim publikacje omawiające trudne tematy związane z aktualnymi relacjami polsko-ukraińskimi.

W tomie zebraliśmy opracowania polskich i ukraińskich badaczy bilateralnych relacji polsko-ukraińskich. Wydawnictwo książkowe jest platformą, na której dyskutują historycy, socjolodzy, filozofowie, politolodzy oraz publicyści zajmujący się problematyką stosunków polsko-ukraińskich.

Publikacja składa się z dwóch części. W pierwszej zamieściliśmy prace dotyczące stosunków polsko-ukraińskich, a w drugiej (VARIA) znalazły się różnorodne opracowania polskich i ukraińskich badaczy.

Seria Wydawnicza „Od ugody hadziackiej do Unii Europejskiej” powstała z inicjatywy Przykarpackiego Państwowego Uniwersytetu im. Wasyla Stefanyka, „Kuriera Galicyjskiego”, Instytutu Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i Rzeszowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Publikacja jest dowodem aktywnej współpracy polskich i ukraińskich badaczy. Jest przedsięwzięciem integrującym polskie i ukraińskie środowisko naukowe. Zamiarem redaktorów tomu jest, aby publikacja stała się znaczącym głosem w toczącej się dyskusji o przyszłości stosunków polsko-ukraińskich.

Życzymy miłej lektury.

Zespół redakcyjny

Ігор Райківський

Взаємини українських і польських соціалістів у Другій Речі Посполитій: від конфронтації до пошуку порозуміння

Після розпаду Австро-Угорської імперії та поразки у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Галичина увійшла до складу відновленої Польської держави. Загострення українсько-польського протиробства в міжвоєнній Польщі відобразилося на контактах між українськими і польськими соціалістами. У розвитку взаємин між Українською соціал-демократичною партією (далі – УСДП) і Польською партією соціалістичною (далі – ППС) в міжвоєнний період можна виділити два етапи: 1) 1918–1924 рр.; 2) 1928–1939 рр. На першому етапі у зв'язку з національно-визвольними рухами, розпадом Австро-Угорської імперії відбулося загострення міжетнічних стосунків у Галичині, що й призвело до кровопролитної польсько-української війни. За цих умов УСДП і ППС практично стали по різні сторони збройного конфлікту.

Представники УСДП увійшли до складу першого уряду Західно-Української Народної Республіки (А. Чернецький став державним секретарем праці і суспільної опіки, а М. Парфанович – заступником секретаря шляхів), тоді як польські соціалісти очолили перші уряди відродженої Польщі – Другої Речі Посполитої. Пепесівці становили більшість в урядах І. Дашинського та Є. Морачевського разом з діячами Польської трудової партії “Визволення”¹. “Не станув польський революційний пролетаріат в однім ряді з українським товаришем – розійшлися їх шляхи”², – робила в 1919 р. висновок газета УСДП “Вперед”. Партійний орган “Червоний прапор” заявляв (1 травня 1919 р.), що польські соціалісти “йдуть проти нас, називаючи кожен наш виступ в обороні прав українського народу націоналізмом, шовінізмом”³. За свідченнями Л.Ганкевича, одного з лідерів УСДП, партія ще в кінці жовтня 1918 р. розірвала стосунки з польськими соціалістами⁴.

Отже, польсько-український збройний конфлікт з усім трагізмом продемонстрував ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. УСДП, як і ППС, чітко виявила свій

¹ Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – С.44; Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska. 1890-1919. – Warszawa, 1983. – S. 623, 624.

² Вперед. – 1919. – 16 лютого.

³ Червоний прапор. – 1919. – 1 травня.

⁴ Наш голос. – 1919. – 3 червня.

національний патріотизм, примат національного над соціальним та інтернаціональним.

ППС робила спроби налагодити контакти з українськими соціал-демократами. Пепеєсівці мали на меті заручитися підтримкою УСДП при ухваленні проекту територіальної автономії Східної Галичини, зокрема щодо визначення кордонів та основних умов автономії. 7 листопада 1921 р. в редакції газети УСДП “Вперед” у Львові відбулася зустріч діячів ППС М. Недзьялковського і К. Пужака з українськими еседеками. Польські соціалісти цікавилися ставленням УСДП до автономістського розв’язання справи Східної Галичини, запропонованого ППС. П. Буняка і М. Парфанович від імені українських соціал-демократів дали негативну відповідь⁵. Враховуючи невирішеність міжнародно-правового статусу Східної Галичини до 1923 р., УСДП, як і всі українські партії національно-державницького табору, бойкотувала заходи польських властей в краї (перепис населення 1921 р., вибори до сейму і сенату 1922 р.). Партія звинувачувала ППС у тому, що вона, “відкрікши всі соціалістичні принципи, пішла на службу польської буржуазії”⁶.

Поразка національно-визвольних змагань, становлення польського окупаційного режиму в Західній Україні, а з іншого боку – наявність української державності (хоча й ілюзорної) в особі Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), “українізація” спричинили ліворадикальну еволюцію УСДП на початку 1920-х років, яка загострила стосунки партії з ППС. Керівництво УСДП “не поставило міцного політично-ідейного опору проти... опанування партії комуністичним і комунофільським елементом”⁷, – слушно зауважив радикал І.Макух. Відомі й заслужені в минулому керівники УСДП на початку 20-х рр. з різних причин опинилися поза партійною організацією (В. Темницький, В. Старосольський, О. Безпалко, С. Вітик та ін.) або були виключені з Головної управи (А. Ганкевич, П. Буняк, І. Квасниця). Окремі лідери УСДП (О. Панас, А. Чернецький та ін.), хоч і не підтримували до кінця комуністичної ідеології, платформи Комінтерну, були обрані до нової управи на VI партійному з’їзді 18 березня 1923 р. З’їзд відкрито проголосив перехід УСДП на ліворадикальні позиції. Власті заборонили прокомуністичну УСДП в січні 1924 р.

Отже, від розпаду Габсбурзької монархії, проголошення ЗУНР до заборони УСДП польською владою в 1924 р. партія критично ставилася до ППС, не мала з нею на офіційному рівні жодних зв’язків. Навіть першотравневі свята міжнародної пролетарської солідарності українські й польські соціал-демократи в краї відзначали окремо. По суті, конфлікт спричинило різне бачення національного питання: УСДП виступала за злуку західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною, не визнавала польського оку-

⁵ Вперед. – 1921. – 11 листопада.

⁶ Там само. – 5 липня.

⁷ Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – С. 302.

паційного режиму, тоді як ППС обстоювала входження Галичини до складу Речі Посполитої (хоч і на правах територіальної автономії).

Від офіційної політичної лінії УСДП відрізнялася позиція Миколи Ганкевича, одного із засновників і багатолітніх лідерів партії. Він критично ставився до російських більшовиків, був прихильником порозуміння з польськими соціалістами, вважаючи, що “в Галичині територіальна автономія – се пункт вихідний”⁸. На його думку, підтриманий ППС проект територіальної автономії мав забезпечити вирішення “польсько-української справи на одинокій національній мирній дорозі”⁹. Центральний орган УСДП газета “Вперед” писала, що М. Ганкевич “поставився до великої пролетарської революції Сходу як сліпець до ясного сонця” і почав “лаятися на велике пролетарське діло...”¹⁰. Головна управа на своєму засіданні 29 грудня 1921 р. на вимогу львівської робітничої ради УСДП виключила М.Ганкевича з партії. Він не був офіційно поінформований і дізнався про це рішення з газети¹¹. М. Ганкевич до кінця свого життя (помер у липні 1931 р.) виступав за тісну співпрацю українських соціал-демократів з пепеєсівцями, а в партійному житті відновленої в 1928 р. УСДП участі не брав.

На другому етапі, починаючи з середини 1920-х років, намітилася тенденція до взаємодії між УСДП і ППС. Цьому сприяло насамперед зростання контрверзи серед різних угруповань в українському національно-державницькому таборі, що призвело до розколу між легальними і нелегальними структурами політичного спектру. Все більше посилювалися позиції (особливо серед молоді) націоналістичного підпілля, інтегрального українського націоналізму, що знайшов відображення в ідеології Організації українських націоналістів (ОУН). Водночас зростали впливи клерикальних партій – Української народної обнови та Українського католицького союзу, що виникли на початку 1930-х рр. Поправління суспільних настроїв у 30-ті роки і пов’язана з цим організаційна слабкість УСДП спонукали партійних лідерів до пошуку союзника в польському політичному таборі. Секретар УСДП І.Квасниця відкрито сказав, що “момент для ведення справді соціалістичної і класово-усвідомлювальної роботи був дуже невідповідний”¹².

Українські соціал-демократи бачили в ППС союзника в боротьбі за соціалістичну перебудову суспільства, що в їх розумінні була безпосередньо пов’язана з національним визволенням. УСДП послідовно виступала за незалежну соборну Українську державу з соціалістичним ладом. Польські соціалісти пішли на зближення з УСДП, щоб зміцнити фронт лівих сил про-

⁸ Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ) у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2585, арк.16 зв.

⁹ Вперед. – 1922. – 30 березня.

¹⁰ Там само. – 18 січня.

¹¹ ЦДІАУ у Львові, ф.309, оп. 1, спр.2183, арк.14.

¹² Kwasnycia I. Ukraińska Socjalna Demokracja // Robotnik. – 1934. – 1 maja.

ти обмеження демократичних інститутів, фашизації суспільного життя в Польщі в 1930-х роках. Пепеєсівські лідери прихильно ставилися до заходів колишнього керівництва УСДП щодо відбудови партії на старих, соціал-демократичних позиціях. Відродження УСДП остаточно завершив партійний з'їзд 8–9 грудня 1928 р. у Львові.

Виступаючи на з'їзді – Українському соціалістичному конгресі, новообраний голова партії А. Ганкевич висловив думку про необхідність взаємодії УСДП зі всіма соціалістичними партіями, передусім з ППС та українськими соціалістами-радикалами: “Інші українські партії є або буржуазні, або комуністичні, і з ними УСДП не може співпрацювати”¹³. В. Темницький переконував учасників з'їзду, що “відношення до соціалістичних партій інших народів” – це найбільш “болюче” питання політики УСДП, але “як партія класова” вона мусить “порозуміватися з іншими соціалістичними партіями”¹⁴. Делегати робили деякі застереження щодо негайного вступу УСДП до II Інтернаціоналу, водночас жоден із них не підтримав приєднання партії до III, Комуністичного Інтернаціоналу. Отже, відновлена УСДП намагалася поєднати національну ідею з марксизмом, виявила прагнення підтримати міжнародний соціалістичний рух і зблизитися з ППС. В основу політичної платформи УСДП поклала тезу про примат демократії в боротьбі за завдання українського робітничого класу.

Найбільш виразною співпраця УСДП і ППС була у профспілковому русі. Згідно з рішенням грудневого з'їзду УСДП 1928 р. українські соціал-демократи взяли курс на створення автономних українських відділів у загальнодержавних класових професійних спілках. Спільна нарада ЦК УСДП і Центральної Комісії Класових професійних спілок (КПС), що перебували під впливом польських соціалістів, 29 квітня 1929 р. у Львові визначила умови вступу робітників-українців до автономної профспілкової організації в рамках КПС. Передбачалося для ведення “організаційної і культурно-освітньої діяльності серед українських робітників” обрати Українську професійну комісію, підпорядковану Центральній комісії КПС, а також організувати видавництво українською мовою професійного органу і скликати найближчим часом Український професійний конгрес¹⁵. Однак, незважаючи на підтримку ППС, засідання Українського професійного конгресу, що відбулося 1 листопада 1929 р. у Львові за участю 119 делегатів з 38 місцевостей краю, не вдалося завершити через протидію польської поліції та прокомуністичних елементів (насамперед партій “Сельроб-єдність” та ППС-лівиця). На конгресі з вітальною промовою виступив відомий діяч ППС І. Щирек¹⁶. Газета “Професійний

¹³ Наші соціалісти про себе. Відновлення УСДП // Діло. – 1929. – 13 січня.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 6, оп. 1, спр. 470, арк.3; V конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.

¹⁵ Професійний вістник. – 1929. – жовтень.

¹⁶ Професійний вістник. – 1929. – листопад; Діло. – 1929. – 5 листопада; Wszystkie stron-

вістник”, заснована як друкований орган Української професійної комісії (голова – І. Квасниця), виходила протягом 1929–1932 рр. нерегулярно через фінансові проблеми (всього – 22 номери).

У цілому УСДП заручилася підтримкою лідерів ППС у профспілковій діяльності, але так і не змогла досягти своєї мети – виділити автономну українську структуру в рамках Класових професійних спілок у Польщі. Щоправда, під впливом УСДП перебували окремі професійні осередки на місцях (наприклад, у 1937 р. – товариство двірників і домашньої прислуги “Праця” в Дрогобичі у складі 50 осіб)¹⁷. А. Чернецький стверджував, що з угоди між ЦК УСДП і Центральною комісією КПС “в практиці не вийшло... нічого. Серед польського робітництва... закорінився глибоко примат тотальності Польської держави...”¹⁸. Отже, УСДП не вдалося виділити автономні українські робітничі профспілки, що можна пояснити не лише опором польської влади і ліворадикальних сил, а й важким економічним становищем робітників-українців та вузькою соціальною базою УСДП через малу кількість національно свідомих промислових робітників.

Політичні взаємини партії українських соціал-демократів з ППС наприкінці 1920-х – у 1930-ті рр. розвивалися хвилюючі, залежно від стану польсько-українських стосунків і ситуації в українському національно-державницькому таборі. На перших порах протягом 1929 р. – першої половини 1930 р. намітилася тенденція до зближення відновленої УСДП з польськими соціалістами. Так, першотравневе свято в 1930 р. УСДП вперше під польською владою відзначила організовано разом з польськими та єврейськими соціалістами. Соціал-демократи взяли участь у мітингах в 19 містах краю (у Львові, Бориславі, Дрогобичі, Добромилі, Долині, Калуші, Надвірній, Станіславі і т.д.)¹⁹. Член Центрального Комітету (ЦК) УСДП В. Темницький, довідавшись про те, що він входить до сейму замість посла голови УСРП А. Бачинського, який помер у травні 1930 р., відкрито заявив про своє бажання співпрацювати на парламентській арені з представництвом ППС²⁰. У розмові зі співробітником газети ППС²¹ “Robotnik” В. Темницький відзначав, що стосунки між УСДП “стають щораз ближчими” і що “ППС – єдина сила, котра чесно бореться за демократію в Польщі. Тому в цій боротьбі мусимо йти разом, пліч-о-пліч”²².

nictwa. – 1930. – 29 stycznia. – S. 28, 29.

¹⁷ Державний архів Львівської області, ф. 256, оп.1, спр. 63, арк. 50 зв.

¹⁸ Чернецький А. Український робітник // Діло. – 1936. – 29 листопада.

¹⁹ Свято 1 Травня // Професійний вістник. – 1930. – червень

²⁰ Як відомо, українські соціал-демократи взяли участь у виборах до польського парламенту 1928 р. в одному блоці з УСРП. В. Темницький займав друге місце у виборчому списку по округу після А. Бачинського.

²¹ Ця заява не мала практичних наслідків, бо вже у серпні 1930 р. Ю. Пілсудського розпустив сейм і сенат.

²² Pierwszy poseł ukraińskiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej // Robotnik. – 1930. – 24 maja.

Певне охолодження у стосунках між УСДП і ППС зумовила сумнозвісна “пацифікація” українського населення Галичини восени 1930 р. Вона призвела до порозуміння основних українських партій на виборах до польсько-го парламенту восени 1930 р. УСДП, Українське національно-демократичне об’єднання (далі – УНДО) та Українська соціалістично-радикальна партія (далі – УСРП) разом з двома білоруськими партіями сформували спільний “Український і білоруський виборчий блок”, що був, по суті, об’єднанням ліберально-демократичних і соціалістичних угруповань на загальнонаціональній платформі. У відозві, підписаній членами блоку, підкреслювалося, що українські національно-державницькі сили об’єдналися, “не порушуючи своїх окремих “ідеологічно-програмових завдань”, для захисту “українців без огляду на партії, класи і віросповідання”²³. Зближення УСДП з УНДО та УСРП мало цільовий і тимчасовий характер. Українські соціал-демократи займали у виборчому списку блоку надто низькі місця, що не дозволило жодному з них увійти до парламенту.

Отже, загострення українсько-польського протистояння в Галичині, “пацифікаційна” акція уряду та парламентські вибори 1930 р. спричинили тенденцію до консолідації УСДП з іншими легальними українськими партіями. Це призвело до охолодження у стосунках з ППС, незважаючи на критичне ставлення пепесівців до “пацифікації”. Польські соціалісти визнавали обов’язок влади гарантувати безпеку і майно громадян Речі Посполитої, але, з іншого боку, стверджувалося, що уряд повинен був прагнути виключно ліквідації українського націоналістичного підпілля, а не застосовувати принцип колективної відповідальності. Було сказано, що “пацифікація” заперечує “ідеологію польсько-українського порозуміння”, про необхідність втілення якої в життя говорили представники урядового “санайного” табору. У пепесівській пресі панувала думка, що причиною гостроти українсько-польського протистояння була не стільки сила українського націоналізму, скільки нерозв’язаність питання земельної реформи²⁴.

Відцентрові тенденції в національно-політичному житті після 1930 р. стали причиною зростання контрверзи між різними групами українського політичного табору. З особливою гостротою УСДП вступила у боротьбу з націоналістичним підпіллям і клерикальними партіями. Так, один із лідерів УСДП Р. Скибінський на сторінках газети ППС “Robotnik” відкрито засудив націоналістичну діяльність утвореної в 1929 р. Організації українських націоналістів, з огляду на “фашистські тенденції”²⁵. У резолюції засідання ширшої управи УСДП від 22 березня 1931 р. критикувалося прагнення

²³ Діло. – 1930. – 2 жовтня; Громадський голос. – 1930. – 11 жовтня.

²⁴ Коко Е. Ставлення польського соціалістичного руху щодо українського питання у Польщі в 1930-1939 роках // Галичина. – 2001. – № 5-6. – С. 336.

²⁵ Praca i życie ukraińskiego ruchu socjalistycznego. Rozmowa “Robotnika” z tow. R. Ski-bińskim, wice-prezesem U.S.D. // Robotnik. – 1934. – 15 września.

католицьких партій захистити “загибаючий капіталістичний світ”²⁶. Ідея співпраці польських та українських соціал-демократів була підтримана лідерами ППС, що бажали зміцнення в українському суспільстві соціалістичних сил, вбачаючи в цьому шлях до покращення польсько-українських відносин. Львівський орган ППС “Dziennik ludowy”, засудивши непарламентські, збройні методи діяльності УВО-ОУН, стверджував, що “боротьба з Польщею... є віддаленням процесу створення української держави, відбувається зі шкодою для самої української справи”²⁷. Польські соціалісти з острахом спостерігали за посиленням в українському політичному таборі радикально націоналістичних настроїв, особливо серед молоді²⁸.

Представники УСДП і ППС на найвищому партійному рівні вперше після 1918 р. зібралися на конференції 29 січня 1933 р. у Львові. У ній взяли участь представники місцевих партійних комітетів та Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) і львівського Окружного Робітничого Комітету (ОРК) ППС. Від партії українських соціал-демократів на переговорах були присутні члени Центрального Комітету Л. Ганкевич (голова), В. Темницький, В. Старосольський, І. Квасниця та ін. Натомість польську сторону представляли діячі ЦВК ППС послі М. Недзялковський і К. Пужак, представник ОРК ППС А. Гауснер, Б. Марковський, Б. Скаляк та І. Щирек. М. Недзялковський чітко висловив думку учасників конференції про те, що “минуле – це найбільша перепона до порозуміння з УСДП”. “Минуле треба перекреслити, – заявляв він. – Тільки соціалізм може вирятувати людство і під тим кутом треба підходити до всіх справ”²⁹. Конференція ухвалила рішення про взаємодію УСДП і ППС у боротьбі проти націоналізму, фашизму і комунізму. Співпраця обох партій мала сприяти подоланню гостроти у відносинах між українським і польським народами. Найсуттєвіша розбіжність між УСДП і ППС існувала в поглядах на вирішення національного питання. УСДП обстоювала утворення незалежної соборної Української держави, тоді як ППС виступала за територіальну автономію українських земель у Польщі. Водночас лідери ППС виразно підтримали принцип “самостійности й державної незалежности українського народу”³⁰. Очевидно, йшлося про відновлення української державності на Наддніпрянщині.

Підсумовуючи результати конференції, І. Квасниця в інтерв’ю газеті “Robotnik” підкреслив, що ППС визнала в українському питанні максимальну програму УСДП: “Перший найважливіший крок зроблено, як Соціалізм звів нас до одного столу нарад, так Соціалізм доведе і до зміцнення зав’язаних

²⁶ Засідання ширшої управи УСДП // Вперед. – 1931. – квітень.

²⁷ Dziennik ludowy. – 1930. – 10 sierpnia, 24 sierpnia.

²⁸ Коко Е. Ставлення польського соціалістичного руху... – С. 337.

²⁹ Львівська конференція // Вперед. – 1933. – травень; Діло. – 1933. – 2 лютого; Robotnik. – 1933. – 1 lutego, 21 lutego.

³⁰ Львівська конференція // Вперед. – 1933. – травень.

контактів”³¹. Водночас діяч ППС К. Чапінський стверджував у сеймі, що угода про співпрацю з УСДП повинна була певною мірою запобігти “тим розходженням, які в останніх часах виникли між польським і українським суспільствами”³². У цілому спільна конференція УСДП і ППС мала суто теоретичний характер.

Діячі ППС уважно стежили за консолідаційними процесами в 1933–1934 рр. в “лівій”, соціалістичній частині українського політичного табору, в яких брала участь УСДП (як і галицька УСРП і ще дві партії наддніпрянсько-українських соціалістів – УСДРП і УПСР). Поштовх до консолідаційної акції дав передусім остаточний відхід від політики “українізації” в радянській Україні, масові сталінські репресії і голодомор 1932–1933 рр. М. Недзялковський висловив думку про необхідність співпраці польських та українських соціалістів з метою “рушення з місця” українського питання в Польщі. Виступаючи проти існуючого в державі устрою, він вважав, що “паралельні і спільні зусилля ППС і Українського блоку соціалістичних партій могли б інакше покерувати розвитком польсько-українських відносин взагалі”³³. Показово, що ППС підтримала внесок українських депутатів у сеймі щодо заснування українського університету в лютому 1933 р.³⁴

Загострення протиборства в українському політикумі після проголошення керівництвом УНДО – найбільш впливової української політичної партії в Польщі – політики “нормалізації” з польськими урядовими чинниками спонукало УСДП до зближення з ППС як ідейно близькою партією в польському політичному таборі. Крім того, позиції ППС та УСДП збігалися з ряду питань практичної політики, зокрема у ставленні до угодовської акції УНДО, бойкоту парламентських виборів 1935 р. як недемократичних тощо. Виразом налагодження стосунків з ППС стала підтримка УСДП пелеесівської вимоги національно-територіальної автономії на етнографічних українських землях у Речі Посполитій. Цю вимогу УСДП висувала, як правило, на спільному з ППС святкуванні 1 травня в 1936–1938 рр. Так, УСДП виголосила свої автономістичні домагання на першотравневому мітингу 1936 р. у Львові разом з польськими та єврейськими соціалістами. Від імені партії П. Буняк вимагав встановлення “територіальної, політичної та культурної автономії для українського народу у Польщі”³⁵. Наскільки відомо, УСДП не розглядала концепцію автономії на засіданнях ЦК або партійному з’їзді, відмовилася від цього постулату в 1939 р. Крім УСДП, ще дві партії – УНДО та КПЗУ – в другій половині 1930-х

³¹ Sprawy ukraińskie i socjaliści ukraińscy. Wywiad “Robotnika” z tow. I. Kwasnycią // Robotnik. – 1933. – 28 maja.

³² Sprawozdanie stenograficzne z 78 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z 3.11.1933, ł. 44.

³³ Niedziałkowski M. Problemy ukraińskie. Uśmiech losu // Robotnik. – 1935. – 1 stycznia.

³⁴ Koko E. W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowościowej w Polsce (1918–1939). – Gdańsk; 1995. – S. 117.

³⁵ Свято 1 травня // Діло. – 1936. – 2 травня.

рр. домагалися автономії Західної України, ворогуючи між собою, що яскраво свідчить про гостроту протиборства в суспільно-політичному житті краю.

У цілому 1930-ті рр. були несприятливими для поширення соціалістичних ідей, особливо в українському суспільстві. “Українська інтелігенція ставиться сьогодні байдуже або вороже до соціалізму і робітничого руху”³⁶, – стверджувала газета УСДП “Робітничий голос”. Радикалізація настроїв, інтегральний український націоналізм чимдалі ширше охоплювали суспільство, насамперед молоде покоління, що суперечило досягненню УСДП політичного ідеалу – побудови демократичним шляхом соціалістичної, самостійної і соборної України. Деяке зближення УСДП в другій половині 1930-х рр. з ППС, що мала більш міцні позиції і налічувала в Польщі до 30 тис. членів³⁷, виразно підкреслило слабкість партії українських соціал-демократів. Численність УСДП, ймовірно, не перевищувала 1,5–2 тис. осіб. Газета УНДО “Діло” з неприхованою іронією бажала УСДП “табличку множення членів”, що означало необхідність набагато збільшити їх кількість, щоб соціал-демократи мали широку організаційну мережу³⁸.

Щоправда, у межах ППС дещо вирізнялася позиція східногалицької партійної організації, що більш гостро реагувала на українське питання. Відомі діячі ППС зі Східної Галичини (А. Гауснер, Б. Скаляк та ін.) постійно заперечували територіальну автономію. У лютому 1939 р., в період наростання загрози світової війни, керівництво львівського Окружного Робітничого Комітету ухвалило навіть рішення віддати до партійного суду двох діячів за підтримку ними вимоги територіальної автономії Східної Галичини³⁹. В автономістському проекті ППС акцентувала увагу на необхідність гарантування прав польського населення, котре, як писав М. Недзялковський, “не може бути жодним чином визнане – всупереч “теоріям” українських націоналістів – за якесь “напливове” населення, навпаки, це є населення від віків так само корінне”⁴⁰. Щодо лінії кордону між Польщею і незалежною Україною в майбутньому, то, на думку М. Недзялковського, цю проблему не можна було справедливо вирішити в рамках капіталістичного устрою⁴¹.

Таким чином, взаємини УСДП і ППС у міжвоєнний період залежали, в першу чергу, від стану міжнаціональних стосунків. Вони різко загострилися в період польсько-української війни 1918–1919 рр. та в умовах невизначеності міжнародно-правового статусу Східної Галичини на початку 1920-х рр. і мали тенденцію до зближення в 30-ті рр., коли поглибилося протиборство в українському політичному таборі під владою Польщі. УСДП

³⁶ До наших товаришів // Робітничий голос. – 1938. – березень.

³⁷ Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa; 1974. – S. 507.

³⁸ Св. Миколай // Діло. – 1933. – 20 грудня.

³⁹ Koko E. Ставлення польського соціалістичного руху... – S. 337.

⁴⁰ Niedziałkowski M. Małopolska Wschodnia // Robotnik. – 1935. – 14 stycznia.

⁴¹ Koko E. W nadziei na zgodę. – S. 70.

і ППС бачили шлях до розв'язання польсько-українських суперечностей через утвердження в суспільній свідомості соціалістичного ідеалу на принципах західноєвропейської соціал-демократії (а не більшовицької партійно-тоталітарної моделі, що існувала в СРСР). Стабільній співпраці УСДП з партією польських соціалістів заважали розбіжності в національному питанні. УСДП послідовно обстоювала національну ідею, створення незалежної соборної Української держави, тоді як ППС висунула постулат територіальної автономії для українських земель у складі Польщі⁴².

Зусилля ППС і УСДП об'єктивно були спрямовані на зменшення гостроти польсько-українського протистояння, але цього, на жаль, не вдалося досягти. Це свідчило, з одного боку, про слабкість українофільського табору в польському суспільстві, що був готовий іти на поступки українцям, а з іншого – про порівняно незначні впливи української соціал-демократії, як і взагалі тих політичних сил національно-державницького спрямування, що покладали певні надії на польсько-український компроміс у Другій Речі Посполитій для забезпечення більшої свободи національного розвитку. Зростання впливів інтегрального націоналізму стало зворотнім боком невирішеності українсько-го питання в Польщі, колонізаційної політики польських урядів на “східних кресах”. Міжвоєнний період увійшов в історію як час крайнього загострення польсько-українських стосунків.

⁴² Детальніше див.: Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2003. – Вип. 62. – С. 46–54; його ж. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в 1918–1939 рр. // Галичина. – 2002. – № 8. – С. 51–64.

Микола Вітенко

Соціально-економічний аспект польсько-українських взаємин в Галичині (1902 – 1914 рр.)

У статті розглядаються польсько-українські відносини в Галичині в 1902 – 1914 рр., як одні з передумов формування головних засад українського націоналізму та ідеї утворення незалежної України. Простежуються витоки конфліктів між поляками та українцями впродовж цілого ХХ ст. Серед цих витоків вагоме місце посідали соціально-економічні суперечки.

Ключові слова: Галичина, польсько-українські відносини, Україна *irredenta*, український націоналізм.

Взаємини між поляками та українцями впродовж багатьох століть були катализатором всієї історії Центрально-Східної Європи. Ці взаємини були завжди переповнені суперечливих та драматичних подій, явищ та процесів. З однієї сторони це були стосунки добросусідські, союзницькі, а з іншого – ворожі, антагоністичні. Особливо яскраво це проявилось в буремні 1939 – 1954 рр. Проте події на Волині 1942 р., операція “Вісла” 1946 р., збройне протистояння між Українською Повстанською Армією та Армією Крайовою мали далекі і серйозні передумови. Їхні витоки сягали навіть не пацифікації 1930 р., а ще часів спільного перебування українців та поляків у складі провінції Австро-Угорщини “Королівстві Галичини та Володимирії”.

Утворення незалежної української держави та демократизація українського суспільства сприяли збільшенню кількості наукових розробок з історії Галичини, українсько-польських взаємин, українського національного та державницького відродження, зародження демократичних інститутів, діяльності українських політичних партій в другій половині XIX – початку ХХ ст. Вивченням таких важливих тем займаються сучасні українські науковці О. Аркуша, А. Зашкільняк, О. Жерноклеєв, М. Кутутяк, О. Красівський, Ю. Михальський, М. Мудрий, І. Райківський, В. Расевич, О. Сухий, І. Чорновол та інші. Результати їхніх досліджень знайшли своє відображення в статтях та монографіях, а також – у підручниках Я. Грицака, А. Зашкільняка та М. Крикуна.

Та не зважаючи на таку велику кількість дослідників, лише одиниці звертають увагу на те, що саме в період існування галицької автономії було сформульовано головні засади українського та польського націоналізмів, апробовано методи та засоби міжнаціональної боротьби в нових реаліях глобалізованого світу.

Галицьку автономію – т.зв. “Коронний край Галичини і Володимирії” було створено в 1867 р. внаслідок домовленостей між Габсбургами та представниками угорської та польської великої земельної аристократії. З самого початку за кількома народами новоствореної Австро-Угорщини закріплювалося право визискувати інші народи. Втілювалося в дійсність правило часів Римської імперії – “Поділяй і володарюй”. В дискримінаційних умовах опинилися чехи, словаки, хорвати та українці. В основу дискримінації було поставлено соціально-економічний чинник, але впродовж 1902 – 1914 рр. він перетворився на чинник національний.

За даними офіційних переписів у 1880 р. українці становили 42,1 % населення Галичини, а поляки – 45,5 % від всього населення ¹ (за попередніми переписами майже неможливо простежити національний склад населення краю). Приблизно таке ж співвідношення фіксували і наступні переписи населення краю, хоча змінювалися чисельні показники, а чисельність населення загалом зростає з 1880 по 1914 р. більше ніж на 2 мільйони осіб, або ж на 33 % ². Стрімке зростання чисельності населення породжувало багато побутових проблем, погіршувало соціально-економічне становище краю в цілому, адже кількість природних та матеріальних ресурсів не змінювалася, не відбувалося і активної модернізації технології виробництва, сільськогосподарських знарядь праці.

Ситуацію погіршував нерівномірний розподіл життєво необхідних ресурсів між різними національними спільнотами краю. Так у 1902 р. 44 % всіх земель краю належала 4 084 поміщикам (0,62 % всього населення Галичини), з яких 82 % були поляками (3349 осіб) ³. Натомість 2,5 млн. українців краю володіли лише біля 46 % всіх земельних угідь ⁴. Незначна частина земельних угідь Галичини належала державі та представникам інших національностей – вірменам, караїмам, євреям, німцям та ін.

Особливо загрозлива соціально-економічна ситуація складалася у східній частині коронного краю – Східній Галичині. Тут проживало біля 95 % всіх українців Галичини. Але вони володіли малою частиною земельних угідь, натомість понад 50 % земель належала у різні роки всього 200 – 300 польським шляхетським родинам. Загалом 2,5 млн. українців володіли 1 млн. 300 тис. га землі, а 3349 польські поміщики – 1 млн. 269 тис. га. Біля 90 % українців Галичини були селянами і володіли до 2 га землі, що не дозволяло їм за існуючих тоді технологій сільськогосподарського виробництва забезпечувати себе навіть найелементарнішими продуктами харчування. Саме тому щорічно в Галичині помирало біля 50 тис. осіб від недоїдання та голоду⁵.

За підрахунками І. Франка, на одного українця Галичини в середньому припадало найменше серед європейців кілограмів зерна і м'яса, та найбільше – картоплі. Вчений так описував становище більшості населення краю: “Продуктів харчування бракує не тільки, щоб відновити робочу силу,

а й не вистачає, щоб зберегти здоров'я і життя. Це відбивається на тому, що народ легко піддається епідемічним захворюванням на виродженні і зубожінні раси, у короткій середній тривалості життя і великій середній смертності, у відносно великому проценті непрацездатного населення” ⁶.

Не кращим було і становище тих українців, що проживали у містах. Більшість з них не мали власного житла і елементарних засобів до існування, а тому не мали права брати участь у місцевому самоврядуванні. Часто права українських городян просто зневажалися. Це особливо чітко проявлялося під час виборів до органів місцевого самоврядування.

За даними австрійської статистики, у 1896 р. греко-католики (українці) переважали лише у складі 4 міських рад Східної Галичини, ще в 65 мали представництво, а в 20 не мали жодного члена ради. Того ж року римокатолики (поляки і полонізовані українці, німці, чехи і т. д.) у 9 міських радах становили весь склад, в 9 – абсолютну більшість, а в 65 мали впливове представництво. Євреї мали абсолютну більшість в 14 міських радах і представництво у всіх інших міських радах Східної Галичини. В цілому ж частка радних (делегатів у міських радах) – греко-католиків у містах – складала 24,9 %, при тому що греко-католики становили 31,4 % населення міст. Частка радних – римокатоликів – становила 33,6 %, а населення – лише 23,5 %; частка радних – євреїв – 40,9 %, при населенні – 44,5 %. Українці не мали жодного радного у міських радах Західної Галичини ⁷. Тому не дивно, що дискримінації зазнавали найчастіше саме вони. Дискримінація породжувалася прагненням окремих міських урядовців протегувати своїм родичам, друзям, а іноді і просто знайомим зі “свого світу”. Відсутність постійного державного контролю за діями органів самоуправління, в умовах Галичини надавала переваги полякам у порівнянні з представниками інших національностей, оскільки саме вони займали більшість владних посад. Судові справи тих часів свідчать про масові фінансові зловживання представниками органів місцевого самоуправління. Так, масово надавалися податкові пільги для “своїх” ремісників, торговців, які часто були родичами, близькими чи просто друзями. Натомість всіляко переслідувалися “чужі”.

Характерно, що на побутовому рівні польські та українські міщани не лише конфліктували. Між ними частими були й приклади добросусідства, толерантності. Редактор видання “Gazeta Stryjska” Едмунд Острушка, зазначав, що для більшості польських газет притаманне нерозуміння русинів (українців). За його словами, періодика висвітлювала крайнощі в українській ментальності і не вказувала про позитивні риси, змальовувала українців варварами, хоча у житті: “...Поляки з Русинами сходяться, живуть, ведуть справи, п'ють вино...”. Та водночас Е. Острушка заперечував існування у Галичині “гармонії і братньої милості”, оскільки в містах русини не люблять поляків так, як лише може “в цілому світі хлоп не любити пана” ⁸. Однак, на нашу думку, значною мірою на відносини між поляками і українцями у містах

впливала не лише приналежність до різних станів, а й конкуренція на ринку праці у низці галузей економіки.

Загострення польсько-українських взаємин часто мало сезонний характер. В ті пори року, коли роботи вистачало на всіх, прояви ксенофобії були рідкістю, та вже з настанням морозів припинялося більшість будівництв й інших сфер господарювання, де найчастіше використовувалася некваліфікована робоча сила і міжнаціональний антагонізм набирала нової сили. Його загострював і сезонний наплив селян у міста у пошуках роботи, спричинений тривалою перервою у сільськогосподарських роботах. Про суттєві сезонні коливання безробіття і, відповідно, погіршення польсько-українських взаємин повідомляли Президента Львова та Намісництво адміністрація залізниці, дирекція поліції. Лише з будівництва львівського вокзалу у жовтні 1901 р. було звільнено 1309 робітників із 1400 працюючих. Звільняли їх у зв'язку зі зменшенням об'єму робіт і відсутністю коштів для виплати зарплат тимчасово непрацюючим. Такі масові звільнення погіршували і криміногенну ситуацію в краї. Тільки влітку, щоб вирішити ці проблеми, міська рада Львова організовувала громадські роботи і зводила безробіття до мінімуму⁹⁾. Проте боротьба з безробіттям нечасто входила до діяльності міських рад Галичини. Її проводили лише в 7 – 8 найбільших містах провінції.

Найбільших утисків зазнавала українські гуманітарії – вчителі шкіл та гімназій. Наприклад: у місті Станіславі (зараз Івано-Франківськ) у 1900 р. проживало біля 21 % українців і 30 % поляків, але не було жодної української школи чи гімназії. Протягом 5 років (з 1900 по 1905) товариство “Руських жінок” зверталося по допомогу до магістрату для приватної української школи. Коштів не вистачало навіть на утримання учениць і учителя. Магістрат не виділив жодної корони на потреби цього товариства. Водночас на приватну польську школу імені Ленартовича виділялося щорічно 2 – 2,5 тис. корон і це за умов, коли у місті існували державні польськомовні школи¹⁰⁾.

Впродовж 1890 – 1914 рр. польсько-українські стосунки набули небувалої доти гостроти. Цьому сприяло декілька явищ та процесів: 1) крах політики польсько-українського примирення у 1894 р., 2) криваві баденівські вибори 1897 р., у ході яких від сваволі австрійської жандармерії та польських поміщиків потерпіли кілька тисяч українських селян; 3) масові судові процеси між українськими сільськими громадами та польськими поміщиками про право користування сервітутами – лісами, пасовищами та водоймами (з понад 3000 справ, лише 32 було вирішено на користь українських селян), 4) боротьба за виборчу реформу та за відкриття українського університету у Львові (до цієї боротьби було залучено десятки тисяч людей з обох сторін, проводилися масові мітинги, демонстрації, зібрання). Кожне з названих явищ доповнювало загальну картину міжнаціональної ворожнечі.

Названі події доповнювалися масовими конфліктами під час розparcelювання маєтків збанкрутілих польських поміщиків. Так низка польських

політичних партій поставили собі за мету викупувати такі маєтки і продавати їх малими частками виключно для польських селян. Для реалізації такої складної і фінансово важкої програми було створено т. зв. “польську Гекату” – Галицький парцеляційний банк. Він розгорнув активну діяльність, завдяки якій з понад 200 тис. га розparcelьованих у Східній Галичині лише біля 30 тис. га змогли викупити українські селяни. Решта була продана польським переселенцям із Західної Галичини¹¹⁾. Така ситуація у соціально-економічній сфері була наслідком політичного домінування поляків у краї і змушувала лідерів українських громадсько-політичних рухів шукати шляхи до розв'язання численних галицьких протиріч.

Олександр та Володимир Барвінські, Іван Франко, Юліан Лаврівський, Юліан Романчук та багато інших спочатку намагалися домогтися поділу Галичини на дві окремі провінції за національною ознакою – на польську та українську. При цьому вони заперечували саму ідею української незалежності. Так у програмі Русько-Української Радикальної партії 1890 р. зазначалося, що ця перша українська політична партія буде боротися лише за розширення прав коронного краю Галичини і Володимирії, а також їх дотримання всіма гілками влади¹²⁾.

Проте вже за кілька років в РУРП виокремилася декілька угруповань, які й запропонували альтернативи автономному майбутньому Галичини. Зокрема т. зв. “молодші радикали” В'ячеслав Будзиновський, Микола Ганкевич, Олександр Колесса, Євген Левицький, Володимир Охримович виступили за перетворення Австро-Угорщини з дуалістичної монархічної імперії на федеративну конституційну монархію, або ж навіть на федеративну республіку, де українська Галичина буде мати права однієї з федеративних республік¹³⁾.

Та вже в 1895 р. Юліан Бачинський висунув програму створення незалежної української держави, до якої увійшли б усі українські етнічні землі – Наддніпрянина, Кубань, Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина. Він, в своїй статті “Україна ingredenta” проголосив нагальну потребу досягнення державної незалежності для українців. Це, на його думку, мало б забезпечити економічний добробут нації, захистити українського селянина від засилля польських поміщиків та колоністів¹⁴⁾. Для початку він пропонував перетворити Галичину на центр українського національного і культурного життя. Перетворення Східної Галичини на “український П'ємонт” розглядалося ним як перший крок до створення незалежної України. Думки Ю. Бачинського на поч. ХХ ст. лягли в основу політичних програм більшості українських партій Галичини. Вони ідеологічно суперечили рішенням польського міжпартійного з'їзду 1903 р. На ньому Галичина проголошувалася “польським П'ємонтом”. Так виник конфлікт концепцій “двох П'ємонтів”.

Думки Ю. Бачинського викликали в серед українців Галичини тривалі суперечки. Окремі думки автора “України ingredeny” піддавав критиці навіть Іван Франко. Проте загострення польсько-українського протистояння

радикалізувало настрої у суспільстві і дедалі більше українських політиків почало схилатися до думки, що хоча б у віддаленій перспективі, але доконче необхідне утворення української самостійної соборної держави. Зокрема на початку ХХ ст. ці ідеї розвинув І. Франко у своїх творах “Що таке поступ?” , “Поza межами можливого” та власному творі “Україна irredenta”. Він зокрема стверджував: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, по за межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто такі під нашими ногами, і що тільки від нашої розуміння того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки”¹⁵. Цими словами на початку 1900 р. видатний український мислитель закликав до активного пошуку шляхів здобуття Україною незалежності. Він підтримав думки Ю. Бачинського про те, що тільки наявність власної держави забезпечить для українців вільний політичний, економічний та культурний розвиток.

Одним з перших актів направлених на покращення соціально-економічного становища українців, а отже “першим кроком до української самостійності”, за словами українського посла до Галицького сейму Лонгина Цегельського мав стати страйк українських селян у 1902 р.¹⁶ Страйк завершився половинчастим успіхом страйкарів. Польські поміщики погодилися на незначне підвищення поденної оплати праці для українських селян, а в низці випадків навіть пішли на поступки у питаннях користування сервітутами. Але було не досягнуто ще однієї важливої поступки – здешевленню процедури купівлі землі для українських селян, зменшення податків для селянських господарств і збільшення для фільварків¹⁷.

Майже водночас із селянським страйком відбулося вигнання українських студентів з Львівського університету. Окрім того, під час підготовки до чергових виборів до галицького сейму знову повторилися масові побиття українських селян та їх умиротворення загонами жандармерії та кінної поліції.

Піком польсько-українського протистояння стали події у Львові в 1908 – 1910 рр. Масові погроми будинків, у яких розташовувалися українські книгарні, просвітні та економічні організації, побиття українців мали місце у Львові і деяких інших містах у другій декаді квітня 1908 р., після вбивства М. Січинським галицького намісника А. Потоцького. Хоча ці акції й були організовані шовіністичними польськими партіями, гасло “*Więć Rusinów*”, поширюване у ті дні, не знайшло б підтримки без існування тривалої практики вуличних сутичок і конфліктів. На що, на нашу думку, цілком справедливо, вказувала газета “*Діло*”¹⁸. Московфільська газета “Голос народу” зазначала, що руське (українське) міщанство Східної Галичини вистиснуто нелюдським ставленням поляків і безправ'ям на околицях міст і в

передмістях. З'являтися українцям у окремих міських центрах було небезпечно для життя і здоров'я не лише вночі, а й у день¹⁹.

Впродовж 1908 – 1910 рр. Галичина була ареною силової польсько-української боротьби. В ній були не лише матеріальні втрати, але й людські жертви. Зокрема в 1910 р. під час зіткнень між українськими і польськими студентами Львівського університету кілька осіб було поранено, а один з лідерів українського студентського руху Адам Коцко загинув. Після цього у Львові та інших містах Галичини знову пройшла хвиля українських погромів – коли радикально налаштована польська молодь знищувала українські кооперативи, школи, гімназії, читальні²⁰.

Польсько-українське протистояння в 1908 – 1910 рр. змогли зупинити лише заклики греко-католицького митрополита Андрея Шептицького, політичні домовленості між польськими та українськими політиками у Галицькому сеймі, зрештою польсько-українська угода укладена у лютому 1914 р. за сприяння династії Габсбургів та цісарського намісника у Галичині Михайла Бобжинського. Однак Перша світова війна перешкодила виконанню умов цієї угоди, що передбачала вагомі політичні та економічні поступки поляків, українцям. Та найбільшою перешкодою у її реалізації стало відверте небажання польських націонал-демократів, які зайняли домінуюче становище серед польських політичних партій. Саме ендеки підтримали політику національної та релігійної нетерпимості, конфронтації з українцями. Вони ж у міжвоєнній Польщі виступили за продовження польської колонізації – осадництва етнічних українських земель, обмеження прав українського населення на купівлю будівель, землі та іншої нерухомості, обмеження виборчих, освітніх, та багатьох інших прав українців.

На жаль шовіністичні погляди окремих польських політиків з Галичини останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. перетворилися на державну політику Другої Речі Посполитої, а радикальні терористичні методи окремих українських студентів – на головне зняряддя боротьби найбільш впливової серед української молоді політичної сили – Організації Українських Націоналістів.

Таким чином, економічні фактори відіграли важливу роль у створенні поляками та українцями національних концепцій політичного, економічного та культурного розвитку. Для поляків їхня концепція передбачала збереження великої земельної власності, а також збільшення кількості заможних селянських господарств шляхом передачі земельних наділів польським колоністам. Згідно української концепції планувалося здійснити парцеляцію великої польської земельної власності на користь українського селянства. Одночасне втілення обох концепцій у життя не могло відбутися, оскільки вони суперечили одна одній.

Ця суперечність концепцій посилювала польсько-українську ворожнечу, що в 1918-1919 рр. переросла у війну. Конфлікт концепцій “двох П'ємонтів” був насправді зіткнення головних ідей польського та українського націона-

лізмів. Фактично у протиборстві національних ідей формувалися чіткі цілі боротьби української та польської націй за свою національну незалежність.

(Endnotes)

- 1 Rocznik statystyki Galicji. Wydany przez krajowe biuro statystyczne. Pod kierunkiem T. Rutowskiego. – Rok 1. – Lwów, 1887. – S. 17 – 18.
- 2 Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1912. – Т. XXIV. – Zs. II. – S. 10 – 12.
- 3 Підраховано за: Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1900. – Т. XX. – S. 52 – 54; Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1902. – Т. XXIV. – Cz. III. – S. 40 – 42.
- 4 Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 27.
- 5 Szczepanowski S. Nędza Galicji w cyfrach. Program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. – Lwów: Drukiem Pillera i spółki, 1888. – S. 57.
- 6 Франко І. Я. Злидні Галичини в цифрах // Зібрання творів у 50-ти тт. – Т. 44. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 20.
- 7 Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych / Pod redakcją T. Pilata. – Lwów, 1909. – Т. XXVII. – Zs. I. – S. 14 – 16.
- 8 Ostruszka E. Kilka słów w sprawie ruskiej // Gazeta Stryjska. – Stryj. – 1893. – 1 lipca. – № 3. – S. 1.
- 9 Повідомлення організацій та осіб про наступні збори, мітинги, конференції, донесення агентів поліції про робітничі демонстрації, вуличні хвилювання і т. д. (1905 р.) // Державний архів Львівської області. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 2852. – Арк. 1 – 45.
- 10 Звіти про діяльність “Вищого жіночого інституту імені Ленартовича” і товариства “Приватної жіночої семінарії” в Станіславі за 1899 – 1913 рр. // Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО). – Ф. 7: Станіславське міське управління, 1841-1918 рр. – Оп. 1 – Спр. 191. – Арк. 1-8; Переписка з товариством “Руських жінок” про надання фінансової допомоги (1900 – 1910 рр.) // ДАІФО. – Ф. 7: Станіславське міське управління, 1841-1918 рр. – Оп. 1 – Спр. 211. – Арк. 1 – 12.
- 11 Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині // Літературно-Науковий Вісник. – 1922. – Т. 76. – Кн. 2. – С. 158.
- 12 Програма Русько-Української Радикальної Партії // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Т. 1. – Мюнхен, 1987. – С. 10 – 12.
- 13 Політичні вимоги “молодших радикалів” // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Т. 1. – Мюнхен, 1987. – С. 13 – 15.
- 14 Бачинський Ю. *Україна irredenta* // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Т. 1. – Мюнхен, 1987. – С. 26 – 33.
- 15 Франко І. Поза межами можливого // Українська суспільно-політична думка у 20 сторіччі. – Т. 1. – Мюнхен, 1987. – С. 80 – 86.
- 16 Цегельський А. Страйкові права, або чи вільно страйкувати. – Львів, 1902. – С. 10.
- 17 Хлопські страйки в Гаях під Львовом // Діло. – 1902. – 4 (17) липня. Ч. 147. – С. 1.
- 18 Вччерашні погроми // Діло. – 1908. – 14 (1) цвітня. – Ч. 83. – С. 1.

- 19 Наше мъщанство // Голось народа. – 1909. – 18 (31) грудня. – С. 2 – 3.
- 20 Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С. 110.

Vitenko M. A socio-economic aspect of the Polish-Ukraine relations is in Galicia in 1902 – 1914.

In the article the polish-ukrainian relations are considered in Galichini in 1902 – 1914, as one of pre-conditions of forming of main bases of Ukrainian nationalism and idea of formation of independent Ukraine. The sources of conflicts are traced between Poland and Ukrainians during whole to the XX item. Among these sources ponderable seat was taken by socio-economic disputes.

Keywords: Galicia, polish-ukrainian relations, Ukraine irredenta, Ukrainian nationalism.

Наталія Кінд-Войтюк

Україно-польські відносини у галузі музейництва у Волинському воєводстві у 1920-х-1930-х роках

Одним із важливих завдань сучасної історичної науки є вивчення минулості окремих регіонів України. Дослідження та популяризація історії Волині музеями служать могутнім засобом виховання патріотичних почуттів, джерелом формування національної гідності українського народу. Музеї відіграють велику роль у збереженні історико-культурних цінностей нашої держави.

Важливе місце у вирішенні завдань охорони національних історичних пам'яток належить узагальненню досвіду краєзнавчої роботи, вивчення і збереження культурної спадщини у минулому, в тому числі протягом 1920-х – 1930-х років у межах Західної Волині, яка у зазначений період перебувала під владою Другої Речі Посполитої. Вагомим осередком дослідження минулого Західної України 1920-1930-х років пошуку, вивчення і збереження його старожитностей, відродження історичних традицій, звичаїв та побутової культури місцевого населення став Волинський музей.

Досліджувана тема була предметом розгляду окремих авторів. Так, вона знайшла часткове висвітлення у статтях А. Сілюка, О. Ошуркевича, В. Дмитрука [11; 10; 6]

Метою даного дослідження є розкриття головних особливостей музейної політики Другої Речі Посполитої, характеристика заснування та становлення Волинського музею у 1929-1939 роках.

За Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 року Західна Волинь увійшла до складу Польщі. Внаслідок адміністративно-територіального поділу було утворене Волинське воєводство з центром у Луцьку.

У Другій Речі Посполитій своєрідним координатором діяльності музеїв, захисту їх інтересів виступав Союз музеїв Польщі, створений ще у квітні 1914 році у Кракові. До Союзу входили директори різних музеїв міжвоєнної Польщі. Його завдання полягали у підтримці взаємних відносин між музеями і музеологами Речі Посполитої, захисті інтересів музеїв та їх працівників, організації курсів для директорів місцевих музеїв, співпраці з фаховими науковими і науково-популярними виданнями, популяризації музейних збірок серед громадськості, ін [18, 221-223].

Функціонування музейних закладів Польщі здійснювалося спочатку на підставі положень, укладених Союзом музеїв ще перед відродженням Польщі у листопаді 1918 року, а згодом – закону від 28 березня 1933 року про опіку над державними музеями [12, с. 29]. Згідно нього керівництво музе-

ями у наукових, мистецьких, організаційних, технічних та інших питаннях покладалося на міністра віровизнань і народної освіти, який затверджував статут музеїв і надавав дозволи на їх відкриття.

Дорадчим органом влади у музейній політиці виступала Державна музейна рада Міністерства віровизнань і народної освіти [13, арк. 2]. Вона мала такі завдання: займатися проблемами музейництва Другої Речі Посполитої, надавати міністру звіти про свою діяльність і витрачені кошти на ці потреби. До складу Державної музейної ради входило 16 осіб: 9 членів призначалися міністром віровизнань і народної освіти, 7 членів обирали Союз музеїв Польщі (їх згодом затверджував міністр віровизнань і народної освіти). Повноваження членів ради закінчувалися через 3 роки. Раду очолював сам міністр віровизнань і народної освіти чи його заступник [14, s. 103].

Закон від 28 березня 1933 року про опіку над державними музеями визначав поняття „музей”. Державними музеями вважалися всякі збори мистецтва, культури і природи, організовані за науковим, мистецьким, пам'яткоохоронним принципами, що перебувають у власності держави, уряду, громадських організацій, товариств чи приватних осіб [12, s. 29].

За законом визначилися 3 типи музеїв: центральні; в університетських містах (Варшава, Краків, Львів, Познань і Вільно); окружні (розміщені у воєводських центрах) та регіональні музеї [12, s. 84]. Музеї мали за мету „підносити і поширювати знання і культуру з дотриманням ідеалів правди, добра і краси через служіння Речі Посполитій, народу і людству” [12, s. 85]. Завдання музеїв полягали у нагромадженні старожитностей з історії та здобутків культури, у збереженні збірок згідно наукових засад, науковій праці, виставленні музейних експонатів на огляд громадськості, навчанні відвідувачів і на цій підставі пробудження зацікавленості скарбами культури і природи та вихованні естетичного смаку. Засобами для реалізації мети і завдань вважалися встановлення розмірів і хронологічних рамок збірок, утримання їх в належному стані (інвентаризація, каталогізація та ін.), популяризація музейних зібрань через видання друкованих праць, лекції; виставки матеріалів тощо [14, 211-212].

Враховуючи на тлі багатой історико-культурної спадщини Волині таку незavidну ситуацію з станом музейництва, а також беручи до уваги й політичний фактор, представники інтелігенції Волині, переважно польської, почали порушувати питання про доцільність організації на теренах воєводства нових музейних закладів. Воно неодноразово піднімалося на сторінках періодичної преси того часу, обговорювалося у колі науковців і громадськості краю. Так, у другій половині 1920-х років між її представниками К. Пшемиським, Я. Гоффманом, А. Савицьким, Я. Фітцке та іншими зав'язалася дискусія, яка продовжилася у 1930-х роках, про перспективи формування музейної мережі на Волині та принципи музейної політики в краї.

Учасники дискусії висловили думку про необхідність створення тут нових музеїв. При цьому вони враховували, що влада не фінансуватиме провінційні музеї. Тому значні надії у цій справі науковці поклали на фінансове сприяння з боку громадськості. Так, К. Пшемиський пропонував створити музей у кожному повітовому центрі Волинського воєводства. Регіональний музей він передбачав відкрити у місті Луцьку. К. Пшемиський підкреслював, що населення повітів, де будуть створені подібні заклади, повинне розуміти практичну цінність музеїв у справі подальшого культурного розвитку краю. Він наголошував на необхідності утримання у кожному повітовому місті силами місцевої громадськості самодіяльних музеїв, що носили б насамперед навчальний характер.

Я. Гоффман, враховуючи особливості даного регіону і рід занять місцевих жителів, пропонував на території воєводства створити три, максимум чотири музеї. Позиція А. Савицького полягала у доцільності функціонування на Волині єдиного центрального музею, що зосередив би в своїх руках всю дослідницьку, у тому числі збиральницьку і пам'яткоохоронну роботу.

Особливим було бачення даної проблеми з боку польського вченого і музезознавця Я. Фітцке. Основні положення його музезознавчої програми можна охарактеризувати наступним чином:

- визнання доцільності створення і функціонування у краї багатьох музейних осередків (там, де для цього є наукові, фінансові, організаційні можливості);

- повітові музеї повинні мати насамперед пам'яткоохоронний характер, цікавитися всіма видами пам'яток, але не всіма поповнювати власні колекції; недопустимо зберігати у маленьких музеях чи приватних збірках пам'ятки археології, яким найбільше загрожує зникнення чи рівнозначна зникненню депаспортизація; за винятком кількох зразків предмети археології, як і архівні збірки, мають передаватися у великі наукові центри;

- право головного музею воєводства вести згідно своїх планів збиральницьку роботу на всій його території, а по можливості, охопити нею історичну Волинь;

- співпраця у галузі музейного будівництва на Волині владних органів і громадських наукових та культурно-освітніх об'єднань (Польське краєзнавче товариство, Волинське товариство приятелів наук, ін.), навчальних установ, залучення до цієї справи провідних університетських центрів країни;

- керівна роль музею Волинського товариства приятелів наук у Луцьку, який має не централізувати все музейне життя краю, а узгоджувати плани роботи закладів, визначати – за погодженням із засновниками і в інтересах всієї Волині – спеціалізацію окремих музеїв, усувати зайву конкуренцію у зборі матеріалів, надавати методичну допомогу [19].

Перші підсумки дискусії були підведені під час роботи вересневої (1928 року) Волинської виставки народних промислів, на якій були представлені високохудожні самобутні килими, рушники, вироби з лози, експонувалися

рукописи та стародруки, іконографічні матеріали [11, 7]. Враховуючи кількість та якість представлених тут предметів, що відбивали специфіку історичного минулого та культурної спадщини Західної Волині і могли стати базою для початку функціонування тут повноцінного музейного закладу, наявність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини, а також приймаючи до уваги суттєве узгодження поглядів вищезгаданих науковців щодо характеру майбутнього музею (як регіональної центральної установи такого зразка), було вирішено організувати такий музей у Луцьку.

Відкриття Волинського музею відбулося 16 червня 1929 року під час офіційного візиту на Волинь президента Речі Посполитої І. Мосціцького [1, арк. 2-3]. Повідомлення про цю подію та розповідь про заклад вмістив часопис „Przegląd Wołyński”. На думку преси, його завдання цілком очевидні: „Волинський музей ... має завдання не лише збирати різноманітні зразки пам'яток, але й поширювати знання про ті пам'ятки культури й мистецтва і любов до них, досліджувати терен Волині, її природу, пам'ятки історії, етнографії і т.п. Він повинен розповсюджувати відомості про Волинь через музейні виставки”.

Спочатку музей знаходився під патронатом Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини. У 1935 році Волинський музей став науковим закладом, що підпорядковувався Волинському товариству приятелів наук [15, s. 32]. Він отримав статус регіонального музею, діяльність якого поширювалася на територію Волинського воєводства і яку регламентував статут, укладений у тому ж 1929 році [15, s. 46]. За статутом на чолі музею стояв директор, який керував музейними збірками і фондами, складав звіти про роботу музею, ін. [5, арк. 8]. Керувати новоствореним музейним закладом запросили відомого польського етнографа, колекціонера, музеєзнавця О. Прусевича. Пізніше директором музею став Ю. Нець [16, s. 32]. Волинським музеєм опікувалася й музейна рада, до складу якої входили директор, представники наукових товариств, яким підпорядковувався заклад, а також громадськості воєводства. На утримання музею щорічно з міського бюджету виділялося 15 тис. золотих [8, арк. 1].

Значну частину перших експонатів Волинського музею склали предмети Волинської виставки народних промыслов 1928 року, що були спеціально придбані для цієї цілі [7, арк. 1]. Відповідно систематизовані за видовими і тематичними ознаками, експонати розмістилися у кількох, порівняно невеликих, мало пристосованих для музейного експонування залах взятого в оренду у місті Луцьку приміщення по вулиці Ягеллонській, 91. Згодом музей знаходився по вулиці Сенкевича, 31. Для його потреб передбачалося спорудити спеціальну двоповерхову будівлю [8, арк. 2]. Однак цей проект так і не був реалізований через нестачу потрібних коштів.

Волинський музей працював щодня з 10 до 18 години з перервою від 14 до 16 години. У свята музей був відчинений з 13 до 17 години. Вхідний

квиток коштував від 50 грошей до 1 золотого в залежності від статусу відвідувачів [4, арк. 6]. Для активнішого огляду музейних збірок широкими колами громадськості і пропаганди історії Волині музей встановив пільги для школярів і військових. Зокрема, для учнів квиток до музею коштував 25 грошей [3, арк. 26]. Щороку музей відвідувало від 1 до 3 тисяч осіб [9, арк. 1].

З самого початку функціонування музею визначилась його структура. Музей поділявся на фахові відділи – природничий, археологічний, історико-мистецький та етнографічний – на чолі яких стояли хранителі. Обов'язки хранителя полягали в керівництві науковою і музейною працею у своєму відділі, проведенні інвентаризації музейних збірок, контролю за роботою працівників музею, підготовці і подачі директорів звітів про проведену діяльність, ін. [5, арк. 8]. За пропозицією музейної ради для роботи у відділах призначалися асистенти [17, s. 44].

Одне з провідних місць у структурі музею посідав природничий відділ. Він містив багату колекцію рослин, матеріали з геології та мінералогії. В археологічному зберігалися кістки викопних тварин, бронзові вироби, посуд культури шнурової кераміки, урни лужицької культури, кам'яні сокирки та крем'яні стріли. Його завідувачем був магістр Я. Фітцке.

Дещо специфічним, різноплановим щодо експонатів був історико-мистецький відділ. Чільне місце займала тут велика колекція кахлів XIV – XIX століть – ренесансових, барокових, майстерно оздоблених стилізованим рослинним орнаментом, зразки порцеляни з Корця і Баранівки, фаянсу з Городниці, Полонного, Славути. Увагою відвідувачів користувались цінні зібрання документів – диплом князя Федора Чарторийського, луцького старости на село Дядьковичі з добре збереженими восковими печатками (1536 рік), привілей Владислава IV для містечка Милянєвичі (1646 рік), два рукописних Євангелія XVI століття, Осьмогласник, Службеник, Октоїх, Діяння Апостолів та ін. Волинське малярство було представлене іконами Святої Покрови з Межиріччя Острозького (XVI ст.), Св. Софії та її трьох дочок – Віри, Надії та Любові, Св. Василя (XVII ст.), вишитим на шовку образом Почаївської Божої Матері (1774 рік), портретами єпископа Афанасія Шептицького, Яноша і Беати Острозьких (XVIII ст.). Серед інших експонатів цього відділу варто відзначити зібрання невеликих хрестиків та образків, що походять з XVI – XVII ст., прикраси з гробу воєводи А. Киселя, похованого у селі Низкиничі Володимирського повіту, колекцію стародавньої зброї та сонячних годинників.

Історико-мистецький відділ містив у своєму складі й нумізматичну колекцію, представлену понад 40 скарбами, переважно XVI століття. Однією з найцінніших знахідок став знайдений 1934 року у Гнідаві – передмісті Луцька – скарб монет XVI століття, в якому знаходилось 188 півгрошей Олександра Ягеллончика, 251 литовський півгрош Сигізмунда Старого, 379 півгрошів Сигізмунда-Августа.

Дві зали займав етнографічний відділ, укомплектований матеріалами ткацтва і вишивки, рільництва і рибальства, гончарними виробами з Кульчина, Рокити, Дубровиці, Острога. До послуг дослідників при музеї були організовані картотека матеріалів з археології і етнографії Волині, краєзнавча бібліотека, невелика технічна майстерня для реставрації пам'яток.

Колекції Волинського музею комплектувались різними шляхами. Ними служили безкоштовні передачі експонатів від приватних осіб та організацій, купівля реліквій, науково-пошукові експедиції працівників самого музею – насамперед археологічні – та ін. В результаті цього у 1931 році відділ археології поповнився такими експонатами: двома кам'яними урнами з Острога, великим базальтовим молотом, знайденим у селі Хворостів Володимирського повіту, чаркою, кістяним гребенем, двома бронзовими шпильками з готської могили у селі Гірка Полонка Луцького повіту, ін. Нумізматичний і етнографічний зали музею розширили свої експозиції такими речами: 120 монетами польського короля Сигізмунда-Августа, знайденими у селі Доманики Вишгородської гміни, 164 монетами від пана Червінського, 284 монетами із скарбу XVII століття з Сарненського повіту, 106 писанками з Горохівського, Володимирського, Кременецького повітів, ін. [20. – 1932. – 24 kwietnia]. Різноманітні знахідки, матеріали з власних колекцій передавали музеєві деякі жертводавці і у другій половині 1930-х років. Так, станом на 1 січня 1938 року 137 благодійників передали музеєві 864 предмети старовини, в тому числі й цілі їх комплекти. Серед них були директор музею П. Беднарський, який передав срібну обручку, зуб моржа і унікальні книги, повітовий староста Г. Бонкович – шкільний загальноосвітній атлас 1809 року і пам'ятні медалі, інженер С. Помикальський з Кременця – кам'яну сокиру [2, арк. 8].

Завдяки використанню різних форм роботи щодо поповнення експозиції Волинського музею його фонди значно зросли. Якщо на початку 1930-х років у музеї згідно інвентарних книг нараховувалось 4375 експонатів, то після реорганізації музею у 1935 році він нараховував вже близько 9 тисяч предметів старовини [10, 42]. Дослідниця з Познані О. Карпінська, ознайомившись із збірками та роботою музею, в одному з номерів часопису „Волинська земля” за 1938 рік писала: „Музей той, піднесений до характеру наукового закладу в повному значенні цього слова, знаний фаховим персоналом, свідомий своїх завдань” [10, 42].

Таким чином, вагомими осередками вивчення минулого, дослідження і збереження пам'яток Волинського воєводства у 1920 – 1930-х роках стали музейні заклади. Їм належить заслуга у відродженні й поширенні історичних традицій, народних звичаїв та побутової культури українського та інших народів, які заселяли цей регіон. Одним з найпотужніших музейних закладів став Волинський музей, створений 1929 року в місті Луцьку. Він мав чотири основні відділи: природничий, археологічний, історико-мистецький та етнографічний.

Колекції Волинського музею комплектувались різними шляхами: через науково-пошукові експедиції його працівників, безкоштовні передачі експонатів від приватних осіб та організацій, купівлю реліквій, ін. У загальній системі діяльності Волинського музею особливе місце посідали збір та вивчення археологічних і етнографічних матеріалів. З цієї метою проводилися систематичні експедиційні виїзди в різні повіти Волинського воєводства. Завдяки їм вдалося, зокрема, укомплектувати обширну етнографічну збірку музею. Для збору та опису етнографічних та інших знахідок керівництво закладу розробило спеціальну анкету, яку для ознайомлення громадськості друкувало в пресі.

Завдяки подвижницькій діяльності музейних працівників і представників науково-громадських осередків Волині у музеях краю були зібрані багаті колекції предметів минулого, чимало з яких сьогодні є невід'ємною частиною культурної спадщини українського народу. Зосереджені у фондах Волинського музею та інших музеїв, що працювали на теренах воєводства, вони – поряд з архівними збірками – стали цінним джерелом з історії України та її регіонів. Оригінальні пам'ятки матеріальної і духовної культури волинських музеїв змогли чітко окреслити роль і місце автохтонного населення краю в історії Східної Європи, показати його непересічну значущість на тлі минулої Речі Посполитої. Зібрані, ретельно збережені, науково опрацьовані, розміщені і художньо оформлені згідно з тематико-експозиційними планами у цілісну постійну чи тимчасову експозицію, вони у міжвоєнний період гідно репрезентували сторінки минулого Волині. Через них молодь активно прилучалася до історичних знань та досвіду старших поколінь.

Джерела та література

1. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), Друковані матеріали, № 34235
2. ВКМ, Персоналії, № 4960.
3. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 46, оп. 2, спр. 127.
4. ДАВО, ф. 158, оп. 1, спр. 705.
5. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 75.
6. Дмитрук В., Рудецький П. Польські дослідники оборонних споруд Луцька міжвоєнного періоду // Zamojsko – wołyńskie zeszyty muzealne. T. II. – Zamość: Muzeum Zamojskie w Zamościu, 2004. – s. 197-202.
7. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника Національної академії наук України (далі – ЛНБ імені В. Стефаника НАН України), відділ рукописів, ф. 88, спр. Прус 109.
8. ЛНБ імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф.88, спр. Прус 136.
9. ЛНБ імені В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 88, спр. Прус 139.
10. Ошуркевич О. Етнографія Волинського музею у Луцьку (1929-1939 рр.) // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального сховища, 18-20 травня 1993 р. – Житомир: Житомирський обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 41-42.
11. Сильок А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування

колекції. // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск II. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – с. 5-8.

12. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN), zesp. 14, sygn. 6998.
13. AAN, zesp. 14, sygn. 6999.
14. AAN, zesp. 14, sygn. 7001.
15. AAN, zesp. 14, sygn. 7006.
16. AAN, zesp. 14, sygn. 7028.
17. AAN, zesp. 14, sygn. 7030.
18. Bochowski Z. Związek muzeów w Polsce // Nauka Polska. – 1935. – Т. XX. – с. 221-223.
19. Fitzke J. Muzeum ks. Ostrogskich Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Ostrogu i uwagi na temat polityki muzealnej na Wołyniu // Ziemia Wołyńska. – 1939. – № 1. – S. 56.
20. Ziemia Wołyńska. – 1921 – 1939 pp.

Людмила Дрогомирецька

Розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні в умовах національної політики Другої Речі Посполитої (1920-1939 pp.)

Всебічне й об'єктивне вивчення всіх основних аспектів українського кооперативного руху в Західній Україні у 20-30-их роках ХХ ст. має важливе науково-теоретичне значення з огляду на необхідність відтворення цілісної картини національного життя в краї в умовах національної політики Польщі. Окремі аспекти обраної нами теми знайшли відображення в працях І. Витановича [6], С. Гелея, Р. Пастушенка, В. Плисюка, Я. Шабали [14, 15, 41, 42], З. Струк [36, 37] та ін., проте дана проблема ще не стала предметом окремого монографічного дослідження. Виходячи з цього, робимо спробу розширити відомості про розвиток системи українських кооперативних організацій в Західній Україні у 1920-1939 pp. і висвітлити структурні трансформаційні процеси у сфері кооперації в контексті політики польських урядів.

На початку 20-х років ХХ ст. основою державної програми уряду Другої Речі Посполитої в “українському питанні” була концепція, суть якої зводилась до тези “Польща для поляків”. Згідно з цією програмою, українське населення розглядалось урядом як потенційний об'єкт асиміляції й денаціоналізації [21; с. 18]. Соціальна й економічна нестабільність, невпевненість населення Західної України у лояльності влади до українців викликали необхідність згуртування сільськогосподарських виробників у самодіяльних кооперативних організаціях, покликаних захистити право українського громадянства розвивати національну економіку і задовольнити свої господарські, соціальні та культурні потреби.

Відбудова і розвиток системи українських кооперативних організацій у міжвоєнній Польщі стали можливими завдяки створенню на початку 1920-х років відповідної законодавчої бази, що забезпечувала сприятливі умови для існування кооперативів. Так, 29 жовтня 1920 р. сейм Польщі ухвалив досить ліберальний кооперативний закон, який дозволяв створювати національні кооперативні об'єднання, гарантував дотримання основних демократичних принципів кооперативного руху: вільне і відкрите членство, обмежені відсотки від внесених капіталів, нескладний спосіб заснування і реєстрації кооперативів. Зокрема, новостворений кооператив міг починати свою господарську діяльність вже в день реєстрації в суді. Закон передбачав створення при Міністерстві фінансів Державної кооперативної ради, більшість в якій (2/3),

згідно закону, гарантувалася представникам національних і регіональних кооперативних союзів [20; с.5].

Вже в перші місяці після ухвали кооперативного закону 1920 р. розпочалася розробка основних ідеологічних засад української кооперації, пошук раціональної структури самої кооперативної системи. Ідейно-організаційним і ревізійним центром української кооперації став Крайовий ревізійний союз, який після реорганізації у 1929 р. прийняв назву Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК). В період становлення кооперації він взяв на себе важливі й відповідальні завдання: сприяти поширенню кооперативної ідеї серед народу; забезпечити створення розгалуженої мережі українських кооперативних організацій та здійснювати періодичні перевірки та ревізії діяльності кооперативів усіх рівнів; координувати співпрацю окремих видів української кооперації; захищати інтереси кооперативів та їх членів перед органами державної та місцевої влади та ін.

Починаючи з 1921 р., в Західній Україні, поряд з відновленням довоєнних кооперативів і створенням нових відбувалося формування чотирьох головних видів української кооперації: господарсько-споживчої, міської споживчої, молочарської, кредитної. У 1924-1926 рр., за ініціативою Крайового ревізійного союзу, була проведена реорганізація довоєнних галузевих кооперативних об'єднань. Спеціалізованим кооперативним центром закупівельно-збутової кооперації став "Центросоюз"; верховним об'єднанням молочарської кооперації – "Маслосоюз", організаційним і ревізійним центром кредитної кооперації – "Центробанк", центральним об'єднанням міських споживчих кооперативів – "Народна торгівля" [31; с. 58, 44; с. 38]. Таким чином, внаслідок проведення значної організаційної роботи у 1920-1926 рр. в Західній Україні в основному завершилося організаційне оформлення системи українських кооперативних організацій, налагоджувалася взаємодія різного рівня кооперативних установ, що на думку керманича української кооперації Ю.Павликовського, сприяло перетворенню західноукраїнської кооперації у єдиний, добре організований, монолітний організм, "частини якого можуть вдоволяючи виконати приділену їм роботу, бо можуть опертися о товариську допомогу других [30; с.11]".

У 1921-1925 рр. кількість кооперативів усіх типів, що підпорядковувались Крайовому ревізійному союзу, збільшилось з 579 до 1029, за цей період членами українських кооперативних організацій стали 158 057 осіб. Кількість кооперативів у системі РСУК у 1925-1930 рр. зросла з 1029 до 3146, тобто збільшилася в 3 рази [9]. Це означало, що український кооперативний рух піднісвся на якісно новий рівень: населення Західної України повірило в кооперативну ідею, зрозуміло місце і роль кооперації у своєму житті.

Організаційні основи української кооперації, у порівнянні з польською, були набагато міцнішими, у чому переконують дані, наведені у табл.1. [32].

Таблиця 1.

	1925		1927	
	Кількість кооперативів	Кількість членів у кооперативах	Кількість кооперативів	Кількість членів у кооперативах
РСУК	839	105 314	1432	133 927
"Сполем"	801	436 306	812	405 976
"Унія"	421	337 991	314	228 612

Так, якщо кількість кооперативів-членів РСУК впродовж 1925-1927 рр. зросла на 71 %, то польські союзи практично не розширювали своєї мережі, а кількість осіб, які входили до кооперативів РСУК впродовж вказаного періоду зросла на 27 % в той час, коли кількість членів кооперативів обох польських ревізійних союзів зменшилася (на 7 % - "Сполем" і на 33 % - "Унії").

Вже на початок 30-х років РСУК став найбільшим кооперативним союзом у Польській державі. У 1926 р. йому підпорядковувались 20,8 % загальної кількості кооперативів у Польщі, в кінці 1928 р.- 23,3 %, а у 1930 р. – 26,3 %, хоч українці становили лише 11 % населення Польщі. Водночас 5 польських ревізійних союзів на кінець 1930 р. об'єднували 61 % загальної кооперації в Польщі при тому, що населення польської національності становило 64 % населення держави [14; с. 3, 9; с. 4, 37; с. 1].

Слід зауважити, що розгортання кооперативного руху в Галичині відбувалося значно інтенсивніше, ніж у північно-західних українських землях. Так, у 1928 р. в західній частині Волині, західному Поліссі, Холмщині й Підляшші існували лише 134 українських кооперативи, на цей час в Галичині успішно функціонували 2219 кооперативні організації [12; с.5, 13; с.5].

Основними причинами повільного розвитку кооперації в регіоні були низька свідомість населення та відсутність ідейного проводу. Ситуація стала покращуватися з 1926 р., коли Крайовий ревізійний союз отримав право здійснювати ревізії на території всіх українських етнічних земель у складі Польщі, і отримав можливість активізувати організаційну роботу по створенню кооперативів в північно-західних воєводствах [22; с. 489]. До червня 1930 р. на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшші українське населення створило 506 кооперативів, з них 283 – були членами РСУК. [29; с. 91].

Зуміли переступити так званий "сокальський кордон" і налагодити зв'язки з кооперативами в північно-західних землях і фахові центральні. По-

казовою в цьому плані є діяльність "Центросоюзу". Завдяки його фінансовій підтримці відкрили свої філії на Волині Сокальський повітовий союз кооперативів – у Володимирі-Волинському, Белзький повітовий союз – в Угнові, виникли повітові осередки в Ковелі, Рівному [25; с. 37]. У 1929 р. було створено окружний союз кооперативів в Холмі і Яшові. Останній об'єднав 18 кооперативів Томашівського повіту [24; с. 490]. У червні 1928 р. в Луцьку було відкрито відділ "Маслосоюзу" з власною гуртівнею і крамницею [16; с. 60]. Такі події оцінювалися польською стороною неоднозначно: "З точки зору державних інтересів ці прояви дуже небажані з огляду на ворожі до держави політичні тенденції, які представляє РСУК" [33; с. 42].

Тим часом у Польщі відбулися важливі зміни. Після травневого 1926 р. перевороту прем'єр-міністром Польщі став Ю. Пілсудський. Прийшовши до влади, його уряд запропонував програму державної асиміляції українців, "щоб при умові збереження власної національності у меншин формувалося свідоме почуття приналежності до польської державності" [19; с. 121].

Нова влада демонструвала прагнення "узгодити" діяльність української кооперації з планами господарського поступу країни, що виявилось у посиленні втручання держави в розвиток українського кооперативного руху. Згідно розпоряджень президента Польщі "Про промислове право" від 7 червня 1926 р. і "Про будівельне право" від 16 лютого 1928 р., представники адміністрації отримали можливість "регулювати" мережу українських кооперативних організацій у своїй місцевості [1; арк. 26]. Так, Дубенське повітове староство Волинського воеводства у 1928 р. закрило 31 український кооператив за "невідповідність" приміщень кооперативних крамниць і молочарень вимогам влади, проте у цих таки приміщеннях влада нерідко дозволяла відкривати польські приватні крамниці [3; арк. 7].

Чи не найбільше заборон і перешкод польські "охоронці закону" чинили при спробах зареєструвати нові кооперативні організації, хоча чіткий порядок реєстрації кооперативів було визначено кооперативним законодавством. Окружні суди відмовлялися реєструвати статuti кооперативів, якщо вони були написані українською мовою, або в статuti було зазначено, що новостворений кооператив вступить до РСУК. Кооператив "Надія" в с. Ярославичах у 1926 р. реєструвався в Рівненському суді 10 місяців. Причину затримки реєстрації суддя пояснив так: "... треба дивитися не на Львів, а на Варшаву і статuti треба було брати не зі Львова, а з Варшави. Тоді були б мали хутко кооперативу, а так – то почекайте і ще побачимо" [26]. Львівський реєстровий суд відмовлявся реєструвати статuti кооперативів, які обумовлювали членство в "Просвіті" і "Сільському господарі", наголошуючи, що "названі товариства не мають спільної основи з кооперативним рухом і тому кооператив не може бути їх членом" [27].

Попри намагання польських властей призупинити розвиток української кооперації, вона з року в рік зміцнювала свої позиції, що далі, то активні-

ше поширювала і краще налагоджувала економічну діяльність. У 1930 р. у системі РСУК успішно функціонували 3146 кооперативних організацій, серед яких: 2276 – закупівельно-збутових, 304 – мішані (закупівельно-збутові з молочарськими відділами), 68 – районних молочарень, 321 – кредитних, 136 – міських споживчих і 64 – інших. Кооперація пронизувала весь господарський організм: заготівлю і збут, кредитування і споживання, переробку і експорт, об'єднувала 369555 осіб, які в кооперативних організаціях знаходили матеріальні засоби для покращення свого добробуту і задоволення духовних потреб [4; арк. 38].

Організаційний розмах українського кооперативного руху в 1925-1930 рр. був настільки сильним, що навіть економічна криза, що охопила Польщу на початку 30-х років, не відразу його зупинила, хоч і спричинила занепад багатьох кооперативних організацій. Багато кооперативних організацій не зуміли пристосуватися до роботи в складних економічних умовах. Зокрема, у 1930-1931 рр. припинили своє існування 458 українських кооперативів. Завдяки вмінню українських кооператорів знаходити і впроваджувати ефективні методи господарювання, кооперація не тільки пододала кризу, але й продовжувала розвиватися. У 1930-1931 рр. розпочали свою діяльність 512 нових кооперативних організацій, що засвідчувало міцність ідейно-організаційних основ українського кооперативного руху [45; с. 337].

У 30-х роках українська кооперація в Польщі все більше і більше підпадала під державний контроль, що мало значний вплив на динаміку розгортання кооперативного руху. Необмежена влада місцевих державних інстанцій над кооперативами була узаконена розпорядженням президента Польщі від 27 жовтня 1932 р. "Про товариства", згідно з яким адміністративні структури на місцях могли заборонити заснування кооперативу, якщо "існування його не можна погодити з правом", отримували дозвіл перевіряти документацію і, навіть, "відповідно до обставин, припинити діяльність" [20; с. 14]. Використовуючи ці "законні" підстави, польські урядовці суворо регламентували або й зовсім забороняли діяльність українських кооперативів. За нашими підрахунками, в листопаді-грудні 1932 р. було призупинено, або й зовсім заборонено функціонування 89 українських кооперативів в Галичині [1; арк. 41, 2; арк. 84].

Специфічною щодо української кооперації була політика польських властей на Волині, Поліссі, Холмщині й Підляшші. Конкретні напрями національної політики на Волині були викладені у так званій "Волинській програмі", представленої воеводою Г. Юзевським на конференції "кресових воевод", що відбулася 2-3 грудня 1929 року у Луцьку. Програма передбачала цілий ряд заходів, спрямованих на призупинення діяльності українських кооперативних організацій. Йшлося про забезпечення інтересів Польської держави, які полягали насамперед в інтегруванні Волині з Польщею. Для цього вважалося доцільним посилити "сокальський кордон" між Волинню і

націоналістичною Галичиною, відокремити громадське, зокрема, кооперативне життя цих земель, перервати співпрацю волинських кооперативів з галицькими кооперативними центрами, відгородити їх одне від одного [5; с. 10]. Приступивши до реалізації регіональної програми, власті Волині вже у 1931 р. взялися “впорядковувати” на своїй території становище українських кооперативів відповідно до будівельних і санітарних норм. Внаслідок проведеної акції було призупинено діяльність 100 українських кооперативних організацій [23; с. 14].

В Холмщині й Підляшші у 1932 р. було закрито 41 кооператив. Польська адміністрація протидіяла заснуванню українських кооперативних організацій та їх приєднанню до РСУК. Здійснювалися також заходи для підпорядкування кооперативів польським ревізійним союзам. Зокрема, у Грубешівському і Томашівському повітах Люблінського воєводства власті припинили функціонування всіх українських кооперативів. Умовою дозволу на відновлення їх діяльності був вступ до польського союзу “Сполем” [46].

У середині 30-х років ХХ ст. українська кооперація потрапила в смугу чергового потрясіння, зумовленого прийняттям нового пакету документів, що регламентували діяльність кооперативних організацій. 9 травня 1934 р. в сеймі було ухвалено новий кооперативний закон, який передбачав приєднання кооперативів до ревізійних союзів за територіальним і національним принципом, що давало змогу державній адміністрації регулювати організацію союзних кооперативних об'єднань. Формально це втручання поширювалося на всі кооперативні організації Польщі, однак найбільший тиск відчула українська кооперація.

20 червня 1934 р. РСУК подав заяву до Міністерства фінансів з проханням затвердити право на ревізію своїх кооперативів. У відповідь міністерство зажадало зміни статуту Союзу. Основною вимогою уряду було обмеження діяльності РСУК трьома східногалицькими воєводствами [44; с. 42]. Згідно з розпорядженням міністра фінансів від 9 листопада 1934 р., з 1 січня 1935 р. РСУК втратив право ревізії всіх кооперативів Краківського, Волинського, Поліського й Люблінського воєводств, а на території трьох східногалицьких воєводств – право ревізії будівельних і ощадно-позичкових кооперативів [20; с. 2, 38; с. 4].

Таким чином, в ході “раціонального” впорядкування мережі кооперативів РСУК було витіснено з північно-західних земель і терен його діяльності обмежено Львівським, Станіславським і Тернопільським воєводствами. В результаті таких новацій, зі складу РСУК було виведено 435 українських кооперативів, які були змушені перейти під так звану “опіку” польських місцевих кооперативних союзів: 8 міських споживчих кооперативів перейшли до варшавського союзу “Сполем”, 217 сільських закупівельно-збутових, 7 українбанків, 5 молочарень і 12 інших видів – до Союзу рільничих кооперативів у Варшаві, 11 галицьких кредитних і 1 будівельний кооператив – до

Союзу кооператив об'єднань працівничих, а всі решта – до союзу “Гурт”. Відокремлені від РСУК кооперативи становили 13,2 % загального числа союзних кооперативів, а їх члени – 7,3 % членів всіх кооперативів РСУК, власні капітали – 7,2 % власних капіталів української кооперативної системи [8; с. 5-7, 10; с. 84].

Незважаючи на проведені заходи, частину своїх функцій кооперація на Волині зберегла і фактично залишалась українською. Розчарування Г. Юзевського з цього приводу відобразилися у його звіті до МВС: “Кооперативи, котрі раніше належали до РСУК, а тепер до Польського союзу кооперативів, залишилися осередками політичної агресії зі Східної Малопольщі” [18; с. 101]. Таким чином, політичної мети при реалізації “волинської програми” не було досягнуто.

Великою мірою цьому сприяла позиція Ревізійного союзу українських кооперативів. В грудні 1934 р. дирекція РСУК прийняла рішення не переривати зв'язків з кооперативами з північно-західних українських земель і надалі виконувати для них роль ідейно-організаційного центру. “Дальша приналежність до РСУК для всіх справ поза ревізією дасть нашим кооперативам на північ і захід від Львова доказ, що ще вільно нам мати свою рідну душу. РСУК ще жие і всім українським кооперативам буде вільно вдержувати з ним найсильніший моральний зв'язок. Кооперація – це не тільки купно-продаж і рахунок. В кооперації мусить бути жива душа, а душі ще ніхто й ніде не скував у такі кайдани, щоби для неї виходу не було” [7; с.3]. РСУК пропонував кооперативам в північно-західних воєводствах “користати з його культурної й інструкторської служби”, мотивуючи це тим, що “такої служби не зможуть сповняти як слід чужі духом і мовою” центри, до яких вони були змушені належати “задля рахункових ревізій” [40; с.2].

Лідери української кооперації ще неодноразово намагалися добитися зміни рішень польських властей. Зокрема, Загальні збори 25 червня 1938 р. ухвалили резолюцію, в якій Раді РСУК було доручено “постаратися, щоб нашому Ревізійному союзові було повернуто патронажні повноваження на території Волині, Полісся й Лемківщини, які до 31 грудня 1934 р. йому належали” [11; с. 13]. Проте спроби РСУК відновити свої формальні позиції в північно-західних землях були марними.

На початку 1935 р. польська адміністрація приступила тут до реалізації програми руйнування українського кооперативного руху шляхом обмеження створення нових кооперативів, уведення до українських кооперативів польського елемента, створення кооперативів на засадах “польсько-української співпраці”. Як результат такої політики, під кінець 1935 р. майже половина українських кооперативів, що до 1934 р. належали РСУК, а потім перейшли до польських союзів, припинили свою діяльність. Зокрема, в Ковельському повіті Волинського воєводства із 100 кооперативів залишилося тільки 30 [6; с. 477].

Влада сприяла організації польсько-українських кооперативних організацій. Наприкінці 1935 р. на Волині функціонувало вже близько 100 змішаних кооперативів, які об'єднував двомовний кооперативний союз "Гурт". Вони повністю підпорядковувались місцевій воєводській адміністрації і значною мірою користувались позичками державного фонду. Незважаючи на протекціоністські заходи уряду, "Гурт" у 1938 р. збанкрутував і всі його кооперативи перейшли до польського союзу "Сполем" [6; с.477]. На Холмщині й Підляшші у 1938 р. діяли 201 польсько-українських кооперативних організацій, суто українськими на цей час тут залишилися лише дев'ять кооперативів [22; с. 492]. Таким чином, антиукраїнська позиція польських властей значно ускладнювала розвиток українського кооперативного руху в північно-західних українських землях.

Проте заборони й переслідування не позбавили українських кооператорів Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя ідейного зв'язку з керівництвом кооперативної системи в Галичині. Вже у тому ж таки 1934 р. на місце втрачених кооперативів з північно-західних земель в члені РСУК були прийняті 238 нових кооперативів з Галичини [6; с. 371]. Кількість членів (осіб) українських кооперативних організацій безперервно зростала і у 1936 р. досягла 587 291 осіб [10; с. 84].

В середині 1930-х років урядові кола Польщі демонстрували готовність піти на певні поступки у вирішенні національного питання. Нормалізація польсько-українських взаємин, яку започаткувало укладення угоди найвпливовішою українською політичною партією (УНДО) з польським урядом 29 травня 1935 р., передбачала зміну у ставленні властей до української кооперації. Демонструючи готовність виконувати свої зобов'язання, польський уряд виділив кредит окремим українським установам, зокрема "Маслосоюзу" і "Сільському господарю", але далі цього справа не пішла. Незалежно від домовленостей з українською стороною, для польських владних структур основним завданням у національній політиці залишилися "зміцнення польськості на кресах" [28; с.282].

У 1935 р. польський уряд передав на ухвалу своїм законодавчим палатам проект нового молочарського закону, згідно з яким до молочарень ставилися високі технічні й санітарні вимоги, право на існування, у першу чергу, отримували більші й краще устатковані молочарські підприємства, а планування їхньої мережі залежало від адміністративних чинників. Хоча проект закону у своїй основі мав деякі добрі тенденції, впровадження і розумне виконання його вимог мало б допомогти краще організувати роботу молочарського промислу в Польщі, однак, застосований неприхильною до українців владою, він міг завдати дошкульного удару українській молочарській кооперації. Зокрема, для модернізації польських молочарських кооперативів фінансові структури задалегідь виділили понад 6 млн. злотих кредиту, тоді коли всім іншим, непольським молочарням, припаало лише

250 тисяч злотих [17; с. 41]. Згідно з проектом закону, за невиконання техніко-санітарних вимог власті отримували право закривати навіть добре працюючі підприємства, тож українська молочарська кооперація за таких умов опинилася під загрозою знищення [24; с. 1].

Керівники української кооперації зуміли домогтися внесення суттєвих поправок до проекту закону. По-перше, нагляд за виконанням вимог щодо заснування і районізації молочарень мали здійснювати не адміністративні власті, а місцеві самоуправни палати і ревізійні союзи, по-друге, проведення закону в життя відтермінувалось на два-три роки, що дало змогу українським кооператорам мобілізувати всі сили для модернізації молочарського виробництва. До 1938 р. майже половина районних молочарень, підпорядкованих "Маслосоюзу", мали новітнє устаткування, всі інші – збирали кошти для переходу на механізоване виробництво [16; с. 212]. "Новий молочарський закон, - згадував А. Качор, - не тільки не пошкодив українському молочарству, але навпаки, допоміг скоріше технічно розбудувати районні молочарні на модерних зразках впродовж двох років без ніякої чужої допомоги [17; с. 41].

Українській кооперації доводилося долати перешкоди і суто господарського характеру. У другій половині 1930-х років цілим рядом постанов, розпоряджень польських фінансових структур було суттєво обмежено асортимент товарів, якими могли торгувати українські кооперативи. Зокрема, відчутним ударом по закупівельно-збутовій кооперації було рішення Міністерства промисловості і торгівлі, підтримане Радою міністрів, про обмеження на території Західної України продажу підприємцям непольської національності важливих видів сировини і палива. Тривалий час домінуюче становище на ринку нафтопродуктів належало "Центросоюзу", який мав угоду з концерном "Польмін" про продаж нафти. Під тиском Міністерства промисловості і торгівлі в жовтні 1938 р "Польмін" анулював угоду з "Центросоюзом", зажадав від нього плати за нафту готівкою і, водночас, уклав угоду з керівництвом Торгового союзу польських сільських кооперативів, згідно з якою він зобов'язався забезпечити нафтою по пільгових цінах всі польські кооперативи в тій частині Східної Галичини, де діяли і споріднені українські кооперативи [34; с. 157].

На початку 1939 р. польські правлячі кола прийняли програму колонізації східних земель у Другій Речі Посполитій, у рамках якої особлива роль відводилась польській кооперації. Згідно з цією програмою, польські кооперативні організації мали взяти на себе цілий ряд функцій, які до того часу виконували українські. Насамперед, йшлося про відібрання в українських кооперативних організацій на території Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств ліцензій на гуртовий продаж монопольних товарів. "... Сам факт володіння соляною чи тютюновою гуртівнею, - вказувалося у перспективному плані роботи Союзу рільничих і заробково-господарчих кооперативів, - торговельно зв'язує місцеві кооперативи і приватне купецтво,

приводить до тісного контакту з повітовим кооперативом, внаслідок чого гуртівня, яка продає сіль або тютюн, має змогу продавати інші товари, а також одержувати коренеплоди, скуплені сільськими крамницями". Зміцнення зв'язків з масами для українських кооперативних установ польські чиновники вважали "небажаними з національно-державного погляду", і тому намагалися їх послабити [43; с. 47]. Першим кроком на шляху реалізації згаданої програми була заборона торгівлі тютюном з 1 березня 1939 р. тим кооперативам, з якими тютюнова монополія не заключила письмової угоди. Зрозуміло, що угоди заключалися виключно з польськими кооперативними організаціями [39]. Внаслідок таких обмежень прибутковість українських кооперативів суттєво знижувалась.

Таким чином, упродовж всього досліджуваного періоду зусилля польських властей спрямовувались на обмеження діяльності українських кооперативних організацій. Представники владних структур вдавались до найрізноманітніших засобів – і законодавчих, і незаконних – аби перервати та унеможливити розвиток системи українських кооперативних установ та обмежити вплив кооперації на суспільно-політичне та економічне життя краю. Проте, українська кооперація вистояла. У 1939 р. до системи українських кооперативних організацій, очолюваної РСУК, входило 3455 українських кооперативних організацій, у яких було об'єднано понад 700 тисяч осіб [6; с.481]. Поряд з розбудовою системи української кооперації та кількісним зростанням відбувалась кристалізація ідеологічних засад українського кооперативного руху. В умовах репресивної за своєю сутністю політики польських правлячих кіл за допомогою кооперації український народ доводив право бути господарем на своїй землі.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 1, спр. 2030.
2. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 730.
3. Державний архів Львівської області, ф. 139 оп.5, спр. 515.
4. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 1, спр. 1914.
5. Вісіна Т. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20-30-х роках ХХ ст. Автореф. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. / Т. Вісіна. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – С. 18.
6. Витанович І. Історія українського кооперативного руху./ І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – С. 624.
7. В. А. З нашої кооперації // Діло. – 1934. – Ч. 349. – С. 3.
8. Жук А. Відгята частина від цілоти. / А.Жук // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 7. – С. 5-8; Ч. 7. – С. 8-10.
9. Жук А. Зріст українських кооперативів членів РСУК в повоєнних роках /А. Жук // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 21. – С. 4-5.
10. Жук А. Українська кооперація на Західній Україні під Польщею/ А. Жук // Сучасність. – 1961. - № 8. – С. 81-95.

11. Загальні резолюції прийняті Заг. зборами РСУК (25 червня 1937 р.) // Кооперативне молочарство. – 1938. – Ч. 7-8. – С. 13.
12. Західноукраїнська кооперація в 1926 році (Статистика і звітності з діяльності РСУК). – Львів, 1928. – С. 73.
13. Західноукраїнська кооперація під Польщею в р.1928.- Львів, 1929. – С. 29.
14. Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів /за ред. С. Гелея. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1995. – С. 412.
15. Історія споживчої кооперації України: Навч. Підручник / за ред. С. Гелея. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 1996. – С. 383.
16. Качор А. Мужі ідеї і праці: Андрій Палай і Андрій Мудрик, творці "Маслосоюзу" / А. Качор. – Вінніпег – Торонто - Клівленд, 1974. – С. 344.
17. Качор А. Українська молочарська кооперація в Західній Україні / А. Качор. – Мюнхен, 1949. – С. 110.
18. Комар В. Політичний експеримент воєводи Г.Юзевського на Волині у 1928-1935 рр./ В.Комар // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск III. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 98-106.
19. Комар В. "Українське питання" в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр./ В. Комар// Український історичний журнал. – 2001. – Ч. 5. – С. 120-128.
20. Кооперативне право. – Львів, 1935. – С. 240
21. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20-30-х років: від конфронтації до "нормалізації" / М. Кугутяк // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 18-26.
22. Купріянович Г. Призабута сторінка історії української кооперації: український кооперативний рух на Холмщині та Південному Підляшші у міжвоєнний період / Г.Купріянович // ІУ міжнародний конгрес українців. Історія. Частина II. – Одеса-Київ-Львів, 1999. – С. 487-494.
23. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців (промова на пленарному засіданні сейму 6 листопада 1934 р.) / Д. Левицький. – Львів, 1934. – С. 30.
24. Луцький О. Нова загроза – молочарський закон / О. Луцький // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 43. – С. 1-4.
25. Мартюк І. Центросоюз: союз кооперативних союзів у Львові в роках 1924-1944. Спогади співучасника праці й змагань українського кооперативного руху/ І. Мартюк. – Видавництво М. П. Коць, 1973. – С. 126
26. Неймовірно, а на Волині можливе // Господарсько-кооперативний часопис. – 1926. – Ч. 25. – С. 3.
27. Нова практика Львівського реєстрового суду // Господарсько-кооперативний часопис. – 1927. – Ч. 24. – С. 7.
28. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин та ін. – К.: Вища школа, 2000. – С. 663.
29. Островський В. Кооперація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина) / В.Островський // Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 89-105.
30. Павликовський Ю. Питання членства в наших кооперативних установах/ Ю. Павликовський // Господарсько-кооперативний часопис. – 1921. – Ч. 1. – С. 10-13.
31. Піснячевський Д. Від капіталізму до кооператизму/ Д. Піснячевський. – Париж: Б. в., 1945. – С. 129.

32. Польська споживча кооперація взад, українська вперед // Кооперативна республіка. – 1930. – Ч. 3. – С. 116.
33. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни/ М. Сич. – Львів: НТШ у Львові, 2000. – С. 332
34. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939)/ Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 271.
35. Струк З. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921-1939 рр.) / З. Струк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 152.
36. Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / З.Струк. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 137.
37. Темп розвитку української кооперації (1926-1936) // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 3. – С. 1.
38. Тимчасове право ревізії для РСУК // Діло. – 1934. – Ч. 306. – С. 2.
39. Торг тютюном // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 7. – С. 16.
40. Удар для кооперації і необхідність злагодити його // Діло. – 1934. – Ч. 348. – С. 1-2.
41. Українські кооператори. Історичні нариси. Кн.1. / За ред. С. Гелея. – Львів: “Коопосвіта”, 1999.– С. 456.
42. Українські кооператори. Історичні нариси. Кн.2. / За ред. С. Гелея. – Львів: “Коопосвіта”, 2001. – С. 410.
43. Sycz M. Spółdzielczość Ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej / M. Sycz. – Warszawa, 1997. – S. 323.
44. Sycz M. Spółdzielczość Ukraińska w Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzielniach (1934 r.) / M. Sycz. // Dzieje najnowsze. – Rocznik XXIV. – 1992, 4. – Warszawa: Polska akademia nauk. Instytut historii, 1993. – S. 37 – 44.
45. Zuk A. Lviv – center of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation struggle / A. Zuk // Lwiv: A symposium on its 700-th Anniversary. – New-York: Published under the shonsorship of Alumni of institutions of Higher Education in Lwiv, 1962. – S. 304-369.
46. Українці // Sprawy narodowościowe. – 1932. – № 6. – S. 668.

Алла Тимченко

Радянський фактор в українсько-польському міжнаціональному конфлікті в Західній Україні (1939-1945 рр.).

У новітній українській та польській історіографії, а також в громадській думці в обох країнах, вельми поширеним є погляд, що в роки Другої світової війни так званий радянський чинник відіграв важливу роль у дестабілізації українсько-польських відносин, усунувши таким чином можливість об'єднання українського і польського національного підпілля на антикомуністичній основі. При цьому стверджується, що вплив радянського фактора на ці взаємини мав місце як на міжнародному рівні, в тому числі, по лінії радянське керівництво в Москві – польський емігрантський уряд у Лондоні, так і на місцевому територіальному рівні, перш за все в тих регіонах спільного проживання українців і поляків (Полісся, Волинь, Галичина, сучасні південно-східні території Польщі), де активно діяв радянський партизанський рух.

У 2008 р., у зв'язку з 65-ю річницею трагедії польського населення на Волині та відбувавшимися з цього приводу в Польщі скорботними заходами, Маршал Сейму Польської Республіки, а сьогодні Президент ПР, Броніслав Коморовський в інтерв'ю газеті “Республіка” зробив, на думку польських крессових і комбатантських організацій, “скандальну заяву про те, що відповідальність за трагедію на кресах слід було б цілком покласти на совіти” [1].

У добре відомій в Україні та Польщі без перебільшення фундаментальній монографії з історії України Ярослава Грицака наголошується на тому, що “українські загони самооборони й загони Української повстанської армії втягнулися у конфлікт лише у відповідь на співпрацю поляків з червоними партизанами і використання німцями польської поліції в антиукраїнських акціях” [2].

Не можна сьогодні однозначно стверджувати, що проблематика українсько-польського міжнаціонального конфлікту в роки війни знаходиться поза увагою новітньої російської історіографії. Однак, як правило, цей конфлікт не подається як суперечка між українськими і польськими патріотичними збройними формуваннями за землі, на які мали підставу претендувати обидві сторони. Такий погляд на проблему можна пояснити тільки тим, що боротьба за Західну Україну і Західну Білорусію в контексті тогочасних подій деякими російськими істориками розглядається виключно під кутом зору московських інтересів і пріоритетів, тобто як “реванш за

поразку в радянсько-польській війні 1919-1920 рр. та повернення втрачених у результаті зовнішньої агресії територій“ [3].

В окремих роботах російських дослідників, спеціально присвячених вивченню територіальних суперечок між поляками і росіянами, навіть відсутня згадка про те, що складовою цієї суперечки був також конфлікт між поляками і українцями [4].

Цікаве пояснення не зовсім уважному ставленню сучасних російських істориків ліберального напрямку до висвітлення міжнародних відносин на окупованій території України в роки війни знаходимо в книзі авторства Олени Яковлевої. Полемізуючи з багатьма з них і, взявши за об'єкт критики перш за все книгу, видану 2002 р. в Москві, того ж таки “ліберального” російського дослідника Б. Соколова “Окупація. Правда і міфи”, О. Яковлева зазначає: “Уж очень неблагоприятная это тема: вопрос-то политкорректно осветить надо, да только как? Ладно, с Советами всё ясно, бандиты они и есть бандиты, а вот что с УПА и АК делать? ...нельзя не учитывать мнение собратьев с Украины, усилиями которых героям из УПА, типа Клыма Савура – того самого, что не только призывал, но и приказывал резать поляков, – уже устанавливаются памятники как борцам за “вильну и самостийну Украину”... да и уважаемых польских собратьев опять же не проигнорируешь, а они – вот незадача – трактуют волюнтаристские события 1943 г. как геноцид и, вопреки не желающим каяться украинцам, твёрдо стоят на этой позиции” [5].

Першим російським виданням, присвяченим виключно трагічним волинським подіям 1943-1944 років, став збірник архівних документів і досліджень, упорядником якого є директор фонду “Історична пам'ять” Олександр Дюков [6]. Дана книзі назва – “забутий геноцид” – зайвий раз свідчить про те, що ця тема, по суті, є для новітньої російської історіографії нововідкритою. Навряд чи можна погодитися з твердженням редакції, що волинська трагедія “забута в Україні та Польщі” [6, С. 5-6].

Повідомимо, що ще в 1996 р. між Об'єднанням солдатів Армії Крайової (АК) і Об'єднанням українців у Польщі (ОУП) було підписано угоду, яка поклала початок роботі багаторічного міжнародного наукового семінару з вивчення так званих важких питань українсько-польських відносин періоду Другої світової війни. Результатом досліджень, в яких взяли участь до трьох десятків професійних істориків обох країн, стало видання десяти томів робочих матеріалів цього семінару [7].

В Україні та Польщі працювали і продовжують працювати урядові комісії з вивчення всіх аспектів українсько-польського міжнародного конфлікту в 1939-1945 рр. і в перші післявоєнні роки, а також проводяться підрахунки жертв з обох сторін [8].

Нарешті, 15 липня 2009 р., у зв'язку з 66-ю річницею трагічних подій 1943 р. на Волині, Сейм Польської Республіки прийняв постанову, в якій стверджується, що “Організація українських націоналістів і Україн-

ська повстанська армія здійснили так звану антипольську акцію – масові вбивства, які мали характер етнічної чистки і риси геноциду” [9]. Текст був узгоджений у всіх фракціях, усіма політичними партіями. Після прочитання постанови Маршалом Сейму, вже згадуваним Броніславом Коморовським, її прийняли вставанням і тривалими оплесками, що свідчило про одностайне схвалення.

Таким чином, хоча в останні роки концепція “стратегічного партнерства” у відносинах між керівництвом України та Польщі впливала і на трактування їх історичного минулого, дослідники обох країн намагалися докопатися до істини, прагнучи при цьому уникнути зайвої політизації історії. Добре відомо також, який тиск на вищих посадових осіб у Варшаві здійснювали національно-кресові і емігрантські організації, які навіть деяких співробітників Польського інституту національної пам'яті звинувачували в тому, що вони діють “на шкоду польським державним інтересам”. Цей тиск зростає особливо після “помаранчевої революції” у Києві, по мірі ствердження в українській суспільній свідомості зусиллями Президента України Віктора Ющенка та його оточення думки про необхідність вписати історію ОУН і УПА в історичну традицію національно-визвольної боротьби українського народу через ухвалення парламентом країни Закону України “Про визнання ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні” [10].

Однак проблема ролі радянського фактора в українсько-польському міжнародному конфлікті в Західній Україні в 1939-1945 рр. залишається і вона є безумовною. Цю роль Радянський Союз почав відігравати з моменту підписання в серпні 1939 р. Пакту Ріббентропа-Молотова, відповідно до якого від Другої Речі Посполитої були відторгнуті землі Полісся, Західної Волині та Східної Галичини. Майже дворічне перебування радянської влади в західно-українському регіоні супроводжувалося арештами і політичними репресіями проти представників всіх, без винятку, соціальних верств і національностей, депортаціями небажаного населення, примусовою організацією колгоспів, небаченою жорстокістю апарату НКВС по відношенню до ув'язнених.

Така політика знецінила людське життя, з іншого боку, на якийсь час навіть зблизила українців і поляків на цих територіях. У них з'явився шанс забути про взаємні образи і спробувати спрямувати свої національно-визвольні прагнення в одному напрямі – на боротьбу проти обох агресорів. Польський емігрантський уряд, до якого прийшли, здавалося б, досвідчені військові і політики, які користувалися довірою і авторитетом у західних союзників, а також діячі польських підпільних організацій, створених на окупованих довоєнних землях Другої Речі Посполитої, докладали чимало зусиль для того, щоб пом'якшити антипольські настрої всіх українських політичних кіл та, перш за все, ОУН, та залучити їх до антигітлерівської коаліції. Проте після поразки Франції і в умовах поступової переорієнтації Вели-

кобританії на союз з Москвою, ні польська сторона не хотіла брати на себе ніяких зобов'язань щодо українців, ні тим більше британська виступати гарантом польських обіцянок. У зв'язку з цим слід зазначити, що фактично офіційний Лондон відмовив польському емігрантському уряду в підтримці з питання реституції довоєнного польсько-радянського кордону.

Напад Німеччини на СРСР і участь у ньому ОУН на боці першої ще більше загострили відносини між українськими та польськими організаціями, а також між українським і польським населенням на територіях їх спільного проживання. Одночасно, гітлерівська агресія сприяла зближенню між польським емігрантським урядом і сталінським керівництвом. Після підписання відповідних політичної і військової угод уряд генерала Владислава Сікорського і підлеглі йому підпільні організації на окупованих територіях почали співпрацювати з СРСР, зокрема, в питаннях організації саботажно-диверсійної та розвідувальної діяльності в тилу Вермахту, а також формування в Радянському Союзі армії, в яку повинні були вступити раніше заарештовані органами радянської влади польські військовополонені і підпільники. З другої половини 1941 р. Польща і СРСР фактично стали союзниками у війні. Шлях до примирення між українськими та польськими національними формуваннями був назавжди відрізаний.

Важливим є питання про те, як на українсько-польські відносини впливала ситуація на радянсько-німецькому фронті. У нас не викликає сумніву, що початок масових антипольських виступів УПА на Волині та Поліссі був пов'язаний з поразкою Вермахту під Сталінградом і активізацією радянського партизанського руху в німецькому тилу. До керівництва ОУН (Б) прийшло усвідомлення того, що незабаром Червона армія пожене німців на Захід, а тому необхідно було зробити все можливе, щоб мобілізувати в західноукраїнському регіоні сили, здатні надати радянським військам максимальний опір. Оскільки місцеве польське населення виявилось схильним до співпраці з "совітами", а офіційне польське керівництво продовжувало наполягати на тому, що СРСР залишається "союзником наших союзників", керівництво ОУН (Б) прийняло рішення про деполонізацію цих територій.

У прийнятті керівництвом ОУН (Б) рішення про проведення масової антипольської акції на землях Полісся, Волині, Галичини зіграла свою роль також безкомпромісна позиція польської офіційної влади у відстоюванні принципу непорушності довоєнних кордонів Другої Речі Посполитої. Оскільки ОУН (Б) як провідна військова та політична сила в роки війни в західноукраїнському регіоні з такою ж безкомпромісністю відстоювала право українського народу на створення Української самостійної соборної держави (УССД) з включенням до її складу всіх етнічних українських територій, досягти якого-небудь союзу виявилось неможливим.

Одночасно, хотіли б підкреслити таке. Немає жодних підстав стверджувати, що при однозначній ворожості бандерівської УПА по відношенню до

поляків, необхідні були ще якісь додаткові провокації, наприклад, з радянської сторони, щоб загострити або поглибити українсько-польський конфлікт. Ворожнеча між українцями і поляками в роки війни досягла апогею і тому, ймовірно, не потребувала того, щоб її варто було зайвий раз розпалювати.

Як би історики сьогодні не оцінювали роль радянського фактора у тих подіях, а також участь у них інших сторін, зокрема, німецької та польської, бандерівське керівництво в першу чергу несе відповідальність за прийняте рішення щодо вбивств кількох десятків тисяч цивільних поляків на підставі застосованого ним принципу колективної відповідальності. Цей принцип, між іншим, неодноразово застосовувався і сталінським політичним режимом в підході до вирішення долі багатьох радянських народів, зокрема, прибалтів, кримських татар, калмиків, чеченців та інших, які звинувачувалися в масовій колаборації з німцями і були депортовані з земель свого проживання. Хочеться сподіватися, що реалізовані в останні роки зусиллями російських, українських і польських спецслужб проекти з публікації раніше невідомих документів із цих відомств, знімуть завісу над усіма тасмичними трагічних подій часів війни, дадуть можливість об'єктивно оцінити участь задіяних у них людей, сприятимуть створенню більш довірливих відносин між Україною, Польщею та Росією.

Список використаних джерел

¹ Komorowski B. Za Wołyń odpowiadają Sowietci // Rzeczpospolita. – 2008. – 24 lipca; Відкритий лист Голови загальнопольського союзу кресових і комбатантських організацій Яна Невінського на ім'я Маршала Сейму РР Броніслава Коморовського від 22 липня 2008 (з доповненнями). – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-ura-a-wladze-gr>.

² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. 2-е видання. – Київ, 2000. – С. 253–254; Hryciak J. Historia Ukrainy 1772–1999. – Lublin, 2000.

³ Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. – Москва, 2001.

⁴ Широкопад А. Великие противостояния. Давний спор славян. Россия. Польша. Литва. – Москва, 2007.

⁵ Яковлева Е. Польша против СССР 1939–1950. – Москва, 2007. – С. 151–152.

⁶ Забытый геноцид: "Волынская резня" 1943–1944 годов: сборник документов и исследований / сост. А. Дюков. – Москва, 2008.

⁷ Polska - Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium historycznego "Stosunki polsko-ukraińskie w latach Drugiej wojny światowej". - Т. 1–10. – Warszawa, 1998 - 2005; Україна – Польща: важкі питання. Матері-

али Міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Т. 1-10. – Луцьк, 1998 - 2009.

⁸ Ця робота проводиться сьогодні в обох країнах під егідою Інститутів національної пам'яті.

⁹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r. w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich. – [Електрон, ресурс]. – Режим доступу: <http://www.orka.sejm.gov.pl>.

¹⁰ Відкритий лист Голови загальнопольського союзу кресових і комбатантських організацій Яна Невінського на ім'я Президента ПР Леха Качинського від 28 липня 2008 р. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-ura-a-wladze-rp>

Уляна Клим'юк

Легіони польський і український: порівняльний аспект

Історія збройних сил є невід'ємною складовою історії будь-якої держави та її народу. Збройні сили – найбільш важлива військова організація держави, яка забезпечує захист національних інтересів, захищає її від зовнішньої загрози і є гарантом незалежності країни. В історії польсько-українських відносин одне з важливих місць посідає питання створення збройних сил, особливо під час Першої світової війни 1914–1918 рр., коли позбавлені власної державності український та польські народи прагнули створити власну армію, за допомогою якої можна було відстояти ідеї державності та здобути незалежність.

Питання виникнення та формування збройних сил двох сусідніх держав, під час Першої світової війни є однією з важливих проблем в історії становлення української та польської державності новітнього часу. Актуальність теми обумовлюється тим фактом, що історія створення польських та українських військових формувань має багато спільного (історичні традиції, відсутність державності, боротьба за незалежність, ідеологія) так і відмінного, що і дозволяє провести певні паралелі.

Легіони Польські – загальна назва польських добровольчих військових формувань, які діяли в складі військ іноземних держав після того, як Польща втратила свою незалежність. Перші такі військові формування були сформовані в 1797 р. й діяли до 1803 р. Вдруге вони були створені й воювали протягом 1848-1849 рр. Утретє Легіони Польські були створені у 1914 р. за ініціативою Юзефа Пілсудського. Брала участь у бойових діях на боці четверного союзу протягом 1914-1917 рр. До їхніх лав вступали ті поляки, євреї та українці, які були звільнені від військової служби або ж делеговані до Легіонів Польських з австро-угорського війська, а також добровольці з польських теренів, що знаходились під російською владою. Більшість з них перед Першою світовою війною брала участь у польських парамілітарних організаціях (вони діяли легально на території Австро-Угорщини і нелегально — на території Російської імперії): Związek Walki Czupnej (Союз активної боротьби), Armia Polska (армія польська, яка проводила легальну діяльність Польської Дружини Стрілецької) [10, с. 72], Związek Strzelecki (Стрілецький союз), Polskie Drużyny Strzeleckie (Польські стрілецькі дружини), Drużyny Sokole (Сокільські дружини), Towarzystwo Gimnastyczne Sokół (Товариство гімнастичне Сокіл), Drużyny Bartoszwowe (Бартошові дружини) і Drużyny Podhalańskie (Подхалянські дружини) [13, с. 65].

Формуванню легіонів передувала спроба підняти на початку Першої світової війни на території Царства Польського повстання проти Російської імперії. Проте, ідея повстання зазнала поразки і на вимогу австро-угорського командування Ю. Пілсудський був змушений припинити діяльність і розпустити стрілецькі загони. І, мабуть, за іронією долі, справу врятували галицькі політики. Голова Польського кола в державній Раді Юліуш Лео запропонував приєднати загони Ю. Пілсудського до польських формувань в складі австро-угорської армії – польських легіонів [5, с. 433]. У той же час ініціативу щодо організації легіонів підхопили галицькі польські політики, угодовськи налаштовані щодо Австро-Угорщини. Вони створили загальнонаціональну репрезентацію під назвою Naczelny Komitet Narodowy (Головний національний комітет), на чолі з Ю. Лео, до складу якого ввійшли представники всіх польських політичних партій Галичини.

Масова атмосфера в суспільстві свідчила про наближення світової війни, сподівання великих воєнних подій заврушило думки всіх поневоєних народів, у яких державницький рух був хоч трохи живий і популярний. Усі вони обіцяли собі, що результатом грядущої війни буде така зміна карти Європи, яка їм бажана [7, с. 18]. Таким чином, це був час поширення національно-державницьких рухів і відродження національного мілітаризму поневоєних народів, в їх числі польського і українського.

Отже, ще до початку Першої світової війни Ю. Пілсудський активно займався формуванням польських збройних сил, щоб використати їх проти Російської імперії для відродження власної Польської державності, оскільки передбачаючи наслідки війни, вважав: «Росія буде розбита Австрією і Німеччиною, але останні дістануть поразки від англо-французьких сил. Східна Європа програє Європі центральній, а середня - західній» [6, с. 38]. Добре розуміючи те, що під час війни може існувати тільки легальна військова організація, він вирішив виступити разом із австрійською армією і в її складі. Це було зумовлено тим, що саме в Галичині діяла Польська військова організація.

Початково планувалося сформувати 2 легіони по 9 тис. вояків кожний. Витяг із рапорту Ю. Пілсудського від 9 серпня 1914 р. повідомляє про те: «що у Варшаві утворено Раду Народову, яка іменувала Ю. Пілсудського Головним Комендантом польських загонів добровільних» [2, с. 626]. А з «Розповіді про утворення Легіонів Польських» від 27 серпня 1914 р. дізнаємося: «Верховне командування армії погодилося на утворення в засаді на час війни двох Легіонів Польських, а саме одного в Кракові й одного у Львові» [2, с. 671]. Організацією керував у Кракові генерал майор Бачинський з капітаном Загорським, а у Львові генерал майор Петрашків з капітаном Ясінським. Також з документу відомо, що планувалося утворити в Кракові і у Львові по 8 батальйонів піхоти (по 1 тис. чоловік у кожній) і по 2-3 ескадрони по 150 вершників, які мали носити назву I або II Легіону Польського [2, с. 672].

І вже наприкінці серпня 1914 в Кракові було укомплектовано Legion Zachodni (Західний легіон), а у Львові — Legion Wschodni (Східний легіон). Останній, однак, у вересні був розформований. З того часу назва «Легіони Польські» вживається щодо частин, які постали на базі Західного легіону. Національна необхідність вимагала утримування легіонів аж до кінця війни, де найкраще до виконання того завдання покликаним командувачем є Ю. Пілсудський, і на випадок перенесення Легіонів Польських на територію Австро-Угорщини він повинен очолювати їх [1, ф. 717, оп. 1, сп. 30, арк. 1].

Складалися легіони з 3 бригад. Найраніше утворилася 1-ша бригада під командуванням Ю. Пілсудського (після його відмови від командування бригадою в жовтні 1916 р. очолив полковник М. Янушайтис). Вона і стала найчисленнішою (близько 25 тис. вояків). До її складу входили 1-й, 5-й і 7-й полки піхоти та 1-й полк уланів. Брала участь у бойових діях 11-го корпусу австро-угорського війська. 2-га бригада (т. зв. Карпатська або Залізна) була створена в травні 1915 р. в Коломиї, первісно нею командував полковник Ф. Кіттнер (з серпня 1916 р. – полковник Ю. Галлер). Складалася з 2-го й 3-го піхотних полків й 2-го полку уланів. Найменшою була 3-тя бригада (4-й та 6-й піхотні полки), створена одночасно з 2-ю 1915 року. Нею командували полковники: спочатку — В. Гжесіцкі, потім — С. Шептицький* (перед тим як очолити бригаду, він мав намір стати командувачем Легіону Українських січових стрільців, однак українські політики Галичини не дали на це згоди), згодом — З. Зелінські, дещо пізніше – Б. Роя

Як військові формування всі 3 бригади підпорядковувалися Командуванню Легіонів Польських, а останнє, у свою чергу, — Головному командуванню австрійського війська. Політично ж Легіони Польські були підпорядковані Головному національному комітету з резиденцією в Кракові. Командування Легіонів Польських очолювали австрійські офіцери-поляки: генерал К. Дурскі-Тжаска (з вересня 1914 р. до лютого 1916 р.), генерал С. Пухальські (з лютого до листопада 1916 р.), полковник С. Шептицький (з листопада 1916 до квітня 1917 р.), полковник З. Зелінські (з квітня до серпня 1917 р.).

Створення армії базувалося на певних поглядах Ю. Пілсудського, які пізніше набули статусу ідеології, яку він проніс через все своє життя і яка мала привести його до однієї мети – відродження державності. Проте, влучно зауважив Б. Урбанковський, хто говорить про незалежність, мусить задати собі два питання: не тільки в який спосіб ту незалежність вибороти, але також, як її потім утримати? [14, с. 381]. Саме така ситуація змушувала керманіча армії залучитись підтримкою інших сил, а також до пошуків союзників. Антиросійську орієнтацію він обумовлює тим, що: «поразка Росії у воєнній сутичці або тільки з самою Австро-Угорщиною, або виступаючи разом з Німеччиною могла принести дві можливості. Перша – включення земель польських в склад монархії Габсбургів, яка б перетворилася в польсько-австрійсько-угорську триаду. І друга – це утворення на землях тих

власної держави» [12, с. 103]. Як бачимо, обидва варіанти були вступом до другого етапу – здобуття повної незалежності.

*Станіслав Марія Шептицький (пол. Stanisław Maria Szeptycki, 3 листопада 1867 – 9 жовтня 1950рр.) – граф, генерал-майор імператорської (Австро-Угорщини) і королівської армії, генерал-лейтенант війська польського. Доводився рідним братом митрополитові Андрею Шептицькому. Австрійський полковник артилерії. З липня 1916 по жовтень 1916 р. командир III бригади Польських легіонів, у квітні 1917 р. головного командування легіонів. До лютого 1918 р. Генерал-губернатор Любліна (пішов у відставку на знак протесту проти передачі Холму УНР внаслідок Брестського миру). З червня по жовтень 1917 року перебуває на італійському фронті, командував 85 бригадою захисту. З жовтня 1918 року командир команди підлеглих Німеччині Польських збройних сил. 5 листопада 1918 р. був звільнений з імператорської і королівської армії. З листопада 1918 р. у Війську Польському, став генерал-лейтенантом. Був на посаді начальника Генерального штабу до березня 1919 р., коли став командуючим Литовсько-Білоруського фронту. Під час радянсько-польської війни, дякуючи його успішному командуванню фронтом і 4-ю Армією, поляки відтіснили більшовиків і закріпилися на позиціях за Неманом. С. Шептицький був нагороджений Командорським і Срібним Орденами *Virtuti Militari*, Командорським Орденом Відродження Польщі і чотири рази ставав Кавалером *Krzyż Walecznych*. У 1923 році він вже був Міністром оборони Польщі.

Командир легіонів шукав рівних союзників поза польським суспільством. Переконав, що Росія «в'язниця народів», буде в стані розбити єдиний сепаратистський рух, звернуло його увагу на те, щоб зробити перші кроки в напрямку утворення власних військових загонів, куди б входили українці.

За словами польського історика І. Сулейі, він «закликав українців до організування за зразком поляків, до збройної розправи з Росією. Керівникам руху стрілецького пропонував не тільки спільну дорогу, в його думках – це була ідея війни з Росією, у випадку її перемоги, був би то збройний марш поляків на Варшаву, українців – на Київ» [12, с. 110].

Нелегкий, але героїчний бойовий шлях пройшов легіон Українських січових стрільців (УСС), створений із початком Першої світової війни як окремий структурний підрозділ австрійської армії. Адже на тлі драматичних подій, цілком закономірним є виступ української суспільності проти шовіністичної політики царату, відтак – сформування із активних січових, сокільських і пластунаських товариств національного військового формування – легіону Українських січових стрільців [9, с. 5]. І вже у серпні 1914 р. на заклик новостворених Головної української ради та Бойової управи УСС (організаційно-координаційного центру легіону УСС) до новітнього українського війська зголосилися близько 30 тис. добровольців з усієї Галичини.

Ще напередодні Першої світової війни, крім масових товариств «Сокіл», «Пласт», у Галичині діяли три українські військові організації – УСС I, УСС II і курінь «Сокіл-Батько». Починаючи з 1913 р. австрійська влада змінює тактику щодо національного стрілецького руху. Керівництво австрійської армії відтепер мало певні політичні і військові плани щодо цих формувань. Вони сподівалися, що польські легіони повстануть у Польському королівстві, а українські, в разі війни з Росією, зможуть нести розвідувальну службу і піднімуть наддніпрянців проти царської Росії, а при можливому захопленні Австрією українських земель стануть основою українського війська під австрійським патронатом [8, с. 117].

Австрійський уряд заявив, що видасть зброю й одяг лише для 3 тис. чоловік, а згодом зменшив цю кількість до 2 тис., після того як український легіон був сформований, австрійське командування не поспішало вводити його у бій, не будучи впевненим у його лояльності [4, с.108]. Ядро легіону становили активісти січово-сокільського, пластунаського та стрілецького руху, вчорашні гімназисти та студенти; були також викладачі, правники, митці, представники селянства тощо. Серед них: Р. Дашкевич, І. Балюк, Д. Вітовський, С. Горук, Г. Косак, А. Лепкий, О. Назарук та ін. Першим офіційним командиром легіону був вище згаданий М. Галушинський, директор Рогатинської гімназії.

Створення легіону Українських січових стрільців ознаменувало відновлення збройної боротьби за волю України. Об'єднуючи кращі сили молоді, які представляли практично всі суспільні верстви Галичини, легіон УСС став зримим виявом найбільших сподівань свідомої частини галицько-українського суспільства. Першим доказом того, що з початку свого існування Українські січові стрільці стояли на національних позиціях, були їхні спроби відмовитися приймати присягу на вірність габсбурзькій династії, які хоч і не увінчалися успіхом, зате чітко визначили стрілецькі пріоритети.

Розпочавши свою діяльність як гурт патріотично налаштованих, але погано зорганізованих та переважно далеких від військової служби осіб, УСС, докладаючи неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху, зуміли до 1917 р. перетворити легіон у добре вишколену, фактично, українську військову формуцію з національною символікою, а також українською офіційною мовою та українською термінологією. На початку жовтня 1918 р. УСС переведено з Херсонщини на Буковину. Під час українсько-польських боїв за Львів Легіон УСС прибув до Львова. Далі Легіон УСС входив до складу групи «Схід» УГА і в січні 1919 був переформований на 1 бригаду УСС в складі одного, пізніше двох полків піхоти УСС, кінної сотні УСС, гарматного полку УСС і допомогових відділів. Командантом 1 бригади УСС був отаман Осип Букшований. Поповнені українцями з російської армії, УСС сформували в Києві у листопаді 1917 р. Галицько-Буковинський курінь Січових Стрільців (СС), який згодом розгор-

нувся в полк СС, а далі в корпус і групу СС, що були однією з найкращих формацій української армії.

Леґіони польський та український розглядали як організацію для національно свідомих молодих українців та поляків, перш за все студентів та гімназистів, які б просто так померти за цесаря не пішли, а могли навіть бути джерелом якихось антиавстрійських виступів. Відтак, національні леґіони австрійського штабу були немовби пасинками— їм давали найгірше озброєння, ставили на найнебезпечніші місця в бою, тощо.

І хоча Ю. Пілсудському вдалося «виторгувати» у австрійців польського орла на кашкети своїх леґіонерів, на рукавах вони змушені були носити жовто-чорну пов'язку – кольори Габсбургів. Проте йому не вдалося отримати загального командування над усіма польськими леґіонами. Формально він командував лише I бригадою. Проте для всіх леґіонерів він був «улюбленим комендантом», і кожному з них передавалася непохитна віра їхнього командира, що леґіонери проливають свою і чужу кров не заради чужого цесаря, а за власну батьківщину.

Паралельно з цим Пілсудський створив з леґіонерів і цивільних ПОВ – Польську військову організацію, що діяла легально. Прикриттям перед австрійцями для неї була диверсійно-розвідувальна діяльність в російському тилу. Насправді ж «пеовяки» – еліта пілсудчиків, ті, кому комендант беззастережно вірив і перед ким не приховував, що в будь-який слушний момент він готовий повернути зброю і проти австрійців, коли визнає, що це буде в інтересах Польщі.

У 1916 році явне небажання Пілсудського та леґіонерів тягати каштани з вогню для Франца-Йосипа та Вільгельма II стало очевидним. Польські леґіони було роззброєно і інтерновано, а самого Пілсудського ув'язнено в тюрмі німецького міста Магдебург. Проте було вже пізно. Пілсудський встиг викувати кадри обстріляних військових – патріотів, об'єднаних в єдину, хоч і таємну організацію. Після відродження у 1918 р. Польської держави вояки Леґіонів Польських увійшли до складу Війська Польського. Не раз потому їм довелося на Поділлі й Волині мати бойові зіткнення з українським селянством і військовими Армії Української Народної Республіки.

На наш суб'єктивний погляд буде доречним провести кілька порівнянь, зокрема одразу впадає в вічі не порівняна чисельність обох леґіонів біля 20 тис. в поляків і в 10 раз менше в українців, звідси виникає закономірне запитання про причини такої неоднозначності. Насамперед, слід зазначити, що обидва Леґіони формувалися на основі давнього цесарського патенту від 22 серпня 1851 р. «про формування добровільних військових товариств на час війни» [9, с. 11], тобто обидва були організаціями ландверу. Адже справа в тім, що до 1914 р. австро-угорська армія поділялася на 2 частини: перша – загальна імператорська армія, друга – власне австрійська і угорська армії що діяли відповідно на території Ціслейтанії і Транслейтанії. Третя

частина армії – це ополчення, воно в Австрії називалося – ландвер, в Угорщині – гонвед, а Січові стрільці були частиною другої національної армії.

Також, серед поляків була надзвичайно велика кількість старших офіцерів, полковників і генералів, які були представниками в генеральному штабі Австро-Угорщини. А таке військове лоббі дозволило добитись значних результатів, натомість український січово-стрілецький рух, що виник до війни, ставив до життя головним чином діячів соціалістичного напрямку (наприклад Кирило Трильовський та ін). Через те він однозначно негативно сприймався вищими представниками віденського істеблішменту. В свою чергу галицька інтелігенція насторожливо і недобррозичливо відносилась до своєї поодинокій аристократії, що могла очолити український леґіон. Вище згаданий К. Трильовський виступив проти С. Шептицького брата митрополита, якого Генеральний штаб австрійської армії намагався поставити на чолі леґіону УСС [9, с. 14], тільки через його шляхетське походження. В результаті С. Шептицький знайшов своє застосування в складі польського леґіону і як начальник польської армії, і в майбутній україно – польській війні 1918-1920 рр. воював саме на польському боці.

Проте, якби було прийнято його командиром, припускається, що це б викликало позитивну реакцію в австрійському генштабі, оскільки керівником нової формації стояла би людина близька за походженням, освітою, вихованням, тобто рідна по духу. Такій людині беззастережно б довіряли, а значить довіряли би підрозділу який він очолює. Натомість, фігура М. Галушинського (котрий став командиром леґіону) викликала у вищих австрійських офіцерських колах лише глухе роздратування, по – перше він цивільна особа, а по – друге, тільки запасний австрійський офіцер.

Варто також звернути увагу на те, що неоднозначне ставлення командування австро-угорської армії і уряду проявлялось не тільки в чисельності обох леґіонів, але і у ставленні до питання державності чи самостійності двох народів: українського і польського. Адже не одноразово провідні діячі Головної Української Ради та керівники Союзу Визволення України звертались до цесаря Франца Йосифа з пропозицією збільшити чисельність УСС і реорганізувати леґіон у бригаду полкового складу. Однак дана пропозиція не вписувалась у політику властей щодо українського національного війська і тому не була реалізована. У той же час полякам дозволено було створити кілька леґіонів під командуванням Ю. Пілсудського [9, с. 30].

Франц Йосиф упродовж усіх десятиріч свого правління проводив досить прагматичну політику першочергового задоволення польських вимог в усіх випадках, коли вони перехрещувалися з українськими [3, с.51]. Про це зокрема свідчить те, що 5 листопада 1916 р. австро-угорський і німецький уряди проголосили утворення самостійного Польського королівства, яке складалося з польських земель Російської імперії. Водночас Галичина дістала повну автономія без поділу її на східну і західну частини.

Цікавим порівнянням для нашого дослідження є також подальша доля легіонерів. Абсолютна більшість офіцерів польського легіону знайшла свої заслуги. Чимало колишніх легіонерів у міжвоєнний час стали урядовцями Другої Речі Посполитої, зокрема, майор Альфред Білик (1889-1939 рр.) був воєводою тернопільським (1936-1937 рр.) та львівським (1937-1939 рр.). Служили колишні вояки Легіонів Польських й державними чиновниками у Станіславівському та Поліському воєводствах і на Волині. В той час старшини УСС і УГА пішли на шлях підпільної боротьби проти Польської держави, яку будували колишні польські легіони. Хоча із середовища УСС вийшло теж не мало відомих діячів, які пізніше плідно працювали в установах ЗУНР, займали важливі посади в Українській Галицькій армії, активно діяли в революційних, національно-визвольних організаціях Західної України та галицької еміграції [9, с. 27].

Таким чином, ХХ ст. в історії багатьох народів пов'язане з подіями, які вивели їх на шлях самостійного розвитку і творення власних держав. Одні досягали цієї мети мирними засобами, інші – внаслідок збройної боротьби. Яскравим прикладом збройної боротьби за власну державність відзначились український і польський легіони. І в цьому проглядається їхня спільна доля, адже, не зважаючи на відмінні історичні умови існування, різну кількість військових формувань та неоднозначне ставлення до них урядових кіл, на долю військовиків випав найтяжчий тягар у визвольних змаганнях. Саме вони, не шкодуючи власного життя, намагалися виправити помилки політиків і більше за всіх прагнули до активних дій.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 717 (спілка польських парламентських депутатів), оп.1, спр. 30, арк.1-13.
2. Galicyjska działalność wojskowa Piłsudskiego (1906-1914) / Dokumenty. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1967. – S. 700.
3. Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В. Волковинський // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38–56.
4. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Й. Грицак – К.: Генеза, 2000. – С. 360.
5. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. – С. 752.
6. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна / Т. Зарецька. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 288.
7. Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – С. 347.
8. Красівський О. Я. Українсько-польські взаємини в 1917-1927 рр. / О. Я. Красівський. – К.: ІПіЕНД, 2008. – С. 544.
9. Литвин М. П. Історія галицького стрілецтва / М. П. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: Каменяр, 1991. – С. 2000.

10. Buszko J. Galicja 1856-1914. Polski Piemont / J. Buszko. – Warszawa: KAW, 1989. – S. 80.
11. Piłsudski Józef. Korespondencja 1914-1917 J. Piłsudski. / Opracowali St. Biegański, A. Suchcitz. – S. 281.
12. Suleja W. Józef Piłsudski. / W. Suleja. – Wrocław-Warszawa-Kraków. – S. 986.
13. Woyszwillo J. Józef Piłsudski. Życie, idee i czyny 1867-1935 /J. Woyszwillo. – Warszawa, 1937. – S. 190.
14. Urbankowski B. Jozef Piłsudski. Marzyciel i strateg / B. Urbankowski. Tom drugi. – Warszawa: ALFA, 1997. – S. 639.

Богдан Гудь

Україна – Польща: що було, що далі?

Питання, винесене в назву нашої розвідки, однозначно переформулюється з тим, відомим із т.зв. „ленінської” спадщини, „що робити?” Проте, якщо „вождь світового пролетаріату”, як відомо, мав чіткий і конкретний план розв’язання сформульованої ним же проблеми, то в нашій ситуації, на жаль, будь-яка відповідь більше скидатиметься на „ворожіння на кавовій гущі”. Песимізм автора підсилює той факт, що чотири різні моделі українсько-польського співробітництва, які реалізовувалися президентами й урядами України та Польщі протягом майже двадцяти років, так і не принесли очікуваного результату – реального поєднання народів-сусідів у політичній, господарчій і гуманітарній сферах.

Для кращого розуміння того, що становить предмет нашої уваги, підкреслимо, що в спільній історії незалежного буття України та Польщі після розвалу комуністичної системи можна загалом виокремити чотири моделі співпраці – *романтичний* (1991-1993), *реалістичний* (1994-1995), *ренесансу* (1996-2004) та *історичний* (2005-2010), які загалом відповідають періодам правління президентів наших держав. У зв’язку з цим варто теж нагадати, що не лише в Україні, але й у наших найближчих сусідів, незважаючи на пріоритетну роль уряду в реалізації зовнішньої політики держави¹, за давньою традицією, починаючи від Юзефа Пілсудського, східний вектор зовнішньої політики, передусім „український”, був об’єктом особливої уваги не уряду, тобто міністерства закордонних справ, а глави держави та його найближчого оточення². Ця традиція залишилася незмінною й після відновлення повного державного суверенітету РП на початку останнього десятиліття ХХ століття.

Власне тоді розпочинається *перший* період рівноправних українсько-польських міждержавних стосунків, що вже само по собі стало унікальним явищем в більш ніж тисячолітній історії українсько-польських відносин. Хронологічно він припадає на період президентства двох знакових політичних

¹ Див.: Konstytucja Rzeczypospolitej polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Kraków: Zakamysze, 2003. – S. 75-76.

² Роль урядових структур у реалізації „української” політики Республіки Польща зводилась переважно до згадки в традиційному щорічному експозе міністра закордонних справ про важливе місце України в зовнішній політиці Польщі (див. напр.: Ekspozé ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza w Sejmie – 14 marca 2002 r. – [Цит. 2010, 20 вересня]. – Режим доступу: <http://www.stosunki-miedzynarodowe.pl/przemowienia/cimoszewicz-ekspoz2.html>).

фігур в історії України та Польщі – Леоніда Кравчука (1991-1994 рр.) і Леха Валенси (1990-1995 рр.).

В історико-політологічній літературі як українській, так і в польській цей період прийнято називати *романтичним*. Адже головними інспіраторами українсько-польського порозуміння були дисиденти-романтики, які виводилися із української Гельсінської спілки та польської „Солідарності”. Вони неодноразово зустрічалися ще до розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності України, закладаючи тим самим підвалини майбутньої міждержавної співпраці. Тут слід згадати представників т.зв. „пропольського” лобі в оточенні А. Кравчука – братів Михайла і Богдана Горинів, Дмитра Павличка, Ігоря Ожновського та послідовних прихильників польсько-українського порозуміння Яцка Куроня, редактора „Газети виборчої” Адама Міхніка, Збігнева Буяка, Едмунда Осьманьчика³. Незаперечним авторитетом у справі укладання нового типу стосунків між незалежною Україною та суверенною Польщею залишався легендарний редактор паризької „Культури” Єжи Гедройць.

Не вдаючись до детальної характеристики першого етапу міждержавних українсько-польських стосунків, наголосимо, що він мав винятково важливе значення, позаяк підписувалися документи (передусім – *Трактат між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво*, 18 травня 1992 р.⁴), створювалися інституції і структури, які стали підвалинами для розбудови майбутніх відносин. Однак вже у другому – *реалістичному* – періоді свого розвитку українсько-польські відносини склалися далеко не романтично. На думку польських науковців та політиків, вище керівництво РП на чолі з Л. Валенсою дало підстави українській стороні запідозрити Польщу в тому, що вона веде „подвійну гру” щодо свого східного партнера. Так, у 1993-1994 рр. польський президент та його оточення не підтримали ні прагнення України приєднатися до т.зв. *Вишеградської групи*; ні т.зв. „плану Кравчука”, що передбачав створення в Центрально-Східній Європі паралельної до НАТО системи колективної безпеки, в якій провідну роль мали б відігравати Київ і Варшава; ні програм *Wspólnicy*, *Wokulski* і *Tranzyt* (Спільники, Вокульський і Транзит), заініційованих міністром закордонних справ Польщі Анджеєм Олеховським та скерованих на Схід⁵.

³ Детальніше див.: Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст.. Політичний портрет Богдана Гориня. – Львів: Кальварія, 1997. – С. 153-159; Kamiński A. Z., Kozakiewicz J. Stosunki polsko-ukraińskie. Raport. – Warszawa: CSM ISP, 1997. – S. 27.

⁴ Див.: Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna geneza traktatu o dobrym sąsiedztwie. – Lublin, 2002.

⁵ Див.: Napionek L. Stosunki polsko-ukraińskie, 1989-2002. Założenia a praktyka. – [Цит. 2010, 21 вересня]. – Режим доступу: www.abcnet.com.pl/files/20030528214735_nap.pdf – S. 58; Kuspys P. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. – Kraków: FISS, 2009. – S. 134-140; *Exposé ministra spraw zagranicznych Andrzeja Olechowskiego w Sejmie – 12 maja 1994 r.* – [Цит. 2010, 23 вересня]. – Режим доступу: <http://www.stosunki-miedzynarodowe.pl/>

Все це явно суперечило деклараціям польської сторони про стратегічний характер українсько-польського партнерства, як охарактеризувала їх 1993 р. тодішня прем'єр-міністр РП Ганна Сухоцька. Що більше, *реалістичний* період стосунків між Києвом та Варшавою запам'ятався українській стороні далеко з не найкращого боку: підписанням порозуміння між Польщею і РФ про будівництво Ямальського газопроводу до Європи в обхід України, а також мало афішованою та мало приємною „справою майора Лисенка”⁶. Фактично ці виразно антиукраїнські кроки були вимушеною платою тодішнього вищого керівництва РП за згоду Російської Федерації на вступ Польщі до НАТО.

На думку фахівців, подібні кроки мали цілком прагматичний характер, позаяк у своїх діях польський політикум виходив з виключного пріоритету національних інтересів, т.зв. *racji stanu*, у тій складній геополітичній ситуації, коли відроджена Польща тільки шукала свого місця в нових європейських реаліях. Водночас, на думку відомого політолога професора Антоні Камінського, він свідчив і про „виразні симптоми інтелектуальної слабкості” тих, хто визначав головні напрямки польської закордонної політики⁷. Як наслідок, українсько-польські відносини були „заморожені” більш ніж на рік.

На наше переконання, це спричинилося до радикального сповільнення процесів інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур, що було в інтересах насамперед Росії. Що більше, крах сподівань пропольського оточення Президента Л. Кравчука на безумовно підтримку Варшавою європейських устремінь молоді України держави значною мірою сприяв вибухові в країні гострої політичної кризи. В кінцевому результаті Л. Кравчук висловив згоду на проведення в 1994 р. дострокових президентських виборів, які закінчилися його поразкою. Перемогу ж здобув представник партійно-промислової номенклатури південного-сходу України Леонід Кучма (1994-2004), що з огляду на свою ментальність так ніколи й не став переконаним „європейцем”.

Щоправда наступний етап формування модерних українсько-польських стосунків, незважаючи на те, що в науковій літературі його називають періодом *ренесансу*, виявився значно „романтичнішим” від двох попередніх. Його творець і реалізатор президент РП Александр Квасневський (1995-2005) в своїх намірах виразно керувався словами геніального поета-романтика Та-

przemowienia/olechowski-expose2.html. Слід також нагадати, що ініціатива першочергового визнання Польщею незалежності України після референдуму 1 грудня 1991 р. виходила не з оточення Л. Валенси, а від прем'єра Польщі Я. Белецького і була зустрінута Президентом РП, образно кажучи, без ентузіазму.

⁶ Тодішній прем'єр-міністр України Л. Кучма прямо назвав позицію польського президента щодо будівництва Ямальського газопроводу „антиукраїнським актом” (див.: Kuspys P. Współczesne stosunki... – S. 138, 140-141).

⁷ Kamiński A. Z., Kozakiewicz J. Stosunki polsko-ukraińskie... – S. 36.

раса Шевченка: „подай же руку козакові і серце чистеє подай”. Наслідком нового характеру українсько-польських взаємин стало не лише запрошення новообраного українського Президента Л. Кучми до європейських політичних салонів (Ланьцут, 1996 р.; Самміт глав держав Центральноєвропейської ініціативи), але й беззаперечна підтримка Республікою Польща прозахідних зусиль України на міжнародній арені⁸. *Nota bene*, польська дипломатія у цей період постійно підкреслювала, що „існування сильної, незалежної, демократичної України” відповідає не лише інтересам Польщі, але й інтересам „усієї Європи”, а тому польська сторона, виходячи з засад українсько-польського стратегічного партнерства, зобов'язувалася постійно і послідовно підтримувати всі ініціативи українських політиків, скеровані на співпрацю з ЄС і НАТО⁹.

Крім того була зроблена низка кроків до порозуміння і поєднання між українцями і поляками, в пам'яті яких добре збереглися драматичні, часто криваві сторінки спільної історії. Варто згадати, зокрема, створення Українсько-польського форуму (1996 р.), Спільну заяву Президентів України і Республіки Польща *До порозуміння і поєднання* від 21 травня 1997 р.¹⁰ зрештою – реалізацію спільного українсько-польського проекту під патронатом А. Квасневського, наслідком якого стало створення документальних фільмів „Важке братерство” – про генезу, перебіг та історичне значення Варшавського договору 1920 р. між УНР і II Річчю Посполитою (1998 р.) і „Братерство зброю на службі миру” – про спільний українсько-польський миротворчий батальйон – *Укрполбат* (2000 р.). Власне ці проекти з часом стали фундаментом для пошуків українськими й польськими науковцями шляхів до примирення історичної пам'яті народів-сусідів.

На нашу думку, немає потреби детально перераховувати численні приклади активної українсько-польської співпраці того періоду. Варто, однак, згадати двосторонні заходи економічного характеру – т.зв. Українсько-польські економічні форуми, які відбувалися не лише в прикордонних регіонах, але й на сході України і заході Польщі, служачи проникненню інформації про можливості господарської співпраці між народами-сусідами у найвіддаленіші регіони наших країн. Заслужують на увагу також різного роду імпрези в галузі культури, до організації яких активно долучився Інститут Польщі, створений в Україні 1998 р. Серед них – виконання в Києві і Львові *Кредо* світової слави композитора Кшиштофа Пендерецького, які

⁸ Див.: Surmacz B. Współczesne stosunki... – С. 174-175; Toś A. Polityczne stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie XX w. – 2009. – [Цит. 2010, 20 вересня]. – Режим доступу: <http://www.psz.pl/tekst-16601/Arkadiusz-Tos-Polityczne-stosunki-polsko-ukrainskie-w-ostatniej-dekadzie-XX-w/str.-3>.

⁹ Див.: Exposé ministra spraw zagranicznych Bronisława Geremka w Sejmie – 8 kwietnia 1999 r. – [Цит. 2010, 20 вересня]. – Режим доступу: <http://www.stosunki-miedzynarodowe.pl/przewnienia/geremek1-expose3.html>; Kuspys P. Współczesne stosunki... – С. 153-154.

¹⁰ Там само. – С. 155.

відбулися під патронатом дружини польського Президента пані Йоланти Квасневської в 1999 р.; Дні польського кіно у найбільших містах заходу і сходу України тощо. Подібних прикладів т.зв. культурної дипломатії в українсько-польських відносинах можна навести досить багато.

Таким чином, в цей період Польща нагадувала авторові – як дослідникові і очевидцю подій – буксир, який (як це парадоксально не звучало б) з усіх сил намагався тягнути Україну в напрямку Європи. При цьому, річ ясна, Польща переслідувала й свої партикулярні інтереси. Як відверто сказав на одній з численних українсько-польських конференцій політолог з Вроцлава Артур Джевіцький: „Ми хочемо посунути від своїх кордонів якнайдалі на Схід смугу демократії, добробуту й стабільності”. Фактично, польська політика щодо України, одним з головних інспіраторів якої був керівник Бюро національної безпеки Польщі, а нині депутат Європейського парламенту Марек Сівец, було повторенням німецької *Realpolitik*, яку та дещо раніше проводила стосовно Польщі. Сказане не применшує однак заслуг Польщі як головного адвоката України на міжнародній, передусім – європейській, арені. В цей період її політика цілком відповідала знаній тезі Єжи Гедройця, висловленій ним в документальному фільмі „Важке братерство”, що „незалежна Україна для нас (поляків) є важливішим чинником безпеки, ніж навіть наше членство в НАТО і ЄС”¹¹.

Однак, образно кажучи, для танго треба двох партнерів. У випадку польсько-українського тандему один з партнерів виявився непослідовним. Прихильник т.зв. *багатовекторної політики* президент Л. Кучма у розпал підготовки до чергових президентських перегонів в Україні (червень 2004 р.) зробив свій вибір на користь „азійських” (за висловом Т. Ольшанського) методів правління. При цьому, в обмін на підтримку з боку Росії провладного кандидата Віктора Януковича, він змінив не лише риторичку – з проєвропейської на проросійську, але й зрікся головних векторів зовнішньої політики Української держави – інтеграції до євроатлантичних та євроунійних структур¹².

Тим не менше, майже десять років досить плідної українсько-польської співпраці на всіх рівнях, в тому числі на найвищому¹³, настільки поєднали наші країни, що різноманітні громадсько-політичні чинники Республіки Польща не лише взяли активну участь в подіях т.зв. *помаранчевої революції*, але й відіграли вирішальну роль у мирному врегулюванні кризи під час президентських виборів 2004-2005 рр. Що більше, завдяки польським де-

¹¹ Див. також: Макаров Ю. Принципи та спокуси // Тиждень. – 2010. - № 39 (152). – С. 8-9.

¹² Див.: Hud B. Polityka wschodnia Unii Europejskiej: pogląd z Ukrainy // Rola Polski w kształtowaniu polityki wschodniej Unii Europejskiej na przykładzie Ukrainy. Redakcja: Jan Borkowski. – Warszawa, 2006. – С. 66.

¹³ Як згадував колишній радник української амбасад в Варшаві Ігор Цепенда, тільки за час його неповних двох каденцій Л. Кучма і А. Квасневський зустрічалися 18 разів.

путатам Європарламенту цей останній у січні 2005 р. ухвалив рішення про потребу надання Україні ясної європейської перспектив¹⁴.

На жаль, українська сторона вкотре вже не зуміла використати свого історичного шансу, а відхід від активної політики такої авторитетної в есівських колах особи як А. Квасневський значною мірою спричинився до того, що «український тиждень» у Брюсселі закінчився повним фіаско¹⁵. Так само на ниві українсько-польських відносин нова модель стосунків, започаткована президентами В. Ющенком і сл. п. Л. Качинським, яку можна назвати *історичною*, не принесла очікуваних результатів. На нашу думку, у цій ситуації і Київ, і Варшава виразно проігнорували застереження Єжи Гедройця, який в одному зі своїх останніх інтерв'ю наголосив, що постійне бабання в минулому він вважає шкідливою справою¹⁶.

Зрозуміло, що в період, коли перед обома країнами постали вельми серйозні цивілізаційні виклики – зокрема організація фінальної частини чемпіонату Європи з футболу – Євро-2012, вони не були в стані зосередитися на реалізації своїх зобов'язань у справі примирення історичної пам'яті. Адже відновлення по 44 місяця мартирологів поляків і українців, узгоджене президентами двох держав під час відкриття Меморіалів українських і польських воєнків, полеглих у війні за Східну Галичину в 1918-1919 рр. (Львів, червень 2005 р.)¹⁷, було, кажучи відверто, не до виконання навіть з фінансової точки зору. Зрештою, справа не лише в грошах, а й у відсутності почуття відповідальності за виконання взятих на себе зобов'язань, властивих перш за все для української сторони. Нагадаємо, що водночас не було збудовано і низку транскордонних переходів, що мали з'єднати наші дві країни до початку Євро-2012.

Крім того, *історична* модель в українсько-польських відносинах дуже швидко показала свою другу – від'ємну сторону, хоч, очевидно, не варто сумніватися в добрих намірах В. Ющенка і Л. Качинського. Позитивно оцінюючи відкриття низки меморіалів жертвам братовбивчої українсько-польської боротьби як в Україні, так і в Польщі (Львів, Павлокома, Сагринь, Гута Пеняцька, Горасць)¹⁸, не слід закривати очі й на речі які, м'яко кажучи, непокоять.

¹⁴ Див.: Parlament Europejski. Notatka informacyjna w sprawie sytuacji politycznej i gospodarczej na Ukrainie i jej stosunków z Unią Europejską. – 2005. – [Цит. 2010, 15 вересня]. – Режим доступу: www.interklasa.pl/ukraina/561350PL.pdf

¹⁵ Див.: Hud B. Polityka wschodnia... – С. 67.

¹⁶ Див.: «Постійні копірвання в нашому минулому вважаю процесом шкідливим». Інтерв'ю Єжи Гедройця польській газеті «Жечпосполіта» (31 грудня 1999 р.) // ПІК (політика і культура). – 2000. – № 2 (37). – С. 5-7.

¹⁷ Див.: Дискусія навколо польських та українських військових поховань. Справа «Цментажу Орлянт» та українських могил на території Польщі. – 2005. – [Цит. 2010, 16 вересня]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/orlata-arhiv.htm>.

¹⁸ Див., наприклад: Б. Гук, М. Вербовий. Павлокома – символ пам'яті і примирення // Наше слово. – 2006. – № 21, 21 травня; Посольство Республіки Польща у Києві. Президенти

Йдеться про активізацію націоналістичних настроїв і організацій по обидва боки кордону. Зокрема – антипольську істерію, яка час від часу піднімається у львівських (і не тільки) засобах масової інформації, брутальні польсько-українські дискусії під блогами окремих авторів на *Zaxid.net*¹⁹, пікети ВО «Свобода» під польськими консульствами у Львові та Луцьку, а також посилення антиукраїнських настроїв у певних польських середовищах, поширюваних як кресовими організаціями, новим духовним лідером яких став ксьондз Тадеуш Ісакович-Залеський¹⁹, так і досить впливовими політичними партіями, зокрема ПСА (Ярослав Калиновський)²⁰. Ця політика – історична – не викликала, м'яко кажучи, захоплення і в країнах Західної Європи, які з виразним занепокоєнням спостерігали за загостренням стосунків України і Польщі зі своїми найближчими сусідами – Росією та Німеччиною.

Таким чином, наслідки реалізації третьої моделі українсько-польських відносин ще раз засвідчили, що в сучасному світі існують не лише історичні цінності, тим більше, якщо пам'ять про завдані кимось кривди за визначенням Томаса Венцльови починає нагадувати «пластинку, що весь час затинається»²¹. На цю тему, зрештою, сказано вже не мало. Тут можна навести слова колишнього, образно кажучи, «міністра закордонних справ *ds* України» в канцелярії А. Квасневського Марка Сівца, сказані понад 10 років тому: «Якщо ми (українці і поляки) замість того, щоб спільно шукати гідне місце в об'єднаній Європі і світі, змарнуємо час на те, щоб без кінця вияснити хто першим почав, хто більше завинив або ж пролив більше крові, то наші діти і внуки нам цього не вибачать!»²²

На жаль, ці слова актуальні й нині. Ми, фактично, знову стоїмо на початку «нелегкої дороги до порозуміння» між новими політичними елітами України і Польщі, які очолили наші держави в умовах трансформації відносин ЄС – Росія – Україна. А тому варіантів відповідей на запитання «що ж далі?» можна сформулювати досить багато. Зрештою, на ці та інші питання значною мірою повинна дати відповіді наша конференція²³, яка волею провидіння відбувається майже одночасно з першим візитом новообраного Президента Польщі Броніслава Коморовського до України²⁴, і на

вшанували пам'ять загиблих у Гуті Пеняцькій. – 2009. – [Цит. 2010, 18 вересня]. – Режим доступу: <http://www.kijow.polemb.net/index.php?document=2092>.

¹⁹ Див.: Isakowicz-Zaleski T. Przemilczane ludobójstwo na Kresach. – Kraków 2008.

²⁰ Див.: Kalinowski: mord to mord. Rozmowa z Jarosławem Kalinowskim / Paweł Smoleński. – 2010. – [Цит. 2010, 5 вересня]. – Режим доступу: <http://wyborcza.pl/1,86758,4892491.html>.

²¹ Venclova T. Histeria pamięci // Gazeta Wyborcza. – 2000. – 7-8 października (жовтня).

²² Див. Гудь Б. Українці-поляки: хто винен. – Львів, 2000. – С. 105.

²³ Йдеться про міжнародну науково-практичну конференцію «Українсько-польські відносини сьогодні: потреба «перезавантаження чи продовження?», яка відбулася 24-26 вересня 2010 р. в м. Яремче (див.: zik.com.ua/ua/news/2010/09/24/246760).

²⁴ Див.: М. Азаров і Б. Коморовський сьогодні відвідають Харків. – 2010. – [Цит. 2010,

якій зібралось стільки авторитетних дослідників з обох країн. Власне вони повинні сказати своє вагоме слово на захист концепції „східної політики” Польщі Єжи Гедройця, яка останнім часом стала об’єктом гострої полеміки у наших західних сусідів, про що, надіюся, детальніше розповість одна з її головних учасниць пані Богуміла Бердиховська²⁵.

Видається також, що висновки з численних виступів на нашій конференції варто було б узагальнити в концептуальну доповідну записку, яка за посередництвом присутніх тут досвідчених дипломатів могла б лягти на столи Президентів Віктора Януковича та Броніслава Коморовського і в подальшому стати орієнтиром у формуванні та реалізації основних напрямків як білатеральних відносин, так і узгоджених спільних акцій на міжнародній і європейській аренах. Тим більше, що через два роки нам треба разом, підкреслюю це – разом, приймати ЄВРО-2012. А зробити ще треба значно більше, ніж зроблено як сфері матеріально-технічного забезпечення кордону (бо ж саме він або єднає, або ділить, а на разі однозначно ділить), так і на інших об’єктах цього грандіозного спортивного свята. Воно ж, на нашу думку, має всі можливості стати символом нової, п’ятої по рахунку, моделі українсько-польських міждержавних і міжлюдських стосунків – *прагматичної*, яка має всі шанси спричинитися до реального поєднання двох братніх народів.

25 вересня]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/newsline/show/prezident-polshib-komarovskiy-segodnya-posetit-harkov-25092010101000>.

²⁵ Див.: Бердыховская Б., Вуец Г. Все критики Гедройца // Новая Польша. – 2010. – № 9; Макаров Ю. Принципи та спокуси. – С. 9.

Ігор Ільюшин

Важке українсько-польське історичне минуле в матеріалах слідства польського інституту національної пам’яті

Можливо мають рацію ті, хто вважає, що саме відсутність пам’яті про старі міжетнічні конфлікти, а не їх переосмислення чи “примирення”, дозволила повоєнній генерації громадян УРСР і ПНР налагодити добросусідські відносини між двома народами. Адже офіційні чинники робили тоді все можливе, щоб позбавити їх тягаря стереотипів минулих поколінь та не дати привід згадувати про них [1, с. 14]. Сьогодні державні посадовці діють інакше.

15 липня 2009 р. у зв’язку з 66-ю річницею трагічних подій 1943 р. на Волині Сейм Польської Республіки прийняв постанову, в якій стверджується, що “ОУН і УПА здійснили т. зв. антипольську акцію – масові мордування, які мали характер етнічної чистки та риси народовбивства” [2]. Текст був узгоджений всіма фракціями, всіма політичними партіями. Після прочитання постанови Маршалком Сейму Броніславом Коморовським її прийняли шляхом вставання і довготривалими схвасками, що свідчило про одностайне схвалення.

По-перше, цікавою є та обставина, що 2008 р., коли в Польщі із нагоди 65-ї річниці волинських подій вшановувалася пам’ять про загиблих в тій трагедії, польський Сейм відхилив проект постанови, підготовленої депутатами від Польської селянської партії, в якій на означення дій ОУН і УПА стосовно польської цивільної людної в роки війни вже фігурував термін “народовбивство”. Так само зазнала тоді невдачі спроба загальнопольського Комітету з організації урочистих “волинських” заходів (в тому числі у Волинському сквері у Варшаві, де було поставлено пам’ятник жертвам трагедії) на чолі з його керівником віце-маршалком Сейму ПР Ярославом Каліновським внести за посередництвом польських євродепутатів проект такої постанови на розгляд Європарламенту [3].

На варшавській науковій конференції “В 65-ту річницю знищення польської людної на Кресах Вхідних українськими націоналістами” представниця Президента ПР Леха Качинського і колишній міністр закордонних справ Польщі Анна Фотига переконувала учасників цього форуму у необхідності “перегорнути сторінку у відносинах між українцями і поляками часів війни та подивитися на сьогоднішню Україну іншими очима” [4].

І хоча виступ А. Фотиги наразився на гостру критику з боку представників “кресових” і комбатанських організацій, присутніх на конференції, так само, як і дії Президента ПР Леха Качинського, котрий відмовився від

патронату і участі в ній, призвели до великого розчарування та невдоволення в таборі польської правниці (в останній момент проведення конференції було перенесено з Бельведеру до Галереї Порчинських (Музею Колекції ім. Яна Павла II), залишається фактом, що державне керівництво Польщі тоді ще не було готове до іншого ставлення до цієї справи [5].

Щось мало статися в мисленні польських політиків упродовж року, щоб вони за того самого Президента та за тієї ж зовнішньополітичної східної стратегії, в якій Україна значиться одним із “найстратегічніших польських партнерів”, змінили свій підхід до оцінки того, що мало місце у відносинах між українцями і поляками на т. зв. “кресах всходніх” в роки Другої світової війни.

По-друге, якщо у випадку із постановою Верховної Ради України від 28 листопада 2006 р. голодомор 1932-1933 рр. був визнаний “геноцидом Українського народу” і лише після цього Кабінет міністрів отримав вказівку привести нормативно-правові акти України у відповідність із цим Законом, то рішення польського Сейму стало наслідком тривалої слідчої роботи Головної комісії з дослідження злочинів проти польського народу – Інституту національної пам’яті, яка проводилася згідно з польським законодавством від 1991 року. В польському кримінальному кодексі вже з 1998 р. містилася стаття, яка окреслювала злочин “геноциду” в розумінні цієї дефініції Організацією Об’єднаних Націй в прийнятій 9 грудня 1948 р. Конвенції у справі запобігання і покарання злочинів геноциду [6].

Втім, визначення геноциду в Конвенції занадто вузьке, щоб воно могло задовольнити істориків, які прагнуть зрозуміти і пояснити конкретні випадки його здійснення у минулому. Інший термін “етнічна чистка”, який введено до міжнародного кримінального права начебто з метою адекватнішої оцінки окремих специфічних виявів масових злочинів залежно від співвідношення задіяних в них протиборствующих сторін та мети їхніх дій, теж має пізнавальні обмеженості [7, с. 116]. Його застосування до різних за характером дій (зумисне вбивство певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої на території її одвічного проживання; усунення такої групи з цієї території з метою створення належних умов для національного розвитку іншої групи і т. п.) лише спотворює сутність процесів та ускладнює їх розуміння.

До того ж, понятійна категорія “етнічна чистка” в світову юридичну практику увійшла зовсім нещодавно, а саме внаслідок серйозного порушення міжнародного гуманітарного права під час відомих подій у Руанді 1994 р. та Югославії 1991-1995 рр. Перед міжнародним співтовариством виникла нагальна потреба у відповідній правовій кваліфікації скоєних під час тих подій злочинів та у притягненні до карної відповідальності осіб чи групи осіб, які припустилися “актів геноциду”, незалежно від того, чи могли вони бути покарані у власних державах або чи були ці держави учасниками Конвенції 1948 р. Після підписання в 1998 р. статуту Міжнародного Карного Трибуналу, він тільки у 2003 р. розпочав свою діяльність.

Тож не дивує те, що після прийняття вищими законодавчими органами України і Польщі відповідних постанов, в яких містяться ці дефініції на означення здавалося б відомих процесів в історії наших країн, у багатьох постає питання, якою мірою ці рішення державних посадовців відповідають суспільним потребам в юридичній оцінці тих чи тих противоправних дій у минулому, а якою – на ці рішення справляла вплив політика.

Щоб відповісти на поставлене питання і розібратися в мотивах прийнятого польським Сеймом рішення, що нас власне і цікавить, звернемося до матеріалів слідства в справі “переслідування людної польської національності на Волині в 1939-1945 рр.”, яке проводив люблінський відділ Комісії з покарання злочинів проти польського народу (надалі Комісія) Інституту національної пам’яті. Адже саме ці матеріали “послужили істотним чинником для доведення слідством, що на Волині було скоєно злочин народобивства” [8, s. 35], а також напевно дали підстави Сейму ПР прийняти згадану постанову.

Підставою для початку карної справи з цього питання стали головним чином видана в 1990 р. Об’єднанням солдатів 27 – і Волинської дивізії піхоти Армії Крайової у Варшаві публікація “Злочини українських націоналістів, здійснені стосовно польського населення Волині у 1939-1945 рр.” в опрацьованні ветеранів цієї військової партизанської формації Юзефа Туровського і Владислава Семашка, а також лист Об’єднання родин жертв українських націоналістів у Вроцлаві від 22 січня 1991 р., в якому йшлося “про злочини українських націоналістів, скоєні стосовно польської кресової людної”. Отже, розпочинаючи слідство в цій справі, Комісія відразу виходила з переконання, що стосовно осіб польської національності в роки війни на території колишнього Волинського воєводства українськими націоналістами були скоєні злочини [9, s. 19].

Зібрані упродовж 1990-х років слідчі матеріали дали підстави членам Комісії зробити попередній висновок про те, що ці злочини підпадають під їх визначення Конвенцією ООН 1948 р. як “злочин народобивства” і відповідають статті 118 § 1 і 2 діючого в Польщі кримінального кодексу. В 2000 р. слідство поновило і висунуло три слідчі версії перебігу т. зв. антипольської акції на Волині, які мали бути перевірені в ході проведення подальших досліджень.

Згідно з першою версією, антипольська акція, метою якої було фізичне знищення (екстермінація) польської людної на Волині, була запланована і підготовлена військово-політичним керівництвом ОУН і УПА, а здійснена підпорядкованими їм збройними загонами, т. зв. групами української самооборони, а також зорганізованими для цієї мети селянами. Вбивства поляків на Волині мали на меті знищення всієї місцевої польської національної групи. Організація вбивств, їх перебіг, розмах, територіальні межі, а також цілі і мотиви їх здійснення дозволяли сформулювати тезу, що на території Волині в 1939-1945 рр. було скоєно злочин народобивства.

Друга слідча версія припускала, що керівництво ОУН і УПА прагнуло до очищення теренів Волині, визнаної за етнічну українську територію, від польського населення, яке становило перешкоду для створення незалежної України (передбачувалося, що по завершенні війни міг бути проведений плебісцит для вирішення питання державної належності Волині). За такого підходу антипольська акція розглядалася як така, що не мала на меті фізичну екстермінацію поляків, але повинна була змусити їх залишити ці землі. За відсутності там поляків результат можливого повоєнного плебісциту був передбачуваний. Отже, “різанина”, до якої дійшло, не була запланована, керована та схвалена провідниками ОУН і УПА, перебіг акції вийшов з під їх контролю.

Сутність третьої слідчої версії полягала у припущенні, що вбивства польської людності на Волині були наслідком локальних ініціатив ватажків окремих загонів, не узгоджених попередньо з керівництвом ОУН і УПА. Вони були спрямовані проти польських сіл і колоній, де зосереджувалися групи т. зв. польської самооборони, які були визнані такими, що становлять “загрозу українським націоналістам (українському населенню)”. Згідно з цією версією, антипольські акції “впали на піддатливий ґрунт”, оскільки дали можливість українському селянству помститися за минулі справжні або уявлені кривди, зазнані від поляків чи Польської держави, зокрема, в міжвоєнний період. Учасники акцій переслідували також мету, скориставшись важкою ситуацією польської людності, позбавленої захисту власної держави, привласнити землі і майно вбитих та вимушених до втечі поляків.

Дві перші версії виходили з того, що керівництво ОУН і УПА керувалося в своїх діях ідеєю створення незалежної держави, яка мала бути побудована за принципом “етнічної гомогенності”, тобто з однорідною національною структурою суспільства. Третя версія допускала трактування антипольської акції як званої з історичного минулого т. зв. “жакерії” – бунту українських селянських мас проти “польських панів” за попередні кривди на національному і соціальному ґрунті. Всі три слідчі версії базувалися також на твердженні, що на Волині дійшло до “чисток” в середовищі чітко окресленої національної групи. Отже, під питанням залишався не сам факт існування складу злочину, а проблема його генези, перебігу, а також карної відповідальності виконавців цього злочину.

В ході слідства ставало очевидним, що специфіка “волинських подій” є настільки складною, що наразі не дозволяє жодну з початково прийнятих версій однозначно визнати за остаточну або цілком її відхилити. Процес верифікації зібраного матеріалу та його інтерпретації має динамічний характер. Він триває і, можливо, триватиме багато років в міру надходження нових даних. На думку слідчих, на сьогоднішній день не можна виключити, що антипольська акція поєднувала в собі всі три окреслені варіанти пояснення перебігу “волинських подій” (при цьому не підлягає їхньому сумніву лише твердження, що в будь-якому випадку “було скоєно злочин народобивства”).

Якщо залишається не до кінця з’ясованою картина генези та перебігу “волинських злочинів”, то під ще більшим питанням є справа карної відповідальності за їх виконання. Оскільки до цього часу не виявлено документ, у якому б містився наказ на фізичне знищення поляків (про існування такого наказу відомо лише із свідчень заарештованих НКВД членів ОУН і УПА), однозначно визначити коло відповідальних за прийняття такого рішення осіб, а також всіх виконавців антипольської акції, представляється проблематичним. Скажімо, як вирахувати міру відповідальності за вбивства поляків Миколи Лебеда, який де-юре до 13 травня 1943 р. очолював Центральний провід ОУН, і хоча масові вбивства польської людності вже мали місце, але він був противником їх скоєння, як, між іншим, і рішення про створення УПА, яке вважав завчасним. З іншого боку, яка частка відповідальності лежить на Дмитрі Клячківському, якому влада належала де-факто і який, як крайовий провідник ОУН-Вандери на Волині і Поліссі, всупереч настановам Лебеда на власний розсуд ініціював “антипольську акцію” і лише пізніше (в серпні 1943 р. на III надзвичайному великому зборі ОУН) отримав санкцію на такі дії з боку Центрального проводу ОУН та його нового керівника Романа Шухевича [10, с. 324-325].

На думку слідчих, частина керівників ОУН і УПА, в тому числі члени Центрального проводу, дійсно спочатку були проти такого вирішення проблеми польської національної меншини, хоча також вважали поляків перешкодою для вільного розвитку української нації на цих теренах. Але наслідки проведення антипольської акції на Волині переконали тих, хто висловлював скептицизм щодо можливості здійснення такої “чистки”, у реалістичності подібної політики, і тому Центральний провід ОУН зважився на її проведення також на території Східної Галичини (на думку польського історика і колишнього співробітника Інституту національної пам’яті Г. Мотики, частиною цієї акції були також дії УПА з цілковитої деполонізації регіону Бескід на території Ряшівщини (Жешівщини), що від 1945 р. належала Польщі) [11, с. 92].

Можливо, в цьому місці доречно буде вказати на те, що від вересня 2009 р. вроцлавський відділ Комісії з покарання злочинів проти польського народу в свою чергу поновив слідство в справах “злочинів, скоєних українськими націоналістами в 1939-1946 рр. на території колишніх Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств” [12].

Є очевидним, що знищення польської людності не було для керівництва ОУН і командування УПА самоціллю (хоча деякі польські дослідники це і стверджують), а лише засобом отримання етнічно однорідної території, умовою *sine qua non* створення незалежної України. Зрозуміло також, що без підтримки (свідомої чи під примусом) українських селянських мас злочин не став би можливим в такому масштабі. Кожен, хто потрапляв і потраплятиме в коло відповідальних за скоєння злочинів геноциду осіб, ще

від появи Статуту Міжнародного Військового Трибуналу в Нюрнберзі, має право на ретельні і неупереджені слідство та судовий процес.

Між іншим, саме такий диференційований підхід був застосований в ході проведення слідства і судового процесу над Президентом Республіки Сербської Радованом Караджичем і генералом Ратко Младичем, які були звинувачені не лише в тому, що брали безпосередню участь у скоєнні “злочину геноциду” (за що отримали довічне ув’язнення), але і в його плануванні та приготуванні (йшлося, зокрема, про обставини захоплення військовими і поліційними силами боснійських сербів м. Сребрениця). В той час, як інший їхній лідер, колишній спікер парламенту Республіки Сербія Момчило Крайшнік, незважаючи на отримання великого терміну ув’язнення, був звільнений рішенням Міжнародного Гаазького Трибуналу від звинувачення у здійсненні злочину геноциду, оскільки зумисність його дій не була доведена [13].

Не можна не підкреслити ту обставину, що в середовищі польських дослідників цієї проблеми (в тому числі ті, хто провадив слідство) існують суттєві розбіжності в оцінці багатьох її аспектів. Поза сумнівом, на частину з них справляє вплив чи навіть тиск позиція кресово-комбатанських і польських еміграційних організацій. В розумінні останніх, антипольська акція ОУН і УПА є виявом скоєного в роки війни стосовно поляків “третього народовбивства після німецького і радянського”, а в силу того, що це народовбивство було не тільки тотальним (на зразок нацистського Голокосту євреїв), “але супроводжувалося також застосуванням найжорстокіших, садистських тортур, то в певних аспектах воно було навіть вищим за порівнювані з ним інші геноциди” [14, s. 27].

Директор Польського інституту в Лондоні, професор міжнародного права і політичних наук Ришард Шавловський запропонував для його юридичної кваліфікації навіть новий термін “genocidium atrox”, який набуває усе більшого поширення в польській літературі [15]. Більше того, Р. Шавловський вважає, що ця “дефініція на означення українських злочинів стосовно поляків має бути терміново введена до міжнародного політичного і наукового обігу, оскільки досі західні політики, журналісти, студенти і т. д. приречені на брехливу інформацію на тему українсько-польських відносин, яку вони отримують із українських енциклопедій” [16, s. 419].

І скільки б разів сьогодні наші польські колеги не погоджувалися з таким “радикальним поглядом” та не пояснювали принципову відмінність “українсько-польського конфлікту” від “антипольських дій” нацистів та НКВД в роки Другої світової війни, подібно до запровадженого до публічного вжитку свого часу юристом Рафаелем Лемкіним терміну “геноцид”, новий концепт також дуже швидко може бути розповсюджений. Якою мірою політика втручатиметься в цей процес, доводиться лише здогадуватися.

Незавершеність слідства не завадила Сейму ПР прийняти згадувану по-

станову і дати, хоча і за наявності численних детально задокументованих військових злочинів, скорше за все таки політичну оцінку діям ОУН і УПА, в якій, як бачимо, містяться обидві дефініції: “етнічна чистка” і “народовбивство”. Добре відомо теж, який тиск здійснювало на польських державних посадовців національно-кресове середовище, для котрого навіть деякі співробітники Інституту національної пам’яті були такими, що діяли на шкоду “польським державним інтересам” [17]. Цей тиск збільшувався в міру утвердження в українському суспільстві після “помаранчевої революції” зусиллями Президента В. Ющенка та його оточення думки про необхідність вписати історію ОУН і УПА в історичну традицію національно-визвольної боротьби українського народу шляхом прийняття парламентом Закону України “Про визнання ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні”.

Втім, українську сторону в цій справі цікавить і інше. Адже “деякі акції польських збройних формувань”, спрямовані проти української цивільної людності, також могли мати характер етнічної чистки та риси народовбивства [11, s. 14]. Назвемо хоча б українські поселення Сагринь на Грубешівщині, Верховини на Холмщині, Павлокома на Перемишльщині, Завадка Мороховська на Сяноччині і т. д., де загои Армії Крайової, Народових Сил Збройних чи підрозділів Війська Польського здійснили не менш масові вбивства цивільних осіб, ніж це мало місце, скажімо, в Павлівці на Володимирщині або в Гуті Пеняцькій на Бродівщині. Якими будуть висновки варшавського відділу Комісії з покарання злочинів проти польського народу, що від червня 2001 р. провадить слідство в цій справі? [9, s. 17]

Ще пильнішої уваги привертає до себе оцінка дій польської влади під час здійснення депортаційної акції “Вісла” в 1947 р., яка не може полишити байдужим жодного свідомого українця. Примусове переселення української людності з південно-східних теренів повоєнної Польщі на “землі одзискане” в рамках цієї операції стало можливим тільки в умовах процесу “сталінізації” Польщі. В цьому контексті, наприклад, вважає Г. Мотика, засудження цієї акції сприятиме розриву з “пеерелівським” (Polska Rzeczpospolita Ludowa) минулим, і навпаки, ті, хто сьогодні роблять спроби виправдати примусове переселення 1947 р., наближаються до етичного релятивізму стосовно комуністичних злочинів [11, s. 180].

Підставою для розгляду жешівським відділом Комісії з покарання злочинів проти польського народу цього питання став лист Голови Об’єднання українців у Польщі від 4 травня 2007 р., надісланий до Інституту національної пам’яті. У листі міститься пропозиція розпочати слідство в справі проведення акції “Вісла”, а також з’ясувати, чи в світі існуючого тоді законодавства Президія Ради Міністрів Польщі була повноважною до прийняття 24 квітня 1947 р. рішення про депортацію українців і використання з цієї метою підрозділів Війська Польського. Висновки, до яких дійшла Комісія в процесі вивчення основних документів, що приймалися відповід-

ними польськими державними органами в ході підготовки та здійснення операції, на сьогодні є такими.

По-перше, оскільки до цього часу ніхто в Польщі дійово не довів протизаконність існуючого за часів ПНР правопорядку, не має можливості а ргіогі стверджувати, що акція “Вісла” чи то на етапі її планування, чи теж здійснення, була такою, що мала склад злочину, а отже, не відповідає чинному тоді законодавству.

По-друге, на думку Комісії, операція “Вісла” здійснювалася винятково на підставі відповідних рішень вищих польських державних органів і уповноважених в цій справі владних інституцій. Оскільки згідно з директивою № 7 від 5 травня 1947 р. Міністра національної оборони Польщі Роля-Жимерського М. “головним завданням Оперативної Групи “Вісла” була “боротьба і ліквідація українських банд в повітах Сянок, Леско, Перемишль та Любачів”, в той час як “виселення з вказаних теренів української і змішаної людності” мало бути “лише допоміжною акцією в цій боротьбі, що ускладнить існування банд і призведе до знищення їхньої матеріальної бази”, то, на думку Комісії, ця операція *de iure* не може бути визнана такою, що носила ознаки “злочину народобвиства”.

По-третє, Комісія вважає, що цілком інакше слід підходити до оцінки тих конкретних випадків, пов’язаних зі смертю людей чи то в ході їх переселення, чи арешту або під час перебування у фільтраційному таборі в Явожно, коли окремі чиновники своїми діями могли порушити чинне на той час законодавство [18, с. 62-62].

Не беремося коментувати такі висновки, з якими не згодні не лише постраждалі в ході акції “Вісла” та їх нащадки, але і чимало польських вчених, політиків та журналістів. Однак, не можемо не звернути увагу на те, що Інститут національної пам’яті і в цій справі, здається, більше керується міркуваннями тих осіб, чий погляд можна назвати “радикальними” [19], а не скажімо, західних вчених, які намагаються підходити до правової і моральної оцінки українсько-польських міжетнічних конфліктів, в тому числі цієї операції, з незаангажованих позицій, і які також, у свою чергу, вважають праці польських еміграційних дослідників такими, що не позбавлені в багатьох аспектах “націоналістичного погляду” на події [20, 21, 22].

Цілком зрозуміло, що постанова Сейму Польської Республіки від 15 липня 2009 р. не могла пройти поза увагою державного керівництва України. Керівництво над проектом запису спогадів про українсько-польський конфлікт і поіменне встановлення полеглих в ньому українців взяв на себе Український інститут національної пам’яті. Метою цього проекту задекларовано не лише викриття “тенденційності досліджень” з підрахунків жертв конфлікту польською стороною, але і подолання того невтішого стану справ, який ще існує в українських дослідженнях стосовно висвітлення характеру польських нападів на українські поселення та понесених внаслідок цього збитків [23].

Аналіз зібраних на сьогодні оповідей українських респондентів-свідків тих подій, що містяться у фонді фонозаписів Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, свідчить про те, що домінуючою причиною кривавого конфлікту була не якась споконвічна зоологічна ненависть одного народу-сусіда до іншого, а суперечності, привнесені у край польським політичним режимом 1920-1930-х рр. Фіксація інформації українських респондентів про тогочасні відносини на територіях спільного проживання обох народів здійснювалася за принципом, коли респондент розповідав про те, що “сам бачив” чи, в усякому разі, про що “говорили всі” в його населеному пункті. При цьому наголос при опитуванні робився на тому, що давало можливість на підставі аналізу поведінки конкретних людей прослідкувати за “логікою подій” і виявити витоки конфлікту. Зібрана таким чином інформація може наблизити до з’ясування, що насправді визначалося внутрішньою мотивацією у діях учасників тодішніх подій, а що привносилося ззовні.

Аналіз оповідей українських респондентів дає підстави говорити про існування повсюдного конфлікту між бажаним – звичкою жити з сусідами в мирі – та вказівками, що приходили “згори”, і сприяли загостренню міжнаціональних відносин. Стає очевидним, як фактичне безладдя часу німецько-польської війни, встановлення радянської влади, гітлерівської окупації було живильним середовищем для проявів “нецивілізованості”, що мала місце з обох боків [24, с. 137]. Що ж стосується української сторони, то одностайно вимальовується значно більша її стихійність чи анархічність, яка, втім, “дозволяла” полякам протягом століть селитися на землях, де українці чисельно значно переважали т. зв. “ляхів”, і жити тут нерідко комфортніше, ніж на покинутій батьківщині. Очевидно, як кожна меншина у будь-якій державі, особливо в своїй основній сільській масі, хто через прив’язаність до землі, хто зі страху, вони (українці/поляки) первісно готові були бути лояльними щодо влади. Вони виявляли поступливість, терплячість, миролюбність щодо своїх сусідів, навіть коли зустрічалися з проявами ненависті і озвіріння, гонорovitості і зневаги, крайнього шовінізму і націоналізму в поглядах і поведінці представників протилежної нації. Водночас вони були піддатливими на вплив “керівних ланок”, котрі, виправдовуючи все патріотичними гаслами, здебільшого дбали лише про власні корисливі інтереси і в своїх діях керувалися настановою, що на спірних теренах може бути виключно один господар, і цим господарем мають бути обов’язково вони, а не їх візаві. На жаль, тодішній підхід “керівних ланок” до державного будівництва за принципом “не якою буде країна, а чиєю вона буде” зберігся до сьогоднішнього дня, принаймні, в Україні.

Ці міркування не можна полишити без згадки про те, що ще одним напрямом в реалізації проекту Українського інституту національної пам’яті є проведення досліджень з мікроісторії окремих населених пунктів. Підготовлена на сьогодні праця, наприклад, по селах Ківерцівського району на Воли-

ні, свідчить про те, що кількість польських жертв у цьому районі була менша від українських [25, с. 15]. Автор іншої книги з дослідження мікроісторії сіл Любомльського та Шацького районів Волинської області доводить, що ні під час антипольських акцій, ні під час антиукраїнських за період з 29 серпня 1943 р. до 18 березня 1944 р. на зазначеному терені не сталося жодного бою між сотнями УПА і партизанськими загонами АК, в той час як кількість жертв внаслідок українсько-польського протистояння з обох сторін була тут величезною. А траплялося так тому, пояснює місцевий краєзнавець Іван Ольховський, що дуже часто обидві армії надавали перевагу нападам на безборонне населення, а населені пункти, про які було відомо, що там існує потужна самооборона, намагалися уникати [26, с. 238].

На завершення хотілося б зазначити, якою мірою подібні мікродослідження доповнятимуть вже існуючу картину подій, сьогодні сказати ще важко, але за їх відсутності сподіватися на поглиблення нашого знання про українсько-польські відносини часів війни не доводиться. У створеній зусиллями українських і польських науковців загалом вже відомій картині цих відносин мікродослідження повинні розставити правильні акценти, що наблизять нас до з'ясування питань, відповіді на які досі даються винятково умоглядно. Стосовно ж втручання в ці справи політиків, варто підкреслити, що з огляду на болючість цієї теми для обох країн і народів, вона вимагає ретельно вивірених підходів як з боку осіб, які посідають найвищі посади в Україні і Польщі [27], так і від інституцій, що уповноважені своїми народами робити офіційні заяви від імені цих держав.

Список використаних джерел

1. Зашкільняк А. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / Гол. редколегії Я. Ісаєвич. – Львів, 2008. – С. 3-18.
2. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 2009 r. w sprawie tragicznego losu Polaków na Kresach Wschodnich. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.orka.sejm.gov.pl>. Терміни “народовбивство”, “ludobójstwo” (пол.), “genocide” (англ.) є тотожними.
3. Інтерв'ю віце-маршала Сейму Польської Республіки Ярослава Каліновського газеті “Myśl Polska”. – 2008. – № 3. – 20 stycznia.
4. Przeglądowa konferencja naukowa w 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich zorganizowana 10 lipca 2008 r. w Galerii Porczyńskich (Muzeum Kolekcji im. Jana Pawła II) Warszawa. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipn.gov.pl>
5. Відкритий лист Голови загальнопольського порозуміння кресових і комбатанських організацій Яна Невінського на ім'я Президента ПР Леха Качинського від 28 липня 2008 р. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-upa-a-wladze-rp>.

6. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dziennik ustaw № 88, pozycja 553, z późniejszymi zmianami); Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej (Dziennik ustaw № 155, pozycja 1016, z późniejszymi zmianami).

7. Розділ “Геноцид та етнічні чистки: українські сюжети міжнародних дискусій” [в:] Портнов А. Між “Центральною Європою” та “Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К., 2009. – С. 64-125.

8. Zając P. Prześladowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939-1945 – ocena karnoprawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo. Pod red. R. Ignatiewa i A. Kury. – Warszawa, 2008. – S. 34-49.

9. Wykaz postępowań karnych w sprawach polsko-ukraińskich prowadzonych przez oddziałowe komisje ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2001. – № 8. – S. 17-20.

10. Літопис УПА. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944-1945. Нова серія, том 9. Витяг з протоколу допиту О. Луцького від 3 липня 1945 р. – Київ-Торонто, 2007. – С. 898.

11. Motyka G. W kręgu “Łun w Bieszczadach”. – Warszawa, 2009. – S. 190.

12. Komunikat od 6 października 2009 r. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipn.gov.pl>

13. Bećirewicz E. Drini genocid... [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucl.ac.uk/Library/acces1009.shtml>

14. Szawłowski R. Trzy tematy z dziedziny “Genocydologii” // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo. – Op. cit. – S. 23-33.

15. Encyklopedia katolicka. T. XI. Hasło Ludobójstwo. Cz. II – “Aspekt socjologiczny” i cz. III – “Aspekt historyczny”. – Lublin, 2006. – s. 126.

16. Szawłowski R. „Holocaust polski” w ujęciu amerykańsko-polskiego profesora // Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu-Instytutu Pamięci Narodowej. XL. – Warszawa, 1997-1998. – S. 408-423.

17. Відкритий лист Голови загальнопольського порозуміння кресових і комбатанських організацій Яна Невінського на ім'я Маршала Сейма ПР Броніслава Коморовського від 22 липня 2008 р. [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odkrywca.pl/65-rocznica-zbrodni-oun-upa-a-wladze-rp>.

18. Kura A. Akcja “Wisła” w świetle niektórych dokumentów // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. T. 2. Ludobójstwo. Op. cit. – S. 61-64.

19. Szawłowski R. Podstawy prawne akcji “Wisła” [w:] Akcja “Wisła”. Przyczyny, przebieg, konsekwencje. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej 23-24 lutego 2007 r. – Przemyśl, 2007. – S. 139-166.

20. Snyder T. “To Resolve the Ukrainian problem Once and for All”: the Ethnik Cleansing of Ukrainians in Poland 1943-1947 // Journal of Cold War Studies. – 1999. – vol. 1. – № 2. – P. 86-120.

21. Snyder T. Akcja “Wisła” a homogeniczność społeczeństwa polskiego [w:] Akcja “Wisła”. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 18-19 kwietnia 2002 r. – Warszawa, 2003. – S. 49-54.

22. Dean M. Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-1944. – New York, 2000. – P. 234. Див. зауваження Мартина Діна на працю американсько-польського дослідника Тадеуша Піотровського (Piotrowski T.

Poland's Holocaust: Ethnik Strife, Collaboration with Occupying Forces and Genocide in the Second Republic, 1918-1947. – Jefferson, North Carolina, and London 1998, pp. 437).

23. На відміну від польського, Український інститут національної пам'яті не має слідчої частини, тому, наприклад, в справі Голодомору органом досудового слідства виступала Служба Безпеки України.

24. Пусько І. Фонд фonoзаписів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ як джерело інформації про трагедію міжнаціонального конфлікту на Холмщині, Підляшші й Берестейщині у 1938-1944 роках // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. Кучерепи. – Луцьк, 2008. – С. 137-139.

25. Пуцук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Ківерцівський район. – Луцьк, 2008.

26. Ольховський І. Кривава Волинь. Українсько-польське протистояння на територіях Любомльського та Швацького районів у 1939-1945 роках. Кн. перша. – К., 2008. – С. 248

27. Остання думка набуває ще більшої актуальності після прийнятого Президентом України В. Ющенко Указу про присвоєння С. Бандері звання Герой України.

Ігор Тодоров

Донецький вимір україно-польського співробітництва в контексті реалізації європейського покликання України

Республіка Польща не лише першою у світі офіційно визнала державну незалежність України, а вже 18 травня 1992 р. підписала «великий» міждержавний українсько-польський Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. Слід відзначити динамічний, поступальний характер розвитку українсько-польського співробітництва, що обумовлено близькістю геополітичних позицій та збігом національних інтересів країн-сусідів у багатьох сферах, їхніми глибинними історичними та культурними зв'язками. Зі вступом Польщі до НАТО та набуттям членства в Європейському Союзі остаточно формується роль Варшави як одного з найважливіших партнерів України на міжнародній арені, «провідника» євроатлантичних та європейських інтеграційних прагнень нашої держави. Характерними рисами нинішнього стану українсько-польських міждержавних взаємин є висока інтенсивність двостороннього діалогу на найвищому рівні, активна робота розгалуженої мережі постійних інституційних механізмів двостороннього співробітництва, розвиток нових та вдосконалених форм співпраці. Зокрема діють Консультативний комітет Президентів України та РП, Міжурядова комісія з економічного співробітництва, Міжурядовий комітет з питань підготовки і проведення фінального турніру Чемпіонату Європи з футболу 2012 року, Постійна українсько-польська конференція з питань європейської інтеграції, Міжурядова координаційна рада з питань міжрегіонального співробітництва, Економічний форум «Україна-Польща», Постійна Конференція керівників обласних державних адміністрацій та обласних рад України та воєвод та маршалків воєводств РП. Одне з останніх засідань цієї конференції відбулося наприкінці жовтня 2008 р. у м. Донецьку.

Внесок Донеччини в україно-польське співробітництво знайшов певне відображення в низці наукових праць [1]. Втім, динаміка відносин між Україною та Республікою Польща потребує подальших студій.

Метою статті є огляд основних напрямів регіонального україно-польського співробітництва у вимірі європейської інтеграції України. Відповідно до мети виокремлені наступні завдання:

- розглянути співпрацю регіональних органів влади та місцевого самоврядування;
- окреслити економічну взаємодію Донеччини і Польщі;

- простежити процеси співробітництва громадських організацій обох країн.

Реалізація окресленої мети та завдань відбувалася на основі використання відповідних джерел: нормативних документів, виступів державних та громадських діячів, медійних повідомлень тощо [2].

Аналіз процесів формування і розвитку європейського та євроатлантичного вектору української політики дає нам підстави стверджувати, що інтеграція України в Європу відбувається повільно, з суттєвими протиріччями.

Співробітництво Донецької області з іноземними партнерами державами-членами ЄС та НАТО в різних сферах значно поширилось в умовах реалізації Стратегії інтеграції України до ЄС, Цільового Плану Україна-НАТО, Закону України „Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області” тощо. В грудні 2007 р. були укладені і діяли міжрегіональні угоди між Донецькою обласною державною адміністрацією і Адміністрацією Катовицького воєводства Польщі. (До речі – фактично йдеться про відновлення широких міжрегіональних контактів які мали місце ще за радянських часів). Донецька торгово-промислова палата налагодила і палідно співпрацює з низкою споріднених польських структур: ТПП м. Лодзя, Регіональною господарчою палатою м. Катовіце, Нижньосилезьським Агентством економічного співробітництва, Західною торговою палатою м. Вроцлав [3].

Українські інвестиції в польську економіку не є значними і склали 46,9 млн. дол. США, що становить 0,8 % від загального обсягу українських інвестицій закордон. У Польщі діє 9 підприємств з українським капіталом. Найвагомішими українськими інвестиційними проектами в РП є такі, що мають донецьке походження: металургійний комбінат „Гута Ченстохова”, суднобудівельний завод „Сточне Гданське” (інвестор - «Індустріальний Союз Донбасу»), металотрейдер “Центросталь Бидгощ” (інвестор - «Українська вугільно-металургійна компанія»).

У вересні 2010 р. віце-прем'єр-міністр України Б.Колесников запропонував польській стороні провести великий Економічний форум «Польща - Україна» у травні 2011 року в Донецьку. Про це він заявив під час зустрічі з віце-прем'єр-міністром, міністром економіки Польщі В.Павляком, яка відбулася в рамках робочого візиту Колесникова до Польщі, де він взяв участь у відкритті XX Економічного форуму в Криниці Гурській. На думку українського віце-прем'єра, такий захід сприятиме активізації економічного співробітництва між Україною та Польщею. Також чиновники двох країн обговорили можливість проведення спеціальної зустрічі для облаштування прикордонних переходів контрольно-пропускних пунктів і реконструкції вже існуючих [4].

В Україні та Польщі працюють над впровадженням швидкого сполучення залізницею напередодні Чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Польська сторона радить Києву звернутися за фінансовою допомогою до ЄС. Можливість фінансування спільних польсько-українських проектів в

рамках Євро-2012 залежить від бажання адміністрацій окремих міст і політики Єврофондів, але місцева влада має на це досить обмежений вплив. Такі інвестиції більше залежать від політичної волі урядів двох країн. Проекти з розвитку інфраструктури, транспортних шляхів, комунікацій надзвичайно важливі, адже треба дивитися не лише на чемпіонат, який буде у 2012 році, а набагато далі. Зокрема, наблизити Україну до ЄС [5].

Представники компанії «PL.2012», державної організації Польщі, що займається підготовкою до Євро стадіонів і інфраструктури міст, в яких пройде чемпіонат Європи відвідали в Донецьку стадіон „Донбас-Арена”. До делегації увійшли менеджери стадіонів, що будуються, в Познані, Гданьську і Варшаві. Партнери України з проведення європейського чемпіонату взяли донецький стадіон за зразок і приїхали переймати досвід - в Польщі на нових стадіонах будуть використані технології, використовувані в будівництві „Арени” у Донецьку. Члени делегації відвідали корпоративні ложі, лаунж-бар, оглянули чашу стадіону. Вони цікавилися також особливостями парку навколо стадіону, розташуванням місць для вболівальників з обмеженими можливостями, безпекою усередині стадіону і поза ним, а також телекомунікаціями, планами евакуації і багатьом іншим. У свою чергу, поляки відзначили, що мають намір аналогічним чином організувати у себе інфраструктуру, системи контролю і розповсюдження квитків, безпеки, охорони і відеоспостереження, а також наладити живлення і організацію руху під час матчів. Окремим пунктом у польської делегації позначене ретельне вивчення принципів співпраці оператора „Донбас-Арени” з локальними і державними органами при проектуванні і будівництві стадіону, а також при підготовці до Євро-2012. Гости запевнили, що в Донецьку все це організовано на гідному рівні. Голова Союзу «PL.2012» М.Херра певен, що до Євро-2012 відстань від Варшави до Донецька долатимемо за 18 годин [6].

У вересні 2010 р. протягом восьми днів, у Кракові перебувала група мерів, депутатів і громадських діячів з Донецької області. Організаторами робочого візиту були: краківська «Фундація християнської культури ЗНАК» і «Фундація локальних ініціатив Донеччини». Цю ініціативу неурядових організацій фінансувало Міністерство закордонних справ Республіки Польща в рамках програми польської закордонної допомоги в 2010 році. До Кракова приїхали фахівці з Новоазовська, Селидового і Тельманового. Їх цікавили різні питання, наприклад, комунальний сектор, співробітництво органів самоврядування з неурядовими організаціями, активізація громадськості, волонтерство. Наприклад у Новоазовську вже тривають роботи над опрацюванням системи міні-грантів для громадських організацій. Тривають також підготовчі роботи з метою налагодження партнерського співробітництва з польським містечком Олькуш. Саме такі форми налагодження і розвитку міжнародних відносин є найбільш ефективними. Це найкращий шлях до інтеграції України з Європейським Союзом. Адже бар'єром є не економіка чи політика, а насамперед свідомість.

Слід також звернути увагу на певні особливості діяльності регіональних НГО. В Донбасі, на відміну від західних регіонів України, в яких на підставі територіальної близькості до Європейського Союзу та НАТО, громадські організації беруть участь в транскордонній співпраці НГО, не можливо задіяти опрацьовані механізми співробітництва. Втім, і тут вдалося накопичити корисний досвід взаємодії громадськості. Зокрема, польські експерти розробили низку спільних українсько-польських проектів для вирішення дилем реструктуризації та розвитку промислових районів України. Об'єктами проектів було обрано найбільш потужні промислові регіони України та Польщі, а саме Донецький регіон та Верхня Сілезія. Головною метою таких двосторонніх проектів була необхідність обміну інформацією про конкретні проблеми, та їхнє організаційне, юридичне, технічне вирішення. Реалізація запланованих дій стала можливою за великою зацікавленістю і фінансовою допомогою зі сторони Фонду ім. Стефана Баторія (Польща), Міжнародного фонду "Відродження", а також німецького Фонду ім. Фрідріха Еберта. Керівну і координуючу роль в двосторонніх проектах з польського боку виконували Агентство регіонального розвитку Верхньої Сілезії (м. Катовіце), Фонд Економічної освіти (м. Варшава), Економічна Академія ім. Карела Адамецького (м. Катовіце), Агентство комунального розвитку Варшави, Фонд соціальних та економічних ініціатив (м. Варшава), Фонд розвитку міста Кнурів. Українську сторону в проектах представляло переважно Агентство регіонального розвитку "Донбас", яке було створено в квітні 1997 року В.Ковалем за підтримкою Міжнародного фонду "Відродження" і Фонду ім. Стефана Баторія. Мета цього агентства визначалася в сприянні розвитку ринкових реформ, розробці стратегій регіонального і місцевого розвитку, практичному втіленні конкретних проектів структурної перебудови в Донбасі та підтримці дій, що спрямовані на ліквідацію негативних соціальних наслідків адаптації регіону до ринкової економіки [7]. У проекті взяли участь три міста Донбасу (Донецьк, Макіївка, Стаханов) та два міста Верхньої Сілезії – Миколув і Битом.

У травні 2000 року з метою обміну досвідом та налагодження партнерських стосунків між навчальними закладами Сілезії і Донбасу було започатковано проект "Розвиток ринків бізнес-освіти в старих промислових регіонах Польщі і України". Вказані проекти на перший план ставили соціально-економічну співпрацю, залишаючи осторонь політичне співробітництво та взаємодію між політичними інституціями обох держав саме на регіональному рівні. З метою більш ефективного здійснення громадської та економічної політики в регіоні в 2001-2002 рр. на теренах Донбасу був реалізований українсько-польський проект "Розбудова стратегій локального розвитку в Україні з використанням польського досвіду". Даний проект передбачав зміцнення ролі органів місцевого самоврядування в Донбаському регіоні, проведення спеціальної та методичної роботи з органами місцевої влади, створення довготермінових проектів регіонального та місцевого планування, розробку механізмів розв'язання

локальних проблем за допомогою використання досвіду інших країн, зокрема Польщі [8]. Це перший проект, який зосереджував увагу на політичній співпраці між нашими державами, ставив на перше місце обмін політичним досвідом, сприяв укріпленню міждержавних політичних зв'язків на рівні окремих регіонів.

Слід додати, що жодного проекту не було фінансовано українською стороною. Фінансування здійснюється, в основному, польськими, американськими та німецькими фондами. Це наводило на думку, що українська сторона менш за все зацікавлена в здійсненні цих проектів. Втім, можливо це було проявом притаманного українській ментальності бажанню отримати щось безкоштовно. Крім того, до недоликів здійснених досліджень слід віднести те, що деякі висновки, зроблені польськими експертами, мали поверховий характер й не враховували української специфіки.

Проте, не незважаючи на певні негативні аспекти, важливим ефектом започаткованої співпраці була активна участь в вищезгаданих проектах представників місцевого самоврядування та громадських організацій з Верхньої Сілезії і Донбасу.

Вагомих результатів в україно-польському співробітництві в контексті європейської інтеграції на регіональному громадському рівні досяг Донецький молодіжний дебатний центр на чолі з В. Дьомкіною. Зокрема, влітку 2004 року понад 150 осіб, представників органів місцевого самоврядування та державних адміністрацій Донецької, Харківської та Сумської областей разом з українськими та польськими експертами-фахівцями з питань Європейської інтеграції обговорювали перспективи і реалії вступу України до ЄС. Під час цих регіональних форумів були напрацьовані рекомендації до місцевих програм соціально-економічного розвитку міст Донецького, Харківського та Сумського регіонів, що сприяли досягненню високих європейських стандартів рівня життя. Форуми відбувалися в рамках проекту „Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід”, який фінансувався Польсько-Американсько-Українською Ініціативою про Співпрацю (ПАУСІ) за організаційної підтримки відповідних служби Донецької, Харківської та Сумської облдержадміністрацій. У роботі форумів прийняли участь фахівці з питань ЄС, представники сусідньої Польщі, яка успішно проводила реформи в соціальній сфері і нещодавно приєдналась до Європейського Союзу. До експертної роботи були залучені керівник відділу європейської інтеграції виконавчого комітету Гданську М. Русек, спеціаліст з питань європейської інтеграції та розробки проектів в сфері соціального забезпечення Г. Шестер, працівник місцевого самоврядування з міста Гдиня Б. Батошевич та українські спеціалісти з питань європейської інтеграції України, науковці з Донецького національного університету В. Кіпень, Ю. Теміров, І. Тодоров. Серед питань, що були найбільш проблемними для України і обговорювались під час форумів були такі як: працевлаштування осіб з обмеженими можливостями,

соціальна робота та супровід людей похилого віку, робота з проблемними сім'ями в яких виховуються діти та захист прав дитини, роль неурядових організацій та громадськості в процесі планування та реалізації соціальних місцевих та регіональних програм. Актуальною для представників місцевої влади була також сесія присвячена розробці проектів, спрямованих на вирішення соціальних проблем та пошуку фінансування для їх реалізації з Європейських фондів. Тож під час форумів було не тільки теоретично визначено, що необхідно зробити, а й розпочато роботу з покращення функціонування соціальної сфери з урахуванням Європейських стандартів [9].

На історичному факультеті Донецького національного університету діє польський клуб. На підставі угоди між цим університетом та університетом Адама Міцкевича з 2006 р. кожного семестру по кілька студентів з обох вишів вчаться відповідно в Донецьку та Познані.

Певну роль в організації регіонального україно-польського співробітництва на громадському рівні відігравали також етнічні поляки – мешканці Донеччини. Польська громада об'єднана в Товариство польської культури Донбасу (ТПКД) (входила до Федерації польських організацій в Україні) та Товариство польської культури м. Краматорська. Ініціатором створення в 1999 р. Товариства польської культури Донбасу був шахтар з Макіївки Р.Зелінські. Значну підтримку в створенні ТПКД надала Донецька облдержадміністрація. У своїй діяльності основні зусилля організація зосереджує зокрема на відродженні польської культури, мови, традицій і звичаїв у Донецькому регіоні, здійсненні контактів з державними і громадськими організаціями Польщі тощо [10]. На окрему увагу заслуговує діяльність товариства щодо впровадження вивчення польської мови до вищих навчальних закладів Донбасу. З такою пропозицією ТПКД неодноразово виступало на міжнародних семінарах, конференціях та нарадах “круглого столу” в облдержадміністрації, підкреслюючи, що саме через знання студентською молоддю польської мови та культури можливо поживавити стратегічне партнерство між Польщею та Україною на регіональному рівні. З цією метою в 2000 р. в Донецькій державній академії управління за ініціативою ректора С.Поважного вперше в Україні було впроваджено викладання польської мови як обов'язкової іноземної. В тому ж році, згідно з умовами співпраці з ТПКД, польська мова почала викладатися в Українському гуманітарному колегіумі Києво-Могилянської академії м. Донецька. Відповідну угоду було підписано з ректором Донецького національного технічного університету О. Мінаєвим про запровадження там подібного навчального курсу. Відкрито школи польської мови при каплицях, зокрема каплиці Св. Юзефа в Макіївці, існували курси польської мови в донецькому Палаці культури ім. Горького, в офісі Головного управління ТПКД в Донецьку [11]. Завдяки діяльності товариства в регіоні діяли двомовні польсько-українські засоби масової інформації. В жовтні 2000 р. стало можливим спільне видання ТПКД та редакції обласної газети “Донеч-

чина” безкоштовної газети “Поляки Донбасу” (“Polacy Donbasu”) – першої в Україні із синхронними текстами українською та польською мовами. Газета знайшла велику підтримку і схвалення, як далекоглядна і перспективна, з боку уряду України, керівництва Донецької облдержадміністрації, громадських організацій, а також Сенату Республіки Польщі та низки польських міністерств. В жовтні 2001 р. було укладено угоду про співпрацю з Донецькою державною обласною телерадіокомпанією. В результаті виконання цієї угоди була започаткована радіо програма “Польська хвиля Донбасу” та телевізійна програма “TV поляків Донбасу”. Це сприяло зміцненню контактів Донецького регіону з Польщею, формуванню об'єктивної громадської думки щодо існування польської спільноти в регіоні, інформуванню про польські успіхи на шляху приєднання до європейських та євроатлантичних інтеграційних структур та ознайомленню поляків з найпотужнішим регіоном України. Велику підтримку ТПКД отримувало з боку польського уряду, Сейму та Сенату РП, співтовариства “Спільнота Польська”, Фонду “Допомога полякам на Сході” тощо [12].

Менш помітною та вдалою була діяльність Товариства польської культури міста Краматорська, яке було створено у 1999 р. Ця організація не зосереджувала своєї уваги на політичних чи економічних взаєминах, ставлячи на перший план культурне порозуміння між нашими народами. Від початку свого існування вона підтримувала тісні контакти з місцевими органами влади, а також з громадськими організаціями України та Польщі. Але робота товариства ускладнюється браком коштів, майже повністю відсутньою матеріальною базою та недостатньою інформованістю населення про його діяльність [13].

В квітні 2010 р. відбувся Фестиваль польського кіно в Україні. Подія організована Українською кінофондацією спільно з Польським інститутом кіномистецтва, Поморською кінофондацією та за підтримки Фонду «Україна 3000». Цьогорічний фестиваль було присвячено пам'яті членів польської урядової делегації, які загинули 10 квітня в авіакатастрофі під Смоленськом. Українська кінофондація та Польський інститут кіномистецтва розпочали проект «обмінних» фестивалів польського та українського кіно у 2008 році. Навесні 2008 року пройшов перший Фестиваль польського кіно в Україні, у рамках якого відбулася прем'єра фільму Анджея Вайди «Катинь». Відтоді на весні партнери демонструють українським глядачам новинки польського кінематографа, а восени польські любителі кіно мають можливість ознайомитися з українськими стрічками. Цього року Фестиваль польського кіно проходить у трьох містах України – Києві, Вінниці і Донецьку (кіно-культурний центр «КіноКульт») [14].

Отже, в Донеччині плідно розвивалася співпраця регіональних органів влади та місцевого самоврядування, ефективно взаємодіяли суб'єкти господарювання Донеччини і Польщі, просувалося співробітництво громадських

організацій обох країн. При цьому варто зазначити, що рівень співробітництва практично не залежав від стану міждержавних відносин.

Література

1. Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід. І. Я.Тодоров, В. В. Дьомкіна, А. С. Донець та ін. – Донецьк, 2004. – 96 с.; Тодоров І. Я. Євроатлантичний вибір України в регіональному контексті (на матеріалах соціологічних досліджень Донбасу та Галичини // Нові сторінки історії Донбасу. Статті. Книга 8. – Донецьк, 2000. – С. 61-71; Тодоров І. Я. Зовнішня політика України на зламі тисячоліть: погляди з Донбасу та Галичини // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Випуск 68-70. К., 2003. – С. 20-24, Тодоров І. Я. Громадські об'єднання Донбасу в україно-польському співробітництві (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) // Нові сторінки історії Донбасу. Збірник статей. Книга 11. – Донецьк, 2005. – С. 120-128 та ін.
2. Офіційний сайт Донецької обласної державної адміністрації - Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua>. 23.02.2002; В Європе про Донбасс знают // Донбасс. – 2003. – 23 января; Новини. Сайт телерадіокомпанії “Україна” www.trkukr.org.ua. ВСЕ. Общественный научно-производственный журнал. Донбасс – Брюссель. – 2003. – № 1 (29). – 96 С. та ін..
3. Сайт Донецької торгово-промислової палати. Режим доступу: http://www.cci.donbass.com/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=77&lang=ru
4. Інтернет-газета Донбасу. Режим доступу: <http://novosti.dn.ua/>
5. Інформаційний Центр «Україна-2012». Режим доступу: <http://ukraine2012.gov.ua/>
6. Там само.
7. Нові форми організації та підтримки підприємництва в регіоні. // Інформаційний бюлетень Агентства регіонального розвитку “Донбас”. – № 15. – Донецьк, 2001. – С. 25-28.
8. Обрії стратегічного розвитку регіону: Інформація про реалізацію проекту PAUSI 00-0327-032 “Розбудова стратегій місцевого розвитку в Україні на основі польського досвіду” // Інформаційний бюлетень Агентства регіонального розвитку “Донбас”. – № 15. – Донецьк, 2001. – С. 3-4.
9. Форуми в Донецьку, Харкові і Сумах. Сайт Польсько-американо-української ініціативи. – Режим доступу: <http://www.pauci.org>. 4.08.2004.
10. Звітно-виборча конференція у Товаристві польської культури Донбасу. // Polacy Donbasu. – 2003. – № 4 (31). – 31 березня.
11. Вивчення польської мови у вищому навчальному закладі // Polacy Donbasu. – 2000. – № 1. – 27 жовтня.
12. Святова зустріч національних меншин Донбасу // Polacy Donbasu. – 2001. – № 1 (4). – 23 січня.
13. Там само.
14. Сайт інформаційного агентства УНІАН. Режим доступу: culture.unian.net/ukr/detail/188487

Ryszard Białacki

Sytuacja ekonomiczna Ukrainy w latach 2001 – 2003

Po kryzysie 1998 roku, rok 2002 okazał się najmniej korzystny dla ukraińskiej gospodarki. Zmalała dynamika PKB. W porównaniu z rokiem 2001, kiedy wzrost PKB wyniósł prawie 10%, w roku 2002 w ciągu 10 miesięcy PKB Ukrainy wyrósł tylko o 4,1%. Spadek ten nastąpił mimo wysokiej płynności systemu bankowego i redukcji stóp procentowych (z 38% 1 stycznia 2002 r. do 24,8% w połowie roku). Nie są też lepsze prognozy na lata 2003 i 2004.

W ciągu roku Ministerstwo Gospodarki i ds. Integracji Europejskiej Ukrainy (MGU) dwukrotnie korygowały prognozę wzrostu gospodarczego na 2002 rok z 6% na 4,5 - 4,8%, a na rok 2003 na 40% (wariant pesymistyczny) lub 6% (wariant optymistyczny).

Międzynarodowe Centrum Badań Politycznych prognozuje, że w 2003 roku wzrost PKB wyniesie 3,5%, a w 2004 roku – 4%, produkcja przemysłowa zmaleje z 14,2% w 2001 roku do 6% w 2002 roku, 5% - w 2003 roku i 3,2% - w 2004 roku. Produkcja rolna zmaleje odpowiednio z 10% w 2001 roku do 3%, 2,6% i 3,2%. Dochody gospodarstw domowych, które w 2002 roku wzrosły o 20% w następnych dwóch latach wyrosną tylko o 7% i 8%. Odbije się to na handlu detalicznym, którego wzrost z 12% w 2000 roku obniży się do 7% w latach następnych.

Prognozę planowanej na 2002 rok inflacji MGU obniżyło z 6,5% według ustawy budżetowej do 0%.

Powstała w 2002 roku inflacja nie ma charakteru monetarnego. Za 9 miesięcy baza monetarna wzrosła o 26,5%, a masa pieniężna o 26,70%, a więc nawet więcej niż w 2001 roku. Te działy produkcji, które nastawione są na rynek konsumentów, rosły w miarę wzrostu dochodów ludności (ok. 20%). Trzeba przy tym uwzględnić, że część dochodów jest deponowana w bankach. Od początku roku 2002 depozyty osób fizycznych wzrosły o 53,77%, a osób prawnych o 21,1%.

W porównaniu z rokiem 2001 na Ukrainie nastąpiło prawie 3 – krotne zmniejszenie produkcji przemysłowej. Przy czym spowolnienie wzrostu nastąpiło praktycznie we wszystkich gałęziach produkcji, głównie ze względu na niski poziom inwestycji. Ukraińskie przedsiębiorstwa przeżywają ogromny niedobór środków. Prawie 70% inwestycji w ukraińskim przemyśle pochodzi ze środków krajowych, które nie są w stanie pokryć wszystkich wydatków związanych z modernizacją urządzeń i zakupem nowych technologii. W wielu przedsiębiorstwach zużycie środków trwałych wynosi prawie 100%.

Kolejnym problemem w przemyśle jest zbyt produkcji. Na rynkach zagranicznych sprzedaż regulowana jest postępowaniami anty dumpingowymi i spe-

cyjnymi ograniczeniami. Rentowność przedsiębiorstw działających na rynku wewnętrznym spada ze względu na wzrastającą konkurencję i procesy deflacyjne. Dlatego też wiele przedsiębiorstw, na przykład kompleksu przemysłu spożywczego, zaczęło ograniczać wielkość i asortyment produkcji.

Również w rolnictwie produkcja w porównaniu z rokiem 2001 obniżyła się trzykrotnie, mimo że plony w 2002 roku były nie gorsze niż w 2001 roku, a koniunktura na rynkach zagranicznych na ukraińskie zboże była nawet lepsza.

Według danych Goskomstatu w roku 2002 wielkość inwestycji zagranicznych do gospodarki ukraińskiej była o 28% większa niż w roku 2001, w okresie od stycznia do września 2002 roku na Ukrainę napłynęło 6809 mln USD. W roku 2003 nie jest prognozowany wzrost inwestycji przede wszystkim ze względu na pogorszenie się stosunków Ukrainy z międzynarodowymi organizacjami finansowymi, po drugie ze względu na wzrost ryzyka politycznego na Ukrainie. Ponadto w 2002 roku przewidziany jest wywóz przez nierezydentów kapitału w wysokości od 400 mln USD do 1 mln USD. W ciągu trzech kwartałów 2002 roku osoby zagraniczne wywoziły kapitał w wysokości 274 mln USD.

Według Międzynarodowego Centrum Badań Politycznych najbardziej interesującymi dla zagranicznych inwestorów gałęziami gospodarczymi Ukrainy były: przemysł spożywczy i przetwórstwa towarów rolno-spożywczych – 826,2 mln USD (15,3%).

Międzynarodowy Fundusz Walutowy wstrzymał zawarcie porozumienia dotyczącego udzielenia Ukrainie kredytu stand – by, mogącego stworzyć rezerwę 600 - 800 mln USD na pokrycie długu płatniczego. Zapowiedział jednak powrót do uzgodnień w tej sprawie po uchwaleniu budżetu, wskazując, że oczekuje iż będzie on realny oraz po sformułowaniu przez rząd programu reform strukturalnych. MWF uważa prywatyzację oraz reformę podatkową i systemu bankowego za zasadnicze dla poprawy sytuacji gospodarczej Ukrainy. Budżet 2003 uważany jest za bardziej napięty, gdy obsługa zagranicznego długu wymagać będzie 1,6 bln USD.

MWF pozytywnie ocenia politykę monetarną prowadzoną przez Narodowy Bank Ukrainy. Podkreśla przy tym ważność pełnej niezależności banku od wpływów władz państwowych. Przy tym krytykuje zarówno rząd, jak i NBU za ich wspólną decyzję ulgowego kredytowania przedsiębiorstw realizujących „projekty innowacyjne” aprobowane przez MGU. Specjalne Strefy Ekonomiczne

Według danych Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy, w sierpniu 2001 r. funkcjonowało 12 specjalnych stref ekonomicznych i 9 obszarów „o specjalnym trybie inwestowania”, dla których przewidziany jest różny okres trwania (od 15 do 60 lat), Działalność w tych strefach regulowana jest ustawą „O specjalnych strefach ekonomicznych” z 1997 roku.

Zagraniczni inwestorzy realizujący w strefach projekty inwestycyjne w gałęziach priorytetowych określonych ustawą otrzymują ulgi celne, podatkowe i inne.

Warunki działalności specjalnych stref ekonomicznych na Ukrainie

Strefy	Okres	Cel utworzenia	Zwolnienie od podatku	Zwolnienie od podatku gruntowego
Donieck (Donieck i 18 miast w obwodzie)	60 lat Od 14. I. 1999 r.	Utworzenie parku przemysłowego	20 % od stawki podatku	Obowiązuje
Port Morski Azow (Mariupol i obwód doniecki)	60 lat od 14. I. 1999 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	20 % od stawki podatku	Obowiązuje
Zakarpacie (rejony: użgorodzki i mukaczewski, obw. zakarpacki)	30 lat od 17. XII. 1998 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	20 % od stawki podatku	Nie obowiązuje
Interport Kowel (w obwodzie wołyńskim przy granicy z Polską)	20 lat od 1. I. 2000 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	20 % od stawki podatku	Jest przyznawane na 5 lat
Jaworiv (w obw. lwowskim, blisko granicy z Polską)	20 lat od 17. II. 1999 r.	Ochrona środowiska naturalnego	Obowiązuje od 4. do 6. roku w wysokości 50 % stawki podatku	Nie obowiązuje
Awtoport Krakowiec	20 lat od 17. II. 1999 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	Obowiązuje przez 5 lat w wysokości 50% stawki podatku	Jest przyznawane na 3 lata, następnie – 50 % stawki podatkowej

Mikołajew (włącznie z największą ukraińską stocznia Mikołajew)	30 lat od 1. I. 2000 r.	Ochrona budownictwa okrętowego i związanych z nim sektorów	Obowiązuje od 4. do 6. roku w wysokości 50 % stawki podatku	Jest przyznawane na 5 lat
Porto Franco (w Odeskim Morskim Porcie Handlowym)	25 lat od 1. I. 2000 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	Obowiązuje od 4. do 6. roku w wysokości 50 % stawki podatku	Nie obowiązuje
Port Krym (w Kerczu, na Krymie wraz z obszarami priorytetowego rozwoju, m.in. Jałta, Sudak, Feodozja)	30 lat od 1. II. 2000 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	20 % od stawki podatku	Jest przyznawane na 5 lat
Sławutycz (w obwodzie kijowskim)	20 lat od 30. VI. 1999 r.	Usuwanie skutków katastrofy czernobylskiej	Obowiązuje od 4. do 6. roku w wysokości 50 % stawki podatku	Jest przyznawane na 3 lata, a od 4. do 6. roku – 50 % stawki podatkowej
Uzdrowisko Truskawiec (strefa turystyczno-rekreacyjna w obwodzie lwowskim)	20 lat od 1. I. 2000 r.	Rozwój centrum turystyczno-rekreacyjnego	Obowiązuje od 4. do 6. roku w wysokości 50 % stawki podatku	Obowiązuje
Morski Port Reni (w obwodzie odeskim)	30 lat od 23. III. 2000 r.	Utworzenie infrastruktury międzynarod. centrum transportowego	20 % od stawki podatku	Nie obowiązuje

Inwestorzy zwolnieni są od podatku kierowanego na fundusz inwestycyjny w następujących strefach: Donieck, Morski Port Azow, Mikołajew, Porto Franco, Port Krym, Sławutycz. Uzdrowisko Truskawiec, Morski Port Reni.

Od cła i podatku dochodowego z tytułu importowanych towarów na okres pięciu lat zwalniani są inwestorzy w strefach: Jaworiw, Mikołajew i Sławutycz. W pozostałych strefach Wymienionych w tabeli inwestorzy zwalniani są od cła i podatku dochodowego w ciągu całego okresu działalności strefy.

Z obowiązkowej odsprzedaży uzyskanych wpływów walutowych zwolnieni są inwestorzy we wszystkich wymienionych w powyższej tabeli strefach, z wyjątkiem strefy Jaworiw i Awtoport Krakowiec.

Inwestorzy zagraniczni wkładający kapitał na wszystkich terytoriach wymienionych w powyższej tabeli są zwolnieni od podatku od zysku na trzy lata, a od czwartego do szóstego roku opłacają podatek w wysokości 50 % stawki podatkowej.

Od opłaty podatku gruntowego na pięć lat zwolnieni są inwestorzy działający w obwodzie ługańskim i czenrihowskim, w Charkowie, Szostku i w Autonomicznej Republice Krym.

Od podatku przeznaczanego na fundusz inwestycyjny zwolnieni są inwestorzy działający na wszystkich terytoriach wymienionych w drugiej tabeli.

Obszary o „specjalnym trybie inwestowania” na Ukrainie

Terytorium	Okres działania	Cel utworzenia
Obwód doniecki	30 lat, od 14. I. 1999 r.	Przeciwdziałanie bezrobociu w przemyśle węglowym
Obwód ługański	30 lat, od 7. VIII. 1999 r.	Przeciwdziałanie bezrobociu w przemyśle węglowym
Obwód zakarpacki	15 lat, od 9. I. 1999 r.	Usuwanie następstw katastrofy ekologicznej
Autonomiczna Republika Krym	30 lat, od 1. I. 2000 r.	Rozwój centrum uzdrowiskowo-turystycznego
Szostka, obwód sumski	30 lat, od 1. I. 2000 r.	Restrukturyzacja przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego
Obwód żytomierski	30 lat, od 1 I 2000 r.	Usuwanie następstw katastrofy technogenicznej i ekologicznej

Charków	30 lat, od 1. I. 2000 r.	Restrukturyzacja przedsiębiorstw kompleksu wojskowo-przemysłowego
Obwód czernihowski	30 lat, od 1. I. 2000 r.	Usuwanie następstw katastrofy technogenicznej i ekologicznej
Obwód wołyński	10 lat, od 1. I. 2000 r.	Przeciwdziałanie bezrobociu w przemyśle węglowym

Inwestorzy w obwodzie donieckim zwolnieni są na cały okres działalności od cła i podatku dochodowego od importowanych towarów. Inwestorzy z pozostałych terytoriów otrzymują tę ulgę tylko na okres pięciu lat.

Od obowiązkowej odsprzedaży uzyskanych wpływów walutowych zwolnieni są tylko inwestorzy działający w obwodzie donieckim i Autonomicznej Republice Krym. Inwestorzy z pozostałych terytoriów wymienionych w tabeli drugiej z ulgi tej nie mogą korzystać.

Przedsiębiorstwa tworzone na terenach specjalnych stref ekonomicznych są ściśle nadzorowane zarówno przez władze lokalne, jak i specjalnie do tego celu powołaną w maju 1999 r. instytucję centralną – Agencję ds. SSE, która w 2000 r. została włączona do Ministerstwa Gospodarki.

źródło: Konsulat RP we Lwowie

Віра Бурдяк

Сусідні Україна та Польща в сучасних євроінтеграційних процесах

Сусідні Україна і Польща тісно співпрацюють у політиці європейської інтеграції впродовж багатьох років. Польща, як член ЄС, відстоює інтереси України в цій міжнародній організації та всіляко сприяє її наближенню до ЄС. До пріоритетних сфер двосторонніх відносин України з Польщею входять: поглиблення політичної взаємодії щодо участі в європейській політиці безпеки і оборони, прикордонна і регіональна співпраця із застосуванням нових фінансових інструментів ЄС, врегулювання спричинених розширенням ЄС тимчасових торговельних ускладнень, впровадження правових норм ЄС у практику економічного співробітництва сторін тощо. Ефективне використання польського досвіду у взаєминах України з ЄС є важливим і невідкладним завданням української дипломатії.

Ключові слова: Україна, Польща, конструктивне співробітництво, Європейський Союз, членство в ЄС, країни-сусіди, європейська інтеграція, євроінтеграційна політика

Одним з пріоритетів України на теренах зовнішньої політики є реалізація розробленої й сформульованої впродовж 1994-2010 рр. державної стратегії європейської інтеграції. Вона базується на розумінні українцями реального місця держави в системі міжнародних відносин, є ключовим засобом втілення у життя фундаментальних національних інтересів і вирішення завдань реформування політичної й економічної системи. Однак з розширенням Європейського Союзу (ЄС) у 2004-2007 рр. виникла потреба приведення українських євроінтеграційних планів у відповідність з новими реаліями, зокрема з появою нового кордону ЄС, з яким межує Україна. Серед нових членів ЄС, таким безпосереднім сусідом України стала й Республіка Польща. Збільшення кількості держав-членів ЄС не дає підстав для перегляду стратегії євроінтеграції України на загал, але вимагає внесення до неї уточнень і коректив, запозичення досвіду інтеграції нових членів ЄС.

Україна впродовж багатьох років намагається наблизитися до членства в ЄС і домоглася вже деяких успіхів. Ще з 2000 р. перші особи політикуму України, часто в заявах, прагнули прискорити процес європейської інтеграції, заявляли, що ЄС вже готовий укласти з Україною Угоду „Про асоціацію”. В окремі періоди так і було. Наприклад, 13 січня 2005 р. Європарламент прийняв безпрецедентну для інституцій ЄС резолюцію щодо України і закликав Європейську Раду, Європейську комісію та держави-члени „розглянути,

поза межами заходів Плану дій у рамках європейської політики сусідства, інші форми асоціації з Україною, надання чіткої європейської перспективи країні та відповіді на виявлені переважною більшістю українського народу прагнення, що, зрештою, може призвести до вступу країни до ЄС". Втім, Україна не зуміла використати цей шанс. Тут слушною є думка Г. Друзенка, який аналізуючи взаємини „Україна – ЄС 2005”, писав, що вони розвиваються під знаком втрачених можливостей і навмисної невизначеності [1].

Наступний приклад, який підтверджує цю думку, сягає 2008 р., коли закінчився термін дії Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною й ЄС. Її заміна новою угодою стала одним з ключових пунктів порядку денного відносин України з ЄС, представленого на саміті, який відбувся 9 вересня 2008 р. у Парижі. Українська сторона вважала, що на саміті буде прийнята нова посилена Угода між Україною й ЄС „Про асоціацію”, за якою Брюссель і Київ розпочнуть переговори про встановлення безвізового режиму та Зони вільної торгівлі. Угода „Про асоціацію” мала замінити Угоду „Про партнерство і співробітництво”, яка діяла десять років. Було визначено чотири основні напрями дій Україна – ЄС: політичний діалог, зовнішня політика і політика безпеки; питання юстиції, свободи і безпеки; економічне співробітництво; створення повномасштабної Зони вільної торгівлі [7].

З початку 2007 р. було проведено дев'ять раундів переговорів, за якими сторони попередньо досягли домовленості щодо перших двох напрямів у повному обсязі та за більшістю питань, які відносяться до економічної співпраці. Переговори щодо Зони вільної торгівлі продовжувались у 2009 р., оскільки вони розпочалися після прийняття рішення про вступ України до СОТ. На підсумковій прес-конференції саміту Україна – ЄС, Президент Франції Н. Саркозі заявив: „Сьогодні ми говоримо, що Україна є європейською країною, яка розділяє спільні цінності і спільну історію з Європою. Ми вперше офіційно представили таке формулювання. Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає європейський вибір України” [6]. Водночас „Європейський Союз вважає, – підкреслив Н. Саркозі, – що Угода „Про асоціацію” з Україною „не закриває жодного шляху, так само як і не відкриває жодного шляху”, що ЄС таким рішенням хотів ще раз підкреслити спільність цінностей з Україною, спільність історії. Свої слова Н. Саркозі аргументував тим, що Європейський Союз не надав йому права робити інші заяви [9].

Актуальність цього питання була загострена високими очікуваннями (найперше від України) щодо змісту та спрямованості майбутньої Угоди, яку планувалось підписати у 2009 р. чи в 2010 р., або ж дану Угоду „Про асоціацію”, взагалі, не підпишуть (єврокомісари відкладають її підписання на 2011 р., а українські посадовці вважають, що в листопаді 2010 р. процес ухвалення Угоди завершиться). Каталізатором цього негативного процесу може бути:

– факт політичної кризи в Україні – постійна боротьба між Президентом та урядом, з одного боку, і парламентом, з іншого впродовж 2005–2010

рр., перебування країни у стані перманентних виборів (парламентські, президентські, місцеві), неоднозначне сприйняття в Євросоюзі рішень Конституційного суду України щодо відміни змін 2004 р. до Конституції та повернення України знову до положень Конституції 1996 р. і президентської республіки. Європу й так лихоманить від криз і вона не готова прийняти в своє коло ще одну політично нестабільну країну;

– недосконала нормативно-правова база, яку наші депутати з великими зусиллями намагаються підвести під європейські стандарти. Україна ще в 1994 р. зобов'язалась поступово привести національне законодавство у відповідність до європейського. Проте, в цьому напрямі Україна рухається занадто повільно. Сусідні посткомуністичні країни, поряд з іншими реформами, змогли зробити це швидко, і як результат – вони члени ЄС;

– відчутно відсталий економічний розвиток, корумпованість та низький рівень життя громадян України у порівнянні з країнами ЄС та колишніх республік СРСР, зокрема й Грузії, яка зуміла за шість років майже подолати корупцію і значно підвищити рівень добробуту населення. Українська економіка – по галузях, секторах і підсекторах – не структурована в тій мірі, як це прийнято в ЄС, де діють міцні асоціації виробників і на національному, і на рівні ЄС. В Україні ж ринкові відносини надто слабкі, та ще й постадміністративні. Тому довести інформацію й отримати відповідь від виробників кожного сектора, а тим більше галузі – справа вкрай проблемна.

Українські політики, з одного боку, дуже бажають отримати перспективи членства в Євросоюзі, адже це шлях до Європи, і ЄС є найбільшим донором України. Держава отримувала допомогу в основному через програму TACIS (через її національну, регіональну, транскордонну й ядерну компоненти), а також Європейську ініціативу за демократію та права людини, програми гуманітарної та макрофінансової допомоги. Постійно зростала технічна допомога через програму TACIS (2002 р. вона становила 47 млн. євро, 2005 р. – 88 млн. євро, в 2006 р. її обсяги дійшли 100 млн. євро), досягнувши вже на початку 2006 р. понад 2,2 млрд. євро [13]. І цією можливістю Україна не змогла скористатись ефективно – не зрозуміло куди подівались ці кошти? Чому не проводились задекларовані реформи? Чому відсутні позитивні зрушення в економіці країни? І таких „чому” – безліч. З іншого боку, українські політики ніяк не примиряться між собою, оскільки крісло президента одне, а претендентів багато, і всім їм хочеться його зайняти. Незважаючи на оптимістичні заяви високих політиків, очевидно, що для інтеграційної політики України характерна відсутність логіки і чіткості, тому навіть при значній економічній і політичній підтримці, держава постійно втрачає свої шанси й можливості на членство в ЄС.

Голова Громадської експертної ради при Українській частині Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС О. Рибачук нещодавно заявив, що дії чинного уряду України нині швидше відображають російське

бачення інтеграції на просторі колишнього СРСР. Водночас, на його погляд, і ЄС не може дати відповіді про своє бачення політики щодо України. За словами одного з чиновників ЄС, кожного лідера України, який не говоритиме про перспективи членства в ЄС, у Брюсселі прийматимуть чудово. Втім, українські політики постійно повторюють про „членство в ЄС як стратегічну мету України”. Цікава заувага з цього питання і члена представництва ЄС в Україні І. Фідоса про те, що лише повторювання без конкретних дій є риторикою і немає сили. ЄС, за його словами, хоче бачити найперше прогрес у здійсненні реформ. І хоч, поки що ЄС не говорить про перспективи членства для України, ті переговори, що ведуться про безвізовий режим і Зону вільної торгівлі з ЄС, вже є значним кроком вперед. Окрім того, І. Фідос наголосив, що ЄС задоволений конструктивними відносинами між Україною й ЄС. Однак, відсутність заперечень у Росії щодо інтеграції України до ЄС приємно дивує, з огляду на досить стриману реакцію Росії на політику „Східного партнерства” [4]. Чинна українська влада, як і попередня, декларує курс на членство в ЄС як стратегічну мету України. Наразі Київ може співпрацювати з ЄС через політику сусідства і в програмі ЄС „Східне партнерство”, членами якої є Україна, Білорусь, Молдова та три нові незалежні країни Північного Кавказу.

Розрахунки на те, що підписати Угоду „Про асоціацію” з ЄС Україна зможе вже 22 листопада 2010 р. на саміті Україна – ЄС, очевидно, надто оптимістичні і поспішливі. За словами керівника Адміністрації Президента України С. Льовочкіна, Президент В. Янукович вважає, що власне на саміті буде підписана нова Угода „Про асоціацію”. Посадовець вказав, що є повноцінний документ, який складається з 5-ти частин, і в одній записано про створення Зони вільної торгівлі, тобто: „є всі підстави говорити про те, що Угода буде укладена. Нині допрацьовуються певні деталі, але ми сповнені оптимізму щодо перспектив підписання цієї Угоди в поточному році. Наступним етапом переговорів Києва з Брюсселем має бути тема скасування віз для українців” [5]. Проте, в Європейській комісії дотримуються іншої думки.

Представник ЄК Анжела Філоте наголосила, що саміт із Україною „дасть можливість подивитися, де саме ми перебуваємо щодо Угоди „Про асоціацію” з Україною, але ще занадто рано говорити про те, коли угода буде підписана” [2]. Цю думку підтримує аналітик Інституту Євроатлантичного співробітництва В. Горбач, вважаючи, що майже за десять років, впродовж яких тривають переговори, спершу про Зону вільної торгівлі з ЄС, а нині про Угоду „Про асоціацію”, обидві сторони достатньо далеко просунулися. Водночас експерт наголосив, що зарано говорити про те, що вони вийшли на фінішну пряму, а заяви українського керівництва про укладання Угоди „Про асоціацію” найближчим часом, на його думку, є „переоцінкою власних можливостей та видаванням бажаного за дійсне” [11]. Вважаємо, що не

варто особливо замріюватись, не слід бути невиправданими оптимістами та видавати бажане за дійсне, а українським політикам потрібно діяти, дотримуватись взятих зобов'язань, виконувати їх у встановлені терміни; що одним з кроків до досягнення бажаної мети, втіленням прагнення України стати повноправним членом ЄС може, крім іншого, слугувати вирішення низки проблем у сфері регіонального розвитку, формування якісно нової державної регіональної політики згідно принципів і стратегічних пріоритетів ЄС, головним з яких є активізація цієї політики для створення нового просторового обличчя Європи. Заходи, здійснені Україною в останні роки, ще не забезпечили соціально-економічного зростання регіонів, підвищення добробуту життя всіх громадян країни, незалежно від місця їх проживання, на основі запровадження єдиних соціальних норм і стандартів.

„Розширення відкриває нові можливості для Євросоюзу щодо інтенсифікації існуючого рівня співробітництва з його сусідами, – зазначав Комісар з питань розширення ЄС Г. Ферхойген, – щодо сприяння розвитку стабільності, процвітання і безпеки поза новими кордонами Союзу. Досвід, який набули нові члени Євросоюзу, вони можуть розділити зі своїми сусідами, поза зовнішніми кордонами ЄС” [12]. Тож, взаємодія України з країнами-членами ЄС, і, зокрема з Польщею, узагальнення досвіду і поширення його на відносини з сусідами – важливі для реалізації стратегії України щодо вступу до Євросоюзу.

Звертаючись до досвіду Польщі в плані європейської інтеграції, слід наголосити, що з набуттям нею принципово нового геополітичного статусу, як члена Євросоюзу та НАТО, активною участю в подіях в Іраку, ця держава займає сьогодні важливу роль як євроатлантичний інтегратор у Центральній і Східній Європі. Нагадаємо, що відсутність згадки про європейське майбутнє України в оприлюднених Єврокомісією документах про основи „сусідської політики” ЄС 2004-2005 р., Польща сприйняла вкрай негативно і це навіть спричинило першу дипломатичну суперечку між Варшавою і Брюсселем. Тоді ж відповідальні за зовнішньополітичний курс Польщі посадові особи наголосили на тому, що часто спільні дії ЄС щодо України впливають з нерозуміння Брюсселем стану справ в Україні.

Загалом варто вказати, що політичне співробітництво між незалежною Україною та Польщею завжди перебувало у парадигмі доброзичливих і сусідських відносин. У 1991 р. Польща першою визнала незалежність України. В наступне десятиліття відбувались бурхливі події на політичній арені обох держав: пройшли президентські та парламентські вибори, до влади в обох державах прийшли політики, які дружньо ставились один до одного та підтримували добросусідський розвиток відносин між країнами.

На позитивну політичну співпрацю вказує аналіз кількості візитів на президентському рівні. Крім того, Україну часто відвідував экс-президент Польщі О. Квасневський, особливо в складній ситуації президентських ви-

борів 2004 р. Він підтримав прагнення українців до справедливого і чесного волевиявлення, неодноразово заявляв, що хоче бачити Україну в ЄС. Для досягнення цієї мети країна має бути демократичною, а перший крок до демократії – це чесні вибори. Саме тому він хотів допомогти Україні здійснити цей перший крок. Перший офіційний візит Президента Польщі Л. Качинського до України відбувся 28 лютого 2006 р., а вже в травні Польщу відвідав Президент України. Під час візиту Президента Польщі обговорювались, серед іншого, і питання євроінтеграції, адже вважалося, що це найбільш перспективний напрям співпраці України та Польщі. Польща проводила політику „адвоката” України щодо питань вступу до ЄС, надавала допомогу в сфері реформ та адаптації нашого законодавства до європейських стандартів, провела в Європі справжню агітаційну кампанію, вимагаючи чіткої європейської перспективи для України. Коли відповідну заяву зробили міністри закордонних справ „Вишеградської четвірки”, президент Польщі спробував переконати в цьому питанні також і німців.

„Питання України та її просування на Захід носить для нас ключовий характер, але, на жаль, ми не завжди знаходимо тут розуміння з боку наших західних партнерів”, – заявляв Л. Качинський, пояснюючи в інтерв’ю „Німецькій хвилі”, чому Берлін він відвідав лише після того, як вже побував у Ватикані, Вашингтоні, Празі, Парижі та Києві [8]. У Німеччині Президент Польщі, якого Захід вважав „евроскептиком”, представ як євроентузіаст, зацікавлений у розширенні ЄС на Схід. У Берліні він заявив про готовність взяти на себе відповідальну роль посередника між ЄС та Україною. Згодом його наміри підтримали інші держави Вишеградської четвірки. Міністри закордонних справ цих країн оприлюднили звернення до ЄС з вимогою подумати про „реальну перспективу” для України.

Втім, поляки добре розуміли, що не варто плекати надмірних очікувань на швидке приєднання України до ЄС. Так, польський політолог Б.Сінкевич наголошував, що „Польща хоче бачити Україну в ЄС – це свого роду політичне гасло, реалізація якого не залежить від Польщі, а на сімдесят відсотків залежить виключно від самої України. Останнім часом в Україні позитивних змін у цьому напрямку не було, а тому перспектива приєднання до ЄС не виглядає близькою” [8]. Він вважав, що Україна повинна ретельно підготуватися до вступу в ЄС та не вдаватися до крайностей, таких як повне підкорення Росії на зразок останнього періоду правління А. Кучми чи антиросійських революцій. Незважаючи на відстоювання європейської перспективи для України, Президент Л. Качинський теж заявляв, що ще рано говорити про якісь конкретні дати: „Чи Україна буде готовою до вступу до Євросоюзу в 2014 чи в 2016 р. – сьогодні передбачити неможливо” [8].

Чинний Президент Польщі Б. Коморовський вважає за потрібне поліпшувати відносини і з Росією, і з ЄС, і з США, і з Україною. Він заявив,

що поліпшення польсько-російських відносин не завадить Варшаві і надалі підтримувати Україну в її прагненні до зближення із Заходом, що Польща виступає за відкритий характер ЄС і розширення не тільки на південний захід (Балкани), а й на схід (Україна). „Ситуація змінилася з часів „помаранчевої революції”, яку я підтримував, – сказав Президент Польщі в інтерв’ю французькій *Le Monde*. – Однак необхідно вести діалог з Україною незалежно від того, хто перебуває при владі в Києві”. Водночас, Президент Польщі заявив про намір продовжувати політику попередніх глав Польської держави, спрямовану на підтримку євроінтеграційних прагнень України, зазначивши, що вступ України до Європейського Союзу підтримують не окремі політичні сили в Польщі, а це питання є однією із основ державної політики. „Це не продовження курсу конкретного Президента, а Польської держави. Адже підтримка України на її шляху на Захід реалізується в польській політиці багато років”, – підкреслив він [10]. Президент зауважив, що про продовження підтримки України, серед іншого, свідчить участь представників різних політичних сил Польщі в останньому форумі в Ялті, організованому „Ялтинською європейською стратегією” (YES), в якому він також особисто взяв участь. „Зміна (в політиці стосовно України) може полягати в тому, що менше значення матимуть декларації та запевнення, а набагато більше – факти у вигляді реальних здобутків української сторони у запровадженні стандартів Євросоюзу”, – додав він [10].

Проте слід зауважити, що вступ Польщі до ЄС мав не лише позитивні, а й негативні наслідки для України. Зокрема, він відобразився на візовому режимі між державами. Якщо для польських громадян діє безвізовий режим, то українцям для перетину кордону необхідна віза. Необхідність запровадження візового режиму для українців зумовлена саме вступом Польщі до ЄС. Спочатку наш західний сусід пішов на максимальне спрощення всіх адміністративних процедур і запровадив видання безкоштовних віз, далі речник Міністерства закордонних справ Польщі заявив, що „Польща й надалі наполягатиме на спрощенні візового режиму між ЄС та Україною”. Втім, у 2010 р. ця ситуація різко погіршилась, що викликає непорозуміння і багато нарікань серед українців.

Невизначеність у подальших відносинах ЄС – Україна викликає значний песимізм в українців щодо майбутньої інтеграції. У червні 2010 р. на Міжнародній конференції у Львові „Взаємодія у трикутнику Україна – Росія – ЄС: чи є можливою синергія?”, консул Генерального Консульства Республіки Польща у Львові Я. Жур сказав, що „Україна сьогодні переживає дуже схожі проблеми, як колись Польща, адже бракує фахової юридичної аргументації проти тез про те, що існує якась небезпека (від вступу до ЄС). Я б хотів зазначити і підкреслити, – продовжив він, – що Польща підтримувала, підтримує і буде підтримувати проєвропейські дії влади України. Інтеграція з Євросоюзом, на мою думку, є єдиним ефективним шляхом вирішення тих

проблем, з якими Україна бореться у наш час: суспільних, економічних, технологічних, проблем безпеки, енергобезпеки” [3].

У проведенні євроінтеграційної політики Польщу впродовж багатьох років підтримувала Німеччина і ця підтримка мала різні форми: декларативна підтримка, дуже важлива на високому політичному рівні; підтримка у відкритті доступу до фінансових ресурсів Євросоюзу для Польщі тощо. Але і Німеччина, і більшість країн дивилися на Польщу з великими очікуваннями. Владу Польщі часто критикували за порушення термінів виконання певних зобов'язань щодо політики інтеграції, відсутність достатньої інформації про ЄС. У Польщі довго дискутували, чи варто взагалі вступати до ЄС, а чи варто шукати самостійного шляху. „Тепер, після вступу Польщі до ЄС, – наголосив Я. Жур, – з кожним роком зменшується відсоток тих, хто вважає, що це була помилка. З кожним роком зростає кількість задоволених і то у тих суспільних групах, як, наприклад, серед аграріїв, що спочатку дуже відмовлялися, стверджуючи, що вступ Польщі зі слабким сільським господарством, у порівнянні з такими найважливішими країнами Євросоюзу, як Франція чи Німеччина, викличе подальший занепад в аграрному комплексі. Виявилось, що зовсім навпаки. Зараз, власне, виробники сільськогосподарської продукції отримують найбільшу підтримку від польсько-європейської співпраці” [3].

Дипломат також зазначив, що кроки, які Польща буде втілювати, підтримуючи Україну на шляху до Євросоюзу, не спрямовані проти якої-небудь іншої країни. Це не проти когось, а за і для України. „Україна і Польща мають проблеми, закорінені в історії ХХ століття, але вважаю, що спільна праця істориків, політиків, а перш за все громад, допоможе у подоланні цих проблем. Україна є стратегічним партнером Польщі. І ще раз підкресляю, Польща буде підтримувати всі дії України, спрямовані на будівництво економічної спокійної, заможної держави” [3].

Таким чином, співробітництво між сусідніми Україною і Польщею в проведенні європейської інтеграційної політики започатковане і розвивається впродовж років поспіль. Польща, яка стала членом ЄС 1 травня 2004 р. відразу ж почала відстоювати інтереси України в цій важливій міжнародній організації та всіляко сприяти наближенню нашої держави до Євросоюзу. Незважаючи на власні політичні труднощі, Польща послідовно дотримується цієї позиції. Нині пріоритетними сферами двосторонніх відносин України з Польщею в контексті євроінтеграційних процесів мають розглядатися: поглиблення політичної взаємодії, зокрема щодо участі в європейській політиці безпеки і оборони, прикордонна і регіональна співпраця із застосуванням нових фінансових інструментів ЄС, врегулювання спричинених розширенням ЄС тимчасових торговельних ускладнень, впровадження правових норм ЄС у практику економічного співробітництва сторін тощо. Тож, ефективне використання польського фактору в державній євроінтеграційній політиці України є важливим і невідкладним завданням української дипломатії і суспільства, на загал.

Summary Burdiak Vira

Neighboring Ukraine and Poland in the Modern Euro-Integration Processes

Neighboring Ukraine and Poland have closely cooperated in the field of European integration for many years. Poland, being a EU member, promotes Ukrainian interests in this international organization and encourages its approach to the EU. There are following priority points of bilateral relations between Ukraine and Poland: extension of the political interaction regarding the participation in the European security and defense policy, frontier and regional cooperation with implementation of the new financial instruments of EU, regulation caused by the EU expansion of the temporary trade complications, implementation of the EU legal standards in the practice of economic collaboration, etc. Efficient use of Polish experience in the relations between Ukraine and EU is an important task for Ukrainian diplomacy.

Key words: Ukraine, Poland, constructive cooperation, European Union, EU membership, neighboring countries, European integration, Euro-integration policy.

Список використаних джерел:

1. Друзенко Г. Україна – ЄС 2005: під знаком втрачених можливостей та невизначеності // „І” – 2005. – № 40. – С. 14-21.
2. ЄС спростовує заяву адміністрації Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/242888.html>
3. Жур Я. Україна нагадує Польщу перед вступом до ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/6/15/201534/>
4. Кайданович Н. Інтеграційна модель для України: а чи можлива активна інтеграція? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/242915.html>
5. Київ розраховує на Асоціацію з ЄС у поточному році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/242846.html>
6. На саміті Україна – ЄС Київ отримав перспективу членства і короткострокового безвізового режиму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nevsgu.ua/ukr>
7. Нова угода Україна – ЄС не відкриває жодного шляху. І не закриває [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nevsgu.ua/ukr>
8. Осташевська Х. Європейська перспектива для України – Польща пішла в наступ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/ostropolitik/2006/dw09-03.htm>
9. Пасова Т. Складнощі перекладу, або Саміт Україна – ЄС у заявах наших та європейських політиків // Голос України. – 2008. – 11 вересня.
10. Україна і Росія конкурують за добрі відносини з ЄС, – Коморовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/10/7/90023/>
11. Україноскепсис ЄС vs Єврооптимізм України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/242905.html>
12. Mission of the Directorate General for Regional Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/>
13. The EU's relations with Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/comm/external_relations/kraine/intro/htm#Sectoral

Сергій Федуняк

Безпекові аспекти українсько-польських відносин у контексті інтеграційних пошуків України

Після проголошення незалежності Україна постала перед складним двоєдиним завданням: з одного боку, було необхідно створити та утвердити державу як суб'єкт міжнародних відносин, а з іншого – здійснити складні економічні та суспільно-політичні трансформації з метою становлення й зміцнення демократичного політичного режиму. Складність вищезазначених цілей ставить перед Україною особливо високі вимоги щодо ефективності та надійності її інструментів та механізмів внутрішньої та міжнародної безпеки. Зважаючи на слабкість новоствореної держави та відсутність демократичного державотворчого досвіду суспільства, нейтралізація існуючих та потенційних загроз і викликів практично неможлива без включення країни до вже існуючих ефективно діючих інститутів безпеки, зокрема, до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Україна обрала європейську та євроатлантичну інтеграцію¹ в якості двох основних векторів своєї зовнішньої політики, оскільки членство у ЄС та Північноатлантичному Альянсі передбачає проведення широкомасштабних реформ у різних сферах життя. Водночас слід зауважити, що успішність на цьому шляху залежить від синхронізації вказаних векторів, оскільки на початку XXI століття основною тенденцією інституційної діяльності стало зростання взаємодії основних структур безпеки та переплетення їхніх функцій.

Досвід показав, що європейська і євроатлантична інтеграція України надзвичайно ускладнена без наявності потужного зовнішнього стимулу у вигляді серйозної підтримки з боку країн-партнерів. Одним із ключових європейських гравців, особливо у питаннях, що безпосередньо зачіпають інтереси України, може вважатися Республіка Польща, яка знаходиться на східному рубежі НАТО і Євросоюзу. Між обома державами склалися різноманітні відносини у багатьох сферах у рамках стратегічного партнерства, проте найбільш помітне місце займає безпека.

Якщо розглядати безпеку в рамках вузької концепції, то основне тло двосторонніх безпекових стосунків складає російський чинник, а також осо-

¹ Євроатлантична інтеграція повинна розглядатися у широкому сенсі як процес приєднання до західної християнської цивілізації на основі усвідомлення спільності цінностей, що не зводиться лише до вступу в НАТО. На переконання автора, періодичні зміни політичної кон'юнктури не можуть скасувати для України життєву необхідність участі в євроатлантичній системі безпеки.

близькості розвитку регіональних процесів. Історія сформувала своєрідний трикутник «Україна-Росія-Польща», де кожна з держав справляла визначальний вплив на розвиток своїх партнерів. Так, з одного боку, взаємна боротьба українців та поляків призвела до ослаблення обох сторін і, як наслідок – поглинання Росією та відповідно втратою державності. З іншого боку, перемога над східними сусідами стала першим кроком Москви на шляху встановлення свого імперського статусу в XVIII-му столітті. Нарешті, Україна стала для обох держав полем бою та місцем імперського самоствердження. На думку польського дослідника А. Мерковські, «суперництво між Польщею і Росією на цих територіях мала завжди за мету встановлення переваги, а не добросусідських польсько-російських відносин²». Таким чином, для Польщі відносини з Росією та Україною завжди були взаємопов'язаними.

Російський та радянський фактори залишалися визначальними при виробленні безпечної політики Польщі й у XX-му столітті. У міжвоєнний період Річ Посполита намагалася захиститись від загрози зі сходу³ системою договорів взаємодопомоги з провідними європейськими державами. В добу сателітарності СРСР польське комуністичне керівництво намагалася зберегти автономність у прийнятті рішень принаймні у внутрішній сфері. Після завершення «холодної війни» основними і остаточним вирішенням проблеми загрози безпеці з боку Росії стало членство у Північноатлантичному Альянсі. Схоже ставлення до Росії існує і в частини української еліти, оскільки нетриуварий досвід двосторонніх відносин засвідчує, що основні безпекові проблеми для України з'являються саме з північно-східного боку і в перспективі РФ може стати її основним потенційним противником.

Якщо розглядати безпеку в широкому контексті, то вирішальний вплив на відносини між обома країнами справляють Європейський Союз та Північноатлантичний Альянс, котрі визначають основні параметри політики Варшави стосовно України. Це й не дивно, оскільки східна сусідка є не лише одним із найбільших джерел проблем для країн-членів ЄС і НАТО зокрема, щодо поширення нелегальної міграції, торгівлі людьми, контрабанди тощо, але й провідним партнером при їх вирішенні. Проте й для України Польща є важливим геостратегічним партнером: через її територію проходить основні транспортні та трубопроводні комунікації до країн Західної Європи. Також наявність польської допомоги суттєво збалансовує економічний та політичний тиск Москви на Україну, оскільки відбувається «переключення» зусиль на ближнього сусіда. Загалом, оцінюючи взаємне значення обох країн, не буде великим перебільшенням твердження видатного польського політика Ю. Пілсудського про те, що «без незалежної України неможливе існування незалежної Польщі»⁴.

² Мерковські Ю. Російський «комплекс Польщі» на території УБЛ // Журнал І. – 2005. – № 39. – С. 140-143.

³ У міжвоєнний період до російського чинника також додався і німецький.

⁴ Цит. за: Чекаленко А. Зовнішня політика і безпека України. Людина-Суспільство-

Особливість двосторонніх відносин засвідчується тим фактом, що Польща першою визнала українську державу 2 грудня 1991 року. Першим безпрецедентним кроком у цьому напрямі стало створення у травні 1993 року Консультативного Комітету Президента України і Президента Республіки Польща. На думку обох сторін, робота комітету спрямовувалася на поліпшення координації спільних дій у галузі транскордонного співробітництва, бартерної торгівлі, боротьби із злочинністю, тобто гармонійному і рівноправному співробітництву тощо. У квітні 1993 року консультативний комітет почав діяти як своєрідний механізм «гарячої лінії» між президентами, що було й підтверджено відповідним протоколом⁵.

З самого початку новостворена структура діяла як механізм забезпечення безпеки в рамках широкого підходу, про що засвідчив порядок денний першого засідання комітету, яке відбулося в Києві 24–27 травня 1993 р. На ньому сторони створили комісію експертів у галузі безпеки. Було також наголошено на необхідності поглиблення економічної співпраці двох держав зокрема щодо розвитку банківського співробітництва, поліпшення прикордонних переходів, розвитку повітряних сполучень, співпраці на ринках третіх країн, взаємодії у нафтовій промисловості, соціальному забезпеченні, співробітництві між підприємствами тощо. Учасники засідання сторони відзначили необхідність подолання «темних сторінок» в історії обох народів та подальшого зближення, тому серед гуманітарних питань увагу було звернуто на необхідність роботи спільної комісії експертів з питань перегляду змісту підручників з історії, географії, охорони й збереження пам'яток культурної спадщини, інвентаризації пам'яток культури і можливість їх передачі на взаємних засадах відповідно до домовленостей; забезпечення умов для розвитку культури національних меншин тощо⁶.

На другому засіданні (листопад 1993 р., м. Варшава) було розглянуто питання про створення системи європейської безпеки, яка задовольняла б усі зацікавлені держави. Сторони підтвердили позитивний вплив концепції Президента України про створення зони стабільності й безпеки у Центрально-Східній Європі на розвиток міжнародної ситуації, що в окремих пунктах збігалася з планом Ж. Делора – Е. Балладюра, ініційованого Європейським Союзом. Українська сторона підкреслила, що із розумінням ставиться до прагнення Польщі та інших країн ЦСЄ набути членства в НАТО, а польська – підтримала гарантії безпеки України. Розширення НАТО, на думку обох сторін, має стати дієвим елементом загальноєвропейської системи безпеки. Сторони підтвердили намір здійснювати співробітництво у рамках ОБСЄ, ООН та інших європейських структур по заходах превентивної дипломатії і на підставі

Держава. Міжнародні структури. – К., 2004. – С. 188.

⁵ Чекаленко А. Зовнішня політика і безпека України. Людина-Суспільство-Держава. Міжнародні структури. – К., 2004. – С. 188.

⁶ Там само.

мандату НБСЕ/ОБСЕ або ООН у діях, що запобігають чи ліквідують можливі конфлікти. Підкреслювалося, що „учасники комітету відкидають спроби узурпації будь-якою країною права на втручання у внутрішні справи інших держав, як такі, що суперечать принципам ООН і НБСЕ/ОБСЕ”⁷. Польська сторона із розумінням поставилася до дій України у питанні поступового виконання вимог щодо статусу без’ядерної держави

З другої половини 90-х рр. двосторонні відносини починають набувати ознак стратегічного партнерства⁸. За визначенням польської сторони, даний вид партнерства означає збіг позицій з основних питань міжнародної безпеки та інтеграції з європейськими та євроатлантичними структурами⁹. Умовною датою офіційного оголошення виходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства вважається 1996 р., однак уже починаючи з 1994 р., українсько-польським відносинам притаманна динаміка нарощування потенціалів двосторонньої взаємодії, що дало привід в майбутньому оголосити відносини стратегічними. Так, у березні 1994 р. було підписано „Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства”, у якій міністри закордонних справ вперше на міждержавному рівні оголосили про стратегічне значення українсько-польських відносин та зобов’язалися розвивати їх в майбутньому¹⁰. З середини 90-х років ХХ ст. Польща стала своєрідним промоутером та адвокатом України в Європі. Починаючи з 1995 р., Варшава виступила з низкою ініціатив стосовно Києва, так, у 1995 р. підтримала курс України на здобуття членства в Центральноєвропейській ініціативі (ЦЄІ), тоді ж захищала інтереси України у процесі входження до Ради Європи (у вересні 1995 р.).

Етапним кроком у розвитку українсько-польських стратегічних відносин став 1996 р. Взаємна орієнтація на вступ до ЄС та НАТО спричинила новий погляд на сутність українсько-польського партнерства. У контексті все більшого поглиблення процесу євроатлантичної інтеграції цілі обох країн стали співпадати і отримали стратегічний вимір. Центральним документом та легітимною підставою для переходу українсько-польських відносин на рівень стратегічного партнерства стала укладена в ході візиту Л. Кучми

⁷ Чекаленко Л. Зовнішня політика і безпека України. Людина-Суспільство-Держава. Міжнародні структури. – К., 2004. – С. 187-188.

⁸ Про стратегічне партнерство докладніше див.: Захоренко О. Народження українсько-польського стратегічного партнерства і позиція провідних держав Заходу // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 41. – Частина I. – К., 2003. – с. 25-30; Захоренко О. Нова східна політика Польщі та українсько-польське стратегічне партнерство // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні Відносини. – Вип. 12. – Л., 2004. – С. 44-52.

⁹ Чекаленко Л. Зовнішня політика і безпека України. Людина-Суспільство-Держава. Міжнародні структури. – К., 2004. – С. 187-188.

¹⁰ Там само. – С. 188.

у Польщу „Спільна Декларація Президента України і Президента Республіки Польща” від 25 червня 1996 року.

З другої половини 90-х рр. Польща починає відігравати непересічну роль у процесі вироблення політики Альянсу з українського питання. На думку заступника директора Російського інституту стратегічних досліджень В.Кривохижі, “... Польща претендує на особливу роль у формуванні концепції східної політики НАТО, основними параметрами такої політики, на її погляд, повинні стати: повна „дерусифікація” підходів до СНД; „геополітичний плюралізм” на пострадянському просторі як чинник, що характеризується як такий, який має стійку тенденцію, яку необхідно направити й очолити; витіснення Росії з пострадянського простору”¹¹.

Українсько-польське стратегічне партнерство найяскравіше виражається у дотриманні спільної позиції в міжнародній та загальноєвропейській політиці. Особливого значення у цьому контексті набуває військово-політична співпраця як важливий інструмент, завдяки якому обидві країни можуть брати активну участь у міжнародній політиці, забезпеченні миру й стабільності в Європі та світі. Так, у лютому 1993 р. було підписано „Угоду між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Польщі про військове співробітництво”, яка в наступні роки була доповнена рядом протоколів¹². У 1994–1995 рр. військово-політична співпраця між Україною та Польщею піднялась на новий рівень, що було пов’язано з приєднанням України та Польщі до оголошеної НАТО програми „Партнерство заради миру”(ПЗМ), і прийняттям рішення про утворення спільного українсько-польського миротворчого батальйону, правовою основою функціонування якого стала угода, укладена міністрами оборони України та РП у листопаді 1997 р.

Українські та польські військові беруть активну участь у навчальних програмах в рамках програми ПЗМ, а із вступом РП до НАТО створились нові умови для здійснення миротворчих місій спільного миротворчого батальйону під егідою Північноатлантичного альянсу. Ефективність створення батальйону була практично доведена під час миротворчої місії, яка розпочалась в липні 2000 р. у Косово в рамках контингенту Міжнародних Сил Безпеки під егідою НАТО та ООН¹³. Ще одним практичним підтвердженням

¹¹ Кривохижа В. Проблеми сучасної миротворчості // Міжнародна діяльність України: Кооперація з НАТО та іншими структурами європейської безпеки. Міжнародний семінар «Миротворча діяльність України: спільні операції з НАТО та у більш широкому контексті». 18-20 березня 2001 року. - <http://www.niss.gov.ua/book/Pererel/index.htm>.

¹² Див.: Гевко В. Військово-політична співпраця між Україною і Польщею у 1993-2002 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / за заг. ред. проф. М.М. Алексєєвця. – Вип. 1. – К., 2004. – С. 238-245; Гевко В. Українсько-польська співпраця в контексті взаємовідносин з НАТО // Сторінки історії. Збірник наукових праць / Відп. ред. Т.Ф. Гнатюк. – Вип. 19. – К., 2004. – С. 9-18.

¹³ Там само.

активної військової співпраці стала діяльність українських та польських військовослужбовців в гуманітарній місії з надання допомоги в ліквідації наслідків воєнних дій в складі багатонаціональної дивізії під командуванням польських військових у вересні 2003 р. в Іраку. Спільна миротворча українсько-польська співпраця високо оцінюється на міжнародній арені як важливий чинник, що сприяє зміцненню довіри, стабільності, миру та будівництву нової Європи, подальшій інтенсифікації українсько-польських відносин. Практикуючи нові форми співробітництва, Українська держава відстоює при цьому свої національні інтереси й використовує миротворчий досвід західних країн та їх військових організацій.

Іншим важливим чинником двосторонньої безпекової співпраці стало розширення Європейського Союзу. При цьому важливим є те, що Польща здійснювала процеси європейської інтеграції, намагаючись при цьому врахувати безпекові інтереси України. У червні 2001 року Міністерство закордонних справ РП оприлюднило довідку «Східна політика Європейського Союзу в рамках процесу розширення ЄС на Схід щодо приєднання країн Центральної та Східної Європи. Польська точка зору», в якому викладалася польська позиція стосовно спільної політики ЄС щодо країн пострадянського простору. На думку авторів документу, «Політичний діалог із Україною з проблем безпеки, зважаючи на значимість країни і безпосереднє сусідство з нею, повинен стати одним із пріоритетів східної політики ЄС. Незалежність України є стабілізуючим фактором, який має благодатний вплив на країни регіону (особливо – на держави ГУУАМ, а також на Білорусь і Росію)»¹⁴.

Послідовність політики польського керівництва щодо України підтверджувалася її діяльністю при виробленні політики європейського партнерства. 26 травня 2008 року на зустрічі міністрів закордонних справ країн-членів ЄС у Брюсселі Польща та Швеція озвучили ідею східного партнерства, що передбачала діяльність міжнародного форуму між ЄС-27 та Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією та Азербайджаном¹⁵. Метою даного форуму буде поступовий перегляд договорів щодо безвізових поїздок, утворення зон вільної торгівлі для послуг та сільськогосподарської продукції, а також угоди стратегічного партнерства з даними п'ятьма країнами тощо.

Події на Південному Кавказі у серпні 2008 року прискорили прийняття польсько-шведської пропозиції на рівні основних інститутів ЄС. 1 ве-

¹⁴ Східна політика Європейського Союзу в рамках процесу розширення ЄС на схід щодо приєднання країн Центральної та Східної Європи. Польська точка зору. Міністерство закордонних справ Республіки Польща, довідка від 13 червня 2001 року // Журнал І. – 2001. – № 22. – <http://www.ji-magazine.lviv.ua>.

¹⁵ Див.: Польща та Швеція пропонують ідею Східного партнерства // Євроатлантична Україна. – 22 травня. – 2008; Workshop “Eastern Partnership – Strengthening the Eastern Dimension of the European Neighbourhood Policy?” – http://www.kas.de/proj/home/events/9/1/year-2008/month-9/veranstaltung_id-32293/index.html.

ресня Європейська Рада звернулася до Європейської Комісії з проханням представити свою пропозицію раніше, ніж це передбачалося спочатку. На початку грудня Європейська комісія офіційно запропонувала шістьом країнам колишнього СРСР, зокрема, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдові, Україні, і за певних умов, Білорусі розпочати політику Східного партнерства навесні 2009 року на спеціальному Самміті Східного партнерства.

Передбачається створення чотирьох багатосторонніх політичних платформ: демократія, належне управління та стабільність; економічна інтеграція та зближення з політичними курсами ЄС; енергетична безпека; та контакти між громадянами для подальшої підтримки окремих реформ країн-партнерів.

В галузі безпеки ЄС пропонує укладення „договорів мобільності та безпеки”, які сприятимуть простішому легальному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією. Ці договори також передбачатимуть приведення системи притулків до стандартів ЄС і створення інтегрованих структур управління кордонами з остаточною метою запровадження безвізового режиму для усіх країн-партнерів, залучених до цієї співпраці¹⁶. Загалом, основні параметри політики партнерства відповідають широкій концепції безпеки початку ХХІ століття.

Отже, безпекові аспекти є одним із найважливіших напрямків українсько-польських відносин, що сприяють підвищенню рівня безпеки України та її інтеграції до євроатлантичних структур.

¹⁶ Східне партнерство – нова амбітна глава у відносинах ЄС зі східними сусідами (04/12/2008) – <http://www.delukr.ec.europa.eu/page40306.html>.

Marek Rawski

Współpraca Polsko-Ukraińska w kontekście Partnerstwa Wschodniego

Powołanie do życia Partnerstwa Wschodniego jest wielkim osiągnięciem Unii Europejskiej, a przede wszystkim Polski, która była wraz ze Szwecją głównym jego inicjatorem. Warto wspomnieć, że nie wszystkie kraje popierały tą ideę. Przeciwnikiem była np. Hiszpania, która była jednym z inicjatorów Partnerstwa Śródziemnomorskiego powstałego w 1995 roku oraz Strategicznego Partnerstwa UE-Afryka z 2008 roku. Kraj ten obawiał się bowiem się zbyt dużego zaangażowania Unii Europejskiej w Partnerstwo Wschodnie, a co za tym idzie przeniesienia części środków finansowych na wschód.

Polska powinna stać się kluczowym graczem w Partnerstwie Wschodnim. Bliskie sąsiedztwo oraz bezpośrednie kontakty z Ukrainą i Białorusią znacznie ułatwiają jej tą rolę. Często pojawiają się opinie iż jest to krok do tyłu w integracji Ukrainy z Unią Europejską, bowiem stawianie tego kraju wraz z Azerbejdżanem, Białorusią czy nawet Gruzją w tej samej pozycji negocjacyjnej jest niekorzystne dla Ukrainy. Jednak ze stwierdzeniem tym nie można się do końca zgodzić. Oczekiwania związane z Pomarańczową Rewolucją, a co zatem idzie przemianami demokratycznymi nie zostały zrealizowane. Było to wydarzenie bezprecedensowe dla historii tego kraju jednak nie zostało w pełni wykorzystane. Zatem można uznać, że Partnerstwo Wschodnie jest szansą na nową, lepszą politykę wschodnią Unii Europejskiej. Jak dało się zauważyć negocjacje Komisji Europejskiej z Ukrainą o umowie stowarzyszeniowej toczą się niezależnie od tych z pozostałymi krajami Partnerstwa Wschodniego. Kijów może pokazać pozostałym państwom tego porozumienia jak skutecznie prowadzić politykę wobec Unii Europejskiej. Dlatego ważne jest skuteczne działanie rządu Ukrainy.

Głównymi założeniami partnerstwa Wschodniego są:

- doprowadzenie do ustanowienia politycznego stowarzyszenia;
- stworzenie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu państw partnerskich z UE;
- postępująca liberalizacja reżimu wizowego, z ustanowieniem reżimu bezwizowego jako celu długoterminowego Partnerstwa;
- unifikacja prawna (w tym wartości, normy, standardy);
- wzmocnienie współpracy w zakresie bezpieczeństwa energetycznego;
- utworzenie struktury współpracy wielostronnej w postaci czterech platform tematycznych:
- ds. demokracji, dobrego zarządzania i stabilności;

- ds. integracji gospodarczej i konwergencji z politykami UE;
- ds. bezpieczeństwa energetycznego;
- ds. kontaktów międzyludzkich [Informacje pochodzą ze strony internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych: <http://www.msz.gov.pl/>, 18.09.2010]

Do tej pory udało się zrealizować w ramach Partnerstwa Wschodniego kilka inicjatyw w tym Forum Społeczeństwa Obywatelskiego, do którego zaproszono przedstawicieli organizacji pozarządowych z krajów objętych programem a także z państw członkowskich Unii Europejskiej tym Polski. W listopadzie bieżącego roku w Berlinie odbędzie się II Forum Społeczeństwa Obywatelskiego. Natomiast w czasie prezydentury Polski planowane jest zorganizowanie podobnego forum w Poznaniu.

Działalność Delegacji do Zgromadzenia Parlamentarnego Euronest

Delegacja Parlamentu Europejskiego ds. Partnerstwa Wschodniego Euronest działa od początku obecnej kadencji Parlamentu Europejskiego. Warto podkreślić, że jednym z głównych orędowników i pomysłodawców tego ciała był Poseł do Parlamentu Jacek Saryusz-Wolski który jest jednym z wiceprzewodniczących tej delegacji. Delegacja dwa razy w roku będzie się spotykała z przedstawicielami parlamentów narodowych krajów Partnerstwa Wschodniego. Polscy eurodeputowani stanowią największą grupę członków tej delegacji. Dlatego współpraca na linii Warszawa-Kijów oraz Bruksela-Kijów jest tym bardziej ważna.

Ukraina po pomarańczowej rewolucji przekształcona została z republiki prezydencko-parlamentarnej w parlamentarno-gabinetową. Co za tym w tym idzie kraju urosła rola parlamentu. Jest to fakt niezmiernie ważny dla przemian demokratycznych. Również spotkania członków zgromadzenia Parlamentu Europejskiego Euronest z przedstawicielami parlamentu ukraińskiego zyskują na znaczeniu. Polska jako kraj, który graniczy z Ukrainą ma szczególną rolę do spełnienia. Jako państwo, które przeszło z komunizmu do demokracji, może w wielu sferach pokazywać Europie Wschodniej co należy zmieniać aby zbliżyć się do Unii Europejskiej. Działalność Euronest-u jest jednak ciągle mało efektywna ze względu na problemy z włączeniem w jego działania przedstawicieli Parlamentu Białorusi.

Ze względu na ciągle mało stabilną sytuację polityczną i gospodarczą na Ukrainie należy być ostrożnym w działaniu. Jednak warto konsekwentnie realizować założenia Partnerstwa Wschodniego zwłaszcza dotyczące pogłębionej liberalizacji reżimu wizowego i utworzenia stref wolnego handlu. W br. w Parlamencie Europejskim przegłosowano rezolucję dotyczącą przepływu osób posiadających wize długoterminowe. Otóż od kwietnia b.r. obywatele krajów trzecich, w tym Ukrainy mogą przebywać przez 3 miesiące we wszystkich krajach Strefy Schengen, jeśli otrzymają wizę długoterminową jednego z krajów UE. Dotyczy to głównie studentów i przedsiębiorców ze Wschodu, których jak wiemy jest bardzo wielu na Podkarpaciu. Są oni zatem głównymi beneficjentami nowych uregulowań prawnych UE.

Prezydencja Polski w Unii Europejskiej, a Partnerstwo Wschodnie

Kwestia Partnerstwa Wschodniego będzie jednym z priorytetów prezydentury Polski w Unii Europejskiej w drugim półroczu 2010 roku. Ten nadwiślański kraj podobnie jak państwa wchodzące w skład Partnerstwa Wschodniego wyzwoliły się z komunizmu. Dlatego zrozumienie sytuacji, a także wskazanie odpowiedniej drogi dla przemian na wschodzie, a zwłaszcza Ukrainie jest szczególnie ważne. Wschodnia Europa jest gwarantem bezpieczeństwa energetycznego a co za tym idzie dobre stosunki z krajami wschodzącymi w skład Partnerstwa są niezwykle ważne. Polska i Ukraina dzięki programom pomocowym może zyskać bardzo wiele. Współpraca gospodarcza powinna postępować w kierunku jak największej liberalizacji, a w konsekwencji utworzenia strefy wolnego handlu. Inwestowanie na wschodzie jest dla Polski nieocenioną szansą. Rynek ukraiński powinien stać się kluczowym dla polskich inwestorów.

Polska w Unii Europejskiej jest ciągle krajem, który ma wiele do nadrobienia. Dlatego innowacyjny jesteśmy dla krajów zza wschodniej granicy. Powinniśmy postępować podobnie jak Niemcy, które były największym zwolennikiem przystąpienia Polski do Unii Europejskiej ze względu na otwarcie nowych zbytu. Jak pokazały pierwsze lata po rozszerzeniu UE w 2004 była to polityka słuszna.

Zbliżenie Polski i Ukrainy przed Euro 2012?

Polska i Ukraina jako gospodarze Euro 2012 powinny dążyć do zbliżenia stosunków oraz realizacji wspólnych przedsięwzięć. Jednak poza kwestiami czysto formalnymi jak budowa stadionów, hoteli, rozbudowa lotnisk czy infrastruktury drogowej, działania nie niosą za sobą skonsolidowanych działań na stopniu centralnym i regionalnym. Mała efektywność realizacji wspólnych projektów transgranicznych pozostawia także wiele do życzenia.

Również kwestie polityki zbliżenia polsko-ukraińskiego skierowane bardziej na zbliżenie ukraińsko-rosyjskie. Wypełniając przedwyborcze obietnice Wiktor Janukowycz doprowadził do nowelizacji ustawy o Zasadach Polityki Wewnętrznej i Zewnętrznej Ukrainy wykreślając z niej punkt dotyczący dążenia tego państwa do członkostwa w NATO. Istnieją też dobre aspekty zbliżenia kontaktów z Rosją. Przykładem tego może być zgoda Moskwy na przystosowanie granic Ukrainy do standardów Unii Europejskiej. Problemem są jednak zbyt daleko idące ustępstwa Ukrainy w stosunku do Rosji. Zgoda na pozostanie Floty Czarnomorskiej do 2014 roku na Krymie, nawet w zamian za niższe ceny gazu doprowadziła do ochłodzenia kontaktów z Unią Europejską.

Jak Polska może pomóc Ukrainie w demokratycznych przemianach?

Obecną sytuację na Ukrainie można przyrównać do tej która miała miejsce w Polsce w latach 90. Też dążyliśmy do wstąpienia do NATO i Unii Europejskiej. Miała ona jednak inną specyfikę. Polska od początku dążyła do przemian demo-

kratycznych mających na celu integrację z tymi instytucjami. Natomiast Ukraina ciągle jest w dużej mierze uzależniona od Rosji i podzielona na dwie części. Unia Europejska powinna wywierać wpływ na Ukrainę w celu daleko idących przemian. Pomoc Polski w tej kwestii jest bardzo ważna, bowiem droga tego kraju była i jest podobna. Należy zacząć od zmian ustawodawczych w kierunku ich harmonizacji z dorobkiem prawnym UE. Przykładem braku regulacji może być brak jednoznacznych reguł dotyczących tłumaczenia nazwisk w paszportach z cyrylicy na alfabet łaciński. Powoduje to, że obywatel Ukrainy może mieć kilka takich dokumentów. Stwarza to duże problemy przy przekraczaniu granic i zastosowaniu takich systemów jak System Informacji Schengenkiej czy powstający System Informacji Wizowej, służący ochronie granic zewnętrznych Unii Europejskiej. Należy zatem dzielić się dobrymi praktykami, np. dzięki częstym spotkaniom z delegacjami z Ukrainy.

Umowa Stowarzyszeniowa EU-Ukraina

Jednym z założeń Partnerstwa Wschodniego jest doprowadzenie do ustanowienia politycznego stowarzyszenia oraz stworzenie pogłębionych i kompleksowych stref wolnego handlu państw partnerskich z UE. Niedawna wizyta Prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza w Brukseli 13 września 2010 roku nie przyczyniła się do rozwiązania kwestii problemów z negacjami Umowy Stowarzyszeniowej pomiędzy Unią Europejską a Ukrainą. Ukraińskie władze uważają tą umowę za mało korzystną dla Ukrainy. Dokument ten zakłada m. in. pogłębione Strefę Wolnego Handlu Plus. W tej kwestii istnieje wiele istotnych różnic. Rząd ukraiński nie chce zgodzić się na wszystkie założenia tej umowy m.in. dotyczące ekologii i respektowania praw autorskich.

Prezydent Janukowycz chce wynegocjować zapewnienie Brukseli dotyczące członkostwa w Unii Europejskiej. Jednak w obecnej sytuacji taka deklaracja jest niemożliwa. Większość norm, których wymaga Unia Europejska uznawane jest przez Kijów za zbyt kosztowne dla państwa. Założenia Strefy Wolnego Handlu Plus uderzą przede wszystkim w średnich przedsiębiorców, ze względu na otwarcie rynku na towary z Unii Europejskiej. Również wprowadzanie norm i standardów wspólnotowych może okazać się dla biznesmenów Ukrainy zbyt kosztowny. Istnieje jednak realna szansa, że Umowa Stowarzyszeniowa zostanie podpisana już w 2011 roku. Ukrainie powinno zależeć aby ten proces został dokończony jeszcze przed Euro 2012.

Jakie programy pomocowe Partnerstwa Wschodniego może wykorzystać Polska i Ukraina?

W obecnej perspektywie finansowej na lata 2007-2013 został uruchomiony program współpracy transgranicznej Polska - Ukraina - Białoruś. Mimo, iż jest to instrument niezależny od Partnerstwa Wschodniego skutecznie wpisuje się w jego założenia.

Dzięki negocjacji Polski i Szwecji udało się przesunąć dodatkowo przeszło 600 milionów euro na projekty Partnerstwa Wschodniego. Jednak dzięki zaangażowaniu Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz Europejskiego Banku Rozwoju i Odbudowy kwota ta będzie o wiele wyższa. Uruchomienie programu EastInvest oraz wsparcie w/w instytucji finansowych daje szansę na rozwój sektora Małych i Średnich Przedsiębiorstw.

Duże znaczenie dla Polski i Ukrainy ma program zintegrowanego zarządzania granicami. Na obecnie otwarty program przeznaczone jest 50 milionów euro. Został także uruchomiony program zapobiegania katastrofom naturalnym na który przeznaczone jest w obecnej puli 6 milionów euro. Ze względu na duże zagrożenie powodziami w Polsce i na Ukrainie program ten ma istotne znaczenie dla obu państw. W niedalekiej przyszłości zostaną także uruchomione programy dotyczące ochrony środowiska oraz kulturalne.

Jak kontynuować skuteczną politykę?

Szansą Polski i Ukrainy w ramach Partnerstwa Wschodniego jest daleko idąca współpraca przy realizacji wspólnych działań i projektów. Działalność historyków powinna skupiać się na działaniach propagujących wspólne chwalebne wydarzenia obu narodów. Natomiast samorządy i politycy powinni współpracować w celu realizacji wspólnych projektów i przedsięwzięć. Szansa jaką niesie za sobą Partnerstwo Wschodnie musi zostać wykorzystana zarówno przez Polskę jak i Ukrainę. Dlatego wspólne działania i wyteżona praca są dla nas kluczowe.

Петро Федорчак

**Освітні та наукові взаємини між вищими
навчальними закладами України та Республіки
Польща в 90-і роки ХХ – на початку ХХІ ст.**

У статті висвітлюється досвід з розвитку освітніх і наукових взаємин між вищими навчальними закладами України та Республіки Польща, розкривається їх вплив на підготовку спеціалістів та ефективність наукових досліджень.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, освіта, дослідження, міжнародна співпраця.

В умовах незалежності України та Республіки Польща (РП) посилилися освітні та наукові взаємини між їх вищими навчальними закладами (ВНЗ). Їх розвитку посприяли укладений у 1992 р. договір між Україною та РП про добросусідство, дружні відносини і співробітництво [1, с. 11], а також підписана в тому ж році міністерствами освіти цих країн угода про співробітництво в галузі науки та освіти [2, с. 270].

З метою розвитку освітніх та наукових взаємин з ВНЗ РП ректорати ВНЗ України посилили увагу вивченню студентами польської мови та підготовці спеціалістів-полоністів. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка було створено кафедру полоністики, яку очолив професор Ростислав Радишевський. Польську мову опановують також студенти Київського Славістичного університету, Києво-Могилянської Академії, Київського педагогічного національного університету імені Михайла Драгоманова [3, с. 142].

Значного досвіду у підготовці полоністів набув Інститут філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Тут у 1992 р. було відкрито відділення польської мови і літератури, створено кафедру слов'янських мов, яку очолив кандидат філологічних наук, доцент Микола Лесюк. У підготовці полоністів івано-франківцям допомагають викладачі ВНЗ РП. Вони, зокрема, читають студентам курси морфології, польської мови та діалектології. У Люблінському та Жешувському (РП) університетах івано-франківські студенти проходять літню практику, що сприяє поглибленню їх знань з обраної спеціальності та вивченню досягнень польської культури [4, с. 455]. Студенти готують на полоністичні теми курсові, бакалаврські, дипломні та магістерські роботи. Шість випускниць відділення польської мови і літератури захистили кандидатські дисертації. Так, Оксана Баранівська захистила дисертацію з польської мови, а Мирослава

Хороб – з польської літератури. До 2010 р. у Прикарпатському університеті підготовлено понад 320 спеціалістів-полоністів, які працюють у навчальних закладах України і РП.

Поглиблене вивчення студентами польської мови в Одеському національному університеті імені Іллі Мечникова забезпечили викладачі кафедри загального і слов'янського мовознавства філологічного факультету. Вони поєднали викладання польської мови з мовознавчими науковими дослідженнями. Зокрема, у “Слов'янському збірнику” вміщені статті Л. Ф. Фоміна, Б. М. Фомін “Вплив польської мови на формування східнослов'янської космонімії XVI-XVII ст. (знаки Зодіаку)”, Г. Ю. Касім “Вплив представників польського та болгарського етносів на формування топонімічної системи Одеси”, Л. А. Мельник “Прізвиська польського походження в антропонімії Вінничини” [5, с. 214-215].

Вдосконаленню знань польської мови сприяє практика і стажування студентів та спеціалістів-полоністів ВНЗ України у ВНЗ РП. Лише у 1993-1995 рр. у РП пройшли практику і стажування 850 студентів та викладачів з 43-х ВНЗ України [6, с. 270]. Особливо цьому звертається увага у Львівському національному університеті імені Івана Франка. На основі укладених угод з ВНЗ РП щорічно в цю країну університет направляє викладачів та студентів і одночасно приймає для мовної практики і стажування польських викладачів та студентів [7, с. 122]. Щорічно для проходження мовної практики та стажування у ВНЗ РП направляються студенти та викладачі-полоністи Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Українська молодь навчається у ВНЗ Польщі, які готують полоністів, а також спеціалістів інших галузей. Згідно міждержавних угод, з метою здобуття різних спеціальностей та викладання польської мови в Україні, у ВНЗ РП на початку 90-х рр. навчалося 550 випускників українських шкіл. У 1995 р., зокрема, понад 200 випускників середніх шкіл України навчалися у Люблінському католицькому університеті за направленням полоністичних організацій [8, с. 120-121].

Враховуючи інтерес місцевих українців до рідної мови та потяг поляків до співробітництва з Україною, польський уряд приділяє увагу вивченню української мови. У Варшаві, Кракові, Любліні, Щеціні з цією метою здійснюється підготовка вчителів-полоністів, що дало змогу відкрити українські навчальні заклади. У 1990-х роках у РП діяли початкові школи у Білому Борі, Бартошиці, Перемишлі та Баях Мазурських, а також загальноосвітні ліцеї у Легниці, Гурові Ілавецькому та Білому Борі [9, с. 104]. У 1996 р. у 8 українських школах та 81 пунктах з вивчення української мови налічувалося понад 2800 учнів [10, с. 271].

Досягнення незалежності Україною та Республікою Польщею посприяло посиленню взаємин у галузі науки. Важливе значення для їх розвитку мало укладення 12 січня 1993 р. урядами цих країн договору про співробітництво в сфері науки і технологій. Згідно договору було створено українсько-польську

комісію зі співробітництва в цій галузі, розроблено програму щодо спільних досліджень, зокрема, з математики, фізики, хімії, економічних та гуманітарних наук [11, с. 159]. Співпраці у науковій сфері зверталася увага і в інших українсько-польських документах.

Незважаючи на те, що ці документи насамперед стосувалися міжка-демічного співробітництва двох сусідніх країн, вони ж спрямовувалися і на розвиток наукових взаємин між їх ВНЗ, що позитивно вплинуло на підготовку спеціалістів та науковців.

У ВНЗ України наукові дослідження проводяться у нерозривному зв'язку з навчальним процесом. Освітні та наукові взаємини з польськими ВНЗ, насамперед, здійснювалися на договірній основі. У 90-і роки створено сприятливі умови для укладення договорів та угод між ВНЗ двох країн. Це, зокрема, підтверджується досвідом Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. У 1995 р. його ректорат започаткував співробітництво з керівництвом Вищої педагогічної школи у Жешуві угодою про співробітництво. Угодою передбачено проведення спільних наукових досліджень і конференцій, обмін викладачами, аспірантами, а також досвідом щодо організації навчального процесу [12, с.1-3]. В укладеній 1998 р. угоді з Варшавським університетом намічено співробітництво в підготовці філологів, географів, ботаніків та обмін викладачами для роботи зі студентами-полоністами й українцями [13, с. 1]. Укладено також угоди про співпрацю Прикарпатського університету з Гданським, Ягеллонським (Краків), Люблінським і Білостоцьким університетами (РП).

Це допомогло налагодити творчу співпрацю Прикарпатського університету з ВНЗ РП. Зокрема, завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету, член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор Богдан Ступарик читав курси лекцій у вищих школах педагогічних Жешува і Ченстохова, здійснював керівництво підготовкою докторських дисертацій чотирма польськими викладачами, які їх захистили у цьому ж університеті [14, с. 456-457]. Завідувач кафедри економічної кібернетики, член-кореспондент Міжнародної академії інформатизації, доктор економічних наук, професор Іван Благун у Католицькому університеті імені Павла Іоанна II (м. Люблін) читає курси “Прогнозування і симуляція”, “Економетрія” та здійснює керівництво магістрами і аспірантами. І. Благун обіймає посаду професора цього ж університету. У свою чергу польські колеги допомагають прикарпатським викладачам підвищувати наукову кваліфікацію. Так, історики Володимир Комар і Ігор Райківський пройшли наукове стажування у Варшавському університеті, що сприяло їм у підготовці кандидатських дисертацій. У 2005-2009 рр. наукове стажування у ВНЗ РП пройшли також кандидати історичних наук, доценти Мирослав Волощук, Микола Вітенко, Микола Генік, Іван Монолатій, аспірант Олег Бориняк та ін. [15, с. 34].

Івано-франківські та польські вчені здійснюють дослідження з різних галузей науки. Науковці Інституту природничих наук Прикарпатського університету спільно з ученими РП досліджують пристосування мікроорганізмів до несприятливих умов, а фізико-технічного факультету – технологічні режими формування ізолюючих шарів у напівпровідниках методами опромінювання і поліенергетичної іонної імплантації [16, с.22-25]. Співробітники Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень Прикарпатського університету спільно з науковцями Варшавського та Гданського (РП) університетів створили школу з вивчення досвіду інтеграції до Європейського Співтовариства [17, с. 20-22].

Освітнім та науковим взаєминам сприяє проведення міжнародних наукових конференцій за участю учених України, РП та інших країн. ВНЗ України та Польщі особливу увагу звертають конференціям на історичні теми. У 1995 р., зокрема, у Львівському університеті імені Івана Франка відбулася конференція “Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського і українського народів”, яку було організовано спільно з Люблінським університетом [18, с. 342]. У 1996 р. в Міжнародній науковій конференції “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст”, проведеній за ініціативою істориків Прикарпатського університету, взяло участь понад сто вчених України і РП. З різних проблем українсько-польських взаємин з доповідями виступили відомі українські історики Ярослав Ісаєвич, Леонід Зашкільняк (Львів), Володимир Сергійчук, Валерій Яровий, Ігор Льюшин (Київ), Олександр Карпенко (Івано-Франківськ) та польські науковці Еутеніуш Коко (Гданськ), Микала Сивіцький (Варшава), Вацлав Вежбенец (Жешув) та ін. [19, с. 444-451]. В Любліні в 1997 р. міжнародна конференція була присвячена темі “Україна – Польща: вчора, сьогодні, завтра” [20, с. 53].

У 2002 р. у Київському національному педагогічному інституті імені Михайла Драгоманова конференцію “Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин” було проведено спільно з Краківською педагогічною академією імені Комісії Едукації Народової. Українські та польські вчені на конференції охарактеризували формування і розвиток національної ідеї в Україні та Польщі на початку ХХ ст., боротьбу двох слов'янських народів за відродження національних держав, українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни та становище України і Польщі в період тоталітаризму. Проаналізувавши набутий досвід двох сусідніх держав в умовах їх незалежності, учасники конференції наголосили на шляхи вдосконалення їх стратегічного партнерства, економічного і культурного співробітництва та розвиток співпраці щодо європейського вибору [21, с. 306-311]. В 2008 р. на науковій конференції в Прикарпатському університеті “Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин” його ж учені і науковці Варшавського університету та ін. обґрунтували значення Гадяцької унії для розв'язання проблем міжнаціональних від-

носин і гарантування безпеки України, РП та Центрально-Східної Європи [22, с. 3].

Подібні конференції допомагають об'єктивно оцінити минулу історію України і Польщі та обґрунтувати перспективи подальшого розвитку їх стратегічного партнерства.

Важливе значення мало проведення у червні 2004 р. в Сумському державному педагогічному університеті імені Антона Макаренка Міжнародної наукової конференції “Теоретичні та методичні засади розвитку мистецької освіти в контексті європейської інтеграції” за активною участю науковців Горношльонської вищої педагогічної школи імені кардинала Августи Хьонда в Мисливицях (РП) [23, с. 61-62]. В 2005 р. у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського на конференції “Слов'янське музичне мистецтво в контексті європейської культури” окрім українських учених з доповідями виступили і науковці Інституту культурології університету імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін) [24, с. 62-63].

Польські вчені беруть активну участь у наукових конференціях та семінарах ВНЗ України з інших галузей науки. Так, у 2007 р. вчені Варшави, Кракова, Вроцлава виступали з доповідями на XI науковій конференції “Львівські хімічні читання 2007” [25, с. 4]. У 2007 р. польські дослідники виступили з доповідями на міжнародному семінарі, проведеному науковцями хімічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка [26, с. 4]. У тому ж році фізики Прикарпатського університету спільно з НАН України та Люблінським технічним університетом провели XI міжнародну конференцію з фізики і технології тонких плівок та наносистем, у якій взяли участь науковці одинадцяти зарубіжних країн [27, с. 214].

ВНЗ України і Польщі також присвячують спільні наукові конференції творчості видатних діячів двох слов'янських культур. У 1989 р., зокрема, у Вроцлавському університеті на Міжнародній науковій конференції до 100-річчя від дня народження польського письменника Станіслава Вінченза український письменник, професор Прикарпатського університету Степан Пушик виступив з доповіддю. У 1994 р. у Прикарпатському університеті відбулася конференція “Юліуш Словацький і Україна” [28, с. 441-442]. У 1998 р. в Кракові науковці цього ж університету – доктори філологічних наук, професори Віталій Кононенко, Василь Грещук та професор Михайло Лесів (Люблін), Ольга Кінах (Краків) виступили з доповідями на Міжнародній конференції “Василь Стефаник і його епоха”. У 2000 р. на міжнародній конференції у Варшаві В. Кононенко і В. Грещук у доповідях висвітлили значення творчості Юліуша Словацького та Б.-І. Антонича [29, с. 457]. У 2001 р. у Любліні польські та українські науковці взяли участь у науковій конференції “Станіслав Вінценз – гуманіст ХХ століття”.

За участю учених ВНЗ України та РП опубліковано низку наукових збірників, зокрема, видано матеріали міжнародних наукових конференцій. Так, в

Івано-Франківську у 1997 р. в книзі “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” опубліковано проголошені доповіді на науковій конференції українськими та польськими науковцями [30, с. 444-451]. У 2002 р. на основі проведеної міжнародної конференції у Київському національному педагогічному інституті імені Михайла Драгоманова опубліковано збірник “Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин” [31]. Праці польських та українських науковців вміщуються у “Краківських Українознавчих зошитах”, які польською і українською мовами видає Інститут східнослов'янської філології Ягеллонського університету разом з фундацією Святого Володимира Хрестителя Київської Русі та “Варшавських українознавчих записках”.

Аналіз освітніх і наукових взаємин між вищими навчальними закладами України та Республіки Польща в 90-і роки ХХ – початку ХХІ ст. підтверджує їх інтенсивний розвиток. Обмін досвідом у цій галузі сприяє поліпшенню підготовки спеціалістів та ефективності наукових досліджень.

The article highlights the experience of educational and scientific relations development between the Higher Educational Institutions in Ukraine and the Republic of Poland. This article also reveals their impact on the training specialists and efficiency of researches.

Key words: Higher Educational Institutions, education, researches, International cooperation.

1. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // Політика і час. – 1992. – №7-8. – С. 11.
2. Горун Д. Українсько-польські гуманітарні взаємини в 1991-2001 рр. // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ – Краків, 2002. – С. 270.
3. Вахніна А. Д. Відродження польської діаспори в Україні // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. – Ч. 2. Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 142.
4. Федорчак П. С., Федорчак Т. П. Українсько-польське наукове та навчально-освітнє співробітництво (на матеріалах навчальних закладів Прикарпаття. 1991-2003 рр.). // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Випуск 3. – Тернопіль, 2004. – С. 455.
5. Войцева О. Розвиток полоністики в Одеському університеті // Українсько-польські культурні відносини ХІХ-ХХ століть. – К., 2003. – С. 214-215.
6. Горун Д. Назв. праця. – С. 270.
7. Бабак О. І. Українсько-польські відносини (1980-х років до 2005 р.). – Кіровоград, 2005. – С. 122. (Далі: Бабак О. І. Українсько-польські відносини (1980-х років до 2005 р.).
8. Там само. – С. 120-121.
9. Бабак О. І. Національні меншини у зовнішній політиці Польщі (1990-і роки) // Роль паризької “Культури” в становленні українсько-польського взаєморозуміння. – К., 2002. – С. 104.

10. Горун Д. Назв. праця. – С. 271.
11. М'якушко С., Мирончук А. Стан та перспективи українсько-польського міжакадемічного співробітництва // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. – Ч. 2. Збірник наукових праць. – С. 159.
12. Поточний архів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Далі: ПАПНУ) // Угода про наукову співпрацю між Прикарпатським університетом імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) та Вищою педагогічною школою в Жешуві (Польща). – С. 1-3.
13. ПАПНУ. // Listintencyjne. – Warszawa, 1998. – 12 listopada. – S. 1.
14. Федорчак П. С., Федорчак Т. П. Українсько-польське наукове та навчально-освітнє співробітництво (на матеріалах навчальних закладів Прикарпаття. 1991 – 2003 рр.). – С. 456-457.
15. Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності. – Івано-Франківськ, 2010. – С. 34.
16. ПАПНУ. // Каталог. Випуск 3. – С. 22-25.
17. Там само. – С. 20-22.
18. Фіглевський М. Культурно-освітня діяльність польських громадських організацій у західних областях України // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 342. (Далі: Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.).
19. Там само. – С. 444-451.
20. Бабак О. І. Українсько-польські відносини (1980-х років до 2005 р.). – С. 53.
21. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – С. 306-311.
22. Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин (1658-2008). Програма. – Івано-Франківськ, 28-29 листопада 2008 р. – С. 3.
23. Соломаха С., Харченко П. Міжнародна наукова конференція з мистецької освіти // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 4. С. 61-62.
24. Верещагіна О., Бурська О. Слов'янське музичне мистецтво в контексті європейської культури // Мистецтво та освіта. – 2006. – № 2. – С. 62-63.
25. Нізельський Ю. Львівські хімічні читання – 2007 // Світ, 2007. – № 23-24. – червень. – С. 4.
26. ISIC – 11 у Києві: поглиблення існуючих та встановлення нових наукових зв'язків // Світ, 2007. – № 31-32. – серпень. – С. 4.
27. Остафійчук Б. К., Федорчак П. С. Врахування Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника соціально-економічних умов України в підготовці спеціалістів // Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі. – Випуск 5. – Тернопіль – Севастополь – Стамбул, 2007. – С. 214.
28. Федорчак П., Федорчак Т. Розвиток українсько-польських зв'язків у галузі культури на Прикарпатті // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – С. 441-442.
29. Федорчак П. С., Федорчак Т. П. Українсько-польське наукове та навчально-освітнє співробітництво (на матеріалах навчальних закладів Прикарпаття. 1991 – 2003 рр.). – С. 457.
30. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – С. 444-451.
31. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – С. 306-311.

Сергій Троян

«Теорії можливих історій»: українсько-польські відносини у вимірі політик пам'яті

Наукова розвідка побудована на основі компаративного аналізу дискурсу сучасних політик пам'яті в Україні та Республіці Польща. Одразу зауважимо, що під політикою пам'яті ми маємо на увазі процес творення або конструювання співзвучних настроям епохи і певних політичних і владних сил образів історичного минулого. Актуальність запропонованої теми зумовлена кількома обставинами як концептуально-теоретичного, так і чисто практичного плану.

Насамперед звернемо увагу на рішення Європарламенту (лютий 2010 р.) про доречність і можливість прийняття «дорожньої карти» побудови взаємовідносин ЄС – Україна на найближчу перспективу. Разом з тим тоді ж законодавча загальноєвропейська інституція висловила занепокоєння Указом Президента України В.Ющенка про присвоєння звання Героя України лідеру ОУН Степану Бандері [1]. Практично одночасно було прийняте ще одне вагомe в сенсі нашого дослідження рішення. Мова йде про постанову Міжнародного об'єднання грантодавців про виділення 1 млн. євро на реалізацію впродовж трьох років наукового дослідницького проекту «Війни пам'яті». Очолити його запросили відомого західного ученого Олександра Еткінда. Йдеться про дослідження культурного ландшафту в контексті «війн пам'яті» між трьома державами – Росією, Україною і Польщею. Це показовий і навіть знаменний момент як для нашої держави, так і для тих, хто займається питаннями «колективної пам'яті», «місць пам'яті», «історичної» або «державної політики пам'яті» і т.п.

Одночасно необхідно відзначити важливість подібної наукової тематики не тільки для України, але і для Польщі. Можливо, у зв'язку з загостренням загальної проблематики пам'яті, особливо в ракурсі створення новітнього національного дискурсу історії України, вважається, що більше значення цей контекст має саме для Києва. Однак актуальність проблем «історичної пам'яті», безумовно, не менш показова і для столиці на берегах Вісли. Про це свідчить той підвищений інтерес до питань історичної політики пам'яті, ідентичності, тих самих «війн пам'яті», який проявляється в останні два десятиліття в Польщі практично на всіх можливих зрізах: державному, суспільному, інституційному, в тому числі на рівні загальноєвропейських інституцій. Дуже часто всі вони переплітаються у своєрідному форматі «мережевих зв'язків». Прикладом цього може служити, наприклад, діяльність Інституту національної пам'яті в Польщі (Instytut Pamięci Narodowej) або реакція керівника Європарламен-

ту Ежи Бузека на вже згадуваний вище Указ про присвоєння звання Героя України Степану Бандері. До слова, у листі-відповіді тепер уже колишній глава України виступив з роз'ясненням своєї позиції [2]. Разом з тим, попри загалом негативну реакцію в польському суспільстві на цю подію, маршала сенату Республіки Польща Богдан Борусевич заявив, що нагородження лідера ОУН є внутрішньою справою України [3]. Усе це загалом може служити хорошою ілюстрацією до проекту Олександра Еткінда «Війни пам'яті» і додатковим свідченням актуальності пропонованої дослідницької проблеми і наукової розвідки.

У розрізі проблеми дослідження слід звернути увагу на кілька аспектів, які, на наш погляд, як об'єднують, так і роз'єднують українських і польських істориків у їх суперечках і дискусіях про історію взагалі й особливо «важкі сторінки» українсько-польських відносин від середини XVII ст. і до першої половини XX ст. Саме там знаходиться багато «больових точок», точок дотику, які роз'єднують і неминуче об'єднують нас у пошуках спільних відповідей на складні та неоднозначні питання, що залишилися від історичного минулого обох країн і народів. Хочу погодитися з відомим істориком Робертом Трабою. Він вважає, що в цьому плані, в плані дискусій щодо політики пам'яті і конструювання колективної пам'яті на сьогодні ще не склалося єдиного європейського простору [4]. Мова йде, насамперед, про простір, у якому ми могли б вести діалог і знаходити спільні погоджені відповіді на питання.

Більше того, на нашу гадку, такого усталеного простору все ще немає і в діалозі українських і польських істориків. Поле цього діалогу доволі розмите і суперечливе, а ставлення учених і громадськості до багатьох питань історичного минулого так і не вдалося суттєво наблизити, не кажучи вже узгодити, не дивлячись на низку позитивних чинників. З поміж них, зокрема, підписання спільної Заяви про порозуміння в 1997 р. тодішніми президентами України та Польщі А. Кучмою і А. Квасневським [5]. Окрім того, ось уже впродовж багатьох років проводяться спільні зустрічі та конференції українських і польських істориків, присвячені результатам вивчення й урокам «важких сторінок». Їх підсумком стало видання численних збірників матеріалів – як наукових статей, так і документів, – що проливають світло на багато аспектів історії українсько-польських відносин. Насамперед мова йде про те, що опубліковані, зокрема, матеріали дев'яти із тринадцяти, які вже відбулися, зустрічей і дискусій учених у рамках проекту «Україна – Польща: важкі питання». Іншими словами, можна сказати, що «пам'ять надала історії нового імпульсу, обновила підходи до минулого і проникла у всі періоди та галузі дослідження» [6].

Доцільно навести слова відомого польського історика, члена Польської Академії Наук Ежи Гедліцко, який свого часу сказав, що фактично зараз у центрі суперечок істориків його країни знаходиться ідеологічне питання: яка цивілізація потрібна полякам? Це якщо мова йде всього лише про Поль-

щу. Але якщо коректно перефразувати польського історика і поставити питання в контексті предмету нашого дослідження, то воно буде звучати так – яка історія і яка пам'ять потрібна полякам і українцям? «Включення» сюди й українських істориків з точки зору їх дискусій з польськими колегами під кутом «війн пам'яті» (тут цей термін вживається всього лише за аналогією з назвою керованого Олександром Еткіндом дослідницького проекту) або протистояння пам'ятей вимагає об'єднання зусиль для пошуку відповіді, яка б задовольнила обидві сторони. Про це потрібно говорити в світлі ситуації, яка існує на компаративному зрізі українського і польського дискурсу політики пам'яті в Україні та Польщі.

Слід відзначити, що надзвичайно актуальною проблемою політики пам'яті як в одній, так і в іншій країні залишається абсолютне переважання, образно кажучи «виключно позитивної колективної пам'яті» (термін мій – С.Т.). Ми маємо на увазі той факт, що в Києві та Варшаві однаково дуже охоче згадують хвилини слави і перемог, але вважають за доречне не думати про якісь неприємні або такі, що подають у невідгідному світлі відповідні сторони історичні події. Така типова глорифікація, тобто героїзація, звеличування історичного минулого, породжує багато міфотворчих або, якщо хочете, «доцільних» історичній ситуації дискурсів, які стосуються тієї або іншої сторінки історії. Іншими словами, певно, вживаючи терміни багатьох дослідників (П.Нора, М.Хальбвакс, А.Киридон, Ю.Зерній, Р.Стобедцький) – «конструювання політики пам'яті» і формування або «творення історичної політики пам'яті», необхідно вести мову про їх залежність від характеру існуючої влади, від того, що ця влада хоче «сконструювати», «створити», які відповіді хоче отримати від істориків.

У цьому плані, що дуже важливо для компаративного аналізу сучасних дискурсів політики пам'яті, і для України, і для Польщі характерна так звана «нова історична політика». Причому цей термін поляки вживають для свого періоду історичного розвитку 2005 – 2007 рр. з екстраполяцією і на наступні роки. Це практично повністю збігається з «помаранчевим» періодом 2005 – 2010 гг. в Україні і «творення» відповідної політики пам'яті [7]. Польський історик Александр Смоляр наводить таке пояснення цього феномену: «Боротьба за образ минулого як складова політичних змагань за владу і шлях розвитку країни відображає конфронтацію політиків, журналістів і істориків навколо інтерпретації змін, які відбулися в Польщі за останні двадцять років. Модне в Польщі поняття «історичної політики», запозичене в німців, виражає, по суті, бажання свідомо впливати на колективну пам'ять і ідентичність за допомогою політичних важелів. На глибинному рівні колективна пам'ять визначає уміння говорити «ми», відповідати на питання «Хто ми? Звідки прийшли? Куди йдемо?» [8].

Якщо додатково вникнути в суть «нової історичної політики», то необхідно констатувати, що рівень патріотизму в Польщі, так само як і в Укра-

іні, був свого часу надто низьким. Історичні пам'ятні місця («місця пам'яті», згідно терміну французького історика П'єра Нора), які могли б стати фундаментом формування нової ідентичності чи національної спільності, або замовчувалися, або взагалі були невідомі. Таке «невігластво» і фактично відсутність національної колективної пам'яті – в першу чергу це стосувалося, звичайно, України – пов'язували з минулим, тобто радянським етапом історичного розвитку.

Уповні зрозуміло, що на цьому ґрунті розвивалося сильне, місцями навіть гіпертрофоване прагнення дати відповіді на багато складних питань, які стосуються історичного минулого, в тому числі спільного для українського і польського народів. Більше того, можна говорити про бажання, як в Україні, так і в Польщі, відшукати направляючий вектор, який, з'єднавши минуле і сучасне, був би спрямований у майбутнє. Безумовно, важливе значення при цьому відводилося відповідному контексту «конструювання» політики пам'яті. Прикладом може служити створення такого вектору від Першої (припинила існування у результаті трьох поділів 1772, 1793 і 1795 рр.) до Четвертої або сучасної (з рубежу 80-90-х років ХХ століття) Речі Посполитої.

Україна, на відміну від Польщі, перебувала в набагато гірших стартових умовах. Вона в зв'язку з низкою особливостей історичного розвитку могла отримати незалежність або в результаті війни, або революції, або дуже вдалого збігу обставин. За нашим глибоким переконанням, саме останній фактор став вирішальним для утворення незалежної Української держави в 1991 р. в результаті розпаду Радянського Союзу. Хоча це зовсім не заперечує того очевидного факту, що багато видатних представників українського народу на різних етапах історії, в тому числі і під час агонії радянської державності доклали надзвичайно багато зусиль для виникнення і утвердження суверенної України.

При цьому на рівні компаративного аналізу очевидний свого роду розлом, який дуже важко подолати з точки зору політики пам'яті різних держав. Виникає навіть ефект «війн пам'яті». Мова йде, передовсім, про різне тлумачення, скажімо в Україні та Польщі, тих або інших дій у певних історичних умовах, спрямованих на вирішення відповідних національних і державних цілей. Звідси і різне сприйняття, міфологізація і навіть демонізація багатьох історичних осіб. Одні з них боролися за українські (Симон Петлюра, Степан Бандера, Роман Шухевич, Августин Волошин), інші за польські (Юзеф Пілсудський, Роман Дмовський, Францішек Равіта-Гавронський) національні інтереси. Ми маємо різні оцінки одних і тих же дій, тобто різні нарративи відповідних історичних подій. Одна оцінка – з точки зору національно-визвольної боротьби народу за свою незалежність, інша – з позицій захисту інтересів держави, в рамках якої ця боротьба ведеться. Серед таких подій, наприклад, українсько-польська війна 1918 – 1919 рр., політика пацифікації, вбивство українськими націоналістами

польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького, «волинська різня», депортації 1944 – 1946 рр. та інші. Знайти тут точки дотику, тим паче взаєморозуміння, вкрай складно і часто поки що просто неможливо. Необхідно робити маленькі кроки назустріч один одному, які тільки в перспективі, що зараз може і не дуже проглядається, приведуть хоча б до часткового зближення української і польської точок зору на державному і суспільному рівнях щодо розуміння історичних подій-подразників [9].

Тут ми неминуче підійшли до ще однієї важливої складової у сфері порівняльного аналізу конструювання різних нарративів у контексті політики пам'яті в Україні і Польщі – діяльності національних Інститутів пам'яті. Ця інституційна складова відрізняє сучасні політики пам'яті в обох державах. На формальному рівні відмінність стосується часу створення інституцій: Інститут національної пам'яті в Польщі був створений 18 грудня 1998 р. і лише через сім з половиною років подібний заклад – Український інститут національної пам'яті – з'явився в Україні. Інша відмінність у тому, що польський Інститут національної пам'яті відразу організувався як заклад архівно-науково-дослідницького типу. Український був створений у якості структури виконавчої влади. Зміни структурно-керівного характеру після президентських виборів 2010 р. в Україні призвели до появи поки що не реалізованих планів зниження статусу Українського інституту національної пам'яті в заклад архівного типу. Ще одна відмінність принципового характеру – Українському інституту національної пам'яті ніколи не ставилося завдання проведення люстрацій (зауважимо, що їх ніколи й не було в Україні), що характерно для діяльності його польського аналога. Власне кажучи, Інститут національної пам'яті в Польщі і був створений на основі раніше існуючої люстраційної Комісії.

З точки зору діяльності, як інституційних складових, так і окремих істориків чи їх професійних співтовариств, у сфері політики пам'яті і «конструювання» колективної пам'яті ми відзначаємо дуже суттєві відмінності контекстуального (змістовного) характеру. Зокрема, мова йде про постановку і тлумачення багатьох «важких питань» українсько-польського історичного минулого. Якщо «покинути» Україну і Польщу, то в дійсності треба визнати, що ми маємо справу з універсальним підходом. Практично неможливо знайти держави і народи, які проживають тривалий час поряд, коли б усі видатні історичні події і герої для одних так само сприймалися б іншими. Прикладів багато: той же Степан Бандера як подразник в українсько-російських відносинах [10] або воєначальник Олександр Суворов у російсько-польських. Звідси, першим кроком на шляху пошуку точок дотику, розуміння «іншого» в рамках парадигми «свій – чужий» завжди повинен бути принцип толерантності, уміння визнавати свої помилки і право інших допускати їх.

Надзвичайно велике значення має ще одна обставина. Не можна допустити, на що звернули увагу в своєму відомому «Зверненні з Блау» 11 жовтня

2008 р. представники Товариства «Свобода для історії» (Liberté pour l'Histoire), зокрема, Кшиштоф Помян (Krzysztof Pomian) і Кароль Модзелевський (Karol Modzelewski), прямого втручання державної влади в справи істориків, диктату в плані, що і як робити в сфері політики пам'яті, кого «карати», а кого «милувати». Вони написали: «Історія не може стати невіддільною поточних подій, її не можна писати під диктат пам'ятей, що змагаються між собою. У вільній країні до компетенції політичної влади не належить визначення історичної правди або обмеження свободи істориків за допомогою каральних санкцій... Ми звертаємося до публічної влади, щоб донести до неї, що наскільки вона відповідальна за опіку над колективною пам'яттю, настільки ж вона не повинна встановлювати в правових категоріях історичних догм, які можуть суттєво обмежити інтелектуальну свободу істориків» [11].

Екстравагантний француз Жан Кокто одного разу небезпідставно відзначив: «Історія – це правда, яка стає брехнею, а міф – це брехня, яка стає правдою» [12]. Одне перетікає в друге і нічого з цим, здається, не поробиш. У такому випадку говорять: казка – неправда, але в ній натяк. Однак квінтесенція цієї фрази, та й наших міркувань загалом, напевне, все ж полягає в іншому. Вповні об'єктивно, і на це звертає увагу, зокрема, уже цитований нами Роберт Траба, «сучасна реконструкція пам'яті сприяє зміцненню або веде до конкуренції між національними конструкціями ідентичності». Саме тому конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості і неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому дослідженні всієї складності і тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок, на нашу думку, справедливий як для українського і польського сучасних дискурсів колективної пам'яті, так і для вивчення «війн пам'яті» в рамках яких би то не було інших історичних дослідницьких проектів.

Джерела та література

1. Указ Президента України № 46/2010 «Про присвоєння С.Бандері звання Герой України» // Електронний ресурс [доступ 23.05.2010]: <http://www.president.gov.ua/documents/10353.html>. Повний текст резолюції Європарламенту доступний під адресою: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0035+0+DOC+XML+V0//PL>
2. Ющенко написав Бузеку лист про Бандеру // Електронний ресурс, інтернет-портал «zaxid.net» [доступ 24.05.2010]: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/3/25/135901/>
3. Варшава вважає присвоєння С. Бандері звання героя України внутрішньою справою Києва, – маршал сенату Польщі // Електронний ресурс, інтернет-портал «ukrpohliad» [доступ 23.05.2010]: <http://www.ukrpohliad.org/news.php/news/2331>
4. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). Пам'ять як поле змагань. – С. 53 – 62.

5. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie / Beata Surmacz. – Lublin: UMCS, 2002.
6. Нора П. Расстройство исторической идентичности / Пьер Нора // Истори́я, истори́ки и власть: Международный круглый стол, Москва, 2 февраля 2010 г. Материалы к дискуссии. – М.: РАН, 2010. – С. 5.
7. Olszański T.A. Polityka historyczna Juszczanki – próba podsumowania / Tadeusz A. Olszański // Електронний ресурс [доступ 23.05.2010]: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-01-27/polityka-historyczna-juszczanki-proba-podsumowania>
8. Смоляр А. Пам'ять і політика / Александр Смоляр // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). Пам'ять як поле змагань. – С. 82.
9. Варшава вважає присвоєння С. Бандері звання героя України внутрішньою справою Києва, – маршал сенату Польщі // Електронний ресурс, інтернет-портал «ukrpohliad» [доступ 23.05.2010]: <http://www.ukrpohliad.org/news.php/news/2331>; Залевскі П. Якщо Україна думає про членство в Євросоюзі, вона повинна переглянути роль Бандери в історії / П. Залевскі // Електронний ресурс, інтернет-портал «zn.ua» [доступ 24.05.2010]: <http://www.zn.ua/1000/1550/68817/>
10. Коментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с указом Президента Украины В.А.Ющенко о награждении С.Бандеры орденом Героя Украины // Електронний ресурс, інтернет-сторінка МЗС РФ „mid.ru” [доступ 23.05.2010]: http://www.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/F88FF565473613ADC32576B7002B6295?OpenDocument
11. Траба Р. «Другий бік пам'яті». Історичні досвіди та їхнє пам'ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – № 4 (15). Пам'ять як поле змагань. – С. 56.
12. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні: Доповідь на Міжнародній науковій конференції «Геополітика, примирення та пам'ять», Київ, 4 – 6 грудня 2008 р. / Юрій Шаповал // Електронний ресурс, maidan.org.ua [доступ 24.05.2010]: <http://khp.org.index.php?id=1230112797>

**Наталія Антонюк,
Оксана Краєвська**

Сучасні українсько-польські відносини: євроінтеграційний контекст

Анотація: У статті аналізуються основні тенденції сучасних українсько-польських відносин в контексті реалізації євроінтеграційних прагнень України, зокрема положень Східного Партнерства і перспектив долучення нашої держави до Європейського Енергетичного Співтовариства.

Ключові слова: Україна, Польща, європейська інтеграція, Східне Партнерство, Європейське Енергетичне Співтовариство.

Україна та Польща сусіди та давні партнери. Від успішного перебігу цих взаємин залежить стабільність та процвітання Центрально-Східної Європи. Однак стрімкі зміни політичної ситуації на європейському континенті вносять корективи в сучасні українсько-польські відносини. Таким чинником поміж іншими став вступ Польщі до ЄС. Що в свою чергу вплинуло як на українсько-польські відносини, так і на відносини в трикутнику «Україна-Польща-ЄС». Цей факт став новим імпульсом у двосторонній співпраці та реалізації євроінтеграційного напрямку зовнішньої політики України.

Як зазначив консул Генерального Консульства РП у Львові Яцек Жур під час Міжнародної конференції 15 червня 2010 р. на тему «Взаємодія у трикутнику Україна-Росія-ЄС: чи є можливою синергія?»: «Польща підтримувала, підтримує і буде підтримувати проєвропейські дії влади України. Україна сьогодні переживає дуже схожі проблеми, бракує фахової юридичної аргументації проти тез про те, що існує якась небезпека (від вступу до ЄС). Інтеграція з Євросоюзом є єдиним ефективним шляхом вирішення тих проблем, з якими Україна бореться у наш час: суспільних, економічних, технологічних, проблем безпеки, енергобезпеки»¹.

Зазначимо також, що Німеччина підтримувала Польщу на шляху до Європейського Союзу багато років, і ця підтримка мала різні форми. «Це була декларативна підтримка, дуже важлива на високому політичному рівні, підтримка полягала у відкритті доступу до фінансових засобів Євросоюзу для нас. Однак Німеччина і більшість країн дивилися на Польщу крізь призму високих очікувань від нашої країни. Наша влада часто зустрічалася з кри-

¹ Україна нагадує Польщу перед вступом до ЄС, – польський консул <http://www.zaxid.net/newsua/2010/6/15/201534/>, 20:15, 15.06.2010

тикою, що робить небагато, що немає достатньо інформації про Євросоюз», – зауважив консул.

Такі ж тенденції спостерігаємо в сучасних українсько-польських відносинах. В Польщі довго дискутували, чи варто взагалі вступати до ЄС, а чи варто шукати самостійної дороги. Після вступу Польщі до ЄС, з кожним роком зменшується відсоток тих, хто вважає, що це була помилка. З кожним роком росте кількість задоволених, і то у тих суспільних групах, наприклад серед аграріїв, які спочатку відмовлялися, стверджуючи, що вступ Польщі зі слабким сільським господарством у порівнянні з найважливішими країнами Євросоюзу, як Франція чи Німеччина, викличе подальший занепад в аграрному комплексі. Виявилось, що зовсім навпаки. Зараз власне виробники сільської промисловості користуються найбільшою підтримкою від польсько-європейської співпраці².

Підкреслено, що кроки, які Польща буде втілювати, підтримуючи Україну на шляху до Євросоюзу, не є спрямовані проти якої-небудь країни. Це не проти когось, а за і для України. Україна і Польща мають проблеми, закорінені в історії ХХ ст., але спільна праця істориків, політиків, а перш за все громад, допоможе у подоланні цих проблем. Україна є стратегічним партнером Польщі. І Польща буде підтримувати всі дії України, спрямовані на будівництво економічної спокійної, заможної держави³.

Подальшим проявом підтримки України Польщею та просування її євроінтеграційних прагнень стала низка питань щодо України на саміті Євросоюзу, що відбувся 16 вересня 2010 р. у Брюсселі, на якому одним з основних питань міжнародної політики й стали відносини Євросоюзу й України. За інформацією міністра з європейських питань в уряді Польщі Миколая Довгелевича, Польща виступає за «кращий, сильніший голос у справі політики сусідства і підкреслення значення, яке Євросоюз повинен відігравати у відносинах з Україною», інформує РАР⁴. Напередодні саміту Польський міністр наголошував, що це буде перше з питань у дискусії щодо зарубіжної стратегії Спільноти. «ЄС потребує дискусії щодо зарубіжної політики на такому високому рівні. Вона повинна бути про те, якими мають стати відносини з найважливішими світовими партнерами, якими повинні бути принципи цієї співпраці, а це все є у початковій фазі», – сказав міністр.

Польща прагне вагомійшій позиції у справі відносин із сусідами на Сході і сильнішого акцентування на партнерстві з Україною. Разом з тим, Польща підтримує модернізацію України та приведення нашої держави до європейських стандартів для того, щоб втілити в життя Угоду про Асоціацію,

² Там само.

³ Україна нагадує Польщу перед вступом до ЄС, – польський консул <http://www.zaxid.net/newsua/2010/6/15/201534/>, 20:15, 15.06.2010

⁴ На саміті ЄС Польща акцентуватиме на партнерстві з Україною http://ukrslovo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995:2010-09-15-08-49-18-18&catid=16:2009-05-27-16-22-08&Itemid=36, 15 вересня 2010.

зону вільної торгівлі та безвізовий режим. Таке переконання власному кореспондентові УКРІНФОРМУ після завершення форуму під назвою «Польська зарубіжна політика після 20 років демократії. Час змін і визначення» у Варшаві висловив депутат Сейму від правлячої партії «Громадянська Платформа» (РО) Роберт Тишкевич⁵.

Варто відзначити, що Польща повинна і підтримуватиме процес модернізації України у такому напрямі, щоб країна могла наблизитися до Європи, а її громадяни скористалися перевагами від цього. Цього очікують не лише українці, але й поляки, адже обидва народи об'єднують тісні міжлюдські контакти. Якщо Київ активно братиме участь у процесі модернізації країни і цілеспрямовано виконуватиме своє «домашнє завдання», то перспектива євроінтеграції буде ближчою. Процес інтеграції Польщі до ЄС тривав 14 років. Варшава виконала багато роботи щодо приведення правової системи до європейських стандартів, модернізації економіки країни. Україна теж повинна пройти цей шлях. Польські посадовці наголошують, що офіційна Варшава завжди підтримуватиме Київ на шляху євроінтеграції.

Співпраця України з ЄС зміцнюватиме українську державність. Чим більше буде зв'язків, що об'єднуюватимуть Україну з Євросоюзом, тим сильнішою буде незалежність і добробут громадян країни. Зацікавлення в цьому повинні проявляти і звичайні громадяни. У Польщі на початку євроінтеграційного шляху також були певні побоювання щодо можливостей обмеження незалежності європейськими органами, а сьогодні поляки не уявляють собі життя за межами структур Спільноти. Свідомість цього визріватиме в Україні й завдяки проекту «Східного партнерства»⁶.

Відтак, Польща спричинилась до активізації Східної політики Європейської Спільноти. Концепція Східного Партнерства охоплює шість пострадянських країн, а саме: Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову, Україну та Білорусь⁷. ЄС залежить також на ефективних відносинах вищезазначених

⁵ Там само.

⁶ На саміті ЄС Польща акцентуватиме на партнерстві з Україною http://ukrslovo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995:2010-09-15-08-49-18-18&catid=16:2009-05-27-16-22-08&Itemid=36, 15 вересня 2010.

⁷ «Східне партнерство» — польсько-шведська ініціатива, спрямована на поліпшення відносин з ЄС і яка має охопити 6 країн-сусідів Євросоюзу: Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову, Україну і Білорусь. У грудні 2008 р. Європейська Рада принципово погодилась розпочати цей проект. 20 березня 2009 р. лідери країн Європейського Союзу затвердили політику «Східного партнерства», виділивши на неї 600 млн. € на 2009-2013 роки. 7 травня 2009 р. в Празі відбувся інавгураційний саміт «Східного партнерства» за участю керівників держав-членів ЄС і країн-партнерів. На відміну від уже втілюваної Європейської політики сусідства, нова ініціатива дає шести країнам-партнерам перспективи політичної асоціації з ЄС, створення зони вільної торгівлі, спрощення візового режиму, допомоги у проведенні соціально-економічних реформ і переведення проблем енергобезпеки з національного на міжнародний рівень

країн із Росією та залученню до окремих проектів в межах Східного Партнерства Росії та Туреччини.

Істота ініціативи міститься в документі під назвою: Польсько-Шведська Пропозиція Східне Партнерство. З цього документу випливає, що Східне Партнерство базується на Європейській політиці сусідства, при цьому співпраця повинна бути поглиблена і в більшій мірі зв'язати вищеперелічені країни. В межах дій по поглибленню інтеграційних процесів варто вирізнити запровадження в дальшій перспективі безвізового руху, а в короткому терміні – еластичності візової політики, встановлення поглибленої Зони вільної торгівлі а наслідку індивідуально вибраних проектів, які цікавлять окремі країни.

Східне Партнерство виділяє два компоненти співпраці: двосторонній та багатосторонній⁸. Якщо говорити про двосторонній компонент, то він концентрується на тих моментах, які вже в багато чому стали актуальними для України. Це угода про Асоціацію, економічну інтеграцію, питання мобільності й безпеки, які покривають такі питання як міграція, притулок, управління кордонами, боротьба з корупцією та організованою злочинністю та візову лібералізацію, енергетичну безпеку (поставка й транзит), підтримка економічного соціального розвитку.

Багатосторонній компонент включає чотири тематичні платформи. Це демократія належного управління і стабільності, економічна інтеграція і конвергенція з політиками ЄС, енергетична безпека та контакти між людьми. Тобто виділятимуться ініціативи-флагмани, на яких фактично фокусуватимуться ресурси. В цьому сенсі інтеграційний досвід Польщі у реформуванні своєї економічної та політичної системи є неоціненним для України. «Східне партнерство», наголошують чільники ЄС, є продовженням політики сусідства ЄС, яке викликане саме недосконалістю цієї політики, потрібно сприймати як додатковий інструмент і шукати можливостей пришвидшити європейську інтеграцію України⁹.

Пріоритетними в контексті євроінтеграційних прагнень України залишаються спільні дії щодо модернізації енергетичної сфери, особливо газотранспортних мереж, візової політики, ліквідація бар'єрів по впровадженню на український ринок, а також тренінги персоналу з метою проведення адміністративної реформи в Україні.

Прийняття Східного Партнерства стало першим успіхом польської дипломатії (від моменту входження Польщі до ЄС), який спрямований на допомогу Східній Європі. Цей успіх підвищив престиж Польщі та водночас під патронатом ЄС.

⁸ «Східне партнерство» перетворює розрізнені ініціативи на одну з політик ЄС, 07 травня 2009 року, УНІАН.

⁹ Через «Східне партнерство» Україна може пришвидшити євроінтеграцію, 07 травня 2009 року, ГАРТ

перетворив її на речника інтересів держав Східної Європи. Не можна забувати також, що досягнута Польщею підтримка для Східного Партнерства становить перелом у ставленні ЄС до країн Східної Європи¹⁰.

Окрім позитиву, про який йшлося вище, слід згадати про контраверсійні моменти. Проілюструємо це на прикладі Польщі як ініціатора Програми та України як бенефіціара, що вплине на характер та напрями відносин між двома державами.

Польські політики та експерти застерігають, що реалізація Східного Партнерства призведе до політичного тертя між Польщею та Росією, а також Францією та Німеччиною.

Варто задуматися також над реакцією Росії, яка до цього часу не може змиритися із втратою впливу на згаданому просторі, а навпаки, як засвідчує приклад Грузії, Молдови і в меншій мірі України збільшується активність Росії у цьому регіоні відбувається спроба відновлення домінуючої позиції. Теоретично Східне Партнерство не повинно викликати занепокоєння Росії, однак поступове зближення цих країн з ЄС, а в майбутньому може навіть членство, підважить позиції Росії в цьому регіоні і трактується як дії, що скеровані на обмеження її інтересів на міжнародній арені. Відтак ця ініціатива здобула негативні відгуки у офіційній позиції влади і ЗМІ Росії.

Незважаючи на те, що Ініціатива Східне Партнерство отримала підтримку країн-членів, вона є конкурентною для Середземноморського Союзу, який активно просувається Францією. Східна політика буде відтягувати увагу ЄС від такої важливої для Франції проблеми Північної Африки і можна передбачити дії Франції, спрямовані на маргіналізацію значення Східного Партнерства. Слід пам'ятати, що Франція неодноразово робила спроби налагодження широкої співпраці по лінії Париж-Берлін-Москва, оминаючи інтереси Польщі і країн Центрально-Східної Європи.

Третя країна, з якою можуть виникнути суперечки внаслідок реалізації Східного Партнерства є Німеччина. Насправді Німецька преса і німецькі експерти позитивно оцінили ініціативу Польщі і Швеції, однак не можна забувати, що Німеччина теж прагне до позиції головного реалізатора Східної політики ЄС. Зауважимо, що з'являються думки про поділ ролей в Східній політиці, внаслідок чого Німеччина відповідатиме за контакти з Росією, а Польща – з Україною і рештою країн Східної Європи. Однак важко повірити у безпроблемне поєднання інтересів у політичній та економічній площині Німеччини та Росії з інтересами Польщі та рештою країн. Прикладом можуть стати суперечки навколо Північного газопроводу. Виявом дій, що ослаблюють значення Східного Партнерства щодо спільної німецько-російської ініціативи у сфері європейської енергетичної безпеки, як спільних дій в політичній сфері.

¹⁰ Partnerstwo Wschodnie – szanse i zagrożenia dla Polski, 2008.08.25, <http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/2008/08/25/partnerstwo-wschodnie-szans-i-zagrozenia-dla-polski/>

Тому можна передбачити, що зовнішня політика Німеччини концентрується на Росії і тим самим обмежити дії, які визначаються нею недоцільними.

Друге принципове питання полягає в тому, чи реалізація Східного Партнерства зміцнить позицію Польщі в Східній Європі, оскільки цей регіон відзначають складні політичні, економічні та етнічні проблеми.

Східне Партнерство крім політичного виміру має також вимір суспільно-економічний. Головною засадою Партнерства є підвищення еластичності візової політики, а у підсумку безвізового режиму. Ліквідація юридичних бар'єрів напевно вплине на більшу мобільність людей. Без сумніву це буде також пов'язуватися із напливом до Польщі дешевшої робочої сили. Це може спричинитись до зростання конкуренції та ринку праці в Польщі, що з одного боку є корисним для економіки, а з другого – може спричинити зростання безробіття на вразливому польському ринку праці. Однак, процес відкриття кордонів буде напевно відбуватися повільно, то великої загрози він не становить. Навпаки, ймовірно, що з цього факту зможуть скористати підприємства, особливо в будівельній сфері, які постійно відчувають брак робочої сили.

Є сподівання, що Східне Партнерство могло б сприяти заходам Польщі, які мають на меті переламати фактичну монополію Росії на ринку енергетичної сировини (газу та нафти). Це вимагає тісної співпраці Азербайджану, Грузії, України і Польщі, однак останні події в Закавказзі та Україні ставлять під питання ці зусилля.

Східне партнерство є наступним кроком до інтеграції України з ЄС, поглиблення українсько-польської співпраці з метою створення геополітичної рівноваги у східноєвропейському регіоні. Однак, ця ініціатива по різному сприймається політичними елітами в Україні¹¹. У інтерв'ю "Rzeczpospolitej" В.Чадей з Центру політичних та економічних досліджень в Києві, колишній міністр з питань євроінтеграції сказав, що той факт, що Україну розмістили серед групи держав, які не є потенційними кандидатами на членство в ЄС, може ставити перешкоду у приготуваннях до вступу в ЄС. Одночасно слід пам'ятати, що сама Україна небагато зробила, щоб переконати ЄС, що вже готова до початку переговорів про членство. Політична криза, брак стабільності, занедбані економічні реформи, корупція заперечують можливість запрошення України до переговорів. Не можна теж забувати про виразний поділ України на проєвропейський захід і проросійський схід. Крім того, схід України, який є мотором економіки України, заможний і краще zorganizований може перейняти більшість цільового фінансування в межах Східного Партнерства. Це призвело б до того, що за гроші ЄС будуть зміцнюватись українські регіони, які ворожі до цієї структури, а навпаки, тяжіють до Росії. Нестабільна політична ситуація не гарантує тягlosti проєвропейських уря-

¹¹ Partnerstwo Wschodnie – szanse i zagrożenia dla Polski, 2008.08.25, <http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/2008/08/25/partnerstwo-wschodnie-szanse-i-zagrozenia-dla-polski>

дів. Переїняття влади середовищем, яке представляє Янукович (не заважаючи на декларацію про бажання широкої співпраці з ЄС) і Партії Регіонів може спричинитися до того, що Ініціатива Східного Партнерства не принесе політичної користі ані Польщі, ані Україні.

Отже, Україна та Польща повинні максимально використати інструменти Східного Партнерства для пришвидшення інтеграції України з Європейським Союзом. Однією зі сфер такої співпраці стало залучення України до спільного енергетичного простору – приєднання до Європейського енергетичного співтовариства¹². Відповідний Протокол про вступ підписали Міністр палива та енергетики України Юрій Бойко та Міністр економіки колишньої югославської республіки Македонії (яка нині головує в Енергетичному співтоваристві) Фатмір Бесімі під час засідання міністрів Енергетичного співтовариства 24 вересня 2010 р.

Європейський Комісар з енергетики Гюнтер Г.Еттінгер назвав угоду взаємовигідною для обох сторін та підкреслив, що тепер Україна матиме доступ до загальноєвропейського енергетичного ринку, заснованого на принципах солідарності та відкритості. У свою чергу, Співтовариство отримує гарантії поставок енергоресурсів.

Рада Міністрів Енергетичного Співтовариства ухвалила положення щодо приєднання України у грудні 2009 р. Проте воно стало можливим лише після нещодавнього прийняття українською стороною закону про функціонування газового ринку, який відповідає внутрішньому законодавству ЄС. Президент України В.Янукович підписав Закон «Про основи функціонування ринку природного газу» 16 липня 2010 р. Наразі Верховна Рада має ратифікувати Договір про створення Енергетичного співтовариства. Після цього Україна стане повноправним членом цієї міжнародної організації.

Віце-президент, заступник генерального директора з питань енергетики Європейської Комісії Фабрізіо Барбозо наголосив на динамізмі процесу Енергетичного Співтовариства. Церемонія підписання Протоколу про приєднання України додала віри в кінцеву мету створення загальноєвропейського енергетичного ринку на основі принципів і правил Європейського Союзу¹³.

¹² Енергетичне співтовариство було засновано 1 червня 2006 р. (Угода про Європейське енергетичне співтовариство була підписана у жовтні 2005 р. в Афінах і набула чинності 1 липня 2006 р.). Воно здійснює свою діяльність на засадах лібералізації енергетичних ринків та імплементації законодавства ЄС у сферах електроенергії, газу, довілля та відновлюваної енергії. До організації входять: країни-члени ЄС, Албанія, Боснія та Герцеговина, Хорватія, колишня югославська республіка Македонія, Чорногорія, Сербія, Молдова та Місія ООН у Косово. Статус спостерігачів мають Грузія, Норвегія та Туреччина.

¹³ Україна отримала членство в Енергетичному Співтоваристві, Політика / 24 вересня 2010, 12:46, <<http://ua.for-ua.com/politics/2010/09/24/124657.html>>

«Вступ України – важливий етап в процесі Енергетичного Співтовариства. Сьогодні ми стали свідками поглиблення енергетичної політики ЄС і розширення її меж», – сказав Ф. Бесімі.

Представник Європейської Комісії Марлен Холзнер підкреслила, що Україна отримас доступ до загальноєвропейського енергетичного ринку, а для Співтовариства Україна – важливий партнер. Це зміцнить безпеку поставок. В Брюсселі очікують ратифікації Україною цього протоколу вже найближчі місяці з тим, щоб Україна стала повноправним членом на початку 2011 р. З цієї миті Україна почне імплементувати енергетичне законодавство ЄС. Звичайно, для цього буде встановлений кінцевий термін¹⁴.

Отже, Східне Партнерство маючи на меті фундаменталізацію східно-го напряму зовнішньої політики ЄС крім слушного напряму і безсумнівної користі, несе з собою багато потенційних небезпек як у політичній, так і суспільно-економічній площині, а також впливає на особливості сучасних відносин між Україною та Польщею в контексті реалізації євроінтеграційних аспірацій зовнішньополітичного вектору нашої держави.

Підсумовуючи, зауважимо, що у 2011 р. до керівництва Європейським Союзом прийде Польща, яка вже заявила про свої плани на цей період: Польща під час головування в Євросоюзі просуватиме питання щодо інтеграції в ЄС пострадянських країн, зокрема України, та зосередиться на таких технічних питаннях, як «безвізові поїздки українців» до ЄС¹⁵, що неодмінно стане новим етапом у двосторонніх відносинах двох давніх сусідів та сприятиме реалізації євроінтеграційних прагнень України.

Література:

1. Гевко В. Основні тенденції дипломатичних та міжпарламентських українсько-польських взаємин (1991–2005) <http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Ues/2008_2009/Articles/2/Hevko.pdf>
2. Енергетична стратегія України на період до 2030 р., прийнята розпорядженням КМУ №145р від 15.03.2006 р.
3. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Uks/2008_17/PDF/010Zashkilniak.pdf>
4. На саміті ЄС Польща акцентуватиме на партнерстві з Україною <http://ukrslowo.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=995:2010-09-15-08-49-18&catid=16:2009-05-27-16-22-08&Itemid=36>, 15 вересня 2010
5. Паливно-енергетичний комплекс України: готовність до євроінтеграції // Національна безпека і оборона. -2002. - № 9 (33)
6. Польща просуватиме Україну в Євросоюз, коли стане до керма, <<http://www.pravda.com.ua/news/2010/07/2/5190857/>, 02 липня 2010>

14 Україна стала членом Енергетичного співтовариства, 24 вересня 2010 р., 13:11, <http://newsru.ua/finance/24sep2010/esoob.html>

15 Польща просуватиме Україну в Євросоюз, коли стане до керма, <http://www.pravda.com.ua/news/2010/07/2/5190857/>, 02 липня 2010.

7. Проблемы энергетической безопасности ЕС. //Альм. «Вызовы века», № 1, 2007.
8. Селиверстов С.С. Энергетическая безопасность Европейского Союза (международно-правовые аспекты) – М.: Изд. дом «Финансовый контроль», 2007.
9. Стогній В.С., Кириленко О.В., Денисюк С.П. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики. – К.: Українські енциклопедичні знання, 2006. – С. 406.
10. Східне «партнерство» чи західна «відмазка»? <<http://www.umoloda.kiev.ua/number/1378/180/48601/>>
11. Східне партнерство - другий шанс для України, 07.05.2009, <<http://www.deutsche-welle.de/dw/article/0,,4233600,00.html>>
12. Східне партнерство ЄС: додаткові можливості для євроінтеграції України / за ред. В. Мартинюка; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – Київ, 2009. – С. 84.
13. Східне партнерство набирає обертів, 01/10/2009, <http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2009_10_01_2_uk.htm>
14. Східне партнерство перетворює розрізнені ініціативи на одну з політик ЄС, 7 травня 2009 р. <http://www.uceps.org/ukr/expert.php?news_id=1429&direct=13>
15. Україна нагадує Польщу перед вступом до ЄС, – польський консул <<http://www.zaxid.net/newsua/2010/6/15/201534/>>, 20:15, 15.06.2010>
16. Хахула Л. Стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. <http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Uks/2008_17/PDF/790Nahula.pdf>
17. Через «Східне партнерство» Україна може пришвидшити євроінтеграцію, 07 травня 2009 року, ГАРТ.
18. Чорна Н. Інтеграція Польщі у НАТО і ЄС та її вплив на розвиток польсько-українських відносин наприкінці 80-х рр. ХХ ст. – 2005 р.: історіографія проблеми <http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Ues/2008_2009/Articles/1/Chorna.pdf>
19. Чорна Н. Польсько-українські відносини в контексті інтеграції Польщі до НАТО та ЄС <http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Ues/2008_2009/Articles/2/Chorna.pdf>
20. Partnerstwo Wschodnie – szanse i zagrożenia dla Polski, 2008.08.25, <<http://www.stosunkimiedzynarodowe.pl/2008/08/25/partnerstwo-wschodnie-szanse-i-zagrozenia-dla-polski/>>

Михайло Нагорняк

**Політичні трансформації в Польщі та в Україні:
спільне та відмінне**

Визначаючи суть сучасних трансформаційних процесів, відомий російський учений В. Іноземцев відзначає, що «вступаючи у постеконіомічну епоху, людство раніше небаченою мірою випробовує себе незвіданим». Хоча цей прогноз і песимістичний, з ним не можна не погодитися. Адже масштаби перетворень, що відбуваються як у глобальному суспільстві, так і на локальному й регіональному рівнях, не вкладаються у звичні теоретичні схеми, які, ґрунтуючись на детерміністських і лінійно-прогресистських ідеях, пояснюють соціальні, економічні, політичні та культурні процеси.

Тому для осмислення і характеристики масштабних перетворень соціального організму, які спричиняють появу нових якісних характеристик суспільства, політологами введено до активного дискурсу поняття «трансформація». Поступальність і поступовість цього руху передбачає певний часовий період і певний стан суспільства, що характеризується наявністю та співіснуванням в одному суспільстві в кожний конкретний момент його розвитку елементів старого і нового. Саме накопичення цих «нових» елементів створює «нову» якість, а відповідно – дає підстави для тверджень про успіх тієї чи іншої країни у просуванні до демократичного суспільства. Найважливішими інститутами, які мають сприяти демократичним перетворенням і які самі є причиною і одночасно результатом цих перетворень, виступають держава (як основний політичний інститут, що здійснює політико-владне управління суспільством, засноване на праві) й громадянське суспільство (як механізм агрегування та артикуляції інтересів нації [8; с. 20]).

Закономірно і зрозуміло, що з огляду на різницю історичного, культурного, політичного досвіду в Україні і в Польщі, ми маємо справу з різними моделями суспільної трансформації, для яких характерним є мирний шлях переходу від авторитаризму до демократії. Водночас геополітична близькість обох держав до Заходу сформувала відчутний прозахідний вектор не лише в настроях елітарних груп, а й серед населення, що визначило перспективи їх подальшого демократичного розвитку.

Однак попри загальну, хоча і відносну схожість інституціонально-політичного розвитку, у політичній і соціокультурних сферах дали про себе знати глибокі розбіжності, зумовлені тим, що в момент розпаду «соціалістичного табору» вони мали різні відправні точки, якісно відмінні вихідні характеристики й умови життєдіяльності. У Польщі головну роль в протидії комуні-

тичному режиму відіграло польське громадянське суспільство при підтримці католицької церкви: ліберальна університетська і наукова інтелігенція, з одного боку, і незалежний робітничий рух – з другого. Слід відзначити, що спочатку ці сили діяли порізно. Так, протести студентів і інтелігенції проти вводу радянських військ в Чехословаччину в 1968 р. не були підтримані робітниками, а страйки останніх в Гданську, Варшаві і в Радомі в першій половині 70-х років не знайшли відгуку в інтелектуалів. Проте зі створенням у 1976 році групою інтелектуалів «Комітету оборони робітників» (КОР) ситуація почала докорінно змінюватися, почався процес об'єднання робітничого і правозахисного рухів, що призвело у вересні 1977 року до перетворення КОР в Комітет громадянської самооборони. Разом з економічними вимогами робітників стали висуватися політичні вимоги інтелігенції (свобода друку, визнання свободи профспілок та ін.). Комуністичному режиму не вдалося інкорпорувати значну частину інтелектуальної культурної еліти країни, а тому, будучи національно орієнтованою і сповідуючи демократичні ідеї і цінності, вона перетворилася в реальну політичну опозицію. Політична криза 1980-х років привела до краху комуністичного режиму і структурних змін, які охопили всі сфери економічного, політичного і соціального життя. Перемога на виборах до Сейму в 1989 році опозиції і прихід її до влади в грудні 1990 року дозволили реалізувати програму трансформації, яка розпочалася із фундаментальних змін у структурі держави, що зробило її демократичною, відкритою та наближеною до потреб громадян і підзвітною перед ними. Всі ці зміни і дають підстави віднести Польщу до країн, в яких утвердилася консолідована демократія [9; с. 8].

Польську модель переходу демократії здебільшого можна вважати класичною моделлю «пактизованих» поставторитарних демократизацій, характерних для країн Південної Європи і Латинської Америки [див. 10]. Спільні риси проглядаються в намаганні правлячої еліти при допомозі проведення обмежених ліберальних реформ і виборів в парламент легітимізувати свою владу і тим самим уникнути повної демократизації існуючого режиму. Влада Польщі, як і влада авторитарних латиноамериканських і південноєвропейських країн, проявила здатність до проведення переговорів з опозицією і навіть пішла їй на поступки. Зі свого боку опозиція зробила стратегічно правильний крок, відмовившись від практики безальтернативного бойкоту і погодилась на «торг» із владою. У результаті цього зміна влади пройшла відповідно до встановлених «правил гри», котрі були закріплені в угодах між владою і опозицією. Програвши вибори, «стара» еліта не вдалася до застосування надзвичайних заходів заради збереження своєї влади, а мирно склала свої повноваження і передала важелі управління в руки новообраної еліти.

Разом з тим, у польській моделі ми бачимо і відмінні від класичних «пактизованих» переходів риси. Так, якщо в країнах Латинської Америки і Південної Європи правляча еліта, яка відіграла вирішальну роль, була

розколена на ортодоксів і реформаторів з одного боку, та поміркованих і радикальних представників опозиції з другого, а втручання мас взагалі розглядалося як небажане, то в Польщі вирішальне значення для початку «круглих столів» мали масові протести [2]. Саме завдяки діяльності «Комітету захисту робітників» на початковому етапі і руху «Солідарність» на заключному етапі відбулося об'єднання громадянського суспільства, швидка мобілізація мас і відкритий виступ суспільства проти консервативних сил військово-партійної держави.

Українське суспільство вийшло із 70-літнього періоду перебування в колишньому СРСР без передумов цивілізованого демократичного розвитку – без громадянського суспільства, без демократично налаштованої національної еліти, без чіткого усвідомлення себе як нації [3; с.11]. Процес посткомуністичної трансформації в Україні, перш за все, варто розглядати не як перехід до демократії, а як наслідок еволюції колишньої радянської політичної системи. Перевага «старої» політичної еліти визначила шляхи розвитку і тип нового режиму, а тому українське суспільство, на відміну від польського, зберігає значною мірою сутнісні риси, успадковані від минулого, що позначилось на перспективах подальшого розвитку України. У політичному плані – це зміцнення авторитарних тенденцій (під гаслами стабільності та злагоди) разом із повільним розвитком окремих елементів громадянського суспільства; орієнтація на НАТО та ЄС при намаганні максимально враховувати близькість Росії; в економіці – це, фактично, повторення російського сценарію, формування олігархічно-кланового капіталу. Оскільки демократичні стандарти і принципи, власне цінності громадянського суспільства, не включені до сфери соціокультурної життєдіяльності суспільства, то трансформації відбуваються на обмеженій території, тільки там, де ніщо нове не загрожує правлячій еліті, де виключене створення розгалуженої системи трансляції вимог громадян до владних структур. Встановлені державою стандарти соціальної дії, механізми соціалізації не тільки придушують прагнення соціальних груп та індивідів набути громадянського виміру, а й зберігають їхне повне безправ'я, позбавляють людину самої потреби у громадянських правах, у досягненні особистої ідентичності.

За наявними ознаками демократизації політичного життя (обмежений політичний простір для діяльності опозиційних політичних партій, відносна незалежність ЗМІ, регулярне проведення виборів, наявність демократичної конституції), за Даймондом, Україну можна віднести до групи країн «сірої зони». Але якщо враховувати те, що однією із ознак цих країн є наявність сильного лідерства, то в Україні, за класифікацією З. Бжезинського, сформувався змішаний політичний устрій, який не здатен ні задовольнити основні вимоги демократії, ні відмовитись від неї цілком [4; с.78].

Аналізуючи причини успіхів і невдач українського та польського суспільств у просуванні до здійснення намічених політичних стратегій, аналі-

тики (економісти, політологи) дійшли до важливого висновку: не економічні передумови лежать в основі швидкого чи повільнішого просування країн до стандартів демократичного розвитку, а саме політико-інституційний чинник.

Ставши на шлях розбудов ліберальної демократії та ринкової економіки, польська влада прийняла ряд інституційних рішень, спрямованих на дерегуляцію економіки та розвитку приватної власності. Одним із найвразливіших положень політики української влади перехідного періоду було зосередження уваги на темпах лібералізації та приватизації економіки без належного програмування і координації цих процесів, без створення відповідних інститутів. При цьому дані інститути, як свідчить практика діяльності урядів Польщі, повинні виникати еволюційним шляхом, свідомо, цілеспрямовано і планомірно, а не стихійно та випадково. Відсутність або нехтування інституційними рішеннями в Україні призвело до інституціоналізації неформальної економіки, а відповідно – до розширення корупції та організованої злочинності.

Здебільшого ці недоліки перехідного періоду пов'язують з діяльністю слабкого уряду, але головною інституціоналізованою силою, яка здатна нав'язати і реалізувати підкорення нормам прав, може бути тільки ефективно і добре організована держава. Суспільство, яке отримало політичну і економічну свободу, вимагає фундаментальних змін у структурі держави, щоб зробити її більш демократичною, відкритою та наближеною до потреб громадян, підзвітною їм. Нова економічна, політична і соціальна системи вимагають абсолютно нової системи державного управління, нових джерел легітимності та підходу до управління. Тому питання про реформу системи державного управління стояло на порядку денному в Польщі від самого початку періоду трансформації. При цьому, ще задовго до того, як почалися реальні зміни, певні інституціональні механізми й організаційні моделі нової системи влади були розроблені академічними колами та незалежними аналітичними центрами країни [1]. Зацікавленість у проведенні реформи державного управління проявили як уряд, так і політичні сили. З одного боку, необхідно було створити більш ефективний та спроможний управляти змінами державний апарат, з другого – підвищити престиж органів виконавчої влади.

Отже, характерною рисою здійснення реформи державного управління в Польщі було те, що вона була предметом консенсусу всіх політичних сил. Завдяки цьому всі уряди, починаючи з 1989 року (з початку 1990-х років до 2001 року змінилося 8 Кабінетів Міністрів), реалізовували одну і ту ж політику в сфері трансформації адміністративної системи країни. Для ефективного управління реформою з 1990 по 1998 роки було запроваджено посаду Уповноваженого Ради Міністрів Польщі з питань адміністративної реформи. На зміну цій інституції у 1997 році було створено Міністерство внутрішніх справ

та адміністрації з Департаментами державного управління та Департаментом впровадження та моніторингу адміністративної реформи.

Першим і найважливішим кроком стало створення незалежного базового рівня територіального устрою країни – гміни. Стратегічним результатом цієї реформи стало наділення реальною владою людей на найнижчому рівні, що справило сильний вплив на розвиток структури громадянського суспільства [5; с.13].

Рушійною силою перебудови системи державного управління та децентралізації влади стала повітова реформа, а її логічним завершенням – створення великих воєводств. Згідно із законом від 18 липня 1998 р. з метою зміцнення місцевого самоврядування у рамках державного управління 49 воєводств змінювалися на 16 нових. Для зняття соціальної напруги в деяких колишніх територіальних центрах було засновано провінційні асамблеї і різноманітні установи воєводського рівня (резиденція воєводи повинна була знаходитися в іншому місці). Також відбулися поетапні зміни структури та механізму функціонування центрального уряду.

Одним із ключових елементів реформи стало прийняття Закону про державну службу від 18 грудня 1998 року, що дало можливість приступити до формування нової адміністрації, адекватної до потреб і очікувань суспільства, здатної швидко реагувати на ті зміни, які відбуваються у навколишньому світі.

Порівняно з Польщею, реформа державного управління в Україні почалася з деяким запізненням – після прийняття Концепції адміністративної реформи 22 липня 1997 року. Практично одночасно – 21 травня 1997 року – було прийнято закон «Про місцеве самоврядування в Україні». Не дивлячись на ці та інші законодавчі акти, прийняті цією владою, відчувається брак достатніх повноважень, персональної відповідальності за хід реформи. Тому на сьогодні жоден з державних органів не займається активною розробкою положень реформи державного управління та її здійсненням. Враховуючи спротив, який може викликати серед населення та певних політичних сил ідея реформування адміністративно-територіального устрою, така реформа, враховуючи досвід Польщі, має містити компромісні кроки, а ключовими факторами, які повинні визначати майбутній територіальний устрій України, повинні стати економічна доцільність та історико-культурні передумови й традиції.

Що стосується державної служби, то з огляду на досвід наших сусідів, прийнятий 16 грудня 1993 року Закон «Про державну службу в Україні» вимагає серйозного доопрацювання. У ньому недостатньо чітко прописані норми про кримінальну, адміністративну та дисциплінарну відповідальність службовців, відсутня чітка класифікація посад, неврегульованим залишається питання про зарплату чиновників, розміри якої спонукають до хабарництва. Останнім часом дає про себе знати дуже небезпечне соціальне явище – зрощування організованої злочинності з корумпованою дер-

жавною і комерційною необюрократією. Спостерігаються факти політизації криміналітету і криміналізації державного управління. Щоб здійснити об'єктивно необхідне реформування державних органів, досягти високої якості їх роботи, позитивної соціальної результативності, спочатку необхідно визначити науково обґрунтовані цілі суспільного розвитку, порівняти поставлені цілі з наявними матеріальними та інтелектуальними засобами їх досягнення. Професор університету Техасу Дж. Хілі відзначає: «Я переконаний, що ні одна демократія в світі ніколи не виникла без попереднього або супутнього формування консенсуально об'єднаної еліти, і ні одна демократія не збереглась, коли така еліта розпалась» [7; с. 23].

Визначальна роль у забезпеченні злагодженого, чіткого функціонування суспільного організму належить державі. Нині дедалі впевненіше звучить думка, що без сильної держави не можна вивести країну з кризового стану. Ідея сильної держави по-різному сприймається у суспільстві, а тому дуже важливо врахувати те, що «сильна держава у справжньому сенсі слова – це демократична держава, яка знає тільки одну владу – владу закону, права» [6; с. 22]. Адже саме чітке правове регулювання вносить елемент правомірності, створює режим законності, закріплює об'єктивно обґрунтовані заходи адміністративної реформи, тим самим створюючи умови для досягнення високої ефективності всієї системи державного управління.

Література

1. Децентрализация: эксперименты и реформы: Органы местного самоуправления в Центральной и Восточной Европе / Под ред. Т. Хорвата. – Будапешт, 2000. – С. 469.
2. Майорова О. Польша 80-х годов: поиск пути к компромиссу / [Электронный ресурс] / О. Майорова. – Режим доступа: http://www.history.machaon.ru/all/number_07/aponsvak/revolution/majorova/index.html.
3. Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен Украины / В. Полохало // Полис. – 1999. – № 6. – С. 11.
4. Посткоммунистичні трансформації в країнах Центрально-Східної Європи та СНД: порівняльний аналіз // Нова політика. – 2000. – № 5. – С. 78.
5. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк, О. Куленкова, В. Гуменюк / За заг. ред. Я. Гонцяжа. – К., 2001. – С.13.
6. Топоркин Б.М. Сильное государство – объективная потребность времени / Б.М. Топоркин // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 22.
7. Хили Дж. Демократия и элиты / Дж. Хили // Полития. – 2006. – № 2. – С. 23.
8. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти: монографія / В.В. Цветков, І.О. Кресіна, А.А. Коваленко. – К.: «Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. – С. 496.
9. Шмиттер Ф. Угрозы и дилеммы демократии / Ф. Шмиттер // Век XX и мир. – 1997. – № 4. – С. 8.
10. Michael McFaul. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World / World Politics 54 (January 2002) – P. 220 – 225.

Алла Киридон

Українсько-польські відносини: «нова ера співпраці»?

Зміни суспільно-політичної ситуації в сучасних Україні та Польщі зумовили необхідність осмислення стратегії подальшої співпраці, визначення орієнтирів та пошуку нових підходів до українсько-польського співробітництва. Цей етап розвитку відносин отримав звучну назву «нової ери співпраці» [1].

Варто відзначити, що термін «нова ера» використовувався в іншій історико-політичній ситуації [2]. Друга половина 90-х років XIX ст. була переломною в історії суспільно-політичної боротьби в Україні, зокрема в Галичині, яка стала притулком для всього українського національного руху. Тут швидко набирали сили процес національного самоусвідомлення народних мас, формувалася партійно-політична система. В умовах загострення протистояння відносин між Австро-Угорщиною та Російською імперією наприкінці XIX століття та активізації українського національного руху, австрійський уряд шукав шляхів врегулювання українсько-польських відносин у Галичині. Компромісна угода 1890-1894 рр. (так звана «нова ера») була спробою українсько-польського порозуміння в умовах Австро-Угорської імперії. Вона виявилася тривалішою, ніж попередні спроби порозуміння, та все ж не довговічною. Офіційного тексту угоди ніколи не було складено.

Зауважимо, що про початок «нової ери» в українсько-польських стосунках йшлося ще на самому початку 1990-х років. Її відлік датували прикінцевим етапом горбачовської «перебудови». Реанімація терміну в нових умовах історичного розвитку початку XXI ст. щодо характеристики сучасних підходів до польсько-українського співробітництва потребує врахування вже напрацьованого досвіду й вироблення перспективної стратегії двосторонньої співпраці.

Розвиток двосторонніх українсько-польських відносин (які після підписання Президентами обох держав – Л.Кучмою і А.им – Спільної заяви «До порозуміння і єднання» у травні 1997 р. вийшли на рівень стратегічного партнерства) умовно можна поділити на кілька періодів.

I період – 1990 – 1992 рр. – підготовчий, коли були зроблені перші кроки на зближення: від «Декларації про засади основні напрями розвитку українсько-польських відносин» (13 жовтня 1990 р.) до встановлення дипломатичних відносин 4 січня 1992 р. Саме в цей час Польща 2 грудня 1991 року першою визнала державну незалежність України.

II період – 1992 – 1995 рр. – встановлення контактів, «відкриття» України для широкого загалу польської політичної еліти, підписання перших дво-

сторонніх документів, обопільне вивчення можливостей партнерів. Важливим етапом у формуванні нової системи двостороннього співробітництва став перший офіційний візит Президента України Л. Кравчука до Республіки Польща у травні 1992 р. Він залочаткував традицію українсько-польських зустрічей на найвищому рівні. Під час візиту – 18 травня 1992 р. – був укладений базовий договір про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між двома державами.

Позицію Польщі щодо України чітко сформулював під час візиту до Києва 9 – 11 лютого 1994 р. міністр закордонних справ Республіки Польща Б. Геремека: «Наш інтерес полягає в посиленні незалежності України і Білорусі, інакше Польща стане останньою фортецею, «полем битви» між Сходом і Заходом, що було б для нас невігдно» [3, с. 284]. Натомість, під час візиту-відповіді міністра закордонних справ України А.Зленка до Варшави (березень 1994 р.) було прийнято Декларацію міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про засади формування українсько-польського партнерства [4], де особливо наголошувалося на європейському контексті двосторонніх відносин. Уже з 1994 – 1995 рр. Польща певною мірою стала виконувати особливу місію щодо України – представляла інтереси нашої держави на міжнародній арені.

III період – 1995 – 1999 рр. – розвиток договірно-правової бази; виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства. Українсько-польські відносини вийшли на рівень стратегічного партнерства після підписання Президентом – Л. Кучмою і А. Кваневським – Спільної заяви «До порозуміння і єднання» (травень 1997 р.). Стратегічне партнерство означає, насамперед, збіг позицій з основних питань міжнародної безпеки та інтеграції з європейськими і євроатлантичними структурами. Як результат, активізувалися контакти на всіх рівнях – загальнодержавному, міжгалузевому, підприємницькому, науковому, культурному. Пожвавив свою роботу і Консультативний комітет. На нього було покладено функції координатора всього обсягу українсько-польського співробітництва. Водночас, наприкінці ХХ ст. Україна та Польща прагнули розвивати активні відносини з Російською Федерацією [5, с. 80], що частково загальмувало двосторонню співпрацю.

IV період – 1999 – 2004 рр. – зі вступом Польщі до НАТО та набуттям членства в ЄС остаточно формується роль Варшави як одного з найважливіших партнерів України на міжнародній арені, «провідника» євроатлантичних і європейських інтеграційних прагнень нашої держави. На цьому етапі неocenенними є досвід і підтримка Республіки Польщі на шляху України до європейської та євроатлантичної інтеграції. Польща фактично взяла на себе відповідальність за українське просування до членства в НАТО і ЄС. Саме вона підтримувала Україну в найскладніший період її політичної ізоляції на світовій арені.

Наочним прикладом цього може слугувати висунута в січні 2003 р. ініціатива Польщі щодо розробки «східного виміру» політики ЄС, який містив би і концепцію особливих відносин з Україною. Польща та Україна сподівалися, що новий «східний вектор» стане невід'ємною складовою ЄС. Проте на той час пропозиції Польщі так і не отримали належної підтримки та розвитку всередині загальноєвропейських інституцій [6, с. 116].

V період – початок 2004 - початок 2010 рр. З цього часу відбувається остаточне узалежнення українсько-польських відносин від реалій вступу нашого західного сусіда до ЄС (1 травня 2004 р.) і входження до Шенгенської зони (21 грудня 2007 р.).

Вступ Польщі до ЄС створив для України нову реальність: серед його членів уперше з'явилася країна, яка лобювала український курс на членство в ЄС, а також і НАТО. Розширилися торговельно-економічні та науково-технічні зв'язки між Україною та Польщею. Республіка Польща стала найважливішим економічним партнером України у Центральній Європі. Україна – друга за величиною країна, куди спрямовувався польський експорт [7]. Спільна українсько-польська програма співробітництва у галузі науки і технологій станом на 2008 рік налічувала понад 150 спільних науково-дослідних проектів. Розвивалося транскордонне співробітництво у рамках створених у середині 1990-х років євро регіонів «Карпати» і «Бут». Водночас практично на всі сфери двосторонніх відносин накладалася проблема, пов'язані із входженням Польщі з кінця 2007 р. до Шенгенської зони, що зумовлювало нові процедури й правила перетину українсько-польського кордону й, відповідно, створювало додаткові труднощі для розвитку й оптимізації співпраці між двома державами.

Важливим акцентом розвитку двосторонніх відносин стало ініціювання Польщею активізації східного вектора в політиці ЄС. Ідея посилення східного вектора Європейської політики сусідства (ЄПС) стала на 2008 рік одним із пріоритетів зовнішньої політики Польщі, яка позиціонувала себе лідером у цьому напрямку. Міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський підкреслив, що його країна має намір реалізувати ЄПС на східному напрямку зі своїми партнерами – Чеською Республікою, Словаччиною, Угорщиною, Естонією, Литвою, Латвією, Румунією і Болгарією, а також із Швецією. Польща на засіданні Європейської Ради у березні 2008 р. підтримала пропозицію створити Союз для Середземномор'я і, таким чином, розраховувала на підтримку з боку ЄС для виокремлення східного напрямку ЄПС.

Ці наміри Польщі тоді ж були реалізовані і знайшли своє відображення в спільній польсько-шведській пропозиції «Східне партнерство» від 23 травня 2008 р. Вона була представлена і схвалена на засіданні Ради ЄС із Загальної політики ЄС та Ради з питань Міжнародних відносин 26 травня 2008 р. в Брюсселі та стала флагманською ініціативою всього ЄС. 26 травня 2008 р. під час зустрічі міністрів закордонних справ ЄС в Брюсселі, Польща і Швеція представили загальну пропозицію в сфері поглиблення

східного напрямку політики ЄС, котра отримала назву «Східне партнерство ЄС» (далі – СП). Ініціатива СП адресована до шести країн: безпосередні адресати – Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан і Вірменія, а також передбачалася технічна й експертна співпраця з Білоруссю. СП – це набір конкретного інструментарію, який не гарантує перспективу членства в ЄС. Водночас через цей інструментарій дає можливість відкривати канали ЄС для втілення інтеграційних проектів на теренах визначених країн. На думку багатьох політичних діячів і дослідників, СП може бути корисним механізмом, який сприятиме прискоренню політичної й економічної модернізації східних партнерів [8]. Саме польсько-шведська ініціатива спрямована на реальне прискорення процесу долучення України (поряд з іншими східно-європейськими державами) до інтеграції з ЄС.

VI період – упродовж першої половини 2010 р. політичні зміни в державах вплинули на характері відносин України й Польщі. У результаті чергових виборів в Україні президентом став В. Янукович. Водночас призначення М. Азарова прем'єр-міністром означало зосередження Партією регіонів найвищої державної й виконавчої влади в Україні.

Трагедія під Смоленськом і загибель президента А. Качинського призвели до дострокових виборів глави польської держави. Перемога Б. Коморовського супроводжувалася концентрацією влади по лінії президент-прем'єр у руках партії Громадянська Платформа.

Попередні заяви і перші рішення нового керівництва України і Польщі дозволяють говорити про настання з середини 2010 р. нового етапу в українсько-польських відносинах. Народний депутат України, президент Українського союзу промисловців і підприємців, Співголова координаційного комітету Польсько-української господарчої палати, співголова Українсько-польського форуму партнерства Анатолій Кінах і депутат Європейського Парламенту від Громадянської Платформи, Член Європейської Народної партії (ЕПП), заступник голови комітету міжнародної торгівлі та голови комітету закордонних справ, член комісії з питань безпеки та оборони Європейського Парламенту Павел Залевскі в публікації в газеті «День» від 7 вересня 2010 р. «Скористаймося сприятливим моментом» окреслили нові підходи до польсько-українського співробітництва в умовах зміни політичного керівництва в Україні та Польщі, схарактеризувавши цей етап розвитку як «нову еру польсько-українських відносин».

Ключовими напрямками нинішнього етапу для двох країн визначено реформування, розширення економічних контактів між Україною та Польщею, інвестиційна співпраця наших країн, підтримка й допомога Польщі у питаннях інтеграції України в європейську спільноту та скасуваннявізового режиму для українців з країнами ЄС, посилення захисту їх прав та інтересів. Автори зазначають, що вихідним пунктом співпраці має стати визначення взаємних зацікавлень — політичних, економічних, культурних.

Україні потрібна підтримка у наближенні до Євросоюзу та інвестиції. Натомість, в інтересах Польщі — дотримання й захист прав польського бізнесу в Україні. Хоча до кінці 2010 р. президентський візит В.Януковича до Польщі не передбачено, двостороння співпраця розвивається на рівні транскордонної співпраці, регіональних проектів тощо. При вибудові перспектив економічної співпраці варто враховувати безперечні здобутки Польщі хоча б з огляду на той факт, що Польща в 2009 році, коли в усій Європі спостерігалася падіння економіки, продемонструвала зростання своєї економіки на рівні 2,4%. (це був кращий показник по ЄС). Відповідно потребує вивчення досвід державного управління і адміністрування.

Польща та Україна є найбільшими торговельними партнерами серед країн Центральної та Східної Європи. Польща залишається для України одним із найбільших європейських економічних партнерів (поряд із РФ, Німеччиною, Голландією, Італією, Туреччиною). За офіційними даними Держкомстату України за січень-липень 2010 р. український експорт товарів до Польщі склав 883 585, 3 тис. доларів, що на 57, 5% більше відповідних показників за січень-липень 2009 р. За цей же час імпорт товарів Польщі в Україну становив 1309399, 9 тис. доларів (на 13, 5% більше, ніж у січні-липні 2009 р.). Водночас експорт послуг до Польщі за перше півріччя 2010 р. становив 38075,1 тис. доларів (порівняно з першим півріччям 2009 р. спостерігається спад на 12,8 %). Показники польського імпорту до України в зовнішній торгівлі послугами зросли до 60080,4 тис. доларів, що на 4,3 % більше відповідного показника за I півріччя 2009 р. [9].

Станом на 2009 рік Україна й Польща мають розвинену мережу контрактів на міжрегіональному рівні. Підписано близько 430 партнерських угод про співпрацю між суб'єктами місцевого самоврядування обох країн [10].

Водночас слід відзначити, що найбільші закордонні інвестиції Польща має саме в Україні – 730 млн. доларів. Українські інвестиції в Польщі також є найбільшими за кордоном і становлять 1,2 млрд. доларів. В Україні понад 1 тис. польських фірм з польським або змішаним капіталом [10].

Серед важливих завдань майбутньої співпраці – потреба розбудови транскордонної інфраструктури. Зокрема, варто врахувати, що на українсько-польському кордоні (довжиною 542 км) діє 12 пунктів пропуску (з них 6 автомобільних). Водночас на польсько-німецькому кордоні, довжина якого становить 500 км, діє 38 пунктів пропуску, 19 з яких автомобільних.

У перспективі також особлива увага має бути приділена створенню газового консорціуму та спільній участі в енергетичних проектах. Нарешті, необхідно позбутися поверховості й асиметричності у багатьох сферах як торговельно-економічних і науково-технічних відносин, так і політичного співробітництва на всіх рівнях між Україною і Республікою Польща.

Україна сподівається на сприяння з боку Польщі щодо якнайшвидшого підписання угоди про вільну торгівлю та договору про асоціацію. Важли-

вим і надалі залишається питання лібералізації візового режиму для українців для доступу на територію ЄС та створення спеціального безвізового режиму на період проведення чемпіонату Європи з футболу Євро-2012.

На думку А. Кінаха та П. Залевські, під патронатом обох президентів слід створити міжнародний комітет співробітництва, що буде поєднувати відповідні урядові та державні інституції обох країн з метою підготовки і проведення процесу гармонізації українського законодавства з європейським. Доречним у цьому сенсі є досвід Польщі, здобутий у різноманітних твінінгових групах в період приєднання. Це співробітництво повинно бути частиною «Східного партнерства» та одержати фінансову підтримку з боку ЄС [1].

З огляду на вагомість курсу на євроінтеграцію України, безперечно знаковим у розвитку двосторонньої співпраці видається період майбутнього польського головування в ЄС у 2011 р. Під час спільної зустрічі прем'єр-міністра Польщі Д. Туска та Президента Єврокомісії Ж. Баррозу 9 червня 2010 р. в Брюсселі було вироблено спільну заяву з приводу пріоритетів Польщі під час головування в ЄС (друга половина 2011 р.): підготовка бюджету на семирічний період ЄС; посилення «Східного партнерства»; покращення енергетичної безпеки ЄС. Оскільки Україна входить до проекту «Східного партнерства», важливого значення надається створенню газового консорціуму та спільній участі в енергетичних проектах, то надзвичайно актуально залишається перспектива співпраці.

В ситуації, коли ЄС зайнятий вирішенням проблем, спричинених кризою, передусім від Польщі залежить, чи підтримає та відчутно підсилить Брюссель українську позицію. Для посилення позиції Польщі в ЄС може бути важлива реалізація програми «Східне партнерство» та плідні відносини з сусідами, передусім економічні, які будуть прискорювати подальший розвиток. Засвоєння Україною європейських стандартів, її добробут, демократія та державний лад зміцнять європейську безпеку, а це – ключовий інтерес Польщі.

Водночас, експерти констатують настання своєрідної «паузи» в розвитку відносин між Україною та Польщею. Після приходу до влади Б.Коморовського, на думку директора інформаційно-політичного центру «Перспектива» Павла Рудякова, будуть досить вагомі та помітні зміни в зовнішній політиці Польщі та у двосторонніх польсько-українських відносинах (експерт пояснює це тим, що змінився загальний контекст, і «польське адвокатство та заступництво за Україну перед брюссельськими, євросоюзівськими та натовськими структурами втрачає предметність» [11]). Можна висловити міркування, що на сьогодні Польща навряд чи збереже роль адвоката України. При цьому одним із дієвих кроків та реальних механізмів впливу Польщі може бути ініціатива «Східного партнерства».

При аналізі перспектив двосторонньої співпраці варто враховувати й пріоритети зовнішньої політики держав. Із зміною політичного лідерства

(липень 2010 р.) Польща визначила головними пріоритетами посилення впливу в ЄС й НАТО, партнерські стосунки із сусідніми країнами, поглиблення відносин із РФ. Усвідомлення масштабності (на сьогоднішній день Польща є найбільшою східноєвропейською державою в складі ЄС), дає підстави для прагнень Польщі зміцнювати свої позиції в ЄС, НАТО та у світі й намагатися грати амбітну зовнішньополітичну роль. Політичний аналітик, фахівець з міжнародних питань Олександр Палій зазначає, що виконання цієї амбітної ролі останнім часом у Польщі дуже добре виходило: «Вони мали голос в Європейському Союзі, до якого прислухалися такі держави як Німеччина, Велика Британія, Італія і т.д. Тобто в ЄС поляки завдяки своїй енергії чи ідеологізованій зовнішній політиці, чи економічним успіхам, чи завдяки всім цим речам одночасно, взяли дуже хороші умови. Зараз ніхто вже не каже, що це якась там країна на Сході Європи, бідний родич і т.д. Тобто головою Європарламенту є поляк, два комісари Європейської комісії є поляками і т.д.» [11].

Фахівець з міжнародних відносин, доцент Варшавського університету Рафал Воніцький, підкреслюючи вагомість налагодження добрих відносин з Москвою, зауважив, що польський уряд має усвідомлювати небезпеку з боку Росії використання налагодження двосторонніх відносин як засобу для ослаблення польської східної політики й ліквідації польських ідей щодо розширення ЄС і НАТО в східному напрямку [12]. Наразі експерт українського Інституту євроатлантичного співробітництва Володимир Горбач не вбачає у цьому великих ризиків для України: На його думку, при домінуванні західного вектору зовнішньої політики Польщі, східний вектор особливих змін не зазнає, але «українсько-польські відносини чекають випробування прагматизмом» [13].

Про прагматизм в українсько-польських стосунках за нових президентів у двох сусідніх державах говорить і київський політолог Олександр Гарань. На його думку, бачення України для поляків не зміниться, як не зміниться і надія на проведення українцями реформ у своїй державі. «Якщо говорити про базові речі, тобто, про стратегічне бачення Польщі для України, України для Польщі, то думаю, що ці речі не зміняться, – каже він. – Адже в інтересах поляків, щоб Україна була стабільною, демократичною та інтегрованою в Європу. Інша річ із обранням Коморовського та взагалі з курсом Польщі і курсом прем'єра Туска, можна говорити про те, що поляки зараз будуть підходити прагматичніше до українсько-польських стосунків» [13].

За прогнозами аналітиків, двосторонні відносини України й Польщі базуватимуться не на історичних джерелах чи сентиментах, а передусім, на економічному співробітництві. З огляду на це керівник Школи політичної аналітики Києво-Могилянської академії Ростислав Павленко пропонує уважніше подивитись на економічну складову українсько-польських відносин. За його словами, старі енергетичні проекти за участю України і Польщі

будуть піддані змінам – із урахуванням інтересів і нових пропозицій Росії. Натомість великий український капітал і надалі використовуватиме Польщу як плацдарм для просування на захід Європи. З огляду на важливість проблеми з точки зору ЄС, аналітик наголошує на можливості активізації питань, пов'язаних із прикордонним співробітництвом: «...Можна очікувати на прогрес у питаннях, пов'язаних із малим і середнім бізнесом, утворенням на прикордонні привабливого інвестиційного клімату, спрощенням митних правил». Водночас, за прогнозами Р. Павленка, у питаннях великої економіки, на жаль, якихось особливих проривів очікувати не доводиться: «...Тут кожна з фінансово-промислових груп дбає про свій інтерес»[13].

У середовищі українських політиків і вчених, навіть і пересічних українців, за останні роки вкоренилося сприйняття Польщі як «адвоката України в Європі» і як надійного стратегічного партнера. Водночас подальший характер польсько-українських відносин і їх «перезавантаження» визначатиметься як позицією обох країн, так і еволюцією геополітичних реалій, насамперед у Європі. Звичайно, бажано було б, щоб «нова ера» співробітництва позначилася суттєвою активізацією політичної, економічної, культурно-гуманітарної співпраці. Тим паче, що для цього закладена вагома база українсько-польської співробітництва впродовж попередніх двох десятиліть.

Джерела та література

1. Кінах А. Скористаймося сприятливим моментом. Нові підходи до польсько-українського співробітництва / А. Кінах, П. Залевські // День. – 2010. – 7 вересня (№ 159).
2. Детальніше див.: Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. / О. Аркуша // Молода нація: альманах. – 1996. – №3. – С. 198-212; Верига В. Нариси з історії України (кінець XVII ст. – початок XX ст.) / В.Верига. – Львів, 1996. – 340 с.; Грицак Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX - XX ст. / Я.Грицак – К., 1996. – 356 с.; Плекан Ю.В. Українсько-польсько-австрійські відносини наприкінці XIX – на початку XX ст. / Ю.В.Плекан // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск XV. – Ів.-Франківськ; 2009. – С. 48-54; Чорновіл І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. / І.Чорновіл – Львів, 2000. – С. 247 та ін.
3. Україна в сучасному геополітичному вимірі: теоретичні і прикладні аспекти / За ред. Ф.М.Рудича. – К.: МАУП, 2002. – С. 488.
4. Голос України. – 1994. – 23 березня.
5. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: Підручник / Л. Д. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – С. 712.
6. Жовква І. І. Стратегічне партнерство в Україні. Теорія і практика / І. І. Жовква / За заг. ред. академіка НАН України, д.т.н. В. П. Горбуліна. –

К.: ДП «НВЦ», «Євроатлантикінформ», 2006. – С. 156.

7. Державний комітет статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (8.05.2008).

8. Східне партнерство ЄС: Додаткові можливості для євроінтеграції України / [І. Ф. Газізуллін, М. М. Гончар, О. В. Коломієць [та ін.]; за ред. В.Мартинюка; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2009. – С. 84.

9. Держкомстат України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

10. Підсумки року: особистий погляд. Посол України у Польщі Олександр Моцик: «У 2009 році українсько-польська співпраця продовжуватиметься по висхідній». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=768020>

11. Перспективи українсько-польських відносин: Прес-конференція в «Главреді» // Главред. – 2010. – 5 серпня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www glavred.info/print/articles/17042.prn>

12. Wonicki R. Poland and Russia: a fresh start or business as usual? / R. Wonicki – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.opendemocracy.net/od-russia/rafal%5%82wonicki>

13. Костюк Б. Українсько-польські відносини за президента Коморовського: погляд із Києва / Б. Костюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2120751.html>

Наталія Коцан

**Роль Інституту Польщі Волинського національного
університету імені Лесі Українки у поглибленні
українсько-польських відносин
у галузі науки і освіти**

2 грудня 1991 р. Республіка Польща першою у світі офіційно визнала державну незалежність України, а вже 4 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини. 18 травня 1992 р. підписано міждержавний українсько-польський Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво.

Характер розвитку українсько-польського співробітництва носить динамічний, поступальний характер, що зумовлюється близькістю геополітичних позицій, подібністю національних інтересів країн-сусідів у багатьох сферах, їхніми глибинними історичними та культурними зв'язками. За час формування українсько-польських взаємин вони пройшли шлях від встановлення контактів, підписання перших двосторонніх документів, формування договірно-правової бази співробітництва до виведення двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства. Сьогодні Польща є не лише одним із найважливіших партнерів України на міжнародній арені, а й «провідником» європейських інтеграційних прагнень нашої держави. Українсько-польські відносини реалізуються одночасно у декількох площинах. Двосторонній діалог на найвищому рівні характеризується високою інтенсивністю, проводиться активна робота розгалуженої мережі постійних інституційних механізмів співпраці, розвиваються нові та вдосконалюються існуючі форми взаємин.

Протягом останнього часу нового виміру набуває співробітництво у галузі освіти, що проявляється у налагодженні науково-освітніх взаємин між навчальними закладами і їх підрозділами, сприянні здійснення досліджень з історії українсько-польських стосунків, вивченні політичних, правових, економічних, гуманітарних векторів співпраці між Україною і Республікою Польща. З огляду на новітні тенденції поглиблення освітнього і наукового українсько-польського співробітництва у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк) створено Інститут Польщі.

У 2008 р. на базі факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки в Луцьку з ініціативи Надзвичайного і Повноважного Посла України в Польщі Олександра Моцика було

створено Інститут Польщі – інформаційно-дослідну організацію, покликану сприяти налагодженню та поглибленню відносин між Україною та Польщею, а також різносторонньому їх вивченню.

У грудні 2008 року відбулась урочиста інавгурація Інституту. До співпраці були запрошені Посольство Республіки Польща в Україні, Генеральне Консульство Республіки Польща у Луцьку, Міністерство освіти та науки України, Міністерство закордонних справ України, Польський інститут у Києві, Інформаційний центр Євросоюзу, Інститут Центрально-Східної Європи у Любліні та інші структури, які об'єднує подібна мета діяльності – доносити до загалу інформацію про розвиток українсько-польських стосунків, сприяти співдружності та співробітництву України і Польщі, водночас стаючи науково-дослідними інститутами, де це співробітництво могло б доглибинно вивчатися на міждержавному та міжрегіональному рівнях.

Під час інавгураційних урочистостей було обрано керівництво Інституту Польщі. Почесним головою став Олександр Моцик, на той час Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща. Почесними членами Інституту є Генеральний консул Республіки Польща у Луцьку Томаш Янік, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки Ігор Коцан, ректор Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова Віктор Андрущенко, ординарій Луцької римо-католицької дієцезії єпископ Маркіян Трофим'як, єпископ Луцький і Волинський Української Православної Церкви Київського патріархату владика Михаїл, Канцлер Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів Володимир Осадчий, заступник голови Волинської обласної державної адміністрації Святослав Кравчук.

Протягом періоду діяльності в Інституті Польщі відбулися презентація нового польськокомовного перекладу „Кобзаря”, робоча зустріч ректоратів Люблінського католицького та Волинського національного університетів щодо співпраці обох вишів, міжнародний круглий стіл на тему „Досвід вступу Польщі до Європейського Союзу: уроки для України”. Також з ініціативи Консульства РП у Луцьку, Посольства України у Республіці Польща та Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів для українських студентів була організована мовно-країнознавча практика в Польщі. Студенти побували у Європейському колегіумі польських і українських університетів. Там ділилися враженнями та досвідом про Україну та українсько-польські відносини, аналізували розвиток Польщі та України. Окрім цього, для студентів були організовані цікаві екскурсії.

В Інституті Польщі відбулося засідання журі конкурсу «Ілюстрації до творів Юліуша Словацького». Його очолював професор Художньої академії Лодзя Марек Вагнер. Розглянуто 45 робіт, що своєчасно надійшли на адресу Генерального консульства Республіки Польща в Луцьку. Особливу зацікавленість до творчості видатного поета, який 200 років тому народився на історичній Волині, проявили учні Володимир-Волинської, Луцької дитячих

художніх шкіл і відділу образотворчого мистецтва Маневицької дитячої музичної школи. За підсумками голосування найвищі бали отримали 9 робіт. Визначено лауреатів. Урочисте нагородження переможців якого відбулося у вересні в приміщенні читального залу бібліотеки ВНУ ім. Лесі Українки.

Спільно з Генеральним Консульством РП та Товариством польської культури ім. Тадеуша Костюшка проведено конференцію присвячену творчості Юліуша Словацького. Серед відзначених дипломами та грошовими нагородами були четверо студентів другого курсу нашого факультету.

Інститут бере безпосередню участь у номінації на літературну премію імені Юзефа Теодора Конрада Коженювського, та третьому науковому міжнародному конкурсі імені Ежи Гедройця Польського Інституту при посольстві РП в Києві.

У кінці листопада 2009 року відбулася робоча зустріч викладачів кафедри іноземних мов ФМВ з керівниками та викладачами Інституту Неофілології Державної Вищої Професійної Школи в Холмі, якій обговорювалися питання співпраці, участі в конференціях та круглих столах. Результатом поїздки є угода про проведення спільних мовно-перекладацьких практик влітку 2010 року. Сподіваємося, що ці ініціативи стануть традицією.

18 червня 2010 р. між Інститутом Польщі Волинського національного університету та Центром Східних студій Варшавського університету було підписано Угоду про співпрацю. У рамках реалізації цієї угоди передбачено проведення спільних наукових досліджень, обмін науковим досвідом, студентами та викладацькими кадрами.

Завершена робота над створенням двомовного веб-сайту Інституту. Він покликаний надавати якнайповнішу інформацію про різноманітні сторони українсько-польських взаємин.

У рамках діяльності Інституту Польщі передбачено різноманітні освітні, інформаційні, дослідницькі напрями. Зокрема:

- Відкриття Інтернет-сайту (в рамках сайту Волинського національного університету імені Лесі Українки);
- Опрацювання проекту монографії „Країнознавча характеристика Польщі”;
- Організація системних наукових досліджень, присвячених польській проблематиці в розрізі історичних, політичних, правових, економічних, просторово-географічних, культурних, релігійних, мовно-лінгвістичних аспектів. Публікація їх результатів та представлення кращих наукових робіт, присвячених польській проблематиці на конкурси подібних праць, оголошені Волинським національним університетом імені Лесі Українки, Міністерством Освіти і Науки України, Посольством Республіки Польща в Україні тощо;
- Поповнення електронної бази публікацій і матеріалів конференцій, що проводились на базі університету, присвячених польській проблематиці.
- Каталогізація бібліотечних фондів Інституту Польщі (ІП);

- Підготовка бази карт Польщі;
- Проведення Міжнародної наукової конференції присвяченої історії Греко-Католицької Церкви на Волині в 170-річницю ліквідації Унії: “Нескорена церква”;
- Участь в організації і проведенні Міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участь в інтеграційних процесах”;
- Участь у проведенні “Фестивалю науки” у рамках факультету міжнародних відносин та Волинського національного університету імені Лесі Українки;
- Участь в організації і проведенні конференції “Відомі поляки Волині”;
- Проведення міжнародного круглого столу: “Геополітична трансформація євроатлантичної системи безпеки”;
- Формування та оновлення інформації щодо програм навчання і стажування в Польщі;
- Організація і проведення іноземно-перекладацької практики з польської мови у м. Холм РП;
- Проведення регіонального туру олімпіади з польської мови та літератури (Olimpiada Literatury i Języka Polskiego poza krajem);
- Співпраця з Товариством польської культури ім. Тадеуша Костюшка та Товариством польської культури ім. Єви Фелінської у проведенні культурно-мистецьких заходів, зустрічей та ін.;
- Налагодження співпраці з Люблінським центром культури;
- Співпраця з Товариством «Спільнота Польська» (відділи у Холмі, Любліні, Кракові, Варшаві, Ольштині та ін.);
- Участь в організації і проведенні щорічного Міжнародного молодіжного фестивалю польської пісні в Луцьку;
- Участь в організації та проведенні святкування Року Шопена;
- Формування інформаційних фондів ІІІ;
- Організація і проведення відкритих лекцій для студентів університету;
- Організація екскурсій для студентів та викладачів факультету до Польщі;

Інститут Польщі запрошує до співпраці всіх бажаючих. Ми відкриті на кожну ідею, реалізація якої сприятиме зміцненню українсько-польських стосунків.

Владислав Струтинський

Формування польсько-українських відносин в контексті внутрішніх суспільно-політичних перемін та інтеграційних процесів на Європейському континенті

80-90-і роки ХХ ст. для країн Центральної та Східної Європи стали роками радикальних соціально-політичних перемін, які мали далекосяжні, багатопланові наслідки не тільки для населення, що проживало в них, але й для Європи, світової цивілізації в цілому. Аналіз подій того часу, зокрема формування міждержавних стосунків з країнами, які утворилися на теренах колишнього СРСР, засвідчує, що вони відбувалися під впливом чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження.

Що маєтсья на увазі?

І. По-перше, реальним трансформаційним перетворенням 90-х років ХХ ст. – початку 2000 років передували політичні конфлікти 80-х років, які допровадили до зміни суспільного устрою в країнах ЦСЄ.

По-друге, внутрішні переміни супроводжувалися зміною форм власності і, відповідно, формуванням нової політичної еліти, яка намагалася впровадити цінності притаманні суспільствам з ринковою економікою, але при цьому з великими труднощами поривала зв'язки з минулою системою.

По-третє, проведення всеохоплюючих реформ за вільноринковими законами, зміна пріоритетів у зовнішній політиці, розвиток міждержавних відносин нового типу в умовах поглиблення інтеграційних процесів, підтримка цих намагань з боку населення, а звідси і послідовність в їх реалізації в значній мірі залежали від політичних традицій, досвіду, які історично складувалися в тій чи іншій державі даного регіону.

Вся ця палітра соціальних, економічних, етико-психологічних факторів, подій суттєво впливала на формування також і польсько-українських відносин, історія яких не була позбавлена й трагічних моментів.

Складність, багатоваріантність протікання даного процесу зумовлює як актуальність дослідження винесеної в назву статті проблеми, так і підвищену зацікавленість до її вивчення зі сторони політологів, соціологів, істориків, юристів. Про це свідчить і науковий доробок дослідників країн ЦСЄ, в тому числі польських, українських, російських [1].

Враховуючи актуальність і рівень розробки проблеми автор пропонованої статті ставить собі за мету прослідкувати процес формування польсько-українських відносин у контексті внутрішніх суспільно-політичних перемін

та розвитку інтеграційних процесів на європейському континенті. Для реалізації поставленої мети доцільно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати процес формування польсько-українських відносин в умовах радикального реформування суспільно-політичного устрою в Україні та Польщі наприкінці 80-х – першій половині 90-х років ХХ ст.;

- прослідкувати вплив інтеграційних процесів на динаміку польсько-українських відносин вже в умовах посткомуністичних перетворень;

- охарактеризувати причини, які гальмують поглиблення ефективності економічної складової польсько-українських відносин, а іноді ускладнюють і міждержавні стосунки.

II. Аналіз проблеми формування польсько-українських відносин у контексті внутрішніх суспільно-політичних перемін та розвитку інтеграційних процесів на Європейському континенті обраний нами не випадково. Історія двох народів, трагічна і героїчна, тісно переплетена та подібна. Тому вивчення процесів, які впливають на розвиток двох сусідніх держав та стосунків між ними має не тільки чисто теоретичне, але й все зростаюче практичне значення.

Як для поляків, так і для українців стратегічним завданням у ХХ ст. було відродження державності Польщі та створення незалежної, соборної України. Починаючи з 1989 р. у країнах Центральної і Східної Європи, в тому числі і у Польщі та ще Радянській Україні, розпочалися радикальні переміни трансформаційного характеру. Вони охопили економічну, соціальну, політичну сфери життєдіяльності суспільства. Але їм передували події у Польщі 1980-1981 рр., які започаткували процеси, до того відсутні у країнах соціалістичної співдружності. В умовах абсолютного домінування в політичній системі країни Польської Об'єднаної Робітничої Партії, на хвилі робітничих протестів, постає незалежна самоврядна профспілка „Солідарність”. 10 листопада 1980 р. Верховний Суд ПНР приймає компромісне рішення, погодившись перенести з основної частини у Додаток зміст постанов Конвенцій № 87 та № 98 Міжнародної організації праці [20, S.211-216; s.257-260] та цілої частини перших пп. 1-7 Угоди, підписаної між страйкарями і урядовою комісією у Гданську 31 серпня 1980 р. [Див.:26]. Незалежна самоврядна профспілка “Солідарність” стала повноправним суб'єктом політичної системи Польської Народної Республіки. Але досягнутий компроміс лише тимчасово зняв напругу в стосунках між ПОРП і “Солідарністю”. Протистояння завершилося введенням у країні 13 грудня 1981 року воєнного стану. Незалежна профспілка та інші громадські організації були заборонені. Проте боротьба за зміни у суспільстві на цьому не завершилася. Незважаючи на репресії з боку влади, країна наближалася до переговорів „Круглого столу” (1989 р.) поміж ще „de jure” правлячою ПОРП й „de facto” володіючою, на той час, душами поляків „Солідарністю”. Власне ці дебати підвели підсумок 45-річній історії реального соціалізму на польській землі. Перед країною від-

кривалися ще цілком не апробовані перспективи переходу в умовах прогресуючих глобалізаційних процесів від соціалізму радянського типу до вільно-ринкового суспільства посткапіталістичної доби. Цей перехідний період об'єктивно провадив не тільки до радикальних внутрішніх перемін, але й зміни напрямків зовнішньої політики.

Аналізуючи велику кількість матеріалу, в яких висвітлюються події того часу, ми повинні констатувати, що суспільно-політичний конфлікт на початку 80-х років суттєво вплинув й на проблеми, пов'язані з долею національних меншин, у тому числі і української, як однієї з найбільших у Польщі. З точки зору досліджуваної нами теми дане питання набирає особливої ваги, якщо врахувати те, що у перших програмних документах „Солідарності” досить еклетично поєднувалися заклики до розвитку „кращих національних традицій, моральних засад християнства”, які повинні були співіснувати з політичними викликами демократії і соціалістичної суспільної думки”. Але поступово у таборі незалежної профспілки та опозиції, яка гуртувалася навколо неї почало переважати розуміння необхідності відходу від традиційних для поляків вузьконаціональних, католицьких гасел. Про це свідчать і документи прийняті I з'їздом незалежної профспілки „Солідарність”, який проходив у Гданську у вересні-жовтні 1981 р. З'їзд, зокрема, підтримав „Звернення до людей праці Східної Європи” [19, с.1] та окрему „Постанову в справі національних меншин”. У Постанові наголошувалося, що профспілка виступає категорично проти „... будь-яких поділів за національною ознакою і буде вести боротьбу за надання гарантій дотримання прав людини всім громадянам Польщі, незалежно від їх національної приналежності або походження” [28, с.308]. Потреба в оновленні національної політики ставала все більш актуальною з огляду на необхідність реалізації майбутніх трансформаційних програм у Польщі, які були неможливі без поглиблення стосунків з сусідніми державами, в тому числі з Україною. Тим більше, що кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. вніс ще один суттєвий елемент у справу, пов'язану з проблемою національних меншин. Розпочалося інтенсивне відродження діяльності польської меншини в Україні, Литві, Білорусії. Таким чином, негативний підхід нових політичних еліт до національних меншин у Польщі міг безпосередньо впливати на становище поляків в інших країнах.

У свою чергу, опозиційні Компартії України громадські рухи, які почали активно розвиватися в Україні наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., у програмних документах також наголошували на необхідності дотримання прав людини, незалежно від їх національної приналежності або походження. З точки зору інтенсифікації добросусідських стосунків між оновленою Польщею та незалежною Україною такий демократичний підхід посткомуністичних політичних еліт до проблеми національних меншин був дуже важливим. Населення обох країн ще пам'ятало трагічні події, які мали місце в історич-

ному минулому двох народів. Проте як польська, так і українська політичні еліти і представники національних меншин змогли не тільки піднятися над своїми вузьконаціональними проблемами, але через компроміси, домовленості підпорядкувати їх головній меті – будівництву демократичних суспільств, формуванню стратегічних партнерських відносин між Республікою Польща та Україною в умовах подальшого поглиблення інтеграційних процесів на європейському континенті вже у XXI ст.

III. Зовнішнім фактором, який сприяв набуттю Україною дійсної незалежності, а Польщею - реальної свободи дій, стало припинення діяльності військово-політичного та економічного об'єднань країн соціалістичної співдружності – ОВД і РЕВ, а далі розпад Радянського Союзу. Це об'єктивно провадило до необхідності формування міждержавних взаємин якісно нового типу. Їх розвиток у значній мірі залежав не тільки від динаміки інтеграційних процесів на Європейському континенті, але й від подальших зовнішньополітичних намірів Польщі та України.

Спробуємо проаналізувати як формувалися українсько-польські стосунки посткомуністичної доби. Маємо всі підстави констатувати, що фактично вже на міждержавному рівні вони набули практичних ознак ще у вересні 1990 р. Саме тоді у штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку відбулася зустріч міністрів закордонних справ України та Польщі, під час якої сторони дійшли згоди і розуміння того, що нова політична ситуація створила необхідні умови для побудови міцного фундаменту двосторонніх стосунків. Під час цієї зустрічі було підписане спільне комюніке щодо розвитку співпраці між двома країнами [5, с.30].

Потрібно підкреслити, що переважна більшість як польської, так і української політичної еліти була налаштована на формування різнопланових, плідних стосунків стратегічного характеру між офіційними Києвом та Варшавою. Про це свідчать й конкретні кроки Сейму Республіки Польща, який 31 серпня з ентузіазмом сприйняв Акт Незалежності України, проголошений в Києві Верховною Радою 24 серпня 1991 р. [23]. Власне саме Республіка Польща, вже на другий день після референдуму, 2 грудня 1991 р., першою у світі визнала незалежність України. Про це спеціальний посланник польського уряду у Києві Єжи Козакевич офіційно повідомив МЗС України [12, с.7]. Саме польський парламент 6 грудня на своєму засіданні засвідчив, що повстання незалежної української держави відкриває нову епоху у польсько-українських стосунках і є доленосною подією не тільки для України, але й для всієї Європи [24].

Аналізуючи проблему, винесену в заголовок дослідження, ми повинні пам'ятати, що перспективність двосторонніх відносин, у певній мірі, залежала також й від оцінки, намагання зрозуміти політичними елітами, на уковцями, а відтак населенням обох країн, причин, які в недалекому історичному минулому допроваджували до трагічних подій у стосунках між обома народами. Тому-то ухвалення сенатом Польщі у серпні 1990 р. резо-

люції, яка засуджувала акцію „Вісла” позитивно було зустрінуте переважною більшістю громадян обох країн. У жовтні того ж року у Києві було узгоджено створення польського та українського центрів культури відповідно у Варшаві та Києві. Хоча й з великими труднощами, але вже у 2000-х роках сторони дійшли згоди у дискусіях стосовно меморіалу „Польських Орлят” на Личаківському кладовищі у Львові та у питаннях Волинської трагедії. Нелегкі дискусії у науковому середовищі сприяли формуванню свідомості громадськості обох країн саме у напрямку подальшого розвитку та поглиблення дійсно добросусідських стосунків, які вже не змогли б порушити ніякі зовнішні сили.

Безумовно, становлення всебічних, багаторівневих відносин між Республікою Польща та Україною, були неможливі без створення необхідної юридичної бази, що відповідає би вимогам міжнародного права, національного та європейського законодавств. Це було обов'язковою підставою, яка б гарантувала позитивну динаміку процесу, що розпочинався. Договірна база між Україною та Польщею на сьогодні налічує понад 150 документів більшої чи меншої ваги [Див.: 15]. Серед джерел слід відзначити документи, які заклали підвалини співробітництва між Україною і Польщею – „Декларація про принципи і основні напрямки розвитку українсько-польських відносин” від 13 жовтня 1990 року [Див.: 3], „Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво” від 18 травня 1992 року [Див.: 4], „Основні напрямки зовнішньої політики України” від 2 липня 1993 року [Див.: 11]. У них містяться базові положення про співпрацю двох держав у сфері політики, економіки, міжнародних відносин, культури. Не менш важливими є і пізніші документи, підписані між двома державами – „Спільна декларація президента України і президента Республіки Польща” від 25 червня 1996 року [Див.: 13], „Спільна заява Президентів Польської Республіки та України про порозуміння та примирення” підписана під час травневого 1997 р. візиту Александра Квасневського до Києва, які не тільки розширили співробітництво України і Польщі, а й наповнили його новим змістом, підняли на більш високий рівень [Див.: 8]. Саме ці базові Угоди та Договори створили можливість для розробки і підписання відповідних документів вже на регіональному рівні, а також між польськими містами, воєводствами, повітами, гмінами та українськими містами, областями, районами. В цей же час відкриваються консульські інституції – генеральні консульства України у Гданську (22 серпня 1994 р.) і Кракові (15 серпня 1997 р.) та консульства РП у Львові і Харкові, а пізніше у Луцьку, Одесі та Вінниці. Приєднання обох держав у 1994 р. до Програми „Партнерство заради миру” також стимулювало поглиблення контактів у галузі безпеки.

Протягом 90-х років, зокрема в їх другій половині, українсько-польське стратегічне партнерство отримало подальший практичний розвиток. Були створені Консультаційний комітет президентів України та Польщі; зміша-

ні комісії у справах торгівлі і економічної співпраці; українсько-польський економічний форум; українсько-польська/польсько-українська парламентська група; українсько-польський/польсько-український форум; постійна українсько-польська конференція у справах європейської інтеграції [1, с.296-297]. Все це свідчило про намагання сформувати відповідну інфраструктуру для подальшого поглиблення партнерських взаємовідносин в економічній галузі. Її віддзеркаленням стало, наприклад, створення єврорегіонів „Карпати” (угода підписана представниками Польщі, України, Словаччини, Угорщини та Румунії у 1993 р.) та „Буг” (угода підписана у 1994 р. Україною та Польщею, до якої у 1998 р. приєдналася Білорусь). Програма функціонування цих міждержавних утворень передбачала не тільки торгово-економічні стосунки, але й співпрацю в галузі науки, екології, культури та освіти. У цьому контексті варто також назвати один з важливих українсько-польських економічних проектів стратегічного характеру, робота над яким була започаткована у 1997 р. Це проект будівництва нафтопроводу Одеса – Броди – Гданськ. Попередні розрахунки свідчили, що транспортування по ньому кожної тони каспійської нафти обходилося б на 10 доларів дешевше ніж при реалізації інших проектів. На жаль на шляху реалізації цього проекту й до цього часу виникають постійні перешкоди, джерелом яких є не тільки економічні, але й політичні фактори як внутрішнього, так, особливо, і зовнішнього походження.

IV. При дослідженні даної проблеми ми повинні враховувати й те, що зростання інтенсивності співпраці між Києвом і Варшавою, а також рівня довіри в значній мірі залежало від ставлення двох держав до ЄС, НАТО, Росії. Аналіз перших кроків у зовнішній політиці посткомуністичної Польщі засвідчує, що упродовж 90-х років, особливо починаючи з другої половини, саме питання інтеграції до євроатлантичних структур та ЄС стали головними зовнішньополітичними пріоритетами для Польщі [7, с.21]. Декларувала такий напрямок ніби й Україна [10]. Щоправда, для Польщі вступ до Європейського Союзу розглядався як подія найближчого майбутнього, у той час як для України інтеграція до рядів ЄС належала до питань довгострокової перспективи. В цьому контексті Україна для Польщі об'єктивно повинна була стати важливим зовнішньополітичним партнером. По-перше, протегування просування України до євроатлантичних структур та ЄС піднімало б реноме Варшави на міжнародній арені; по-друге, сприяло б поглибленню стосунків з Києвом і, таким чином, відкривало б для польського бізнесу український ринок; по-третє, гарантувало б безпеку східних кордонів Польщі. Але, на нашу думку, польські офіційні кола, намагаючись розвивати стосунки з Києвом, не завжди враховувала неоднорідність політичної еліти України саме з питань визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Про відсутність єдності в її середовищі свідчать часті уточнення українськими можновладцями змісту зовнішньополітичної стратегічної концепції.

Спробуємо проаналізувати, як впливав процес просування двох країн до спільної Європи на взаємостосунки поміж ними. Чи намагалася Україна враховувати досвід Польщі і як їй в цьому допомагала Варшава? І далі, а чи дійсно Київ реально бажав використовувати досвід свого західного сусіда та його допомогу в цьому питанні? Відповіді на ці та інші питання дають можливість зрозуміти, яке місце може і повинна займати Польща у зовнішній політиці України і навпаки.

У цьому контексті, напевно доцільно було б прослідкувати деякі політичні передумови вступу Польщі до Європейського Союзу:

по-перше, в країні існував громадянський консенсус у питанні європейської ідентичності Польщі. Навіть до здобуття реального суверенітету ніхто в Польщі не сумнівався в європейській належності власної історії, культури, моральності тощо. Підтримка вступу країни до європейських структур на початку 1990-х сягала 90%;

по-друге, польські еліти (політичні, економічні, культурні), з точки зору зовнішньополітичної стратегічної перспективи, були консолідовані. Часта зміна урядів практично не впливала на вибір загальної стратегії зовнішньої політики країни. Найкращим способом реалізації національних інтересів відразу ж було визнано досягнення повноцінного членства в НАТО та європейських структурах, у тому числі й у ЄС;

по-третє, польське суспільство згуртував надполітичний авторитет Папи Іоанна Павла II. Жоден із поляків ніколи не мав такого морального, релігійного та політичного авторитету у світі, як Іоанн Павло II. Він був знаковою постаттю не лише для польського суспільства, але й для народів, урядів та президентів інших країн, відіграючи унікальну роль верховного морального гаранта (арбітра) для Польщі у світі.

Для порівняння проаналізуємо внутрішньополітичні передумови можливого вступу України до Європейського Союзу:

по-перше, реальністю є розмитість європейської ідентичності України. Теза про європейскість України на початку незалежності належала лише одній з політичних течій українського суспільства і сприймалася іншою частиною як елемент агітаційної риторики. Громадянський консенсус в Україні полягав швидше не в безумовній європейській самоідентифікації населення, а в його рішучому запереченні ідентифікації азійської (варіанти – євразійської, радянської);

по-друге, в країні досить чітко прослідковується політичний поділ конфронтаційного характеру між регіональними елітами, який проходить по лінії Захід (Європа) – Схід (Росія). На сьогодні важко говорити навіть про існування українських суспільних еліт як єдиного цілого. Радше йдеться про співіснування – конкурентне змагання 3–4 регіональних еліт, із різними геополітичними та гео економічними інтересами, які, в залежності від політичної кон'юнктури, проповідують (а точніше декларують) свою відданість

європейським цінностям як таким, що істинно відповідають національним інтересам;

по-третє, політичною проблемою України залишається відсутність загально визнаного верховного морального авторитету. Після ядерного роззброєння політичні гарантії України перемістилися поза її межі – у РФ та США, що також не сприяло особливій увазі до неї з боку Європейського Союзу.

Як ми бачимо, на відміну від Польщі, яка від самого початку змін поставила перед собою чіткі й визначені євроінтеграційні цілі, Україна, із здобуттям незалежності, перманентно живе в ситуації „перехідного суспільства”. Минулі 19 років дають підстави констатувати, що в євроінтеграційних намірах України переважає, на жаль, демонстрація, а не постійна дія в одному напрямку. Така позиція української державної еліти безумовно впливала на формування і розвиток українсько-польських взаємин. Тому не випадково розбіжності у євроінтеграційних поглядах між двома державами у 1993-1994 роках призвели до певного похолодання й консервації взаємних контактів.

Але вже з кінця 1995 року польсько-українські взаємини набувають більшої динаміки, а наступні 1996-1997 роки можна назвати часом „ренесансу України” в польському житті і політиці. Польща у цей час постійно підтримує Україну в її європейських справах. У свою чергу наша держава підтримала кандидатуру Польщі на непостійного члена Ради Безпеки в ООН.

Інтенсифікація українсько-польських відносин у другій половині 1990-х років була спричинена багатьма чинниками, які носили менше чи більше навантаження для двох сторін:

- Головне питання зовнішньої політики Польщі, а саме інтеграція до структур Північноатлантичного союзу в остаточному підсумку було позитивно оцінене українським державним керівництвом.

- Поглиблення польсько-українських контактів зумовлювалося відносною стабільністю зовнішньополітичних орієнтирів офіційного Києва після президентських виборів 1994 року. Для варшавського політичного істеблішменту було важливим саме те, що Україна вже на офіційному рівні почала наголошувати про свої євроінтеграційні наміри.

- На процес формування тісних українсько-польських стосунків впливала й російська зовнішньополітична діяльність. У контексті присутності російського впливу логічним виявився вислів З. Бжезінського про те, що тісна польсько-українська співпраця може посилити політичну стабільність і економічне процвітання Польщі та України, а також попередити німецькі та російські історичні амбіції [21, с.137]. Щоправда, ні Україна, ні Польща не збиралися проводити курс на відмову від будь-яких контактів з офіційною Москвою. У зв'язку з цим варто згадати вислів тодішнього міністра закордонних справ Польщі Анджея Олеховського: „Ми бачимо в Україні певний місток до Росії, щоб здобути її прихильне ставлення до поляків” [16].

Подібну позицію підтримували і представники українського політичного керівництва [22, с.83].

- Важливим чинником, який спричинив перехід польсько-українських стосунків до більш тісних, з використанням елементів стратегічного партнерства, було помітне зростання економічних відносин з середини 90-х років [Див.: 14].

Досліджуючи відносини між Україною і Польщею у другій половині, а особливо наприкінці 1990-х років, можна з впевненістю відзначити, що польсько-українське стратегічне партнерство довело свою дієвість, незважаючи на те, що ЄС так і не висловився конкретно щодо перспективи входу України до її структур.

Знаковою подією у розвитку добросусідських відносин між двома країнами став офіційний візит президента РП А. Квасневського до України. У травні 1997 р. він відвідав Київ і взяв участь у засіданні Верховної Ради України. Виступаючи перед депутатами Президент наголосив, що: „Ми є свідками, а зараз і творцями великої справи. Повстає Європа миру, відкритості і співпраці. (...) Вистачає кинути один погляд на мапу, щоб зрозуміти, яка важлива роль у цій новій Європі припадає Україні та Польщі. ...Сусідство з незалежною Україною для Польщі є надзвичайно важливим. (...) Безпека демократичної і незалежної Польщі тісно пов'язана з безпекою демократичної і незалежної України” [27]. Саме під час цього візиту, як ми вже згадували, було підписано „Спільну заяву Президентів Польської Республіки та України про порозуміння та примирення”. Символічним стало виголошення її тексту в Інституті міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка перед студентами, майбутніми дипломатами. У червні цього ж 1997 року завдяки президенту А. Квасневському, президент України Л. Кучма, взяв участь у зустрічі з Папою Римським Іоаном Павлом II на терені РП.

У листопаді 1997 року Міністр закордонних справ Броніслав Геремек вперше в якості міністра відвідав Київ. В одному з інтерв'ю після візиту він сказав: „Допомога Україні – це допомога собі”, наголосивши при цьому, що „Польща і надалі буде підтримувати Україну у її прагненнях до європейської та євроатлантичної інтеграції” [18].

У цьому контексті важливою формою поглиблення відносин між країнами виступає транскордонна співпраця, яка здійснюється згідно з Європейською конвенцією про транскордонну співпрацю між громадами і територіальними органами влади від 21 травня 1980 року [Див.: 6]. Для координації і вдосконалення діяльності, пов'язаної із транскордонною співпрацею Польщі та Україні створені спеціальні органи. У Польщі в Раді Міністрів утворено Департамент Транскордонної Співпраці. В Україні з 2002 року розпочала діяльність Міжвідомча комісія з питань розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів. Відповідальність за питання координації покладена на Міністерство економіки та європейської інтеграції. Окрім вже названих

прикладів співпраці на рівні єврорегіонів, все більш важливою складовою інтеграційних процесів постає пряме співробітництво між органами місцевого самоврядування Польщі та України всіх рівнів. Конкретним прикладом можуть слугувати Угоди підписані між Чернівецькою областю України та Шальонським і Лодзьким воєводствами Республіки Польща [Див.: 25]. У них виділені такі напрямки спільних інтересів як: економіка, освіта і наука, культура, туризм, розвиток територій. Але у сучасних умовах, на жаль, зазначені українсько-польські єврорегіони, а також різнорівневі форми співпраці між органами місцевого самоврядування, територіями не дають того ефекту, який очікувався. Тут ми вбачаємо ряд причин, які гальмують співпрацю такого типу. По-перше, на відміну, наприклад, від польсько-німецьких зв'язків, які ґрунтуються на економічних інтересах громад, польсько-українські сформувалися на підставі домовленостей керівників обласного рівня без урахування потреб сільрад та гмін. По-друге, і це, на нашу думку є дуже суттєвим фактором, у Польщі була проведена реформа органів місцевого самоврядування. Вони отримали певну самостійність, у тому числі й у прийнятті рішень про напрямки співробітництва з партнерами за кордоном. В Україні, на жаль, ця проблема так і не вирішена на користь місцевих громад. Тому-то єврорегіони, двосторонні Угоди сформовані бюрократичними структурами, які не враховують економічних інтересів суб'єктів співпраці є безперспективними, нестабільними, тимчасовими. І це зрозуміло. Вони залежать від політичної кон'юнктури усередині країн, яка, власне обумовлює перебування при владі тих чи інших представників регіональної влади. Наслідком такої ситуації є те, що сьогоднішній стан українсько-польських транскордонних економічних відносин не відповідає сучасним вимогам впорядкування світового господарства та інтересам обох країн. У цьому контексті варто також нагадати, що до кінця так і не реалізованим залишається „проект століття” – нафтопровід Одеса-Броди-Гданськ, який міг би значно посилити економічні характеристики двосторонніх взаємин.

Подальший розвиток подій зовнішнього характеру, які суттєво вплинули на динаміку польсько-української співпраці, стали вступ Польщі до НАТО та ЄС. Потрібно зауважити, що розширення Євросоюзу мало не тільки позитивні наслідки для українсько-польських стосунків. В умовах членства в ЄС на них почали впливати деякі обмеження, зокрема в перетині кордону. Але з точки зору стратегічної перспектив, безумовно, не це повинно бути головним. У цьому контексті досить символічною виглядає заява, зроблена свого часу Міністром закордонних справ України А. Зленко. На порозі третього тисячоліття, напередодні зустрічі президентів двох країн у польському містечку Казімеж Дольний він зазначав: “У сучасному українсько-польському сусідстві ми знаходимо не лише спільність історичної долі, яка поєднує обидва народи, але, передусім, важливий стратегічний інтерес. Українсько-польська співпраця, що спирається на єдність поглядів стосовно принци-

пових питань майбутнього Європи, стала на нашому континенті фактом стратегічного значення. Інтенсивні добросусідські відносини між Україною та Польщею належать до важливих питань сучасної Європи” [2, с.15-17].

Здавалося розвиткові польсько-українських відносин не повинно нічого загрожувати. Їх стратегічні напрямки також відомі. Але без вироблення нових ідей, особливо в умовах зростаючої глобальної економічної і енергетичної криз, яка спричинила до загострення стосунків поміж старими і новими членами Європейського Союзу, позитиви співробітництва можуть рано чи пізно закінчитися, а стратегічне партнерство двох сусідів зазнаватиме чергових випробувань [17]. Політичні еліти двох країн повинні не споглядати, а працювати на випередження. Цього власне від них очікують як польський, так і український народи.

Список використаних джерел:

1. Афанасев І. Польсько-українські відносини у 1991-1999 роках: спроба узагальнення // Вісник Львівського університету. Серія „Міжнародні відносини”. – 2001. – Вип. – С. 296-297.
2. Дергачов О. Нова Європа для старої України // Пік. – 2003. – №7. – С. 15-17.
3. „Декларация о принципах и основных направлениях развития украинско-польских отношений” // Правда Украины. – 1990. – 17 октября. – С. 3.
4. „Договір між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво” // Політика і час. – 1992. – № 7-8. – С. 9-14.
5. Знахаренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: державно-політичний та військовий аспекти // Людина і політика. – 2004 - № 3 – С. 30.
6. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (21 травня 1980 рік, м. Мадрид) Текст українською мовою. – Рада Європи. – С. 35
7. Козакевич Є. Рухаємось у доброму і бажаному напрямі // Політика і час. – 1996. – № 4. – С. 21.
8. Кучма Л. Квасневський А. „До порозуміння і єднання”: спільна заява Президентів України і Республіки Польща // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 травня. – С. 2.
9. На шляху до Європейського Союзу. Досвід Польщі. - К., 2006. – С. 148; Досвід країн Вишеградської четвірки на шляху до ЄС: можливості для України: Аналітичні оцінки / Нац. ін-т стратегічних досліджень; Фонд ім. Ф. Еберта; Редкол.: В. І. Андрійко, О. С. Власюк, С. І. Мієрєва та ін. - Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2003. - 136 с.; Ількова О. Україна – Польща: історичні випробування та сучасні перспективи відносин // Україна в системі духовних, економічних та політичних координат глобалізованого світу. – К., 2006. – С. 106-108.; Моцок В. Польський вектор зовнішньої політики України: деякі аспекти стратегічного партнерства // Науковий вісник Чернівецького Університету. – 2001. – вип. 73-74. – С. 218-227; Владислав Струтинський. Правляча еліта Польщі в умовах трансформаційних процесів: політичні та морально етичні аспекти проблеми // Буковинський журнал. – 2003 – частина 3-4. – С. 134-149.; Kozakiewicz Jerzy. Rosja w polityce niepodległej Ukrainy. – Warszawa, S. 1999 – 361; Orloff E. Stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie XX wieku // Матеріали VIII міжнародної наукової конференції “Національна ідентичність і європейська інтеграція: Україна – Польща –

Німеччина». 15-19 вересня 2003 р. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів 2004. – С. 10-16 etc.

10. Нова архітектура безпеки в Європі неможлива без України. Виступ Президента України А.Д.Кучми на Асамблеї ЗЕС 4 червня 1996 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. – № 104-105. – 8 червня.

11. „Основні напрямки зовнішньої політики України, затверджені Верховною Радою України від 2 липня 1993 р.” // Голос України. – 1993. – 24 липня. – № 111.

12. Руденко Г. М. Україна дипломатична – К., 1998. – С. 7.

13. Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща // Урядовий кур'єр. – 1996. – 29 червня. – С. 4.

14. Стрільчук Л., Стрільчук Р. Польща-Україна: Стан та перспективи розвитку міждержавних відносин у 90-тих роках ХХ століття // Буковинський журнал. – 2005. – № 1. – С. 125-132.

15. Україна-Польща міждержавні документи // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.gi>. – 14.03.06. – 20.04.06.

16. Україна-Польща: Стратегічне партнерство без специфічних інтересів // Україна молода. – 1996. – 24 травня.

17. Див.: Grzeszak Adam. Krótki kurs gazownictwa // Polityka. – 2009. – nr 3. – S. 12-13; Terlikowski P. Tomasz. Egzamin z rocznic // Wprost. – 2009 – nr 6. – .99; Omachel Radosław. Szkoła przetrwanie // Newsweek. – 2009. – nr 8. – S. 45-47.

18. Gazeta Wyborcza. – 1997. – 18 listopada.

19. Do ludzi pracy Europy Wschodniej // Niezależność. Dziennik NSZZ „Solidarność”. Region Mazowsze. – 1981. – 9.09.1981 (nr 124). – a. 1.

20. Konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy ratyfikowane przez Polskę. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1983. – S. 211-216; S. 257-260.

21. Koval I. Ukrainian concepts of the European Security in the 90-s // Bezpieczeństwo państw Europy. Koncepcje i problemy lat 90. Pod red. B. Łomińskiego. – Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 1997. – S. 137.

22. Leszczyński Z. Układ stosunków Niemcy – Polska – Rosja – Ukraina // Polityka Wschodnia. – 1996. – № 2. – S. 83.

23. Monitor Polski. – 1991. – nr 29, poz. 205.

24. Monitor Polski. – 1991. – nr 45, poz. 316.

25. “Porozumienie o współpracy międzyregionalnej Województwa Śląskiego (Rzeczpospolita Polska) i Obwodu Lwowskiego (Ukraina)”, podpisane w Katowicach dnia 5 października 2001r.; “Porozumienie o współpracy międzyregionalnej Województwa Śląskiego (Rzeczpospolita Polska) i i Obwodu Czerniowieckiego (Ukraina)”, podpisane w Czerniowcach dnia 23 września 2002 r. (Archiwum osobisty).

26. Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ „Solidarność”. Dokumenty. – Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1981. – S. 31. Rzeczpospolita. – 1997. – 22 maja.

27. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych. I Krajowy Zjazd delegatów. II tura // Biuletyn pism związkowych i zakładowych. Agencja prasowa „Solidarność”. – 1981. – 5-7 października, nr 43. – S. 308.

Олександр Кучик

Еволюція механізмів українсько-польського стратегічного партнерства

У статті розкриваються основні підходи до розуміння та форм і методів реалізації стратегічного партнерства у зовнішній політиці України в українсько-польських відносинах

Ключові слова: українсько-польські відносини, стратегічне партнерство, двосторонні відносини, стратегічні інтереси.

Поступальний розвиток двостороннього співробітництва в українсько-польських відносинах часто асоціюється з динамічними змінами якісного характеру і в політичному дискурсі отримав визначення відносин стратегічного партнерства. Воно, партнерство, доволі часто розуміється та трактується дещо відмінно різними авторами. Саме це потребує подальшої досить детальної розробки проблематики вивчення стратегічного партнерства як механізму здійснення активної та, водночас ефективної зовнішньої політики нашої держави спрямованої на реалізацію національних інтересів України на міжнародній арені.

З одного боку, аналізуючи українсько-польські відносини на сучасному етапі ми констатуємо рівень партнерства, який можна кваліфікувати як стан особливих, чи стратегічних відносин. З іншого боку, не відкидаючи зацікавленості обох сторін у здійсненні таких відносин, бачимо дещо відмінні підходи до розуміння стратегічного партнерства як форми відносин, та як інструменту здійснення зовнішньої політики обох держав.

Іншими словами “стратегічне партнерство”, становить особливий інструмент зовнішньої політики держави, використовуючи який вона узгоджує свої дії на міжнародній арені з іншими державами. Збіг стратегічних національних інтересів щонайменше двох або навіть більше держав у кількох сферах інтересів зумовлює виникнення між ними особливого виду міждержавного співробітництва - партнерства. Оскільки стратегічні інтереси учасників міжнародних відносин мають постійний характер та зорієнтовані на довготривалу перспективу, то й відносини між ними можна характеризувати як стратегічні.

Звідси постає питання про визначення критеріїв, наявність яких може дати підстави говорити про наявність між тими чи іншими державами відносин стратегічного партнерства. Доволі повним, на наш погляд, є перелік

критеріїв стратегічного партнерства запропонований українським дослідником І. Жовквою¹. До таких критеріїв він відносить зокрема такі:

- наявність двох і більше стратегічних сфер співробітництва між державами;
- однакове розуміння сторонами змісту відносин партнерства;
- наявність попередньої практики координації зовнішньополітичних дій держав на міжнародній арені;
- поступальність відносин співробітництва (наявність попереднього тривалого висхідного розвитку відносин співробітництва та партнерства держав та перспектив щодо його збереження);
- наявність чітких механізмів реалізації та координації стратегічних інтересів в рамках партнерства;
- закріплення змісту і механізмів стратегічного партнерства в окремих міждержавних документах.

Чи можемо з погляду системи запропонованих критеріїв оцінювати українсько-польські відносини такими, що реалізуються обидвома державами в рамках відносин стратегічного партнерства?

Для України, стратегічне партнерство стало одним з інструментів зовнішньої політики нашої держави. Щоправда, воно знайшло своє вираження насамперед у нормативних документах Верховної Ради України, а саме у Постанові „Про основні напрями зовнішньої політики України”. „Зовнішньополітичні зусилля мають бути постійно спрямовані на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. В цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України”² – наголошувалося у Постанові. Водночас на практиці відносини стратегічного партнерства набули практичного наповнення лише у відносинах з Російською Федерацією та Республікою Польща.

Аналізуючи динамічний розвиток співробітництва України та Польщі протягом 1990-х – початку 2000-х років за критеріями стратегічного партнерства можна з певністю констатувати, що в українсько-польських відносинах існують щонайменше кілька стратегічних сфер співробітництва: соціально-економічна, військово-політична, гуманітарна. До цього ж вище політичне керівництво обидвох країн вклало однакове бачення відносини стратегічного партнерства між країнами. Ілюстрацією цього можуть слугувати політичні заяви, проголошені керівниками обидвох країн про стратегічність партнерства між ними.

¹ Див: Жовква І.І. Питання стратегічного партнерства в українському науковому обігу // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – № 32, част. I. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2002. – С. 117-124.

² Постанова Верховної Ради України „Про основні напрями зовнішньої політики України”. – Київ, 2 липня 1993 року.

Свою констатацію стратегічне партнерство між Польщею й Україною знайшло у Комюніке за результатами засідання Консультативного Комітету Президентів України і Республіки Польща (27-28 вересня 1995 р.) та у Спільній Заяві „До порозуміння та єднання” (21 травня 1997 р.). Після цього польсько-українські взаємини динамічно розвивались по висхідній. Винятком можуть бути лише 2001-2004 роки, коли розвиток польсько-українських відносин зазнав певного спаду через внутрішньополітичну ситуацію, що складалась в Україні та через неврегульованість питання спільного історичного минулого обох держав (проблема військових поховань на території обох держав тощо).

З кінця 1997 року формула „стратегічного партнерства” у взаєминах з Україною постала абсолютною в офіційному політичному дискурсі Республіки Польща й поділяється децидентами польської зовнішньої політики незалежно від їх ідейно-політичної належності³.

Показово й те, що, згідно з документом „Стратегія безпеки Республіки Польща”, прийнятим 2000 року, відносини з Україною окреслено як відносини зі стратегічним партнером. Отже, Польща – країна, яка обрала щодо України формат відносин „стратегічного партнерства”, як і Україна щодо Польщі.

З метою наповнення змістом стратегічного партнерства Польща та Україна сторони створили свого роду інституційну структуру партнерства. Це постійно діючі механізми реалізації та координації стратегічних інтересів в рамках партнерства: Консультативний Комітет Президентів України та Республіки Польща, Українсько-польська змішана Комісія з питань торгівлі та економічного співробітництва, Українсько-польська та Польсько-українська парламентські групи, Постійна Українсько-Польська Конференція з питань європейської інтеграції, Українсько-польський /Польсько-український Форум.

Водночас, між двома державами не існує окремого двостороннього документа, в якому б чітко визначалися сфери та цілі стратегічного партнерства між двома державами. У Міністерстві закордонних справ України розроблена національна Концепція відносин стратегічного партнерства з Республікою Польща, затверджена 27 липня 2001 року, однак вона є радше українською програмою а не двостороннім документом. На сучасному етапі вживаються заходи спрямовані на правове оформлення та забезпечення ефективного співробітництва двох держав у рамках стратегічного партнерства.

Водночас для кращого розуміння причин та тенденцій у розвитку стратегічного партнерства між нашими державами вартим видається розглянути еволюційність цього процесу, визначити особливості кожного з етапів.

Основними мотивами встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та Польщею стали:

³ Стоєцький С. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України // Політичний менеджмент, № 3 (12), 2005. С. 147 – 158.

- володіння співставним економічним, військовим, фінансовим, технологічним та гуманітарним потенціалами, що дозволяло на паритетних (симетричних) засадах встановлювати особливий статус двосторонніх відносин.

- ключова роль у регіоні Центрально-Східної Європи та наявність спільних поглядів на питання розвитку регіональної та європейської безпеки. Більше того, стратегічною метою обох держав була європейська та євроатлантична інтеграція.

- зацікавленість у довгостроковій співпраці у декількох стратегічних сферах, як от, соціально-економічна, військово-технічна, гуманітарна тощо.

У 2000 році Президент РП А. Квасневський заявив, що стратегічне партнерство полягає в тому, що обидві держави визнають одна одну за дуже важливих партнерів на шляху до Європейського Союзу та до спільної системи безпеки в Європі. З набуттям Польщею у 1999 р. членства в Північно-Атлантичному Альянсі, та у 2004 р. – в Європейському Союзі характер українсько-польських взаємин почав якісно змінюватися, перетворюючись з відносин між державами з однаковим міжнародно-правовим статусом на відносини з особливим регіональним напрямком по лінії відносин між НАТО, ЄС та їхніми східними сусідами, що вимагає постійного поглиблення співробітництва між двома країнами. Підтвердженням важливості польсько-української співпраці є офіційний документ “Східна політика Союзу в перспективі його розширення за рахунок держав Центральної та Східної Європи – польська точка зору”, підготовлений у жовтні 2003 р. польськими експертами, а також намагання Польщі стати виразником інтересів України в європейських інтеграційних структурах.

Незважаючи на такі кардинальні зміни, судячи з подальшого розвитку двостороннього співробітництва, можна констатувати, що спільні стратегічні цілі партнерства між двома державами збереглися. Тому цілий ряд українських науковців наголошують на збігові стратегічних цілей України і Польщі. Так, на думку В. Мадіссона і В. Шахова, обидві держави прагнуть інтегруватися в Європу і зберегти при цьому добросусідські стосунки з Росією⁴. Український дослідник С. Павленко наголошує на політичному вимірі стратегічного партнерства Польщі та України, яка полягає в тому, щоби запобігти появі нової лінії поділу Європи на українсько-польському кордоні, сприяти зміцненню відносин Заходу і Сходу, Півночі і Півдня Європи⁵. Розвиваючи цю тезу можна погодитися з твердженням про те, що однією з ключових цілей партнерства може розглядатись гарантування безпеки, згідно

⁴ Мадіссон В. В., Шахов В. А. Сучасна українська геополітика: Навч. посібник. – К. Либідь, 2003. – С. 126.

⁵ Павленко С. М. Відносини України і Польщі в контексті європейської інтеграції // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. Частина друга. Збірник наукових праць. К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру. – 2002. – С. 30 - 31.

з яким цілі України і Польщі спільні у „забезпеченні національної безпеки в рамках створення загальноєвропейської системи безпеки”⁶.

На загал Польща зацікавлена в існуванні незалежної української держави, до того ж стабільної і передбачуваної. Як це не парадоксально, але польське керівництво неодноразово у різних ситуаціях та в різні періоди розвитку відносин з Україною заявляло підтримку ідей суверенності.

У відносинах стратегічного партнерства між Україною та Республікою Польща економічні відносини залишаються недостатньо розвиненими, незважаючи на те, що останнім часом помітно зросла торговельна активність і позначився ряд позитивних зрушень. Республіка Польща є важливим торговельним партнером для України і перспективним ринком збуту для українських продовольчих і промислових товарів. Польща теж зацікавлена в розвитку економічного співробітництва з Україною як одним із найперспективніших ринків, вихід на який є значно легшим і доступнішим, ніж на європейські.

Можна з певністю стверджувати, що Польща будувала свої відносини з Україною саме за моделлю „партнерства заради стратегічних результатів”⁷. При цьому в практичній зовнішньополітичній діяльності виявляє свою зацікавленість в реалізації українських національних інтересів. Зважаючи на геополітичні чинники у Центрально-Східноєвропейському регіоні, Польща намагається через посередництво українських цілей реалізувати ідею стабільності та регіонального лідерства Польщі. Іншими словами виступаючи в якості „локомотива європейської інтеграції України” Польща намагається пересунути східні кордони Європейського Союзу, „відмовившись таким чином від ролі санітарного кордону чи буфера проти азійської системи безпеки. У зв’язку з цим перед Україною стоїть завдання використовувати таку модель стратегічного партнерства з Польщею реалізувати потенціал регіонального лідера у Центральній та Східній Європі. Для досягнення тактичної мети – повернення до європейського співтовариства – Україні необхідне стратегічне партнерство з Польщею. Водночас, досягненню стратегічної мети – перетворення України у регіональний центр сили – стратегічне партнерство з Польщею навряд чи сприятиме, оскільки ця держава є прямим конкурентом України у цьому питанні⁸.

Відтак, можна погодитися з українським вченим І. Жовквою в тому, що „тактичне партнерство заради стратегічних результатів” із Польщею Україна має використати для того, щоб вирівняти історичну асиметрію з

⁶ Стратегія розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – С. 305.

⁷ Див: Україна в пост біполярних міжнародних відносинах. За ред. Л. Губерського. – К., Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 165 – 190.

⁸ Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. /За ред. Г.М.Перепелиці. К., ВД Стило, 2007. – С. 198 – 201.

партнером та водночас реалізувати геополітичний та гео економічний потенціал, закріпивши за собою лідерство у регіоні⁹.

Процеси європейської інтеграції та спричинена нею уніфікація принципів взаємовідносин, візової, монетарної, економічної політики тощо призводять до загроз і викликів українсько-польському стратегічному партнерству в сфері двосторонніх відносин. Оскільки Україна останнім часом проголосила своєю стратегічною метою, з одного боку, набуття членства в ЄС, а, з іншого, прагнення до повної реалізації позаблоковості України та відмови від подальшої інтеграції до НАТО, її вище політичне керівництво повинно усвідомлювати необхідність змін у підходах до здійснення стратегічного партнерства та наповнення його новим змістом.

Важливим негативним чинником, особливо в посткризовому розвитку України, що перешкоджатиме активізації відносин нашої держави з Республікою Польща та центральноєвропейським регіоном у цілому, є подальше поглиблення розриву в темпах та результативності реформаторських процесів. Перманентне відставання України від Польщі здатне перетворитися на хронічне, внаслідок чого загалом зменшиться авторитет України як надійного та ефективного партнера.

⁹ Жовква І. І. Моделі стратегічного партнерства // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – № 41, част. II. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2003. – С. 32–38.

Микола Генік

Міжнаціональне примирення у діяльності незалежних України і Польщі

Основним змістом польсько-українських відносин після Другої світової війни був пошук шляхів міжнаціонального примирення з метою зміни геополітичної ситуації у Центрально-Східній Європі (ЦСЄ), здобуття незалежності і подолання тоталітаризму. Досягнуті у період біполярності методом народної дипломатії домовленості щодо польсько-української співпраці становили важливу ідеологічну основу для державних органів незалежної України і Польщі. Їхнім завданням стала імплементація цих домовленостей у середовищі українського польського суспільств.

Проблема польсько-українського примирення у період незалежності стала предметом дослідження порівняно недавно. Більшість публікацій присвячено загальним напрямкам формування і реалізації зовнішньої політики обох держав, та зокрема, польсько-українським відносинам [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Метою даної публікації є висвітлення процесу польсько-українського примирення у діяльності органів влади та суспільств. Польсько-українське примирення мало величезний вплив на стабілізацію міжнародних відносин ЦСЄ, визволення народів регіону з-під радянського поневолення та подолання тоталітаризму. Польсько-українське примирення поділяється на 3 основні етапи: еміграційний, опозиційний та міждержавний. Міжнаціональне примирення досягається на двох рівнях: міжурядовому і міжсуспільному. Започаткований в період біполярності методом народної дипломатії, процес міжнаціонального примирення пройшов етап інституціоналізації у діяльності демократично обраних органів влади двох держав після отримання незалежності. Значну роль у польсько-українському примиренні відіграли також вищі органи влади обох держав, зокрема президенти, уряди, Верховна Рада України та Сейм і Сенат Республіки Польща.

Польсько-українське зближення мало під собою довголітню традицію подолання міжнаціональних стереотипів та узгодження позицій у справі кордонів і національних меншин, які здійснювалися емігрантськими та опозиційними середовищами [15; 16]. Усвідомлення спільності інтересів обох народів та взаємної залежності їхньої суверенності було зафіксовано у Польсько-українській декларації, підписаній у Лондоні 28 листопада 1979 р. президентами в екзилі: Е.Рачинським та М.Лівицьким. Пізніше ідеї примирення були сприйняті політичними опозиціями обох народів [17, к.428; 18, с. 4].

У 70-ту річницю польсько-українського союзу Ю. Пілсудського і С. Петлюри 4-5 травня 1990 р. відбулася зустріч парламентаріїв обох країн у Яблонній біля Варшави. До учасників конференції надіслав листа Є. Гедройць, вимагаючи від обох сторін остаточного визнання існуючих кордонів, відкинення поляками федералістичних намірів та прийняття тези про незалежність України як основоположного інтересу Польщі [19; 20; 21]. На конференції було обговорено переважно питання минулого двосторонніх відносин, у багатьох виступах наголошувалося на необхідності подолання стереотипів. Особливо акцентувалася увага на подіях ХХ ст., зокрема польсько-українській війні 1918-1919 рр. та акції "Вісла". Зазначалося, що знищення ЗУНР та приєднання західно-українських земель до Польщі мало фатальні наслідки не тільки для української державності, але й для міжнародної ситуації у Центрально-Східній Європі. Польська сторона з розумінням поставилася до позиції українських парламентарів, які стверджували, що найбільшою перешкодою на шляху порозуміння є невирішеність комплексу питань, пов'язаних з наслідками примусового переселення українців з їхніх споконвічних земель. У відповіді міністра Е.Вуттке йшлося про внесення до Сейму та намір прийняти у найближчому часі проекту ухвали із засудженням акції "Вісла" та застосування методу колективної відповідальності щодо української меншини. В проекті стверджувалося, що Сейм Речіпосполитої Польщі намагатиметься виправити кривди, які постали внаслідок цієї акції. Проект закінчувався словами: "Простягаємо руку до згоди. Це наш обов'язок перед майбутніми поколіннями". Під час дискусії зверталася увага на необхідність зламу негативних стереотипів, перегляду підручників у частині, яка стосується польсько-українських стосунків та усунення усіх перешкод, які перешкоджають порозумінню між поляками та українцями. Висувалася пропозиція створення спільних груп дослідників, які на основі недоступних раніше архівних матеріалів зроблять спробу об'єктивної оцінки минулого двосторонніх відносин. На завершення конференції було прийнято коротке комюніке, у якому констатувалося обговорення на зустрічі взаємних помилок і кривд протягом всієї історії, особливо у ХХ столітті, висловлювалося жаль з приводу взаємних кривд та підкреслювалося наявність спільних пов'язань, що зближують обидва народи. Зустріч у Яблонній, незважаючи на декларативний характер результатів, була одним з етапів інституціоналізації польсько-українського діалогу [22; 23, с.125-126].

Особливого значення для оцінки акції "Вісла" та її наслідків для української меншини у Польщі та двосторонніх відносин загалом мала ухвала Сенату РП від 3 серпня 1990 р. В ухвалі говорилося, що Сенат засуджує акцію "Вісла", в якій було застосовано характерний для тоталітарних систем принцип колективної відповідальності. Відповідно до цього Сенат прагнучим виправити кривди, заподіяні внаслідок цієї акції [24; 25].

У рамках доктрини дворівневості міністр закордонних справ К. Скубішевський у жовтні 1990 р. відвідав Київ [26]. Польща була першою держа-

вою, яка визнала проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. Українська політична еліта, усвідомлюючи напруженість українсько-російських відносин та вичікувальну позицію США, шукала противагу та наголошувала на значенні і ролі Польщі для української незалежності. "Наша дорога веде через Польщу" – заявив лідер НРУ І.Драч в інтерв'ю "Tygodnikowi Powszechnemu". "Польща має для нас особливе значення" – проголошував Т.Старак в інтерв'ю Радіо "Свобода" 25 листопада 1991 р. "Прагнемо тісної співпраці з Польщею", - заявив новообраний президент Л. М. Кравчук в інтерв'ю "Kulturze" [27, к. 428-429; 28, с. 4-5; 29, к. 356-357; 30].

Підписання 18 травня 1992 р. у Варшаві польсько-українського договору про добросусідство, дружні відносини і співпрацю зафіксувало непорушність міждержавного кордону та визнання права національних меншин на збереження, вираження і розвиток своєї тотожності [31; 32, с. 219; 33, к. 388; 34, с. 7; 35, с. 5; 36, к. 358; 37]. З приходом до влади А.Квасневського активізувалися польсько-українські контакти, зокрема на рівні Консультативного комітету президентів України і Польщі. Президент Польщі зайняв позицію щодо активного просування українського партнера у європейській структурі [38, с.1,3; 39, с.156; 40, с.156-158]. Важливим кроком на шляху польсько-українського зближення стало запрошення А. Квасневським президента Л.Кучми на самміт глав держав Центральної Європи у Ланьцуті у червні 1996 р. Тоді ж було узгоджено питання щодо підписання декларації про міжнаціональне примирення, яке було відкладено на наступний рік і приурочено до 50-ліття акції "Wisła" [41, к. 360; 42]. У процесі підготовки декларації до підписання відбувалися досить гострі польсько-українські дискусії. Заступник міністра закордонних справ України А.Бутейко виступав за усунення з тексту речення про пролиту кров поляків на Волині у 1942-1943 рр. Радикальні прихильники примирення виступали за внесення у текст принципу "пробачаємо і просимо пробачення" [43, к. 258; 44, с. 1, 16].

21 травня 1997 р. президенти Польщі і України А.Квасневський і Л. Кучма підписали у Києві спільну заяву про порозуміння і примирення. В заяві відзначалося, що протягом багатовікової історії польсько-українського сусідства є багато хвилюючих прикладів щирої дружби, взаємодопомоги, співпраці, братерства зброї, та взаємних культурних впливів, які збагачували обидва народи. Не слід оминати також трагічних сторінок, таких як десятиліття воєн XVII і XVIII ст., прояви антиукраїнської політики польських урядів міжвоєнного періоду, переслідування польського населення на Радянській Україні у період сталінських репресій, польсько-український конфлікт періоду Другої світової війни та перших повоєнних років, події на Волині 1942-1943 рр. та акцію "Вісла".

Інтерпретацією спільного минулого та його складних періодів повинні зайнятися спеціалісти, які в атмосфері відкритості ретельно дослідять факти та підготують їхні об'єктивні оцінки. Для кращого взаєморозуміння

між польським і українським народами необхідно стимулювати діалог середовищ, які формують громадську думку. Слід також ширше використовувати можливості польських громадян українського походження і українських громадян польського походження, які своєю працею роблять значний внесок до культурного і економічного розвитку наших держав. Вони повинні стати аніматорами тісної співпраці Польщі і України. Обидві держави повинні опікуватися і підтримувати розвиток польської меншини в Україні і української меншини в Польщі. У декларації стверджувалося, що Польща і Україна докладуть старань, щоб свідомість молодого покоління не була обтяжена спогадами трагічних сторінок історії. Майбутнє покоління повинне жити у спільному європейському домі, в якому не буде місця для упереджень і недовіри. Президенти обох держав обіцяли здійснювати патрунування над зміцненням ідеї польсько-українського порозуміння і примирення [45, р. 304; 46, s. 17; 47, s. 9; 48, s. 86, 88; 49, s. 1; 50; 51; 52, p. 285; 53].

Важливе значення для польсько-українського примирення мала оцінка волинських подій 1943 р. Наближення 60-ї річниці актуалізувало цю проблему в обох суспільствах та парламентах. У травні 2003 р. у Верховній Раді було видано дві заяви стосовно волинських подій. Заява 33-х депутатів націонал-демократичного напрямку ставила акцент на провині польської сторони. Інша заява, підписана 39 депутатами різних фракцій 30 травня 2003 р., засуджувала події на Волині, що призвели до загибелі мирного польського населення. Подібні процеси спостерігалися також у польському сеймі. Проект заяви, підготовлений депутатами “Prawa i Sprawiedliwości”, кваліфікував волинські події як геноцид і містив слова засудження. Протягом семи місяців на польсько-українських переговорах на рівні робочих груп тривало узгодження тексту спільної заяви. Польська делегація, зокрема, пропонувала кваліфікувати дії УПА як «етнічні чистки». Українська сторона стояла на позиціях неприпустимості формулювань, які дали б підстави рідним постраждалих поляків у майбутньому подавати позови на Україну [54; 55].

З нагоди 60-ї річниці подій на Волині Іван Павло II видав звернення, в якому зазначив, що нове тисячоліття вимагає, щоб українці і поляки не залишалися поневоленими сумними споминами минулого. “Роздумуючи над минулими подіями в новій перспективі і будуючи краще майбутнє для всіх, нехай подивляться на себе взаємно поглядом примирення. (...) Заохочую обидва братні народи, щоб безмірно і наполегливо прагнули до пошуків співпраці і миру” [56; 57]. У своєму коментарі Я. Новак-Єзьоранський відзначив, що “лист Папи є дуже міцним виразом підтримки і заохочення для польсько-українського примирення, зокрема пробачення провин і кривд, які обидва народи заподіяли у минулому” [58].

Згідно із домовленістю В. Литвина і маршала Сейму М. Боровського прийняття заяви відбулося 10 липня 2003 р. одночасно у польському і україн-

ському парламентах. Після бурхливого і драматичного обговорення проекти були ухвалені обома законодавчими органами. У Верховній Раді його підтримали 226 депутатів (проти – 25, утрималося – 2, не голосувало – 169, присутніх було – 438). У польському сеймі проект підтримали 323 послы (проти – 35, утрималося – 14, не голосувало – 88, присутніх було – 410) [59]. У заяві зазначалося, що 60-а річниця трагедії польського населення на Волині і в Галичині схиляє до роздумів про минуле й майбутнє польсько-українського сусідства. Парламентарі заявляли, що в історії Європи є багато прикладів національної ворожнечі, війн, крові й жорстокості. Але одночасно є приклади поєднання і порозуміння народів, які хотіли та змогли подолати навіть найскладніше минуле. “Моральним обов’язком тих, совість яких і надалі зворушує трагедія 60-річної давнини, є заклик до поєднання наших народів в ім’я майбутнього, в ім’я спільної мети. Нехай вміння вибачати стане фундаментом кращого майбутнього, добросусідства і українсько-польської дружби” [60].

У 2004 і 2005 р. проводилися відповідно Рік Польщі в Україні та Рік України в Польщі. Показником польсько-українського зближення є співпраця в питаннях європейської і євроатлантичної інтеграції, військово-політичних проблемах, енергетичній безпеці, проведенні фіналу чемпіонату Європи з футболу 2012 р., культурній і науковій сферах [61]. У 2004 р. польський президент взяв активну участь у пошуку шляхів виходу із внутрішньо української кризи у період президентських виборів [62, s. 22-23; 63, s. 13-15]. Парламенти обох держав наповнюють змістом відносини стратегічного партнерства. Успішно функціонує Міжпарламентська асамблея України та Республіки Польща і Міжпарламентська асамблея Верховної Ради України, Сейму Литовської Республіки та Сейму і Сенату Республіки Польща [64; 65].

Важливою передумовою успішного ходу польсько-українського примирення є інтенсифікація міжсуспільного примирення. Б. Осадчук стверджував, що “слід перейти до другого етапу розвитку широкої суспільної ініціативи у політичній, економічній і науковій галузях (...), поглиблення прикордонної, туристичної і спортивної співпраці. Ми повинні створити лобістські групи на різних адміністративних рівнях в окремих регіонах Польщі і України. З цією метою слід скликати регулярно неформальні зустрічі для перегляду недостатків і потреб співпраці та визначити шляхи і методи покращення кооперації” [66]. У зверненні Я. Новака-Єзьоранського до учасників зустрічі “Україна перед вибором” відзначалося, що примирення на суспільному рівні повинно пройти ще довгу дорогу. “Ворожі стереотипи, які виростають з поганого минулого, постійно є дуже міцними. Їхнє подолання вимагає величезної терпеливості і часу, а передусім співпраці, зустрічей і взаємного пізнання людей доброї волі, яких не бракує з обох боків” [67].

Важливою складовою суспільного примирення є подолання міжнаціональних стереотипів. У 1994 р. було започатковано проект систематичних зустрічей польських і українських істориків щодо узгодження оцінок подій спіль-

ного минулого. Перша зустріч "Поляки і українці 1918-1948. Важкі питання" відбулася 7-9 червня 1994 р. у Подкові Лесній під Варшавою [68, s. 7-8; 69, s. 7-8; 70, s. 13]. Учасник польсько-українських дискусій Б.Скарадзінський зазначав, що "польсько-українське минуле ХХ ст. – це куля біля ноги у кожному нашому марші у... ХХІ ст. Навіть славне "Прощаємо і просимо пробачення", щоб тільки щиро сказане, той марш полегшить". Тому, незважаючи на відсутність реальних результатів, Б. Скарадзінський позитивно оцінював сам факт подібної зустрічі [71; 72].

Процеси міжнаціонального примирення характеризували післявоєнну історію Європи та лежали в фундаменті європейської інтеграції. Польсько-українське примирення справило вирішальний вплив на розвиток і трансформацію міжнародних відносин у ЦСЄ, подібно до ролі німецько-французького примирення для західної частини континенту та формування об'єднаної Європи.

Джерела та література

1. Bonusiak W. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1990-1996 // Polska i Ukraina po II wojnie światowej.- Rzeszów: Wydawnictwo WSP, 1998. – S. 327-328.
2. Cependa I. Ukraina i Polska w poszukiwaniu wspólnej przyszłości // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.- № X.- Warszawa, 2000. – S. 301-306.
3. Gill W., Gill N. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989-1993. – Toruń: Adam Marszałek, 2002. – S. 123.
4. Kerski B., Kowalczyk J.S. Wiek ukraińsko-polski. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem / Współpraca K. Zastawny.- Lublin, 2001.- S. 179.
5. Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia // Więż. – № 11-12. – Listopad – grudzień 1991. – S. 117.
6. Kozakiewicz J. Polska i Ukraina na progu trzeciego tysiąclecia // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – № X.- Warszawa, 2000.- S. 294-300.
7. Madera A. J. Ukraina na rozdrożu. Między Rosją a Europą.- Rzeszów: SAS, 2000.- s. 243
8. Osadczuk B. Polska i Ukraina: bilans i perspektywa // Odra.- № 6.- 1997.- S. 2-7.
9. Polska i Ukraina w nowej Europie. – Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej.- Warszawa, 1993.- S. 133
10. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie.- Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002.- S. 266
11. Wujec H. Polsko-ukraińskie stosunki w perspektywie polskiej // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.- № 13-14.- Warszawa, 2002.- S. 78-82.
12. Бахманн К. Україна, Польща та дебати про майбутнє ЄС // І.- № 18: Україна, Росія, Білорусь: три проекти.- 2000.- С. 14-23.
13. Возняк Т. Моделі українсько-польського співіснування // І.- № 11: Україна-Польща: діалог над кордоном.- 1997.- С. 20-36.
14. Чігак В. Становище Польщі у Центральній Європі та її взаємини з Україною // І.- № 10: Україна-Польща наприкінці століття.- 1997.- С. 168-174.

15. Інтерв'ю з Єжи Таргальським, Варшава, 22.08.2006.
16. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie.
17. Les archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP).- Les coupures de presse (CP).- 1992.- Vol. 3.- K. 428.
18. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny.- Nr 28.- 12.07.1992.- S. 4.
19. AILP.- Bohdan Osadczuk.- List J.Giedroycia do Redakcji Gazety Wyborczej 2 V 1990.
20. AILP.- Bohdan Osadczuk.- List J.Giedroycia do Bohdana Osadczuka. 27 IV 1990.
21. Інтерв'ю з Єжи Гедройцем, Мазон-Ляфіт, 18 IX 1999.
22. AILP.- CP.- 1990.- Vol. 3.
23. Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів // Сучасність.- 1990.- № 9.- Вересень.- С. 125-126.
24. AILP.- CP.- 1990.- Vol. 3.
25. Senat o akcji "Wisła". Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. // Gazeta Wyborcza.- 7.08.1990.
26. Інтерв'ю з Гжегожем Костшевою-Зорбасом, Варшава, 18.07.2009.
27. AILP.- CP.- 1992.- Vol. 3.- K. 428-429.
28. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszlosc i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – Nr 28.- 12.07.1992.- s. 4-5.
29. AILP.- CP.- 1992.- Vol. 2.- K. 356-357.
30. Kaniewicz J. O znaczeniu wizyty Krawczuka // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Program title: Factsand Views, No. 359.
31. AILP.- CP.- 1992.- Vol. 2.- K. 357. Polish-Ukrainian Treaty // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Program title: Facts and Views No. 359. 19 May 1992.
32. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy // Kukułka J. Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1998.- S. 219.
33. AILP.- CP.- 1992.- Vol. 2.- K. 388.
34. Nasze stosunki z Polska traktujemy priorytetowo // Tygodnik Solidarność. – Nr 23.- 5.06.1992.- S. 7.
35. Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina: przeszłość i perspektywy // Tygodnik Powszechny. – Nr 28.- 12.07.1992.- S. 5.
36. AILP. – CP. – 1992. – Vol. 2. – K. 358.
37. Kaniewicz J. O znaczeniu wizyty Krawczuka // Radio Free Europe. Polish Broadcasting Department. Program title: Factsand Views, No. 359.
38. Rozmowa z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim. Rozmawiał B. Osadczuk // Dziennik Kijowski. – № 4 (59). – Luty 1997. – S. 1, 3.
39. Informacja o Komitecie Konsultacyjnym Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy // Між сусідами / Między sąsiadami. – № 3.- Kraków, 1993.- S. 156.
40. Komunikat z posiedzenia Komitetu Konsultacyjnego Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy // Між сусідами / Między sąsiadami.- № 3.- Kraków, 1993. – S. 156-158.
41. AILP.- CP.- 1996.- Vol. 2.- P. 360.
42. Krzemień E. Zapraszamy Ukrainę // Gazeta Wyborcza.- 8-9. 06.1996.
43. AILP.- CP.- 1997.- Vol. 2.- P. 258.

44. Nowosad A. Woda wylana na szable // Nowy Dziennik.- 22.05.1997.- S. 1, 16.
45. AILP.- CP.- 1997.- Vol. 2.- P. 304.
46. Wspólne oświadczenie prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu // Dziennik Związkowy. - 13-15 VI 1997. - S. 17.
47. Przewyciężyć gorycz. Wspólne oświadczenie prezydentów Polski i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu // Gazeta Wyborcza. - № 118. - 22.05.1997. - s. 9.
48. Urbanowicz J. Znak pokoju. Dalsza integracja Europy jest niemożliwa bez przewyciężenia historycznych uprzedzeń // Wprost. - 25.05.1997. - S. 86, 88.
49. Orzeł z Tryzubem // Gazeta Wyborcza.- № 118.- 22.05.1997.- S. 1.
50. Wizyta na medal. Kwaśniewski: Stosunki Polski i Ukrainy są ważne i dla nas i dla Europy // Sztandar Młodych.- № 98.- 21.05.1997.
51. Dębski W.S. Pierwsze umowy // Trybuna.- № 117.- 21.05.1997.
52. AILP.- CP.- 1997.- Vol. 2.- P. 285.
53. Lipiński Z. Deklaracja hańby // Myśl Polska.- 1.06.1997.
54. Українцям пропонують назвати Волинські події „етнічними чистками” // <http://www2.pravda.com.ua/news/2003/5/30/28681.htm>
55. Базар О. В ім'я майбутнього. Українці і поляки готові визнати правду про минуле // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/volyn/lg08-07.htm>
56. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO).- Dział Rekopisów (DR).- Akc. 115/06.- Npgn. Fax. Katolicka Agencja Informacyjna. Jan Paweł II wystosował list z okazji 60. rocznicy wydarzeń na Wołyniu. 08-07-2003.- S. 2.
57. Papież w 60. rocznicę wydarzeń na Wołyniu. Konieczność pojednania // <http://www2.tygodnik.com.pl/tp/2819/main01a.php>
58. ZNiO. - DR. - Akc. 115/06. - Npgn. Jan Nowak-Jeziorański. Fax. 08/07/03.
59. Wyniki głosowania nad tekstem wspólnej Zajawy ukraińskiego i polskiego parlamentu // http://nslowo.free.ngo.pl/ukr-pl/Spilna_zajawa_parlamentiw.htm
60. Spільna Заява парламентів України і Польщі // http://nslowo.free.ngo.pl/ukr-pl/Spilna_zajawa_parlamentiw.htm
61. Zakończyło się dziewiętnaste posiedzenie polsko-ukraińskiego komitetu prezydenckiego // <http://www.studium.uw.edu.pl/?id=175&bid=1&nid=145>
62. Wystąpienie Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego na uroczystej inauguracji Roku Ukrainy w Polsce. Warszawa, 11 kwietnia 2005 roku // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. - № 19-20.- Warszawa, 2005.- S. 22-23.
63. Kwaśniewski A. Polska polityka wschodnia // Polska polityka wschodnia.- Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej, 2005.- S. 13-15.
64. Міжпарламентська асамблея Верховної Ради України, Сейму Литовської Республіки та Сенату Республіки Польща // http://gska2.rada.gov.ua/pls/mpz/organizations.asamblea_members?asamblea=574
65. Міжпарламентська асамблея України та Республіки Польща // http://gska2.rada.gov.ua/pls/mpz/organizations.asamblea_members?asamblea=259
66. ZNiO.- DR.- Akc. 115/06. - Npgn. Osadczuk B. Faks z Berlina do uczestników spotkania "Ukraina przed wyborem". Berlin, 21 III 1998.
67. ZNiO.- DR.- Akc. 115/06.- Npgn. Nowak-Jeziorański J. Kilka uwag o porozumieniu polsko-ukraińskim.
68. Filar W. Spotkanie bardzo potrzebne // Słowo. Dziennik Katolicki. - № 129. - 6 VII 1994. - S. 7-8.

69. Dąbkowski H. Polacy i Ukraińcy 1918-1948 // Słowo. Dziennik Katolicki. - № 129.- 6 VII 1994. - S. 7-8.
70. Stańczyk T. Trudne pytania // Rzeczpospolita. - № 140 (3789). - 18-19 VI 1994. - S. 13.
71. ZNiO. - DR.- Akc. 115/06.- Npgn. Podlaski K. Tryzub w Podkowie // Express Wieczorny.- 1994.- № 119.
72. Інтерв'ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Аєсна, 15.08.2006.

Роман Кривонос

Німецько-польські відносини в європейській системі міжнародних відносин

Аналізуючи політику об'єднаної Німеччини щодо східноєвропейських держав, важливо зазначити, що історичний рубіж, який перейшли у 1989-1990 роках країни ЦСЄ, залишив позаду епоху повоєнного розвитку й поклав початок новому періоду у житті цих народів. У країнах східного блоку відбулися мирні, а, наприклад, у Румунії та Албанії – і справжні революції. З історичної сцени зійшла командно-адміністративна система, було усунуто монополію на владу партій, які багато років правили від імені трудящих, але на користь свого бюрократичного апарату.

Польський історик Б.Кошель не без підстав зазначає, що на теренах Центрально-Східної Європи утворився своєрідний політичний й господарчий вакуум так само, як у 1918 році, після одночасного падіння держави Романових, габсбургської монархії, Німеччини Гогенцоллернів і Османської імперії.

Значною мірою закорінена у західноєвропейські структури, об'єднана Німеччина зіткнулася на своєму східному та південно-східному кордоні зі стрімкими змінами, пов'язаними із трансформацією політичних систем й економік країн регіону. Динаміка змін, що відбувалися у сусідів, змусила ФРН до швидкого опрацювання політичних концепцій і практичних кроків, спрямованих на те, щоб ці зміни проходили без насильства та великих потрясінь.

Після краху соціалізму східноєвропейські країни докорінно змінили систему зовнішньополітичних пріоритетів. Якщо до середини 1990 року вони виявляли стриманість у розвитку відносин із Заходом і, особливо, з ФРН, то тепер переорієнтували свою політику на співробітництво з ЄС, ЗЄС, НАТО та іншими західноєвропейськими інституціями. З цього часу припинилися взаємні зовнішньополітичні консультації країн ОВД. Уряди Польщі, Угорщини, Чехословаччини значно дистанціювалися від СРСР.

Радянський уряд сподівався, що його союзники по ОВД будуть проти входження об'єднаної Німеччини до НАТО, але саме Польща, Чехословаччина й, передовсім, Угорщина швидко і чітко підтримали таке рішення. Підтримка входження НДР до складу ФРН з боку східних сусідів була свідченням їхнього остаточного вибору на користь західних цінностей і союзників, що й спричинило розпад ОВД і РЕВ та їхнього ядра — СРСР.

У березні 1991 року було ліквідовано військові структури Організації Варшавського Договору. А 1 липня 1991 року у Празі на нараді Політично-

го консультативного комітету держав-членів ОВД було підписано протокол про припинення дії договору про її створення. Цим протоколом було формально оформлено розпуск ОВД та припинення її діяльності у військовій та політичній сферах.

Змінюючи парадигму цінностей, східноєвропейські країни розглядають ЄС, як і об'єднану Німеччину, жаданими партнерами і визнають їх вагомими чинниками своєї міжнародної політики. Цю позицію, мабуть, найчіткіше висловив К.Скубішевський, міністр закордонних справ Польщі в уряді Т.Мазовецького, називаючи ФРН „адвокатом” Східної Європи і поряд із США „бастіоном світової демократії”. З іншого боку, позицію Німеччини у ЄС вирізняє активне лобювання ідеї розширення Союзу на країни Центрально-Східної Європи.

Необхідно підкреслити, що це прагнення знаходить широку підтримку серед німецької громадськості. Зокрема, відомий західноберлінський історик та публіцист А.Баринг, тісно пов'язаний із Німецьким товариством зовнішньої політики, підкреслює, що з об'єднанням Німеччина втратила статус винятково західноєвропейської держави і незалежно від своєї волі стала центральноєвропейською країною. Одночасно він визнає, що у Німеччини не вистачить ресурсів для проведення у цьому регіоні дійсно самостійної політики.

Представники господарчих кіл вважають, що Федеративна Республіка має використати надзвичайно сприятливі можливості і посісти місце СРСР у ЦСЄ. Наприклад, голова Федерального об'єднання німецької промисловості Т.Некер в інтерв'ю для преси підкреслював, що Центрально-Східна Європа зі своїм більш ніж 400-мільйонним ринком споживачів являє собою найкраще місце для німецької економічної експансії, і тільки від німців залежить, чи зможуть вони використати цей шанс.

У 1990-і роки ФРН займала провідне місце практично з усіх статей торгівлі і друге місце з інвестицій у ЦСЄ. Вона є не лише найбільшим західним торговим партнером країн регіону у абсолютному вимірі, але й займає перше місце у торгівлі практично усіма групами товарів, починаючи з продукції автомобіле- та машинобудування, електроніки, хімічної промисловості і закінчуючи текстильними, харчовими та мистецькими виробами.

Торговельний баланс практично усіх країн Центрально-Східної Європи демонструє позитивне сальдо на користь Німеччини. Але тут ФРН проводить політику, подібну до її політики у рамках ЄС. Шляхом активної фінансової підтримки, інвестицій та різного роду програм допомоги Німеччина частково бере на себе кошти економічної стабілізації, модернізації та лібералізації країн ЦСЄ.

Проте вплив Німеччини у ЦСЄ не вичерпується лише економічним виміром. Для правлячих еліт регіону ФРН виступає як свого роду показова країна, яка свого часу здійснила успішний перехід від тоталітаризму до демократії. У 90-і роки багато колишніх соціалістичних країн реформували свої державні та громадські інституції, використовуючи як моделі саме ні-

мецькі зразки. Зокрема, Угорщина, Польща та Румунія перейняли ключові елементи німецької виборчої системи, а деякі статті чеської конституції мають вражаючу подібність до німецького Основного Закону.

У політиці ФРН щодо ЦСЄ простежується певна внутрішня логіка, хоча назвати її стратегією було б перебільшенням.

Перший етап її формування (1991-1992 рр.) характеризувався прагненням до повного урегулювання відносин з усіма посткомуністичними країнами у цій частині континенту, а також до уточнення напрямків та пріоритетів двостороннього співробітництва. Далі, починаючи з 1993 року, Федеративна Республіка почала активно підтримувати держави, що досягли найбільших успіхів у реформах, з метою їхнього залучення до західноєвропейських структур (НАТО, ЗЄС, ЄС), одночасно розбудовуючи із ними торговельні стосунки. У цей же період було укладено низку угод про військове співробітництво. Завершенням цієї діяльності ставали, як правило, угоди про культурну співпрацю. На третьому етапі, у другій половині 90-х років, курс було взято на безпосередню інтеграцію східноєвропейських країн у західні політичні, військові та економічні структури. Підсумком цих зусиль стало прийняття Польщі, Чехії і Угорщини до НАТО на ювілейному саміті організації у Вашингтоні 11 березня 1999 року.

У той же час між ФРН та її східноєвропейськими партнерами існує цілий комплекс проблем, які реалізуються у формі вузлів протиріч між державами на двосторонньому та багатосторонньому рівнях, таких як територіальні (у стосунках з прикордонними державами), економічні (інтеграція до структур Європейського Союзу), політичні (інтеграція до НАТО), а також проблеми німецьких етнічних меншин.

З Польщею та Чехією територіальних проблем у класичному їх розумінні Німеччина не має. Етнічні чистки середини 40-х років назавжди розв'язали як проблему Судетів і Сілезії, так і Східної Прусії, що й було закріплено у ряді угод, підписаних в 70-і та 90-і роки. Але у зв'язку з об'єднанням ФРН і НДР та прагненням країн Центрально-Східної Європи до вступу у ЄС, уряд ФРН під тиском громадськості став піднімати питання щодо долі німецьких громадян, які проживали раніше на території Чехословаччини й сучасної Польщі, а також німецьких етнічних меншин у цих та інших країнах ЦСЄ.

Внаслідок цього чеська сторона, зокрема, була змушена визнати наявність проблеми (промова президента В. Гавела 12 лютого 1995 року і заява прем'єр-міністра В.Клауса, зроблена на початку травня 1995 року).

Більш важливою є проблема підтвердження кордонів, встановлених як результат Другої світової війни. Із Польщею 14 листопада 1991 року було підписано Договір про існуючий кордон. Ця угода стала наслідком переговорів, що відбулися у липні 1990 року в Парижі за формулою „два плюс чотири” між міністрами закордонних справ обох німецьких держав, держав-переможниць та їхнім польським колегою. Перед цим, 17 червня 1991 року, було укладено німецько-польський Договір про добросусідство та співпрацю, за яким ФРН

зобов'язалася підтримувати Польщу в її наближенні до ЄС, а німецькій меншині у Польщі були створені умови для збереження культурної ідентичності.

Чехословаччину, на відміну від Польщі, не було залучено до переговорного процесу у рамках „два плюс чотири”. З нею 27 лютого 1992 року було укладено Договір про добросусідство та дружню співпрацю. Цей договір, ратифікація якого проходила довго і важко як з німецького, так і з чеського боків, надавав гарантії дотримання існуючих кордонів, права для німецької меншини, підтвердження юридичної недійсності Мюнхенських угод 1938 року. Поза рамками договору опинилися вимоги судетських німців про повернення конфіскованого свого часу майна та можливість подвійного громадянства.

Після довгих дискусій з обох боків у грудні 1996 року у Празі було підписано спільну Декларацію, у якій обидві сторони визнали свою взаємну відповідальність за злочини минулого та засудили і Мюнхенську угоду, і насильницьке виселення німецької меншини із Судетів після Другої світової війни. Жорстка позиція німецького уряду під час дворічних переговорів являла собою своєрідну демонстрацію нових підходів до відносин із сусідами.

Своєрідною моделлю стосунків ФРН із країнами Центральної Європи можуть слугувати німецько-польські відносини. Розв'язання територіальної проблеми створило умови для широкої польсько-німецької співпраці у 90-і роки. Вона була обумовлена комплементарністю інтересів обох країн, зокрема, розумінням Німеччиною ролі Польщі як держави, що є „мостом між європейським Заходом і Сходом”, а Польщею – важливості співпраці з Німеччиною як складової частини власного „повернення у Європу”. ФРН та Польщу об'єднує прагнення стабілізувати власне оточення за допомогою розширення дії євроатлантичних і західноєвропейських військових союзів й регіональних об'єднань у східному напрямку. На думку польських експертів, вирішальну роль у процесах системної трансформації в Польщі та її пристосуванні до стандартів ЄС грає саме Німеччина. Більше того, експерти вважають, що саме ФРН належить провідне значення у відносинах Польщі з іншими країнами ЄС.

На західного сусіда припадає близько половини загального обсягу польської торгівлі з ЄС. Одночасно, починаючи з 1995 року, Польща набула для Німеччини значення найважливішого торговельного партнера у Центрально-Східній Європі, залишивши далеко позаду Росію.

Німецький федеральний уряд ставить завданням розбудову відносин із Польщею за моделлю німецько-французьких відносин, тобто фінансування Німеччиною максимальної кількості двосторонніх проектів з метою ліквідувати образ ворога у свідомості сусідів. Така політика має успіх, про що свідчать, зокрема, опити громадської думки. Якщо 1985 року 59% поляків вважали ФРН найбільшою загрозою для своєї країни, то 1995 року 31% приписували цю роль Росії і лише 5% - Німеччині.

З приходом до влади у ФРН уряду Г. Шрьодера у німецько-польських відносинах стало помітним охолодження, пов'язане зі спробами ФРН відійти від „ідеалістичного”, за визначенням нинішнього канцлера, курсу Г. Коля і зайняти жорсткішу позицію щодо вимог до внутрішніх реформ у Польщі перед її прийняттям до ЄС, а також у питаннях повернення німецьких культурних цінностей, які опинилися у сусідів після Другої світової війни. Проте імпульс, наданий відносинам між обома державами попереднім урядом, уже не можна зупинити.

Поряд із двосторонніми взаєминами ФРН підтримує багатосторонні зв'язки, намагається сприяти входженню постсоціалістичних країн на тих чи інших засадах до європейських структур. Таким чином об'єднана Німеччина намагається закріпити ті зміни на континенті, які відбулися протягом останніх десяти років.

ФРН всіляко підтримувала прийняття країн молодого демократії до Ради Європи. Німеччина відіграла ключову роль у переговорах про так звані „Європейські угоди” між Вишеградською трійкою та Європейськими Співтовариствами. Окрім того, у своїх двосторонніх угодах із Польщею, Чехією та Угорщиною Німеччина обіцяла підтримати їхній вступ до ЄС, як тільки будуть створені необхідні для цього передумови.

Необхідно відзначити, що у внутрішньосоюзному діалозі саме Німеччина була причіницею встановлення чітких термінів інтеграції країн ЦСЄ у ЄС. На неформальній зустрічі лідерів країн ЄС у вересні 1995 року на Майорці саме вона ініціювала процес обговорення проблем реформування ССП, структурних фондів та комунітарної фінансової політики з метою підготувати внутрішню структуру Союзу до майбутнього розширення.

У той же час Німеччина послідовно висловлювалася проти інтеграції країн ЦСЄ виключно за принципом політичної доцільності. Зокрема, на Мадридському саміті ЄС у грудні 1995 року ФРН виступала за приєднання найбільш підготовлених кандидатів, що спричинило розбіжності з Францією та скандинавськими країнами. Рішення Мадридської зустрічі стали свого роду компромісом між прагненням ФРН якнайшвидше розпочати переговори з окремими кандидатами і спротивом інших країн ЄС, перш за все Франції, які, погоджуючись з необхідністю еквівалентного підходу до кандидатів, виступали проти їх диференціювання на окремі групи.

Після зміни уряду восени 1998 року можна було спостерігати певне зменшення активності ФРН у справі розширення ЄС. Проте досвід конфлікту у Косові змусив уряд Г.Шрьодера знову використати розширення як інструмент стабілізації на півдні та сході континенту. На пропозицію ФРН Європейська Рада у Гельсінкі (грудень 1999 р.) прийняла рішення розпочати переговорний процес із Болгарією, Латвією, Литвою, Мальтою, Румунією та Словаччиною. На відміну від уряду Г. Коля, який досить стримано роз-

глядав перспективу членства Туреччини у ЄС, уряд Г. Шрьодера ініціював у Гельсінкі надання цій країні офіційного статусу кандидата.

Основне протиріччя нинішнього політичного й економічного становища на європейському континенті – інтеграція на Заході і процеси дезінтеграції на Сході – об'єднана Німеччина сподівається вирішити шляхом регіоналізації Європи, виходячи із того, що на заході континенту єврорегіони вже широко функціонують, а на сході – їхнє утворення допоможе економічному розвитку, а також усуне гостроту міжнаціональних розбіжностей і конфліктів.

Регіоналізація залишає непорушними національні кордони, одночасно вони позбавляються непрозорого характеру, який неодноразово призводив у минулому і зараз спонукає до конфліктів, у тому числі й збройних. Регіональний підхід дозволяє застосовувати різні моделі співробітництва між територіальними одиницями сусідніх країн, не порушуючи проблем державного суверенітету. Найвідомішим прикладом подібної кооперації за участю ФРН у західному напрямку є єврорегіон на стику кордонів Німеччини, Франції і Швейцарії у верхній течії Рейну, а в східному – утворення особливої економічної зони німецько-польського співробітництва на кордоні Одер-Нейсе.

Місце, яке посідають колишні соціалістичні країни у зовнішній політиці ФРН, визначається двома факторами. По-перше, Німеччина для країн Центрально-Східної Європи є великим сусідом з потужним економічним і політичним потенціалом, який за умови добросусідських відносин може допомогти подолати економічні труднощі. По-друге, Німеччина є провідним учасником західних союзів, структур та інституцій, до яких прагнуть увійти країни ЦСЄ. Німеччина, зі свого боку, потребує сьогодні нової опори, яка забезпечуватиме їй більший вплив на розвиток європейських справ. Такою опорою може стати схід континенту.

Цілком очевидно, що зовнішня і, зокрема, інтеграційна політика об'єднаної Німеччини не є лінійним продовженням попереднього курсу ФРН. Проте навряд чи можна погодитися з розповсюдженим твердженням, що по Європі блукає „примара економічної могутності об'єднаної Німеччини”, яка порушує розподіл політичних сил в Європейському співтоваристві. По суті, в основі таких побоювань лежить застаріле суперництво: панувати-ме Німеччина в Європі чи сусідам вдасться стримати її гегемонізм.

На нашу думку, від самого створення ФРН західноєвропейська інтеграція була для неї єдиною можливою формою відновлення економічної могутності, досягнення сталого міжнародного статусу, а в перспективі – досягнення національної єдності, яка з часів К. Аденауера пов'язувалася з ідеєю єдності європейської.

Міркування безпеки зробили головною метою зовнішньої політики ФРН „зближення Сходу і Заходу” (Г. Д. Геншер). Якщо раніше німецькі правлячі кола розглядали європейську інтеграцію як радикальну альтернативу гегемонії СРСР у Європі і розколові континенту на основі рівноваги сили, то після

розпаду біполярної системи міжнародних відносин і об'єднання Німеччини її продовження та подальше розширення на Схід розглядається ними як запобігання повторенню історичного минулого. З цього приводу міністр закордонних справ ФРН Й.Фішер недвозначно вказує: „Європейська інтеграція означає, що не повинно бути асиметрії між політикою на Сході і на Заході”. Тому не мусить дивувати, що розширення ЄС на Схід являє собою „стратегічний пріоритет номер один” (Г.Ферхойген) європейської політики ФРН.

Таким чином, об'єднання Німеччини стало одним із чинників прискорення західноєвропейської економічної і політичної інтеграції, а також трансформації Європейських співтовариств в Союз. Нині економічні відносини у Європі значною мірою визначає Німеччина. Користь від цього отримують передовсім малі країни Західної Європи. Найбільше програють економіки великих західноєвропейських країн, які мусять зменшувати свій експорт у рамках ЄС. Але Німеччина компенсує своє гегемоністське становище і користі від торгівлі у рамках ЄС великими платежами до його бюджету, з яких відбувається фінансування численних програм, вигідних також і великим країнам.

Країни Центрально-Східної Європи, маючи користь від валютної стабільності, від німецьких інвестицій та програм допомоги, від експорту до ФРН та від видатків з боку німецьких туристів, платять подвійну ціну за партнерство. З одного боку, імпорт з Німеччини росте значно швидше, ніж експорт країн регіону до ФРН, з іншого – німецькі інвестиції спрямовуються переважно у трудові галузі, де використовується недостатньо кваліфікована робоча сила. Вони обслуговують локальні ринки і не сприяють збільшенню експорту з країн регіону. Можливо, вступ деяких країн ЦСЄ до ЄС допоможе їм розв'язати ці проблеми.

Оскільки ФРН розбудовує свій експорт як до країн ЄС, так і до країн Центрально-Східної Європи, її загальна залежність від кожного з цих ринків зменшується, а отже, її загальне економічне становище стає дедалі міцнішим.

Спроба поєднати розширення ЄС із одночасним поглибленням інтеграції змушувала ФРН, з одного боку, проводити прагматичніший курс стосовно східних сусідів, чітко ставлячи їм вимоги щодо внутрішніх реформ, які мали бути проведені перед їхнім прийняттям до ЄС, а з іншого – наполегливо створювати передумови для інституційної реформи всередині ЄС. В результаті ЄС поступово набуває рис федерації, у своїй основі значною мірою подібної до внутрішньої структури ФРН. Це свідчить про наявність у Німеччини потенціалу так званої *soft power*, себто засобів ідейно-культурного впливу на її оточення.

Тетяна Федорчак

Безпекова політика України та Польщі на сучасному етапі

У статті досліджуються основні засади безпекової політики України та Польщі, які мають важливе стратегічне значення для Європи. Автор наголошує, що після завершення „холодної війни”, а надто з кінця 90-х рр. ХХ ст., в європейському інтеграційному процесі йде активне формування регіонального безпекового простору. Проблема доволі актуальна, з огляду на євроінтеграційні наміри України, яка може пірсувати свій безпековий потенціал на європейський простір через передбачені ЄС для третіх країн механізми участі в операціях ЄС та через Європейську політику сусідства.

Національна Стратегія Безпеки Польщі базується на союзницьких гарантіях НАТО. Польща демонструє свою важливість у посиленні безпеки, шляхом розробки політики сусідства ЄС і стратегії відносин із країнами, які не ввійшли до ЄС. У плані підтримки українських інтересів, Польща вважає, що Україна предметно займається європейською безпекою і прагне реально дотримуватись стратегічного партнерства між Києвом та Варшавою.

Ключові слова: Україна, Польща, безпекова політика, Європейський Союз, НАТО, політика сусідства, операції ЄС, європейський безпековий простір, стратегічне партнерство.

Україна та Польща – країни, які мають стратегічне значення в Європі, і Європейський Союз покладає великі сподівання на подальший розвиток відносин між ними, зокрема у галузі безпекової політики. Наголосимо, що це не випадково, адже перше півріччя 2010 р. було надзвичайно насиченим визначальними подіями, пов'язаними зі збереженням миру на Землі і в Європі, зокрема у галузі ядерного роззброєння і нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ). На цей період прийшлися: закінчення терміну дії Договору СНО-1 та укладення нового Договору СНО-3; глобальний саміт з ядерної безпеки; восьма Оглядова конференція з виконання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що стали довгоочікуваним проривом на шляху до без'ядерного світу, особливо на тлі багаторічного регресу у цій сфері. Принципово, що Україна не лише брала безпосередню участь у цих процесах, а й відігравала провідну роль, незважаючи на відсутність ядерної зброї на її території впродовж багатьох років. Таку позицію держави можна пояснити активною участю України у світових процесах ядерного роззброєння і нерозповсюдження ЗМУ.

Водночас варто наголосити, що залучення до процесів безпекової політики, завжди було пріоритетним напрямом зовнішньої політики держави. Починаючи з перших років незалежності, Україна цілеспрямовано інтегрувалась у світову міжнародно-правову систему, ретельно виконуючи як старі угоди колишнього СРСР на правах країни- правонаступниці, так і нові угоди, до яких долучилась вже як незалежна держава. За рахунок таких послідовних дій України, у світі за нею закріпилась певна позитивна репутація, про що неодноразово згадувалось на багатьох ключових міжнародних форумах. Зокрема учасники фундаментальної п'ятої Оглядової конференції з виконання ДНЯЗ 1995 р. високо оцінили відмову України від третього у світі ядерного потенціалу. Під час підготовки Оглядової конференції 2010 р. Україна теж відіграла вагомий роль. Так, представник України В. Єльченко головував на другій із трьох сесій Підготовчого комітету, що відбулися впродовж трьох років, та на Другому головному комітеті в ході роботи самої конференції. Зважаючи на велику кількість країн світу – учасників конференції (172 країни), поляризацію їх позицій щодо шляхів зміцнення режиму ядерного нерозповсюдження, різні політичні уподобання та підходи до вирішення обговорюваних проблем, даний факт свідчить про надзвичайно високий авторитет української держави у світі в питаннях нерозповсюдження ЗМУ, зокрема та безпекової політики України в цілому [3]. Водночас варто зазначити, що продовжуючи розвивати цей напрям зовнішньої політики, вже в перші сто днів перебування при владі Президента В. Януковича, Україна посилала свій авторитет на міжнародній арені завдяки черговому внеску в зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї на Глобальному саміті з ядерної безпеки у квітні 2010 р., де добровільно відмовилась від високозбагаченого урану. Цей факт отримав належну оцінку у заключному документі Оглядової конференції.

Одним із основних завдань України напередодні Конференції було нагадання отримати від ядерних країн підтвердження гарантій безпеки, наданих у Будапештському меморандумі 1994 р. Нагадаємо, що в той період поняття гарантій безпеки існувало лише у двох виглядах: „позитивні” гарантії, тобто гарантії надання допомоги ядерних країн у зв'язку із агресією проти неядерної країни, та гарантії безпеки у зв'язку зі створенням зони, вільної від ядерної зброї – це фактично ті ж самі Будапештські гарантії, але в форматі міжнародно-правового документа для країн відповідної без'ядерної зони (тобто з обов'язковою ратифікацією парламентами); зобов'язання щодо гарантій ядерних країн неядерним, відносно незастосування проти них ядерної зброї – т.зв. „негативні” гарантії – були прийняті лише у 1995 р. на п'ятій Оглядовій конференції з виконання ДНЯЗ. За аналогією, можна стверджувати, що гарантії Будапештського меморандуму були прообразом „негативних” гарантій 1995 р. Позитивні та негативні гарантії безпеки, надані ядерними державами неядерним у формі односторонніх заяв та закріплені в резолюціях Ради

Безпеки ООН № 255 від 19 червня 1968 р. та № 984 від 11 квітня 1995 р., є, безумовно, важливими, однак недостатніми і вимагають подальшого розвитку й закріплення у багатосторонній міжнародній юридично-зобов'язуючій угоді, відсутність якої продовжує залишатись однією з головних вад сучасного режиму ядерного нерозповсюдження. Положення відповідних резолюцій РБ ООН далекі від того, щоб задовольнити потреби держав, які не володіють ядерною зброєю, у сфері власної безпеки. Особливо ця теза актуальна сьогодні, коли спостерігається підтвердження ролі ядерної зброї у військових доктринах ядерних країн [1].

На жаль, доводиться констатувати, що нічого нового у цьому плані не дала й Конференція 2010 р. Тож, враховуючи наведене можна вважати, що чинний міжнародний формат гарантій безпеки нині є недостатнім і вимагає подальшого розвитку, зокрема прийняття багатосторонньої юридично-зобов'язуючої міжнародної угоди з дотриманням: зобов'язання ядерних держав не застосовувати силу проти неядерних країн, утримуватись від політичного й економічного тиску; зобов'язанням держав щодо обов'язкового надання допомоги країнам, які стали жертвами акту агресії, включаючи відшкодування збитків, які є наслідком агресії.

Слід підкреслити, що після завершення „холодної війни”, а надто з кінця 90-х рр. ХХ ст. в Європі, у межах інтеграційного процесу, розпочалося активне формування регіонального безпекового простору. Жодна країна регіону не залишилась поза його увагою. Більшість вчених, зокрема такі провідні дослідники як Б. Бузан, О. Уевер, П. Катценштайн наголошують, що завершення „холодної війни” сприяло перетворенню регіонального рівня безпеки у визначальну модель міжнародних відносин [5]. Б. Бузан, розглядаючи теорію комплексу регіональної безпеки, особливо звертає увагу на її провідне положення, адже через поширення більшості загроз на короткі відстані, взаємозалежність у сфері безпеки виражається в сформованих за регіональною ознакою групах – безпекових комплексах. Ступінь взаємозалежності у безпековій сфері інтенсивніший між акторами всередині таких комплексів, ніж між акторами комплексу та суб'єктами, що до нього не належать. Тож, очевидно, що держави сучасного світу настільки взаємозв'язані у питаннях безпеки в чинній системі міжнародних відносин, що національна безпека однієї з них не може бути відділена від національної безпеки іншої [4]. Аналізуючи теорію „наступального реалізму”, Дж. Мершеймер доводить, що коли держава є членом певного альянсу чи союзу, вона потенційно безпечніший член світового співтовариства, ніж держава, яка не пов'язана багатосторонніми договірними зобов'язаннями [6, с. 164].

У Європі сучасний певний безпековий комплекс формується в межах інтеграційного міжнародного співтовариства – Євросоюзу, члени якого з кінця 90-х рр. поступово відходять від трансатлантичної системи безпеки і нарошують власний військовий і цивільний оборонний потенціал. Пред-

ставник ЄС з питань Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Х. Солана вказує на те, що безпекова і оборона політика є швидше необхідністю, ніж вибором, на який впливають три основні причини: хронічна міжнародна нестабільність, зростаючі вади глобалізації та потреба у дієвому багатосторонньому процесі чи мультилатералізмі [7, с. 5-6].

Дослідження проблеми розвитку системи європейської безпеки стало доволі актуальним вже навіть на початку її функціонування, з огляду на євроінтеграційні наміри України, яка може просувати свій безпековий потенціал на європейський простір через передбачені Євросоюзом для третіх країн механізми участі в операціях ЄС, зокрема й через Європейську політику сусідства. Оскільки в організації європейського безпекового простору окрім Євросоюзу беруть участь ряд інших міжнародних інституцій, слід пояснити чому, на наш погляд, Україна може просувати свій безпековий потенціал на європейський простір саме через механізми участі передбачені Євросоюзом.

Серед міжнародних організацій, які діють у європейській сфері безпеки, одні користуються високим рейтингом серед країн регіону, інші мають менший вплив. Вважаємо, що в регіоні помітно знижується авторитет і реальний вплив ООН, яка потребує реформування, а насамперед Ради Безпеки. ОБСЄ діє як доповнюючий ООН і НАТО політичний елемент, певний форум для обміну думками. Серед чинників, що впливають на послаблення позицій ОБСЄ в дотриманні європейської безпеки, головними є наступні: диференціація позицій ключових держав-членів (США, Росії, держав Західної і Східної Європи) у визначенні ролі організації, що серйозно гальмує вироблення механізму узгодження її політики компетенції між ОБСЄ, НАТО, ЄС; відсутність в ОБСЄ власного військового оперативного компоненту; неадекватна сучасним загрозам низька оперативність прийняття рішень у ситуаціях, що вимагають швидкого реагування. Тож, система європейської безпеки замикається і концентрується навколо ЄС та його Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) та Спільної політики безпеки і оборони (СЄПБО).

Деякі країни ЦСЄ, зокрема нові члени ЄС, прагнуть довести свою спроможність як вагомому політичного актора європейської безпеки. Так, в останні роки цю роль намагається виконати Польща, з метою посилення своєї ваги і авторитету в ЄС, трансформуватись зі споживача безпеки, у позицію суб'єкта її забезпечення. Нині очевидне намагання Польщі дистанціюватись від створеного стереотипу „еталонного союзника США”, чітко артикулювати власні національні інтереси і позиціонувати державу, як незалежного актора в європейському безпековому просторі, як провідну країну ЄС, відповідальну за розробку і реалізацію східної політики Євросоюзу. Свою важливість у посиленні європейської безпеки Польща демонструє в розробці політики сусідства ЄС і стратегії відносин із країнами, які не ввійшли до Європейського Союзу.

Національна Стратегія Безпеки Республіки Польща базується на союзницьких гарантіях Північноатлантичного Альянсу. Значний вплив на її формування, як і у випадку зі Сполученими Штатами та Європейським Союзом, мали події 11 вересня 2001 р. У Національній Стратегії, цьому важливому документі Польщі, виважено доведено, які зміни відбулися в баченні безпекового майбутнього США і НАТО. Зазвичай, враховано і той факт, що НАТО нині активно співпрацює із сусідами Польщі – Росією та Україною. Також на стратегічному баченні процесу забезпечення безпеки країн регіону позначаються уроки винесені з конфлікту в Іраку та з інших міжнародних криз, що мали місце впродовж останніх років.

Державна політика Республіки Польща спрямована на захист безпеки громадян, забезпечення прав людини та фундаментальних свобод, демократичного ладу, цивілізаційного та економічного розвитку Польщі, добробуту польського народу, захисту національної спадщини та ідентичності, імплементації власних зобов'язань перед союзниками, забезпечення оборонної спроможності та національних інтересів. Хоч загалом Стратегія Національної Безпеки Польщі мала б орієнтуватися на ЄС, проте в той же час помітні і потужні впливи, а подекуди навіть запозичення певної лексики, яка притаманна Стратегії безпеки США.

Наші найближчі західні сусіди – поляки сповна враховують у своїй стратегії і те, що чинниками негативного впливу на стабільність міжнародної системи є економічна відсталість, бідність, руйнування довкілля, епідемії хвороб, неконтрольована міграція та етнічні конфлікти. Перелічений комплекс негараздів, зміни, що відбуваються у міжнародному середовищі проявляються в тому, що дедалі більша кількість ризиків має неklasичний характер, тобто не є такими, що пов'язані з військовим нападом, а такими, що походять від недержавних утворень, які важко піддаються визначенню. У зв'язку з цим, одним з важливих пріоритетів безпекової політики Польщі залишається постійний моніторинг конвенційних (традиційних) ризиків.

Принциповим, з точки зору Стратегії Національної Безпеки Польщі, є й контроль за нерозповсюдженням ЗМУ та засобів її доставки, оскільки цей процес дедалі більше становить загрозу як окремим державам, так і цілим регіонам, а за певних умов і всій міжнародній системі. Так, серед іншого, у державній Стратегії Національної Безпеки зазначено, що Польща може зіштовхнутися з комплексними проблемами, подолати які класичними методами стратегії національної безпеки було б складно. Йдеться про виклики пов'язані з економічною галуззю, сферою захисту довкілля та проблемами народонаселення.

Вкажемо, що тривалим викликом для Польщі є необхідність постійного впровадження модернізаційних заходів, включно із залученням іноземних інвестицій, які суттєво сприятимуть сталому економічному зростанню та посилять зв'язок Польщі зі світовими центрами технологічного процесу

і наукових досліджень. Польща, серед інших своїх інтересів вбачає і свободу торгівлі, і вільне переміщення капіталу, і поширення ринкових стандартів та свободи на території сусідніх держав. Крім того, для Польщі, як і для інших країн регіону, на перші позиції виходить питання енергозабезпечення та диверсифікації джерел постачання природного газу та нафти.

На переконання авторів Стратегії Національної Безпеки Польщі, у своїй безпековій політиці держава має враховувати зростання попиту та цін на енергоносії у світі, а відтак до числа своїх пріоритетних інтересів відносити безпеку газоносних і нафтоносних регіонів та транзитних маршрутів. Зазначимо, що попри значну залежність Польщі, як і України від постачання енергоносіїв з Росії, Російська Федерація у Стратегії Національної Безпеки Республіки Польща згадується лише в поодиноких випадках і лише, як вже зазначалося, крізь призму безпекової співпраці цієї держави з Північноатлантичним Альянсом, членом якого є й Польща.

Безпекова стратегія Польщі наголошує на тому, що членство в НАТО та двосторонні воєнно-політичні контакти з США й іншими основними членами Альянсу (на таких контактах із США особливо наголошує Польща) є основними гарантіями зовнішньої безпеки та розвитку держави. Двосторонні відносини із США розглядаються також як один із взірців трансатлантичних зв'язків. Тому Польща всіляко підтримує трансформацію НАТО та еволюцію Альянсу в ході виконання нових місій, намагається висловити свою підтримку існуючим класичним можливостям, які надає практика колективної безпеки. Водночас Польща, відповідно до своєї безпекової стратегії, вбачає за доцільне гармонізацію європейського ринку озброєнь, з метою забезпечення переваг для всіх членів Євросоюзу. Цікавим, на нашу думку, є той факт, що коли йдеться про ЄС, Польща більшою мірою намагається забезпечити переваги від членства, а у відносинах з НАТО, значно більшу увагу приділяє тому внеску, який держава може зробити в посилення та еволюцію Північноатлантичного Альянсу.

Слід підкреслити, що Польща заохочує і створення та посилення субрегіональних багатосторонніх інституцій, метою яких є розвиток демократії та безпеки в Центральній та Східній Європі. Вона дотримується категоричної позиції і виступає проти побудови нових ліній розподілу у регіоні, які можуть з'явитись внаслідок розширення НАТО та ЄС. У плані підтримки українських інтересів, Польща дотримується позиції, що Україна відіграє вагомий роль у забезпеченні європейської безпеки, а тому вона прагне наповнювати реальним змістом формулу стратегічного партнерства між Києвом та Варшавою.

До 2001 р. польський уряд більше орієнтувався на Захід, українські ж дипломати, розвивали зв'язки і з Заходом, і з Росією. Це викликало розбіжності у зовнішньополітичних орієнтирах держав. Посилення співпраці між Польщею та Росією ліквідували суперечності в зовнішньополітичних орієнтирах України і Польщі. Тепер Україна, як і Польща, розвиваючи від-

носини зі США й європейськими державами, активно співпрацює з Росією. Втім, зазначимо, що рівень співпраці кожної з держав у реалізації східного та західного вектора різний. Коли Польща досягла значних успіхів у розвитку взаємин із Заходом, Україна вивела на порівняно високий рівень відносини з РФ. Тому українсько-польські взаємини на загал сприятливі для Польщі в реалізації відносин Варшава – Москва, а Україна може сподіватись на поглиблення польської допомоги в її прагненні інтегруватись в ЄС. Реалізація цього напрямку, крім ліквідації небезпеки українсько-польського віддалення, може значно підвищити міжнародний авторитет двох держав. Падіння престижу України, внаслідок „справи кольчуг”, протистояння двох блоків держав у Раді Безпеки ООН та війна в Іраку значно видозмінила систему міжнародних відносин, порушивши українсько-польські зв'язки. Польща як проамериканська держава одразу заявила про підтримку дій США. Україна, активізуючи відносини з РФ та перебуваючи у зв'язку зі „справою кольчуг” осторонь Заходу, задекларувала, що виступає за мирне розв'язання конфлікту. У подальшому Київ прийняв рішення про включення 5-ї окремої механізованої бригади Збройних Сил України до очолюваної Польщею міжнародної дивізії у складі стабілізаційних сил в Іраку.

Українсько-польські відносини активно розвиваються і в інших сферах, зокрема в економічній, де вони торкаються таких галузей, як сільське господарство, переробка його продукції, машинобудування, літакобудування, енергетики, теплопостачання, військово-промислового комплексу, фармацевтики та медичного устаткування. Саме внаслідок розвитку взаємовигідної співпраці у зазначених галузях і багатьох інших перспективних напрямках можна в декілька разів збільшити частку виробленої продукції в українсько-польському товарообігу, запобігти його зниженню. Збільшенню товарообігу значно сприяла робота постійних українсько-польських економічних форумів і семінарів, організатором яких зазвичай була Польща. Вона передає досвід у реформуванні економіки України, активно сприяє розбудові економічних відносин, діяльності українсько-польської Міжурядової комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва.

Політичні діячі України використали підтримку Польщі при вступі до Світової організації торгівлі, налагодженні відносин Україна – МВФ та розвитку торгівлі з третіми країнами. Значне місце в українсько-польському співробітництві посідає міжрегіональна співпраця, завдяки якій та роботі, що проводиться у межах діяльності євро регіонів „Карпати” та „Буг”, відбувається нормалізація прикордонних відносин. Це дає гарантію уникнення прикордонних конфліктів. Сприяючи активізації бізнесу в прикордонних областях, створенню спільних підприємств із капіталом польських та українських підприємців, розвитку туризму, культурній, науковій та освітній співпраці, обидві держави тим самим зумовлюють інтенсифікацію суспільного життя на своїх периферійних частинах.

Діяльність єврорегіонів, активна міжрегіональна співпраця значно сприяють формуванню спільної політики у сфері охорони довкілля. Перспективними в цьому аспекті є реалізація проекту „Чистий Бут”, програми освоєння озера Світязь, діяльність Карпатського екологічного заповідника. Зважаючи на те, що Україна розташована на перетині важливих транспортних шляхів, які з'єднують Європу з Азією, збільшення кількості автомобільних переходів та їх пропускної здатності, поліпшення роботи митниць, обслуговування на них, розбудову та реконструкцію транспортної мережі на території України, вона стає важливим джерелом надходжень до бюджету країни, посилює вагомість поглиблення міжрегіональної співпраці.

Зазначимо також, що в середовищі українського суспільства вже впродовж багатьох років міцно вкоренилось сприйняття Польщі як „адвоката України в Європі”, як надійного стратегічного партнера. У 2010 р. в обох країнах відбулась зміна глав держав, до влади прийшли Президент В. Янукович в Україні та Президент Б. Коморовський у Польщі. Певна річ, що ці зміни внесуть свої акценти у розвиток двосторонніх відносин між країнами. Президент Польщі Б. Коморовський нещодавно визначив у своїй діяльності пріоритети зовнішньої політики країни. Чи зміняться відносини між двома сусідніми державами за нової української та польської влади? Вважаємо, що зміни будуть, але варто сподіватись, що вони будуть добрими. Експерт українського Інституту євроатлантичного співробітництва В. Горбач не вбачає у цьому великих ризиків для України: на його думку, при домінуванні західного вектора зовнішньої політики Польщі, східний вектор особливих змін не зазнає. Так, Польща головуватиме в ЄС у другій половині наступного року (із 1 липня 2011 р.). Але „Східне партнерство” – ідея польського міністра закордонних справ Р. Сікорського – також буде присутня, – вважає В. Горбач. – І ще одне цікаве питання виникає у трикутнику „Польща – Україна – Росія”: „перезавантаженням” відносин можуть стати президентські вибори у Білорусі. Чи вдасться трьом країнам вибудувати спільну позицію щодо уже четвертого обрання президента Лукашенка на посаду? Тож українсько-польські відносини чекають випробування прагматизмом” [2].

На прагматизмі в українсько-польських відносинах за діяльності нових президентів у двох сусідніх державах наголошує і київський політолог О. Гарань. Він вважає, що бачення України для поляків не зміниться, як не зміниться і надія на проведення українцями реформ у своїй державі. „Якщо говорити про базові речі, тобто, про стратегічне бачення Польщі для України, України для Польщі, то думаю, що ці речі не зміняться, – каже він. – Адже в інтересах поляків, щоб Україна була стабільною, демократичною та інтегрованою в Європу. Інша річ із обранням Коморовського та взагалі з курсом Польщі і курсом прем'єра Туска, можна говорити про те, що поляки зараз будуть підходити більш прагматично до українсько-польських стосунків”[2].

Всі зазначені факти українсько-польської співпраці в різних сферах підтверджують вагомість та актуальність українсько-польських відносин. Доцільно лише раціонально використовувати всі потенційні ресурси, які дають ці відносини, продовжувати активно їх розвивати.

Summery

Fedorchak Tetyana

Modern Stage of the Ukrainian and Polish Security Policy

In the article main basics of the Ukrainian and Polish security policy, which have important strategic meaning for Europe, are investigated. The author emphasizes that after the end of the cold war and particularly since the end of the 1990 s, regional security space has been formed in the European integration process. The issue is quite topical considering the Euro-integration objectives of Ukraine, which can promote its security potential in Europe through the tools foreseen for the participation of the third party countries in the EU operations and through the European good-neighbor policy.

Polish National Security Strategy is based on the NATO union guarantees. Poland displays its importance in the security reinforcing by developing the EU good neighbor policy and relationship strategy with the countries that are not members of the EU. In the field of promotion of the Ukrainian interests, Poland believes that Ukraine works with European security and tries to follow strategic partnership between Kyiv and Warsaw.

Key words: Ukraine, Poland, security policy, European Union, NATO, good neighbor policy, EU operations, European security space, strategic partnership.

Список використаних джерел:

1. Єльченко В. Безпекова парасолька від Києва. Україна відіграє провідну роль у забезпеченні успіху зусиль зі зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї // Дзеркало тижня. – 2010. – 15-21 травня.
2. Костюк Б. Українсько-польські відносини за президента Коморовського: погляд із Києва [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2120751.html>
3. Підсумки восьмої Оглядової конференції договору про нерозповсюдження ядерної зброї і перспективи юридичного оформлення гарантій безпеки Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/290/>
4. Buzan B. People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. / B. Buzan. – L., 1991.
5. Buzan B. Regions and Powers: The Structure of International Security / Barry Buzan and Ole Waever. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
6. Rosecrance R. N. War and Peace / R. N. Rosecrance // World Politics. – 2002. – № 1 (55). – P. 137-166.
7. Solana Javier. „Preface” in Nicole Gnesotto (Ed.), EU Security and Defence Policy, The First Five Years (1999-2004). – Paris: Institute for Security Studies-EU, 2004.

Олександра Алісова

Українсько-польські торговельно-економічні відносини та розвиток інвестиційної політики в українсько-польському прикордонні

Проаналізовано тенденції динаміки українсько-польських торговельно-економічних відносин в період 1991–2009 років, визначено особливості інвестиційної політики на українсько-польському прикордонні. Обґрунтовано основні проблеми розвитку торговельно-економічних відносин прикордонних територій Польщі та України.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, українсько-польське прикордоння, зовнішньоторговельний оборот, інвестиція.

Alisova O. Ukrainian-polish trade relations and development of the investment policy on the Ukrainian-polish border. The main tendencies of Ukrainian-polish trade relations during 1991-2009 are analyzed. The main specialities of investment policy on the Ukrainian-polish border are determined. The main problems of economic relations on the Ukrainian-polish border are shown.

Key words: trans-border cooperation, Ukrainian-Polish border, foreign trade turnover, investment.

Постановка наукової проблеми та її значення. Прикордонні території мають специфічний статус та відіграють важливу роль у процесі міждержавного співробітництва. Розширення торговельно-економічних відносин України з Польщею на рівні прикордонних територій відповідає не лише регіональним інтересам, а й інтересам усієї країни. Адже такі зв'язки можуть бути додатковим джерелом покращення рівня соціально-економічного розвитку України. Слід зазначити також, що інвестиційна співпраця відіграє в цьому процесі важливу роль, особливо для української сторони, яка відчуває набагато більший дефіцит іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної теми. Питання розвитку транскордонного співробітництва України з Польщею досліджували такі українські вчені, як І. Афанасьєв, О. Гребельник, В. Колодяжна, О. Лютак, Н. Ісакова. Так, І. Афанасьєв [1] досліджував основні причини зміни обсягу польсько-українського товарообігу у 1992–2000 рр., О. Гребельник [3] визначив основні тенденції транскордонного торговельно-економічного співробітництва України і Польщі станом на 2007 рік. В. Колодяжна [4], О. Лютак [6] проаналізували нормативно-правову базу українсько-польського тран-

скордонного співробітництва. Дослідженнями торговельно-економічних відносин прикордонних територій України і Польщі займалися і науковці Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Зокрема, питанням інвестиційного співробітництва приділяли увагу Н. Коцан [5], А. Вавринюк, Н. Малімон [7], які охарактеризували досвід інвестиційного співробітництва Волинської області з країнами-членами ЄС. Загалом більшість авторів аналізують окремі аспекти транскордонного економічного співробітництва Волинської області або торговельно-економічну співпрацю з Польщею, включаючи Львівську область, проте не розглядають тенденції торговельно-економічних відносин прикордонної Волинської області з прикордонням Польщі.

Метою статті є дослідження сучасного стану українсько-польських торговельно-економічних відносин та інвестиційної політики на українсько-польському прикордонні.

Під час дослідження вирішувалися такі **завдання**:

- здійснювався аналіз тенденцій розвитку українсько-польських торговельно-економічних відносин в період 1991–2009 рр;
- вивчалися аспекти інвестиційної політики на українсько-польському прикордонні;

- виявлялися основні проблеми розвитку торговельно-економічних відносин прикордонних територій Польщі та України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Динамічному та взаємовигідному розвитку транскордонних українсько-польських торговельних відносин сприяють вигідне гео-політичне, гео економічне розташування прикордонних територій України та Польщі, Волинської області та Люблінського воєводства відповідно.

Українсько-польське транскордонне економічне співробітництво як частина європейської транскордонної співпраці має своє правове підґрунтя, в рамках якого і реалізуються трогово-економічні відносини між прикордонними територіями обох країн.

Після отримання Україною незалежності почала активно зміцнюватись нормативна база щодо співробітництва прикордонних територій. Зокрема, протягом 1991–1995 років було підписані основні угоди щодо співпраці Волинської області з прикордонними територіями Польщі. Серед них: Угода між урядами України та Польщі про торгівлю та економічне співробітництво (1 жовтня 1991 р.) [14], Протокол намірів про співробітництво прикордонних воєводств – областей Польщі й України” (18 грудня 1992 р.) [11], Угода про створення транскордонного об’єднання єврорегіон “Буг” (29 вересня 1995 р.), які стали початком відновлення традиційних прикордонних зв’язків і міжрегіонального співробітництва України та Польщі [13, 96].

Протягом даних років відбувалася досить інтенсивна українсько-польська торговельно-економічна транскордонна співпраця. Наприклад, якщо у 1991

р. зовнішньоторговельний оборот становив 275, 4 млн дол США, то до 1995 р. він збільшився у 5 раз і дорівнював 1033 млн дол США (табл. 1).

Таблиця 1.

**Торговельний обмін між Польщею та Україною у 1992-2000 рр.,
млн дол США ***

*Складено за: [15].

Рік	Експорт	Імпорт	Обороти
1992	161,6	123,8	275,4
1993	187,5	201,1	388,6
1994	280,4	204,9	485,3
1995	742,6	290,8	1033,4
1996	977,8	418,5	1369,3
1997	1206,8	415,5	1622,3
1998	1086,4	377,2	1462,3
1999	701,7	338,4	1040,1
2000	792,2	475,4	1273,8

Рішучий перелом у зовнішній торгівлі настав у 1995 р., коли динаміка зовнішньоторговельного обороту була найвищою. У 1996–1997 рр. продовжувалась тенденція до збільшення обороту, але динаміка дещо послабла. Вищезгадана тенденція максимально проявилась в 4 прикордонних з Україною воєводствах. Так, наприклад, в 1994–1996 рр. загальний об’єм експорту на Україну з 4 воєводств зріс практично в 20 разів і становив у 1996 р. 14,7 млн дол США. В експорті переважали такі групи товарів, як меблі та столярні вироби, жири і жироподібні вироби, товари побутової хімії, в тому числі пральні і миючі засоби, кам’яне вугілля, кондитерські вироби. В структурі імпорту з України в прикордонні воєводства переважали електроенергія, зернові та стручкові культури [10, 5], [2, 128].

Протягом 1996–1999 рр. відбувалася конкретна співпраця Волині, Замостя, Любліна та Холма в реалізації багатогалузевих програм єврорегіону “Буг”, удосконалення нормативно-правової бази. Були підписані наступні угоди: Договір між містом Нововолинськом Волинської області України і містом Грубешовом Республіки Польща про прикордонне співробітництво в рамках Єврорегіону “Буг” від 24.01.96; Угода про прикордонне співробітництво між містом Нововолинськом Волинської області України і містом Білгораєм Республіки Польща від 04.02.96; Угода між Володимир-Волинським районом Волинської області України і Грубешівським повітом Республіки Польща про співробітництво в економічній та культурній сферах від 12.05.99. Відповідно

до угод проводилися заходи: так, наприкінці січня 1996 р. у Замості пройшло перше засідання українсько-польської міждержавної координаційної ради з питань міжрегіонального співробітництва на рівні міністрів зовнішніх економічних зв'язків України й Польщі та керівництва євро регіону "Буг". Схвалено головні напрями і завдання для виконання конкретних програм, а саме: будівництво автомагістралей, розбудова кордону та кордонної інфраструктури, охорона навколишнього середовища, гідрометеорологія, промислова кооперація, сільське господарство, наукове співробітництво та підготовка кадрів, співпраця у сфері культури, розвитку місцевого самоврядування [9].

З кінця 1998 р. зменшується обсяг українсько-польської торгівлі і особливо інтенсивно знижується динаміка. У 1999 р. величина зовнішньоторговельного обороту відповідала рівню 1995 року. В свою чергу, польський експорт в Україну мав найвищі показники у 1997 р., але найвищу динаміку його зростання зафіксовано у 1995 р. Імпорт з України за вартістю і динамікою був найвищим у 1996 р. Зниження взаємних торговельних оборотів у 1998 р. було обумовлено передусім економічною кризою в Україні, викликаною зменшенням поставок українських товарів у Російську Федерацію, яка була великим ринком збуту вітчизняної продукції [15, 13].

Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі Волинської області з Польщею в період 2000–2009 рр. свідчить про поступове нарощування експорту (за винятком 2002–2003 рр., коли обсяги його зменшувалися порівняно з попереднім роком на 38 % і 13 % відповідно) при одночасному значному збільшенні імпорту.

Вагому роль у цьому процесі відіграли угоди, підписані між прикордонними територіями України та Польщі. Зокрема, починаючи з 2001 р. укладені наступні угоди: Угода між Хелмським повітом Люблінського воєводства Республіки Польща та Луцьким і Ковельським районами Волинської області України про співробітництво від 01.06.01; Угода між Волинською областю (Україна) та Люблінським воєводством (Республіка Польща) про економічне, торговельне, науково-технічне і культурне співробітництво від 01.10.02; Угода між Іванічівським районом Волинської області України та спілкою гмін Грубешівського повіту Люблінського воєводства Республіки Польща про співпрацю у сфері економіки та соціального розвитку від 22.11.02; Угода між Старовижівським районом Волинської області України та гміною Ужендув Люблінського воєводства Республіки Польща (червень 2003 року); Угода між Луцьким районом Волинської області (Україна) та повітом Краснік Люблінського воєводства (Республіка Польща) про економічне, торговельне і культурне співробітництво від 27.11.03; Угода між Луцьким районом Волинської області (Україна) та повітом Красновставським Люблінського воєводства (Республіка Польща) про економічне, торговельне, науково-технічне і культурне співробітництво від 12.10.05; Угода між Згерським повітом (Лодзинське воєводство) та Горохівським районом (Волинська область) від 16.10.09 р.

У зазначених документах визначаються такі основні пріоритети: зміцнення конкурентоспроможності українських територій на західному кордоні держави; будівництво пунктів перетину кордону та відповідної інфраструктури; укладання нових транскордонних угод; розвиток мережі логістичних центрів та центрів підтримки підприємництва; координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних територій; гармонізація законодавства України у відзначених сферах з європейським законодавством [13, 96].

За результатами роботи суб'єктів господарської діяльності Волині протягом січня-червня 2010 р. на ринках 84 країн світу Республіка Польща стала другим за величиною зовнішньоторговельного обороту діловим партнером області. Протягом звітнього періоду двосторонній товарообіг Волині з цією країною становив 69,6 млн дол США, що на 27,5 млн дол США більше, ніж у січні-червні 2009 р. Частка сусідньої держави в міжнародних економічних зв'язках регіону сягнула 16,5%.

У звітньому періоді до Республіки Польща експортовано місцевих товарів на суму 20,8 млн дол США. Домінуючу позицію у його структурі займали деревина і вироби з неї (30 % від сукупного експорту до РП), білкові речовини (13,6 %), одяг текстильний (12,5 %), меблі (11,5 %), готові харчові продукти (7,2 %), котли, машини, апарати і механічні пристрої (7,7 %), друкована продукція (6,2 %), плоди та горіхи (4,0 %), вироби з чорних металів (5,0 %).

У переліку імпортованих з Республіки Польща товарів, на суму 48,8 млн дол США, переважали істивні плоди та горіхи; цитрусові (16,1 % від загального обсягу імпорту з РП), полімерні матеріали, пластмаси (11,3 %), деревина та вироби з неї (10,3 %), живі тварини (8,6 %), котли, машини, апарати і механічні пристрої (8,2 %), наземні транспортні засоби (6,7 %), папір та картон (5,9 %), м'ясо і харчові субпродукти (4,9 %), залишки і відходи харчової промисловості (4,7 %), вироби з каменю, гіпсу (4,6 %), молоко та молочні продукти (3,0 %).

Світовий досвід показує, що для економіки трансформаційного періоду одним із чинників, який спроможний забезпечити реальні зрушення в економічній структурі суспільства, перехід на якісно новий рівень індустріального розвитку та інтенсивний тип відтворення, є інвестиції. Вони також здатні підвищити рівень вітчизняної продукції та її конкурентоспроможність на світовому ринку.

Покращення економічного розвитку Волині неможливе без налагодження процесу інвестування суб'єктів господарювання, є однією з далекоглядних цілей налагодження скоординованої співпраці з країнами-членами ЄС. Нові можливості в цьому плані відкриваються для нашого регіону внаслідок вступу до цієї організації держави зі спільним кордоном із Волинською областю – Польщі [7, 26–27].

За роки незалежності України присутність польського капіталу на Волині завжди була відчутною. Так, Польща не виходила з п'ятірки найбільших

інвесторів, а частка її капіталовкладень майже незмінна. Щоб оцінити значимість цих статистичних даних, потрібно враховувати, що на всеукраїнському рівні Польща не є вагомим інвестором, а за кількістю капіталовкладень серед країн-інвесторів займає місце в середині другої десятки. Загалом, можна зробити висновок, що для польських потенційних інвесторів українських регіонів сусідство відіграє велику роль, оскільки обсяг отриманих інвестицій іншими областями України, які мають схожий на волинський виробничий і природно-ресурсний потенціал, рівень розвитку інфраструктури і забезпеченість трудовими ресурсами, але які безпосередньо не межують з Польщею, і близько не відповідає такому ж, отриманих Волинню. Також підтвердженням економічного взаєморозуміння і довіри є збільшення кількості спільних підприємств із паритетними частками капіталу, тобто коли і українці, і поляки вкладають у бізнес однакові кошти [7, 27].

Польща, крім тісної економічної співпраці із Волинню, виконує ще одну вагомую роль для активізації процесу іноземного інвестування. Волинські підприємницькі структури чи не першими в Україні відкрили шлях на Захід, навчившись у своїх польських партнерів вести ділові справи по-європейськи, і саме через Польщу налагодили контакти з бізнесменами Німеччини, Франції та інших країн [5, 113]. Сьогодні на території області зареєстровано понад 200 спільних підприємств за участі ділових кіл з 23 країн Європи, Америки та Азії, з них 54% в якості іноземного партнера передбачають польських бізнесменів.

Наразі важливим завданням є коригування характеру економічних взаємин, тобто зміщення акцентів з суто торговельних відносин до інвестиційної і промислової кооперації. І передумови для цього існують: на сьогодні Польща є основним з джерел іноземних капіталовкладень в економіку області. Із загальної суми іноземних капіталовкладень у 327,6 млн дол США, що надійшли в економіку регіону протягом 1993–2010 років (на 01.07.2010), 28,5% - польського походження (державна реєстрація іноземних інвестицій здійснена згідно Закону України «Про режим іноземного інвестування»).

Польські інвестори вкладали валютні та матеріальні цінності здебільшого у розвиток виробничої сфери, зокрема деревообробної та харчової галузей, банківської справи. Капіталовкладення з Польщі зосереджені також у підприємствах, що займаються торговельно-посередницькою діяльністю та надають різноманітні послуги, зокрема транспортні. Як приклад ефективного співробітництва варто навести діяльність спільного підприємства «БРВ-Україна» (виробництво меблевої фурнітури), ТзОВ «Модерн-Експо» (виробництво та реалізація торговельного обладнання і устаткування), ТзОВ «Аркус-Ромет» (виробництво велосипедів), ТзОВ «Агрофрукт» (оптова торгівля товарами), функціонування банківської установи «Унікредит Банк ТзОВ (Україна)» [8].

Аналіз стану українсько-польського торговельно-економічного співробітництва дозволяє зробити висновок про те, що основними бар'єрами,

котрі негативно впливають на нарощування взаємного товарообігу, є наступні:

1) експорт товарів українських підприємств до Польщі відповідним чином не забезпечений належною фінансовою підтримкою (існує нагальна потреба у створенні в Україні відповідної державної структури по страхуванню експорту та наданню експортних кредитів);

2) нестабільність українського законодавства у сфері зовнішньоекономічної та інвестиційної політики, його невідповідність вимогам і нормам світових стандартів;

3) труднощі в проведенні розрахунків по контрактах, спричинені недостатнім розвитком міжбанківських зв'язків, а також проблеми, пов'язані з нестабільною фінансовою ситуацією підприємств;

4) повільність у впровадженні в життя установами стандартизації обох країн угоди про взаємне визнання результатів випробувань товарів (взаємна акредитація випробувальних центрів, лабораторій тощо).

5) низька маркетингова активність українських підприємств на польському ринку (мається на увазі участь в ярмарках і виставках, практична відсутність представництв українських підприємств в РП).

6) відсутність в Україні визнаних міжнародних агентств, здатних оперативно підтвердити «standing» українського партнера по трансакції та незначна кількість запитів від українських підприємств щодо перевірки надійності їхніх польських контрагентів;

7) недостатнє використання українською стороною загальноприйнятого інструментарію господарювання в ринкових умовах (наприклад, маркетингу, міжнародного менеджменту і т.п.);

8) труднощі, пов'язані з організацією двосторонніх робочих зустрічей представників українських міністерств і відомств у Польщі та Україні, які з приводу ініційованих українською стороною багаторазових змін і перенесення термінів візитів та складу делегацій, часто зриваються або втрачають свою актуальність [3, 170].

Висновки. Аналіз торговельно-економічних відносин між Волинською областю та прикордонням Польщі показує, що цей напрям співпраці для обох країн є досить перспективним. Зовнішньоторговельний оборот між прикордонними територіями має помітну тенденцію до зростання, подальша економічна співпраця між країнами відзначається відсутністю істотних проблем у двосторонніх відносинах, які б перешкождали їх розвитку. Україна та Польща зацікавлені в поглибленні й подальшому розвитку торговельно-економічного співробітництва.

Перспективи подальших досліджень нами вбачаються в аналізі впливу кордону на стан торговельно-економічних відносин України і Польщі.

Література

1. Афанасьєв І. Ю. Зміни обсягу польсько-українського товарообігу у 1992–2000 рр.: основні причини / І. Ю. Афанасьєв // Наукові записки на НаУКМА. – Історичні науки. – Т. 21. – 2003. – С. 34–37.
2. Афанасьєв І. Ю. Польсько-українські економічні стосунки 1991–1997 рр. – Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: Спадок і майбуття / І. Ю. Афанасьєв // Зб. наук. праць Міжнар. конф. під патронатом Прем'єр-міністрів України і Польщі. – К., 1999. – С. 126–131.
3. Гребельник О. П. Сучасні тенденції транскордонного торговельно-економічного співробітництва України та Польщі / О. П. Гребельник // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2009. – № 1. – С. 167–172.
4. Колодяжна В. Українсько-польське транскордонне співробітництво: правова регламентація торговельно-економічних проектів співпраці / В. Колодяжна // Юридична Україна. – 2008. – № 5. – С. 13–17.
5. Коцан Н. Процеси інвестування економіки Польщі / Н. Коцан, С. Пекар // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. – Географічні науки. – 1999. – С. 112–116.
6. Лютак О. Організаційно-правове забезпечення співпраці прикордонних територій у євроінтеграційній стратегії України / О. Лютак // Наука молода. – 2006. – № 6. – С. 131–134.
7. Малімон Н. А. Особливості проходження інвестиційного процесу у прикордонному регіоні в умовах сусідства з ЄС / Н. А. Малімон // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія «Економічні науки». – 2005. – № 3. – С. 25–29.
8. Офіційний сайт Волинської обласної держадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zaxid.net/newsua/2010/8/30/191747/>.
9. Перше засідання українсько-польської міжурядової координаційної Ради з питань міжрегіонального співробітництва у Замості // Волинь. – 1996. – 1 лют.
10. Прикордонний товарообіг з Україною // Euroregion Press. – 1998. – № 1–2. – С. 5.
11. Протокол намірів про співпрацю прикордонних воєводств РП і областей України (18.12.1991) // Архів МЗС України. – Оф., спр.6802, арк. 89.
12. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як дзеркало регіональної політики в Україні / І. Студенніков // Економічний Часопис-XXI. – 2005. – №1-2. – С. 5–10.
13. Тригуба О. І. Нормативно-правова база співробітництва Волинської області з прикордонними адміністративними одиницями Польщі / О. І. Тригуба // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів “Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне,

майбутнє” (12-13 травня 2010 р.) : у 2 т. Т. 1. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 95–97.

14. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про торгівлю та економічне співробітництво (01.10.91.) // МЗС. Угода. Міжнародні договори Ф. – Код. 616_019. – К., 1991. – С. 1–4.

15. Українсько-польська економічна співпраця: досвід і перспективи. Зб. наук. праць за ред. проф., д.е.н. Анджея Ліманського і проф., д.е.н. Дмитра Штефаніча. – Тернопіль. – Катовіце, 2004. – С.131.

Тетяна Слободян

**Україна та Польща
напередодні місцевих виборів**

Вибори є важливою формою реалізації громадянами своїх політичних прав. Саме через вибори і референдуми громадяни беруть участь в управлінні державними справами.

Тема місцевих виборів є надзвичайно актуальною саме зараз, оскільки 2010 р. є роком місцевих виборів у Республіці Польща та Україні. Чергові місцеві вибори в РП відповідно до розпорядження Голови Ради міністрів Дональда Туска відбудуться 21 листопада 2010 р [7]. Другий тур виборів до органів місцевого самоврядування буде проведений 5 грудня 2010 р.

Проблематикою виборів в Україні та Республіці Польща займаються українські дослідники серед них: А. Романюк, Ю. Остапець, Г. Зеленько, А. Кочубей та інші. Проте основна увага в їх дослідженнях приділяється парламентським виборам. Даною проблемою займаються такі польські науковці як Павел Свяневіч, Анджей Пясецький, Домінік Секлюцький, Яцек Раціборський, Януш Мордвілко, Пьотр Вінчорек, Анджей Сокала та інші.

Метою даної статті є порівняльний аналіз місцевих виборів в Україні та Польщі. Польща й Україна мають багато спільних ознак, зокрема можна виділити політичні (наприклад, партійну систему), державно-правові (однаковий державний устрій, державний режим) та ін. Успіхи Польщі в питаннях місцевого самоврядування, а саме його формування, роблять актуальним вивчення польського досвіду.

Політичні події, які мають місце в Україні, вимагають реформування виборчої системи органів місцевого самоврядування, а також місцевого самоврядування загалом.

Функціонування і розвиток місцевого самоврядування є визначальним для будь-якої демократичної держави.

Місцеве самоврядування Польщі, як і України, ґрунтується на принципах, визначених Європейською Хартією місцевого самоврядування, яка прийнята в Страсбурзі 15 жовтня 1985 р. Про це свідчить як зміст законів про місцеве самоврядування, так і ратифікація Хартії парламентами двох країн. Відповідно до ст. 3 Європейської Хартії, суть місцевого самоврядування – це право і спроможність здійснювати владу з відповідних питань в інтересах місцевого населення [2]. Саме місцевий інтерес, інтерес територіальної громади та її мешканців завжди має бути в центрі уваги органів місцевого самоврядування.

Місцеві вибори в Україні будуть проходити 31 жовтня 2010 р., а через три тижні – 21 листопада, як уже зазначалося, будуть відбуватися вибори до органів місцевого самоврядування в Республіці Польща. В законодавчому регулюванні виборчого процесу в обох державах існує чимало спільних та відмінних рис.

В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, яке є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування в Україні здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. До складу сільської, селищної, міської ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста строком на чотири роки. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради. Територіальні громади також обирають строком на чотири роки відповідно сільського, селищного та міського голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях [1]. Конституційні положення свідчать про те, що Україна не тільки закріплює гарантії місцевого самоврядування, а й визнає його як одну з фундаментальних засад демократичного устрою держави і суспільства.

Місцеві вибори 2010 р. в Україні будуть відбуватися за іншими правилами, ніж попередні вибори.

Попередні вибори депутатів районних у містах, міських, районних, обласних рад та Верховної Ради Автономної Республіки Крим проводилися за пропорційною виборчою системою. Голосування відбувалося за виборчі списки від місцевих організацій партій, блоків у багатомандатних виборчих округах, а право на участь у розподілі депутатських мандатів отримували місцеві органи партій, блоків, які подолали 3% виборчий бар'єр. Така пропорційна виборча система з голосуванням за закритими списками кандидатів зазнала значної критики передусім через те, що зруйнувала взаємозв'язок між депутатом і виборцем. Виборець не знав хто представляє його інтереси в раді. Мажоритарна виборча система відносної більшості застосовувалась лише при формуванні сільських та селищних рад і при обранні сільських, селищних, міських голів.

Перед виборами практично усі політичні партії в Україні були єдиними в питанні необхідності вдосконалення виборчої системи до органів місцевого самоврядування. Особливу увагу на це питання звертав і Президент України, який робив акцент на необхідності якомога ретельніше опрацювати і якомога швидше прийняти закон про вибори до органів місцевого самоврядування. В зв'язку з тим, щоб виробити ефективну систему місцевих виборів у Верховній Раді України 12 травня 2010 р. відбулися парламентські слухання на тему "Реформування законодавства України про місцеві вибори в інтересах

територіальних громад", у яких взяло участь 563 учасники, а саме: запрошені представники Адміністрації Президента, ЦВК, судової гілки влади, представники від органів виконавчої влади, міжнародних організацій, політичних партій, громадських об'єднань, народні депутати, науковці, експерти. Більшість присутніх представляли органи місцевого самоврядування. Результатом численних дискусій було прийняття 10 липня 2010 р. Верховною Радою України Закону "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [3].

Відповідно до нового закону вибори депутатів сільських, селищних рад будуть проводитися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища. А вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад будуть проводитися за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, за якою: 1) половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради буде обиратися за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті; 2) половина від кількості депутатів (загального складу) відповідної ради буде обиратися за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті [3].

Вибори сільських, селищних, міських голів, як і попередні вибори, будуть проводитися за мажоритарною системою відносної більшості. Спроби запровадити досвід Польщі, і застосувати виборчу систему абсолютної більшості на виборах сільських, селищних, міських голів, не дали результату. Законопроект, який мав на меті ввести двотурову мажоритарну систему був відхилений Верховною Радою.

Проблема одночасного проведення парламентських і місцевих виборів, яка викликала багато дискусій в Україні і зазнавала істотної критики з боку міжнародних спостерігачів вирішилася, внаслідок проведення позачергових виборів народних депутатів України восени 2007 року. Є позитивним те, що тепер місцеві вибори відбуваються не одночасно з парламентськими. Необхідно зазначити, що місцеві вибори мали відбутися 30 травня 2010, однак 16 лютого 2010 Верховна Рада України вирішила відкласти цей термін. За перенесення дати місцевих виборів виступала Партія Регіонів, Комуністична Партія України а також Блок Литвина. 1 липня 2010 Верховною Радою України було прийняте рішення про проведення виборів в неділю 31 жовтня.

Нове вимога законодавства щодо проведення місцевих виборів теж має багато прогалин, серед них можна виділити стислі терміни виборчої кампанії (згідно з новим законом, виборча кампанія скорочується з 90 до

50 днів). Законодавство не забезпечує прозорий виборчий процес в частині формування дільничних виборчих комісій і т.д.

Недоліки українського виборчого законодавства зумовлюють необхідність вивчення досвіду зарубіжних країн. Реформування виборчої системи України на місцевому рівні має в будь-якому випадку враховувати не тільки наш власний попередній досвід, але й спиратися на більш прийнятний нам (як з погляду геополітичних пріоритетів, так і з врахуванням історично зумовленої ментальної наближеності) загальноєвропейський досвід, зокрема досвід Республіки Польща.

Місцеве самоврядування в Республіці Польща здійснюється на трьох рівнях: на рівні гмін (ради гмін), рівні повітів (ради повітів) і на рівні воеводства (сеймики воеводств). Вибори до цих органів відбуваються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування [4]. Крім зазначених колегіальних органів, місцеве самоврядування здійснюється також війтами, бурмістрами і президентами міст. Сучасна система органів місцевого самоврядування РП була створена в результаті адміністративно-територіальної реформи 1998 р., метою якої було пристосування територіальної структури Польщі до загальноєвропейських стандартів напередодні вступу країни до Європейського Союзу. Ще одним завданням реформи була децентралізація влади та передача органам місцевого самоврядування значної частини повноважень на місцях. На сьогодні Польща ділиться на 16 воеводств, 379 повітів та 2478 гмін.

Місцеві вибори 2010 р. у Польщі будуть відбуватися на основі "Виборчого положення до рад гмін, рад повітів і сеймиків воеводств", що був прийнятий Сеймом 16 липня 1998 р., та Закону "Про безпосередні вибори війтів, бурмістрів і президентів міст", від 20 червня 2002 р.

Вибори до рад гмін, у гмінах до 20 тисяч жителів, будуть відбуватися за мажоритарною системою. У гмінах, в яких більше 20 тисяч жителів, вибори будуть проходити за пропорційною системою. Поділ мандатів буде здійснюватися за методом d'Hondta. В містах на правах повіту запроваджено 5% виборчий бар'єр. Вибори до рад повітів і воеводських сеймиків теж будуть проходити за пропорційною системою [5]. Вибори війта (бурмістра, президента міста) відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості. Тобто, обраним на війта (бурмістра, президента міста) вважається той кандидат, який отримав більше половини дійсних голосів. Передбачається проведення другого туру виборів у тому випадку, якщо жоден кандидат не отримав більше половини дійсних голосів. Другий тур відбувається на 14 день після першого голосування серед двох кандидатів, які в першому турі отримали найбільшу кількість голосів. Обраним вважається той, який набрав більшу кількість дійсних голосів [6].

Особливістю місцевих виборів в Польщі є низька виборча активність. Жодного разу у виборах до місцевих органів влади не проголосувало 50%

осіб, що мають право голосу. На виборах 2010р. теж можна очікувати явку виборців у межах 45-48%.

Законодавство про вибори до місцевих органів влади в РП є демократичним і цілком відповідає нормам міжнародного права. На конституційному рівні закріплені основні положення та принципи місцевих виборів. Таке законодавство дозволяє проводити місцеві вибори в інтересах громад Польщі відкрито, демократично без фальсифікацій. Саме заслуговує уваги той факт, що вибори у РП проводяться без фальсифікацій, про що також неодноразово заявляли міжнародні спостерігачі, які брали участь у виборах в Польщі. А це означає, що результати виборів є реальним виразом волевиявлення громадян Польщі. Чого не можна сказати про результати місцевих виборів в Україні, оскільки після кожних виборів постійно ідуть розмови про численні порушення і фальсифікації. І уже зараз можна спрогнозувати, що місцеві вибори 2010 р. теж не будуть винятком.

Законодавство РП про місцеві вибори не можна назвати стабільним, як і в Україні, воно змінювалось майже перед кожними виборами. Незважаючи на стабільність польської політичної сцени, тривали і на даний час тривають дискусії навколо удосконалення виборчого законодавства. Особливо актуальним є питання прийняття Виборчого кодексу РП, який б дозволив уніфікувати усі положення про вибори.

Політико-правовий аналіз нормативно-правової бази України та Польщі свідчить про те, що питання реформування виборчого законодавства до місцевих органів влади є незавершеним. В парламентах обох країн зареєстровані проекти Виборчих кодексів, які потребують розгляду, і які можливо будуть прийняті до наступних місцевих виборів 2014 р.

Список використаних джерел

1. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141) редакція від 30.09.2010 р.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, N 38, ст. 249).
3. Закон України Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, N 35-36, ст. 491) Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2491-VI (2491-17) від 30.08.2010, ВВР, 2010, N 39, ст. 514.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>
5. Ustawa z dnia 16 lipca 1998 r. Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw // Dziennik Ustaw. – 1998. – N 95. – poz. 602.
6. Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. O bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta // Dziennik Ustaw. – 2002. – N 113. – poz. 984.

7. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 17 września 2010 r. w sprawie zarządzenia wyborów do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, Rady m.st. Warszawy i rad dzielnic m.st. Warszawy oraz wyborów wójtów, burmistrzów i prezydentów miast // Dz. U. 2010 nr 171 poz. 1151.

Україна та Польща напередодні місцевих виборів

В статті досліджуються місцеві вибори в Україні та Республіці Польща. Аналізуються виборчі системи, за якими будить проходити місцеві вибори 2010 р. у цих країнах. Основна увага приділяється змінам виборчого законодавства, а також вказується на необхідність удосконалення виборчого законодавства.

Ключові слова: місцеві вибори, виборча система, виборче законодавство, місцеве самоврядування

Tetiana Slobodian

Ukraine and Poland before the local elections

The article investigates local elections in Ukraine and Republic of Poland. It analyses electoral systems under which the local elections will be held in these countries in 2010. Especial attention is paid to electoral law changing as well as the necessity to improve electoral legislation.

Keywords: local elections, election system, electoral legislation, local government.

**Ігор Гурак,
Олександра Сагайдак**

Україна та Польща: непростий шлях назустріч

Нове тисячоліття, в яке ми тільки-но увійшли,
вимагає, аби українці й поляки
не залишалися поневоленими
своїми сумними спогадами про минуле.
Міркуючи над історичними подіями,
з точки зору нової перспективи
і беручись до побудови кращого майбутнього для всіх,
нехай поглянуть на себе навзаєм поглядом поєднання
Папа Римський Іоан Павло II [24]

Українці та поляки – два великі європейські народи, поєднані тривалою спільною історією, що свої корінням сягає князівських часів. За більше як тисячолітню традицію у відносинах між нами були періоди активного політичного, економічного та культурного діалогу, водночас – як це інколи стається між сусідами – траплялися часи протистояння, які завершувалися збройними конфліктами. Відповідні “тяжкі” сторінки мали місце і у ХХ ст. У ході двох світових воєн та наступних зумовлених ними ж конфліктів, українці та поляки опинялися по різні сторони барикад і що найгірше помирилися за чужі, ба навіть ворожі національним інтересам цілі.

У зв'язку із геополітичними змінами, які відбулися на межі 80 – 90-х рр. ХХ ст., Польща отримала можливість звільнитися від патронату Москви, українці створили незалежну державу. Практично одразу між країнами була налагоджена тісна співпраця у всіх сферах життя, що знайшло своє відображення у чисельних міждержавних угодах. Однак, тягарем на сумлінні обох народів залишалися жертви протистоянь 1918–1919, 1943–1947 рр. Відрадно, що керівництво України та Польщі, значна кількість науковців, духовенство, представники громадських організацій обох держав, усвідомлюючи безперспективність замовчування трагічних фактів, кожен на своєму рівні проводили велику роботу, зорієнтовану на досягнення цілковитого примирення.

Кроки назустріч у цій сфері беруть свій початок від останніх років існування СРСР. Першість у цьому належить Республіці Польща, яка фактично вже з 1989 р. отримала змогу проводити самостійну зовнішню політику. Користуючись з нових можливостей, Сенат Республіки Польща з

серпня 1990 р. в руслі ідей Єжи Гедройця прийняв ухвалу стосовно операції “Вісла”. У цьому документі засуджувалося масове виселення українців зі східних кордонів держави у 1947 р. Вказувалося, що в ході акції щодо українського населення було вжито характерний для тоталітарних систем принцип колективної відповідальності [9, с. 29; 36]. Також зазначалося, що тяжіючи до єднання з українським народом, автори документу прагнуть вивчати спільну історію у правдивому світі [40, с. 98].

9 жовтня того ж року Верховна Рада УРСР прийняла заяву, у котрій висловлювалося переконання, що українці і поляки спільними зусиллями переможуть наслідки трагічного минулого і започаткують новий етап у взаємних стосунках [37, с. 39].

Через кілька днів в ході візиту в Україну міністра закордонних справ Польщі Кшиштофа Скубішевського 13 жовтня 1990 р. у Києві, він та міністр закордонних справ УРСР Анатолій Зленко підписали Декларацію про засади та основні напрями розвитку українсько-польських відносин [17, с. 10].

З точки зору подальшого українсько-польського діалогу на державному рівні цей документ є надзвичайно важливим. У ньому сторони поряд з питаннями співробітництва в політичній, економічній, екологічній, науково-технічній, інформаційній сферах засвідчили прагнення розвивати культурне та гуманітарне співробітництво. У Декларації зокрема вказувалося: “Сторони висловилися за послідовну повагу та забезпечення прав, а також поліпшення становища національних меншостей – української в Польщі та польської в Україні, у тому числі гарантування їм можливостей повного задоволення культурних, релігійних потреб, потреб навчання рідною мовою... приділятимуть необхідну увагу охороні пам’яток польської історії та культури в Україні і української історії та культури в Польщі...” [12].

Підкреслюючи вагомість положень декларації, польський журналіст та дослідник Піотр Байор вказує, що на той час це були далекоглядні починання, які мали на меті зламати накопичений століттями негатив, оскільки тодішній польсько-український досвід здебільшого розглядався крізь призму багатовікових війн і конфліктів [2, с. 15]. Вважаємо, що автор дещо перебільшує однак, ніде правди діти, на початку 90-х рр. як серед поляків так і серед українців було чимало таких, хто з недовірою ставився до своїх сусідів [38].

У вересні 1991 р., тобто ще в умовах існування УРСР, відбувся обмін спеціальними дипломатичними представниками між двома державами, а 2 грудня – наступного дня після проведення Всеукраїнського референдуму, Польща першою визнала незалежність нашої держави [2, с. 15].

Остаточо формат майбутньої співпраці між обома державами було визначено “Договором між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво”, підписаним 18 травня 1992 р. в рамках офіційного візиту до Польщі Президента української держави Ле-

оніда Кравчука. У преамбулі документа висловлювалося переконання, що позитивні складові частини багатой історії українсько-польських відносин сприятимуть розширенню співробітництва між братніми народами, враховуючи, що на території обох держав українці і поляки, які проживають там з давніх часів, роблять суттєвий внесок у розвиток культур обох народів, а також Європи в цілому.

У статті 12 документу було вказано: “1. Сторони вживатимуть і підтримуватимуть заходи, спрямовані на збереження і розвиток позитивних традицій спільної спадщини, а також подолання упереджень і негативних стереотипів у відносинах між двома народами. З цією метою Сторони створять умови для взаємного вільного розповсюдження об’єктивної інформації про всі сфери їхнього громадського і культурного життя.”. У наступній статті вказувалося “4. Сторони забезпечуватимуть належний правовий, матеріальний та інший захист цінностей, пам’яток і об’єктів, пов’язаних з культурною та історичною спадщиною другої Сторони, що знаходяться на їхніх територіях, а також сприятимуть їх виявленню, збереженню, відновленню цілісності, впровадженню до культурного обігу, в тому числі забезпеченню вільного доступу до них” [13].

Наступний так званий “реалістичний” період у стосунках між Україною та Республікою Польщею, який тривав з 1993 по 1995 рік [37, с. 49.], з точки зору міждержавного діалогу доволі важко характеризувати однозначно. З одного боку, саме в цей час почав свою роботу Консультаційний комітет Президентів України та Польщі (1993 р.), створено еврорегіони “Карпати” (1993 р.) та “Буг” (1994 р.), за сприяння Польщі Україну було прийнято до Ради Європи та Центральноєвропейської ініціативи [19, с. 95-96; 27, с. 72]. В той же час негативна позиція Польщі стосовно створення регіональної системи колективної безпеки за участі країн Центрально-Східної Європи (відповідна ініціатива більше відома в літературі як “план Кравчука”), занепокоєння української сторони у зв’язку із прагненням Республіки Польща вступити до НАТО, обрання президентом української держави Леоніда Кучми, якого у Варшаві вважали прихильником поглиблення українсько-російських відносин, непослідовність офіційного Києва у питанні ядерного роззброєння та інші моменти зумовлювали певне охолодження у двосторонніх стосунках [19, с. 95-96; 23, с. 63; 35, с. 198].

У цей час у плані примирення між народами не було зроблено жодних вагомих кроків. Відчутний перелом намітився, починаючи вже з 1996 р. Зокрема, в рамках візиту Леоніда Кучми до Польщі 25 – 26 червня 1996 р. [19, с. 96] було підписано Спільну декларацію Президента України і Президента Республіки Польща, якій поряд із констатацією виходу двосторонніх відносин на рівень стратегічного партнерства вказувалося: “Особливе значення сторони надають взаємопізнанню і взаєморозумінню між обома народами. З цією метою будуть створені Інститут української культури в Польщі та Інститути польської культури в Україні” [28].

Одним із рубіжних документів у плані українсько-польського примирення стала Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання”, підписана 21 травня 1997 р. в ході офіційного візиту Президента Польщі Александра Квасневського до Києва. В документі зазначалося, що в історії українсько-польського сусідства є чимало прикладів “цирої дружби, взаємодопомоги і співробітництва між обома народами”, у той же час не бракує і трагічних сторінок. Наголосивши що, жодна мета не може бути виправданням злочину, насильству, застосуванню принципу колективної відповідальності президенти наголосили на важливості подолання “гіркоти”, що залишилась в історичній пам’яті багатьох українців і поляків. В кінці Заяви оголошувалося, що керівники України та Польщі беруть “справу українсько-польського порозуміння і єднання” під свій протекторат [29].

Після підписання відповідного документу українсько-польська міждержавна співпраця піднялася на якісно новий рівень. Знаковим є факт, що впродовж наступного 1998 р. президенти держав зустрічалися шість разів [19, с. 96].

Починаючи з другої половини 90-х рр. ХХ ст., до справи українсько-польського примирення та поєднання активно включилися провідні історики обох держав. В Україні та Польщі систематично відбуваються міжнародні наукові форуми істориків з проблемних сторінок спільного минулого: “Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки” (Луцьк, 1995), “Депортація українців з Лемківщини, Надсання, Холмщини, Підляшшя (1944 – 1947 рр.)” (Львів, 1996), “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” (Івано-Франківськ, 1997), “Польща і Україна після Другої світової війни” (Жешув, 1998), “Українсько-польські відносини в ХХ ст.: державність, суспільство, культура” (Тернопіль, 1999), “Українці в новітній історії Польщі. 1918 – 1989” (Слупськ, 2000) та інші [1]. На особливу увагу заслуговує Міжнародний науковий семінар “Україна-Польща: Важкі питання: Українсько-польські стосунки в 1939 – 1947 рр.”, який бере свій початок від 1996 р. і який став свого роду форумом на якому раз або двічі на рік історики обох країн шукають відповіді на найбільшій питанні спільної історії [18; 21].

Важливе місце у справі українського примирення та поєднання відіграє церква. Однією із знакових подій за її участі стало заснування Капітули (ради) польсько-українського поєднання. Ініційована сестрами-службницями з Перемишля напередодні відвідання України Іваном Павлом II [30], вона об’єднала відомих українців та поляків, зокрема Збігнева Бжезинського, кардинала Любомира Гузара, Дмитра Павличка, Єжи Бара, Тадеуша Мазовецького, Богдана Осадчука, Романа Шпорлюка та інших [34]. Починаючи з 2001 р., кожного року члени Капітули визначають представників України та Республіки Польща, які зробили найбільший внесок у справу порозуміння між двома народами. Перші лауреати Капітули: ректор Львівського національного університету імені Івана Франка Іван Вакарчук та відомий поль-

ський історик, професор Єжи Клочовський отримали символічні статуетки із зображенням переплетених волошки і маку з рук Івана Павла II [30].

1 листопада 2002 р. глава Української Греко-Католицької Церкви кардинал Любомир (Гузар) та глава Римо-Католицької Церкви в Україні кардинал Мар’ян (Яворський) відслужили Панахиду на українських та польських військових могилах на Личаківському цвинтарі у Львові [3]. В такий спосіб Личаківський цвинтар, який впродовж тривалого часу був символом українсько-польського протистояння чи не вперше став місцем поєднання та примирення. Надалі подібні богослужіння за участі найвищих церковних ієрархів проводилися щороку [22].

Надзвичайно важливим для справи українсько-польського примирення став 2003 р. 11 листопада у селі Павлівка на Волині, в якому саме в цей день у 1943 р. під час недільної відправи у місцевому храмі, було вбито приблизно 200 католиків латинського обряду, переважно поляків [5] за участі президентів Леоніда Кучми та Александра Квасневського відбулося офіційне відкриття пам’ятника із символічною назвою “Пам’ять – Скорбота – Єднання” [31]. Одночасно було прийнято Спільну заяву “Про примирення – в 60-у річницю трагічних подій на Волині”, у якій вказувалося, що президенти від імені українського і польського народів “...віддають найглибшу шану жертвам кривавих братовбивчих конфліктів, а також висловлюють співчуття їхнім родинам... засуджують дії, які призвели до злочинів і вигнання українського і польського цивільного населення під час Другої світової війни. Великих жертв зазнали обидва народи. Особливо трагічною виявилася доля польського населення на Волині в 1943—1944 роках” [16]. Попри те, що зміст заяви викликав критику як в Польщі так і в Україні [20], він став вагомим кроком вперед у вирішенні однієї із найбільшійших проблем в українсько-польських відносинах. Загалом, поява пам’ятника засвідчила початок якісно нового етапу в плані примирення, коли від декларацій на найвищому рівні та обговорення в колі фахівців було зроблено крок, що мав чітке матеріальне відображення і міг стати наочним підтвердженням поступу.

У 28 числі незалежного культурологічного часопису “Г”, присвяченого подіям на Волині було опубліковано “Відкритий лист з приводу 60-річнниці збройного українсько-польського конфлікту на Волині”. У цьому документі українські інтелектуали віддали шану українцям, які в роки II світової війни “під тиском обставин і з власного вибору взяли за зброю, щоб захистити свою землю і свої родини”. З іншого боку, автори листа звернулися зі словами вибачення до представників польського народу “долі яких були понівечені українською зброєю” та визнали, що насильницьке усунення польського населення з Волині було трагічною помилкою [6].

Заяву з приводу трагічних подій на Волині прийняла також Верховна рада України. В документі зокрема зазначалося, що події 60-літньої давності на

Волині та Галичині є трагедією для польського та українського народів, засуджувалися терор, насильство та жорстокість, що мали місце в той час [15].

Подія великої історичної ваги мала місце у 2005 р. Після кількарічних дискусій 24 червня 2005 р. на Личаківському цвинтарі представники української та польської делегацій на чолі з Віктором Ющенком та Олександром Квасневським взяли участь в урочистостях, присвячених відкриттю меморіалу стрільцям УГА та Цвинтаря Орлят. Значення відповідного кроку частково відображає напис, який було встановлено перед входом до Меморіалу: “Ми, президенти України та Польщі, відкриваючи Меморіал воїнам Української Галицької Армії та польські військові поховання 1918 – 1920 років на Личаківському цвинтарі, прагнучи зміцнювати українсько-польську злагоду на благо спільного європейського дому, прагнемо проголосити про історичне примирення та порозуміння між нашими народами” [5].

Дуже складно однозначно охарактеризувати відкриття Цвинтаря Орлят. З одного боку, вона викликала жваву дискусію та неоднозначні, часом антагоністичні висловлювання представників української громадськості, насамперед західної частини держави. Беззаперечно це об’єктивна ситуація, оскільки на цих територіях проживає доволі багато осіб, родичі яких постраждали в ході українсько-польського протистояння 1918 – 1919 рр. З іншого боку, український соціум в цілому продемонстрував політичну зрілість та здатність переступити через власні амбіції, прагнення комусь щось доводити.

У рамках подій, пов’язаних із відкриттям Цвинтаря Орлят, йшлося про відкриття пам’ятника українським жертвам на території Польщі. 13 травня 2006 р. у селі Павлокома, розташованому за 40 км від Перемишля, в якому у березні 1945 р. загинуло більше 300 українців, відбулося урочисте відкриття меморіалу. Присутній на заході Президент України Віктор Ющенко зазначив: “Перед нашими народами було два шляхи: продовжувати у своїх душах війну, міряти літр на літр крові, рахувати невинно загиблих людей із обох сторін чи подати одне одному руку. Із тих доріг ми вибрали дорогу порозуміння... Це єдина вірна дорога, яка нам може гарантувати перспективу...”. Зі свого боку Президент Польщі Лех Качинський зауважив: “Ми повинні говорити про болісне й важке минуле відкрито, крок за кроком опрацьовуючи оцінку всіх тодішніх воєнних трагедій. Ці трагічні події – у Павлокомі, на Холмщині, на Волині, у східній Галичині, ті, які супроводжували акцію “Вісла”, повинні знайти ретельне вивчення у діалозі політиків, істориків і звичайних людей. Ми не можемо змінити минуле, але можемо зробити так, аби воно не визначало майбутнього. І наша присутність свідчить про готовність із обох сторін до продовження цієї великої справи”.

Учасник та натхненник значної кількості заходів, зорієнтованої подолання упередженості та заангажованості у стосунках між українцями та поляками, глава Української греко-католицької Церкви Любомир Гузар в

ході зустрічі зазначив, що представники обох народів мають єдино правильний вихід: сказати одне одному “Прощаємо і просимо прощення” [32].

Важко переоцінити значення цього символічного акту, оскільки саме Перемишльщина є тією територією, де процес примирення зустрічається чи не з найбільшим опором. Ще у квітні 1995 р., коли більше ста українців зі Львові та Перемишля прибули до Павлокоми, щоб в 50-ту річницю трагічних подій скласти шану загиблим, їх довелося охороняти польським поліцейським [14]. Через десять років саме на цих теренах про відсутність альтернативи добрих стосунків між українцями і поляками говорили президенти обох народів. Чи не тому окремі польські політологи-міжнародники вказують, що саме після урочистостей в Павлокомі українсько-польське поєднання стало доконаним фактом [39].

Весною наступного року у Польщі на найвищому державному рівні було організовано святкування 60-річчя акції “Вісла”. 27 квітня 2007 р. у Варшаві президенти України та Польщі в ході молитовної зустрічі, яка відбулася у Благовіщенській каплиці Президентського палацу, склали шану пам’яті українцям, які загинули та постраждали внаслідок переселень 1947 р. Тоді ж було проголошено Спільну заяву з приводу 60-тих роковин акції, в якій підкреслювалося, що українцям і полякам впродовж останніх років вдалося досягнути значного поступу у прагненні до примирення та пошуку спільної оцінки важкого і болісного минулого. При цьому зазначалося, що українсько-польський діалог набув характеру широкого громадського руху [8]. Підтвердженням цієї тези можна вважати той факт, що невдовзі після варшавських подій, масштабне святкування акції “Вісла” відбулося у згадуваному Перемишлі [7].

Черговою знаковою подією у площині українсько-польського примирення стало вшанування жертв села Гута Пеняцька на Львівщині. 28 лютого 1944 р., гітлерівці у відповідь на загибель декількома днями раніше кількох поліцейських спалили в селі більше 150 будинків та знищили кілька сотень мирних жителів-поляками. Оскільки за різними версіями українці могли спровокувати німців, брати участь у першому нападі на село (23 лютого) або ж брати задіяними у знищенні села довкола цієї трагедії довгий час в обох країнах точилися запеклі дискусії в засобах масової інформації та під час “круглих стлів” і громадських обговорень. У 65-ту річницю трагічної події Віктор Ющенко та Лех Качинський взяли участь у поминальних заходах та поклали вінки до пам’ятних знаків на місці, де колись стояло село [11; 25].

Станом на другу половину 2010 р. доводиться контактувати, що рівень співпраці між Україною та Польщею дещо знизився. Наразі не можна похвалитися чисельними офіційними візитами на найвищому рівні, тоді як в попередні роки траплялося, що президенти обох держав зустрічалися мало не щомісяця. Зміна керівників обох країн, відмова України від євроатлантичних прагнень, активізація стосунків з Російською Федерацією об’єктивно зумовили деінтенсифікацію міждержавного діалогу. Однак з іншого боку, заплановані

на кінець вересня – початок жовтня зустрічі президентів та прем'єр-міністрів України і Польщі, спільне проведення Євро-2012, зростаюча економічна співпраця між двома країнами, активні стосунки духовенства, науковців, політиків, молоді дають підстави сподіватися на подальший конструктивний діалог та поглиблення співробітництва у всіх сферах життя [26; 33].

Однозначно немає альтернативи остаточному примиренню та поєднанню українців та поляків, встановленню найтісніших добросусідських стосунків на рівні стратегічного партнерства між обома країнами і в цьому контексті яскравим прикладом може служити наприклад Франції і Німеччини, народи яких впродовж II половини XIX – II половини XX ст. розділяли здавалося б нездоланні суперечності і протистояння між якими значною мірою зумовили початок як I та II світових воєн.

У жовтні 2009 р. у одному із своїх інтерв'ю генеральний консул Республіки Польща у Львові Іжегож Опалінський слушно зазначив: “В історії українсько-польських стосунків є моменти, котрі будять емоції” [10]. Вони є у стосунках практично всіх сусідніх народів. Однак робота, проведена впродовж останніх двадцяти років українцями та поляками на різноманітних рівнях засвідчує значний поступ у подоланні упередженостей, які мають історичне коріння і вказує на цілком реальне остаточне примирення в же у найблищій час. Для цього потрібно відмовитися від спекуляцій на проблемних питаннях, не переносити їх політичну площину та не піддаватися на провокації.

Та нація має шанс на майбутнє котра пам'ятає минуле, робить з нього висновки для того щоб не допуститися повторення помилок, але ж живе сучасними реаліями. Нажаль доводиться констатувати, що у обох державах існують політичні сили, які прагнуть зіграти на емоціях людей, для яких складні сторінки українсько-польської історії це щось особисте, і отримати від цього якісь дивіденди. З іншого боку, доволі часто у протистоянні між двома народами зацікавленою є третя сторона. І тут постає риторичне питання: – на які кроки заради поглиблення або ж продовження у часі протистояння вона готова піти.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов А.В. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991 – 2002 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tovtry.km.ua/en/history/statti/dialog.html>
2. Байор Піотр. Дорогою стратегічного партнерства // Політика і час. – 2007. – № 6.
3. Богуміла Бердыховська. Зустріч над могилами? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/berdychowska.htm>
4. Борковський Антін. Президенти України і Польщі відкрили цвинтар Орлят і меморіал воїнам Української Галицької Армії // Україна молода. – 2005. – № 116. – 25 червня.

5. Борковський Антон. Поєднання у скорботі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/borkovskij.htm>
6. Відкритий лист з приводу 60-річчя збройного українсько-польського конфлікту на Волині // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/vidkr-lyst.htm>
7. Вшанування 60-й річчя виселення в Варшаві // Ватра. – 2007. – № 3 (58).
8. Гаврилюк Юрій. Прагматизм добросусідства проти історичної злопам'ятності // Над Бугом і Нарвою. – 2008. – № 2 (96) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nadbugom.free.ngo.pl/art_1304.html
9. Іжегож Мотика. Поляки й українці між Волинню й Віслою // Критика. – 2010. – ЧЧ. 5-6 (151–152).
10. Іжегож Опалінський: В історії українсько-польських стосунків є моменти, котрі будять емоції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/politic/6298.html>
11. Гута Пеняцька // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brama.lviv.ua/index.php/forum/topic/118>
12. Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_176
13. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_172
14. Єгорова Ірина. Довгий шлях до порозуміння // День. – 2006. – № 76. – 16 травня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/162070>
15. Заява Верховної ради України з нагоди 60-ї річчя Волинської трагедії // Юснна історія. – 2003. – № 3-4 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wjrhistory.ukrlife.org/3_4_03_2.htm
16. Із Спільної заяви Президента України і Президента Республіки Польща “Про примирення — в 60-у річчю трагічних подій на Волині” (11 липня 2003 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/10560412/politologiya/iz_splnoyi_zayavi_prezidentiv_ukrayini_respubliki_polscha_do_porozuminnya_yednannya
17. Кіндрат Кирило, Трохимчик Степан. Українсько-польські стосунки на зламі століть. – Львів, 2002. – 112 с.
18. Львів уперше прийняв українсько-польську конференцію істориків-конфліктологів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://daily.lviv.ua/news/16493?module=write_about_lviv&view=137
19. Маковський Сергій. Українсько-польські відносини: уявне та реальне // Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць. – Вип. 86. Частина II. – К., 2009.
20. Мірус Степан. Спроба примирення в Павлівці на Волині // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nslowo.free.ngo.pl/podija/Sproba_prymutennia_w_Pawliwci.htm
21. Міжнародний науковий семінар “Україна-Польща: Важкі питання” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/news/news/?newsid=18>
22. На Личаківському цвинтарі знову молилися спільно // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.ugcc.org.ua/viewtopic.php?f=2&t=186>
23. Перейма Наталя. Український напрям у зовнішній політиці Польщі: проблеми

становлення // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2006. – Вип. 18.

24. Послання Папи Римського Івана Павла II до учасників урочистостей з нагоди вшанування пам'яті жертв українсько-польського конфлікту на Волині та в Галичині у 1943 – 1944 роках // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/news/news.php?id=1394>

25. Президенти України та Польщі вшанували жертв репресій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kijow.polemb.net/index.php?document=2094>

26. Президенти України та Польщі зустрінуться 1-2 жовтня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/09/08/243995>; Інвестиційне співробітництво між Україною та Республікою Польща (8 місяців 2010 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrexport.gov.ua/ukrukr/4708.html>

27. Сардачук П. Д., Сагайдак О. П. України у двосторонніх міжнародних відносинах (кінець ХХ – початок ХХІ століть): Навч.-довід. посібник. – К., 2005.

28. Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_088

29. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?code=616_005

30. Терещук Галина. Микола Рябчук, Яцек Куронь та українсько-польський батальйон – цюгоричні лауреати // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/kapitula/kapitula.htm>

31. Тернова Нея. Спільна трагедія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/publicystyka/publicystyka.php?id=1397>

32. Ткачук Марина. Павлокома. Пробачити, але не забути // Україна молода. – 2006. – № 86. – 16 травні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/672/158/24426/>

33. Янукович зустрінеться із президентами Росії та Польщі // Дзеркало тижня. – 2010. – 8 вересня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.dt.ua/news/29084>.

34. Римський // Поступ. – 2001. – № 92 (750). – 16-17 червня // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/010616/92_1_3.html

35. Beata Surmacz. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. Lublin: UMCS 2002.

36. Bogumiła Berdychowska, Grzegorz Motyka. Akcja „Wisła” - nieuzasadniona represja // Rzeczpospolita. – 2007. – № 100 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rzeczpospolita.pl/dodatki/plus_minus_070428/plus_minus_a_14.html

37. Gibas-Krzak Danuta. Ukraina między Rosją a Polską. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2006.

38. Jerzy Jastrzębowski, „Węzeł przemyski” // Rzeczpospolita. – 1996. – 20 lipca // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://new-arch.gr.pl/artukul/99776_Wezel_przemyski.html

39. Przybylski Roman. Stosunki polsko-ukraińskie // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wosna5.pl/stosunki_polsko_ukrainskie

40. Władysław Gill, Norbert Gill, Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989-1993. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 1997.

Анатолій Васюк

Сучасні українсько-польські відносини: гуманітарно-культурний вимір

У якісно нове русло відносини між державами пострадянського і пост-соціалістичного простору перейшли під впливом геополітичних змін на карті Європи на рубежі 80 – 90-х років ХХ століття. За обсягом і потужністю двосторонніх контактів України з країнами Центрально-Східної Європи українсько-польські відносини є найбільш динамічними та багатоплановими. Як відзначає відома українська дослідниця Л. Д. Чекаленко, «вони мають свою глибоку історію, досвід розбудови за радянських часів, а також широкий діапазон стратегічного партнерства сьогодення» [7, с. 77]. Важливе місце у всьому їх спектрі займають відносини в галузі культури. На це звертають увагу численні науковці, з-поміж яких відзначимо Я. Ісаєвича, П. Сардачука, О. Сагайдака, В. Моцока, К. Лишка, Я. Ольховського. Водночас, необхідно зауважити, тільки фрагментарно розглядалися українсько-польські культурні відносини на початку останнього десятиліття. Тому ми ставимо за мету окреслити основні напрямки співробітництва між Україною та Польщею у сфері культури в 1990-2010 рр. і вказати на перспективні аспекти такої співпраці в новітніх реаліях.

Необхідно відзначити, що договірно-правова база українсько-польських культурних відносин була закладена ще в 1990-х роках, у тому числі фундаментальними угодами міждержавного рівня. Їх аналіз, як і вивчення інших офіційних документів зовнішньої політики Республіки Польща в царині відносин зі східними сусідами у період кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. переконали, що в їх основу покладено теоретичні засади, опрацьовані свого часу паризькою «Культурою», насамперед в особі її редактора Єжи Гедройца, й іншими прихильниками незалежної України. 7 вересня 1990 р. Сенат Республіки Польща, прийняв ухвалу стосовно східної політики. Вона базувалася на двох основоположних позиціях: по-перше, визнання сучасних кордонів Республіки Польщі непорушними й остаточними, що мало закрити тему складних порухів минулого; по-друге, підтримки устремлінь радянських республік до незалежності, причому особливо підкреслювалося значення розвитку взаємин із сусідніми Литвою, Білоруссю й Україною. У жовтні 1990 р. міністр закордонних справ К. Скубішевський відвідав Білорусь, Україну і Росію. 13 жовтня у Києві була підписана Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин, яка була складена за зразком взаємин двох суверенних держав.

Кшиштоф Скубішевський – перший міністр закордонних справ у посткомуністичній Польщі – так визначив завдання польської політики у східному напрямку:

1) підтримка переходу до демократії на Сході, включаючи створення ринкової економіки, підтримки незалежної державності наших східних партнерів, сприяння стабільності на всій території пострадянського простору на основі поваги міжнародного права;

2) активні відносини зі своїми сусідами, і – в залежності від обставин і в належній мірі – з несвропейськими членами Співдружності Незалежних Держав і країнами, що не входять до спільноти;

3) створення економічних зв'язків, що ставить перед нами вимоги також перед лицем економічної експансії інших країн, у східному напрямку;

4) розвиток контактів між людьми, особливо молоддю. Розвиток культурного і наукового співробітництва;

5) захист і підтримка поляків на Сході на основі договірних зобов'язань і міжнародних стандартів, зокрема, НБСЄ;

6) співробітництво в рамках регіональних груп, особливо в Раді держав Балтійського моря, у якій членом є Росія (Польща також підтримує в ній інтереси Республіки Білорусь). Задучення східних країн до спеціальних груп та проблемних груп, Центральноєвропейської Ініціативи. Польща повинна підтримувати зусилля України (поряд з Румунією) по приєднанню до ЦЕІ [8].

Підкреслимо також важливу засадничу роль Договору між Україною та Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини та співробітництво від 18 травня 1992 року та Спільної заяви Президентів обох держав «До порозуміння і єднання» (20 травня 1997 року). Вони послужили основою розвитку та реалізації низки проектів у наукових, освітніх, гуманітарних напрямках.

Для поглиблення двосторонніх зв'язків особливе значення мав офіційний візит в Україну Президента Польщі Л. Валенси (24-25 травня 1993 р.), одним із головних результатів якого стало створення Консультаційного комітету Президента України і Президента Республіки Польща. До завдань Комітету належить консультації з питань багатосторонніх та регіональних контактів, а також визначення напрямків співробітництва на міжнародній арені; стимулювання розвитку співробітництва в політичній, економічній, науковій, культурній та інших галузях, а також організація під егідою Президентів України та Республіки Польща конференцій і зустрічей, які сприятимуть зближенню народів обох держав.

Водночас треба звернути увагу на конкретні документи і справи у сфері культурно-гуманітарної співпраці. Протокол про співробітництво між міністерствами культури України і Польщі від 6 вересня 1991 р. став першим документом, що був підписаний після проголошення Верховною Радою незалежності України 24 серпня 1991 р. В угоді вперше чітко сформульовані

напрямки українсько-польської культурної діяльності. Це, по-перше проведення спільних культурних заходів, що включає поїздки діячів культури, обмін артистичними колективами, фондами музеїв; по-друге, створення умов для розвитку культур національних меншин: української – у Польщі, польської – в Україні; по-третє, співпраця безпосередньо на рівні воєводств, міст, окремих культурних організацій і об'єднань.

18 травня 1992 р. між міністерствами освіти України та Польщі була укладена Угода про співробітництво в галузі науки та освіти. На її виконання спільна українсько-польська комісія експертів почала працювати над удосконаленням змісту підручників з історії та географії для загальноосвітніх шкіл, а також з мови і літератури для закладів з польською мовою навчання в Україні та українською – у Польщі. Було домовлено про сприяння навченню польської мови і розвитку полоністики, зокрема в Львівському університеті імені Івана Франка та Дрогобицькому педагогічному інституті. Окрім того, сторони погодилися проводити раз на рік зустрічі на рівні заступників міністрів освіти для вироблення більш конкретного плану дій.

По висхідній лінії розвивається наукове і культурне співробітництво України і Польщі. Ще в травні 1992 р. був підписаний протокол про тимчасове врегулювання питань взаємного визнання еквівалентності документів про закінчення середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також документів про присудження вчених ступенів та звань. Уже в нових реаліях 11 квітня 2005 р. Україна і Польща підписали угоди про академічне визнання документів про освіту і наукові ступені, а також про співробітництво в сфері інформатизації.

У квітні 1995 р. була парафрована, а у вересні підписана нова Угода про співпрацю між міністерствами освіти Польщі і України. В Україні на кафедрах славистики та полоністики кількох університетів викладається і вивчається польська мова і література. Кафедри українистики п'яти вищих навчальних закладів Польщі готують фахівців з української мови і літератури. У Києві діє центр польської культури. Із жовтня 2001 р. у м. Люблін відкрито Європейський Колегіум польських та українських університетів, створений за ініціативою президентів України і Польщі. Урочиста інавгурація спільного нищого навчального закладу відбулася в Любліні 8 жовтня 2003 р.

Двосторонні українсько-польські науково-технічні зв'язки розвиваються на основі Договору між урядом України та Урядом республіки Польща про співробітництво в сфері науки і технологій (підписана 12 січня 1993 року). Відповідно до договору створено Українсько-польську комісію зі співробітництва в галузі науки і технологій, яка оголосила про початок дії Виконавчої українсько-польської програми співробітництва в галузі науки і технологій. У лютому 1997 р. було прийнято рішення про створення у Львові наукового центру Польської Академії наук, а у Варшаві – Наукового центру НАН України, що значно сприяє розширенню творчих контактів обох слов'янських на-

родів. Спільну виконавчу українсько-польську програму було затверджено на першому засіданні українсько-польської комісії з питань співробітництва в галузі науки і технологій у березні 1997 р. в Києві

Важливим для гармонізації українсько-польських стосунків було також укладення у березні 1994 р. Міжурядової угоди про охорону пам'ятних місць і поховання жертв воєн і політичних репресій. У липні 2003 р. Президенти України і Польщі «склали іспит» з політичної мужності та відповідальності – підписали спільну заяву «Примирення – 60-ту річницю трагічних подій на Волині». Президентам України і Польщі також вдалося вирішити ще одне актуальне питання – відкриття Меморіалу воїнам Української Галицької армії і Польських військових поховань 1918 – 1920 рр. на Личаківському цвинтарі у Львові. Прагнучи зміцнювати українсько-польську злагоду на благо спільного європейського дому, В. Ющенко і О. Квасневський урочисто проголосили про українсько-польське примирення та порозуміння між народами України і Польщі.

Вагомим аспектом і свідченням демократичності українсько-польського культурного та гуманітарного співробітництва виступає взаємодія на рівні громадянського суспільства. У парламентах обох країн створена та працює українсько-польська та польсько-українська парламентські групи. Діє громадська організація «Українсько-польський/польсько-український форум», метою якою є сприяння і підтримка політичного, економічного та культурно-наукового співробітництва на рівні громадськості обох країн.

Розвиток українсько-польських культурних і гуманітарних взаємин на неофіційному рівні пов'язаний також із взаємодією польської національної меншини в Україні та української в Польщі. Українці згуртовані в цілий ряд суспільно-громадських об'єднань (понад 20), найбільшим з яких є Об'єднання українців у Польщі (ОУП). В свою чергу, інтереси поляків в Україні репрезентують понад 30 громадських об'єднань, що мають здебільшого схожі цілі – вивчення рідної мови, відродження національної самосвідомості та підтримки релігійного життя поляків, захист політичних прав польської меншини тощо. Представники двох найбільших польських громадських організацій – Спілка Поляків України і Федерація Поляків України у липні 1995 р. домовились про співпрацю в галузі культури та освіти.

Не менш вагомий поштовх справі українсько-польського порозуміння, співробітництва у всіх сферах, у тому числі культурно-гуманітарній, надав візит Іоанна Павла II в Україну 23-27 червня 2001 р. Підготовка до нього і організація перебування Папи Римського в Києві та Львові сприяли піднесенню авторитету нашої країни на міжнародній арені, зближенню сусідніх слов'янських країн. Свідченням цього стали рік Польщі в Україні (2004) та рік України в Польщі (2005), які пройшли під гаслом «Польща і Україна – разом у Європі». Вони посилили стратегічне партнерство між двома державами.

Рішення УЄФА Україні і Польщі надало право організації Європейських змагань з футболу в 2012 році. Це має надзвичайно велике значення для обох зацікавлених країн. Попри всі проблеми, пов'язані з підготовкою, організацією та проведенням Євро-2012, найважливішим елементом має бути підтримка по обидва боки кордону, а також і у всій Європі цієї важливої для обох держав і народів культурно-гуманітарної спортивної акції. Успішна організація такого заходу спільно з Польщею, яка є членом євроатлантичних (НАТО) і євроінтеграційних (Європейський Союз) структур, може помітно допомогти Україні у процесі реалізації закону «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики» від 2 липня 2010 р. [4], зокрема у сенсі євроінтеграційних прагнень нашої держави.

14 березня 2010 р. в Національній філармонії України відбулося урочисте відкриття року великого польського композитора і піаніста Фридерика Шопена з нагоди відзначення 200-річчя від дня його народження. За рішенням ЮНЕСКО 2010 рік проголошено Роком Шопена, патронат над яким взяв Європарламент і Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Янгланд. Україна також долучилася до міжнародного святкування: впродовж року по всій країні пройдуть понад 50 різноманітних заходів, присвячених Ф. Шопену, які були розроблені Міністерством культури і туризму України разом з Польським Інститутом у Києві.

На перспективу Польща і Україна 30 листопада 2009 р. підписали Протокол про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністерством культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009 – 2012 рр. У ньому, зокрема, підкреслювалося, що «Сторони сприятимуть культурному обміну між Україною та Республікою Польща, зокрема, реалізації культурних та мистецьких заходів за участі представників обох держав, обміну художніх колективів та візітам митців і представників культури у рамках міжнародних фестивалів, культурних заходів або на запрошення іншої Сторони» [5].

Серед питань українсько-польського культурного співробітництва зверталася і звертається підвищена увага на такі:

1. доцільність роботи спільної комісії експертів із питань перегляду змісту підручників з історії та географії;
2. вивчення істориками важких сторінок українсько-польського минулого;
3. охорона та збереження пам'яток культурної спадщини;
4. інвентаризація пам'яток культури і можливість їх передання на взаємних засадах відповідно до домовленостей;
5. забезпечення умов для розвитку культури національних меншин;
6. погодження та реалізація спільних освітніх і наукових планів та проєктів;
7. розвиток відносин у галузі кіно, театру та художньої творчості;

8. поширення інформаційно-культурних контактів і зв'язків;
 9. вплив через культурні зв'язки на зміни свідомості та сприйняття світу (вплив ЗМІ, використання нових інформаційних технологій, поширення художніх фільмів, витворів традиційного мистецтва тощо).

Водночас не можна оминати увагою очевидний факт наявності низки проблем як в українсько-польських відносинах загалом, так і в галузі культурного і гуманітарного співробітництва зокрема. У цьому контексті хочемо відзначити такі найуразливіші «зони напруження»:

по-перше, розходження у підходах українських і польських істориків до оцінки багатьох сторінок спільного історичного минулого обох народів (особливо це стосується Національної революції середини XVII ст., українсько-польських відносин після Першої світової війни, волинської трагедії 1943 – 1944 рр., операції «Вісла» 1946 – 1947 рр. тощо) [1, с. 6 – 8];

по-друге, проблема національно-культурної ідентичності в умовах європейської інтеграції: втрачаючи орієнтири національної ідентичності, громадяни втрачають частину ціннісних надбань духовного порядку в результаті формування нових видів культурно-ціннісних орієнтацій (останні поширюються в результаті культурного проникнення) [див.: 3];

по-третє, важливим моментом як для культурної, так і для національної ідентичності обох держав є не лише фактори певної схожості, але й диференціації, культурної різниці й інакшості [див.: 6, с. 56];

по-четверте, пошуки адекватної оцінки позитивної взаємодії та взаємовпливів внаслідок включення в інтеграційні та глобалізаційні процеси культури обох держав;

по-п'яте, взаємодія та взаємовплив культур виступають як позитивним, так і руйнівним чинником, оскільки окрім збагачення культурні запозичення (зокрема, для України) поступають у видозміненому мутаційному вигляді й не завжди відповідають внутрішньополітичним державним і суспільним процесам розвитку [2, с. 249]. Водночас для України брак культурної ідентичності означає нестачу інституцій «політичної нації» [9, с. 18].

Загалом сфера українсько-польської культурної взаємодії не лише має важливе значення у контексті міждержавного співробітництва, але й яскраво підтверджує істину, що певні проблеми можна вирішити лише за допомогою механізмів співпраці у галузі культури та гуманітарних відносин. Тому першочерговим завданням українсько-польських відносин на найближчу перспективу є ще більше розширення контактів між громадськістю обох держав. Водночас подальший розвиток українсько-польського стратегічного партнерства, яке має величезний потенціал, сприятиме підвищенню добробуту та культурному збагаченню народів України і Польщі, утворенню стабільності та перспективного культурно-гуманітарного співробітництва в регіоні Центрально-Східної Європи.

Джерела та література

1. Ісаєвич Я. Українсько-польські відносини: спадщина історії і суспільна свідомість / Я. Ісаєвич // Україна – Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2.: Депортації 1944 – 1951. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2007. – С. 294
2. Клименко О. А. Культурний вимір глобалізації: взаємообумовленість виникнення і тенденції зростання / О. А. Клименко // Політологічний вісник. – К., 2008. – Вип. 36. – С. 246 – 252.
3. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К., 2002.
4. Парламент принял закон «Об основах внутренней и внешней политики» 02 июля 2010 г. – (Електронний ресурс). Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/2010/07/02/697626.html>
5. Протокол про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009 – 2012 рр. – (Електронний ресурс). Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_140
6. Титар О.В. Сучасні проблеми національно-культурної ідентичності / О. В. Титар // Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність. – Х.: Харківський національний пед. ун-т ім. Г. Сковороди, 2008. – С. 55 – 58.
7. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник / Л. Д. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – С. 712.
8. Nadrzędne cele polityki zagranicznej RP. – (Електронний ресурс). Режим доступу: http://www.bryk.pl/teksty/studia/historia/xx_wiek/9510-nadrz%C4%99dne_cele_polityki_zagranicznej_rp.html
9. Olchowski J. Kulturowo-cywilizacyjna tożsamość Ukrainy / J. Olchowski // Ukraina w stosunkach międzynarodowych / Pod red. M. Pietrasia i T. Kapuśniaka. – Lublin: UMCS, 2007.

Ірина Патлашинська

Українсько-польське співробітництво у сфері миротворчої діяльності

В статті розглянуто процес становлення та розвитку українсько-польського співробітництва в військово-технічній сфері. Висвітлена міжнародно-правова база співробітництва, проаналізовано процес створення та діяльності україно-польського миротворчого батальйону.

Ключові слова: двостороннє співпраця, військове співробітництво, миротворча діяльність, УКРПОЛБАТ, НАТО, ООН, особовий склад.

UCRAINIAN-POLISH COOPERATION IN PEACEMAKING SPHERE

The process of development of Ukrainian-Polish cooperation in military-technical sphere is investigated in the article. The collaboration international legal base is highlighted, the process of creation and functioning of Ukrainian-Polish peacemaking battalion is analysed.

Key words: bilateral cooperation, military collaboration, peacemaking activity, Ukrainian-Polish peacemaking battalion, NATO, UNO, personnel.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що протягом багатьох століть долі українського та польського народів були нерозривно пов'язані між собою, а динаміка зростання співробітництва на сучасному етапі у всіх сферах дає надію на корисну для обох держав співпрацю. За останні три роки двостороння торгівля з Польщею виросла з 2,5 млрд. дол. США (за 2006 р.) до 7 млрд. дол. США (за 2009 р.). При цьому, Польща вийшла з п'ятого на третє місце серед торговельно-економічних партнерів України (після Росії і Німеччини). За цей час більше, ніж у 3,5 рази зросли обсяги польських інвестицій в українську економіку і зараз вони становлять близько 700 млн. дол. США [6]. Наведені статистичні дані говорять про важливість подальшого поглиблення двосторонньої співпраці в багатьох сферах, зокрема, у військово-технічній.

Україно-польському співробітництву присвячена ціла низка праць відомих дослідників, які фахово та глибоко аналізують більшість сфер міждержавних відносин, але проблеми двостороннього військово-технічного співробітництва висвітлено відносно не повно. Ми можемо виділити праці вчених центру ім. Разумкова, а також праці М. Гончаренка, Г. Корчинського та ін [3;4]. Однак ці дослідники як правило не наводять документальної бази, що не дозволяє зробити виважені та ґрунтовні висновки.

Отже, метою даної статті є розгляд процесу становлення та розвитку україно-польської співпраці в військово-технічній сфері, а також створення

українсько-польського спільного миротворчого батальйону та особливостей його діяльності. В зв'язку з поставленою метою виділяємо наступні завдання нашого дослідження:

- огляд міжнародно-правової бази співробітництва у відповідній сфері;
- окреслення становлення україно-польського співробітництва в військово-технічній галузі;
- аналіз сучасного стану співпраці;
- аналіз створення та діяльності українсько-польського миротворчого батальйону (УКРПОЛБАТ).

Договірно-правова база двостороннього військового співробітництва спирається передусім на Великий договір 1992 року. Після його укладання 18 травня 1992 р. було підписано та набуло чинності понад 100 міждержавних, міжурядових та міжвідомчих чинних двосторонніх документів. В Договорі між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво було зазначено, обидві країни зобов'язуються в нових політичних умовах розвивати відносини в дусі дружби, співробітництва, взаємної поваги, взаєморозуміння, довіри і добросусідства на основі міжнародного права, в тому числі принципів суверенної рівності, незастосування сили або погрози силою, непорушності кордонів, територіальної цілісності, мирного врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи, самовизначення народів, поваги прав людини і основних свобод, сумлінного виконання міжнародно-правових зобов'язань. Україна та Польща визнали непорушними існуючі і позначені на місцевості кордони між ними і підтвердили, що не мають жодних територіальних претензій одна до однієї і не висуватимуть таких претензій в майбутньому. Було також підкреслено, що країни проведуть систематичні консультації з проблем міжнародної безпеки на всіх рівнях та розвиватимуть взаємовигідне військово-співробітництво на основі окремих угод [7].

Відповідно 3 лютого 1993 року була підписана Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військово-співробітництво, яка вже двічі була пролонгована. В цьому документі вказувалося, що Україна та Польща здійснюють співробітництво на принципах рівноправності, партнерства і взаємної вигоди. Сторони погодились, що співробітництво охоплює такі головні галузі: роззброєння та заходи зміцнення довіри, співробітництво в забезпеченні взаємної, європейської та міжнародної безпеки; організаційні структури, проблеми керівництва міністерством оборони командуванням збройними силами, а також комплектування військ у мирний час; навчання штабів і військ; тилове і технічне забезпечення військ (логістика), співпраця між ремонтними підприємствами; соціальні питання, виховна і культурна діяльність у збройних силах; правова діяльність у збройних силах; науково-дослідницька діяльність у збройних силах; питання співробітництва військ протиповітряної оборони, авіації та

військово-морських сил; питання військового зв'язку, принципи його організації, а також використання технічних засобів; військова топографія та геодезія; спорт, туризм, відпочинок, санаторно-курортне лікування; участь збройних сил у вирішенні завдань цивільної оборони та охорони навколишнього середовища. Основними формами співробітництва були визначені: офіційні візити і робочі зустрічі на рівні міністрів оборони, начальників головного і генерального штабів, командуючих військовими округами, родами військ та інших представників, що займають керівні посади в міністерствах оборони та збройних силах; офіційні візити кораблів військово-морських сил; консультації, обмін досвідом, конференції, симпозиуми, семінари та виставки; підготовка офіцерів у військових вузах, а також курси, спеціальне стажування та фахова практика; обмін інформацією, в тому числі інформацією (демонструванням) про зразки озброєння та військової техніки, що пропонуються для оснащення армій обох країн; візити в штаби і військові частини збройних сил, а також навчальні екскурсії слухачів військових вузів; взаємні запрошення спостерігачів на тактичні навчання військ [8].

Спиралючись на вказану угоду, Україна та Польща співпрацювали у таких напрямках: подальший розвиток співробітництва у відповідності до вимог концептуальних засад; спільний перегляд підходів до військово-технічного співробітництва з метою його активізації; опрацювання можливості залучення польських викладачів та навчання польських військовослужбовців на Курсах підготовки офіцерів багатонаціональних штабів, які є структурним навчальним підрозділом Національної академії оборони України, і здійснюють підготовку офіцерів для їх подальшої діяльності, що пов'язана з питаннями співробітництва з НАТО, підготовки та проведення операцій з підтримки миру (ОПМ); подальше спільне виконання українсько-польським миротворчим батальйоном місії у складі сил КФОР; пошуки шляхів активізації співпраці з країнами Вишеградської групи; подальший розвиток багатостороннього співробітництва у военній сфері за схемами: Україна-Польща-США, Україна-Польща-Велика Британія, Україна-Польща-Канада; українсько-польське співробітництво у складі Стабілізаційних сил в Іраку (в 2003-2005 рр.); співробітництво в галузі радіаційного, хімічного та бактеріологічного захисту; в галузі знищення протипіхотних мін; в галузі ліквідації наслідків, пов'язаних з викидом до атмосфери (екологічне забезпечення); в галузі надання допомоги в сертифікації та виробництві по стандартам НАТО [1].

Україна однією з перших приєдналася до Програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) та, попри всі об'єктивні та суб'єктивні труднощі, зарекомендувала себе її активним учасником. Одним з найбільш перспективних напрямків співпраці в рамках згаданої Програми є створення спільних миротворчих підрозділів.

Спільний українсько-польський батальйон миротворчих сил був створений у 1995 році згідно з домовленістю між Міністрами оборони України

та Республіки Польща на базі Прикарпатського та Краківського військових округів. 26 листопада 1997 року під час зустрічі міністрів оборони України і Республіки Польща підписано Угоду між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі у міжнародних миротворчих та гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій. Польща остаточно ратифікувала Угоду 20 квітня 1999 року. Українська сторона – 6 квітня 2000 року.

Батальйон носить ім'я гетьманів Петра Сагайдачного та Яна Кароля Ходкевича, які відіграли визначну роль у поглибленні взаємовідносин між польським та українським народами [3].

31 березня 1998 року було закінчено процес формування обох частин УКРПОЛБАТУ. Частина досягла повної оперативної готовності вже на початку 1999 року. Відповідно до вищезазначеної Угоди, батальйон може використовуватися:

- у міжнародних місіях із мандатом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй;

- у міжнародних місіях, організованих будь-якою організацією, що відповідає за підтримку миру та безпеки у світі згідно до параграфа

№ 8 Статуту Організації Об'єднаних Націй;

- у міжнародних силах, сформованих зі згоди Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй [4].

Батальйон повинен бути готовий до участі в операції не пізніше ніж через 30 днів після запиту Організації Об'єднаних Націй.

Протягом 2000 року проведено низку робочих зустрічей щодо з'ясування питань практичного застосування українсько-польського миротворчого батальйону у складі КФОР у Косово. Так, з 7 по 8 березня 2000 року у польському місті Краків була проведена чергова зустріч представників міністерств оборони України та Республіки Польща. 22 березня 2000 року в м. Жешов (Польща) проведена зустріч на чолі з міністрами оборони України та Республіки Польща.

На зустрічах обговорювалась та узгоджувалась також низка питань щодо організаційно-штатної структури спільного миротворчого контингенту, його озброєння, оснащення, місця дислокації, розподілу завдань, принципів формування та ротації керівного складу. Шляхом проведення консультацій було узгоджено принципи формування спільного миротворчого контингенту.

З 24 по 26 квітня 2000 року в м. Яворів проходила чергова робоча зустріч представників Міністерства оборони України та Міністерства оборони Республіки Польща з метою подальшого погодження таких питань:

- завершення розробки організаційно-штатної структури батальйону;
- призначення офіцерів на керівні посади до спільного командування та штабу:

- визначення принципів управління підрозділами під час виконання миротворчих завдань;

- обговорення порядку підготовки підрозділів та термінів проведення спільних командно-штабних навчань і тактико-спеціальних навчань;

- визначення термінів готовності підрозділу для дій у складі КФОР;

- обговорення порядку переміщення та ротації;

- розгляд остаточної проекту технічної угоди [7].

У період з 6 по 9 червня 2000 року на базі 232 загальновійськового навчального Центру (Україна) було проведено сертифікацію української частини спільного підрозділу на спроможність виконувати завдання у складі багатонаціональних сил КФОР у Косово [3].

Далі, у 5-тиденний термін (з 15-го по 20-е липня 2000-го року) українська частина спільного миротворчого контингенту була розгорнута у складі сил КФОР у Косово. Її штаб та підрозділ тилового і технічного забезпечення розташовані у населеному пункті Рака, а 1 та 2 механізовані роти та підрозділи бойового забезпечення – у населеному пункті Брезовиця. Чисельність особового складу української частини батальйону складає 267 військовослужбовців.

З 25 липня 2000 року українська частина спільного миротворчого батальйону приступила до виконання завдань у зоні відповідальності. Основними завданнями української частини спільного підрозділу визначені:

- патрулювання у зоні відповідальності;

- чергування на блокпосту (Драйковцу);

- супроводження конвоїв з н.п. Штрбце до воріт № 5 (по вівторках та п'ятницях);

- охорона церков;

- несення служби на спостережних постах;

- охорона мостів (двох автомобільних та одного залізничного);

- охорона тунелю.

Підготовка особового складу батальйону проводиться згідно з «Програмою бойової підготовки миротворчих підрозділів», розробленою спеціально для батальйону, та відповідає усім міжнародним керівним документам, розробленим для миротворчих підрозділів.

Високої оцінки заслуговує рівень діяльності Українсько-польського миротворчого батальйону, спільна участь сторін у миротворчих операціях ООН (КФОР) (відбулося вже понад 13 ротацій особового складу), стабілізаційній місії в Іраку, а також регулярних міжнародних навчаннях („Козацький степ”, „Щит миру”, „Кленова арка”, „Співдружність”). Польська сторона надає консультативну допомогу в здійсненні військової реформи у напрям адаптації до стандартів НАТО. 9 серпня 2006 року начальники генеральних штабів ЗС України та Війська Польського підписали “Програму польських ЗС щодо

підтримки імплементації Цілей партнерства 2006 для України" (Program of the Polish Armed Forces support facilitating implementation of the Partnership Goals 2006 for Ukraine). В межах зазначеної програми проводяться стажування офіцерів командної ланки Міністерства оборони та Генерального Штабу України у відповідних інституціях польських ЗС. Ведеться робота над створенням українсько-польської військової частини транспортної авіації ВПС та спільної експедиційної бригади. Крім того, за допомогою польської сторони відбувається переговорний процес щодо включення українських підрозділів до Європейських сил військової жандармерії. Розпочалася робота щодо відновлення взаємовигідного військово-технічного співробітництва.

Таким чином, протягом останніх 17 років був накопичений вагомий досвід україно-польської співпраці в військово-технічній сфері. Цьому сприяли ґрунтовна міжнародно-правова база співробітництва у відповідній сфері, кооперація у вирішенні багатьох питань становлення та розвитку збройних сил, зокрема діяльність україно-польського миротворчого підрозділу, тісна взаємодія в межах Організації Північноатлантичного договору.

Список використаної літератури та джерел

1. Геремек Б. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі // Б. Геремек // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 45-49.
2. Санжаревський О. І. Українсько-польський миротворчий батальйон: історія переговорів та створення // О. Санжаревський // науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2007. – №1. – С. 62-65.
3. Гончаренко М. Українсько-польський миротворчий батальйон та перспектива його застосування у Центральній та Східній Європі / М. Гончаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/dosvid/nato.php?id=niss1.txt>.
4. Корчинські Г. Двостороння кооперація України та Польщі в сфері миротворчості/ Г. Корчинські [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukraine-poland.com/u/dosvid/nato.php?id=niss1.txt>.
5. Тодоров І. Я. Співпраця України та Польщі: військово-технічний вимір/ І. Тодоров [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/lipd/2008_3_4/todorov.htm.
6. Посол України в Польщі: Наша мрія, аби безвізовий режим запровадити ще до Євро-2012 [07.06.2009 10:47] Сайт інформаційної агенції УНІАН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-319511.html>.
7. Посольство України в Республіці Польща. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/29135.htm>.
8. Угода між Міністерством оборони України та Міністерством національної оборони Республіки Польща про військове співробітництво від 3 лютого 1993 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

Петро Сардачук, Олександра Сагайдак

Проблеми української громади в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1956 рр.)

Протягом століть українсько-польські стосунки, поруч з виявами взаємного порозуміння і співпраці, були наповнені також багаточисельними кровопролитними конфліктами, які мали трагічні наслідки як для українського, так і для польського народів. Ці конфлікти, як правило, виникали на україно-польському етнічному пограниччі, де мало місце національне афішування сусідніх народів, кожен з яких хотів бачити ці території у складі своєї держави.

Ще більше загострилися ці відносини в період другої світової війни та у перші післявоєнні роки. Незважаючи на активно пропаговану правлячими комуністичними режимами по обидва боки кордону тезу про непорушну «радянсько-польську дружбу», проблеми в україно-польських відносинах продовжували залишатися, хоча про них вголос і не говорили (поляки не відмовлялись від мрії про повернення т. з. «східних кресів» і Львова, а українці жалкували за Втраатою Надсяння, Західної Бойківщини і Лемківщини, Холмщини, Підляшшя; не загоювалася болюча рана україно-польського конфлікту на Волині та деяких місцевостях Галичини в 1942-1945 рр.; українці не забували паціфікацію і колонізацію міжвоєнного періоду, руйнування українською шкільництва, нищення православних церков і т. п.). Найболючішою раною, завданою українцям Польщі комуністичним режимом Польської Народної Республіки за згодою Кремля, була примусова депортація місцевого українського населення в рамках т. з. акції «Вісла» на північні та західні землі, які відійшли до ПНР згідно з Ялтинськими угодами про переділ післявоєнної Європи.

Питання майбутнього кордону між ПНР та СРСР були вирішені на Ялтинській конференції в лютому 1945 року. У протоколі конференції було записано, що східний кордон Польщі повинен проходити вздовж т. з. лінії Керзона *, з невеликими відхиленнями (5-8 км) в деяких місцях на користь Польщі. Як компенсацію за втрачені землі на сході, Польща одержувала відповідні території за рахунок Німеччини, звідки в брутальний спосіб депортувалося німецьке населення.

Внаслідок встановлення нового радянсько-польського кордону в межах Польщі опинилося майже мільйон українців Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя.

Порівняно з національною мозаїкою передвоєнної Польщі, де національні меншини становили 1/3 населення (в тому числі близько 6 млн. – українці), в ПНР ця кількість українського населення не становила для польської держави серйозної проблеми.

Фактичну чисельність українського населення ні в ПНР, ні в сучасній Республіці Польща встановити неможливо, оскільки під час післявоєнних польських переписів населення не враховувалась ані національність, ані рідна мова мешканців країни. Лише органи МВС мали такі дані, бо в анкеті на отримання посвідчення про особу (Dowód osobisty) була графа про національність.

Не дає чіткої картини національного складу населення Польщі і перший післявоєнний перепис, що проходив у лютому 1946 року, бо він не міг охопити основної маси українського населення, котре проживало на контр-олюваній Українською Повстанською Армією (УПА) території, яка була недоступною для переписних комісій. В часи німецької окупації на території т.з. Генеральної Губернії, східний кордон якої проходив уздовж післявоєнного радянсько-польського кордону, тут проживало 744 тис. українців.

* Лінія Керзона – умовна назва лінії, що проходила через Гродно-Ялівку-Немирів-Брест-Дорогуськ-Устилуг на захід від Рави-Руської, на схід від Перемишля аж до Карпат, запропонована міністром закордонних справ Великобританії лордом Дж.Керзоном у 1920 році як лінія поділу між воюючими Польщею і Радянською Росією.

Найдостовірнішою, на нашу думку, була саме ця цифра, тобто між 700-750 тис. чоловік, хоча деякі дослідники називають цифру і до 1,5 млн.¹.

На українських етнічних землях вздовж Бугу і Сяну протягом другої світової війни та в перші післявоєнні роки пройшли надзвичайно складні міграційні процеси, які зумовили значне зменшення тут українського населення:

– добровільна репатріація в 1939-1940 роках з Генеральної Губернії до УРСР близько 11 тис. осіб, хоча значна частина переселенців після німецької окупації України повернулася на рідні землі;

– вивіз молоді на роботу в Німеччину, де частина її загинула внаслідок воєнних дій та від хвороб, а частина залишилась на постійне проживання на Заході;

– мобілізація в 1944 році до Червоної Армії та великі людські втрати на фронтах;

– тисячі молодих людей загинули в лавах УПА, а десятки тисяч жителів міст і сіл – в результаті терору польського націоналістичного підпілля та каральних акцій Війська Польського;

– багато тисяч православних і т. з. «тутешніх» з Люблінщини та Підляшшя, які з приходом німців видавали себе за українців, після проголошення ПНР, боячись репресій з боку польської влади, зреклися свого українства.

Хоча можна говорити і про якийсь приплив українського населення до ПНР. Це зокрема:

– кілька тисяч українців, колишніх громадян Польщі, які вступили до створеної в СРСР польської армії, а також воювали в польських військових частинах на Заході, після війни залишилися на постійне проживання в ПНР;

– змішані подружні пари, які приїхали в Польщу разом з польськими репатріантами;

– особи, які залишилися на польській території внаслідок переміщення радянсько-польського кордону на схід від радянсько-німецької демаркаційної лінії 1939 року.

У липні 1944 року території, населені українцями, зокрема Холмщина, Грубешівщина, Ярославщина, Перемишльщина, були звільнені від гітлерівської окупації, але внаслідок наступу Червоної Армії опинилися в Польській державі, де встановлювалась т.з. народна, або комуністична, влада, у надзвичайно складному становищі. Слід відмітити, що поки ця територія, населена українцями, перебувала під управлінням військових органів Червоної Армії, тут зберігалась відносна свобода для українського населення. Так, наприклад, у Перемишлі до 1 жовтня 1945 року, тобто до дня передачі влади польській адміністрації, тут діяли дві українські середні школи (загальноосвітня і торговельна), мережа початкових шкіл. Але вже протягом першого року комуністична влада, прикриваючись нібито виїздом українців до УРСР, всі ці школи закрила².

Поведінка польської влади та громадськості, які вважали всіх українців німецькими колаборантами, створювала атмосферу напруження, в якій була неможлива будь-яка організація українського суспільно-культурного життя.

Перехід весною і влітку 1944 року з Галичини та Волині угруповань УПА для стримування польського терору на українських етнічних землях не дав позитивних результатів, зате «відплатні акції» польського підпілля спричинили паніку серед українського населення. Відомо, що вже від серпня 1944 року, тобто ще до підписання договору між ПНР і УРСР, жителі повітів Володава, Холм, Замостя, Томашів, Новий Сонч зверталися до польської влади з питанням про дозвіл на виїзд в Україну (майже одинадцять тисяч бажачих).

Становище незахищеного українського населення почало дещо поліпшуватись навесні 1945 року, коли набрала розмаху організація українського підпілля, а на основі місцевих кадрів були створені регулярні військові підрозділи самооборони. Їхні рейди мали пропагандистський характер. Крім демонстрації сили, їхнім завданням було показувати полякам антикомуністичне, а не антипольське вістря українських акцій і з допомогою листівок закликати їх до мирного співжиття та спільної боротьби проти комунізму.

Так, у зверненні українських повстанців до польського народу у вересні 1945 року говорилось: «Протягом останніх місяців дійшло до співробітництва між людністю польською і українською... спільна боротьба спря-

мовується проти більшовицьких окупантів і їх прислужників. Цей спільний фронт боротьби обох народів намагаються всіма способами розбити вожді Кремля руками зрадників польського народу... Одним із таких способів є терористично-грабіжницькі акції Війська Польського проти української людності». В іншій відозві лунав заклик до польських солдатів, «що вам винні українські селяни, яких ви примусово викидаєте з рідних хат, позбавляете життя... Ми проти вас і проти всього польського народу не воюємо»³.

Водночас новостворені сотні проводили збройні акції проти тих польських сіл, що були осередками антиукраїнських збройних угруповань.

Спроби командування УПА домовитися з керівниками польського підпілля не мали успіху, а спільна акція загонів УПА та організації «Свобода та незалежність» у травні 1946 року на Грубешів була майже винятковою подією і мала локальний поодинокий характер⁴.

Ще до закінчення другої світової війни як польське, так і українське населення було свідком зростаючого напруження між Сходом та Заходом і сподівалось на неминучість нового збройного конфлікту, який би зруйнував комуністичну систему.

9 вересня 1944 року в Любліні було підписано договір між Польським Комітетом Національного Визволення (тимчасовим урядом) та урядами Української та Білоруської РСР стосовно двосторонньої репатріації населення. З боку УРСР договір підписав Голова Ради Народних Комісарів Микита Хрущов⁵.

Переселення стосувалось, з одного боку, тих жителів СРСР польської та єврейської національності, які могли довести, що до 17 вересня 1939 року вони були громадянами Польщі, з другого – польських громадян «української, білоруської, російської та русинської національностей». Таким чином, уряд УРСР не забув, що частина лемків у Польщі називала себе русинами.

Інструкція від 21 вересня 1944 року, видана для польських репатріаційних органів, недвозначно стверджувала:

«Евакуація добровільна, тому не можна застосовувати примусу. Згоду на евакуацію можна висловити усно або письмово».

Всі витрати в обидві сторони, пов'язані з репатріацією, брав на себе радянський уряд, особливо зацікавлений у швидкому її здійсненні. Тому, незважаючи на ще триваючі воєнні дії та нестачу транспортних засобів, уже через місяць після підписання договору почали відправляти перші ешелони з переселенцями. Звільнивши Західну Україну від поляків, Кремль сподівався отримати вирішальний козир при встановленні радянсько-польського кордону на лінії Сян – Буг на післявоєнній мирній конференції. З іншого боку, з переселенням польських українців до УРСР здійснювалась давня мрія Росії контролювати все українське населення.

Не було таємницею, що Надсяння та Лемківщина – найзахідніші українські етнічні землі – відігравали важливу роль в структурі УПА, – уможливаю-

ючи зв'язок з антикомуністичним рухом у Польщі й Чехословаччині і навіть контакти з Заходом.

Територію, населення якої підлягало репатріації, було поділено на 15 районів. В них діяли змішані радянсько-польські комісії, завданням яких було:

- встановити кількість українців та русинів в ПНР;
- вести агітацію за виїзд в УРСР;
- збирати заяви на виїзд та реєструвати бажаючих;
- оцінювати вартість майна осіб, які подали заяви на виїзд;
- організувати транспорт для переселенців.

Неможливим виявилось встановлення детальної чисельності українського населення, тим більше, що багато українців, побоюючись переселення, видавали себе за поляків та римо-католиків. Агітація за виїзд не давала бажаних результатів, тому члени репатріаційних комісій вдавалися до різних форм тиску, водночас адміністративні органи наклали на селян ісліки податки, обіцяючи скасувати їх тим, хто добровільно зголоситься на виїзд. Коли стали відомі випадки насильного переселення окремих сіл і все настирливіше поширювались чутки про те, що метою договору між Варшавою та Києвом є переселення всіх українців до УРСР, колишній посол до Польської Сейму М.В.Вахнюк з Перемишля звернувся в травні 1945 року до МВС у Варшаві із запитом: чи під час переселення витримується принцип добровільності. Відповідь міністра була однозначною: репатріація добровільна і про будь-який примус не може бути й мови.

Непоодинокі приклади, коли українське населення Надсяння само домогалося переселення або зверталося до уповноваженого уряду УРСР у Любліні М.Підгорного з проханням приєднати ці землі до України⁶. На принцип добровільності переселення вказував і міністр оборони ПНР маршал М.Роля-Жимерський у своєму виступі на одній із сесій Крайової Ради Народової в січні 1946 року.

Іншої думки про цю справу польські науковці, які досліджували проблеми переселення. Спираючись на збережені документи, соціолог А.Квілєцький стверджував, що «в перший період репатріації (приблизно до вересня 1945 року) переважали добровільні виїзди, пізніше переселення набрало примусового характеру».

Підписавши договір про репатріацію, польська влада з невдоволенням спостерігала за повільними темпами переселення. До 1 лютого 1945 року, тобто до дня, коли згідно з радянсько-польським договором переселення мало закінчитися, виїхало лише 63 тисячі осіб. Внаслідок посилення тиску з боку адміністративних органів до кінця серпня переселено ще 160 тисяч. Ці результати Варшава знову-таки визнала незадовільними, оскільки за її підрахунками впродовж року переселенської акції виїхало 66,4% зареєстрованого на виїзд населення Люблінщини, і менш як 28% – Жешівши-

ни. Зробивши з цього відповідні висновки, польський уряд змінив тактику і проголосив, що населення хоче виїхати, однак не може цього зробити з огляду на терор з боку УПА. Під приводом «охорони селян перед бандами» було зосереджено військові загони, які зрозуміли намір свого уряду і почали виселяти всіх осіб української національності.

Українське село віднеслося до переселення вкрай негативно. Головним чинником, який вплинув на рішення більшості селян не виїжджати, був страх перед комуністами. Особливо вороже віднеслося до переселення лемки. Дослідниця післявоєнних міграційних рухів у ПНР Г.Лукаевич писала, що траплялися випадки, коли все населення разом з живим інвентарем тікало в ліси, іноді на словацький бік кордону, щоб перечекати там військову акцію, а потім поверталось до своїх сіл.

На етнічно змішаній території допомогу українцям надавали місцеві латинські священики, зацікавлені в тому, щоб у їхніх парафіях залишилися якнайбільше віруючих. Вона полягала у зміні метрики з греко-католицької на римо-католицьку, яку вважали доказом польської національності.

З метою дискредитувати противників виїзду в очах польського населення і влади активно поширювались чутки, нібито залишаються лише ті українці, які співпрацюють з «бандами», «польське підпілля погрозами, репресіями і фізичним терором визначало строки виїзду, виганяло населення з сіл, без огляду на пори року і погоду, а також можливості залізничного транспорту»⁷.

Антиукраїнська переселенська акція мала яскраво виражений плановий характер і відбувалася за негласною згодою, а іноді й підтримкою радянських репатріаційних комісій. Таким чином, Радянському Союзові вдалося:

- по-перше; загострити відносини між поляками та українцями, не допустивши до їхнього об'єднання для спільної антирадянської акції;
- по-друге, примусити частину українського населення шукати порятунку перед польським терором у представників радянської влади і зголошуватися на виїзд.

Не знайшов відгуку пересланий на Захід у жовтні 1945 року лист «До цілого культурного світу», який підписали представники всіх верств українського населення в ПНР. Посилаючись на гуманні принципи щойно створеної ООН, автори листа вказували на насильства польської комуністичної влади, апогеєм яких стало примусове виселення до УРСР⁸.

Командування УПА рішуче виступило проти переселення, усвідомлюючи, що, крім обов'язку захисту прав українського населення, йдеться про матеріальну базу та людські ресурси, без яких дії партизанського руху неможливі. Тому відділи УПА вдарили по комунікаційній системі, висаджуючи в повітря мости та залізниці, здійснювали напади на репатріаційні комісії й інше. Ці акції сповільнили темп переселення, хоча і не спинили його⁹.

Зрозуміло, що в хаосі неможливо було встановити точну кількість переселених. За офіційними даними уповноваженого уряду УРСР М. Рома-

шенка до 5 липня 1946 р. з ПНР до УРСР було переселено майже 483 тисячі українців, у числі 260 тисяч чоловік – з допомогою Війська Польського¹⁰.

Деякі польські дослідники стверджували, що найбільше переселенню опиралися лемки, які намагалися використати те, що в договорі від 9 вересня 1944 року, мова йшла про переселення осіб «української та русинської національності», і стверджували, що переселення їх не стосується.

Засуджуючи насильницьке переселення польських українців в УРСР. з 50-річної перспективи очевидним є те, що завдяки цій акції від колонізації врятовано багато тисяч українців. Масова асиміляція розкиданих по всій Польщі українців після акції «Вісла» є трагічним підтвердженням цієї тези. Безперечно, тут можна спекулювати, що, якби не було виселення до УРСР, можливо, польська влада не посміла б провести акцію «Вісла» та депортувати 1/4 млн. людей на західні землі. Про це можна сперечатись, пам'ятаючи, однак, що та сама влада прийняла рішення про виселення до Західної Німеччини майже 3 млн. німців і репатріацію з СРСР 1,5 млн. поляків. У перші післявоєнні роки переселенські акції у небачених досі масштабах були нормальним явищем. Поселені в основному на території Західної України, на місці репатрійованого до ПНР польського населення, переселенці з Польщі швидко вросли в новий ґрунт, а загартовані в боротьбі з поляками за збереження своєї національної ідентичності виявились національно стійким елементом, непіддатливим на русифікацію.

Чимало вихідців із Польщі стали видатними діячами української культури. Згадати хоча б ученицю Олекси Новаківського графіка С. Гебус-Баранецьку, скульптора П. Кулика, оперну співачку Т. Братківську, диригента С. Турчака, співачок сестер Байко, історика І. Красовського та багатьох інших.

Панує загальне переконання, що причиною брутального, санкціонованого правом безправ'я, відомого під назвою акції «Вісла» (акції «В»), під час якої відбулося примусове переселення українців Закерзоння на західні і північні землі Польщі, була діяльність УПА і смерть віце-міністра оборони ПНР генерала К. Сверчевського, який 28 березня 1947 року потрапив у пастку сотні командира Хріна під Балигородом. З метою виправдати перед світовою громадськістю незгідну з нормами міжнародного права депортацію українського населення з його прадідівських земель, польська влада висунула теорію, згідно з якою без переселення цивільного населення ліквідація УПА була неможлива.

Це твердження неважко спростувати, порівнявши декілька цифр. За даними польського командування, на початку 1947 року чисельність збройних загонів УПА на території ПНР (військового округу «Сян») без цивільної сітки не перевищувала 2,5 тисячі, а за даними Управління по боротьбі з бандитизмом МВС України (28.02.1947 р.) – 3353 чол.». Силам 20 сотень УПА, які вже давно не мали відповідного військового спорядження, протистояло об'єднання 7 дивізій оперативної групи «Вісла» (за польськими даними, близько 20 тис. сол-

дат), які володіли найновішими засобами зв'язку та підтримкою розвідувальної авіації. Не треба бути військовим, щоб зауважити велику диспропорцію сил і прийти до висновку, що за такої кількісної і технічної переваги можна було ліквідувати УПА, не вдаючись до негуманного переселення.

Звістка про смерть популярного генерала в час, коли військовий орган «Polska Zbrojna» постійно писав про переможні акції польського війська проти УПА, шокувала не лише комуністів, а й противників варшавського уряду, які поширили чутки, ніби Сверчевського, який не погоджувався з політикою Берута, вбили самі комуністи. З таким поглядом можна зустрітися в Польщі і сьогодні.

Безперечно, польські військові кола вже давно прагнули взяти реванш за невдачі Війська Польського у боротьбі з УПА. Військові вважали, що найкраще реабілітують себе швидкою розправою з УПА, тому позитивно прийняли директиву уряду про виселення українців, вважаючи, що це полегшило б виконання оперативних завдань.

Переселення великої маси людей не було для польської влади якоюсь новою концепцією: вона знала про переселення Сталіним у Сибір північно-кавказьких народів та кримських татар за “зраду” та співпрацю з німцями.

До того ж у неї був власний досвід у зв'язку з виселенням німців до Західної Німеччини та українців до УРСР. Дані польської розвідки про те, що основна маса українського населення підтримує УПА, не були безпідставними. Українське село було для повстанських сотень резервуаром людських ресурсів та матеріальною базою. Співпраця з цивільним населенням уможливляла організацію розвідки і зв'язку. Командування Війська Польського та міністерство безпеки добре пам'ятали про те; що серед українців їм ніколи не вдавалося створити свою розвідувальну мережу. Варшава була занепокоєна зростанням воєнних настроїв серед українського населення, на посилення яких вплинули виступи видатних західних політиків проти СРСР. Тон промов Черчілля у Фултоні та Бернса в Штутгарті вказував на початок політичної поляризації повоєнного світу, розбудивши серед населення захоплених комуністами країн нові надії. Часопис «Polska Zbrojna», усвідомлюючи моральне значення промови англійського політика для антикомуністичного підпілля, помістив статтю під промовистим заголовком “Черчілль зігриває бандерівців”.

Очевидно, що план переселення виник ще задовго до смерті генерала. На організованій центральною владою конференції 24 липня 1945 року під час розмов українських делегатів з представником польського уряду у Варшаві останній натякнув на можливість переселення українського населення на інші території Польщі.

Сучасний польський історик В. Серчик з цього приводу пише: “Багато тисяч українців змушено до переселення, посилаючись на необхідність віді-рвати українське підпілля від його підґрунтя, але в дійсності бажаючи роз-

бити компактні українські поселення і перешкодити солідарним спробам промовити на захист прав меншини”. В. Серчик правий, бо переселення відбувалось за суто етнічним критерієм.

Усе вказує на те, що причиною трагедії Закарпаття була не УПА, а давню виношувана польською владою концепція назавжди позбутися там українців. Реалізуючи її, українців позбавили власної території і розкидали невеликими групами серед польського населення так, щоб вони в майбутньому не змогли стати компактним організмом, здатним становити в державі національну меншину.

Позбавляв сну варшавських політиків “лемківський клин” у Карпатах, який доходив майже до Кракова. Польські дослідники не раз звертали увагу на етнічну ендегамію лемків, підкреслюючи, що польсько-лемківські подружжя були рідкістю, а мовний кордон впродовж останніх ста років майже не змінився. На думку багатьох поляків, які часто говорять про експансивність українців, нагадуючи при кожній нагоді, що сімдесят років тому Львів, а двісті п'ятдесят – і Київ, були польськими містами, виселення українського населення позбавляло українців у майбутньому аргументів для претензій на території по той бік Сяну і Бугу.

Інтенсивну підготовку до виселення українців Генштаб Війська Польського розпочав ще в січні 1947 р.: були підготовлені списки всіх українських та змішаних родин, виявлялися нелояльні до влади особи з числа інтелігенції та духовенства¹². Авторитетний польський дослідник Ришард Тожецький стверджує, що рішення про проведення операції

«Вісла» в лютому 1947 р. було ухвалено в Москві, а її план готував нарком внутрішніх справ УРСР С. Савченко¹³, а загальний план проведення операції «Вісла» координувався найвищими урядовими особами ПНР і СРСР. Так, тодішній посол РП в Москві Мар'ян Нашковський 18 квітня 1947 р. вручив ноту заступнику міністра закордонних справ А. Вишинському, в якій попереджалося, «що під час цього заходу небажані елементи будуть намагатися проникнути на територію СРСР» і висловлювалося прохання якомога щільніше закрити кордон¹⁴.

29 березня 1947 року Політбюро ЦК Польської робітничої партії, а 24 квітня 1947 р. Рада Міністрів ПНР прийняли рішення про проведення на теренах Південно-Східної Польщі військово-оперативної операції, надавши їй криптонім «Вісла»¹⁵. З цієї метою було створено спеціальну оперативну групу, яку очолив генерал С. Мосор. Перед командуванням групи, бойові дії якої почалися 24 квітня 1947 року, стояло два завдання:

– ліквідувати УПА;

– допомогти державним адміністративним органам переселити українське населення на західні та північні землі Польщі.

Реалізацію плану було доручено Державному репатріаційному управлінню, якому повинні були допомагати армія, міліція й органи безпеки. Те-

риторію акції «В», яка охопила 12 повітів Краківського, Жешівського і Люблінського воєводств, було поділено на чотири оперативні райони.

Переселення розпочалося 28 квітня 1947 року о четвертій годині ранку, а вже наступного дня на Захід від'їхали перші ешелони переселенців, їх спрямовували до одного з розподільних пунктів (Ольштин, Щецінек, Вроцлав, Познань), а звідти – до місць призначення.

Самі методи виселення були брутальними і жахливими. Зазвичай військово оточувало село на світанку, нікого не випускаючи, і давали 2-3 години, щоб зібрати нагромаджене за життя кількох поколінь майно, а часто і цей час обмежували. Допити, тортури, а навіть вбивства і підпали були звичайним явищем¹⁶.

Протягом перших шістьох тижнів переселено мешканців повітів Сянік, Лісько, Перемишль і Любачів, у червні – Ярослав, Грубешів, Томашів. У липні депортовано українців інших повітів. Згідно з директивами, родини, підозрювані у співпраці з УПА, мали бути поселені поодиночі, всі інші – не могли становити більш як 10% місцевого польського населення. Заборонено, поселяти їх у приморській та прикордонній зонах, поблизу воєводських міст.

Більшість польських дослідників замовчує існування концтабору Явожно неподалік від Катовіц.

31 липня 1947 року, після трьох місяців акції, коли основна маса українського населення була вже на Заході, наказом міністра оборони оперативну групу «Вісла» було розпущено. Характерним для тоталітарної системи є факт, що обидва винуватці проведеного далеко не гуманними методами переселення генерал Мосор та його заступник полковник Корчинський через три роки були заарештовані як «вороги народу» та засуджені на довічне ув'язнення. Г. Лукасевич, посилаючись на дані центрального військового архіву, подає, що від 29 квітня до 12 серпня 1947 року переселено 140 575 осіб. З них 3936 осіб, серед яких 823 жінки і 27 священників було направлено до табору праці «Явожно»; 315 осіб було засуджено, серед них 137 – до смертної кари. Впродовж 1947 року в різних місцевостях Польщі було засуджено до статі 372 українці¹⁷.

Через 9 років акція «Вісла» стала головною темою першого організаційного з'їзду Українського суспільно-культурного Товариства (УСКТ). Представник центральної влади міністр освіти В. Ярославський у своїй привітальній промові, хоча й не засудив акції «Вісла», бо, за його словами, без неї була неможлива ліквідація УПА, але засудив методи, якими її проведено. В липні 1957 року про акцію «Вісла» заговорили в польському парламенті під час дебатів, присвячених проблемам національних меншин.

Нечисленні польські голоси самокритики і публічного каєття затихли наприкінці короткого періоду лібералізації після жовтня 1956 року. Комуністична влада не зважилась на те, щоб визнати акцію «Вісла» результатом застосування принципу колективної відповідальності населення Закерзоня за діяльність УПА. Інша справа, що в такому випадку влада також не

сказала б правди, бо діяльність УПА була лише приводом до переселення, а не його причиною.

У умовах існування тоталітарних режимів ця варварська акція замовчувалась. Однак в епоху нових віянь постала життєва необхідність переосмислення і переоцінки спільного минулого для того, щоб зробити можливим будівництво спільного майбутнього. Важливим кроком на цьому шляху стало висудження польським Сенатом на початку 90-х років ганебної акції «Вісла».

Ліквідувавши за допомогою акції «Вісла» українську проблему, у Варшаві дедалі частіше почали говорити про однонаціональну Польщу, в якій уперше в її історії немає проблем національних меншин. На перший погляд, це твердження не було позбавлене логіки, бо тепер всі меншини становили нечисленні та малоактивні групи, розсіяні серед польського населення. Здавалося, що українці також зникли з демографічної карти ПНР. Розкидані по всій країні та залякані польським оточенням, вони часто відрікалися від українства.

Пропагуючи міф про однонаціональну Польщу, центральна влада довго недобачала українців. Автори цього міфу були переконані, що в результаті прискорених асиміляційних процесів сам час невдовзі розв'яже українське питання.

Старий метод цілковитого замовчування проблеми здавався владі найкращою тактикою. Однак на початку 50-х років з'явилися паростки руху, який увійшов в історію польських українців під назвою культурною підпілля, звернувши на себе увагу не лише органів безпеки, а й вищих партійних інстанцій.

Спочатку несміливо, а потім щораз відважніше українське населення почало організовувати своє культурне життя. Хрестини, весілля та похорони, Маланки і танцювальні заходи використовували для зустрічей з колишніми односельцями та знайомими для плекання рідного слова та пісні, для демонстрації національної спільності. В студентському середовищі виникали молодіжні групи, які відмовились від створення підпільної організації з огляду на органи безпеки і кинули гасло: бути організованими, не створюючи організації. Процеси 60-х років довели правильність такого рішення. Молодіжні гуртки поставили перед собою такі завдання:

- ознайомлювати молодих українців, особливо студентів, з українською проблематикою;
- проводити дискусії на українознавчі теми;
- розповсюджувати українські книжки.

До найактивніших осередків та студентських діячів належали: Гданськ (Г. Бабій, М. Козак), Щецин (С. Заброварний, М. Трухан), Краків (Я. Грицков'як, В. Мацко), Лодзь (І. Душкевич), Варшава (Б. Боберський, В. Бунда), Познань (М. Гасюк, П. Кравчук).

Виникла дещо незручна для комуністичної влади ситуація. Вона бачила пошквалювання напівлегальної діяльності меншини, незареєстрованої в жодній офіційній статистиці, крім картотек служби безпеки. Влада була змушена мобілізувати своїх інформаторів, вбачаючи в цьому культурному русі вплив українських націоналістів із Заходу.

Занепокоєна таким розвитком подій, Варшава вирішила перехопити ініціативу в українській справі, виявом чого стала видана у квітні 1952 року постанова політбюро ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП). Автори постанови визнавши національну та економічну дискримінацію українців (що, на їхню думку, використовують вороги соціалізму, які організували культурне підпілля); писали: «Становище українського населення слід змінити таким чином, щоб нормалізувати його господарське життя, залучити це населення до активного громадського життя та задовольнити його культурні потреби»¹⁸.

Видаючи цю гуманну постанову, партія «забула» про найважливіше: ліквідувати антигуманне розпорядження, згідно з яким переселені на Захід українці не могли змінювати місця проживання без згоди місцевої влади. Воно було скасоване лише через три роки, після того як 8 грудня 1954 року ліквідували міністерство безпеки.

Квітнева постанова лише незначною мірою вплинула на поліпшення становища українського населення: єдиним конкретним досягненням був дозвіл організувати при польських школах пункти навчання української мови та художні гуртки. Однак окремі партійні інстанції ігнорували цю постанову, і вона, фактично, залишалась лише на папері.

Намагаючись врятувати своє інтернаціональне обличчя, секретаріат ЦК ПОРП, посилаючись на постанови третього пленуму ЦК партії (1954 рік), на якому порушувалось питання національних меншин, видав у червні 1955 року звернення до партійних інстанцій, вказуючи на незадовільне виконання постанови 1952 року.

Зрештою, сам міністр освіти Ярославський визнав, що політика партії зазнала невдачі, заявивши: «Були рішення ЦК 1952 і 1955 років, однак треба сказати, що все те, що ми робили до цього часу, було неповним, не доведеним до кінця, зустрічалось з опором з боку бюрократів та людей злої волі».

Все-таки «бюрократи» та «люди злої волі» змушені були поступитися, зіткнувшись із прагненням українців до власного культурного життя, яке помітно посилювалось після смерті Сталіна (1953 рік) і з перспективою певної лібералізації в СРСР. За згодою влади почали спонтанно виникати хори та драмгуртки. Восени 1955 року група вроцлавських студентів-лемків створила культурну комісію, яка організувала у Вроцлаві і Лігніці зустрічі делегатів лемківського населення. Краківські студенти на початку 1956 року організували Гурток молодих українців при місцевому відділі Товариства польсько-радянської дружби. І таких прикладів багато.

Однак ці вияви ліберального ставлення місцевої адміністрації до переселенців мали половинчастий характер. Некоординована діяльність, коли кожна воєводська чи повітова рада діяла на власний розсуд, не знаючи, як далеко сягають її компетенції, мала хаотичний і непостійний характер. Водночас центральна влада усвідомлювала те, що адміністративні органи контролюють лише невелику частину того, що діється в українському середовищі. В зв'язку з цим ЦК ПОРП вирішив охопити в організаційні рамки українське життя в ПНР і створити з цією метою УСКТ (Українське суспільно-культурне товариство).

Однак органи місцевої влади застосували тактику, яка була нескладною, проте ефективною:

- подавати до публічного відома свідомо занижені статистичні дані про кількість вільних українських господарств;
- не допустити до виділення українцям земель виробничих кооперативів та нерентабельних державних сільських господарств, які були ліквідовані після жовтня 1956 року;
- отримавши інформацію про можливість повернення українця, негайно поселяти там польського селянина.

Місцеве польське населення, використовуючи пасивність локальної держадміністрації, протидіяло поверненню українців, застосовуючи силу, підпалюючи колишні українські господарства.

Жертвою боротьби за повернення на свої землі став перший голова УСКТ С.Макух, який своїми безкомпромісними виступами на захист прав переселенців почав заважати центральній владі і був змушений відійти. Невдовзі після його відходу зрікся членства в Президії УСКТ С.Сосна – один з головних викривальників махінацій органів влади. Жоден з заступників Макуха, який за комуністичним звичаєм «пішов з огляду на поганий стан здоров'я», вже не пробував так рішуче захищати права переселенців. Зрештою, зміна політичної ситуації в Польщі в зв'язку із закінченням періоду лібералізації не давала керівникам УСКТ колишньої свободи дій.

З метою припинити самовільні виїзди українських селян на Схід польський уряд провів енергійну акцію, одним з елементів якої мала стати нова кредитна політика. Було виділено державну допомогу в сумі 15 млн. злотих, яка призначалась на розвиток сільського господарства, ремонт старих та будівництво нових будинків.

З фінансового боку, ці кредити не були ефективною допомогою, однак надання допомоги лише українцям зміцнювало їхнє почуття національної гідності. З іншого боку, подаючи заяву на отримання кредиту, вони мусили офіційно визнати спою національність, чого досі публічно ніколи не робили.

Важливе значення для переселенців мала постанова Секретаріату ЦК ПОРП у квітні 1957 року, яка наголошувала на необхідності господарської стабілізації основної маси переселенців на Заході. На жаль, цей план ніколи

не був розроблений. Підтримуючи зусилля селян повернутися на свої землі, керівники Товариства головну увагу приділяли тим, хто був змушений залишитися на Заході. Однак після 1956 року акція «повернення на своє» набрала масового характеру. До липня 1958 року з заходу повернулося приблизно 20 тис. українців, з яких 80% – на Люблінщину.

Зокрема, з 9,5 тис. виселених з Люблінщини родин повернулося 3,8 тис, з 17 тис. виселених з Жешівщини повернулося лише 1 тис.²⁰.

Для основної маси українського населення боротьба за повернення на рідні землі закінчилась відчутною поразкою. Польська преса неодноразово писала про те, що більшість переселенців з акції «Вісла», змінивши почуття тимчасовості на почуття стабільності, не виявляли бажання повертатися на старі землі.

Сьогодні в Республіці Польща проживає близько 250-300 тис. українців, однак точної цифри не знає ніхто. В 70-80-х роках єдиною інформацією про чисельність українського населення в Польщі були дані Міністерства внутрішніх справ (250 тис.)²¹. Українці не проживають компактними групами* а розкидані по території Північної та Західної Польщі, що, негативно впливає на процес їхньої консолідації, збереження самобутності, на розвиток української культури. Нагадаємо, що причиною такої розпорошеності українців стала переселенська акція «Вісла» (1947). В умовах існування тоталітарних режимів ця варварська акція замовчувалась. Однак в епоху демократичних перетворень визріла необхідність переосмислення минулого, тому в 1990 році Сенат РП засудив ганебну акцію «Вісла» як таку, що суперечить нормам міжнародного права, принципам демократії, як злочинну по відношенню до української меншини в Польщі. Однак голоси самокритики та каяття невдовзі затихли, а постанови 1947-1958 років, що були логічним продовженням політики польського уряду щодо української меншини, яка після 1947 року проживала в діаспорі, так і не були скасовані.

З докорінною перебудовою політичних структур та демократичними змінами в польському суспільстві у 1989 році українці в Польщі вперше отримали можливість розширити поле діяльності своїх організацій, активізувати громадське життя, пропаганду рідної мови, історії, культури, відновити архітектурні пам'ятки та ін. Вже в листопаді 1989 року МВС перестало контролювати та фінансувати товариства національних меншин. 7-квітня 1989 року було прийнято «Закон про товариства», який проголосив свободу об'єднання представників національних та етнічних меншин. В лютому 1990 р. у Варшаві відбувся надзвичайний з'їзд УСКТ, який проголосив створення нової організації Об'єднання українців у Польщі (ОУП). Делегати з'їзду засудили акцію «Вісла» і висловили вимогу до уряду Польщі реабілітувати українське населення в очах польського народу²². Сьогодні в РП діє близько 20 українських організацій. Основними є Організація українців у Польщі, Об'єднання лемків та Союз українців Підляшшя (останні діяли спочатку як асоційовані

члени ОУП). Найчисленнішою залишається ОУП, об'єднуючи в своїх лавах біля 8 тисяч членів.

1989 рік вніс зміни в концепцію функціонування меншин у Польщі. Кожна меншина, а особливо національні меншини в посткомуністичних країнах, сподівається, що демократичні зміни реально забезпечать її права та свободи. Українці в Польщі також покладали великі надії на демократичну трансформацію суспільства. Однак сьогодні, з висоти майже двадцятирічної перспективи, очевидним є той факт, що не всі плани вдалося реалізувати, хоча не можна недооцінювати досягнень в сфері освіти та культури.

Багато справ залишаються невирішеними і сьогодні. Серед причин, які гальмують процес їхнього вирішення, не останнє місце займає небажання органів місцевого самоврядування (на рівні воєводств та гмін) співпрацювати та виконувати постанови центральної влади. Неодноразово українські діячі висували прохання, щоб їхні проблеми вирішувала державна адміністрація. Коли формувалися двосторонні відносини між РП та незалежною Україною, проблеми національних меншин були внесені в білатеральний уклад. В лютому 1995 року Польща підписала Європейську конвенцію про захист національних меншин. Ще раніше вона приєдналася до Загальної декларації прав людини ООН, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, Конвенції про заборону всіх форм расової дискримінації, 'Заключного акту ОБСЄ 1975 року, Паризької хартії Нової Європи²¹.

З іншого боку, РП не ратифікувала конвенції Ради Європи, не прийняла закону про національні меншини і не уклала з Україною двостороннього договору про захист національних меншин. Більше того, дискримінаційним для українців є Закон про комбатантів (ветеранів), який не поширюється на осіб української національності. Закон не зараховує також до комбатантів членів органів безпеки та силових структур, окрім тих, хто брав участь в акціях проти українського населення. Інший факт: усі колишні в'язні концтабору в Явожно визнані жертвами сталінізму, окрім українців...

Органи місцевого самоврядування неодноразово показували українцям своє небажання вирішувати спільно проблеми. Обмежені конкретними політичними укладами, вони відносяться до проблем меншин як до елементів виборчої та політичної гри. Розпорошеність українців не дає змоги здобути вплив в органах місцевого самоврядування, тому державні структури повинні приймати дуже конкретні адміністративні рішення стосовно гарантій прав національних меншин. Не всі справи повинні вирішуватися на рівні місцевої влади, як це часто трапляється щодо українців. Рішення змовних проблем приймаються на основі результатів локальних референдумів, де відсоток українців дуже малий. Тому українці добиваються прийняття закону про національні меншини, щоб подолати старі стереотипи.

У справі примирення та зближення наших народів зроблено чимало, особливо на офіційному рівні. Українські та польські політики розуміють зна-

чення добросусідських відносин, які важливі не лише для наших держав, а й для цілого регіону Центрально-Східної Європи. Вони розуміють життєву важливість подолання драматичного бар'єру українсько-польської ворожості, необхідність повного примирення, широкого порозуміння та єднання наших народів. Важливим кроком назустріч один одному стало підписання у травні 1997 року Президентами України і РП Спільної Декларації «До злагоди і єднання», яка задекларувала волю сусідніх народів поставити крапку на багатовікових конфліктних стосунках, подолати негативні стереотипи у сприйнятті один одного і будувати подальші взаємовідносини на основі добросусідства, співпраці та стратегічного партнерства²³.

Ускладнює процес єднання наших народів відмінність віровизнань. Роль церкви в польському суспільстві дуже велика. Сьогодні в українсько-польських церковних відносинах дуже багато болючих і спірних питань, невирішеність яких породжує цілу низку проблем: взаємні звинувачення в дискримінації греко-католиків в РП та римо-католиків в Україні, закиди політизації віруючих греко-католицькою церквою та колонізації римо-католицьким костелом, проблем повернення церков віруючим відповідних обрядів. Греко-католицька церква Польщі не є численною. Сьогодні вона не лише втратила своїх віруючих порівняно з довоєнним часом; у наш час лунають голоси, які ставлять під сумнів саме право на існування цієї церкви. Негативне ставлення польської влади та Римо-католицької церкви відчутне під час вирішення питань, пов'язаних з поверненням церков, створенням польових ординаріатів. РКЦ опосередковано підтримує партію «кресовяків» (жителів прикордоння) та інших крайніх шовіністів, даючи змогу друкувати відповідні публікації в своєму органі «Слово» і, таким чином, розпалюючи ворожнечу між греко- та римо-католиками.

Нестабільність внутрішнього політичного й економічного становища в Україні, постійні суперечки в парламенті, що зводяться до особистих образ, протидія українофобських сил – це глибинні чинники, що не дають можливості вирішувати проблеми етнічних українців за кордоном. Можливо, проведення паралелей недоцільне, оскільки в сфері національних відносин більшість проблем вирішується на двосторонній основі. Однак зовсім недавній приклад німецької меншини Польщі показав, що всі проблеми польських німців були розв'язані з появою сильної держави титальної нації, тобто з об'єднанням Німеччини. Українцям Польщі та за кордоном взагалі потрібна сильна Україна – стабільна і могутня в політичному, економічному і військовому плані держава, яка може стати гарантом забезпечення їхніх прав і свобод.

Посилання

1. Siwicki Mikołaj. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich – Tom trzeci. – Warszawa, 1994. – S. 15.
2. Див. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том 5. Акція «Вісла» 1947. – Варшава-Київ, 2006. – С. 20-21.
3. Drozd Roman. Ukraińska powstańcza armia. Dokumenty – Struktury – Koszalin, 1998. – S. 162-163.
4. див. Йовик Іван (Соколенко). Нескорена армія. Із щоденника хорунжого УПА. – Київ, 1995. – С. 33-39, 54-55.
5. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. – С. 20: Polska-Ukraina: trudne pytania. – Т. 8. – Warszawa, 2001. – S. 17
6. Див. Сергійчук Володимир. Етнічні межі і державний кордон України. – Київ, 2000. – С. 362-372
7. Див. Sawicki Mikołaj. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Tom trzeci. – S. 257-261.
8. Там же. – С. 250-257.
9. Polska-Ukraina: trudne pytania. – Т. 8. – S. 67.
10. Сергійчук Володимир. Етнічні межі і державний кордон України. – С. 355; Polska-Ukraina: trudne pytania. – Т. 8. – S. 167.
11. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття, С. 20; Polska-Ukraina: trudne pytania. – Т. 8. – S. 56.
12. Журнал „Політика і час” – № 4, квітень 2007 р. – С. 36.
13. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. – С. 30, 32.
14. Там же. – С. 74.
15. Polska-Ukraina: trudne pytania. – Т. 8. – S. 168.
16. Drozd Roman. Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach wschodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła», Warszawa, 1997. – S. 34.
17. „Політика і час” – №4, квітень 2007. – С. 37.
18. Зарубіжні українці. Довідник. – Київ, 1991. – С. 175.
19. Там же. – С. 176.
20. Там же; – С. 177.
21. Троцинський В.П., Шевченко А. А. Українці в світі. – Том 15. – Київ, 1999. – С. 181.
22. Зарубіжні українці. – С. 178.
23. Сардачук П. Д., Сагайдак О. П. Україна в двосторонніх міжнародних відносинах (кінець ХХ – початок ХХІ століть). Київ, 2005. – С. 73.

**Олександр Марущенко,
Федір Костишин**

**Сучасна вітчизняна історіографія
українсько-польських відносин
у роки Другої світової війни: волинський контекст**

Нинішній етап розвитку української історичної науки характеризується суттєвою активізацією дослідження вітчизняними науковцями стану доволі непростих українсько-польських відносин у роки Другої світової війни. Історія двосторонніх стосунків у роки минулої війни, що стала кульмінаційною подією українсько-польських конфліктів у ХХ столітті¹, не може вивчатися і без урахування діяльності ОУН і УПА, трагічного протистояння між УПА й Армією Крайовою на західноукраїнських землях. Вони викликали й продовжують викликати значний суспільний резонанс, контрверсійні оцінки й тлумачення у вітчизняній і польській історіографіях, громадсько-політичному житті обох держав і народів, заважаючи гармонійному розвитку добросусідських стосунків між ними.

За останні майже два десятиліття українські науковці, отримавши доступ до раніше невідомих і недосяжних вітчизняних і зарубіжних архівних та історіографічних джерел, спрямували свої зусилля та увагу на дослідження історії українсько-польських відносин 30–40-х рр. ХХ ст., на публікацію і введення до наукового обігу нових документів і фактологічного матеріалу, з'ясування причин, перебігу й наслідків тривалого українсько-польського протистояння, яке з особливою силою вибухнуло в роки Другої світової війни й часто переростало в збройні конфлікти з багатотисячними людськими жертвами², як це сталося, зокрема, в 1943 р. на Волині.

¹ Зшкільняк А. Україна і Польща у ХХ столітті: між конфронтацією і союзом / Міжнародний Науковий Конгрес "Українська історична наука на порозі ХХІ століття" (Чернівці, 16–18 травня 2000 р.). Доповіді і повідомлення. – Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 68.

² Ільющин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. – К., 2003. – 250 С.; його ж. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – 198 С.; його ж. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К., 2001. – 289 С.; його ж. Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.) – К., 2009. – 399 с.; Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки та наслідки. – Львів, 2003. – 50 С.; Цепенда І. Є. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – К., 2009. – С. 387.

У цьому контексті слід зазначити, що за роки, які минули після проголошення державної незалежності України, новітня українська історіографія збагатилася цілою низкою серйозних документальних і мемуарних видань, збірників матеріалів усеукраїнських і міжнародних, зокрема, українсько-польських наукових конференцій і семінарів, окремими монографічними дослідженнями й великою кількістю статей, кандидатськими та докторськими дисертаціями, рецензіями, довідково-бібліографічними виданнями, що є яскравим свідченням започаткування вітчизняної історіографії українсько-польських відносин у роки Другої світової війни як окремого й самостійного науково-дослідницького напрямку³.

Значний внесок у дослідження різноманітних аспектів цього питання, його наукове, концептуально-методологічне, джерелознавчо-історіографічне й фактологічне осмислення та узагальнення зробили К. Бондаренко, Г. Бухало, О. Буцько, М. Вегеш, С. Віднянський, В. В'ятрович, О. Гайдай, М. Гетьманчук, Т. Гонтар, Я. Грицак, Р. Грицьків, Б. Гудь, Т. Гунчак, Я. Дашкевич, В. Дзьобак, Л. Зашкільняк, А. Заярнюк, С. Іващук, Я. Ісаєвич, І. Ільюшин, А. Кентій, Ю. Киричук, І. Козловський, К. Кондратюк, В. Косик, С. Кульчицький, В. Кучер, М. Кучерепа, О. Лисенко, В. Литвин, М. Литвин, Ю. Макар, С. Макаручак, А. Павлишин, І. Патриляк, А. Руккас, А. Русначенко, В. Сергійчук, Ю. Сливка, Г. Стародубець, С. Ткачов, В. Трофимович, Б. Хаварівський, В. Ханас, І. Цепенда, Ю. Шаповал, М. Швагуляк та інші українські історики.

Велике значення для організації та диверсифікації досліджень українсько-польських відносин у роки Другої світової війни, місця і ролі ОУН і УПА в українсько-польському протистоянні, їх кадрового й матеріального забезпечення та апробації мали діяльність створених у 1997 р. Урядової комісії і робочої групи Інституту історії України НАН України з вивчення діяльності

³ Див.: Грицьків Р. Діяльність Української Повстанської Армії у висвітленні польської історіографії (період Польської народної республіки) // Український визвольний рух. Збірник 9. – Львів, 2007. – С. 280–299; його ж. Історіографічне значення матеріалів міжнародних семінарів “Україна – Польща: важкі питання” у дослідженні історії Української Повстанської Армії періоду Другої світової війни // Там само. Збірник 1. – Львів, 2003. – С. 190–203; його ж. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни // Там само. – Зошит № 2. – Львів, 2003. – С. 148–170; Здіорук С. І., Гриневич А. В., Здіорук О. І. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.). – К., 1999. – 173 С.; Кондратюк К. Волинська трагедія 1943 року в оцінках сучасних українських і польських істориків // У пошуках правди: Зб. матер. Міжнар. наук. конфер. “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки” (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.). – Луцьк, 2003. – С. 439–445; Лисенко О. Є., Марущенко О. В. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія: Бібліографічний показчик публікацій 1998–2002 років. – К., 2002. – С. 202; їх же. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії: Бібліографічний показчик. – Київ – Івано-Франківськ, 2003. – С. 124.

ОУН і УПА, а також робочої групи експертів для проведення додаткових наукових досліджень трагічних подій на Волині в 1943–1944 рр., сформованої у 2003 р. при апараті Ради національної безпеки і оборони України за дорученням Президента України.

Вагомий внесок у становлення і розвиток сучасної вітчизняної історіографії досліджуваної проблеми зробили міжнародні наукові семінари “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни”, які відбулися в 1996–2005 рр. почергово в Луцьку та Варшаві й об'єднали провідних українських і польських істориків. Головне завдання семінарів полягало в пошуку спільних підходів до оцінки минулого, у визначенні тих питань, з яких позиції українських і польських фахівців збігаються, а з яких є помітні розходження, що потребують подальших досліджень⁴. Важливе джерелознавче й історіографічне значення мають наукові збірники “Україна – Польща: важкі питання”, що побачили світ за результатами засідань семінарів⁵ і с оригінальними виданнями, здійсненими на високому науковому рівні, які не мають аналогів у світі. Вони стали першою спробою комплексного дослідження українсько-польських відносин у роки Другої світової війни, нісупають їх справжньою сучасною енциклопедією і свідчать про пошук консенсусу у вирішенні складних питань спільної історії і взаємин обох народів.

З цього приводу слід відзначити висловлену під час роботи українсько-польських семінарів істориків думку І. Ільюшина про зближення позицій фахівців обох країн у багатьох спірних питаннях, насамперед стосовно оцінки УПА й АК як рівноправних національно-визвольних рухів двох сусідніх народів, що в умовах окупації намагалися відтворити свою державність, ролі Німеччини й СРСР у використанні та розпалюванні українсько-польського шитагонізму, а також розуміння обома сторонами його причин. До питань, які далі зумовлюють розбіжності й непорозуміння, різні інтерпретації, тлумачення й оцінки, І. Ільюшин відносить, зокрема, трактування характеру й мотивів українсько-німецької та польсько-радянської співпраці в роки війни, оцінку форм і методів боротьби проти поляків на Волині й у Східній Галичині, застосованих ОУН (СД) і командуванням УПА з метою виключення будь-якої можливості повернення цих етнічних українських земель до складу нісаявоєнної Польської держави, інші мотиви вжитих українськими націоналістами радикальних заходів⁶.

⁴ Ільюшин І. І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. – С. 8.

⁵ Україна – Польща: важкі питання: Матеріали Міжнародних наукових семінарів істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 1998 – 2001. – Т. 1–2. – С. 245; Т. 3. – С. 267; Т. 4. – С. 348; Т. 5. – С. 359; Луцьк, 2004. – Т. 6. – С. 496; Варшава, 2006. – Т. 10. – С. 370; Луцьк, 2009. – Т. 7. – С. 300; Т. 8. – С. 342

⁶ Ільюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння в Західній Україні 1939 – 1945 рр. в світі вітчизняної та зарубіжної історіографії // Проблеми історії

Торкаючись безпосередньо винесеної в назву статті проблеми, слід зазначити, що трагічні події 1943 р. на Волині – українська спроба примусового виселення польського населення та пов'язані із цим винищувальні акції проти нього⁷ – це справді драматичний і вкрай сумний епізод в історії українсько-польських відносин середини ХХ ст. У силу цілого ряду обставин, зазначає Ю. Сливка, вони були приречені на різке загострення, в центрі якого опинилися збройні формування обох народів – УПА й АК, а жертвами – тисячі українців і поляків. Власне тому волинський конфлікт і має бути об'єктом концептуального наукового осмислення, насамперед із точки зору з'ясування справжніх причин його виникнення та трагічних наслідків для українського й польського народів⁸.

У вітчизняній історіографії цей аспект двосторонніх відносин тривалий час з об'єктивних і суб'єктивних причин не був об'єктом комплексного наукового дослідження. У зв'язку із цим українські історики опинилися в нерівному становищі зі своїми польськими колегами, які мають різноманітні й численні публікації із цієї проблеми, загалом із польською історіографією, де існують, за оцінками І. Цепенди, декілька історичних шкіл⁹, що зумовлює, на думку Ю. Сливки, переважно оборонний характер виступів і праць вітчизняних науковців¹⁰.

Аналіз історіографічної ситуації свідчить, що українські автори більше не уникають цієї складної теми, яка замовчувалася в радянські й навіть у пострадянські часи¹¹. Не зважаючи на появу останнім часом в Україні й Польщі ґрунтовних розвідок про волинські події 1943–1944 рр., із певністю можна констатувати, зазначає І. Ільюшин, що ця проблема ще не вивчена повністю і чимало її аспектів потребують подальших досліджень¹². У цьому контексті найважливішими завданнями українських істориків, як і польських, їх моральним обов'язком залишаються, за словами академіка НАН України В. Литвина, надання суспільству об'єктивної, науково вивіреної інформації щодо “волинської проблеми”, розстановка правильних акцентів¹³.

України: факти, судження, пошуки. – К., 2002. – Вип.6. – С. 91.

⁷ Киричук Ю. Українсько-польське збройне протистояння у 1942 – 1943 рр. // Схід. – 2000. – № 1. – С. 48.

⁸ Сливка Ю. Назв. праця. – С. 5, 7.

⁹ Цепенда І. Е. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1943–1947 років в оцінках сучасних польських істориків // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). – С. 699.

¹⁰ Сливка Ю. Назв. праця. – С. 43.

¹¹ Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. – К., 2002. – С. 108.

¹² Ільюшин І. Ким і як приймалося рішення про проведення антипольської акції на Волині в 1943 р.? Документи свідчать // Український альманах. – Варшава, 2003. – С. 167.

¹³ Литвин В. Назв. праця. – С. 98, 101, 108.

Зрозуміло, що в центрі дискусій вітчизняних науковців знаходиться питання про причини, передумови й джерела українсько-польського конфлікту в цілому та трагічних волинських подій зокрема.

Слід зазначити, що погляди української та польської сторін у цьому плані суттєво різняться. За словами колишнього директора Бюро національної безпеки Республіки Польща М. Сівца, поляки розглядають ці події як проведену в 1943–1944 рр. на землях Західної України (Волинь, Східна Галичина) організовану збройну акцію ОУН і УПА, що була спрямована проти її польських мешканців і поглинула десятки тисяч невинних людей. Вони зазначають, що ці події мали характер планової акції викорінення “польського елементу” на тих землях із застосуванням систематичної екстермінації польського населення¹⁴. Значна частина польської громадськості впевнена в тому, що причиною виникнення конфлікту була діяльність українських націоналістів, насамперед УПА, які здійснили “геноцид польської людності Волині в 1939–1947 роках”.

Частина українських авторів вважає, що волинська трагедія була викликана масовими вбивствами українців (насамперед політично впливових) польськими боївками на Холмщині, що українсько-польський антагонізм у 1941–1944 рр. був зумовлений польським шовінізмом, заявами польського підпілля про створення після війни “сильної Польщі в побільшених кордонах” (А. Шанковський), що конфлікт спричинили не українці, а польська сторона, зокрема польська влада, яка хотіла будувати на українських землях Польщу (В. Кук)¹⁵.

Важливо зауважити, що чимало дослідників в Україні, торкаючись проблем українсько-польського протистояння, бажають уникати односторонності, спекуляцій, прагнуть зрозуміти весь комплекс причин, що викликали волинську трагедію, – територіальних, політичних, етнічних, соціальних, мілітарних, ураховуючи дії таких структур, як УПА і АК¹⁶. За оцінками Я. Грицака, в подіях на Волині навесні – влітку 1943 р. простежується вплив кількох факторів: “макровійни” між нацистською та радянською державно-військовими надпотугами, “мікровійни” між польським, українським і радянським підпіллям, малої громадянської війни між різними групами в українському підпіллі (протистояння між бандерівцями, бульбівцями й мельниківцями чи конкуренція за владу в новопосталій УПА між

¹⁴ Сівец М. Совість кожного підкаже потрібні слова // День. – 2003. – 15 березня.

¹⁵ Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – К, 1999. – С. 223; Шанковський А. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. 1917–1995. – Львів, 1996. – С. 553–562; Поляки самі собі виховали ворогів. (Інтерв'ю В. Кука) // Шлях Перемоги. – 2003. – № 16. – С. 9.

¹⁶ Бондаренко К. Трагедія Волині: погляд через десятиліття // Дзеркало тижня. – 2003. – № 6. – С. 1, 3; Шаповал Ю. Чи подолано “волинський синдром”? // День. – 2003. – 15 березня.

галицькою та волинською групами), селянської війни за землю, елементарного бандитського шумовиння. Негативну роль відіграло також винищення нацистами волинських євреїв, яке, не маючи значного впливу на волинську різню 1943 р., призвело до страшного знецінення людського життя у свідомості багатьох волинян¹⁷.

На думку Л. Зашкільняка, збройні конфлікти між двома народами в 1942–1944 рр. на теренах Волині й Галичини, гасла ОУН(б) щодо “очищення” терену від неукраїнського населення були зумовлені невдачею в досягненні порозуміння між поляками й українцями, втручанням німецьких та радянських чинників, екстремальними умовами війни й міжнаціональної конфронтації, деморалізацією суспільства, прагненням української сторони послабити в себе в тилу “польський чинник” і не допустити повторення програваної для українців ситуації 1918–1919 рр.¹⁸.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка А. Кентія про причини збройних дій ОУН і УПА проти поляків, до яких він відносить насамперед військово-політичні обставини: спрямовану переважно проти Берліна й Москви “двофронтову” боротьбу ОУН і УПА, появу в стратегії українського визвольного руху навесні 1943 р. “третього фронту” – проти польської меншини на теренах Волині – Полісся, а згодом у Галичині; намагання розв’язати польське питання в такий спосіб, щоб не дозволити німцям і більшовикам використати “польський фактор” проти українського визвольного руху; прагнення УПА зберегти своє запілля як базу визвольного руху та витіснити з контрольованої території всі ворожі чинники: німецьку адміністрацію, червоних партизанів, поляків¹⁹.

Вітчизняні дослідники загалом погоджуються з тим, що в основі українсько-польського антагонізму воєнного часу знаходився територіальний чинник²⁰. Саме справа території, впевнений Л. Зашкільняк, стала тим наріжним каменем, на якому українсько-польські стосунки зазнали вирішальної поразки з далекосяжними наслідками для обох сторін²¹. Ю. Сливка переконаний, що головною причиною міжнаціонального українсько-польського конфлікту періоду Другої світової війни була, безумовно, проблема східних кордонів Польщі, а отже, доля Східної Галичини та Західної України²². На думку І. Ільошина, однією з головних причин конфлікту стала впевненість поляків, які високо цінували власний, дійсно значний економічний і культурний внесок у розвиток

¹⁷ Грицак Я. Наше і дуже наше горе // Критика. – 2003. – Ч. 69–70. – С. 14.

¹⁸ Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 79.

¹⁹ Кентій А.В. Стратегія і тактика українських націоналістів (осінь 1941 – літо 1944 рр.) // Проблема ОУН – УПА: Попередня історична довідка. – К., 2000. – С. 87, 88.

²⁰ Литвин В. Назв. праця. – С. 112.

²¹ Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті... – С. 80.

²² Сливка Ю. Назв. праця. – С. 47.

західноукраїнських земель і сподівалися на його міжнародне визнання, в поренненні цих земель Польщі після переможної війни “західних альянтів”²³.

До важливих факторів породження і стимулювання українсько-польського протистояння сучасними вітчизняними істориками віднесені ще такі: антиукраїнська денационалізаційна політика польської влади на українських етнічних землях; кривди, заподіяні українцям у 20–30-х рр. Польською державою, та відповідне негативне ставлення українців до поляків; взаємна ненависть як загальна риса в українсько-польських відносинах на всіх територіях зі змішаним населенням напередодні вирішальних для обох народів подій. До цього додавалися різне суб’єктно-об’єктне сприйняття українців і поляків міжнародними чинниками внаслідок належності західних українців до Польської держави при відсутності української; протилежні орієнтації визвольних рухів двох націй на зовнішні чинники під час боротьби за визволення своїх країн; безкомпромісна позиція польського еміграційного уряду, аківського підпілля й волинсько-галицьких поляків у територіальному питанні та неспроможність провідних польських політичних сил відмовитися від претензій на західноукраїнські землі й побачити в західних українцях рівноправних партнерів.

Свою негативну роль відіграли співпраця польського населення Волині й Східної Галичини з радянськими партизанами, підрозділами Червоної армії, оперативного-чекістськими групами НКВС, яких українські повстанці вважали своїми основними ворогами; участь поляків у складі німецьких допоміжних формувань, а також окупаційних адміністративних органах, в антиукраїнських акціях; прагнення лідерів українського підпілля бачити Західну Україну моноетнічним краєм і нейтралізувати можливого потенційного претендента на встановлення своєї влади в регіонах спільного проживання українців і поляків ще до обговорення питань територіальної належності спірних земель на передбачуваній післявоєнній міжнародній конференції. Не можна заперечувати й вплив негативних стереотипів щодо українців і поляків, зокрема ставлення поляків до українців як до меншонартісної нації, що формувалися століттями й міцно утвердилися у свідомості значної частини двох народів²⁴. У цьому контексті не викликає запе-

²³ Ільошин І. Волинська трагедія 1943–1944 рр. – С. 248.

²⁴ Деревінський В. Українсько-польські відносини у першій половині 40-х рр. // Україна і Польща в ХХ столітті: Проблеми і перспективи взаємовідносин. – Київ – Краків, 2002. – С. 158; Ільошин І.І. Антипольський фронт у бойовій діяльності ОУН і УПА (1939–1945 рр.) // Укр. іст. журн. – 2002. – №3. – С. 98, 101; Патриляк І. Деякі аспекти співпраці українського та польського антирадянського підпілля на території Закарпаття у 1945–1946 рр. // Україна і Польща в ХХ столітті. – С. 169; Сливка Ю. Назв. праця. – С. 48; Стародубець Г.М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.). – Тернопіль, 2002. – С. 114 та ін. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії. – К., 2002. – С. 108.

речень важливий висновок Ю. Сливки про зумовленість великих масштабів і жахливих наслідків міжнаціонального конфлікту психологічною підготовленістю українського та польського загалу до участі в ньому, а також про те, що в період Другої світової війни українці та поляки виявилися заручниками вкрай складних міжнаціональних взаємин, які формувалися протягом століть і були успадковані поколіннями ХХ ст.²⁵

Аналіз численних вітчизняних історіографічних джерел переконує, що в питанні про причини й джерела волинських подій сучасні українські історики не погоджуються з їх розглядом виключно у вузьких історичних рамках 1943 – 1944 рр., вважають некоректним і ненауковим вилучення цього епізоду українсько-польського протистояння із загального контексту подій Другої світової війни і складних відносин між нашими народами протягом тривалого історичного часу, особливо ХХ століття²⁶. Ю. Сливка цілком справедливо критикує такий підхід за його неспроможність з'ясувати витоки того чи іншого конфлікту, визначити справжні причини виникнення та мотиви й цілі його організаторів та учасників²⁷. А на думку В. Трофимовича, в такому разі зникне зміст і сенс українського національного руху, і він виявиться вилученим із контексту складних взаємин між українцями, поляками, німцями й більшовиками в цей період²⁸.

Тому в сучасній вітчизняній науковій історіографії поширюється і стає, на наш погляд, домінуючим підхід до розгляду трагічних подій на Волині як складової частини загального міжнаціонального українсько-польського конфлікту, що стався за часів Другої світової війни на території спільного проживання українців і поляків (Волинь, Східна Галичина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння та Лемківщина) і який із наукової точки зору доречно розглядати в комплексі з подібними за багатьма показниками подіями у вищезазначених регіонах і в контексті всієї попередньої історії українсько-польських відносин²⁹. Як зауважує доктор політичних наук, професор В. Гошовська, джерела польсько-українського конфлікту під час Другої світової війни коріняться в нашому спільному минулому. Вони є наслідком давніх обопільних упереджень, взаємних кривд і непорозумінь, і при аналізі причин їх виникнення

²⁵ Сливка Ю. Назв. праця. – С. 48.

²⁶ Ісаєвич Я. З хроніки трагічного протистояння. Замість передмови // Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. – Львів, 2003. – С. 4; Сливка Ю. Назв. праця. – С. 5.

²⁷ Сливка Ю. Назв. праця. – С. 5–6

²⁸ Трофимович В. Примирення не можна приурочити до певної дати // День. – 2003. – 16 квітня.

²⁹ Ільошин І.І. Антипольський фронт у бойовій діяльності ОУН-УПА... – С. 94–104; його ж. Волинська трагедія 1943–1944 рр. – С. 167, 248; його ж. До питання про Волинську трагедію 1943–1944 рр. // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. – С. 122; його ж. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // Там само. – 2003. – № 1. – С. 82–96.

слід ураховувати загальний деморалізуючий вплив найжорстокішої в історії людства Другої світової війни, викликані нею відхід від норм моралі, гуманізму, християнської етики, соціальної поведінки великої кількості людей, а також безкомпромісність позицій польського уряду та керівництва ОУН у територіальному питанні, що було історичною реальністю і зумовило в сукупності з вищесказаним кривавий і злочинний характер конфлікту³⁰.

Підбиваючи попередні підсумки дослідження волинської трагедії як головного пункту в українсько-польських відносинах воєнної доби³¹, слід констатувати суттєвий поступ вітчизняних істориків у концептуально-теоретичному, документальному й історіографічному осмисленні й опрацюванні багатьох аспектів даної теми.

У численних публікаціях вітчизняних науковців знайшли своє відображення всі головні аспекти цієї контроверсійної проблеми, до яких треба віднести джерела, передумови, причини й мотиви українсько-польського конфлікту в цілому та трагічних волинських подій зокрема, демографічні аспекти волинської трагедії і проблему кількісної оцінки її жертв, мету політики й дій ОУН(б) і УПА в українсько-польському конфлікті та наявність певних рішень чи офіційного документа керівництва ОУН або командування УПА щодо початку протипольської акції, проблему вини й відповідальності за її організацію і проведення, визнання національної вини й покути. У сучасній історіографії ведуться пошуки науково-термінологічного визначення суті волинських подій, аналізуються соціально-економічні, національні й релігійно-культурні чинники українсько-польського протистояння, його результати, доцільність і виправданість, позиції ОУН(б) і УПА, їх програмових документів у питанні про українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, причини початку антипольської акції та її особливо жорстокого характеру саме на Волині, роль Німеччини й СРСР у розпалюванні та використанні українсько-польського антагонізму, ставлення до нього небандерівських військово-політичних проводів і формувань, зокрема мельниківців та бульбівців, дається загальна оцінка волинських подій, їх місця і значення в контексті феноменів насильства, терору й тероризму³².

³⁰ Гошовська В. "Пам'ятати минуле заради майбутнього". До 60-ї річниці трагічних подій на Волині у 1943–1944 рр. // День. – 2003. – 22 квітня.

³¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005. – С. 27.

³² Марущенко О. В. Вибрані проблеми українсько-польського протистояння 1940-х рр.: історіографічний аспект // Сторінки воєнної історії України: 36. наук, статей. – К., 2006. – Вин. 10. – Част. 1. – С. 44–55; його ж. Волинська трагедія 1943 року в сучасній українській історіографії // Галичина. – 2003. – № 9. – С. 112–126; 2004. – № 10. – С. 122–134; 2005. – № 11. – С. 116–124; 2006–2007. – № 12–13. – С. 276–281; його ж. Сучасна вітчизняна історіографія Волинських подій 1943 р.: проблеми і перспективи досліджень // Сторінки воєнної історії України: 36. наук, статей. – К., 2008. –

Історіографічний аналіз переконує, що генеральною методологічною лінією для висвітлення досліджуваних питань є, за визначенням О. Лисенка, широкий історичний контекст, відмова від комплексу провини однієї зі сторін³³. Очевидним вважається і той факт, що відповідальність за розв'язання збройного конфлікту несуть обидві сторони (і польська, і українська), які почасти виступали об'єктом "брудної гри" воюючих держав, зокрема Німеччини та СРСР³⁴.

Історіографічний аналіз вітчизняних досліджень українсько-польських відносин доби Другої світової війни переконує в доцільності й слушності важливої думки Я. Грицака про виникнення і становлення в новій, посткомуністичній історіографії як її найважливішого нового явища ревізійної течії, представники котрої прагнуть відповісти на виклики сучасної світової історіографії, подати нову версію української історії, здійснюють нелегкі й небезболісні спроби спокійнішого й об'єктивнішого трактування історії українсько-польських взаємин і волинських справ 1943 р. зокрема³⁵. Принципове значення в цьому контексті має оцінка Я. Грицаком вітчизняної дискусії навколо волинських подій як важливого українського прецеденту й першої із часів падіння комунізму поважної дискусії в Україні на тему історичного минулого, чогось на зразок українського Historikerstreit³⁶, а також його думка про те, що спроможність критичного перегляду національної, історичної спадщини та визнання національних гріхів є ознакою моральної сили й послужить відновленню довіри до української історіографії в академічному світі³⁷.

Уявляється важливою постановка А. Заярнюком таких фундаментальних проблем у дослідженні волинських подій, як співвідношення між їх макрочинниками і причинами та конкретними діями конкретних осіб, транслювання цих причин у винищення беззахисного цивільного населення, моральна відповідальність за вбивства, характеристика їх виконавців і пояснення їх поведінки³⁸.

Вип. 11. – С.32–41; його ж. Сучасна вітчизняна історіографія українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни: демографічний аспект // Там само – К., 2005. – Вип. 9. – Част. 1. – С. 126–135.

³³ Лисенко О. Деякі методологічні аспекти дослідження національної політики сталінського й гітлерівського режимів у період Другої світової війни // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К., 2005. – С. 14.

³⁴ Стародубець Г. М. Українське повстанське заплія (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). – Тернопіль, 2006. – С. 17.

³⁵ Грицак Я. Тяжке примирення // його ж. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004. – С. 130.

³⁶ Там само. – С. 132.

³⁷ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К., 1996. – С. 8, 9.

³⁸ Заярнюк А. Виконавці етнічної чистки поляків на Волині як інтелектуальна проблема // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його

Таким чином, на порядок денний у вивченні волинських подій висувається гуманістично-антропологічний підхід, до якого доцільно було б звернутися українським історикам, аби пояснити мотивацію вчинків безпосередніх учасників українсько-польського збройного протистояння³⁹. Адже дуже часто "вони постають зі сторінок досліджень як виключно "політичні істоти", що існують у специфічних часі і просторі... Натомість навіть не ставиться питання про їхнє повсякденне життя: на який кошт жили? чи мали якусь масність і сталий заробіток? чи були одружені? чи були в них діти?"⁴⁰.

Як бачимо, йдеться, за словами О. Лисенка, про цілком інший методологічний дискурс у вивченні складної проблематики волинських подій, про пошук повного, об'ємного розуміння і пояснення феномену масового винищення цивільної людуності⁴¹.

Для створення більш-менш реальної картини перебігу українсько-польських відносин і подій на Волині в 40-х рр. XX ст., позбавленої політичної, ідеологічної, етнонаціональної заангажованості, перебільшень і підтасувань, їх об'єктивної інтерпретації видається надзвичайно необхідним залучення всіх наявних джерел інформації як офіційних (архівних документів, публікацій у тогочасній пресі), так і неофіційних (щоденників учасників подій, спогадів очевидців, листів)⁴². Українцями актуальними й перспективними залишаються збір і наукова інтерпретація усних матеріалів, усної історії, які дають можливість на основі типових розповідей і оцінок скласти модель близької історії, що відображена в колективній пам'яті волинян і може усним шляхом передаватися наступним поколінням; визначити оцінки, які дають очевидці процесу його учасникам і самому процесові, а також виділити ті стереотипи поведінки, які є акцептованими⁴³.

Важливого значення для подальших досліджень проблематики волинських подій та українсько-польських взаємин 1940-х рр. набуває введення до наукового обігу нових, донедавна недоступних джерел, удосконалення методики їх аналізу, врахування специфіки документів і контексту їх створення⁴⁴. Як відзначається в Ухвалі міжнародної наукової конференції "Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: ге-

відлуння. Дослідження, документи, спогади. – Львів, 2003. – С. 263, 264.

³⁹ Осипян О. Довгоочікувана реконструкція "неочікуваних націй" // Український гуманітарний огляд. – К., 2004. – Вип.10. – С. 165.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Укр. іст. журн. – 2004. – № 5. – С. 8.

⁴² Кравченко С. Людські долі у вирі історичних подій (на матеріалі спогадів І. Марчака) // У пошуках правди. – С. 518, 521.

⁴³ Карацук Г. Волиняни про події XX століття // Там само. – С. 492.

⁴⁴ Ісаєвич Я. Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки // Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. – С. 11.

незис, характер, перебіг і наслідки” (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.), основними джерелами дослідження цього питання залишаються архівні матеріали, доступ до яких досі більше відкривається для науковців⁴⁵.

У цьому зв'язку слід вітати публікацію у 2005 році 4-го тому (у двох частинах) спільної польсько-української серії “Польща та Україна у 30–40-х роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб”⁴⁶, присвяченого саме цій проблематиці⁴⁷. Поява цього солідного й необхідного видання стала важливою подією в історичній науці та значним кроком у напрямку до тверезого й об'єктивного дослідження українсько-польського конфлікту в Західній Україні в роки Другої світової війни⁴⁸. Як відзначив його рецензент Р. Грицьків, представлені в ньому донедавна таємні документи комуністичних спецслужб укотре переконали в необхідності систематично та наполегливо вивчати фонди Державного архіву СБУ⁴⁹.

Перед істориками й надалі залишається актуальним відповідальне завдання об'єктивного дослідження і відтворення історії українсько-польських відносин періоду Другої світової війни на підставі комплексного вивчення всіх можливих і доступних джерел інформації, а також зіставлення, критики й узгодження почерпнутих звідти відповідних даних⁵⁰. Погоджуємося з висловленою на одному з “круглих столів”, присвячених досліджуваній проблемі, тезою про те, що в дослідженнях трагічних сторінок українсько-польських відносин слід оперувати не поодинокими фактами, емоційно описаними сценами, а системою фактів у їх сукупності, постійно обмінюючись правдивою інформацією із зацікавленою стороною⁵¹.

До проблем, які потребують подальших ретельних наукових розвідок, слід, на наш погляд, віднести порівняльне дослідження українського й польського рухів Опору та порівняльний аналіз їхніх ідеологій, які практично ще не проводилися⁵²; програмні положення українського визвольного руху

⁴⁵ У пошуках правди. – С. 528.

⁴⁶ Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. У 2-х ч. – Варшава – Київ, 2005. – с. 1512.

⁴⁷ Шаповал Ю. Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті: Роздуми над нововіднайденими документами про польсько-українські взаємини під час Другої світової війни // Війни і мир, або “Українці – поляки: брати / вороги, сусіди...”. – К., 2004. – С. 315.

⁴⁸ Грицьків Р. На шляху до правди та порозуміння // Український визвольний рух. Збірник 6. – Львів, 2006. – С. 257, 264.

⁴⁹ Там само. – С. 264.

⁵⁰ Стеблій Ф. Збройні акції Армії Крайової у підльвівських українських селах (березень–липень 1944 р.) // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – Львів, 2005. – С. 304, 305.

⁵¹ Матеріали круглого столу “Геополітичний вимір волинської трагедії в контексті українсько-польського міжнародного конфлікту 1939–1947 років” (Львів, 23 травня 2003 року). – Львів, 2003. – С. 62.

⁵² Ісаєвич Я. Холмсько-волинська трагедія, її передумови, перебіг, наслідки. – С. 13.

щодо Польщі, які тільки починають вивчатися⁵³; розбіжності й конфлікти в середовищі керівництва й чільних діячів ОУН(б) і УПА, серед яких не було єдиної думки стосовно волинських подій, планового та систематичного підходу до вирішення польського питання⁵⁴; прояви допомоги й підтримки українцями поляків; аналіз сприйняття конфлікту угорцями, волинським чеським населенням; ставлення церкви, української інтелігенції до українсько-польського конфлікту⁵⁵. Залишаються актуальними дослідження демографічних аспектів волинської трагедії, втрат населення з українського й польського боків; ролі української та польської еліт, деморалізація і нищення яких були, на думку американського історика Т.Снайдера, ймовірно, найважливішими причинами українсько-польського конфлікту⁵⁶; альтернативних варіантів розвитку ситуації на Волині, адже, як слушно зауважує Я. Грицак, заради повноцінного розуміння історії завжди варто брати до уваги можливість інших варіантів розвитку подій⁵⁷.

Підсумовуючи основні тенденції в розвитку сучасної вітчизняної історіографії українсько-польських відносин періоду Другої світової війни й подій 1943 р. на Волині, можна констатувати, що українські науковці приступили до активного вивчення цієї ще донедавна “білої плями” вітчизняної історичної науки, перебуваючи, однак, на початковій стадії цього процесу⁵⁸. Вони підкреслюють виняткову важливість подальшої наукової, академічної дискусії навколо цих проблем, які повинні перебувати не у сфері емоцій, а у сфері історично-документального аналізу, опиратися на ретельне всебічне й критичне осмислення документальних джерел, а не наперед визначені схеми, та потребують нових досліджень із використанням додаткового документального матеріалу, нових методологічних підходів, нетрадиційної постановки й розгляду проблем українсько-польського протистояння і співпраці в роки Другої світової війни⁵⁹. Такий підхід допоможе об'єктивно розібратися з фундаментальними, глибинними та ситуативними

⁵³ В'ятрович В. Польське питання в ідейно-політичних засадах ОУН(б) // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – С. 288.

⁵⁴ Стасюк О. Позиція ОУН стосовно україно-польських взаємин // Там само. – С. 179.

⁵⁵ Портнов А. Рец. на: Tygiel narodów... – Warszawa – Londyn, 2002 // Україна модерна. – Львів, 2003. – Ч. 8. – С. 273.

⁵⁶ Осіп'ян О. Назв. праця. – С. 166.

⁵⁷ Грицак Я. Тези до дискусій про УПА // його ж. Страсті за націоналізмом. – С. 95.

⁵⁸ Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни // Український визвольний рух. Зошит 2. – С. 169.

⁵⁹ Волинь – 1943/1944: невідома трагедія // Війни і мир... – С. 322; Ільошин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння в Західній Україні 1939–1945 рр... – С. 98; Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витoki та наслідки // Україна у Другій світовій війні: українсько-польські взаємини. – с. 167; Шаповал Ю. Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. – С. 301, 302, 315.

причинами й мотивами польсько-українського протистояння, рушійними силами, що живили цей конфлікт, його наслідками⁶⁰, а також приступити до реалізації важливого дослідницького проекту – підготовки фундаментальної комплексної монографії про українсько-польські відносини в роки Другої світової війни, написання і публікація якої давно вже є на часі.

⁶⁰ Шаповал Ю. Потенціал взаєморозуміння та історичний простір ненависті. – С. 306.

Adam Kulczycki

Ukraina na drodze do demokracji¹

Wstęp

Gdy w 2004 roku Ukraina wybierała demokratyczną przyszłość, oczy całego świata skierowane były na Majdan Niepodległości. W każdym ukraińskim domu kolejny dzień pokojowych manifestacji w Kijowie obserwowano z zapartym tchem². Ostateczne zwycięstwo Wiktora Juszczenki zrodziło wielkie nadzieje na lepsze jutro. Po czterech latach sprawowania władzy przez „obóz pomarańczowych” okazało się, że politycy zawiedli swoich wyborców³. Prezydentura Juszczenki upłynęła pod znakiem niekończących się kłótni politycznych i zmarnowanych szans. Zmęczeni permanentnym kryzysem na szczytach władzy Ukraińcy wystawili swoją ocenę podczas ostatnich wyborów. Wiktor Juszczenko otrzymał zaledwie 5,45 proc. głosów poparcia, zaś palmę zwycięzcy zdobył jego oponent Wiktor Janukowycz⁴. Co zatem oznacza ten wybór? Czy Ukraina stoi na progu zmian, zarówno, jeśli chodzi o politykę wewnętrzną, jak i pozycję międzynarodową? Co oznacza wygrana lidera „Partii Regionów” dla Polski? Spróbujmy odpowiedzieć na te pytania w oparciu o dotychczasowe poglądy Wiktora Janukowycza i jego zaplecza politycznego.

Ukraińska hybrydalna demokracja

Po „pomarańczowej rewolucji” Wiktor Janukowycz postawił na profesjonalizm, otaczając się naukowcami i ekspertami, którzy reprezentowali go podczas debat telewizyjnych i ważnych spotkań. Dzięki temu „Partia Regionów”

¹ Artykuł omawia sytuację na Ukrainie w okresie objęcia prezydentury przez Wiktora Janukowycza w 2010 roku. Nie odnosi się do tematów aktualnych, które wymagają oddzielnego opracowania.

² Bardzo dobrze atmosferę tamtych dni oddaje Wiesław Romanowski. Zob. W. Romanowski, *Ukraina. Przystanek Wolność*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2006.

³ Zob. O. Zajcew, *Czy zakończyła się „pomarańczowa rewolucja”*. *Współczesne ukraińskie życie polityczne: od wyborów do wyborów*, „Biuletyn Ukrainoznawczy”, nr 10 (2004), s. 97-112. Zob. także: I. Szaban, *Społeczne oczekiwania zmian w wewnętrznej polityce Ukrainy. Retrospekcja pierwszych miesięcy prezydentury Wiktora Juszczenki*, „Biuletyn Ukrainoznawczy”, nr 10 (2004), s. 94-96; J. Maciejewski, *Między autorytaryzmem i demokracją: ustrój polityczny w Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji”*, „Nowa Ukraina”, nr 1-2 (5-6) 2008, s. 149-165.

⁴ Por. *Президентские выборы на Украине*, „Vesti”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341783>, stan z dnia 04.09.2010.

jest postrzegana na Ukrainie jako partia ludzi, którzy znają się na rzeczy. Jeżeli jako prezydent zastosuje taką samą regułę podczas obsadzania ważnych stanowisk państwowych, jego prezydentura może okazać się bardzo owocna. Główną zaletą Wiktora Janukowycza są sprecyzowane poglądy polityczno-gospodarcze, stanowczość i przewidywalność. Tego właśnie zabrakło Wiktorowi Juszczenko. Może to przyczynić się do umocnienia pozycji Ukrainy na arenie międzynarodowej i bardziej partnerskiego traktowania tego kraju przez Unię Europejską.

Jaka jest dziś Ukraina? Jak uważa M. Słowikowski, „wybór, którego Ukraińcy dokonali 7 lutego 2010 r., budzi i jeszcze bardzo długo będzie budzić emocje. Nie tyle z racji tryumfu Wiktora Janukowycza, który był przesadzony, zanim pierwsza karta do głosowania wpadła do urny, czy okoliczności, w jakich toczyła się kampania wyborcza, co ze względu na skutki dla przyszłości ukraińskiego systemu politycznego. Ostatnie wybory prezydenckie nie stanowią początku nowej epoki w historii politycznej Ukrainy. Nie doszło do wymiany elit, wielcy ukraińskiej polityki zachowali dominującą pozycję w systemie władzy. Zwycięstwo Janukowycza nie przesądza o końcu rywalizacji politycznej pomiędzy obozami „postpomarańczowym” i „błękitnym”, wręcz przeciwnie – otwiera nowy etap wyniszczającej Ukrainę walki politycznej”⁵.

Publicysta uważa, że wybory prezydenckie zostały bardzo ciepło przyjęte na Zachodzie, zgodnie podkreślano ich spokojny przebieg, wysoki poziom frekwencji wyborczej – mający jakoby dowodzić rozkwitu ukraińskiej demokracji. Z konsolidacją demokracji na Ukrainie wiąże się w Unii Europejskiej ogromne nadzieje – ma ona ze względu na swój potencjał terytorialny i ludnościowy, a także wschodniosłowiański rodowód, stać się wzorcowym przykładem dobrodziejstw wynikających z budowy demokracji liberalnej, który promieniować będzie na inne państwa regionu: Białoruś i Rosję. Tymczasem polityczne elity Ukrainy mimo demokratycznego charakteru wyborów rozczarowują zwolenników jej okcydentalizacji populizmem, zapalczywością, niewyobrażalną żądzą władzy, brakiem szacunku do własnych obywateli, gotowością do zdławienia pluralizmu politycznego.

Odchodzące do historii wybory prezydenckie na Ukrainie – w atmosferze polaryzacji nastrojów społecznych, wzajemnych oskarżeń o fałszerstwa i zapowiedzi dochodzenia prawdy i sprawiedliwości na drodze sądowej – stanowią przyczynek do dyskusji, czy na Ukrainie mamy do czynienia z konsolidacją demokracji liberalnej czy też nieliberalnej (hybrydalnej – łączącej cechy demokratyczne i niedemokratyczne)⁶.

⁵ M. Słowikowski, *Ambiwalentne konsekwencje ukraińskich wyborów prezydenckich*, <http://www.liberte.pl/swiat/936-ambiwalentne-konsekwencje-ukrainskich-wyborow-prezydenckich.html>, stan z dnia 31.08.2010. Zob. także J. Maciejewski, *Między autorytaryzmem i demokracją: ustrój polityczny w Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji”*, „Nowa Ukraina”, nr 1-2 (5-6) 2008, s. 149-165.

⁶ Zob. Tamże.

„Rewolucja jest jak Saturn, który pożera własne dzieci” – te słynne słowa powiedział Danton, twórca Komitetów Rewolucyjnych, które jak zaczęły gilotynować to zgilotynowały także jego. Śmiało można to odnieść do aktualnej sytuacji na Ukrainie – sześć lat po Pomarańczowej Rewolucji. Nic nowego pod słońcem. Jest to zresztą bardzo typowa cecha wszystkich rewolucji. Wystarczy spojrzeć na polskie podwórko, na los Stoczni Gdańskiej czy Huty im. Lenina, gdzie jako pierwsze zamknięto te najbardziej bojowe wydziały jak Zgniatacz, gdzie do „Solidarności” należało z 85 proc. załogi. Legendarny lider polskiej „Solidarności” poległ na polu niespełnionych oczekiwań Polaków. Na Ukrainie, w walce o utrzymanie przywództwa narodowego, elity polityczne zagubiły strategiczne cele. Europa, a przynajmniej Polska, wierzyły, że po „pomarańczowej rewolucji” Ukraina będzie zbliżała się coraz bardziej ku Unii Europejskiej. Zarówno Wiktor Juszczenko, jak i Julia Tymoszenko, nie zrobili niczego przełomowego, aby poprawić bezpieczeństwo w ukraińskim państwie i rozpocząć reformę kraju.

Pytanie, co dalej z Ukrainą? Ukraińcy to taki naród, co rad nie słucha, a tym bardziej ukraińscy politycy. Uważają się za najmądrzejszych na świecie. A na pewno nie będą słuchać Polaków, zarówno Ci ze wschodniej jak zachodniej Ukrainy. Nie zmieni tego mający polskie korzenie Janukowycz (dziadek Janukowycza był Polakiem). Ukraińcy to wyrachowany naród. Pójdą tam, gdzie jest interes do zrobienia. Polska jest im potrzebna, aby zbliżyć się do Unii Europejskiej i tylko po to. Zrobić dobry interes i mieć potem wszystkich w dalekim poważaniu. Dał tego przykład Wiktor Juszczenko. Całował i ścisnął się z Wałęsą i innymi polskimi i europejskimi politykami na Majdanie Niezależności, i co z tego wyszło? Nic! Na obchodnie pokazał, gdzie są jego korzenie, a teraz zapowiada zbudowanie pod Kijowem stolicy Kozactwa. Znakomicie! Bandera z Kozakami i gotowa ukraińska huńczuczność. Po cichu można liczyć, że Wiktor Janukowycz będzie mniejszym złem dla Ukrainy, a Julia Tymoszenko stworzy mocną opozycję patrzącą na ręce urzędującej władzy. Wszystko zależy od tego czy Polacy potrafią z nim grać. To będzie wielka sztuka, a tej należy uczyć się od innych, np.: od Niemców, Anglików, Amerykanów czy Francuzów.

Jak uważa M. Słowikowski, „przeciągający się kryzys gospodarczy, któremu towarzyszy i który petryfikuje napięcie polityczne, korupcja polityczna, pobudzana przez ukraińskich oligarchów, wzajemna nieufność pomiędzy głównymi uczestnikami życia politycznego, skutkująca kolejnymi przesileniami rządowymi i są namacalnymi dowodami na to, że Ukraina utknęła pomiędzy demokracją liberalną a autorytaryzmem utożsamianym z epoką rządów Leonida Kuczmy. Cierpi – i ostatnie wybory nic tu nie zmieniły – na syndrom „ułomnego pluralizmu”, charakterystyczny dla hybrydalnej formy reżimupolitycznego”⁷. Zdaniem M. Słowikowskiego, ukraińska gospodarka u progu styczniowych wyborów prezydenckich znajdowała się w fatalnym stanie. Żadne inne państwo w regionie Europy

⁷ M. Słowikowski, op. cit.

Środkowo-Wschodniej nie ucierpiało na skutek globalnego kryzysu finansowego tak bardzo jak Ukraina. Wskaźniki poziomu produktu krajowego brutto i produkcji przemysłowej były w roku 2009 zatrważające, ukraińskie PKB skurczyło się o blisko 15% w stosunku do roku 2008, produkcja przemysłowa zmalała w porównaniu do poprzedniego roku o 11,9%, bezrobocie sięgnęło poziomu 9,4%, a inflacja 15%. Pogarszającej się sytuacji gospodarczej i spadku poziomu życia obywateli towarzyszył stan permanentnego napięcia politycznego, uniemożliwiający zapobieżeniu nadciągającej katastrofie i podjęciu spójnych i konsekwentnych wysiłków na rzecz naprawy finansów państwa. Rozłam pomiędzy liderami pomarańczowej rewolucji, który z czasem nabrał cech osobistej wendety, skazał Ukrainę na niekończący się festiwal powstających i rozpadających się koalicji parlamentarnych, rodzących się w bólach i upadających gabinetów, wyborów, które nie wyłaniały absolutnego zwycięzcy, konfliktów pomiędzy ośrodkiem prezydenckim i parlamentem⁸.

Niezależnie od personalnych animozji, wybujałych ambicji, nie wybaczonych krzywd, należy odnotować, że jedną z konsekwencji „pomarańczowej rewolucji” były nowe rozwiązania w sferze ustroju konstytucyjnego, miejscami absolutnie nieprzemysłane. Kwestia ciągłości pracy Rady Najwyższej powiązana została, w ramach noweli konstytucyjnej, ze zdolnością do stworzenia i utrzymania większości parlamentarnej. Jeden z najbardziej kuriozalnych elementów ukraińskiego „porewolucyjnego” pejzażu politycznego określa, że prezydent rozwiązuje Radę Najwyższą, jeśli w ciągu 30 dni nie wyłoni ona ze swego składu stałej większości lub jeśli w ciągu 60 dni od momentu dymisji rządu nie zostanie wyłoniony nowy gabinet. Sprawia to, że efektywność zarządzania państwem, planowania strategicznego i realizowanie międzynarodowych zobowiązań zaciąganych przez Ukrainę są zakładnikiem bezwzględnej rywalizacji pomiędzy głównymi uczestnikami życia politycznego⁹.

Zawiedzione nadzieje pobudzone „pomarańczową rewolucją”, polityczne i społeczno-gospodarcze problemy trapiące Ukrainę, nie pozostały bez wpływu na nastroje społeczne, które w przededniu wyborów prezydenckich można było określić mianem tragicznych. Z zeszłorocznych badań Instytutu Gallupa wynikało, że 85 % badanych Ukraińców było niezadowolonych z działań swych władz w porównaniu z 73 % w roku 2007 i 75 % w 2008¹⁰. Warto odnotować, że 4-procentowy wskaźnik poparcia dla działań podejmowanych przez główne organy władzy państwowej był nie tylko najniższy na obszarze byłego Związku Radzieckiego, ale także na świecie. Konflikt pomiędzy ikonami „pomarańczowej rewolucji”, paraliżujący życie polityczne na Ukrainie, a w konsekwencji także reformy społeczno-gospodarcze, oddalający m.in. perspektywy integracji euro-

⁸ Tamże.

⁹ Zob. J. Maciejewski, *Między autorytaryzmem i demokracją: ustrój polityczny w Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji”*, „Nowa Ukraina”, nr 1-2 (5-6) 2008, s. 164-165.

¹⁰ Zob. <http://www.gallup.com/home.aspx>, stan z dnia 30.08.2010.

pejskiej decydująco wpływa na niski poziom akceptacji dla instytucji rządzących. 66 % frekwencji podczas pierwszej tury wyborów i blisko 70 % podczas drugiej, należy poczytać za dowód ogromnej dojrzałości ukraińskich obywateli, zaufania do procedur demokratycznych i nie poddawania się nastrojom apatii. Wysoki poziom absencji wyborczej byłby zupełnie zrozumiały w obliczu ukształtowanej kondycji polityczno-gospodarczej Ukrainy¹¹.

Jak będą wyglądały rządy Janukowycza?

Wbrew rozpowszechnianym przez jego przeciwników politycznych poglądom, również dość popularnym poza Ukrainą, nie muszą one oznaczać „błękitnego rewanżu”, narodowej katastrofy, polityki zdrady interesów narodowych i ustanowienia dyktatury. Architektura instytucjonalna ukraińskiej polityki – nawet wzięwszy pod uwagę patologie ją trapiące, w tym polityczną korupcję – czyni perspektywę pełnej autonomii decyzyjnej prezydenta (Janukowycza i jego zaplecza) iluzoryczną. Innymi słowy, nawet jeśli Janukowycz rzeczywiście chciałby „wyrządzić krzywdę” Ukrainie, nie pozwoli mu na to istniejący na Ukrainie pluralizm polityczny, do spółki z normami konstytucyjnymi, które zapewniają skuteczne rozproszenie władzy w ukraińskim systemie politycznym. Na mocy poprawek wniesionych do konstytucji, będących wynikiem kompromisu pomiędzy „pomarańczowymi” i „błękitnymi”, środek ciężkości w ramach ukraińskiego systemu politycznego zdecydowanie przesunął się w stronę parlamentu. W konsekwencji określa się go wręcz mianem parlamentarno-gabinetowego ze wzmocnioną pozycją głowy państwa. Prezydent zachował znaczny zakres uprawnień, szczególnie w sferze polityki zagranicznej, m.in. prawo inicjatywy ustawodawczej i weta wobec ustaw Rady Najwyższej, utracił jednak przywilej kontroli rządu (na którym spoczywa realizacja bieżącej polityki gospodarczej, wewnętrznej i zagranicznej). Za wyjątkiem ministrów spraw wewnętrznych, spraw zagranicznych, Rada Najwyższa powołuje ministrów na wniosek premiera. W konsekwencji ten, kto chce w pełni rządzić Ukrainą, musi kontrolować nie tylko urząd prezydenta, ale dysponować równoległe poparciem parlamentarnej większości. Dla Ukrainy oznacza to początek nowej batalii politycznej – tym razem o kontrolę nad Radą Najwyższą¹². Zwycięstwo wyborcze, jakie odniósł Janukowycz, jest w obecnie obowiązujących realiach konstytucyjnych, zwycięstwem niepełnym. Jak zauważa się w wyborczych komentarzach na Ukrainie, jedyne co Janukowycz wygrał to „zaproszenie

¹¹ Zob. Por. *Президентские выборы на Украине*, „Vesti”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341783>, stan z dnia 04.09.2010.

¹² Zob. M. Słowikowski, *Ambiwalentne konsekwencje ukraińskich wyborów prezydenckich*, <http://www.liberte.pl/swiat/936-ambiwalentne-konsekwencje-ukraiskich-wyborow-prezydenckich.html>, stan z dnia 31.08.2010. Zob. także J. Maciejewski, *Między autorytaryzmem i demokracją: ustrój polityczny w Ukrainie po „pomarańczowej rewolucji”*, „Nowa Ukraina”, nr 1-2 (5-6) 2008, s. 149-165.

do wojny” z Tymoszenko. Nawet jeśli uda mu się zdyskontować w nadchodzących wyborach parlamentarnych tryumf w wyborach prezydenckich, będzie miał przed sobą tytaniczne zadanie zapobieżenia załamaniu się struktur ukraińskiego państwa i przywrócenie doń zaufania obywateli, które będzie musiał realizować w obliczu nieuchronnej konfrontacji z Tymoszenko, która zepchnięta do opozycji stara się za wszelką cenę torpedować pomysły Janukowycza.

Różnica głosów pomiędzy Wiktorem Janukowyczem a panią premier w drugiej turze nie była dostatecznie duża – wyniosła ona zaledwie 3,48%, co przekładało się na liczbę 887 928 osób¹³ – by mogła ona dobrowolnie pogodzić się z porażką, pogratulować rywalowi i zamknąć dyskusję na temat uczciwości wyborów. Sama Tymoszenko otwarcie zamienia się w „hamulcowego” konsolidacji demokracji na Ukrainie – odmowa uznania zwycięstwa Janukowycza i próby zakwestionowania demokratycznego charakteru odchodzących do historii wyborów prezydenckich, uznanych przez wszystkie zagraniczne instytucje monitorujące wybory za wolne i uczciwe, są dla zewnętrznych obserwatorów jeśli nie niepokojące, to co najmniej niezrozumiałe. Z kolei Janukowycz, jeszcze przed drugą turą wyborów, składał publiczne deklaracje, że będzie dążył do przedterminowych wyborów parlamentarnych, tak by „dobić” Tymoszenko i „wysadzić” ją z fotela premiera. Tuż po drugiej turze wezwał ją do bezzwłocznej i dobrowolnej rezygnacji.

M. Słowikowski uważa, „że scenariusz zgodnej współpracy Tymoszenko – Janukowycz zdecydowanie przyspieszyłby proces sanacji państwa, stwarzałby sprzyjający klimat polityczny dla reform gospodarczych”¹⁴. Co więcej, tylko wariant „szerokiej koalicji” z udziałem Partii Regionów i BJuT-u byłyby dla zewnętrznych kredytodawców rękojmią dalszej pomocy, stałby się gwarancją, że Ukraina będzie zdolna wywiązywać się z już zaciągniętych zobowiązań. Czas jednak pokazał, że niezależnie od ryzyka załamania się pluralizmu politycznego na Ukrainie, istnienie takiej podobnej koalicji jest porostu na Ukrainie jeszcze nie możliwa.

Tymczasem przeciwnicy Janukowycza uważają, że takie samo rozczarowanie, które odczuła Zachodnia Ukraina za czasów urzędowania prezydenta Juszczenki, spotka i Wschodnią Ukrainę podczas urzędowania nowego prezydenta. Jego przeciwnicy uważają, że Janukowicz nie potrafi wykonać swoich przedwyborczych obietnic. Wschód Ukrainy bardzo szybko zawiedzie się na swoim liderze.

Kim jest nowy prezydent Ukrainy?¹⁵ Wiktor Janukowycz pochodzi z położonego na wschodzie Ukrainy rosyjskojęzycznego obwodu donieckiego¹⁶. W 1980

¹³ Пор. Президентские выборы на Украине, „Vesti”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341783>, stan z dnia 04.09.2010.

¹⁴ M. Słowikowski, op. cit.

¹⁵ Zob. Kim jest i czego chce Wiktor Janukowycz?, http://www.mojeopinie.pl/kim_jest_i_czego_chce_wiktor_janukowycz,3,1266966913, stan z dnia 04.09.2010.

¹⁶ Media ujawniły, że Wiktor Janukowycz miał bardzo trudne dzieciństwo i wczesną młodość. Dwukrotnie był sądzony i skazany za przestępstwa pospolite. O co właściwie chodziło? Tego się już dzisiaj nie da stwierdzić. Walka polityczna w krajach, w których for-

roku ukończył Politechnikę Doniecką, a w 2001 – Ukraińską Akademię Handlu Zagranicznego. Od 1997 roku był gubernatorem obwodu Donieckiego do czasu, gdy w 2002 roku prezydent Leonid Kuczma zaproponował mu stanowisko szefa rządu. Był to ukłon w stronę przedstawicieli wielkiego przemysłu na wschodzie Ukrainy, którzy chcieli mieć swojego przedstawiciela w organach państwo-

malna demokracja gości dopiero od niedawna, a tradycje komunistycznego bezprawia są wciąż nadzwyczaj silne, nie daje możliwości sprawdzenia tego u źródła czyli w porządnie i bezstronnie prowadzonej dokumentacji sądów, prokuratury i milicji. Zdaniem swoich zwolenników siedemnasto-dwudziestoletni Janukowycz był szlachetnym rycerzem, który kurał na własną rękę łobuzów, a wspierał pokrzywdzonych itp., a potem pobił pijanych chuliganów, którzy napastowali jakąś dziewczynę. Zdaniem przeciwników był hersztem mafii młodocianych bandytów, znanym ze swej brutalności i bezwzględności załatwiania porachunków (co mu zostało do dzisiaj). Dość na tym, że wyjście z kłopotów z prawem zawdzięczał interwencji kosmonauty Gieorgija Bieregowoja u najwyższych władz Ukraińskiej SRR (skasowanie obu wyroków). No i znowu: zdaniem ludzi mu życzliwych Bieregowoj wniknął w te sprawy ze względu na starą przyjaźń z ojcem Wiktora Janukowycza, a wedle słowików dlatego, że dowiedział się o tym, iż ten młody przestępca jest jego nieślubnym synem. W Internecie pokazano nawet na „dowód” tego drugiego zdjęcie Bieregowoja z matką przyszłego przywódcy Partii Regionów. Nie da się zaprzeczyć, że powikłany życiorys wnuka czekisty zaczął się od tego czasu wyprostowywać. Kosmonauta-deputowany (do Rady Najwyższej Ukraińskiej SRR) załatwił kasatę obu wyroków w grudniu 1978. W 1979 Wiktor wstąpił do KPZR. W następnym roku został wybrany do komitetu miejskiego w Jenukijewie. Już wcześniej, w 1976, otrzymał swoje pierwsze stanowisko kierownicze – dyrektora kolumny (zgrupowania, bazy) samochodów ciężarowych (w tejże miejscowości). W 1984 w Doniecku. W 1987 był już szefem transportu zjednoczenia przemysłu węglowego tegoż zagłębia donieckiego. To stanowisko zawdzięczał ministrowi przemysłu węglowego Ukraińskiej SRR – Aleksandrowi Astrachaniowi (Oleksandr Astrachan). Mimo to, kiedy w 1989 Gorbaczow wprowadził zasadę wyboru kierowników przedsiębiorstw przez ludzi pracy, większość załogi zjednoczenia głosowała za pozostaniem przezeń na tym stanowisku. Taka decyzja zapadła ponownie dwa lata później. Przyczyna tego była prosta. Już wtedy Janukowycz doskonale rozumiał, że swoich (mieszkańców wschodniej Ukrainy, z górnikami na czele) się nie krzywdzi, ale postępuje z nimi tak, aby móc się na nich opierać stale i w każdej sytuacji. Dzięki temu był blisko ludzi, którzy wykorzystując swoje stanowiska dyrektorów przedsiębiorstw państwowych, okręgowych sekretarzy partyjnych, ministrów, szefów komsomołu itd. po upadku ZSRR podzielili między siebie majątek powstały wynikiem milionów i zaczęli budować kapitalizm. Przy tym zaś miał za sobą poparcie zwykłych ludzi, zdających sobie sprawę z tego, że samo ogłoszenie demokracji i niepodległości nie wystarczy; że lepiej, aby kierowali tacy, którzy zapewnią ludziom pracę, a zakładom przetrwanie w trudnych warunkach głębokich zmian w kraju i na świecie. Wiktor Janukowycz był właśnie takim kierownikiem, a zarazem kimś ambitnym, chcącym się uczyć. Wypełniając swoje rozległe obowiązki dyrektorskie znalazł czas również na ukończenie zaocznej akademii handlu zagranicznego. Łatwość przyswajania sobie wiedzy uwidoczniła się zresztą u niego już w dzieciństwie. Zob. <http://ord-ua.com/2010/01/22/srochno-yanukovicha-obvinyayut-v-ubijstve-svoego-pomoschnika-zinoviya-kulika/?page=2>; <http://forum.pravda.com.ua/read.php?2,207390627>; http://www.mojeopinie.pl/kim_jest_i_czego_chce_wiktor_janukowycz,3,1266966913, stan z 04.09.2010.

wej. Janukowycz pozostawał na tym stanowisku aż do „pomarańczowej rewolucji”. W ukraińskich realiach politycznych była to najdłuższa kadencja, trwająca ponad dwa lata (898 dni). Po raz drugi stanął na czele rządu w 2006 roku, gdy jego „Partia Regionów”, podczas wyborów parlamentarnych, uzyskała najwięcej miejsc w parlamencie. Stało się to poniekąd za sprawą polityków z „obozu pomarańczowych” – Wiktora Juszczenki i Julii Tymoszenko, którzy nie potrafili się porozumieć. Silna osobowość i umacniająca się pozycja w kraju i za granicą pani premier posłużyła jako pretekst do jej zdymisjonowania. Przez rok pracami rządu kierował Jurij Jechanurow. Wiktor Janukowycz, jako premier, prowadził politykę bardzo podobną do swojej poprzedniczki Julii Tymoszenko – rządy twardej ręki. Jednocześnie był bardzo wstrzemięźliwy i starał się balansować na pograniczu wschodu i zachodu, jak to czynił swojego czasu Leonid Kuczma. Z jednej strony popierał współpracę z Rosją, odsuwając na drugi plan kontakty z NATO i UE, z drugiej zaś strony bronił interesów Ukrainy¹⁷. Prowadził wyważoną politykę wewnętrzną w zakresie konsolidacji podzielonego na zachód i wschód społeczeństwa – przemawiał po ukraińsku i po rosyjsku, unikał retoryki, która mogłaby urazić mieszkańców Lwowa, czy Doniecka, umiarkowanie, ale popierał integrację z Unią Europejską. W przeciwieństwie do Wiktora Juszczenki, który dążył do członkostwa w NATO wbrew oczekiwaniom społecznym, Janukowycz jednoznacznie sprzeciwiał się tej idei. Umiejętne lawirowanie między Brukselą i Moskwą umożliwiło prowadzenie dialogu politycznego zarówno z Zachodem, jak i Wschodem. Dzięki temu, podczas przedterminowych wyborów parlamentarnych w 2007 roku, jego partia uzyskała największe poparcie, zdobywając 175 mandatów na 450 miejsc w parlamencie. Mimo to nie udało mu się utworzyć koalicji, gdyż tym razem zaplecze polityczne Wiktora Juszczenki opowiedziało się za współpracą z „Blokiem Julii Tymoszenko”, która stanęła na czele rządu¹⁸.

Chociaż Wiktor Janukowycz dał się poznać na stanowisku szefa rządu jako sprawny organizator, nie będzie mógł w pełni wykorzystać swojego doświadczenia i umiejętności w nowej roli prezydenta kraju. Osłabiony urząd prezydenta nie pozwolił mu na kierowanie państwem w takim stopniu, jak mógł to czynić Wiktor Juszczenko. Przy poparciu Julii Tymoszenko „Partia Regionów” zdołała przeforsować nową ustawę o rządzie, która jeszcze bardziej umocniła pozycję premiera. Był to kolejny krok w sędowaniu uprawnień prezydenta na rząd, gdyż pierwsze zmiany w tym zakresie zostały przyjęte podczas „pomarańczowej rewolucji” i weszły w życie z dniem 1 stycznia 2006 roku. Oznacza to, że wiele będzie zależeć od tego, kto pokieruje pracami rządu. Tuż po wyborach Julia Tymoszenko zainicjowała rozmowy na temat przeprowadzenia referendum, aby społeczeństwo wybrało, kto ma rządzić państwem – prezydent czy premier.

¹⁷ Por. P. Kuspys, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie*, Kraków 2009, s. 54.

¹⁸ Zob. P. Kuspys, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, <http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,617>, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, stan z dnia 04.09.2010.

Jednak ten pomysł nie spotkał się z większym zainteresowaniem ukraińskich polityków. Są oni zgodni, że mimo wszystko nie należy jednak umniejszać roli prezydenta w kształtowaniu polityki zagranicznej. Jako głowa państwa decyduje o tym, kto zostanie szefem dyplomacji. Nadal prezydentowi przysługuje prawo weta. Mając mocne zaplecze polityczne w parlamencie będzie mógł wpływać na prace rządu. Wszystko to powoduje ograniczenia w sprawowaniu urzędu prezydenta, z drugiej zaś strony zmusi Wiktora Janukowycza do wyważonych działań.

Polityka zagraniczna Ukrainy pod rządami Janukowycza

Wiktor Janukowycz nie kryje swoich sympatii do Rosji. Jest to poniekąd odzwierciedleniem nastrojów i odczuć zdecydowanej większości Ukraińców, dla których Rosjanie pozostają bratnim narodem. Wspólna historia, kultura i prawosławna religia mocno spajają obydwie narody. Działając w tym przekonaniu prezydent Wiktor Janukowycz, obejmując urząd prezydencki, zapowiedział, że współpraca z Rosją będzie priorytetem ukraińskiej polityki zewnętrznej (drugą wizytę zagraniczną złożył właśnie Janukowycz w Moskwie)¹⁹. Zacieśnienie współpracy politycznej i gospodarczej z Rosją to recepta na pokonanie skutków kryzysu gospodarczego na Ukrainie. Jeszcze przed drugą turą wyborów szef „Partii Regionów” zapowiedział powołanie konsorcjum międzynarodowego z udziałem Ukrainy, Rosji i UE, które zarządzałoby ukraińskim systemem gazociągów²⁰. Ponadto nie wykluczył możliwości stacjonowania Rosyjskiej Floty Czarnomorskiej na Krymie po roku 2017²¹. Janukowycz poszedł na to ustępstwo w zamian za preferencyjne ceny na gaz dla Ukrainy. W jednym z wywiadów dla rosyjskiej telewizji „Rossija-24” prezydent Ukrainy oświadczył, że Kijów bierze pod uwagę włączenie się do Układu o Bezpieczeństwie Europejskim z Rosją w roli głównej. Jednocześnie podkreślił, że obecna współpraca Ukrainy z NATO osiągnęła już swoje maksimum i nie będzie dalszego rozszerzenia. Jeżeli w przyszłości kwestia członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim wróci do porządku dziennego, decyzję w tej sprawie

¹⁹ Zob. <http://president.kremlin.ru/news/6873>, stan z dnia 04.09.2010.

²⁰ Por. Янукович має намір відтворити консорціум з управління українською ГТС, *Ukrinform*, <http://ukrinform.biz/news/15996/>, stan z dnia 31.08.2010.

²¹ Niema wątpliwości, że Janukowycz stara się w zupełnie innym duchu, niż miało to miejsce w przypadku Juszczenki, rozwiązać kwestię stacjonowania Floty Czarnomorskiej FR w Sewastopolu po roku 2017. Zrobił wszystko, aby umożliwić rosyjskiej flocie obecność na Ukrainie po wygaśnięciu pierwotnego 10-letniego okresu dzierżawy bazy na Sewastopolu. Tak się stało. W kwietniu, w zamian za obniżkę cen importowanego z Rosji gazu, Janukowycz zgodził się, by stacjonująca na Krymie rosyjska Flota Czarnomorska mogła pozostać tam, co najmniej do 2042 roku, a więc 25 lat dłużej niż początkowo zakładano. Decyzję poparła Najwyższa Rada Ukrainy. Prozachodnia opozycja uznała to za zdradę interesów narodowych. Zob. *Interfax*, <http://www.interfax.com.ua/ukr/main/32102/>, stan z dnia 04.09.2010.

będzie podejmować naród w ogólnokrajowym referendum²². Wydaje się jednak, że los członkostwa Ukrainy w NATO wydaje się być rozstrzygnięty – Janukowycz jest zdeklarowanym orędownikiem neutralności Ukrainy. Jeśli uda mu się poddać tę kwestię pod referendum, to biorąc pod uwagę nastroje społeczne dla członkostwa w Sojuszu, skutek będzie zgodny z intencją organizatorów referendum – wstrzymanie działań na rzecz instytucjonalnego członkostwa w NATO. W tym duchu w czerwcu 2010 roku Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła prezydencki projekt ustawy o zasadach polityki wewnętrznej i zagranicznej, z którego wykreślono dążenie Kijowa do członkostwa w NATO. Nową ustawę poparło 253 spośród 430 obecnych na sali deputowanych (w 450-osobowej izbie). 81 posłów było przeciw. Zgodnie z ustawą, Ukraina nie chce już być członkiem NATO, choć nadal będzie dążyć do uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej. Obowiązująca dotychczas ustawa z 2003 roku głosi, że priorytetem dla interesów narodowych Ukrainy jest uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej i NATO. Janukowycz zaproponował parlamentowi, by słowa o NATO wykreślić. Prezydent zaznaczył w swym projekcie, że Ukraina nie będzie członkiem międzynarodowych bloków wojskowych. „Ukraina, jako państwo będące poza blokami militarnymi, prowadzi otwartą politykę zagraniczną i pragnie współpracować ze wszystkimi zainteresowanymi partnerami, unikając jednocześnie zależności od innych państw, grup państw bądź struktur międzynarodowych” – czytamy w ustawie. Zaproponowana przez Janukowycza nowa ustawa o zasadach ukraińskiej polityki zagranicznej i wewnętrznej to następstwo hasła głoszonych przez niego od kilku lat: Ukraina nie może wejść do NATO, gdyż nie chce tego większość obywateli. Przeciwno członkostwu Ukrainy w NATO występuje także Rosja, której kontakty z Kijowem uległy znacznemu ochłodzeniu, kiedy ukraińskim prezydentem był poprzednik Janukowycza i główny orędownik integracji z Sojuszem, Wiktor Juszczenko. Janukowycz deklaruje, że chce naprawić zepsute przez Juszczenkę stosunki z Rosją.

M. Słowikowski twierdzi, że „z rosyjskiego punktu widzenia zwycięstwo dwóch z trzech głównych pretendentów do fotela prezydenckiego – za wyjątkiem Wiktora Juszczenki, z którym Kreml nie chciał mieć nic wspólnego – miało w pełni gwarantować promocję interesów Rosji”²³. Jak zauważył Władimir Sorcor na łamach „Jamestown Foundation Eurasian Daily”, rosyjskie interesy na Ukrainie i tak były już doskonale promowane przez (nie)świadomych skutków swych działań ukraińskich polityków²⁴. „Bez jednego wystrzału” udało się doprowadzić do realizacji trzech fundamentalnych z punktu widzenia interesów Rosji celów: po pierwsze, Ukraina ze względu na polityczny i gospodarczy chaos, w jakim pogrążyła się w następstwie „pomarańczowej rewolucji”, przestała być

²² Zob. „Vesti”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341783>, stan z dnia 31.04.2010

²³ M. Słowikowski, *Ambivalentne konsekwencje ukraińskich wyborów prezydenckich*, [w:] <http://www.liberte.pl/swiat/936-ambivalentne-konsekwencje-ukraiskich-wyborow-prezydenckich.html>, stan z dnia 31.08.2010.

²⁴ Zob. Tamże.

postrzegana jako źródło rozprzestrzeniania się wirusa demokracji na obszarze po radzieckim; po drugie, kwestia członkostwa w NATO Ukrainy schodzi z wokandy – żaden z liczących się kandydatów do fotela prezydenckiego nie podejmował się tego tematu – w świetle przygotowań do wyborów parlamentarnych temat NATO pozostaje tabu; po trzecie, ukraińscy politycy skutecznie odsuwają perspektywę członkostwa w Unii Europejskiej czy nawet modernizacji własnego systemu sieci transportu gazu, torpedując podjęcie spójnych i konsekwentnych wysiłków na rzecz realizacji tychże celów.

Możemy spodziewać się w najbliższych latach wzrostu aktywności nie tylko w stosunkach ukraińsko-rosyjskich, ale także w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw²⁵. Niewykluczone, że Ukraina wróci do udziału w tworzeniu Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej, która zakłada powołanie strefy wolnego handlu, ujednoczenie polityki celnej wobec państw trzecich, utworzenie unii walutowej oraz ustanowienie swobodnego przepływu osób, towarów, usług i kapitału. Prezydenci Federacji Rosyjskiej, Ukrainy, Białorusi i Kazachstanu jeszcze w 2003 roku podpisali odpowiednie porozumienie. Po „pomarańczowej rewolucji” Kijów ~~ar~~czygnął z udziału w pracach na rzecz utworzenia WPG²⁶.

Największy niepokój w kontekście zdobycia przez Janukowycza fotela prezydenckiego budzi kwestia kierunków rozwoju ukraińskiej polityki zagranicznej. Czego można spodziewać się w sferze polityki zagranicznej po nowym prezydencie Ukrainy? Z całą pewnością próby odbudowy poprawnych relacji z Rosją, które w ciągu prezydentury Juszczenki uległy bezprecedensowemu pogorszeniu. W sferze stosunków z Unią Europejską zadeklarował gotowość ich dalszej instytucjonalizacji, wskazał jednak zdecydowanie na Rosję i państwa WNP jako priorytetowy obszar rozwoju współpracy międzynarodowej. Mało wiarygodnie – w świetle planów stworzenia trójstronnego konsorcjum zarządzającego ukraińskim systemem transportu gazu – brzmia jego deklaracje, że nie jest rosyjską marionetką, a podejmując decyzje państwowe, kierować będzie się interesami ukraińskiego narodu²⁷. Janukowycz uporczywie i konsekwentnie dąży do zapowiadanego w kampanii wyborczej powołania konsorcjum międzynarodowego z udziałem Ukrainy, Rosji i UE, które zarządzałoby ukraińskim systemem gazociągów. W tym

²⁵ Zob. <http://tsn.ua/vybory/programy/peredviborcha-programa-viktora-yanukovicha.html>, stan z dnia 31.08.2010.

²⁶ Por. *Ukraina rezygnuje z udziału we Wspólnej Przestrzeni Gospodarczej*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 20.08.2005, <http://wyborcza.pl/1,75477,2876460.html>. Także. A. Eberhardt, A. Guryn, *Wspólna Przestrzeń Gospodarcza (Rosja, Ukraina, Białoruś, Kazachstan)*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (PISM), 2003, nr 53.

²⁷ Zob. *Pułapka gazowa Ukrainy – Wspólna Przestrzeń Gospodarcza*, <http://jaron.salon24.pl/167207,pulapka-gazowa-ukrainy-wspolna-przestrzen-gospodarcza>, stan z dnia 04.09.2010. Zob. także *Nieudana „gazowa” wizyta premiera Ukrainy w Moskwie*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-31/nieudana-gazowa-wizyta-premiera-ukrainy-w-moskwie>, stan z dnia 04.09.2010.

celu, pomimo czelniejszego fiaska rozmów, w sierpniu 2010 roku szef Gazpromu Aleksiej Miller oświadczył po spotkaniu z ministrem energetyki Ukrainy Jurijem Bojko i szefem Naftohazu Jewhenem Bakulinem, że rozmowy o stworzeniu przez oba koncerny wspólnego przedsiębiorstwa znajdują się w „zaawansowanym stadium”. Rosja chciałaby, aby takie przedsiębiorstwo przejęło m.in. sieć ukraińskich gazociągów tranzytowych. Ukraina przeciwna jest podobnemu rozwiązaniu, jednak wydaje się, że w zamian za pewne ustępstwa ze strony Gazpromu (zmiana formuły ceny gazu, możliwość reeksportu surowca) byłaby skłonna zgodzić się na stworzenie *joint venture* i przekazanie mu części ukraińskiego rynku dystrybucji gazu oraz udziału w reeksporcie nadwyżek gazu. Obecny stan wiedzy o negocjacjach nie pozwala jednak przesądzić o ich możliwym wyniku. Aleksiej Miller oświadczył, że wspólne przedsiębiorstwo mogłoby przejąć kontrolę nad niektórymi złożami gazowymi w Rosji, złożami na Ukrainie oraz ukraińską infrastrukturą transportu gazu. Szef Gazpromu stwierdził również, że odbiorcy ukraińscy mogliby kupować rosyjski gaz po cenach wewnątrzrosyjskich w przypadku połączenia Naftohazu z Gazpromem. O ile realizacja podobnego scenariusza (zapropozowanego przez premiera Putina jeszcze 30 kwietnia br.) jest bardzo mało prawdopodobna, to władze ukraińskie są skłonne do rozmów z Gazpromem o innych formach współpracy. Niewykluczone, że wspólna firma uzyskałaby udział w dystrybucji gazu na Ukrainie i ukraińskich złożach gazowych oraz możliwość reeksportu nadwyżek gazu. W zamian Kijów chce renegocjować formułę ceny rosyjskiego gazu. Taką deklarację złożył w sierpniu premier Mykoła Azarowa²⁸.

Pomimo deklaracji związanych ze strategicznym charakterem współpracy z UE, w ukraińskiej polityce zagranicznej od początku lat dziewięćdziesiątych ukształtowała się tak zwana „równowaga kierunków”. Bezpośrednie sąsiedztwo Rosji oraz wspólna przeszłość w ramach ZSRR mają istotny wpływ na przekonanie, że Ukraina bez Rosji nie powinna i nie może funkcjonować. Dlatego też integracja europejska jest postrzegana na Ukrainie wciąż jako jedna z dróg rozwoju. W ukraińskim społeczeństwie teza o integracji z UE cieszy się takim samym poparciem jak zacieśnienie współpracy z byłymi republikami radzieckimi. Nic dziwnego, że także politycy nie potrafili dokonać jednoznacznego wyboru między wschodnim, a zachodnim kierunkiem rozwoju, tak jak to było w Polsce. Wiktor Juszczenko wprowadził taką próbę, która jednak zakończyła się fiaskiem – Unia Europejska pozostaje wciąż zamknięta na Ukrainę, zaś stosunki ukraińsko-rosyjskie uległy znacznemu pogorszeniu. W przypadku Wiktora Janukowycza można oczekiwać, że skoncentruje się on przede wszystkim na odbudowywaniu dobrych stosunków z Kremlen. Integracja europejska nadal będzie ważna, ale nie najważniejsza. W rozumieniu lidera Wiktora Janukowycza inte-

²⁸ Zob. Zob. *Powrót do rosyjsko-ukraińskich negocjacji o współpracy gazowej*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-09-01/powrot-do-rosyjsko-ukraińskich-negocjacji-o-wspolpracy-ga>, stan z dnia 04.09.2010.

gracja jest tylko instrumentem do poprawienia poziomu życia na Ukrainie, a nie drogą prowadzącą do konkretnego celu. Dlatego też w jego programie przedwyborczym nie ma ani słowa o członkostwie w UE. Zdaniem Wiktora Janukowycza rolą Ukrainy jest bycie pomostem między Wschodem a Zachodem²⁹.

Wybór Janukowycza na stanowisko prezydenta Ukrainy w miejsce znienawidzonego i zdeklarowanego „rusofoba” Juszczenki umocnił zdecydowanie prorosyjski kurs Ukrainy³⁰. Zwycięstwo Janukowycza niewątpliwie sprzyjać będzie, przynajmniej częściowo, realizacji takich celów rosyjskiej dyplomacji, jak uzyskanie faktycznej kontroli nad ukraińskim systemem transportu gazu, przejęcie przez firmy kontrolowane przez Kreml lub banki państwowe części ukraińskich przedsiębiorstw, zwiększenie stopnia użycia języka rosyjskiego w ukraińskim życiu publicznym, ewentualne włączenie Ukrainy do unii celnej łączącej Białoruś, Kazachstan i Rosję – oddalające perspektywę budowy analogicznego projektu w relacjach pomiędzy UE i Ukrainą.

Co prawda Wiktor Janukowycz jest konsekwentnie przedstawiany jako chłopiec na posyłki, względnie dostawca mleka, prezydenta Miedwediewa i premiera Putina, ale Kijów wcale nie zamierza uzależnić się od Rosji. Co prawda podpisana umowa na przedłużenie stacjonowania Floty Czarnomorskiej na Krymie – stała się obiektem powszechnej krytyki. W zamian Ukraina otrzymała olbrzymi rabat na gaz (ok. 2 mld dolarów rocznie), a więc jest to jedna z najdrożej opłacanych baz wojskowych świata (pod warunkiem, iż Rosjanie ponownie nie zwiększą ceny gazu). Jednocześnie nowy prezydent nie dał Rosjanom niczego, czego nie posiadali dotychczas, a także przy każdej możliwej okazji powtarza, iż jego celem jest przystąpienie Ukrainy do Unii Europejskiej. Zadaniem polskich władz powinno być ocieplenie stosunków polsko-ukraińskich i wspieranie aspiracji Kijowa, bo jeżeli chcemy osłabić wpływy rosyjskie, to musimy przede wszystkim związać w większym stopniu gospodarkę ukraińską z gospodarką europejską, a najlepszym sposobem na to będzie integracja europejska. Ukraina widzi to nieco inaczej i chce czerpać z dwóch źródeł, jednak na pewno pewien stały poziom stosunków ukraińsko-rosyjskich zostanie utrzymany. Im bliżej ich charakter będzie zbliżony do biznesowego, a nie politycznego, tym lepiej³¹.

Uspokaja fakt przyjęcia w maju 2010 roku przez rząd Mykoły Azarowa „Planu najważniejszych działań odnośnie integracji europejskiej na 2010 rok”, który zawiera wykaz rozwiązań prawnych przygotowujących wdrażanie reform kluczowych

²⁹ Por. *Передвиборча програма Януковича*, <http://tsn.ua/vybory/programy/peredvi-borcha-programa-viktora-yanukovicha.html>, stan z dnia 04.09.2010.

³⁰ Por. *Дмитрий Медведев поздравил Виктора Януковича с избранием на пост Президента Украины*, Сайт Президента России, <http://president.kremlin.ru/news/6873>, stan z 31.08.2010.

³¹ Zob. P. Gorgol, *Polska: nowy prezydent, te same wyzwania w polityce zagranicznej*, <http://www.politykaglobalna.pl/2010/07/polska-nowy-prezydent-te-same-wyzwania-w-polityce-zagranicznej/>, stan z dnia 04.09.2010.

dla zbliżenia Ukrainy z UE. W planie podano konkretne terminy ich przeprowadzenia. Przyjęcie dokumentu, choć nie przesądza o przeprowadzeniu zapisanych w nim reform, może świadczyć o zamiarze nowych władz w Kijowie kontynuowania deklarowanego proeuropejskiego kursu Ukrainy jako przeciwwagi dla zacieśnienia relacji politycznych i gospodarczych z Rosją. Dokument określa główne kierunki reform związane z perspektywą wprowadzenia pogłębionej strefy wolnego handlu z UE oraz aktywizacją dialogu wizowego. W większości z nich rząd bierze na siebie konkretne zobowiązania, np. przyjęcie przez Radę Najwyższą konwencji Rady Europy o ochronie danych osobowych, co jest jednym z wymogów niezbędnych do liberalizacji reżimu wizowego. Niektóre punkty zostały jednak potraktowane bardziej ogólnikowo – należy do nich modernizacja sieci gazociągów tranzytowych, w której to kwestii rząd nie przewidział konkretnych zobowiązań wobec UE. Plan wydaje się odpowiedzią na spis reform, wymaganych przez Komisję Europejską, który przekazał komisarz Stefan Fuele podczas kwietniowej wizyty w Kijowie. W dokumencie KE zapisano sugerowane terminy przeprowadzenia reform (w większości od 6 do 18 miesięcy). Przyjęcie planu można traktować jako pierwszy krok na drodze reform, choć nie przesądza rzecz jasna o wprowadzeniu ich w życie.

Podczas oficjalnej sierpniowej wizyty prezydenta Wiktora Janukowycza w Niemczech, ukraiński prezydent starał się przedstawić Ukrainę jako państwo stabilne i przewidywalne, co ma kluczowe znaczenie dla niemieckich inwestorów, borykających się z problemami w prowadzeniu biznesu na Ukrainie w ciągu ostatnich lat. Wiktor Janukowycz spotkał się z najwyższymi władzami oraz przedstawicielami biznesu. W Berlinie prezydent Ukrainy spotkał się z kanclerz Angelą Merkel, prezydentem Christianem Wulffem, ministrem spraw zagranicznych Guido Westerwelle. Omawiano m.in. rozwój stosunków Ukrainy z UE oraz zagadnienia dwustronnej współpracy gospodarczej. Merkel zwróciła uwagę na konieczność utrzymania procesów demokratycznych na Ukrainie oraz zapowiedziała, że jesienią odbędzie się niemiecko-ukraińskie forum energetyczne. Odbyło się również spotkanie z przedstawicielami niemieckiego biznesu, w czasie którego Janukowycz przedstawił kroki podjęte przez Ukrainę dla poprawienia klimatu inwestycyjnego oraz zapowiedział dalsze reformy. Wizyta wpisuje się w ukraiński plan ofensywy dyplomatycznej (w najbliższym czasie Janukowycz ma odwiedzić Chiny oraz Francję i Wielką Brytanię). Wybór Berlina jako pierwszej europejskiej stolicy, do której ukraiński prezydent udał się z oficjalną wizytą, świadczy o wadze, jaką władze Ukrainy przywiązują do współpracy z Niemcami. Zapewnienie stabilności wewnętrznej stwarza przesłanki do dalszego zacieśnienia relacji gospodarczych (Niemcy są obecnie drugim partnerem handlowym Ukrainy). Jednocześnie mimo pewnego ograniczenia aspiracji ukraińskich władz w kwestii integracji europejskiej przekonanie Niemiec do zajęcia bardziej sprzyjającego Ukrainie stanowiska w spornych zagadnieniach politycznych (np. wprowadzenie ruchu bezwizowego) wydaje się mało prawdopodobne³².

³² Zob. *Prezydent Ukrainy w Berlinie*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na->

Stosunki polsko-ukraińskie

Jak słusznie zauważa P. Kuspys, „w końcówce urzędowania prezydenta Wiktora Juszczenki stosunki polsko-ukraińskie zostały zdominowane przez tematy historyczne. Decyzja Wiktora Juszczenki o pośmiertnym odznaczeniu Stepana Bandery i nadania mu tytułu Bohatera Narodowego Ukrainy wywołała w Polsce falę krytyki”³³. Również na Ukrainie pojawiły się głosy niezadowolenia, sam Janukowycz przed drugą turą wyborów też skrytykował to posunięcie, a po ogłoszeniu wyników zapowiedział, że podejmie wysiłki na rzecz konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego. W odpowiedzi na pytanie, czy unieważni rozporządzenie w sprawie Bandery, unikał udzielenia jednoznacznej odpowiedzi³⁴. Jako prezydent musi uwzględniać oczekiwania także tej części Ukraińców, dla których UPA jest ważnym ruchem w walce o niepodległość kraju. Anna Herman, współpracowniczka prezydenta Janukowycza, zapowiedziała, że „Partia Regionów” stoi na stanowisku, że każdy region może mieć swoich bohaterów³⁵. W nawiązaniu do decyzji Juszczenki Herman zasugerowała, że prezydent Janukowycz nie będzie narzucał całemu krajowi bohaterów, jak to zrobił jego poprzednik, będzie więc unikać zajmowania stanowiska w tej sprawie. Również w stosunkach polsko-ukraińskich nie będzie powrotu do tematów historycznych. W przeciwieństwie do Wiktora Juszczenki, który był ideowcem, Janukowycz stawia przede wszystkim na współpracę gospodarczą. Tym, co zdominuje stosunki dwustronne będą przygotowania do EURO 2012. Nowy prezydent Ukrainy będzie chciał wykorzystać doświadczenie Polski w zakresie integracji europejskiej. Nie należy pisać czarnych scenariuszy polsko-ukraińskiej współpracy, gdyż kontakty na linii Warszawa-Kijów są przedmiotem szczególnego zainteresowania nad Dnieprem, niezależnie od tego, kto zasiada na szczytach władzy³⁶.

W maju 2010 roku, przy okazji spotkania Ministrów Spraw Zagranicznych Partnerstwa Wschodniego, na zaproszenie ministra spraw zagranicznych RP Radosława Sikorskiego wizytę roboczą złożył w Rzeczypospolitej Polskiej minister spraw zagranicznych Ukrainy Kostiantyn Hryszczenko³⁷. W trakcie wizyty omówiono aktualne zagadnienia z zakresu współpracy dwustronnej oraz polityki między-

wschodzie/2010-09-01/prezydent-ukrainy-w-berlinie, stan z dnia 04.09.2010.

³³ Zob. P. Kuspys, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, <http://www.stosunki-miedzynarodowe.info/artukul,617>, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, stan z dnia 04.09.2010.

³⁴ Zob. „Vesti”, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=341783>, stan z dnia 04.09.2010.

³⁵ Por. Anna Herman, *Urazu do Polski nie mamy*, „Gazeta Wyborcza” z dnia 09.02.2010.

³⁶ Zob. P. Kuspys, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, <http://www.stosunki-miedzynarodowe.info/artukul,617>, *Nowe priorytety polityki zagranicznej Ukrainy*, stan z dnia 04.09.2010.

³⁷ Zob. *Spotkanie Ministra Spraw Zagranicznych RP Radosława Sikorskiego z Ministrem Spraw Zagranicznych Ukrainy Kostiantynem Hryszczenko*, <http://www.ms.gov.pl/index.php?document=36004>, stan z dnia 04.09.2010.

narodowej i regionalnej. Strony potwierdziły strategiczny charakter stosunków pomiędzy Polską i Ukrainą wynikający ze wspólnej historii, zbieżnych interesów gospodarczych oraz europejskich aspiracji Ukrainy. Ministrowie zgodzili się, co do potrzeby zaktywizowania dialogu politycznego na wszystkich szczeblach władzy państwowej, rozwoju kontaktów międzyresortowych i międzyregionalnych oraz przeprowadzenia w najbliższym czasie na szczeblu wiceministrów spraw zagranicznych przeglądu dwustronnych mechanizmów konsultacji. Biorąc pod uwagę skutki światowego kryzysu finansowo-gospodarczego oraz jego wpływ na dwustronną wymianę handlową, strony postanowiły dołożyć wszelkich starań w celu zapewnienia wzrostu obrotów handlowych oraz polepszenia warunków dla wzajemnych inwestycji. Jednym z istotnych kierunków dwustronnej współpracy pozostaje dziedzina regionalnego bezpieczeństwa energetycznego. Strona Ukrainińska podkreśliła, że integracja europejska pozostaje priorytetem zarówno polityki zagranicznej, jak i strategii wdrażania na Ukrainie wewnętrznych reform systemowych. Strona Polska potwierdziła gotowość wspierania działań Ukrainy na tym kierunku. Strony wyraziły zainteresowanie możliwie szybką implementacją Partnerstwa Wschodniego w zakresie kompleksowych programów rozwoju instytucjonalnego (CIB), rozwoju regionalnego oraz zintegrowanego zarządzania granicami (IBM).

Uczestnicy spotkania zwrócili szczególną uwagę na konieczność rozwiązania problemów w zakresie ruchu osobowego oraz opowiedziały się za przyjęciem *Mapy Drogowej* ruchu bezwizowego między Ukrainą a UE. W kontekście pogłębienia procesów integracji europejskiej, strony uznały za zasadne wzmacnianie praktycznej współpracy Ukrainy z Trójkątem Weimarskim i Grupą Wyszehradzką. Ministrowie spraw zagranicznych Polski i Ukrainy podtrzymali zainteresowanie dalszymi działaniami na rzecz otwarcia nowych przejść granicznych po obu stronach granicy oraz wdrażania wspólnych odpraw granicznych i celnych. Strony wyraziły zadowolenie z funkcjonowania *Umowy o Małym Ruchu Granicznym* oraz porozumiały się w kwestii kontynuowania prac mających na celu rozszerzenie strefy przygranicznej do 50 kilometrów. Ponadto ministrowie: Radosław Sikorki i Kostiantyn Hryszczenko zwrócili szczególną uwagę na przygotowania do sprawnego organizacji finałowego turnieju Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej UEFA EURO 2012 oraz porozumieli się w sprawie dalszej współpracy w tej dziedzinie. W tym celu będą wspierać przygotowanie w najbliższym terminie IV posiedzenia Polsko-Ukraińskiego Międzyrządowego Komitetu ds. Przygotowania i Przeprowadzenia EURO 2012 pod przewodnictwem premierów obu krajów. Strony doszły do porozumienia w sprawie jak najszybszej inauguracji prac Polsko-Ukraińskiego Forum Partnerstwa, mającego na celu wzmocnienie dialogu między społeczeństwami Polski i Ukrainy oraz umacnianie procesu zbliżenia i pojednania obu narodów. Ministrowie omówili i zaakceptowali kalendarz współpracy między resortami spraw zagranicznych na najbliższe dwa lata.

Poszukiwanie nowych kierunków w polityce zagranicznej Ukrainy (Powolna odbudowa ukraińskiej gospodarki)

Nie ulega wątpliwości, że Ukraina będzie szukała także innych dróg rozwoju ukraińskiej polityki zagranicznej³⁸. W maju z wizytą w Kijowie przebywał minister spraw zagranicznych Chin Yang Jiechi. W jej trakcie podpisano protokół o współpracy między ministerstwami oraz omówiono kwestie współpracy gospodarczej. Wizyta może świadczyć o tym, że Ukraina bada możliwość znaczącego pogłębienia stosunków politycznych i gospodarczych z nowymi partnerami w celu zwiększenia pola manewru w relacjach z Rosją i UE. Yang Jiechi spotkał się z ministrem spraw zagranicznych Ukrainy Kostantynem Hryszczenką. Rozmowy dotyczyły współpracy gospodarczej, m.in. uczestnictwa chińskich przedsiębiorstw w przygotowaniach do EURO 2012. Ustalono, że jesienią br. prezydent Janukowycz uda się z oficjalną wizytą do Chin. W czasie przesłuchania w Radzie Najwyższej Hryszczenko zapowiedział, że Ukraina rozpatrzy możliwość ewentualnego ubiegania się o członkostwo w Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SOW). W ciągu ostatnich lat, szczególnie po „pomarańczowej rewolucji”, stosunki między Ukrainą i Chinami były mało intensywne (była to pierwsza wizyta chińskiego ministra na Ukrainie od 9 lat). W ostatnim roku można było zaobserwować wzrost zainteresowania Chin współpracą z Ukrainą, m.in. w przemyśle zbrojeniowym. W 2009 roku Chiny były trzecim partnerem handlowym Ukrainy, nie należą jednak do istotnych inwestorów nad Dnieprem. Ukraina prowadzi negocjacje z Chinami w sprawie utrzymania długoterminowego kredytu w wysokości 1 mld USD, przeznaczanego na modernizację przemysłu węglowego. Rosnące znaczenie Chin na arenie międzynarodowej, w tym na obszarze byłego ZSRR, zdaje się powodować wzrost zainteresowania Ukrainy możliwością zacieśnienia relacji z silnym partnerem spoza tradycyjnej osi Wschód–Zachód.

Według oficjalnych danych Państwowego Komitetu Statystyki, PKB Ukrainy w I kwartale wzrósł o 4,8%. Wzrost zapewniły produkcja przemysłowa i transport, a głównym impulsem poprawy sytuacji była dobra koniunktura na rynkach zagranicznych. Poprawa prognoz na 2010 rok zależy w dużym stopniu od utrzymania się tej koniunktury. Pozytywne tendencje wzrostu produkcji przemysłowej i przewozów towarowych w I kwartale zapewniły wzrost PKB, utrzymały się również w kwietniu. Według oficjalnych danych za 4 miesiące produkcja przemysłowa wzrosła w porównaniu z analogicznym okresem 2009 roku o 12,6%, a usługi transportowe o 15,3%. Pozytywne wskaźniki to w części efekt niskiej bazy porównawczej – w pierwszych miesiącach 2009 roku odnotowano największe spadki, ale również ożywienia, których impulsem była poprawa koniunktury

³⁸ Zob. Poszukiwanie nowych kierunków w polityce zagranicznej Ukrainy, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-05-26/poszukiwanie-nowych-kierunkow-w-polityce-zagranicznej-ukr>, stan z dnia 30.08.2010.

gospodarczej na rynkach zagranicznych. Wzrost popytu i cen w metalurgii na rynkach światowych może mieć jednak charakter przejściowy i wyczerpie się po uzupełnieniu zapasów. Z tego względu ukraińscy eksperci nie podwyższają swoich prognoz wzrostu w 2010 roku, nawet po zmianie tej prognozy z 3 do 4% wzrostu PKB przez EBOR. Utrzymanie tempa wzrostu z I kwartału oznacza, że odbudowa stanu gospodarki sprzed kryzysu wymaga co najmniej trzech lat³⁹.

Na początku czerwca 2010 roku prezydencki komitet ds. reform zatwierdził kompleksowy program reform ekonomiczno-społecznych na lata 2010–2014. Program trafnie diagnozuje problemy i wyzwania, przed którymi stoi Ukraina i systemowo przedstawia propozycje reform. Najważniejszym pytaniem jest, czy i w jakim zakresie zostanie on zrealizowany. Przygotowany pod kierownictwem Iryny Akimowej program reform ekonomicznych i społecznych wskazuje na systemowe podejście i odpowiada na większość wyzwań – obejmuje pełne spektrum reform dotyczących m.in. stabilizacji finansów publicznych, liberalizacji działalności gospodarczej, pomocy socjalnej, reformy emerytalnej, zmiany zasad finansowania ochrony zdrowia, oświaty i nauki, ale także reform sektorowych, np. w energetyce, rolnictwie, finansach. Zapowiada też reformy samorządową i administracyjno-terytorialną, bez których realizacja istotnej części proponowanych zmian będzie niemożliwa. Istotnym założeniem jest szerokie uwzględnianie rozwiązań prawnych, norm i standardów UE włącznie ze wskazaniem konkretnych dyrektyw. Słabością programu jest zbyt ogólnikowość części propozycji, brak rachunku kosztów poszczególnych rozwiązań oraz wskaźników pozwalających na ocenę stopnia realizacji celów na poszczególnych etapach. Dopracowaniem mechanizmów realizacji reform zajmuje się grupa robocza pod kierownictwem premiera Mykoły Azarowa. Autorzy programu zapowiedzieli również jego dopracowanie w ciągu miesiąca. Być może pozwoli to na usunięcie niedociągnięć, ale może też zmodyfikować istotę proponowanych reform. Planowane zmiany mogą uderzać na różnych etapach w interesy ukraińskich oligarchów, biurokracji i samych polityków ryzykujących spadkiem poparcia społecznego ze względu na koszty liberalizacji cen i taryf. Rodzi to pytanie, czy wystarczająca jest wola polityczna i czy wystarczy determinacji w realizacji kompleksu przedstawionych reform⁴⁰.

W czerwcu 2010 roku Ministerstwo Finansów Ukrainy otrzymało 2 mld USD kredytu od rosyjskiego Wniesztorbanku (WTB). Charakter kredytu wskazuje, że zostanie on wykorzystany na wsparcie ukraińskiego budżetu. Kredyt ma preferen-

³⁹ Zob. *Powolna odbudowa ukraińskiej gospodarki*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-05-26/powolna-odbudowa-ukraińskiej-gospodarki>, stan z dnia 04.09.2010. Zob. także *Ukraina – ekonomiczne wyzwania dla nowej władzy*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-03-03/ukraina-ekonomiczne-wyzwania-dla-nowej-wladzy>, stan z dnia 30.08.2010.

⁴⁰ Zob. *Pierwszy poważny program reform na Ukrainie*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-09/pierwszy-powazny-program-reform-na-ukrainie>, stan z dnia 04.09.2010.

cyjne oprocentowanie, ale nie jest jasne, czy i jakie dodatkowe warunki postawiła Moskwa za wsparcie ukraińskiego rządu. Niższe o 7 mld hrywien (blisko 900 mln USD) od planowanych dochody ukraińskiego budżetu w maju i opóźnienia w wznowieniu współpracy kredytowej z MFW zmusiły rząd w Kijowie do poszukiwania finansowego wsparcia za granicą. Problemy finansowe w państwach UE ograniczają jednak możliwość emisji ukraińskich obligacji na tym rynku. W takiej sytuacji wsparciem dla ukraińskiego rządu jest pomostowy kredyt uzyskany od WTB – 2 mld USD na 6 miesięcy z możliwością przedłużenia trzykrotnie o pół roku. Jak to skomentował ambasador Rosji w Kijowie Michaił Zurabow – do czasu, gdy ukraiński rząd zdobędzie odpowiednie środki na międzynarodowych rynkach finansowych. Kredyt uzyskano na bardzo dobrych warunkach z oprocentowaniem 6,7%. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy jest to wyraz wsparcia w związku z korzystnie rozwijającą się w ostatnich miesiącach współpracą rosyjsko-ukraińską, czy też formą zaliczki na poczet kolejnych porozumień⁴¹.

Z kolei w sierpniu Międzynarodowy Fundusz Walutowy podpisał memorandum z rządem i bankiem centralnym Ukrainy. Jego realizacja zapewni Ukrainie 15,1 mld USD w ramach nowego programu *stand by*. Wdrożenie zapisów memorandum będzie sprzyjało też poprawie sytuacji gospodarczej i może być początkiem szerszych reform strukturalnych i instytucjonalnych. Władze Ukrainy uzyskują też polityczne alibi – podejmowanie kosztownych społecznie decyzji jest przedstawiane jako następstwo nieudolnych rządów Julii Tymoszenko, po których niezbędne jest sięgnięcie po środki MFW. Warunki MFW w większości są takie same jak w poprzednim programie współpracy: poprawa kondycji finansów publicznych, wzmocnienie samodzielności NBU, stabilizacja sektora bankowego i poprawa klimatu inwestycyjnego. Ograniczenie deficytu budżetowego i długu publicznego wymaga decyzji, które zwiększą dochody budżetu (rozszerzenie bazy opodatkowania) oraz zmniejszą wydatki budżetowe. Dotyczy to w szczególności redukcji budżetowych dopłat do Państwowego Funduszu Emerytalnego (memorandum zakłada wydłużenie minimalnego stażu pracy z 5 do 15 lat i stopniowego zrównania wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn) oraz likwidacji dofinansowania Naftohazu, co wiąże się z ze stopniowym urynkowieniem cen gazu dla wszystkich odbiorców. Rząd został też zobligowany do reformy systemu podatkowego i zmian zasad polityki socjalnej – przejście od ulg do pomocy bezpośredniej. Inne zmiany mają służyć m.in. tworzeniu jednolitych rynkowych warunków dla działalności banków (w tym państwowych) i przejrzystości systemu bankowego, wzmocnieniu pozycji NBU w ograniczaniu inflacji, uelastycznieniu polityki kursowej, deregulacji w polityce gospodarczej w celu poprawy klimatu inwestycyjnego. Program kredytowy wymusza wdrożenie określonych rozwiązań przed wypłatą każdej kolejnej transzy. Proponowane zmiany popra-

⁴¹ Zob. *Dwa miliardy dolarów wsparcia Moskwy dla ukraińskiego rządu*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-06-16/dwa-miliardy-dolarow-wsparcia-moskwy-dla-ukraińskiego-rza>, stan z dnia 04.09.2010.

вія kondycję ukraińskich finansów publicznych, choć nie wyczerpują zakresu koniecznych zmian przedstawionych w prezydenckim programie reform. Mogą ułatwić realizację tego programu, ponieważ obejmują bardzo trudne politycznie decyzje dotyczące np. podwyżek cen gazu i taryf komunalnych czy przedłużenia wieku emerytalnego. Teraz rząd może je usprawiedliwiać koniecznością korzystania z finansowego wsparcia MFW po rządach „pomarańczowych”⁴².

Analiza sytuacji społeczno-politycznej na Ukrainie pozwala autorowi wnioskować, że kraj ten umiejętnie radzi sobie z wyjściem z kryzysu gospodarczego. Rząd i prezydent szukają różnych dróg i możliwości wyprowadzenia Ukrainy z kryzysu, w który popadł kraj na skutek przeciągających się kryzysów politycznych. Obserwuje się powrót do sprawdzonej na Ukrainie polityki wielowektorowej zapoczątkowanej przez Leonida Kucznię. Nie można mieć za to pretensji do Ukrainy, ale jedynie do Unii Europejskiej, która nie wsparła wystarczająco Ukraińców po „pomarańczowej rewolucji”. Tego straconego czasu już się nie do goni.

Володимир Осадчий

Finis Academia: Польсько-Український Університет між геополітикою і аферою

Ідея

Падіння тоталітарних режимів наприкінці ХХ ст. ознаменувало нову епоху в історії народів Центральної та Східної Європи. Країни сателіти колишньої Радянської імперії поверталися до суверенного існування, а бувші республіки-колонії розпочинали свою новітню незалежну історію. У нових європейських відносинах надзвичайно важливим було питання, в якій мірі вдасться зберегти незалежність новопосталим країнам зупиняючи тим самим можливість відродження імперіалізму. Як стверджував один з провідних світових політиків-візіонерів, ідеолог та архітектор сучасного світового ладу – Збігнев Бжезінський – без України відтворення імперії є неможливе¹.

Незалежність України та добросусідські відносини народів Центрально-Східної Європи віддавна були орбіті зацікавлень еміграційної групи польських та українських інтелектуалів, котрі об'єднувалися навколо редакції паризького журналу «Kultura» та його легендарного редактора Єжи Гедройця. Спільно з проф. Богданом Осадчуком з Берліна та проф. Єжи Клочовським з Любліна зродився проект створення вищого навчального закладу нового типу – міжнародного українсько-польського університету у Любліні – значному університетському центрі недалеко від українського кордону, місті зв'язаному з традицією Люблінської унії, котра започаткувала велику політичну спільноту на сході Європи.

Такий університет мав би бути кузнею еліт, котрі формували б обличчя цього закутку континенту у майбутньому. Згідно з баченням середовища Гедройця ключову роль у творенні атмосфери стабільності та розвитку повинні відігравати найбільші народи регіону – поляки та українці. Тому так важливим був факт порозуміння, примирення, відкритості та звільнення від негативних стереотипів власне на осі Польща-Україна. Отож планований університет мав би виконувати не лише освітню роль, але й світоглядну, реалізуючи співпрацю у дусі союзу Пилсудського з Петлюрою, котрий у повоєнний час підхопила паризька «Kultura». На інавгурації нового навчального року 2005-2006 в колишньому польсько-українському Колегіумі

⁴² Zob. *Ukraina: Memorandum z MFW – impuls dla reform*, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-08-18/ukraina-memorandum-z-mfw-impuls-dla-reform>, stan z dnia 04.09.2010.

¹ Z. Brzeziński, *The Grand Chessboard. American Primacy and Geostrategic Imperatives*, переклад на польську мову: *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 141.

проф. Богдан Осадчук нагадав про те, яке значення мала ідея спільного університету у Єжи Гедройця. Він сказав, що піклування про майбутнє університету є частиною його заповіту.

Колегіум – перший крок до університету

Ідея університету відразу отримала загальну підтримку серед інтелектуалів двох країн. У Польщі вона вписувалася у загально схвалюваний суспільством «проукраїнський» курс в дусі Гедройця, котрого погляди лягли в основу нової польської «східної політики», на Україні ж – гармонізувала з «багатовекторною» політикою президента Леоніда Кучми, яка передбачала гучну «прозахідну» риторіку для збалансування надто помітного у всіх сферах життя «російського чинника». Тому на хвилі загального ентузіазму відбулося підписання у грудні 2000 р. «Декларації щодо утворення Європейського Колегіуму польських і українських університетів» та «Угоди про створення Європейського Колегіуму польських і українських університетів». Цей тимчасовий твір мав стати першим кроком для створення університету нового типу. Засновниками Колегіуму стали два польські університети: Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (UMCS) і Люблінський католицький університет (KUL) та три провідні українські університети: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Львівський національний університет ім. Івана Франка і Національний університет «Києво-Могилянська Академія», а також Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні. Очолив Конвент – відповідник Наглядової Ради – котрий згурджував представників університетів засновників Колегіуму, легендарний проф. Клочовський.

У жовтні 2000 р. на інавгурацію нової ініціативи прибули президенти Польщі та України – Александер Кваснєвський і Леонід Кучма. Попередні домовленості та декларації президентів стверджували, що справа Колегіуму має фінансуватися двома сторонами при збереженні паритету.

У дійсності ж проект Колегіуму зводився до стипендійної підтримки групи докторантів (аспірантів, осіб з вищою освітою) з України та Польщі, котрі проходили навчання в одному з вищих навчальних закладів м. Любліна: Університеті Марії Кюрі-Склодовської, Люблінському католицькому університеті (від 2005 р. Люблінський католицький університет Івана Павла II), Люблінській Політехніці, Медичній Академії і Рільничій Академії. Згодом перелік університетів, де проходили навчання докторанти Європейського колегіуму польських і українських університетів (ЄКПУУ) обмежився до KUL і UMCS.

Від 2007 р. стипендійна програма поширювалася лише на українців, аспіранти ж з Польщі не мали юридичних підстав, щоб отримувати засоби на навчання. Ситуація була парадоксальною остільки, оскільки виключним платником всіх коштів на функціонування Колегіуму була «польська сторона». Це при тому, що польські і українські університети устами своїх ректорів

задекларували співпрацю у «пошуку грантів від міжнародних фінансових організацій, спонсорів в Україні, Польщі та інших країнах»². Фактично, аж до розпаду Колегіуму у 2009 р. підставою функціонування Колегіуму були кошти польського Міністерства Освіти (пізніше Міністерства Науки і Вищого Шкільництва). При цьому кошти йшли на стипендії і оплату навчання тзв. «колегіантів» – українців і поляків – і на функціонування бюро ЄКПУУ, котре мало забезпечити процес навчання і додаткові лекції з європейської проблематики і уроків польської та української мови для студентів³, котрі не знали якоїсь з цих мов. Аж до початку останнього року функціонування Колегіуму як міжуніверситетської ініціативи було захищено сотню дисертацій, а ще більше молодих людей здобувши освіту у європейських університетах Любліна повернулося на батьківщину нести здобутий досвід і знання.

Цілий час функціонування Колегіуму супроводжувала атмосфера тимчасовості і очікування, що ось-ось постане вимірний університет. Але відомо, що немає більш довготривалих справ ніж тимчасові. З української сторони, незважаючи на щораз голоснішу «європейську» риторіку не було жодних спроб включитися у цю освітню ініціативу. З прикрістю слід констатувати відсутність будь-якої політичної волі щоб підтримати діяльність, котра в майбутньому могла б увінчатися реалізацією амбітного проекту спільного університету. Важко дивуватися мовчанці за часів президентури Кучми, коли тзв. «багатовекторність» зовнішньої політики була прихованою формою орієнтації на Росію. Однак справжньою компрометацією стало відношення до справ Колегіуму «помаранчевої», відверто – на словах і в демонстраційних жестах – проєвропейської та спрямованої на західні цивілізаційні цінності. Підчас зустрічей правління ЄКПУУ у високих владних коридорах на Україні постійно повторювалася чиновниками фраза про відсутність правової бази під фінансування українською стороною проекту, котрий реалізується поза кордонами держави. Очевидно, що така інформація не відповідала дійсності, бо як стало відомо пізніше на підставі листу з Національного Банку України давно функціонують механізми співфінансування державою проектів закордоном в рамках діяльності окремих міністерств.

Політична безвихідь

Парадоксальною стала ситуація, коли справжня криза у проекті виявилася після винесення справи Колегіуму і Українсько-Польського Універ-

² Декларація щодо утворення Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів, Люблін 19 грудня 2000 року, мпс., Архів Центру UCRAINICUM KUL (далі АСУ), с. 2.

³ У відношенні аспірантів буде вживатися назва «студенти» згідно з прийнятим у Польщі поділом студій на три етапи: ліценціатський, магістерський та докторський. Докторанти, або ж аспіранти є студентами третього ступеня навчання.

ситету на форум великої політики після парламентських виборів 2007 р. На одному з перших засідань Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти розглянув справу міжнародного університету на своєму засіданні. Завдяки корисній політичній кон'юктурі і партійній солідарності тодішня Прем'єр-міністр уряду Ю. Тимошенко знайшла у бюджеті гроші для фінансування колегіуму, можливість використання котрих була узалежнена від підписання міжнародної умови про створення університету. У рекордно короткі терміни – 28 березня 2008 р. була підписана декларація голів урядів Польщі та України про створення спільного навчального закладу у часі візиту до Києва польського Прем'єр-міністра Д. Туска.

Однак поява фінансового чинника у цій справі викликала гострі емоції у середовищі українських університетів-засновників Колегіуму. Напрута переплелася з відомим протистоянням в українській тогочасній політиці на осі Президент – Прем'єр. Голова парламентського Комітету з питань науки і освіти В. Полохало представляв сили БЮТу, а Міністр Науки і Освіти І. Вакарчук був зв'язаний з президентським табором. Тому справа, котра в ідейному плані не викликала жодних сумнівів переродилася в одну з причин незгоди у серед «помаранчевих». Підсилювали емоції прив'язання п. Полохала до Національного Київського Університету ім. Т. Шевченка, а, як відомо Міністр Науки і Освіти не відмовився від посади Ректора Львівського Національного Університету ім. І. Франка. Отож, замість включитися у реалізацію амбітного геополітичного проекту провідні українські політики-інтелектуали спрямували свої зусилля на те, щоб політичний успіх не був використаний «іншою» командою і щоб важливі інвестиції поплили у «контрольований» навчальний заклад. Появилися різноманітні дивовижні комбінації – партнером люблінського осередку на Україні мав бути спочатку Київ, потім Львів, але не з Любліном, а з Варшавою. Коли такі метаморфози викликали здивування у «польської сторони» і рішучий брак згоди на перенесення внутрішніх український «непорозумінь» на польський ґрунт, то визріла нова геніальна комбінація: «хай буде Люблін в Польщі, а в нас Київ з філією у Львові». Такі «творчі пошуки» у середовищі проєвропейські налаштованих українських політиків були зв'язані з постійними дипломатичними непорозуміннями щодо партнера з Європейського Союзу. Майже як акт відчаю звучали слова польської Міністр Науки і Вищого Шкільництва Б. Кудрицької спрямовані до відповідного парламентського комітету у Сеймі ПР: «Наші спроби створити Університет зустрічають перешкоди під час співпраці з українською стороною. Це проявляється у численних змінах українською стороною термінів засідання двосторонньої експертної групи, відмінах зустрічей а також запізненнях у повідомленнях щодо позиції у відношенні до прийнятих рішень. Додаткові труднощі створює відсутність послідовної координації дій з української сторони, з огляду на не однотайний політичний підхід і постійні персональні зміни осіб, котрі відповідають за

цю ініціативу»⁴. Розчарована такою співпрацею польська Міністр зазначила, що не виключена буде можливість створення Європейського Університету Східного Партнерства без участі України.

Однак на цьому не закінчувалися всі проблеми, що стосувалися вирішального кращими силами двох народів університету. Проблема назривала у самому Любліні, де формально знаходився ЄКПУУ. Оскільки цей твір був лише на папері декларації і не мав статусу юридичної особи, а вчити приходилося конкретних студентів, то залишалася проблема переведення коштів, котрі міністерство готове було призначати на таку шляхетну ціль. Як розв'язання було прийнято переводити гроші у бюджет UMCS з призначенням для Колегіуму. Не було конкретної юридично окресленої одиниці, що творило широкі можливості довільного використання коштів. Очевидно, нікому в голові не могла прийти думка про те, що можна якось інакше використати кошти, що мають йти для підтримки європейських цінностей на Україні. Звітність у цій ситуації була досить формальною, тим більше, що найважливіші функції у правлінні цією установою займали штатні працівники UMCS.

Люблінські афери

Ситуація докорінно змінилася відколи у 2006 р. на керівні посади були нибрані працівники другого люблінського університету, котрий спів творив Колегіум – Голова Конвенту – о. М. Каліновський і Канцлер – В. Осадчий. Щоби полегшити їм працю правління UMCS самовільно створило ще одну керівну посаду «Директора Бюро» через котрого виконувалися всі фінансові операції зв'язані з діяльністю установи. Оскільки постійно посилювалися чутки про швидке створення повноправного університету, то таке нововведення, хоч і викликало здивування, однак не зустріло рішучого спротиву, як позастатутне. Проблеми появилися у 2008 р. після перевиборів ректорів у польських університетах. В UMCS від імені Ректора участь в діяльності Колегіуму брав Проректор С. Хібовський. Ознайомившись зі справами він прийшов до висновку, що його університет не має додаткових коштів на фінансування ЄКПУУ. А навіть більше того, нові господарі UMCS почали домогатися внесення Люблінським Католицьким Університетом 40% коштів на обслуговування Колегіуму. У такій атмосфері співпраця між польськими університетами стала майже неможливою. Щоби оздоровити атмосферу Голова Конвенту о. Каліновський звернувся до міністерства з проханням перенести фінансування Колегіуму на KUL⁵.

⁴ Лист Міністра Науки і Вищого Шкільництва Б. Кудрицької до Голови Комітету Освіти, Науки і Молоді Сейму Польської Республіки А. Смірнова, 5 травня 2009 р., мпс., с. 3 (ACU).

⁵ Авторизація інтерв'ю о. Каліновського для часопису „Gazeta Wyborcza”, окремий документ, ACU.

Єдиною можливістю зберегти попередню ситуацію, коли беззвітно використовувалися правлінням UMCS значні грошові ресурси, було відсунення Католицького Університету від справ польсько-української ініціативи. Треба було перед закінченням каденції усунути Голову Конвенту і Канцлера. Задля цього п. Хібовський розпочав процедуру зміни Статуту ЄКПУУ, щоб під новий документ вибрати нове правління. Слід зазначити, що новоявлені узурпатори влади абсолютно ігнорували Почесного Голову Конвенту, його засновника і ідейного натхненника – Є. Клочовського. Скандальним відгомонам відбулася подія, котра мала місце після узгодження нового тексту Статуту. Документ, котрий готувався у підлеглій Хібовському структурі і був поданий на підпис представникам різних університетів, значно відрізнявся від того, котрий був узгоджений на спільному засіданні⁶.

Наступні події навколо ЄКПУУ все більш переконували, що співпраця з новим ректором UMCS і його представником у Колегіумі не буде можливою. Вперше за всю історію існування цієї структури у 2009 р. рішення про початок набору на навчання було прийняте без згоди і відома вибраного Правління Колегіуму. П. Хібовський самовільно оголосив таке розпорядження, що викликало здивування не лише в польському середовищі, але й на Україні⁷.

5 травня 2009 р. у Києві відбулися плановані вибори Голови Конвенту. Всі учасники засідання Конвенту, очевидно крім одного, віддали свої голоси за дотеперішнього Голову – отця Мирослава Каліновського. Сценарій закулісних інтриг провалився. У зв'язку з цим Ректор UMCS А. Домбровський, щоб підважити демократичний вибір творить у себе в університеті посаду «уповноваженого в справі утворення в Любліні Європейського Польсько-Українського Університету». У стилі «Короля-Сонце» він прокламував: «моєю волею є щоб... уповноважений представляв UMCS в цих справах перед державною і місцевою владою, перед університетськими партнерами в Польщі, Україні та Європі»⁸.

На згаданому травневому Конвенті у Києві мав місце ще один прикрий інцидент. П. Хібовський публічно подав до уваги присутніх неправдиву інформацію про стан фінансування Колегіуму. Він сказав, що «від 2007 р. жодної дотації на діяльність Колегіуму немає» і її в міру можливості фінансує його університет⁹. Цю ж інформацію без найменшого докору сумлін-

⁶ На це звернула увагу Голова Ради Самоуправління Колегіуму А. Ткачик, Протокол засідання Ради Засновників Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів 5 травня 2009 р. в Національному Університеті ім. Т. Шевченка у Києві, мпс., с. 9. АСУ.

⁷ Лист до проф. Хібовського з 1 квітня 2009 р. АСУ.

⁸ Лист ректора UMCS А. Домбровського з 1 червня 2009 р. АСУ.

⁹ Протокол засідання Ради Засновників Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів 5 травня 2009 р. в Національному Університеті ім. Т. Шевченка у Києві, мпс., с. 9. АСУ.

ня повторили у польському Сеймі 21 травня 2009 р. на засіданні Комітету Освіти, Науки і Молоді підлеглій п. Хібовського – квестор (головний бухгалтер) Г. Мазур¹⁰ і канцлер – М. Урбанек¹¹.

Щоб покласти край неправдивим інсинуаціям стосовно фінансів, котрі вийшли на яв на міжнародному форумі, Міністерство Науки і Вищої Освіти поінформувало окремим листом: «У 2006 р. на дидактичну діяльність і функціонування Європейського Колегіуму Польських і Українських Університетів було признано квоту 2.396,5 тис. злотих, збільшуючи таким чином дотацію для Університету Марії Кюрі-Скловської. Ця квота пізніше була включена в основу нарахування стаціонарної базової дотації... для UMCS на 2007 р.»¹².

Розпад і компромітація

З огляду на такі кричущі зловживання, коли під маркою «польсько-українського колегіуму» приховувалося квоту рівну майже 1 млн. доларів США, ані проф. Клочовський, ані Люблінський Католицький Університет не бачили для себе в майбутньому можливості співпраці з правлінням UMCS у справі створення університету. На зібранні у Львові 29 вересня 2009 р. Інститут Центрально-Східної Європи і KUL повідомили про свій вихід з проєкту Колегіуму. Як пізніше коментував цю подію Голова Конвенту колишнього ЄКПУУ о. Каліновський: «Не можна розмовляти з особами, котрі не розуміють певних речей і не дотримуються стандартів в інституційних контактах з людьми. Без сумніву на наш вихід з Колегіуму вплинув прикрий досвід співпраці з теперішньою владою UMCS»¹³. У листі до українських представників у Конвенті він м.ін. зазначив: «Окремою проблемою є відносини між самими польськими університетами, причиною якої є не до кінця прозора система фінансування а також методи, якими здійснюється обслуга Колегіуму через структури одного з люблінських університетів. З сумом можна говорити про спроби перейняття важелів в ЄКПУУ повірених виборним органам структурами УМКС. Свідченням цього може бути символічне впровадження позастатуткової посади Директора Бюро, беззвітне використання коштів, блокування діяльності Канцлера і Голови Конвен-

¹⁰ «UMCS як один з засновників Колегіуму останні фінансові засоби отримав у 2006 р.». Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych. Biuletyn z posiedzenia Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży (nr 116), s. 7, АСУ.

¹¹ «На сьогоднішній день нема що ділити. UMCS покриває кошти функціонування (Колегіуму)». Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych. Biuletyn z posiedzenia Komisji Edukacji, Nauki i Młodzieży (nr 116), s. 15, АСУ.

¹² Лист проф. В. Юрека з Міністерства Науки і Вищого Шкільництва з 29 липня 2009 р., с. 1, АСУ.

¹³ Авторизація інтерв'ю о. Каліновського для часопису „Gazeta Wyborcza”, окремий документ, АСУ.

ту. Окремо слід звернути увагу на цілковите ігнорування і відсунення від справ Колегіуму проф. Єжи Клочовського ініціаторами небезпечних змін в середовищі самого ЄКПУУ»¹⁴.

Вихід з Колегіуму його батька-засновника і університету з величезним моральним авторитетом означав розпад цієї структури. Однак правління UMCS прийшло до висновку, що є в стані продовжити діяльність цієї структури. 10 листопада 2009 р. у Любліні були скликані Збори Засновників і Конвент ЄКПУУ. Як подають засоби масової інформації, зібралось аж двоє (!!!) представників університетів – UMCS з Польщі і КНУ ім. Шевченка – з України. Двоє панів вибралися взаємно на Голову Конвенту і його заступника. А з тзв. «Директора» зробили тзв. «Канцлера»¹⁵. Щоб надати такому «псевдо-колегіуму» принаймні крихту поваги, то швиденько ухвалили новий статут і на його основі підпорядкували собі... студентів КУЛ. Очевидно, що такі дії залишилися непоміченими колишніми студентами Колегіуму, а тим більше правлінням університету. І Львівський Університет, і Києво-Могилянська Академія відмовилися від гри в такій серйозній справі. А цілковита компрометація ідеї університету призвела до замороження цього проекту на рівні праць польського Міністерства Науки і Вищого Шкільництва¹⁶.

Відомим є прислів'я: «від великого до смішного один крок». Чи можна однак насміятися над шансом над європейським майбутнім? Чи можуть дрібні комбінатори осміювати ідею, за котрою стоять велетні духа і провидці сучасності?

¹⁴ Проект листа о. Каліновського до ректорів українських університетів, окремий документ, мпс, АСУ.

¹⁵ „Gazeta Wyborcza” 13.11.2009.

¹⁶ „Gazeta Wyborcza” 20.01.2011.

Agnieszka Sawicz

„Reset to za mało”

Rok 2010 przyniósł w Polsce i na Ukrainie zmiany na stanowiskach głowy państwa. I wybór Wiktora Janukowycza, i Bronisława Komorowskiego budziły ogromne emocje, choć ich przyczyny były przecież bardzo różne. Janukowycz po latach raz jeszcze ubiegający się o elekcję naznaczony był niejako piętnem pomarańczowej rewolucji, pamiętano mu że w 2004 roku stała za nim przychylność Moskwy i tego samego obawiała się nie tylko część Ukraińców, ale i Polacy, pilnie śledzący naddniestrzańskie wybory. Przekonanie że wybór Janukowycza oznaczał będzie zwrot w stronę Rosji, odejście od polityki mającej na celu zbliżenie do NATO i Unii Europejskiej, a tym samym spadek znaczenia Polski było niezwykle silne, i dopiero gdy pewnym stawał się wynik głosowania, nad Wisłą poczęto dokonywać zmiany wizerunku rosyjskojęzycznego oligarchy w polityka świadomego wagi prozachodniego kursu, szczególnie dla ukraińskiej gospodarki. Nawet jeśli miałby się on wiązać z modyfikacją stosunku do Paktu Północnoatlantyckiego, zgodną z oczekiwaniami Kremla.

Podobnie w cieniu Rosji odbywały się przyspieszone wybory prezydenckie w Polsce. Tragiczna w skutkach katastrofa rządowego samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 roku, w której śmierć poniósł między innymi prezydent Lech Kaczyński, zaważyła na stosunkach polsko – rosyjskich, z czym musieli zmierzyć się kandydaci na najwyższy urząd w państwie, a ich ocieplenie mogło budzić obawy, czy Warszawa nie przedłoży stosunków z Moskwą nad strategiczne partnerstwo z Kijowem. Fakt że w toku kampanii wyborczej nie poświęcano wiele miejsca polskiej polityce wschodniej, a i w swoim expose prezydent Bronisław Komorowski potraktował tę kwestię zdawkowo, na pewno wzmagał niepewność co do posunięć strony polskiej. Choć w dwa miesiące po zaprzysiężeniu jest jeszcze wciąż za wcześnie by oceniać Komorowskiego, to relacje z Rosją są bacznie obserwowane. I nie tylko te związane ze współpracą w śledztwie w sprawie katastrofy Tu-154, lecz choćby kontrowersyjna kwestia wydania Rosji Ahmeda Zakajewa. Obawy, że odmowa aresztowania szefa emigracyjnego rządu Czeczenii ściganego przed Moskwę międzynarodowym listem gończym, położy się cieniem na wzajemnych stosunkach, podsycane były zwłaszcza że komentatorów rosyjskich którzy sugerowali, iż wpływ na tę decyzję mają nienazywane siły chcące przekreślić ocieplenie w stosunkach dwustronnych. Jednak z perspektywy zachodniego potencjalne przychylenie się do żądań sąsiada byłoby ocenione jako potwierdzenie oddania się Polski pod jego wpływ. Warszawa tymczasem jako stolica kraju będącego członkiem Unii Europejskiej uwzględniła wcześniejsze decyzje jakie zapadły w

tożsamy przypadkach w innych państwach unijnych, w Danii, Wielkiej Brytanii, choć otwartego wystąpienia po stronie czecheńskich bojowników Zakajew nie powinien oczekiwać. W pewien sposób takie zaangażowanie mogło być odebrane wręcz jako jawne zakwestionowanie pozycji jaką Bruksela zajmuje względem konfliktu na Kaukazie. Dla państw zachodnich są to wewnętrzne sprawy Federacji Rosyjskiej, dlatego nikt nie kwapi się do jednoznacznego podjęcia tego problemu. Zwłaszcza w sytuacji, gdy wiele państw wypowiedziało się negatywnie wobec niepodległości Kosowa, a przypadek czecheński wpisuje się w nurt ruchów separatystycznych.

Można zauważyć, że choć Polska dąży do polepszenia stosunków z Rosją, to nie czyni tego za wszelką cenę. Inaczej postępuje Ukraina. Janukowycz i jego ekipa mają na swoim koncie kilka spektakularnych posunięć, które mogłyby potwierdzać obawy przed wzrostem roli Moskwy czy też promoskiewskich tendencji w polityce ukraińskiej. Można tu wskazać choćby zawarcie, a następnie ratyfikację 27 kwietnia 2010 roku umowy z Rosją o przedłużeniu stacjonowania Floty Czarnomorskiej na Krymie do 2042 roku w zamian za obniżenie ceny na rosyjski gaz, czy też kontrowersyjne i uznawane za antyukraińskie decyzje ministra edukacji Dmytra Tabacznyka, który obwieszcza wycofanie obowiązkowych egzaminów z języka ukraińskiego, książek uznanych pisarzy z listy lektur, a z podreżników do historii postanawia usunąć fragmenty dotyczące pomarańczowej rewolucji czy te, które ukazują w negatywnym świetle Związek Radziecki, między innymi dotyczące sztucznie wywołanego przez władze radzieckie Wielkiego Głodu, pamięć o którym przywracał Wiktor Juszczenko¹. Nawiasem mówiąc ten sam Tabacznyk w 2003 roku jako wicepremier w rządzie Janukowycza określił Wielki Głód mianem „świadomego ludobójstwa ukraińskiego narodu”². I jakkolwiek zwrot w stronę Rosji i coraz niższe ku niej ukłony mogą stanowić proces równoległy do osłabienia dążeń do zacieśnienia współpracy z Unią Europejską i NATO, także zmniejszenia znaczenia roli Polski dla Kijowa, to jeśli już stawiamy tego rodzaju tezę należałoby się zastanowić na ile deklarowana w stosunkach polsko-ukraińskich intensywna współpraca była i jest de facto realizowana.

Kiedy analizie poddawane są kontakty dwustronne od roku 1991 przykłady są do nich często proste szablon, przywoływane są zwłaszcza spektakularne gesty pierwszych miesięcy po ogłoszeniu niepodległości 24 sierpnia 1991 roku – uznanie jej w dwa dni później przez polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych,

¹ Porównaj m.in.: http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,670,Ukraina-Rosja_umowa_o_Flocie_Czarnomorskiej_wywołuje_burze_w_Kijowie; <http://www.euractiv.pl/wersja-do-druku/analizy/flota-za-gaz--ukraina-wie-si-z-rosj-001826>; <http://www.wprost.pl/ar/193067/Flota-Czarnomorska-pozostanie-na-Krymie-do-2047-roku/>; <http://www.polityka.pl/swiat/analizy/1505538,1,ukraiński-pakt-z-rosja.read> <http://info.wyborcza.pl/temat/wyborcza/ukrai%C5%84skiego+uniwersytetu>; http://wyborcza.pl/1,86758,7673329,Ukrainscy_studenci_walczą_z_ministrem.html

² Patrz m.in. *Tydzień na Wschodzie*, nr 7 (299), 20 lutego 2003.

a następnie akceptację dla tego kroku ze strony Senatu i Sejmu RP, czy fakt iż pierwszą oficjalną podróżą zagraniczną ministra spraw zagranicznych Ukrainy Anatolia Zlenko była podróż do Polski 7 września 1991 roku (gdzie 8 września, podpisano dokument w sprawie nawiązania wkrótce stosunków dyplomatycznych między Polską a Ukrainą). Zarówno nad Wisłą jak i nad Dnieprem pamięta się, że to Polska jako pierwsza uznała 2 grudnia 1991 Ukrainę jako niepodległe państwo i postanowiła nawiązać z nią stosunki dyplomatyczne, a podpisany podczas wizyty prezydenta Leonida Krawczuka w Warszawie w dniach 18 i 19 maja 1992 roku traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy miał być początkiem nowego rozdziału w historii obu krajów³.

Niemalże jednak w tym samym momencie i politycy, i w ślad za nimi dziennikarze, zaczęli zauważać, że na współpracy między obu krajami położyć się może cieniem niełatwa wspólna przeszłość, na co dowodem miały być ostra dyskusja podjęta przez Ukraińców poprzedzająca ratyfikację traktatu z maja 1992 roku, czy nawet krytyka nie nazbyt uroczystej jego oprawy. Z czasem jedna i druga strona zaczęły przybierać postawy można by rzec konsekwentne w swej dwutorowości. Mieliśmy do czynienia z jednej strony z informacjami o wielkich sukcesach rządów polskiego i ukraińskiego, takich jak kolejne umowy, otwarcie cmentarza Orłat Lwowskich czy działania na rzecz utworzenia uniwersytetu łączącego polskie i ukraińskie środowiska naukowe. Z drugiej strony zauważano, że umów się w praktyce nie realizuje, a przynajmniej nie efektywnie, a z dumą prezentowane przedsięwzięcia prócz entuzjazmu budzą i kontrowersje.

Mimo że uroczystości na lwowskim Cmentarzu Orłat przy wspólnym udziale prezydentów Polski i Ukrainy, Aleksandra Kwaśniewskiego i Wiktora Juszczenki, określano jako zakończenie wieloletniego, dramatycznego w swym wyrazie sporu między obu narodami, to jak się okazało trudno było mówić tu o jakimkolwiek stawianiu kropki nad „i”. Jeszcze przed 24 czerwca 2005 roku, na który to dzień zaplanowano uroczystości, lwowscy radni oprotestowali ustaloną wcześniej ze strony polską treść napisów na cmentarnych tablicach, między innymi słowa „Tu leży żołnierz polski poległy za Ojczyznę”. Dopiero interwencja zastępcy sekretarza stanu Ukrainy Iwana Wasiunyka, który przedstawił radnym apel prezydenta Juszczenki, wpłynęła na powzięcie decyzji umożliwiających przeprowadzenie uroczystości zgodnie z planem⁴.

Były one zresztą postrzegane jako jeszcze jeden z owoców polskiego zaangażowania podczas pomarańczowej rewolucji, a o tym sukcesie dziś już chyba mało kto pamięta. Na Łyczakowskim przyćmił go Memoriał Żołnierzy Ukraińskiej Armii Galicyjskiej, jaki chcący oddać cześć Orłatom muszą ominąć idąc drogą

³ Patrz: A. Sawicz, *Bagaż minionych lat a kształtowanie stosunków polsko-ukraińskich w latach 1991–1996 w świetle publikacji prasy polskiej*, [w:] „Гуманитарні науки”, nr 2/2008, Jalta.

⁴ <http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=kr50625>

wprost od głównej bramy nekropolii. Kiedy stojąc pomiędzy tymi dwoma częściami cmentarza przyjrzymy się poczynaniom przewodników wycieczek ukraińskich i polskich dostrzeżemy, że ci pierwsi częstokroć w tym miejscu kończą wędrowkę, nie poświęcając wiele uwagi „niewygodnym” Orłętom. Drudzy chwilowo tracą wzrok i nie dostrzegają ukraińskiego obelisku, ponagląjąc wycieczki by przechodziły dalej. Prezydenci uczynili krok ku pojednaniu. Tylko możemy zapytać co z tego.

Nawiasem mówiąc o pomarańczowej rewolucji Polacy także starają się nie pamiętać. Rozczarowanie jakie przyniósł im Wiktor Juszczenko swoim zwrotem w stronę nacjonalizmu, czczeniem pamięci ludzi negatywnie kojarzonych w Polsce, takich jak Stepan Bandera, Roman Szuchewycz, żołnierze UPA, a zwłaszcza ostatnie miesiące prezydentury i eskalacja konfliktów między Polakami a Ukraińcami mających u swych źródeł historię, a raczej współczesny do niej stosunek – wszystko to postawiło, szczególnie przed politykami, zadanie wypracowania nowego stosunku do człowieka, którego wsparli w walce o prezydencki fotel. Oraz co za tym idzie konieczność przyznania, iż w dwustronnych stosunkach nie do końca układa się najlepiej.

Także tendencja do „ciągnięcia” Ukrainy do NATO czy Unii Europejskiej okazała się bardziej pobożnym życzeniem, niż opartą na realnych przesłankach. Kijów szybko zorientował się że ani nie spełnia warunków członkostwa w zachodnich strukturach, ani dążenie ku nim nie jest bezpieczne ze względu na ryzyko użycia przez Rosję argumentów przeciw opuszczeniu moskiewskiej strefy wpływów z dziedziny tak zwanych miękkich zagrożeń związanych z szeroko pojętą gospodarką, ani też Zachód nie nalega na to, by Ukraina wyszła z Europy Wschodniej. Olbrzymi kraj, obarczony wciąż postkomunistyczną spuścizną, w którym trwa permanentny kryzys gospodarczy, zarazem pozostający pod wpływem Rosji, związany z nią na wielu płaszczyznach, ekonomicznej, wojskowej, ale i mentalnej, mógł stać się co najmniej kością niezgody w relacjach Brukseli z Moskwą. A na pogorszenie ich kosztem Ukrainy nikt nie miał ochoty. Polska polityka przekonania Zachodu że gra jest warta świeczki okazała się nieefektywna, zabrakło argumentów które mogły być racjonalne i zrozumiałe, ale też zabrakło wsparcia tych działań ze strony samego Kijowa⁵.

Entuzjazm 2004 roku zaowocował głównie hasłami, których w praktyce nikt nie realizował. Polacy głośno i chętnie mówiący o swoich zasługach w umacnianiu ukraińskiej demokracji nie chcieli, co rozumiałe, brać odpowiedzialności za klęskę iluzorycznych w gruncie rzeczy zdobyczy z Majdanu Niezależności. Oczywiście jest to wewnętrzna sprawa Ukrainy, lecz skoro nie była nią pomarańczowa rewolucja może należałoby przyznać, że nie tylko zawiódł Juszczenko, lecz także i Polska, i Unia Europejska czy Pakt Północnoatlantycki. Zabrakło bowiem po-

⁵ A. Sawicz, *Ukraina a proces rozszerzania Unii Europejskiej i NATO – nadzieje i obawy*, [w:] „Współczesne państwo. Wybrane problemy”, pod red. S. Wróbla, Poznań – Chorzów 2009, s. 353 – 366.

mysłu jak wykorzystać entuzjazm, nadzieje i kredyt zaufania, jaki przed sześciu laty otrzymał od społeczeństwa nie tylko ukraiński prezydent, ale i Zachód⁶.

Polacy pożegnali Juszczenkę z ulgą, choć nie wyzbyli się obaw względem Janukowycza. Nie mniej skoncentrowały się one na linii stosunków z Rosją, nie ideologii i polityki historycznej sprzecznej z poglądami polskimi – tu raczej można było mieć nadzieję, że nowy prezydent porzuci drogę poprzednika i w tym zakresie Warszawa mogłaby zacząć mówić o nowej jakości w stosunkach polsko-ukraińskich. Lecz już kwestia utworzenia polsko-ukraińskiej uczelni wyższej w Lublinie przyniosła rozczarowanie.

W lipcu 2010 roku Wołodymyr Semynozhenko, wicepremier Ukrainy zaangażowany w tworzenie tej struktury, stracił stanowisko, co postawiło pod znakiem zapytania cały zamiar. Zwłaszcza, że jednym z powodów dymisji premiera był właśnie jego entuzjastyczny stosunek do utworzenia Europejskiego Uniwersytetu Wschodniego. Na portalu internetowym www.liga.net rzecznik prasowy rządzącej Partii Regionów Mykoła Łewczenko wprost stwierdził, że idea uniwersytetu polsko-ukraińskiego to pomysł „absurdalny dla Ukrainy” ze względu na dotąd wynegocjowane ustalenia, gdyż kraju zwyczajnie nie stać na wyasygnowanie na ten cel 2-3 milionów euro rocznie. Zwłaszcza że współpraca nie miała objąć po stronie polskiej żadnej uczelni warszawskiej, a „tylko” lublińska, gdyż załącznikiem uniwersytetu miało stać się Europejskie Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetów założone przez placówki z Lublina – Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, oraz dwa uniwersytety kijowskie i lwowski. Faktem jest, że brak osobowości prawnej kolegium, wystąpienie zeń KUL-u i Instytutu we wrześniu 2009 roku mogły zaniepokoić ukraińskich partnerów, lecz uznanie, że w tej sytuacji rozsądniejszym miałyby być zwrócenie się z analogicznym pomysłem powołania takiej placówki do Białorusi czy któregoś z krajów kaukaskich raz jeszcze unaocznilo, iż deklaracje w dwustronnych stosunkach to za mało⁷.

Właściwie już od 1991 roku współpraca polsko-ukraińska była w znacznej mierze deklaracyjna, a obietnice przeważały nad liczbą skutecznych przedsięwzięć. Jak wyjaśniali ten fakt przedstawiciele kolejnych rządów wina spoczywała po stronie nieustannych kłopotów na ukraińskiej scenie politycznej czy zmian rządzących stronniactw w Polsce, co jednakże jest tłumaczeniem wątpliwej jakości. Skoro bowiem oba państwa mieniają się demokratycznymi to w pewien sposób powinno to predestynować do ciągłości w polityce zagranicznej, a nawet jeśli wprowadzane są w niej zmiany to przecież nie w sposób ciągły od niemal 20 lat.

⁶ T. Kapuśniak, *Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie*, Warszawa – Lublin 2008; M. Ziółkowski, *Projekt Ukraina*, Wrocław 2008; *Stosunki polsko-ukraińskie wojna i współczesność*, pod red. J. Marszałek-Kawy i Z. Karpusa; Toruń 2008; W. Romanowski, *Ukraina przystanek wolność*, Kraków 2007.

⁷ <http://www.kijow.polemb.net/index.php?document=2631>; <http://eastbook.eu/2010/07/country/ukraine/ukraina-24-07-2010-czy-europejski-universytet-wschodni-ruszy/>

Kiedy zwrócimy uwagę na wspomnianą już krytykę, jaką Ukraińcy obłożyli przyjęcie traktatu o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy to zauważymy, że przywoływano wówczas nie tylko fakt iż w Warszawie zabrakło odpowiedniej, oprawy tego wydarzenia, a i media, i sami politycy, nie poświęcili mu wiele uwagi. W dyskusji jaka rozpetała się jeszcze przed ratyfikacją tego dokumentu w Radzie Najwyższej Ukrainy konieczność jego odrzucenia uzasadniano między innymi brakiem potępienia ze strony polskiego Sejmu dla akcji „Wisła”, a deputowani podkreślali, że nie wolno ich rodakom myśleć o Chełmie, Zamościu czy Przemyślu w kategoriach „naszych miast”, podczas gdy Polacy stosują to określenie chociażby w stosunku do Lwowa. I dopiero argument szefa komisji spraw zagranicznych parlamentu Dmytra Pawłyczki, że dokument jest gwarancją nienaruszalności zachodniej granicy państwowej okazał się na tyle mocny, że za przyjęciem traktatu opowiedziało się 263 deputowanych⁸. Jednakże od tego czasu historia nadal waży na wzajemnych relacjach, a z Kijowa do Warszawy jest dalej, niż do Waszyngtonu, nie wspominając już o Moskwie. Myśl jakoby miała tu cokolwiek zmienić wspólna organizacja Euro 2012 okazała się nadmiernie optymistyczna, gdyż z punktu widzenia przeciętnego zjadacza chleba współpraca jest niezauważalna. Oba kraje realizują przedsięwzięcie obok siebie, owszem obserwując sąsiada, lecz niekoniecznie współdziałając. I podczas gdy chyba większość Polaków potrafi dyskutować nad rajdem rowerowym 2009 roku poświęconym pamięci Bandery, to niewielu wskaże co w minionych latach poza niechęcią łączyło oba narody. Jak na podstawę długoterminowej efektywnej współpracy to chyba jednak za mało⁹.

Jak się wydaje Polacy powinni jednak wreszcie zauważyć, że ich kraj chociażby ze względu na swoje położenie, a i możliwość wydawałoby się łatwiejszego zrozumienia sąsiadów, co wynika właśnie z tej problematycznej, trudnej wspólnej historii, nie może dłużej funkcjonować w zawieszaniu gdy mowa jest o jego polityce wschodniej. Członkostwo w NATO i Unii Europejskiej także zobowiązuje do dookreślenia stosunków z sąsiednimi krajami pozostającymi poza tymi strukturami, w tym właśnie z Ukrainą. W tej sytuacji jak się wydaje techniczne określenie „reset” to jednak za mało. Reset to poprawa pracy systemu, zakończenie pracy urzędnika mające na celu załadowania od nowa systemu operacyjnego, sterowników lub innego oprogramowania. Nie mniej urządzenie pozostaje to samo, istnieje więc obawa że reset staje się swoistą kontynuacją, dalsza praca odbywać się będzie na tej samej matrycy. Tymczasem w stosunkach polsko-ukraińskich jawi się konieczność wytworzenia nowych mechanizmów współpracy dwustronnej, umożli-

⁸ A. Sawicz, *Problematyka ukraińska w prasie polskiej w latach 1991 – 1996*, Poznań 2010, s.219.

⁹ http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,6906817,Rajd_Bandery_nie_wjedzie_do_Polski_To_pogorszy_stosunki.html; <http://www.wprost.pl/ar/168068/Rajd-Bandery-na-pocztuku-sierpnia/>; http://wyborcza.pl/1,76842,6895510,Rajd_Bandery_nie_dajmy_sie_sprovokowac.html; <http://www.rp.pl/artukul/344847.html>

liwiających wreszcie aktywne i efektywne kontakty. A te jak się wydaje powinny zasadzać się na dziedzinie jaka w stosunkach międzynarodowych stanowi podstawę ich trwałości, mianowicie na powiazaniach gospodarczych i handlowych adekwatnych do wymogów XXI wieku. Oczywiście prócz tego potrzebne są wszelkie przedsięwzięcia mające na celu poszerzenie kontaktów na innych płaszczyznach, intensyfikację współpracy transgranicznej, zbliżenie i otwarcie na siebie dwóch narodów, które dotąd opierają wiedzę o sobie głównie na stereotypach, przeniesienie w sferę nauki problemów wynikających z historii jakie dziś ważą na polityce.

Nacjonalizm i przeszłość stały się dla Polaków tematami niejako zastępczymi dla kwestii jaka powinna dominować w rozważaniach na temat dwustronnych kontaktów, mianowicie nad relacjami gospodarczymi. Oczywiście o sprawach trudnych dla obu narodów nie wolno zapominać, ale nie wydaje się, że powinny one nadal być pierwszoplanowymi. To w dziedzinie jaka stanowi zasadniczą część kontaktów międzynarodowych nie dzieje się najlepiej, a jednak błędy popełniane na tej płaszczyźnie nie są specjalnie nagłaśniane. Ukraina nie należy do tych rynków, z którymi Polacy chętnie współpracują. Niezrozumiały jest dla nich gąszcz przepisów prawnych i zasady ich stosowania, przeraża monstualna biurokracja, co w połączeniu z brakiem konsekwencji strony ukraińskiej w realizowaniu wspólnych przedsięwzięć gospodarczych skutecznie zniechęca przedsiębiorców, czego politycy zdają się nie dostrzegać. Obroty towarowe pomiędzy Polską i Ukrainą osiągnęły w 2009 roku 4573,6 milionów USD, co oznacza że były o niemal 48% niższe niż w roku 2008. W pierwszym kwartale 2010 roku nastąpiło co prawda, w porównaniu z analogicznym okresem roku 2009, ożywienie wzajemnej wymiany towarowej, wzrosły tak eksport polskich towarów, jak i import z Ukrainy, nie mniej zajmuje ona obecnie dopiero 13. miejsce wśród najważniejszych odbiorców polskiego eksportu, a dalekie 24. wśród dostawców towarów do Polski¹⁰.

Po tym jak Warszawa udzieliła poparcia pomarańczowej rewolucji nie wypadało wręcz przyznać się, że po objęciu władzy pomarańczowi wprowadzili, w ślad za Rosją, embargo na polskie mięso. Rzadko mówi się o ucieczkach polskich firm z Ukrainy, o tym że przedsiębiorcy nie wytrzymują presji kryzysu ekonomicznego, inflacji, „naginania” przepisów, uzależnienia ukraińskiej gospodarki od rosyjskich decyzji. Tylko w 2008 roku z Ukrainy wycofano kapitał netto z tytułu polskich inwestycji bezpośrednich w wysokości 61,4 milionów euro (84,5 milionów USD), a widoczna w ostatnim czasie niewielka tendencja wzrostowa to głównie sprawa inwestycji banku PKO BP w należący do niego „Kredobank”. Nawiasem mówiąc jednak w minionych latach daje się też zauważyć znaczący odływ ukraińskich inwestycji z Polski - z 409,8 milionów euro w 2007 roku

¹⁰ <http://www.kijow.polemb.net/files/PDF/2010/4.%20Dwustronna%20wspolpraca%20gospodarcza%2010.10.pdf>; <http://www.mg.gov.pl/Wspolpraca+z+zagranica/Wspolpraca+gospodarcza+Polski+z+krajami+wschodnimi+i+pozaeuropejskimi/Ukraina.htm>

do 328,7 milionów w końcu roku 2008, co dobitnie świadczy iż we wzajemnych relacjach nie dzieje się najlepiej¹¹.

W przypadku Ukrainy nie ma raczej mowy o nacjonalizmie gospodarczym, który miałby na celu osiągnięcie takiego poziomu rozwoju gospodarczego, jaki zagwarantowałby niezależność polityczną kraju. Pozostaje ona uzależniona od Rosji, wciąż żywe są powiązania sięgające czasów Związku Radzieckiego, a gaz pozostaje ważnym argumentem wielu dyskusji. Tymczasem wydaje się, że Polska mogłaby wspomóc Ukraińców w budowie właśnie tego rodzaju nacjonalizmu, zamiast dać się wpędzać w dyskusje nad nacjonalizmem ideologicznym, jaki w przypadku Ukrainy sprawia wrażenie raczej patriotyzmu, na którego kształt nikt nie miał lepszego pomysłu.

Polacy powinni dziś zweryfikować swój stosunek do Ukrainy. Zauważyć, a raczej wręczcie głośno przyznać, że akcenty w dwustronnych kontaktach są wciąż źle rozłożone. Dlatego reset byłby tu wskazany. Ale niewystarczający, gdyż koniecznie wydaje się utworzenie zupełnie nowych jakości we współpracy. Powołanie do życia instytucji, jakie mogłyby ukazać oba narody w nowym świetle, bez naleciałości stereotypów „panów” i „rezunów”, jakie umożliwiłyby efektywną współpracę gospodarczą wydaje się niezbędne, by Polacy i Ukraińcy nawiązali stosunki odpowiadające wymogom XXI stulecia. Oparte na zdrowej ekonomicznej kalkulacji, która jest pewnym gruntem dla zacieśnienia wzajemnych relacji. To właśnie przedsięwzięcia ekonomiczne, umocnienie ukraińskiej gospodarki, podniesienie poziomu jej atrakcyjności dla zachodnich inwestorów, zwiększenie konkurencyjności, wprowadzenie innowacyjnych technologii, a co za tym idzie przynajmniej częściowe uniezależnienie od Rosji może sprawić, że Ukraina zacznie być postrzegana jako kraj atrakcyjny dla Unii Europejskiej, a także i NATO. Póki jednak sami Ukraińcy tego nie dostrzegają, a Polacy nie dołożą starań aby wspomóc w takich przekształceniach swoich sąsiadów, będziemy nadal mieć do czynienia z polityką fasadową. Warszawa nie jest Moskwą i nie ma takiej siły sprawczej, przekonywanie więc Polaków o mocy ich oddziaływania na Kijów jest tworzeniem złudy, która chyba nikomu nie jest potrzebna. Dopiero gdy dostrzeżemy, że furtką do sprawnej współpracy i rzeczywistego rozwoju dwustronnych stosunków jest nie kontrowersyjna historia i strach przed terytorialnymi zakusami, a rozbudowa sieci ekonomicznych powiązań, mamy szansę przestać mówić o trwającej niemal dwie dekady epoce deklaratywnych stosunków polsko-ukraińskich.

¹¹ Dane Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, <http://www.ms.gov.pl/files/Informator%20ekonomiczny%20-%20pdf/Ukraina/Ukraina%2004.pdf>

Наталя Роїк

Українсько-польське транскордонне співробітництво: вибрані аспекти

Висвітлено спрямованість транскордонного співробітництва на поглиблення соціальних, культурних, міжнаціональних відносин між громадами, місцевими органами влади України та Польщі. Представлено спільність інтересів та реальні напрямки українсько-польської співпраці через кордон. Проаналізовано фактори повноцінного функціонування кордону: рух населення, рівень прикордонної інфраструктури, обсяг і глибина проникнення взаємних контактів, візова політика ЄС, які впливають на українсько-польську прикордонну співпрацю.

Ключові слова: євро регіон, прикордонне співробітництво, транскордонне співробітництво, євроінтеграційні процеси, ЄС, Україна, Польща.

N. Rojik Ukrainian – Polish transbordering cooperation: chosen aspects.

Shows the direction of transbordering cooperation on the depth of social, cultural, international relations between the communities, regional governments of Ukraine and Poland. Introduce the common interests and real ways of Ukrainian-Polish cooperation across the border line. Analyzed the factors of the functional border: the population's movements, level of bordering infrastructure, range and depth of friendly relationships, EU visa policy that have the influence on the Ukrainian – Polish bordering cooperation.

Key word: European region, bordering cooperation, transbordering cooperation, eurointegrated processes, EU, Ukraine, Poland.

Сьогодні ми живемо у світі, який стає все інтегрованішим. Навіть швейцарці менше говорять про нейтралітет і більше про партнерство заради спільних цілей. В цьому контексті транскордонне співробітництво, зокрема, співпраця громад та органів місцевої влади через кордон отримує додатковий зміст.

Метою даної роботи є обґрунтування необхідності транскордонного співробітництва, спрямованого на встановлення і поглиблення соціальних, культурних, міжнаціональних відносин між громадами, місцевими органами влади України та Польщі.

Транскордонне співробітництво – це дії, які спрямовані на посилення і поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами і органами влади, які знаходяться під юрисдикцією двох або кількох договір-

них сторін (відповідно до визначення «Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво» (Мадрид, 21 травня 1980 року) [4].

Формально транскордонна співпраця являє собою співпрацю сусідніх прилеглих прикордонних регіонів або є «закордонною співпрацею» місцевих органів влади, організацій чи інституцій, які представляють прикордоння.

Транскордонна співпраця в Європі має давню історію. Історія Європи – це історія змін кордонів, а європейські прикордонні території – це терени проживання різних етнічних груп, релігій, культур. Мова, релігія, регіональний патріотизм та історія творять демаркаційні лінії (кордони). Основною функцією кордону завжди був поділ. Проте, все частіше, кордон отримує функції об'єднуючого фактора, що стає новою епохою в міжнародних відносинах [15, с. 102].

В епоху глобалізації, коли проблеми економіки, охорони природного середовища, медицини, культури, науки, енергетичної безпеки також мають глобальний характер, транскордонна співпраця може дати реальні результати.

Поступові процеси інтеграції України в Європу впливали на актуальність європейської співпраці. Одним з найбільш перспективних варіантів реалізації такої співпраці стала спільна діяльність територій, які належать до різних держав у рамках єврорегіонів.

У світі існує більше 150 таких об'єднань і їхня більш як півстолітня праця є доказом ефективності транскордонного співробітництва [15, с. 103].

Наближення України до ЄС проходило шляхом запозичення досвіду транскордонного співробітництва на польсько-німецькому кордоні, основу якого були єврорегіони. Очевидним є те, що для Польщі єврорегіони стали важливим інструментом адаптації Польщі до стандартів ЄС, пришвидшили процес інтеграції.

В доктрині регіоналістів значення єврорегіонів полягає в ліквідації «плям історії» і перетворення державних кордонів на непомітні бар'єри [10, с. 23]. Підтвердженням цьому факту є велика кількість єврорегіонів, які утворені на кордонах Німеччини.

В випадку Польщі найбільш дієвими є єврорегіони на польсько-німецькому кордоні, в порівнянні з тими, які розташовані на півдні і сході Польщі. Найбільшу активність і ознаки життя проявляє єврорегіон Померанія. Єврорегіон є тристороннім, утвореним на прикордонних територіях Німеччини, Польщі, Швеції. Територія – 41 тис. км. і проживає тут 3,4 млн. осіб. Померанія розташована між двома іншими євро- регіонами - Про-Еурога Viadrina і єврорегіоном «Балтик».

Метою співпраці єврорегіону є «реалізація спільної діяльності для рівномірного і врівноваженого розвитку регіону та зближення жителів і інституцій з різних сторін кордону» [10, с. 25]. Ця мета досягається шляхом покращення рівні життя населення, сприяння інвестиційним проектам, ліквідації безробіття та сприяння кращому порозумінню жителів прикордоння через

розвиток співпраці в культурному, науковому, молодіжному середовищах, поширення ідеї європейської єдності і міжнародного порозуміння.

Крім того, мета єврорегіону Померанія реалізується і в сфері охорони природного середовища, розвитку сільського господарства, будівництва, пристосування прикордонної інфраструктури до потреб прикордонного руху, формуванні комплексної системи інформації для обміну даних в євро-регіоні, а також в розв'язанні проблем прикордонних переходів [10, с. 25].

Приклад одного з найбільш активних єврорегіонів доводить реальність і ефективність транскордонного співробітництва в Європі.

В межах Польщі існує 16 єврорегіонів. Найстаршим з них є єврорегіон Ниса (заснований в грудні 1991 року), а наймолодшим є єврорегіон на кордоні Польщі і Білорусії – Біловезька Пуща.

В межах України функціонує 7 єврорегіонів. На польсько-українському кордоні функціонують єврорегіон «Карпати» та «Бут». Назви єврорегіони отримують, в основному, від природного середовища або від культури місцевості.

Польські вчені в політичному значенні єврорегіони називають «прагматичним виразом добре розвинутої транскордонної співпраці» [14, с. 12].

Відповідно до європейських стандартів досвід транскордонної співпраці на кордонах Польщі концентрується, в основному, навколо проблем розвитку регіонального і просторового розвитку; розвитку технічної інфраструктури; співпраці в суспільній сфері, охороні навколишнього природного середовища, транскордонному туризмі [11, с. 189].

Транскордонна співпраця на українсько-польському кордоні отримала більш поживалений характер орієнтовно з 2000 року. Співпраця прикордонних територій відбувалася у різних формах.

З метою подолання периферійності територій з двох сторін кордону та вироблення спільної перспективи регіонального просторового розвитку виникла Спільна українсько-польська стратегія транскордонного співробітництва для Люблінського і Підкарпатського воєводств та Волинської і Львівської областей на 2005-2015 роки, яка визнає пріоритетні галузі залучення фінансових джерел, у тому числі міжнародної технічної допомоги.

Єврорегіони мають значний досвід в сфері розвитку економічної співпраці. На особливу увагу заслуговує діяльність економічних палат, зокрема Підкарпатської Економічної палати, яка співпрацює з відповідними структурами по українській стороні єврорегіону «Карпати». Основна їх мета – розвиток економічної співпраці в прикордонних територіях [11, с. 190].

Актуальною є також співпраця в сфері розвитку технічної інфраструктури, яка охоплює питання прикордонних переходів, комунікацій. У випадку Польщі, прикладом достатньо розвинутої прикордонної інфраструктури є її західний кордон. Істотну роль фінансова допомога на польсько-німецькому кордоні відіграла в будівництві доріг і велосипедних шляхів.

Прикордонна інфраструктура на українсько-польському кордоні в порівнянні з польсько-німецьким різко відрізняється.

На східному кордоні ЄС функціонують 6 переходів на кордоні з Росією, на кордоні з Білоруссю – 13 переходів, на кордоні з Україною – 15 переходів, з них 9 дорожніх [13, с. 15]. Віддає між переходами більше 60 км [2]. Всього – 34 переходи, що на багато менше в порівнянні з польсько-німецьким чи чесько-польським кордонами.

Натомість на польсько-німецькому кордоні тільки дорожніх – 24 переходи, на польсько-чеському кордоні – 48 переходів, а на польсько-словацькому – 21 перехід [13, с. 15]. Цей кордон відповідає євро стандартам, відстань між переходами тут становить в середньому 20-25 кілометрів [3].

Брак достатньої кількості дорожніх, велосипедних, піших, залізничних переходів на українсько-польському кордоні утруднюють прикордонну співпрацю та підсилюють бар'єрність східного кордону ЄС.

Отже, проблема переходів від України вимагає додаткової уваги і фінансування. Адже, розвинута прикордонна інфраструктура сприяє регіональному розвитку і транскордонному співробітництву.

Цікавим проектом у цій сфері є концепція утворення мережі транскордонних тематичних туристичних шляхів в Карпатському євросередині. Проект передбачає утворення т.зв. Карпатської культурної мережі, яка охоплює мережу дерев'яної архітектури, релігійну, етнографічну, мережу слідами старої міської культури та військових кладовищ тощо [11, с. 193].

Співпраця в сфері охорони природного середовища становить один із пріоритетів у всіх євросередині. В Карпатському євросередині існує Міжнародний біосферний заповідник «Східні Карпати», який охоплює Бещадський парк і два регіональні парки. В євросередині «Бут» прикладом є Поліський та Швацький парки [11, с. 195].

Міцним фундаментом, який будує транскордонні зв'язки є культура. Об'єктів спільної культурної спадщини не бракує на польсько-українському прикордонні. Їх вага і значення для регіонів стимулює вироблення інтегрованої системи охорони культурної спадщини.

Один із батьків європейської інтеграції Жан Моне наприкінці свого життя наголошував, що якби йому дали можливість розпочати цей процес заново, він започаткував би його з соціокультурної складової єднання європейських народів. Тим самим, на його думку, було б розчищене «поле» для побудови спільного дому – єдиної Європи – на основі ментальної єдності її народів. Аналізуючи пройдений у II пол. XX ст. шлях розвитку європейських країн, можна вже стверджувати: соціокультурний чинник, діалог європейських культур став дійсно вагомим компонентом у справі розбудови сучасного Європейського Союзу [1].

На практичному рівні українсько-польського транскордонного співробітництва додалися і різні історичні нашарування, пов'язані з деякими по-

діями історичного минулого. Історичні «рани» стали причиною формування у свідомості українців і поляків різних стереотипів, які відомо швидко не минають. Спільний соціально-культурний бар'єр, який складається з упереджень утруднює прикордонну співпрацю.

В цьому випадку важливим є приклад польсько-німецького кордону. Досвід напрацьований на цій ділянці, став основою для налагодження прикордонної співпраці у різних сферах. Протягом тривалого повоєнного періоду німецько-польські стосунки були не кращими, ніж польсько-українські, але сьогодні їх вважають найкращими протягом всієї спільної історії [6].

Отже, утворення, розвиток та діяльність євросередин на кордонах України та Польщі відповідає європейським засадам: партнерство, субсидіарність, через включення у співпрацю регіональних і місцевих організацій, вироблення спільної концепції розвитку і програм, реалізація транскордонних проектів.

Ці загально визнані засади є основними вимогами при досягненні джерел фінансування з європейських програм ЄС.

Приєднання Польщі до ЄС пов'язане зі зміцненням східного кордону Польщі, який тепер став зовнішнім кордоном ЄС. Приєднання викликало ряд проблем, які стосуються, перш за все, жителів прикордоння. Введення ніз зменшило кількість перетинів кордону, викликало порушення суспільного спокою на українському прикордонні, негативно вплинуло на економічний розвиток прикордонних територій. Нагадаємо, що були перекриті міжнародні магістралі [7] та висловлено чіткий намір продовжувати блокувати прикордонні пункти пропуску «Рава-Руська», «Краковець», «Смільниця», «Шегиня», якщо пільговий перетин кордону не запроцює [5].

З метою впорядкування прикордонного руху була укладена угода між Урядом Польщі та України про засади малого прикордонного руху, яка ввійшла в дію з 1 липня 2009 року.

Яке значення має введення малого прикордонного руху для України і Польщі? Для цього варто проаналізувати останні статистичні дані.

В I кварталі 2010 року в рамках малого прикордонного руху (МПР) українсько-польський кордон перетнуло 538,7 тис. осіб, що становить 32,7 % перетинів на цій ділянці кордону. В порівнянні з IV кварталом 2009 року кількість переходів через кордон зросла на 75 %. В рамках малого прикордонного руху відсоток людей, які перетнули польсько-український кордон декілька разів в тиждень – 70 %, декілька разів в місяць – 22% [8, с. 6].

З аналізу цих даних помітно, що впровадження малого прикордонного руху значно вплинуло на оживлення прикордонного руху.

Процеси пов'язані з МПР мають велике значення для розвитку транскордонних територій. Найбільша інтенсивність прикордонного руху, стосується території до 50 км., про що свідчить відсоток людей, котрі пере-

тнули кордон. Варто зазначити, що близько 63 % видатків іноземців і 67% видатків поляків залишені на території до 50 км [8, с. 7].

Дослідження доводять, що вартість цих видатків, витрачених українцями в Польщі і поляками в Україні, становить значну частину зовнішньоторгівельного обороту.

До прикладу, в I кварталі 2010 року витрати українців на купівлю товарів в Польщі становить 406, 5 млн. злотих, а витрати поляків в Україні – 70, 9 млн. злотих. Імпорт в Україну з Польщі в I кварталі 2010 року становить 2 494, 1 млн. злотих, натомість експорт з України в Польщу – 882,7 млн. злотих [8, с. 11].

Отже, важливим елементом налагодження перетину кордону було впровадження малого прикордонного руху, котрий допомагає все більшій кількості осіб на українсько-польському кордоні.

Подібного очікують від підписаної 12 лютого 2010 року Угоди про засади малого прикордонного руху між Урядом Польщі і Білорусії.

В контексті розширення ЄС міжрегіональна співпраця всіх держав Карпатського єврорегіону набула особливого значення. Розширення ЄС ставить перед Карпатським єврорегіоном нові випробування. У зв'язку з цим виникає необхідність вироблення таких форм співпраці, які б дозволили, крім існуючих обмежень, розвивати транскордонні контакти, як на місцевому, так і на державному рівнях.

Для повноцінного використання нових можливостей, а також подолання негативних результатів розширення ЄС, потрібно перш за все звернути увагу на:

- окреслення стратегії і механізмів співпраці розширеного ЄС з державами поза східним кордоном ЄС, особливо в сфері транскордонного співробітництва,

- вивчення можливості взаємного і ефективнішого використання програм ТАСІС і ФАРЕ, координації ініціатив ІНТЕРЕГ III, як програм співпраці розширеного ЄС з країнами поза східним кордоном ЄС,

- на особливу увагу заслуговує розвиток контактів організацій і наукових закладів та спільне вироблення напрямків вирішення актуальних проблем політичного і соціально-економічного розвитку [9, с. 335].

Розвиток подій у Європі, який пов'язаний з президентськими виборами та обранням Президентом Польщі Броніслава Коморовського привертають увагу до політичної ситуації у Східній Європі. Очевидно, нова зовнішня політика представника партії «Громадська платформа» Б. Коморовського поряд з зміцненням позицій в ЄС, приділятиме велику увагу політиці у Східній Європі, сприятиме активній присутності Польщі у регіоні.

Невід'ємним елементом міжрегіональної співпраці у Центрально-Східній Європі, фактором інтеграції в європейські структури є діяльність України і Польщі в рамках єврорегіонів, які мають характер транскордонної співпраці.

Розширення і поглиблення транскордонної співпраці для України питання пріоритетне. На прикладі Польщі пересвідчуємося, що єврорегіони стали суспільною підтримкою для інтеграції Польщі до Європи. Досягаючи помітних результатів в єврорегіональній співпраці, поляки прагнули послабити скептично налаштованих противників інтеграції Польщі до ЄС. Подібний досвід є корисним і для України.

Українсько-польська міжрегіональна співпраця з розширенням ЄС зіткнулася з проблемою погіршення безпосередніх контактів. Введення мало-го прикордонного руху полегшило співпрацю та налагодження контактів, яка є корисною жителям територій з двох сторін кордону, оживило прикордонну діяльність. Соціальний чинник українсько-польської єврорегіональної співпраці, а саме взаємне пізнання та спілкування, є фактором сприяння європейської інтеграції, послаблення упереджень і стереотипів.

Список літератури

1. Афонін Е. Об'єднана Європа: соціокультурні кордони [Електронний ресурс] / Е. Афонін, А. Мартинов – Режим доступу: <http://www.sociology.kharkov.ua/docs/chten.01>
2. Возняк Т. Кордони, що закриваються [Електронний ресурс] / Т. Возняк // Незалежний культурологічний часопис «І». – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/p50texrs/voznjak3.htm>.
3. Інтерв'ю Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща О. Моцика [Електронний ресурс] / О. Моцик. – 2006. – квітень. – Режим доступу: <http://www.ukraine-emb.pl/ukr/interview.php?id=68>
4. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/cets/cets106.htm>
5. Міністр Огризко завтра рятуватиме «Рава-Руську», «Краковець», «Смільницю» та «Шегині» від облоги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zik.com.ua/ua/news/2008/0303/128157>
6. Павлів В. Європа по Бугу: чи знадобиться нам польсько-німецький досвід? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/1000/1600/31602/>
7. Українці заблокували прикордонний пункт Смільниця у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novunar.com.ua/politics/20618>
8. Badanie obrotu towarów i usług w ruchu granicznym na granicy zewnętrznej Unii Europejskiej na terenie Polski w I kwartale 2010 roku / Materiał na konferencję prasową w dniu 26 maja 2010 r. [Електронний ресурс] / Urząd Statystyczny w Rzeszowie. – 2010. – С. –1-14. – Режим доступу: http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/rzesz/ASSETS_Bad_obrotu_gran_I_kw_2010.pdf.
9. Borszczewskij W. Regionalne ukraińsko-polskie inicjatywy jako sposób niwelowania negatywnych skutków wprowadzenia reżimu wizowego na granicy polsko-ukraińskiej / W. Borszczewskij // Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej (Z badań regionalnych i lokalnych): [red. Malikowski M., Wojakowski D.]. – Kraków: Nowos, 2005. – С. 336.
10. Engelgard J. Regionalizacja jako instrument likwidacji państw narodowych / J. Engelgard. – Warszawa-Bruksela: Wydawnictwo Prasy Lokalnej, 2005. – С. 32.

11. Jósowski K. Współpraca transgraniczna Polski. Wybrane zagadnia teorii i praktyki / K. Jósowski // Regionalizm, polityka regionalna i Fundusze strukturalne w Unii Europejskiej: [red. Adamczyk A., Borkowski J.]. – Warszawa: Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, 2005. – C. 365
12. Kurczewska J. Granice III RP jako problem badawczy / J. Kurczewska // Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej (Z badań regionalnych i lokalnych): [red. Malikowski M., Wojakowski D.]. – Kraków: Nowos, 2005. – C. 336.
13. Kawałko B. Granica wschodnia jako czynniki ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów przygranicznych [Електронний ресурс] / Kawałko B. Strategia rozwoju Polski wschodniej do 2020 r. – Warszawa. – 2006. – listopad. – Режим доступу: http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/poziom_regionalny/strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/zespol_ds_strategii/Granica_Wschodnia_Kawalkopdf
14. Malendowski W., Szczepaniak M. Rola euroregionów w procesie integracji europejskiej / W. Malendowski, M. Szczepaniak // Euroregiony: mosty do Europy bez granic [red. Malendowski W., Szczepaniak M.]. – Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA, 2000. – C. 225.
15. Tiszchenko O., Trojan S. Wpływ procesów demokratyzacji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej na współpracę transgraniczną / O. Tiszchenko, S. Trojan // Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej (Z badań regionalnych i lokalnych) [red. Malikowski M., Wojakowski D.]. – Kraków: Nowos, 2005. – C. 336.

VARIA

Роман Чорненький

**Переписи населення 1921 і 1931 рр.,
у Станиславівському воєводстві:
умови, проведення та результати**

У статті проаналізовано процес підготовки та проведення польських переписів населення 1921 і 1931 рр., у Станиславівському воєводстві. Перший перепис населення 1921 р., проходив в умовах бойкоту української сторони. Після проведення другого польського перепису 1931 р., було заборонено опубліковувати інформацію про розмовну мову населення воєводства. Обидва переписи населення були сфальсифіковані на користь збільшення чисельності поляків.

Ключові слова: населення, перепис, Головне Статистичне Управління, описовий комісар, віровизнання, бойкот.

The process of preparing and taking Polish censuses in 1921 and 1931 is analysed in the article. The first census in 1921 was taken under the circumstances of boycott from ukrainian side. After the second Polish census in 1931 the publication of the information about the spoken language in the province was prohibited. Both censuses were faked in favour of increasing number of poles.

Key words: population, census, General Statistical Agency, descriptive commissioner, religion, boycott.

Важливою передумовою вивчення демографічного стану певного регіону є аналіз переписів населення. Вони дають нам можливість дізнатись про розвиток демографічних процесів, етнічний склад населення, його віровизнання. В українській історіографії польських переписів населення 1921 і 1931 рр., мало уваги приділялось проблемі проведення переписів. Метою нашої публікації є актуалізація проблеми, яка ще не вивчалась сучасними українськими істориками. Ми поставили перед собою завдання ввести в науковий обіг неопубліковані архівні документи та на їх основі проаналізувати процес підготовки та проведення польських переписів населення.

Під час підготовки першого польського перепису населення 1921 р., виникла потреба в проведенні номерації житлових будинків. Згідно розпорядження Станиславівського повітового староства від 13 липня 1921 р., місцева влада повинна була провести номерацію будинків по населених пунктах з 1 по 15 серпня 1921 р. [2, арк.4]. У самому місті Станиславові було проведено встановлення на житлових будинках табличок з назвами вулиць

та номерами. Їх встановлення відбувалось, згідно розпорядження Станиславівського міського магістрату від 19 вересня 1921 р., за кошти мешканців будинків. Так від партерового будинку встановлювалась плата в розмірі 100 польських марок, від одноповерхової кам'яниці – 200 польських марок, від дво – і трьохповерхового будинку – 300 польських марок [5, арк.21]. Ми вважаємо, що проведення номерації будинків сприяло покращенню орієнтації людей на незнайомих вулицях.

Важливим моментом підготовки до перепису населення було проведення пробного перепису. Для цього, Головне Статистичне Управління у Варшаві видало розпорядження від 23 липня 1921 р., про проведення пробного перепису населення. У документі зазначалося про необхідність опису 15-20 помешкань людей різних професій – чиновників, купців, робітників [5, арк.7]. Безпосередній перепис населення повинен був відбутись згідно закону від 13 травня 1921 р., і розпорядження Ради Міністрів від 9 червня 1921 р. – 1-4 жовтня 1921 р. Однак з невідомих нам причин, його перенесли на 30 вересня 1921 р. Перепис населення проводили описові комісари. Для цілої Польщі було необхідно 60 000 описових комісарів. У разі потреби, описові комісари могли бути переведені до тих частин Польщі, де їх бракувало – до Західної України, Західної Білорусі, Спішу, Орави [5, арк.10]. Також був створений резерв описових комісарів. До його складу були включені учні VII і VIII класів середніх шкіл. Так у Станиславові описовими комісарами були 38 учнів. Кожний описовий комісар мав свій округ, до нього належало 100 родинних господарств, чисельністю близько 500 осіб [5, арк.10 зв.]. Робота комісара була оплачувана, але нам не вдалось встановити розмір цієї платні.

Перед переписом були розповсюджені відозви до громадян, які закликали до сприяння у наданні інформації описовим комісарам. Зокрема, у відозві зазначалось, що інформація зібрана під час перепису буде використана тільки для статистичних цілей. Вона не буде використана як підстава для накладання податків, проведення реєстрації [5, арк.24]. Зміст цієї відозви свідчить про існування страху у населення перед переписом, бо люди не знали з якою метою буде використана зібрана інформація. Саме тому у відозві з'явилися вище наведені заповнення. Однак страх населення виправдався відносно тих осіб, які не називали себе польськими громадянами під час перепису. Більшою мірою від цього постраждали українці. Проти них було розпочато адміністративні і карно-судові переслідування [8, с.13]. Багатьох звільняли з державної роботи, позбавляли пенсій вдів та сиріт. Згідно розпорядження Станиславівського воєводства від 24 вересня 1921 р., адресованого всім повітовим старостам, у разі відсутності документів усіх осіб записувати громадянами Польщі. Було заборонено записувати громадянство „Східної Галичини” або „Українське” [5, арк. 36].

Робота описового комісара під час перепису 1921 р., була небезпечною через бойкот українського населення. Зумовлений він був юридичною

невизначеністю питання приналежності території Східної Галичини. У Рогатинському повіті опір перепису чинили 23 громади, Стрийському повіті – 21 громада, Долинському повіті – 11 громад. Поодинокі випадки бойкоту були у Богородчанському, Надвірнянському, Станиславівському, Городенківському, Снятинському повіті та Печеніжині [11, с. 4]. Про широкомасштабний опір українців перепису свідчить звіт X-го Станиславівського округу державної поліції від 12 листопада 1921 р., адресований воєводському управлінню. Зокрема у Рогатинському повіті перепис вдалось провести у близько 20 гмінах за допомогою одного батальйона піхоти та одного ескадрону кавалерії. Роботу по перепису було завершено у жовтні 1921 р. У Городенківському повіті проти перепису виступали українські вчителі та місцевий повітовий кооператив. Опір чинили ті гміни, де були філії кооперативу – Торговиця, Тишківці, Вербовець, Корнів, Колінки, Далешове, Глушків. Провести перепис у селах вдалось після втручання службовців староства і місцевої поліції, а у Торговиці Пільній і Рашкові довелось застосувати військову силу [8, с. 10].

У гмінах Підгорки і Татарсько Стрийського повіту населення напало на місцевих вейтів (старост), відібрали у них гмінні печатки, за те, що допомагали описовим комісарам у проведенні перепису. У Калуському повіті у гміні Верхня був вбитий описовий комісар, поліції не вдалось знайти злочинця. Використовувались у повіті і війська для придушення опору українських сіл. Жителі кількох громад переходили під час перепису у полях і лісах. Диверсія була здійснена у приміщенні Долинського староства. Невідома особа облила гасом справи перепису та підпалила їх, внаслідок чого згоріли матеріали, у яких була інформація про 30 гмін [8, с. 11].

Незважаючи на вище наведені факти, перепис був успішно проведений, але він був сфальсифікований на користь збільшення чисельності поляків. Однак радянський історик В. Твердохліб дотримувався протилежної думки, що перепис населення на Прикарпатті фактично був зірваний. Велику роль у зриві перепису та закликам до його бойкоту він надавав місцевим комуністичним організаціям [12, с. 35]. Дослідниця Г. Ордовська вважала, що завданням польської влади було досягнення максимальної кількості польського населення в даних перепису. Це викликано було прагненням польського уряду фальшивою інформацією перепису обґрунтувати необхідність включення західноукраїнських земель до складу Польщі. Також Г. Ордовська дотримувалась думки, що це був не перепис, а „нескінчений потік насильства, знущання і глузу над українським народом” [10, с. 10]. Матеріали перепису для обробки були доставлені залізницею до Варшави, де розміщувалось Головне Статистичне Управління, яке проводило перепис [5, арк. 47].

Згідно даних перепису від 30 вересня 1921 р., у Станиславівському воєводстві проживало 1 млн., 348 тис., 580 осіб. З них 641 869 (47,5%) чоловіків, 706 711 (52,4 %) жінок. За національністю – 941 355 (69,8 %) руси-

нів (українців), 299 088 (22,1%) поляків, 91 880 (12,3%) євреїв, 15 595 (1,1%) німців (і 10 австрійців). Описано було і віровизнання населення. У воєводстві було 996 306 (73,8%) греко-католиків, 195 706 (14,5%) римо-католиків, 145 226 (19,5%) юдеїв, 10 270 (0,7%) євангелістів [14, с. 8-9].

Через десять років виникла потреба у проведенні нового перепису населення. Була розгорнута активна підготовка для його проведення. Загалом до праці описових комісарів було залучено 150 тис., осіб по цілій Польщі, які через світову фінансову кризу працювали на громадських засадах. Під час перепису населення 1931 р., описові комісари повинні були описати 100 або 200 осіб. Опис мав відбуватись безпосередньо в день перепису, але згодом ця норма не діяла. Орієнтовною датою перепису було 10 грудня 1931 р. [7, арк.2зв.]. Описовими комісарами у містах в більшості були поляки, а у селах навпаки – українці. Згідно розпорядження Станиславівського воєводства від 30 вересня 1931 р., при створенні повітових описових комісій потрібно було враховувати представництво політичних сторін. Дозволялось вклучати до складу комісій українців та євреїв [3, арк.88зв.]. У поясненні до описового аркушу зазначалось, що розмовною мовою особи потрібно записувати таку мову, яку особа вважає за найбільш близьку собі. Рекомендувалось не змішувати українську, білоруську і російську мови, та уникати таких понять, як „тутейші” і „місцеві” [3, арк.121зв.]. Кожному описовому комісару потрібно було надати помічника. Це мала бути особа, що працювала у гміні, і яка добре знала місцеві відносини, розташування вулиць та будинків [6, арк.5]. Знову з'явилися відозви про проведення перепису населення. Так у Станиславові відозва за підписом бурмістра В. Хованця була видана 4 грудня 1931 р., з проханням сприяти описовим комісарам під час їхньої праці 9 грудня 1931 р. [6, арк.1]. Власники радіоприймачів мали змогу того ж дня, 4 грудня, у п'ятницю об 19:30 на хвилях Варшавської радіостанції послухати промову міністра внутрішніх справ Б. Перацького на тему „Panstwo a spis ludności” [4, арк.148].

Населення закликали приготуватись до приходу описового комісара. Зокрема, потрібно було повідомити всіх мешканців про перепис населення, прив'язати собак, щоб вони не перешкоджали описовим комісарам, в оселях повинно бути чисто і прибрано, неохідно приготувати чисту частину столу і крісло, мати підготовлену лампу чи свічку, якщо в помешканні буде темно [4, арк.147]. Хто ж буде під час перепису подавати неправильні дані з недбалства, ухилятись від нього, не допускати описового комісара до будинку, проводитиме приватний перепис в час урядового перепису, буде закликати людей до ухиляння від перепису – той буде покараний штрафом до 500 злотих або арештом до одного місяця. [6, арк.4].

Під час перепису населення мало відповісти на сімнадцять питань описового комісара. Питання є для нас цінним матеріалом, який характеризує соціальну складову частину повсякденності того часу. Описувана людина повинна була спочатку вказати ім'я та прізвище власника будинку,

або особи, що винаймає житло, та номер оселі. Згодом вона мала назвати свої біографічні дані – ім'я і прізвище, родинні відносини з власником будинку, дату і місце народження. Щодо місця народження пропонувався такий принцип запису: гміна, повіт, держава. Наступне питання стосувалось цивільного стану людини. Варіанти відповіді показують нам сімейно-шлюбні стани людини міжвоєнного періоду. Це одружений чи одружена, вдівець чи вдова, кавалер чи панна (тобто неодружені), розведені чи такі, що разом не проживають. Далі людина вказувала своє віровизнання та рідну мову. Згодом називала навчальний заклад, де вчилася, чи вчиться і чи закінчила його.

Важливим було наступне питання про професію або фах спеціальності особи. Після цього її питали про соціальний стан у будинку, чи вона є власником чи прислугою у помешканні. Кінцеві питання були присвячені професійній зайнятості людини. Вона мала вказати назву та адресу роботи, її вид, докладно розповісти про свою професію або за рахунок якої діяльності заробляє кошти на прожиття. Останнє питання стосувалось земельної власності людини, тобто, необхідно було вказати розмір земельної ділянки у гектарах або моргах, і в якій частині Польщі вона знаходиться [6, арк.4-5]. Перепис населення у селах Станиславівського повіту мав розпочатися 7 грудня 1931 р., о 8 годині ранку і мав тривати до 10 грудня. У Станиславові і міських гмінах перепис мав розпочатися 9 грудня о 8 годині ранку. Загалом дозволялось проводити перепис до 13 грудня 1931 р. [6, арк.3].

За даними офіційного перепису населення 9 грудня 1931 р., у Станиславівському воєводстві проживало 1 млн., 243 тис., 837 осіб, з них 598 675 (48,1%) чоловік та 645 162 (51,8%) жінок [9, с.147]. При публікації матеріалів перепису вказувалось тільки дві розмовні мови – „польська” та „інша”. Згідно наших підрахунків на основі архівних даних, у воєводстві проживало 1 млн., 342 тис., 916 осіб. За національною приналежністю було 1 млн., 0968 (79,1%) „інших” та 280 010 (20,8%) поляків [1, арк.1-25]. Польський історик В. Влодаркевич покликаючись на „Mały rocznik statystyczny Polski z 1939 r.” наводить іншу статистику. У Станиславівському воєводстві мешкало 1 млн., 480,3 тис., осіб, з них українською мовою розмовляли 693,8 (46,9%) тис.; руською 325,1 (22%) тис.; польською 332,2 (22,4%) тис.; ідиш і єврейською 109,4 (7,4%) тис.; німецькою 16,7 (1,1%) тис. Коли ми об'єднаємо дані української та руської мов, у нас буде 1 млн. 0189 (68,8%) українців. За віровизнанням було 1 млн., 0790 (72,9%) греко-католиків, 246 (16,6%) тис., римо-католиків, 139,7 (9,5%) мойсеевої віри (юдеїв), 12,5 (0,8%) євангелістів. [13, с. 365]. До описових воєводських комісарів, старост на місця Головне Статистичне Управління надіслало 8 січня 1932 р., розпорядження про заборону опубліковувати дані відносно кількості військ і розмовної мови населення. Зазначалось, що дані перепису можуть зазнавати певних змін. Розпорядження було підписане генеральним описовим комісаром доктором Булавським [4, арк. 298].

Згідно спогадів Е. Штрум де Штрема, голови Головного Статистичного Управління, яке він очолював протягом 1929-1939 рр., обидва польські переписи населення 1921 і 1931 рр., були сфальсифіковані відносно національностей на Сході Польщі. Причому брехні в переписі 1931 р., значно перебільшували фальші 1921 р. Фальсифікації проводили на місцях повітові староства під контролем поліції. Зокрема в графі „рідна мова” слова „українська” чи „білоруська” були перекреслені, а натомість було записано „польська”. Так само були виправлені і на користь „римо-католицького” віровизнання. Головне Статистичне Управління звернулось до МВС з проханням провести повторний перепис населення у східних воєводствах, але отримало відмову. Отже, офіційну статистику, за твердженням Е. Штрум де Штрема можна викинути на смітник. [15, с. 666-667].

За працю під час перепису 1931 р., описовим комісарам були надані відзнаки – „За жертвну працю”. Відповідне розпорядження Станіславівське воєводство видало 8 березня 1932 р. Відзнака мала три ступені – „золота” для вищого керівництва; „срібна” для членів описових комісій; „бронзова” для простих описових комісарів [4, арк.326].

Таким чином, важливим фактором встановлення демографічної ситуації та національної структури населення Станіславівського воєводства були польські переписи 1921 і 1931 рр. Перший перепис 1921 р., проходив в умовах бойкоту з боку українського населення. Проведенню другого перепису населення 1931 р., передувала велика підготовча робота. Він відбувся без значних перешкод. За результатами переписів населення найбільш чисельними національностями воєводства були українці, поляки та євреї.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний Архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 6. – Спр. 470. – 25. Арк.
2. ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 46. – 17. Арк.
3. ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 397. – 333. Арк.
4. ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 397а. – 328. Арк.
5. ДАІФО. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 21. – 66. Арк.
6. ДАІФО. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 376. – 12. Арк.
7. ДАІФО. – Ф. 27. – Оп. 1. – Спр. 813. – 6. Арк.
8. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи і матеріали (1921-1939 рр.). / Ред. П. М. Яцків. – Станіслав: Станіславське обласне видавництво, 1957. – С. 320.
9. Копчак С. І., Мойсеєнко В. І., Романюк М. Д. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (статистично-демографічне дослідження). – Львів:Світ, 1996. – С. 285.
10. Ордовська Г. М. Визвольна боротьба трудящих Прикарпаття в період революційного піднесення 1921-1923 рр.// Наукові записки Станіславського держав-

ного педагогічного інституту. Історична секція. Випуск II. – Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво „Радянська школа”, 1957. – С. 3-27.

11. Садовський В. Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 року// Студії з поля суспільних наук і статистики. Видає Статистична комісія НТШ. Том IV. Випуск 1./ під редакцією Д-ра М. Кордуби. – У Львові: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1927. – С. 51.

12. Твердохліб В. Ю. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921-1939 рр.). – Львів: Вища школа, 1974. – С. 123.

13. Włodarkiewicz W. Postawy Polaków, Ukraińców i Żydów – mieszkańców województwa Stanisławowskiego do agresji Niemiec i ZSRR w 1939 roku / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Випуск 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича: голова редколегії Я. Ісаєвич, упорядники М. Литвин, В. Футала. – Львів, 2008. – С. 364-383.

14. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. Tom XIV. Województwo Stanisławowskie. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1923. – S. 47.

15. Szturm De Sztrem E. Prawdziwa statystyka // Kwartalnik Historyczny. Rocznik LXXX. 1973. Nr 3. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe, 1973. – S. 664-667.

Oleg Boryniak

Rola i znaczenie gazety „Nasza Niwa” w białoruskim odrodzeniu narodowym

Kim jesteśmy? Czym różnimy się od tych innych, którzy mieszkają obok? Więcej tego, dlaczego musimy uczyć się języków tych, którzy nami rządzą i tych, na których ciężko pracujemy, skoro mamy swój bardzo podobny, a jednocześnie inny język. Język, którym kilka stuleci temu posługiwano się w administracji Wielkiego Księstwa Litewskiego. Te postawione wyżej pytania, a również szereg innych, długi czas nie powstawały na ziemiach ówczesnej Republiki Białoruś. Dopiero w końcu XIX na początku XX wieku znalazły one swoje miejsce w wierszach, artykułach, książkach etc., napisanych przez młodą, powstającą białoruską inteligencję.

Chęć udzielenia odpowiedzi na postawione pytania stała się bodźcem do podjęcia najpierw pracy organicznej, a dalej dążeń do zdobycia politycznych uprawnień w celu zaznaczenia własnej opinii i realizacji interesów narodowych. W tym kontekście należy podkreślić, że tylko niektórzy białoruscy inteligenci zaczęli zastanawiać się nad znaczeniem swego etosu i określać się jako samodzielny naród¹. Po skończeniu rosyjskiej rewolucji 1905 r. szeregi białoruskiej inteligencji zaczęły się powiększać głównie o osoby pochodzenia chłopskiego. Jak zaznacza białoruski historyk Zachar Szybieka: „ludzie ci szybciej włączali się do ruchu narodowego, gdyż lepiej rozumieli potrzeby chłopskiego w swojej większości narodu”².

Również na początku XX w. ruch narodowy mógł liczyć na pewne zrozumienie i poparcie białoruskich przedsiębiorców. Niektórzy właściciele ziemscy wyznania rzymskokatolickiego pod wpływem działalności ruchu narodowo-kulturalnego zaczęli sobie przypominać o swoim białoruskim pochodzeniu. W każdym razie wewnętrzne zmiany w porewolucyjnej Rosji, a także nowa jakość białoruskich elit umożliwiła rozpoczęcie narodowej agitacji przez wydawanie czasopism. Jednym z najważniejszych w okresie lat 1906-1915 stało się czasopismo „Nasza Niwa”.

Otóż, **celem tego artykułu jest** zbadanie znaczenia gazety „Nasza Niwa” dla białoruskiego odrodzenia narodowego, a także analiza działań podjętych przez pracowników redakcji czasopisma w celu założenia wydawniczej, naukowej działalności, a także oświaty.

Ramy chronologiczne pracy obejmują okres lat 1906-1915. Pierwsza cezurą wiąże się z rokiem 1906, kiedy była oficjalnie otwarta gazeta „Nasza Niwa”, a druga z zamknięciem periodyku w 1915 roku.

¹ M. Hroch, *Małe narody Europy*, Wrocław 2003, s. 39.

² Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002, s. 174.

Centrami kształcenia się białoruskiej elity narodowej na przełomie stulecia stały się Petersburg i Wilno, a więc początkowo pierwszych legalnych białoruskich pism też należy szukać w tych miastach. Tak, pierwsza białoruska spółka wydawnicza pod nazwą „Zajrzy słońce i do naszego okna” została założona w maju 1906 r. W latach 1906-1907 w petersburskiej spółce wydawniczej ukazały się trzy podręczniki do nauki języka białoruskiego³, co miało ogromne znaczenie dla dopiero powstających pierwszych prywatnych szkół, w których nauczanie odbywało się w języku białoruskim.

Kilka miesięcy później ukazały się w Wilnie pierwsze tygodniki białoruskie – „Nasza Dola” (we wrześniu 1906 r.) i „Nasza Niwa” (w listopadzie 1906 r.). Oba ośrodki wydawnicze odegrały przed pierwszą wojną światową decydującą rolę w upowszechnieniu białoruskiego druku, rozwoju języka i literatury białoruskiej oraz w krzewieniu świadomości narodowej wśród Białorusinów. Jednakże, według opinii białoruskiego badacza Jerzy Turonka, historiografia białoruska i zagraniczna zdecydowanie preferowała „Naszą Niwę”, od dawna wzbudzając namiętne nieraz polemiki dotyczące jej genezy, kierunków ideowych i roli w procesie białoruskiego odrodzenia narodowego⁴.

Często usiłowano też określać cały białoruski ruch literacko-społeczny w latach 1906-1914 mianem „okresu naszoniwskiego”. W danym kontekście należy wyróżnić opinię białoruskiej badaczki historii kultury białoruskiej Hanny Głogowskiej, która prowadząc rozważania nad znaczeniem gazety „Nasza Niwa” podkreśla, że: „dzięki zamieszczeniu oraz wydawaniu przez „Naszą Niwę” utworów literackich, przyjęła się nazwa tego okresu w kulturze białoruskiej jako „okres naszoniwski”⁵. Zgadzać się z J. Turonkiem uważam postawioną przez H. Głogowską tezę za nieco uproszczoną, bo takie określenie nie uwzględnia wszystkich sił, źródeł inspiracji i kierunków myślowych wpływających na los nowej literatury białoruskiej.

Następnym pytaniem, które wymaga odpowiedzi, jest kwestia przypadku założenia pisma. Jak już wspomniano w tej pracy „Nasza Niwa” nie była pierwszą gazetą młodych białoruskich intelektualistów. To dlaczego stała się? Odpowiedź na to pytanie potrzebuje krótkiej dygresji poświęconej losowi czasopisma „Nasza Dola”. Więc, fakt jej narodzin w nakładzie 10 000 egz. (6 000 grażdanką i 4 000 łacinka) budził sensację. Jednak będąc rewolucyjno-demokratycznym tygodnikiem „Nasza Dola” nie miała szansy na przetrwanie. Ukazało się jedynie sześć numerów periodyku (numer ostatni 1 grudnia 1906 r.). Z tego cztery za rewolucyjną treść uległo konfiskacie (nr 1, 3, 4, 6)⁶. Wydawca zaś Iwan Tukierkies – skazany na rok więzie-

³ E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999, s. 20.

⁴ J. Turonek, *Działalność wydawnicza „Zachlanie sonce i u nasa akonca” w Petersburgu (1906-1914)*, [w:] *Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria XIII*, s. 41.

⁵ H. Głogowska, *Białoruś 1914-1929. Kultura pod presją polityki*, Białystok 1996, s. 18.

⁶ J. Traczk, *Prasa białoruska w II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, [w:] *Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria XIII*, s. 197.

nia. W związku z powyższym, przewidując zawieszenie na wskroś radykalnego periodyku, bracia Iwan i Anton Łuckiewiczowie, uprzedzając fakty dokonane, postanowili paralelnie wydawać nowy organ konspiracyjnej Białoruskiej Socjalistycznej Hromady (BSH) o charakterze rewolucyjnym, ale bardziej umiarkowanym.

Z idei tej 10 listopada 1906 r. w języku ojczystym zrodził się, równoległy doń, legalny tygodnik społeczno-polityczny i literacki, otwierający nową epokę w rozwoju kultury narodowej. Pismo starało się tak eksponować akcenty narodo-wo-wyzwoleńcze, by nie dawać carskiej administracji okazji do ingerencji. Jak zaznacza Z. Szybieka: „w uparciu na nowy periodyk przywódcy białoruscy z braćmi Łuckiewiczami wzięli się za pracę kulturalno-oświatową, aby jednoczyć narodo-wo Białorusinów i przygotowywać ich do nowej walki o wolność”⁷. W pierwszym numerze gazety było zaznaczone, że będzie ona służyć całemu poszkodowanemu narodowi białoruskiemu, a także ruchowi na rzecz jego odrodzenia⁸.

Jednym z głównych celów gazety „Nasza Niwa” było rozpowszechnianie poczucia świadomości i głoszenia jedności Białorusinów niezależnie od ich wyznania. Ważnym było i to, że przez gazetę domagano się wprowadzenia języka białoruskiego do cerkiew, kościołów i szkół. W gazecie tworzono białoruski język literacki i naukowy, aby ustrzec Białorusinów od przechodzenia na język rosyjski czy polski. Do pewnego stopnia „Nasza Niwa” stawała się swoistą językową akademią, miejscem gromadzenia się młodych talentów literackich. Oprócz tego „Nasza Niwa” będąc centrum masowej informacji dla obywateli białoruskich dała początek prawdziwemu renesansowi życia intelektualnego. Inspirowała twórczość całego rządu pisarzy odrodzenia białoruskiego⁹.

Wśród współpracowników gazety byli: Jakub Kołbas, któremu poprzednio zakazano uczyć w szkole, Ciszka Hartny (Zmiecier Żyłunowicz), Zmitrok Biadula, Aleś Hurły, Kanstanci Bujły. Kiedy Aleksander Własow, redaktor i wydawca gazety został powołany do rosyjskiego wojska, jego miejsce w latach 1914-1915 zajął Janka Kupała. Od marca 1909 r. sekretarzem redakcji był Wacław Łastowski. Krótko reasumując możemy powiedzieć, że tygodnik „Nasza Niwa” w ciągu lat 1906-1915 był najbardziej ważnym ośrodkiem białoruskiego życia narodowego. W redakcji pracowali najwybitniejsi białoruscy badacze literatury, publicystyki i działacze polityczni. Ich twórczość była znana nie tylko w całej Białorusi, a również w innych państwach Europy i Ameryce.

Kolejnym ważnym pytaniem jest język, w którym pismo było wydawane. Zwłaszcza ewolucja alfabetu. Więc, idea założenia pisma od początku przewidywała powszechność i dostępność gazety. Tak, ambitny i jednocześnie skomplikowany zamiar wymagał od redaktorów podjęcia decyzji o publikowaniu pisma

⁷ Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002, s. 175.

⁸ В. К. Коршук, Р.П. Платонов, И.Ф. Романовский, Е.Г. Богданович. *Государственность Беларуси: Проблемы формирования в программах политических партий*, Минск 1999, s. 13-14.

⁹ Я. Мірановіч, *Навейшая гісторыя Беларусі*, Беласток 1999, s. 15.

w tym języku, którym posługuje się większość wykształconego społeczeństwa. Otóż, najpierw usiłowano drukować gazetę czcionkami przystosowanymi do języka białoruskiego – sięgając do podobieństw czeskich i ukraińskich, ale po pewnym czasie, ze względu na zbyt wysokie koszty, przestano na edycji alfabetem rosyjskim¹⁰. W tym kontekście zaznaczmy, że do 1911 r. „Naszą Niwę” drukowano w dwu wersjach alfabetycznych. Według badacza tego problemu, T. Poźniaka, drukowano pismo alfabetem łacińskim i tzw. grażdanką. Dopiero później redaktorzy zdecydowali się wyłącznie na grażdankę – przede wszystkim ze względów finansowych¹¹.

Oprócz tego sama idea „Naszej Niwy” oraz pozytywistyczna działalność periodyku spotykały się z żywym oddźwiękiem poza granicami Białorusi. Tak, w 1911 r. Maksim Gorki zwrócił uwagę sceptyków na młodą literaturę Białorusinów, jako przyobleczonego w największe otepienie narodu w Rosji. Już od 1910 r. stałym czytelnikiem pisma był wybitny historyk, publicysta i teoretyk Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) Leon Wasilewski. On zwracał uwagę na internacjonalne oblicze gazety¹². Powszechność i dostępność „Naszej Niwy” powodowała z jednej strony zapoznanie znacznej części Białorusinów z kulturą własnego narodu, a z innej coraz większego angażowania się znacznej części elity narodowej w proces Białoruskiego Odrodzenia Narodowego.

Świadomość tego, że „Nasza Niwa” nie jest w stanie dotrzeć do wszystkich Białorusinów, a także powszechny dostęp rosyjsko i polskojęzycznych pism do pewnej miary spowodowały aktywną wydawniczą działalność „naszoniwskiego środowiska”. W tych okolicznościach zdecydowano założyć wydawnictwo. Od 1910 r. zaczęto wydawać, bardzo popularny wśród chłopów „Białoruski Kalendar”, w którym publikowano nie tylko materiały informacyjne, ale także najlepsze utwory białoruskich poetów. W 1912 r. rozpoczęto w Wilnie wydawanie satyrycznego czasopisma „Krapiwka”. Dział rolniczy „Naszej Niwy” stał się samodzielnym pismem „Sacha”. Od końca 1913 r. zaczęto go wydawać w Mińsku. Tam też publikowano inspirowany przez środowisko „Naszej Niwy” literacki miesięcznik dla młodzieży „Łuczynka”.

W 1913 r. W. Iwanowski z pomocą J. Kupały i I. Łuckiewicza przeniósł wydawnictwo „Zajrzy słońce i do naszego okna” do Wilna, gdzie zorganizował Białoruskie Towarzystwo Wydawnicze i otworzył pierwszą białoruską księgarnię. Poza tym białoruskie wydawnictwa działały w Mińsku „Minczuk” i w Wilnie „Nasza Chata”, „Pałaczanin”¹³. Dlatego dzięki staraniom środowiska „Naszej Niwy” białoruscy pisarze mogli publikować swoje utwory. W okresie kolportowania

¹⁰ M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979, s. 270.

¹¹ T. Poźniak, *Polacy w białoruskim odrodzeniu kulturalno-literackim*, [w:] *Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria XIII*, s. 26.

¹² J. Traczuk, *Prasa białoruska w II Rzeczypospolitej (1918-1939)*, [w:] *Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria XIII*, s. 198.

¹³ Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002, s. 176.

gazety (1906-1915) wydano około stu sześćdziesięciu białoruskich książek – połowę z nich wydał W. Iwanowski.

Bardzo ważną rolę „Nasza Niwa” odegrała w rozwoju naukowej działalności białoruskich inteligentów. Wynika to z tego, że na jej stronach opracowano teorię kultury białoruskiej. Starano się zdemaskować panujące w tych czasach poglądy o znaniu się narodów mniejszych z wielkimi. Dla tego w gazecie przekonywano, że asymilacja przynosi ogromną szkodę nie tylko białoruskiej, a także światowej kulturze. Według Z. Szybieki, redaktorzy dochodzili do bardzo istotnych wniosków, mianowicie, że tworzyć można kulturę o znaczeniu światowym jedynie w swoim języku ojczystym¹⁴. Z takim stwierdzeniem, według naszej opinii, należy się zgodzić.

Kolejną ciekawostką a jednocześnie ważnym elementem w białoruskim odrodzeniu narodowym (BON) była działalność związana z gromadzeniem zabytków historycznych. Tak, jeden z założycieli „Naszej Niwy” Iwan Łuckiewicz, z zawodu etnograf i archeolog, zbierał przy redakcji kolekcje dla przyszłego białoruskiego muzeum narodowego. Oprócz tego koła studenckie pod wpływem „Naszej Niwy” prawie w każdym mieście Rosji przystępowały do teoretycznego opracowania idei białoruskiej. Spośród nich wyróżniał się Petersburg. Wychodził tam almanach literacko-artystyczny „Maładaja Belarus” (1912-1913 r.), który w istocie pierwszym wydawnictwem publikującym białoruską naukową publicystykę. Także „Nasza Niwa” zdołała zainteresować młodzież białoruską kulturą ludową, utworami literackimi jej rodaków. To spowodowało, że w miastach, miasteczkach i wioskach powstawały amatorskie koła, które organizowały białoruskie wieczornice z pieśniami, tańcami i deklamacjami utworów pisarzy narodowych, a potem także ze spektaklami teatralnymi.

Aktywność nielicznej białoruskiej inteligencji związanej z periodykiem „Nasza Niwa” była na tyle widoczna, że wywoływała przeciwdziałania rosyjskich ugrupowań nacjonalistycznych. Rosyjskie gazety wydawane w Mińsku i Wilnie („Bieloruski Wiestnik”, „Minskoje Słowo”, oraz „Białoruskaja Żyźń” od 1911 r. „Siewiero-Zapadnaja Żyźń”) prowadziły systematyczną wojnę ideologiczną z „Naszą Niwą”¹⁵. Wydawcy „Siewiero-Zapadnaja Żyźni” w ogóle nie kwestionowali wprowadzenia białoruskiej narodowości, lecz językiem literackim, kulturalną mową Białorusinów – przekonywali – jest język Gogola i Puszkina. Druk książek i czasopism w języku białoruskim nazywali polsko-katolicką intrygą.

Należy zaznaczyć, że białoruskie aspiracje narodowe przejmowane były także z nieufnością przez niektóre środowiska polskie. „Kurier Litewski”, „Przeгляд Wileński” oraz inne polskie pisma niejednokrotnie sugerowały, że wydawanie „Naszej Niwy” i książek w języku białoruskim odbyła się za pieniądze rządowe, a ostatecznym celem tych zabiegów jest rusyfikacja ludu, przejawiającego skłonności w kierunku kultury polskiej.

¹⁴ *Ibidem*, s. 177.

¹⁵ E. Mironowicz, *Historia państw świata w XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999, s. 20-21.

Reasumując, możemy powiedzieć, że białoruski tygodnik „Nasza Niwa” mając objętość arkusza druku i będąc wydawanym w nakładzie czterech i pół tysiąca egzemplarzy miał ważne znaczenie dla białoruskiego odrodzenia narodowego. Nakład chociaż nie wielki jednak na tamte czasy bardzo potrzebny i znaczący. Świadczeniem tego jest fakt, że gazetę przekazywano z rąk do rąk i czekano na nią nie tylko w miastach ale i na wsiach. Ważnym przede wszystkim było to, że jeszcze niedawno „chamski” język stał się językiem słowa drukowanego. Tylko w 1910 r. „Nasza Niwa” zamieściła sześćset sześćdziesiąt sześć korespondencji z trzystu dwudziestu miejscowości.

Gazetę czytano we wszystkich zakątkach imperium, a także w Pradze, Paryżu, Londynie, Nowym Jorku. W sytuacji braku własnej państwowości kultura narodowa, która rozpowszechniała i podtrzymywała gazeta, była dla Białorusinów jedynym czynnikiem jednoczącym. A jak wiadomo tę misję nie było łatwo wypełniać. Wynikało to z tego, że istniał oficjalny zakaz prenumeraty i czytania „Naszej Niwy” dotyczący wszystkich nauczycieli Wileńskiego Okręgu Naukowego oraz wszystkich urzędników i uczniów szkół rolniczych.

Będąc organem prasowym działającej w podpolu Białoruskiej Socjalistycznej Hramady, która posiadała wielki wpływ na orientację ideową „Naszej Niwy”, gazeta co pewien czas drukowała otwarte apele o solidarności pracujących. „Nasza Niwa” była gazetą naprawdę ludową, jedną z najbardziej demokratycznych w ówczesnej Rosji. Na jej stronach nigdy nie pojawiły się teksty o charakterze znieważającym inne narody. Co więcej z uporem przypominano o konieczności szanowania praw każdego narodu, wykorzystywano osiągnięcia kultury rosyjskiej, polskiej i ukraińskiej.

Aleksander Smoliński

Dezercje z Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej na Ukrainie podczas wojny domowej w Rosji w latach 1918-1922

Najważniejszymi elementami etosu i chwały najpierw Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, a następnie Armii Sowieckiej¹ było niekwestionowane zwycięstwo w wojnie domowej toczonej na obszarach byłego imperium rosyjskiego w latach 1918-1922 oraz sukces odniesiony podczas Wielkiej Wojny Narodowej z lat 1941-1945, kiedy to ZSRS kosztem kolosalnych strat oraz dzięki wydatnej alianckiej pomocy wniósł znaczący wkład w pokonanie hitlerowskiego Wehrmachtu. Nie bez znaczenia, choć jednocześnie znacznie skromniejszy i mniej znaczący, był również jego udział w pokonaniu armii cesarskiej Japonii. Warto też pamiętać, iż także we współczesnych rosyjskich siłach zbrojnych zwycięstwa te, a szczególnie zakończony spektakularnym sukcesem udział w II wojnie światowej, odgrywają ważną rolę w budowaniu *esprit de corps* służących w nich żołnierzy².

Nie należy jednak zapominać, iż w trakcie obydwu wymienionych powyżej konfliktów, a mianowicie podczas wojny domowej oraz Wielkiej Wojny Narodowej, głównie zaś w początkowych ich fazach, sowieckie siły zbrojne borykały się ze zjawiskiem masowych dezercji³, dla rozmiarów których trudno byłoby znaleźć odpowiednie precedensy w poprzedzającej je historii wojen. Mimo to z obydwu

¹ Zmiana nazwy nastąpiła 25 II 1946 r.

² Vide choćby: *Календарь памятных дат российской военной истории. Люди, события, Факты*. Коллективная работа под общей редакцией В. А. Золотарева, Санкт-Петербург 2001; *Рубежи ратной славы отечества. Люди, события, Факты*. Коллективная работа под руководством В. Ю. Русанова, Москва 2002.

³ W rosyjskim, a potem także w sowieckim ustawodawstwie wojskowym, dezercje traktowano jako jedno z najcięższych przestępstw wojskowych. Poza samowolnym opuszczeniem przez żołnierza macierzystej formacji wojskowej lub miejsca służby albo też pozostawanie poza nimi (np. niestawienie się w terminie z urlopu lub przepustki) z zamiarem dłuższego lub trwałego uchylenia się od pełnienia służby wojskowej, za dezercję uważano również świadome niestawienie się poborowego do służby wojskowej w celu uniknięcia konieczności jej pełnienia. W praktyce podczas wojny domowej, według oficjalnej literatury historycznej okresu sowieckiego, pod pojęciem dezercji („дезертирство”) należy rozumieć wszelkie formy uchylania się od służby wojskowej. W rzeczywistości natomiast, formalnie, za dezertera uważano wówczas „krasnoarmiejca”, który oddalił się od macierzystej formacji na okres dłuższy niż siedem dni. Szerzej na ten temat – vide choćby: *Военный энциклопедический словарь*. Редакционная комиссия под председательством Н. В. Огаркова, Москва 1983, s. 225; *Военный энциклопедический словарь*. Редакционная коллегия, Москва 2002, s. 496-497.

tych zmagani Armia Czerwona wyszła zwycięsko. Warto się więc zastanowić, w jaki sposób doszło do powstania tego zjawiska oraz jaką skalę przybrało ono podczas wojny domowej na Ukrainie, a także jakie były jego przyczyny i skutki oraz, w jaki sposób bolszewickiemu kierownictwu udało się przezwyciężyć trudności z tym związane. Próba odpowiedzi na postawione powyżej pytania może umożliwić bowiem pełniejszą i bardziej obiektywną ocenę przebiegu rosyjskiej wojny domowej oraz bardziej wiarygodną ocenę rozmiarów ówczesnego bolszewickiego zwycięstwa.

Aby móc zrozumieć jakie były przyczyny masowych dezercji, do których w latach wojny domowej dochodziło w Armii Czerwonej należy pamiętać o skali tego zjawiska, z jaką borykała się armia rosyjska podczas I wojny światowej, aż do momentu przejścia przez bolszewików władzy w Rosji. Nie wolno też zapominać, że w toku wojny światowej armia rosyjska poniosła bardzo duże straty. Ich najistotniejszą cechą charakterystyczną był wysoce niekorzystny stosunek liczby jeńców do liczby zabitych oraz rannych i kontuzjowanych. Poza tym w toku I wojny światowej w armii rosyjskiej ogromna liczba jeńców oraz zaginionych bez wieści, obok normalnych dla każdej innej walczącej armii okoliczności, spowodowana była również dużą liczbą dezercji na stronę wroga. Jednak w oficjalnych statystykach ludzi tych bardzo często nie wykazywano jako dezercerów⁴.

Kres istnienia dawnej armii carskiej przyniosły wydarzenia roku 1917 – najpierw rewolucja lutowa, a następnie przewrót bolszewicki. Jednym z ich skutków były masowe dezercje, które szybko doprowadziły do dzikiej i praktycznie przez nikogo niekontrolowanej demobilizacji rosyjskich sił zbrojnych⁵. Początkowo kon-

⁴ Szerzej na ten temat vide choćby: M. Boncz-Brujewicz, *Wspomnienia 1914-1919*, Warszawa 1959; A. A. Брусиллов, *Мои воспоминания*, Москва 2001; Н. Н. Головин, *Военные усилия России в мировой войне*, Москва 2001 (pierwsze wydania miały miejsce w latach 30-tych); И. И. Ростунов, *Русский фронт первой мировой войны*, Москва 1976; С. Н. Базанов, *К истории развала русской армии в 1917 году* [w:] *Армия и общество 1900-1941 гг. Статьи, документы*. Редакционная коллегия. Ответственный редактор В. П. Дмитренко, Москва 1999; А. А. Керсновский, *История русской армии*, Москва 1999; Н. Н. Смолин, *Проблемы „боевого духа” в русской армии во 2-ой половине XIX – начале XX века* [w:] *Человек и война. Война как явление культуры*. Коллективная работа под редакцией И. В. Нарского, О. Ю. Никоновой, Москва 2001; О. Д. Марков, *Русская армия 1914-1917 гг.*, Санкт-Петербург 2001; *Россия и СССР в войнах XX века. Потери вооружённых сил. Статистическое исследование*. Под общей редакцией Г. Ф. Кривошеева, Москва 2001; R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 2006; idem, *Rosja carów*, Warszawa 2006.

⁵ Według oficjalnych danych publikowanych w czasach sowieckich w rosyjskojęzycznej literaturze historycznej tylko w październiku 1917 r. z rozpadającej się armii rosyjskiej zdezerterowano około 2.000.000 ludzi – vide choćby: *Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия*. Главный редактор С. С. Хромов, Москва 1983, s. 174. Ponadto vide także: *Революционное движение в русской армии в 1917 году. Сборник документов*. Коллективная работа под редакцией Л. С. Гапоненко, Москва 1969; П. Н. Краснов, *Всевеликое Войско Донское* [w:] *От первого лица*. Составил И. А. Анфертьев, Москва 1990; J. Parandowski, *Bolszewicy i bolszewizm w Rosji*, Warszawa 2006.

troli takiej nie byli też w stanie sprawować nowi gospodarze rosyjskiego imperium, a mianowicie bolszewicy, którym na dodatek zależało na całkowitej i możliwie szybkiej likwidacji starych struktur państwowych, głównie zaś armii. Ta ostatnia bowiem nie nadawała się już wówczas do realizacji idei europejskiej i światowej rewolucji⁶. Z tego też powodu należało zastąpić ją siłami zbrojnymi innego typu⁷.

Po doprowadzeniu do ostatecznego rozpadu starej armii rosyjskiej⁸ przystąpili bolszewicy do rozbudowy własnych, złożonych głównie z elementu miejskiego („proletariackiego”), milicyjnych i jednocześnie „rewolucyjnych” formacji zbrojnych, jakie nazwano Czerwoną Gwardią („Красная Гвардия”). Pierwsze jej oddziały poczęły powstawać niemal natychmiast po obaleniu w Rosji w marcu 1917 r. władzy carskiej. Miała ona charakter ochotniczy oraz terytorialny. Teoretycznie służbę w niej mogli pełnić jedynie robotnicy będący członkami partii o charakterze socjalistycznym lub też członkami organizacji o charakterze związkowym, albo też posiadający rekomendację jednej z tych organizacji. W praktyce jednak w jej szeregach znalazło się sporo przedstawicieli wielkomięjskiego lumpenproletariatu oraz dużo byłych żołnierzy, niekoniecznie robotniczego lub też miejskiego pochodzenia, jacy wcześniej zdezerterowali z dawnej armii rosyjskiej.

⁶ Vide choćby: *W. I. Lenin. Dzieła wybrane w dwóch tomach*. Tom drugi, Warszawa 1951, s. 235 – odezwa II Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich „Do robotników, żołnierzy i chłopów!”; ibidem, s. 266-267 – Pytania dla delegatów Ogólnowojskowego Zjazdu w Sprawie Demobilizacji Armii – przed 18 [31] XII 1917 r.; ibidem, s. 277 – Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego – styczeń 1918 r.; ibidem, s. 286 – Tezy w sprawie bezzwłocznego zawarcia odrębnego i aneksjonistycznego pokoju z lutego 1918 r.; *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 35. Październik 1917 – marzec 1918*, Warszawa 1988, s. 26 – Uchwała II Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych i Żołnierskich o utworzeniu rządu robotników i chłopów – napisana przez Lenina 26 X [8 XI] 1917 r.; ibidem, s. 84 – Słowo końcowe Lenina na posiedzeniu WCKW Rad z dnia 10 [23] XI 1917 r.; ibidem, s. 212 – Uchwała Rady Komisarzy Ludowych o walce z Kaledinem – napisana przez Lenina 30 XII 1917 r. [12 I 1918 r.]; ibidem, s. 213 – Przemówienie Lenina z 1 [14] I 1918 r. podczas pożegnania pierwszych transportów armii socjalistycznej; ibidem, s. 220 – List Lenina z 3 [16] I 1918 r. do ogólnoarmijnego zjazdu w sprawie demobilizacji armii, a także ibidem s. 11, 175-176, 242, 393-394.

⁷ Szerzej na ten temat, obok części wcześniej cytowanych źródeł i literatury, vide także: *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 36. Marzec – lipiec 1918*, Warszawa 1988, s. 458-459 – Przemówienie Lenina na wiecu w ujeżdźalni Aleksiejewskiej w dniu 2 VII 1918 r.; *1918 год на Украине*. Составление и научная редакция С. В. Волков, Москва 2001; А. М. Млечин, *Русская армия между Троцким и Сталиным*, Москва 2002.

⁸ *W. I. Lenin. Dzieła wybrane*. Tom drugi..., s. 286 – Tezy w sprawie bezzwłocznego zawarcia odrębnego i aneksjonistycznego pokoju; ibidem, s. 298 – Na grunt realny – „Prawda” Nr 38 z 1 III 1918 r. Ponadto vide także: А. Д. Троцкий, *К истории русской революции*, Москва 1990, s. 149; J. Parandowski, op. cit., s. 123-124.

Powodowało to, iż jej potencjalna wartość bojowa była praktycznie zerowa, przy czym swym wyglądem i zupełnym brakiem dyscypliny nie przypominała ona żadnej regularnej siły zbrojnej. Ponadto po likwidacji na mocy „Postanowień o demokratyzacji armii” z 30 XI i rozkazu z 2 XII 1917 r. wszystkich stopni oraz tytułów wojskowych obowiązujących w dawnej armii rosyjskiej kadra dowódcza Czerwonej Gwardii pochodziła z wyboru dokonywanego pomiędzy wszystkimi osobami służącymi w danej formacji Czerwonej Gwardii – praktycznie bez względu na ich fachowe kwalifikacje i posiadane dawniej stopnie wojskowe⁹. W wyniku tego, w praktyce, Czerwona Gwardia spełniała rolę partyjnej bojówki bolszewików.

Dalszy jej rozwój liczebny oraz organizacyjny nastąpił po przejęciu w listopadzie tego roku przez bolszewików oraz ich ówczesnych sojuszników politycznych władzy w Rosji. Miała ona bowiem stać się wtedy pierwszym krokiem ku powszechnemu uzbrojeniu „ludu” („народа”). W wyniku tego nastąpił gwałtowny wzrost liczby czerwonogwardzistów pochodzenia chłopskiego, głównie zaś różnego rodzaju robotników rolnych. Wśród nich nadal pokaźną grupę ochotników stanowili zapewne zdemobilizowani „na dziko” oraz legalnie żołnierze starej armii. Największy przyrost liczebności oddziałów Czerwonej Gwardii miał miejsce pomiędzy kwietniem a czerwcem 1918 r., czyli w czasie, gdy formalnie istniała już Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona. Nie posiadała ona jednak wtenczas żadnych centralnych organów dowodzenia i podlegała różnym miejskim lub też gubernialnym sowietom.

Obok swych funkcji policyjnych, polegających na ochronie nowego porządku społecznego i prawnego oraz utrwalaniu władzy sowieckiej, miała ona też służyć jako „narzędzie do obrony zdobyczej rewolucji, a także do walki z kontrrewolucją” – początkowo tylko wewnętrzna¹⁰. W takim też charakterze formacje Czerwonej Gwardii wystąpiły w pierwszym okresie wojny domowej w walkach nad Donem, na południowym Uralu oraz na Ukrainie. Jej formacje dały także początek niektórym oddziałom CzK. W ten sposób stała się ona pierwszym narzędziem utrwalania w Rosji „dyktatury proletariatu” oraz tego wszystkiego, co się pod tym hasłem kryło w praktyce¹¹.

⁹ *Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг.* Том 2. Автор составитель А. И. Панов, Калуга 2002, s. 252 – dok. Nr 163 – О выборности лиц командного состава и об отмене чинов и отличий – Газета Временного Рабочего и Крестьянского Правительства № 23 от 2 XII 1917 г.; ibidem, s. 256-258 – dok. Nr 169 - Декрет Совета Народных Комиссаров от 16 [29] XII 1917 г. о выборном начале и об организации власти в армии; ibidem, s. 258 – dok. Nr 170 – Декрет Совета Народных Комиссаров от 16 [29] XII 1917 г. об уравнивании всех военнослужащих в правах.

¹⁰ Vide: *W. I. Lenin. Dzieła wybrane w dwóch tomach.* Tom drugi..., s. 277 – Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego – napisane na początku stycznia 1918 r.; *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR.* Tom 36. Marzec – lipiec 1918..., s. 35 – Rezolucja VII Nadzwyczajnego Zjazdu RKP (b) w sprawie wojny i pokoju – napisana nie później niż 8 III 1918 r.

¹¹ Vide choćby: *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego*

W maju 1918 r. rozpoczął się dość powolny proces stopniowej likwidacji Czerwonej Gwardii, której znaczna część została przekształcona w różnego rodzaju formacje milicyjne i ochronne. Ponadto poczęło się także przechodzenie czerwonogwardzistów do służby w Armii Czerwonej oraz rozwiązywanie i rozpuszczanie do domów całych oddziałów Czerwonej Gwardii – szczególnie tych zdemoralizowanych i nieprzedstawiających żadnej poważnej wartości wojskowej, a bardziej przypominających „zbrojne bandy”, niewiele tylko mające wspólnego z regularną i zdyscyplinowaną siłą zbrojną. Ostatnie z nich uległy likwidacji dopiero we wrześniu 1918 r.

Niewielka wartość wojskowa Czerwonej Gwardii oraz narastanie wewnętrznego oporu przeciw władzy bolszewików, a później także konieczność walki na frontach zewnętrznych spowodowały, iż już 26 października [8 listopada] 1917 r. II Ogólnorosyjski Zjazd Rad podjął decyzję o utworzeniu w ramach Rady Komisarzy Ludowych Komitetu Spraw Wojskowych i Morskich („Комитет по Военным и Морским Делам”). Jednak już następnego dnia został on przekształcony w Radę Komisarzy Ludowych do Spraw Wojskowych i Morskich („Совет Народных Комиссаров по Военным и Морским Делам”). Jego pierwszymi zadaniami było przejęcie kompetencji dotychczasowych Ministerstw Wojny oraz Spraw Morskich istniejących w ramach obalonego właśnie wtenczas Rządu Tymczasowego, a także objęcie kontroli nad resztkami starej armii w celu jej ostatecznej demobilizacji i przejęcia przez sowieckie państwo całego pozostałego po niej majątku wojskowego. W dalszej kolejności powołano Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych („Народный Комисариат по Военным Делам”), który do kwietnia 1918 r. ostatecznie zakończył demobilizację starej armii.

Natomiast już 2 [15] stycznia 1918 r. Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych utworzył specjalną komisję mającą zająć się formowaniem nowej armii. Sowieckie siły zbrojne poczęto tworzyć natomiast w oparciu o ochotników, jacy z założenia mieli pochodzić wyłącznie spośród „klas pracujących i wyzyskiwanych”, czyli o robotników i biednych chłopów. W sposób formalny Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona („Рабоче-Крестьянская Красная Армия”) została utworzona na mocy dekretu Rady Komisarzy Ludowych podpisanego przez Lenina 15 [28] stycznia 1918 r.¹²

Przyspieszenie formowania Armii Czerwonej nastąpiło po zawarciu z Niemcami pokoju brzeskiego. Stało się to wówczas jednym z najważniejszych zadań władzy bolszewickiej. Nadal jednak tworzoną ją w oparciu o wspomniane powyżej „zasady klasowe” oraz o „żelazną dyscyplinę rewolucyjną”, która nie miała nic

w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 37. Lipiec 1918 – marzec 1919, Warszawa 1988, s. 162-163 – Przemówienie Lenina w dniu 7 XI 1918 r. na wiecu -koncercie pracowników Ogólnorosyjskiej Nadzwyczajnej Komisji. Ponadto vide także: ibidem, s. 463 i passim – Tezy i referat Lenina z 4 III 1919 r. o demokracji burżuazyjnej i dyktaturze proletariatu.

¹² *Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг.* Том 2..., s. 366-367 – dok. Nr 194 – Декрет Совета Народных Комиссаров от 15 [28] I 1918 г. о Рабоче-Крестьянской Красной Армии.

wspólnego z dotychczasowymi rosyjskimi doświadczeniami w tej dziedzinie. W dalszym też ciągu funkcjonowała całkowicie już wówczas anachroniczna zasada wybieralności dowódców lub też dowodzenie sprawowały organy kolegialne¹³. Z wojskowego punktu widzenia to ostatnie rozwiązanie, choć nieco lepsze od poprzedniego, również było nieracjonalne i w znacznym stopniu obniżało realną sprawność operacyjną i taktyczną formacji RKKA. Ponadto sytuacja ta fatalnie wpływała też na stan dyscypliny ludzi służących w szeregach Armii Czerwonej. Wszystko to powodowało, iż początkowo jej rzeczywista wartość bojowa niewiele przewyższała wartość Czerwonej Gwardii¹⁴. Na dzień 1 kwietnia 1918 r. w szeregach Armii Czerwonej służyło już ponad 155.000 czerwonoarmistów.

Zgodnie z pierwotnymi planami rozwoju sowieckich sił zbrojnych opracowanymi w marcu tego roku Armia Czerwona miała składać się z 58 dywizji strzelców oraz trzech dywizji kawalerii. Natomiast według kolejnych planów opracowanych w listopadzie 1918 r. RKKA miała się składać z 47 dywizji strzelców oraz z czterech dywizji i jednej samodzielnej brygady kawalerii, a także odpowiedniej dotacji artylerii oraz formacji służb i różnych instytucji tyłowych. W związku z tymi planami i podejmowanymi wtenczas przez bolszewików działaniami w „Prawdzie” z 4 października 1918 r. ukazał się tekst autorstwa Lenina, w którym pisał on: „Postanowiliśmy, że do wiosny [1919 r. – przyp. A. S.] będziemy mieć armię liczącą 1.000.000 ludzi, teraz potrzebna jest nam armia trzymilionowa. Możemy mieć taką armię. I będziemy ją mieli”¹⁵.

Aby plany te mogły być wykonane, z braku własnych kadr dowódczych, bolszewicy zmuszeni byli powołać do służby starych carskich generałów i oficerów „wojenspeców” („военные специалисты”)¹⁶ oraz wprowadzić pobór przymusowy. Rola „wojenspeców” w Armii Czerwonej mimo szkolenia zastępów „czerwonych dowódców”, systematycznie rosła¹⁷. W sumie podczas całego okresu trwania ro-

¹³ Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг. Том 2..., s. 388-389 – dok. Nr 214 - Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов Рабочих, Солдатских, Крестьянских и Казачьих Депутатов от 22 IV 1918 г. о порядке замещения должностей в Рабоче-Крестьянской Красной Армии.

¹⁴ Vide choćby: Włodzimierz Lenin. *Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 35...*, s. 371 – Notatka Lenina z 24 II 1918 r. o konieczności podpisania pokoju. Ponadto vide także: W. I. Lenin. *Dzieła wybrane w dwóch tomach*. Tom drugi..., s. 298-299 – Na grunt realny – marzec 1918 r.

¹⁵ Vide: Włodzimierz Lenin. *Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR.. Tom 37...*, s. 93 – List Lenina z 3 X 1918 r. do uczestników wspólnego posiedzenia Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad i Rady Moskiewskiej.

¹⁶ W skrócie: „военспецы”.

¹⁷ Szerzej na ten temat vide także: Ю. И. Кораблёв, *Советская власть и военные специалисты (1918-1941 гг.) [...] Гражданская война в России. События, мнения, оценки.*

syjskiej wojny domowej służbę w szeregach RKKA pełniło aż około 75.000 oficerów, urzędników oraz lekarzy byłej armii rosyjskiej, w tym także 1726 oficerów byłego Sztabu Generalnego oraz przydzielonych do Sztabu Generalnego, a więc ludzi dobrze znających się na pracy sztabowej i planowaniu operacji wojskowych o dużej skali i rozmachu¹⁸. Trzeba też pamiętać o wielu tysiącach podoficerów byłej armii rosyjskiej, jacy służyli następnie w RKKA, zajmując niekiedy bardzo eksponowane stanowiska. Wszyscy oni mieli być jednym z najważniejszych czynników utrzymania w armii odpowiedniego poziomu dyscypliny, dzięki której zamierzano również zapobiegać masowym dezercjom.

Zwolennikiem ich licznego wcielania do Armii Czerwonej był także Lenin, który jednocześnie, podobnie jak Trocki, był przeciwnikiem utrzymywania w Armii Czerwonej tak zwanej „partyzanszczyzny” („партизанщина”)¹⁹. Obydwaj oni nie mieli bowiem wątpliwości, iż nie uda się stworzyć zdolnej do walki i dostatecznie zdyscyplinowanej Armii Czerwonej bez pomocy fachowych wojskowych, czyli generałów i oficerów, a także urzędników wojskowych dawnych rosyjskich sił zbrojnych.

Nie należy jednak zapominać o istnieniu wśród wielu formacji Armii Czerwonej oraz ich dowódców poważnej niechęci, a nawet wrogości, wobec służby byłych oficerów – szczególnie tych, jacy w starej armii posiadali wysokie stopnie wojskowe. Od 1920 r. grupę tę nazywano „opozycją wojskową”²⁰. W sposób naturalny ludzie

Коллегиальная работа. Научный редактор Н. А. Ивницкий, Москва 2002.

¹⁸ Już w 1918 r. „wojenspecy” stanowili aż 75% kadry dowódczej Armii Czerwonej. Jednak w 1919 r. ich liczba spadła do 53%, a w 1920 r. do 42%, by w końcu następnego roku stanowić już tylko 34% ogółu kadry dowódczej RKKA – szerzej vide: *Директивы командования фронтов Красной Армии (1917-1922 гг.). Сборник документов в 4-х томах. Том IV. Материалы, указатели*. Коллегиальная работа, Москва 1978, s. 325 – dok. Nr 99 – Наличие военных специалистов старой армии в органах и кадрах территориальных полков Всевобуча в 1919 г.; ibidem, s. 347-349 – dok. Nr 115 – Количество старшего командного состава направленного военными округами на укомплектование Красной Армии в 1919 г.; ibidem, s. 350-352 – dok. Nr 116 – Количество младшего командного состава направленного из военных округов на должности в строевые части Красной Армии в 1919 г.

¹⁹ Vide choćby: Kijów, Центральный Державний Архів Громадських Об'єднань України (dalej cyt. ЦДАГОУ), Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.12. Заявление ЦИК от 24 V 1919 г.

²⁰ Szerzej vide choćby: *Из истории гражданской войны в СССР. Сборник документов и материалов в трёх томах 1918-1922. Том второй. Март 1919 – февраль 1920*. Коллегиальная работа под руководством С. Н. Шишкина, Москва 1961, s. 446-448 – dok. Nr 401; *Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг.* Том 2..., s. 381-382 – dok. Nr 208; ibidem, s. 391 – dok. Nr 217; ibidem, s. 393-394 – dok. Nr 220; ibidem, s. 414-415 – dok. Nr 228; ibidem, s. 418-420 – dok. Nr 231; ibidem, s. 438 – dok. Nr 245; ibidem, s. 478-479 – dok. Nr 273; ibidem, s. 520 – dok. Nr 291; ibidem, s. 521-522 – dok. Nr 292; ibidem, s. 576-577 – dok. Nr 315; ibidem, s. 626-627 – dok. Nr 364; ibidem, s. 657-659 – dok. Nr 391;

ci byli też zwolennikami wspomnianej powyżej „partyzanszczyzny”, leżącej u podstaw organizacji znacznej części wielkich jednostek RKKK, które powstały w 1918, a nawet jeszcze w 1919 r.²¹ Stąd też w formacjach wojskowych hołdujących „partyzanszczyźnie”²², szczególnie tych, jakie były dowodzone przez wojskowych dyletantów, dochodziło do wielu patologii wpływających na niezwykle krwawy i okrutny obraz rosyjskiej wojny domowej. Warto też zauważyć, iż ogromną rolę w formacjach tego typu odgrywały pozasłużbowe, wzajemne relacje pomiędzy wybieranymi dowódcami a ich podwładnymi, oparte często o związki rodzinne, pokrewieństwa lub też sąsiedzkie. Utrudniały one bowiem zaprowadzenie typowej dla armii regularnych i opartej o jasne zasady prawa wojskowego dyscypliny oraz uznawanie przez dowódców poszczególnych formacji zasad wojskowej hierarchii i podległości służbowej. Ponadto niekiedy, przynajmniej początkowo, formacje takie bardzo niechętnie walczyły z dala od miejsc zamieszkania służących w nich ludzi. Natomiast zmiana ich dyslokacji skutkowała lawinowym narastaniem zjawiska dezercji.

Jednocześnie brak zorganizowanego aparatu zaopatrzenia powodował, iż oddziały te żyły wyłącznie kosztem terenu, na którym walczyły przeprowadzając rekwizycję żywności, paszy oraz koni i innych niezbędnych do walki rzeczy. W wielu przypadkach rekwizycje te zamieniały się w otwartą grabież, co skutkowało narastaniem w miejscach ich działania nastrojów antybolszewickich. Wszystko to powodowało, iż w wielu przypadkach ich rzeczywista wartość bojowa była mocno problematyczna²³.

ibidem, s. 712-714 – dok. Nr 411; ibidem, s. 727 – dok. Nr 415; *W. I. Lenin. Dzieła wybrane w dwóch tomach*. Tom drugi..., s. 542-544; *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 39. Czerwiec – grudzień 1919*, Warszawa 1988, s. 45, 52-55; *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 40. Grudzień 1919 – kwiecień 1920*, Warszawa 1988, s. 187; D. Wołkogonow, *Trocki*, Warszawa 1996, s. 141, 145, 196; idem, *Stalin*. Tom 1, Warszawa 1998, s. 67-68, 71; B. Карпов, *Генералиссимус*. Книга первая, Калининград 2002, s. 18; R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 54-58.

²¹ Niemal klasycznym przykładem takiej sytuacji mogą być formacje kawalerii, które stały się następnie antenami dwóch najstarszych dywizji 1 Armii Konnej – szerzej vide choćby: A. Smoliński, *Zarys dziejów 1 Armii Konnej (1919-1923)*, Grajewo 2002; idem, *Zarys organizacji 1 Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919-1923)* [w:] *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921*. Praca zbior. pod red. A. Smolińskiego, Toruń 2003.

²² Szerzej na ten temat vide: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.647. Реорганизация Красной Армии. Тезисы тов. С. И. Гусева и тов. М. В. Фрунзе; *Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг.* Том 2..., s. 367-368 – dok. Nr 195 – Понятна и та неистовая ненависть, которую испытывали к офицерам большевики.

²³ Vide: *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 39. Czerwiec – grudzień 1919...*, s. 52 – *Wszyscy do walki z Denikinem!* List

Formalnie pobór do Armii Czerwonej zaczął obowiązywać od 29 maja 1918 r. W przypadku byłych oficerów rejestracja i pobór do służby w Armii Czerwonej trwały przez cały okres wojny domowej, ze szczególnym nasileniem w okresie walk z Siłami Zbrojnymi Południa Rosji latem 1919 r. oraz w czasie walk z Wojskiem Polskim wiosną i latem 1920 r. Nie oznacza to jednak, iż „czerwoni” zrezygnowali wtenczas z bardzo pośpiesznego i dość pobieżnego kształcenia własnych i jednocześnie zupełnie nowych, „klasowych” kadr dowódczych²⁴. Ponadto wiosną 1918 r., w celu wzmocnienia dyscypliny i politycznej kontroli nad „krasnoarmiejcami” wprowadzono do Armii Czerwonej komisarzy wojskowych („институт военных комиссаров”)²⁵.

W wyniku wszystkich tych działań i zmian szybko poczęła rosnać liczebność RKKK. Na początku grudnia 1918 r. służbę w jej szeregach pełniło ponad 800.000 ludzi, a na początku roku następnego, po przeprowadzonej mobilizacji, już 1.630.000 czerwonoarmistów, w tym ponad 22.000 byłych carskich oficerów²⁶.

do RKP (bolszewików) do organizacji partii – „Izwestia CK RKP (b)” Nr 4 z 9 VII 1919 r.; L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, Warszawa 1930, s. 486, 487 i passim.

²⁴ Vide: *Włodzimierz Lenin. Dzieła wszystkie. Przekład z piątego wydania rosyjskiego w pięćdziesięciu pięciu tomach przygotowanego przez Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR. Tom 37...*, s. 188 – Przemówienie Lenina w „Dniu czerwonego oficera” – 24 XI 1918 r. Ponadto vide także: ibidem, s. 82 – Telegram Lenina z 18 IX 1918 r. do kursów dowódców w Piotrogradzie.

²⁵ Moskwa, Российский Государственный Военный Архив (dalej cyt. РГВА), Управление 1 Конной Армии. Политическое Управление. Общее Отделение, 245.2.10. Инструкция для комиссарей войсковых частей 1 Конной Армии – май 1920 г.; Moskwa, РГВА, Управление 11 Кавалерийской Оренбургской Краснознаменной Дивизии. Политотдел Дивизии, 7694.1.225. Инструкция политическим комиссарям войсковых частей Южного Фронта – niedatowana, ale najprawdopodobniej pochodząca z jesieni 1920 r.; Moskwa, РГВА, Управление 14 Кавалерийской Дивизии. Политотдел Дивизии, 7704.1.131. Тезисы пролетарской дисциплины в Красной Армии; Организация сил збройных SSSR w czasie pokoju. Opracował Oddział II Sztabu Generalnego, Warszawa 1924, s. 298.

²⁶ Warszawa, Centralne Archiwum Wojskowe (dalej cyt. CAW), Oddział II Sztabu Głównego, 303.4.3239. История Красной Армии, Париж 15 III 1935 года. Краткая историческая справка; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.17. Доклад Наркомвоєну України от 6 IV 1919 г.; Warszawa, Archiwum Akt Nowych (dalej cyt. AAN), Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/33. Wiadomości z pism bolszewickiej Ukrainy. Organizowanie wojska; Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и материалы 1917-1919 гг. Том 2..., s. 391- dok. Nr 218 – Декрет Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета Советов от 13 [26] IV 1918 г. о сроке службы в Рабоче-Крестьянской Красной Армии; Н. Мовчин, Комплектование Красной Армии. Исторический очерк, Москва 1926, s. 10 i passim; idem, Комплектование Красной Армии в 1918-1921 гг. [w:] Гражданская война 1918-1921 гг. Коллективная работа. Том 2, Москва 1928, s. 84 i passim; В. В. Бритов, Рождение Красной Армии, Москва 1961, s. 4 i passim. Ponadto vide także: Михаил Тухачевский. Избранные произведения. Том 1. 1919-1927, Москва 1964, s. 116, 118; Michaił Tuchaczewski. Pisma wybrane. Tom I. Wybór i opracowanie G. L. Oskin, P. P. Czer-

Wszystkie opisane powyżej procesy i zjawiska, głównie zaś początkowy sposób formowania RKKA, doprowadziły w konsekwencji do jednej z najgroźniejszych patologii, która towarzyszyła rosyjskiej wojnie domowej, a mianowicie do masowych dezercji. W jednej z encyklopedii wydanej w okresie sowieckim zjawisko to, określone jako „*дезертирство*”, scharakteryzowane zostało w następujący sposób: „Podczas wojny domowej pojęcie „dezerters” rozumiano w szerszym zakresie, obejmując nim wszelkie formy uchylania się od służby wojskowej. [...] W początkowym etapie budownictwa Armii Czerwonej, formowanej na zasadzie zaciągu ochotniczego, zjawiska dezercji nie było. Jednak w okresie pomiędzy majem a lipcem 1918 r. dokonano przejścia na system oparty o powszechny obowiązek służby wojskowej. W dekreście Rady Komisarzy Ludowych z 29 lipca 1918 r. dotyczącym powołania do służby wojskowej byłych oficerów po raz pierwszy stwierdzono, iż „osoby uchylające się od poboru będą sądzone przez trybunały rewolucyjne”. [...] W związku z masowym, poborem w drugiej połowie 1918 r. i pierwszej połowie 1919 r. pojawiło się zjawisko dezercji, których liczba szybko osiągnęła znaczną skalę. Podstawową masę dezertersów (w tym także uchylających się od poboru) stanowili chłopci średniacy. Przyczyną wzrostu liczby dezercji były polityczne wahania dotyczące przekonań politycznych średniego chłopstwa, niska świadomość polityczna i brak uświadomienia znacznej części chłopstwa, a także jego zmęczenie wojną i braki w organizacji lokalnych struktur administracji wojskowej, niedostateczny poziom informacji ludności o przeprowadzanych poborach oraz głód i bałagan panujący na tyłach. Ponadto określoną rolę odegrała też kontrewolucyjna działalność partii drobnoburżuazyjnych. Masowe dezercje były jednym ze źródeł *bandytyzmu*. W związku z tym 25 grudnia 1918 r. zorganizowana została Centralna Tymczasowa Komisja do Walki z Dezercją („Центральная Временная Комиссия по Борьбе с Деэртирством”). W jej skład weszli przedstawiciele Ogólnorosyjskiego Sztabu Głównego („Всерогавштаба”) i Ogólnorosyjskiego Biura Komisarzy Wojskowych i Ludowego Komisarjatu Spraw Wewnętrznych („Всероссийское Бюро Военных Комиссаров и НКВД”). Na prowincji powstały gubernialne komisje do walki z dezercją, które 29 marca 1919 r. otrzymały prawo rozpatrywania spraw o dezercję oraz nakładania i egzekwowania kar. Określono też wtenczas rodzaje kar wymierzanych za dezercję (od kary pozbawienia wolności w zawieszeniu aż do rozstrzelania włącznie). Trybunały wojskowe oraz gubernialne komisje otrzymały również prawo stosowania kary w postaci konfiskaty mienia oraz pozbawienia całości nadziału ziemi lub tylko jego części. Podstawowymi metodami walki ze zjawiskiem dezercji były przedsięwzięcia polityczno-uświadamiające oraz organizacyjne (nasilenie agitacji i propagandy na wsi, wyjaśnianie celów wojny, usprawnianie działalności terenowych organów administracji wojskowej, poprawa skuteczności informowania ludności o kolejnych poborach, ogłaszanie amnestii dla dezertersów,

Warszawa 1966, s. 129, 131; 50 лет Вооружённых Сил СССР. Редакционная комиссия под председательством М. В. Захарова, Москва 1968, s. 23 i passim; А. М. Млечин, op. cit., s. 32 i passim.

terów i inne). Ponieważ wśród dezertersów procent „złośliwych” („злостных”) był stosunkowo nieduży (uchylanie się od poboru sięgało 75% poborowych, ucieczki po wcieleniu - 18-20%, dezercje z formacji wojskowych - 5-7%), to kara główna w walce z dezercją odgrywała jedynie rolę drugorzędą. W drugiej połowie 1919 r. do odbycia służby wojskowej dobrowolnie zgłosiło się 975 tysięcy dezertersów, w pierwszej połowie 1920 r. - 556 tysięcy. Ponadto w trakcie organizowanych obław zatrzymano dalszych 837 tysięcy dezertersów, w tej liczbie nie mniej niż 100 tysięcy „złośliwych”, z których na rozstrzelanie skazano 612 ludzi, a na karę pozbawienia wolności (w większości w zawieszeniu) skazano 5934 dezertersów.”²⁷ Tak problem ten przedstawiała oficjalna sowiecka historiografia. Warto się więc przyjrzeć, na ile obraz ten był zgodny z tragiczną i jednocześnie bardzo złożoną rzeczywistością i codziennością rosyjskiej wojny domowej na Ukrainie.

Jako poważniejszy problem zjawisko dezercji w RKKA pojawiło się już w drugiej połowie 1918 r. i od razu przyjęło masowy charakter. Klasycznym tego przykładem może być choćby fakt podany przez dobrze poinformowanego Grigorija Jewsiejewicza Zinowiewa na zebraniu kolejarzy, które odbywało się wówczas w Pałacu Taurydzkim w Piotrogradzie. Stwierdził on bowiem wówczas, iż: „[...] z 50.000 żołnierzy wysłanych na front czesko-słowacki²⁸ przybyło na miejsce przeznaczenia tylko - 7000!”²⁹ Podobnie działo się również w następnym roku, gdyż wiele kompanii oraz innych formacji marszowych wysyłanych na front, do miejsc przeznaczenia docierało licząc zaledwie od 40 do 50% swojego stanu wyjściowego. W związku z tym stwierdzono, iż takich dezertersów należałoby rozstrzeliwać, a naczelników eszelonów oddawać pod sąd trybunałów rewolucyjnych³⁰.

Do największej liczby przypadków dezercji zarówno z oddziałów frontowych jak i z formacji zapasowych RKKA oraz uchylania się od poboru dochodziło latem 1919 r., a więc w szczytowym okresie rozwoju i sukcesów ofensywy Sił Zbrojnych Południa Rosji, a także w 1920 r. w czasie kolejnego etapu wojny z Rzeczpospolitą Polską oraz w trakcie likwidacji dowodzonej przez generała lejtnanta barona Piotra Nikołajewicza Wrangla Armii Rosyjskiej, która broniła się wtenczas na Krymie. Znaczną część tych działań odbywała się na szeroko rozumianej Ukrainie, przy czym jej obszar znajdował się na bezpośrednim zapleczu wymienionych tutaj frontów.

Dość symptomatycznym przykładem mogą być tutaj wydarzenia, do których w końcu maja 1920 r. doszło w 3 Pułku Zapasowym. Otóż na front z miejsca jego dyslokacji w Romnach wysłano wtenczas dwie kompanie marszowe liczące

²⁷ Гражданская война и военная интервенция в СССР. Энциклопедия..., s. 175-176.

²⁸ Chodzi tutaj o walki z Korpusem Czechosłowackim, które rozpoczęły się na Syberii w maju 1918 r.

²⁹ J. Parandowski, op. cit., s. 130.

³⁰ Kijów, Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади та Управління України (dalej cyt. ЦДАВО), Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деэртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1. Телеграма Предкомдеэртира от 10 V 1919 г.

w sumie 820 ludzi³¹. Pomimo silnej i uzbrojonej eskorty w drodze na dworzec kolejowy oraz podczas przejazdu eszelonu kolejowego podążającego w kierunku Sum uciekli w sumie 150 „krasnoarmiejców”, którzy uciekali nawet wówczas, gdy konwojenci otwierali do nich ogień karabinowy³².

Kolejnym przykładem może być chociażby Zapasowy Pułk Kawalerii przy Zarządzie Formowania Uzupełnień Frontu Południowo-Zachodniego. Na dzień 7 lipca na 126 ludzi „komsostawu”, według oficjalnych danych, zdezerterowała jedna osoba, a na 1959 służących tam „krasnoarmiejców” było 120 dezercerów³³.

Mniej więcej w tym samym czasie, gdyż od 15 do 31 sierpnia 1920 r. z formacji RKKA rozlokowanych na terenie Guberni Wołyńskiej, także według oficjalnych danych, zdezerterowało ponoć jedynie 425 czerwonoarmistów³⁴.

Natomiast jesienią 1920 r. z rozlokowanego wtenczas na Ukrainie 54 Pułku Kawalerii pomiędzy 17 września a 23 października zdezerterowało 60 ludzi, a 65 kolejnych przepadło bez wieści³⁵. Wśród tej pierwszej z wymienionych tutaj grup było dwóch ludzi z „komsostawu”³⁶, którzy przeszli do szeregów nieprzyjaciela³⁷.

Kolejną formacją „czerwonej konnicy”, w której w końcu września tego roku dezercje, przynajmniej według oficjalnych i zapewne mocno niekompletnych meldunków, stanowiły jedynie niewielki problem była 2 Armia Konna. Zdezerterowało tam wtenczas zaledwie trzech ludzi „komsostawu” i 105 „krasnoarmiejców”³⁸. Natomiast w tym samym czasie w 13 Armii należącej do składu Frontu Południowego liczby te wynosiły, odpowiednio, 10 i 1134 ludzi, a z 14 Armii również z tego samego frontu zdezerterowało 40 ludzi „komsostawu” oraz 1442 czerwonoarmistów³⁹.

³¹ Na dzień 27 V 1920 r. w pułku tym służyło 136 ludzi „komsostawu” i 6915 zmobilizowanych świeżo czerwonoarmistów oraz 118 „krasnoarmiejców” stanu stałego.

³² Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Доклад обслеования дезертирства из маршевых рот отправленных из 3 Запасного Полка от 27 V 1920 г.

³³ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Обязательная отчетная анкета по контролюванию воинских частей составленная на основании об обследовании от 7 VII 1920 г.

³⁴ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.100. Сведение Вольнской Комиссии по Борьбе с Деzerтирством от 5 IX 1920 г.

³⁵ W pułku tym, poza służbami medyczną i weterynaryjną, służyło wtenczas 497 „krasnoarmiejców strojowych” i 135 „niestrojowych”.

³⁶ W tym czasie służyło tam 32 ludzi „komsostawu”, czterech funkcjonariuszy administracyjno-gospodarczych oraz jeden komisarz wojskowy i sześciu „politruków”.

³⁷ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.146. Акт обслеования 54 Кавалерийского Полка 9 Кавалерийской Дивизии от 23 X 1920 г.

³⁸ Natomiast w okresie pomiędzy 1 a 15 września 1920 r. zdezerterował jeden człowiek z „komsostawu” i 37 „krasnoarmiejców”.

³⁹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при

Podobnie było też ponoć wtedy w 5 Dywizji Kawalerii, z szeregów której w czasie pomiędzy 15 a 31 grudnia 1920 r., co wydaje się wręcz nieprawdopodobne, zdezerterowało jedynie trzech ludzi⁴⁰.

Znacznie poważniejszą skalę problem ten przedstawiał na terenie Guberni Charkowskiej, gdzie jak to oceniano w końcu listopada 1920 r., ukrywało się około 100.000 dezercerów, przy czym niektórzy ze schwytanych stawali po pięć a nawet sześć razy przed odpowiednimi komisjami do spraw dezercji i nadal dezercerowali⁴¹.

Oficjalne dane na temat poziomu dezercji, które miały miejsce na obszarze Ukrainy w okresie pomiędzy sierpniem a listopadem 1920 r. przedstawia tabela.

Tabela. Skala zjawisk związanych z dezercją z formacji RKKA rozlokowanych na terenie Ukrainy w okresie od sierpnia do listopada 1920 r.

Kategoria zjawiska związanego z dezercją	Sierpień	Wrzesień	Październik	Listopad	Suma
Liczba zatrzymanych dezercerów	37.668	35.867	50.423	47.324	171.282
Liczba dezercerów, którzy dobrowolnie zgłosili się na powrót do służby	31.104	37.630	41.093	65.325	175.152
W sumie dezercerów:	346.434				
Procent dezercji w stosunku do liczebności formacji RKKA	7,5%	5,4%	4,3%	3%	-----

Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.113. Сводка от 25 IX 1920 г.; ibidem, Двухнедельная сводка № 1 Полевкомдезарма 2 Конной Армии за период с 1 по 15 IX 1920 г.

⁴⁰ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.376. Подробный Отчет о ходе работ по борьбе с дезертирством Комдезертирдива 5 Кавалерийской Дивизии за период времени с 15 по 31 XII 1920 г.

⁴¹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деzerтирством при Командючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Протокол Заседания Первого Съезда Зампредседателей Губ. и Уездкомдезертир. Украины от 20 XI 1920 г.

Liczba wydanych wyroków śmierci orzeczonych za dezercję	7	5	40	20	72
Liczba wyroków więzienia orzeczonych za dezercję	78	62	279	189	608
Liczba dezercerów skierowanych do służby w oddziałach karnych	1721	2824	3125	2886	10.556
Liczba ukaranych dezercerów	11.236				
Procent dezercerów ukaranych w stosunku do ich liczby ogólnej	3,24%				
Liczba obław urządzonych na dezercerów	530	586	915	1117	3148

Podstawa opracowania tabeli: opracowanie własne autora na podstawie - Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Протокол засідання Первого Съезда Зампредседателей Губ и Уездкомдезертиров Украины от 20 XI 1920 г. oraz innych znanych mu dokumentów.

Z przedstawionej powyżej tabeli, nawet jeżeli uwzględnimy fakt, że nie obejmuje ona wszystkich dezercerów, lecz jedynie zatrzymanych oraz tych, którzy ujawnili się dobrowolnie, wynika, iż rozmiary tego zjawiska na Ukrainie były wtenczas ogromne⁴². Odnotować też trzeba bardzo niski procent ukaranych dezercerów liczony w stosunku do ogólnej, oficjalnej, ich liczby. Zaskakująco niewielka jest też liczba skazanych na karę główną. Najwięcej dezercerów trafiło natomiast do kompanii i batalionów karnych.

Późną jesienią oraz w końcu 1920 r. skala tego zjawiska zaczęła jednak powoli, ale systematycznie maleć. Według ustaleń organów polskiego wywiadu wojskowego, a mianowicie Oddziału II Sztabu Generalnego przyczyniły się do

⁴² Niekiedy można także napotkać informacje o tym jakoby tylko w pierwszej połowie 1920 r. na Ukrainie złapano około 500.000 dezercerów.

togo: „Bardzo surowe represje [...]. Zastosowanie terroru w wypadkach opuszczenia stanowisk przeprowadzane jest bezwzględnie, nawet w stosunku do komisarzy [...]”⁴³.

Częściej też organizowano wtedy akcje wyłapywania dezercerów. W Nikołajewie od 15 listopada do 3 grudnia 1920 r. urządzano „duże” obławy, w efekcie których zatrzymano jednak jedynie 12 dezercerów. Natomiast w Chersoniu od 10 do 23 listopada w 15 obławach schwytano zaledwie siedmiu byłych „krasnoarmiejców”. Nieco lepsze były wyniki siedmiu akcji tego typu, jakie w okresie od 16 do 23 listopada przeprowadzono w Jelizawetgradzie. Zatrzymano tam bowiem wtedy 23 wojskowych. Znacznie lepsze efekty osiągnięto w Kijowie, gdzie od 16 lipca do 15 listopada wyłapano 3961 dezercerów. Kolejnych 759 ludzi zgłosiło się wtenczas dobrowolnie. W sumie więc było to 4720 mężczyzn. Podobne obławy, lecz z jeszcze gorszym, a wręcz żadnym, skutkiem organizowano też na prowincji⁴⁴.

W 1921 r. sowieckie siły zbrojne nie prowadziły już żadnych działań wojennych o skali porównywalnej z tymi, jakie miały miejsce w roku poprzednim. Ponadto zawarcie w Rydze pokoju z Rzeczpospolitą Polską oraz wcześniejsze pokonanie „białych” walczących na Krymie spowodowało silne naciski „krasnoarmijskich” mas na możliwie szybką i szeroką demobilizację⁴⁵. Jej tempo oraz początkowo ograniczony zakres budziły narastające niezadowolenie. Jego efektami były choćby kolejne dezercje oraz spadek autorytetu partii bolszewickiej w szeregach RKKK. Z podobnymi problemami sowieckie siły zbrojne borykały się również w roku następnym⁴⁶.

Pośród dezercerów byli nawet komuniści. Tak w marcu 1921 r. było chociażby w przypadku 8 Dywizji Kawalerii Czerwonego Kozactwa, skąd, obok innych, zdezerterowało wtenczas również ośmiu komunistów, w tym sekretarz dywizyjny

⁴³ Warszawa, AAN, Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/65. Meldunek wywiadowczy Nr 184 z 4 X 1920 r. Wydaje się, iż w świetle tego, co zasygnalizowano powyżej oraz tych informacji, które zawiera dalsza część tego tekstu kategoryczność tego wniosku pod wieloma względami może zostać poddana w wątpliwość.

⁴⁴ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.7. Доклад № 2913 о деятельности Горужедкомдез. Города Киева и его уезда от 14 XI 1920 г.; ibidem, 17.1.66. Сведения № 5813 Начальника Управления Херсонской Губернской Сов. Рабоче Крестьянской Милиции от 6 XII 1920 г.

⁴⁵ Szerzej na ten temat, obok części wcześniej cytowanych źródeł i literatury, vide choćby: M. В. Фрунзе. *Избранные произведения*. Под наблюдением Н. С. Филиппова, В. Ф. Морозова, Москва 1951; К. А. Мерецков, *На службе народу. Страницы истории*, Москва 1969; В. Г. Клевцов, *Социальные и организационные проблемы военных реформ 20-30 годов [w:] Армия и общество 1900-1941 гг. Статьи, документы...*

⁴⁶ Jednym ze skutków takiej sytuacji były liczne przypadki występowania z jej szeregów zarówno członków „komsostawu” jak i zwykłych czerwonoarmistów – vide chociażby: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.648. Телеграмма от 20 V 1921 г.; ibidem, 1.20.1310. Докладная записка Начальника Учётно-Информационного Отдела Пурупрама от 25 IV 1922 г.

komórki WKP (b) oraz funkcjonariusz dywizyjnego Oddziału Politycznego. W kolejnym miesiącu dezercji dopuściło się następnych pięciu komunistów⁴⁷. Podobnie było także zresztą w roku następnym. Bowiem według oficjalnych meldunków z kwietnia 1922 r. na Ukrainie zdezerterowało 0,5% służących tam w szeregach RKKA komunistów, a kolejnych 1,5% odeszło z partii lub też zostało aresztowanych podczas próby dezercji albo też za inne przestępstwa. Ponadto 0,5% komunistów zginęło lub przepadło bez wieści. Należy przypuszczać, iż w tej ostatniej grupie byli także dezercerzy. Część z nich, a mianowicie około 1% komunistów, nie powróciła też do swych macierzystych oddziałów po wysłaniu w różnego rodzaju komenderówki⁴⁸.

Wśród formacji Armii Czerwonej stacjonujących na Ukrainie kolejną falę dezercji, głównie zmobilizowanych wcześniej Ukraińców, odnotowano w końcu sierpnia i we wrześniu 1921 r. Ponadto już od wiosny na terenie Kijowskiego Okręgu Wojskowego notowano powszechny spadek dyscypliny. Szerzyło się bowiem pijaństwo, kartograjstwo, nadużywanie stanowisk służbowych, a także zwykle złodziejstwo oraz różnego rodzaju wymuszenia dokonywane na cywilach oraz oczywiście dezercje. Przykładem może być tutaj chociażby 3 Dywizja Kawalerii, gdzie, obok innych przestępstw, według oficjalnych meldunków, odnotowano wówczas 16 przypadków dezercji. W tym samym czasie w 25 Dywizji Strzelców było 30 dezercerów, a w 24 Dywizji Strzelców jedynie 22⁴⁹.

Jeżeli uwzględnimy fakt, iż dywizje strzelców były z reguły znacznie liczniejsze niż dywizje kawalerii, to okaże się, że poziom dezercji z tych pierwszych był już wówczas niższy niż liczba dezercji z wielkich jednostek „czerwonej konnicy”. Nastąpiło więc pewne odwrócenie dotychczasowych proporcji, które wcześniej w lepszym świetle stawały morale i poziom gotowości bojowej kawalerii RKKA. Nie należy jednak zapominać, iż dane te zapewne nie obrazują całości tego zjawiska, a podane powyżej liczby nie obejmują wszystkich przypadków dezercji, jakie miały wtenczas miejsce wśród formacji Armii Czerwonej rozlokowanych na Ukrainie.

⁴⁷ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.705. Рапорт № 1067 Начальника Политотдела 8 Червоно-Казачьей Дивизии от 1 III 1921 г.; ibidem, Список дезертировавших коммунистов 8 Червоно-Казачьей Дивизии – документ niedatowany, pochodzący jednak prawdopodobnie, z kwietnia 1921 r.

⁴⁸ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.1310. Докладная записка Начальника Учётно-Информационного Отдела Пурпарма от 25 IV 1922 г.

⁴⁹ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.648. Обзор состояния дисциплины и её нарушений по дивизиям Украинского-Военного Округа – документ bez datacji, najprawdopodobniej jednak, z wiosny 1921 r.; Warszawa, Biblioteka Narodowa (dalej cyt. BN), Archiwum im. Tarasa Szewczenki. Partyzancki Powstańczy Sztab Ukraiński, Mf. Nr 68864. Тижневий огляд військової ситуації на терені України за період з 28 VIII по 3 IX 1921 r.; ibidem, mf. Nr 68866. Повстанський рух на Україні 1921 рок.

Na obszarze tym dezercje trwały także późną jesienią 1922 r. Jednak wtenczas już główną masę dezercerów stanowili poborowi wcieleni do RKKA dopiero w tym roku, którzy w ogromnej większości nie zdążyli już wziąć udziału w poważniejszych starciach rosyjskiej wojny domowej. W sumie, według oficjalnych danych, w listopadzie z dziewięciu dywizji strzelców oraz z 1 Dywizji Kawalerii Czerwonego Kozactwa zdezerterowało 501 ludzi, „[...] głównie kułackich synków, którzy nie mogli przywyknąć do ubóstwa panującego w koszarach oraz w Armii Czerwonej”⁵⁰. Za szczególnie naganny przypadek uznano wtenczas ucieczkę 106 ludzi służących dotychczas w 23 Dywizji Strzelców, którzy w większości byli kursantami Dywizyjnej Szkoły Czerwonych Dowódców. Jednak w 7, 24 i 25 Dywizjach Strzelców odnotowano przypadki, kiedy to dezercerzy powracali do koszar przynosząc ze sobą z domu bieliznę, pościelenie, kożuchy, a nawet żywność⁵¹.

Jednak przez cały okres lat 1918-1922 podstawową formą dezercji było niestawienie do poboru głównej masy poborowych, a mianowicie chłopów, które w guberniach rosyjskich wynosiło około 25% zobowiązanych do służby w Armii Czerwonej. Najgorzej pod tym względem było natomiast na Ukrainie, gdzie w 1919 r. do poboru stawiał się jedynie tak nikły ułamek mężczyzn podlegających mobilizacji, iż władze aby chronić swój autorytet zmuszone były go odwołać. Już w kwietniu tego roku stwierdzono, iż nastroje na wsi są tak złe i wrogie komunistom, że „[...] w przypadku mobilizacji nie ma co liczyć na dobrowolne stawienie, co powoduje, iż trzeba będzie zastosować przymus”⁵².

Latem 1919 r. po ogłoszeniu mobilizacji w Ujeździe Żytomierskim stosunek do organów i przedstawicieli władzy sowieckiej stał się jawnie wrogi oraz nastąpił wzrost nastrojów antysemitycznych. Natomiast do poboru nie stawiał się prawie nikt, a chętnym do służby w Armii Czerwonej sąsiedzi grozili spalaniem gospodarstwa. Zdarzały się też przypadki, iż groźby te były spełniane. Zawracano także z drogi chłopów udających się do punktów mobilizacyjnych. Lepiej pod tym względem było w południowej niż w północnej części ujeźdu, gdzie działały w tym czasie „bandy”⁵³ Sokołowskiego oraz Szepela. Mimo to także na południu, pomimo braku „działań antysowieckich” na mobilizację nie zjawiał się prawie nikt. Podobnie

⁵⁰ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Общій, 1.22.1311. Весьма срочное донесение № 16 ПУУВО на 20 XII 1922 г. по данным частей за ноябрь месяц 1922 г.

⁵¹ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Общій, 1.22.1311. Сведения 3, 4, 12 Дивизии и Губвоенкомата по состоянию на 1 XI 1922 г.; ibidem, Весьма срочное донесение № 16 ПУУВО на 20 XII 1922 г. по данным частей за ноябрь месяц 1922 г.

⁵² Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.17. Доклад Наркомвоену Украины от 6 IV 1919 г.

⁵³ W ten sposób w dokumentach z epoki oraz w historiografii okresu sowieckiego, a nawet w części obecnej historiografii rosyjskiej, określane są wszelkiego rodzaju antybolszewickie i antysowieckie ruchy powstańcze – bez względu na głoszony przez nie program polityczny i społeczny.

było też wówczas w pozostałych ujezdach Guberni Wołyńskiej – nawet tam, gdzie do władzy sowieckiej ludność odnosiła się stosunkowo przychylnie⁵⁴.

Nie wszędzie jednak, pomimo ogromnych problemów z mobilizacją poborowych, było aż tak źle z ich stawiennictwem. W przypadku bowiem Ujezdu Achtyrskiego władze wojskowe zarejestrowały 4173 mężczyzn roczników 1896-1897 zobowiązanych do poboru, z których zgłosiło się do służby aż 3955 ludzi. Tam jednak mobilizacji towarzyszyła hałaśliwa i zakrojona na ogromną skalę kampania agitacyjna. Podobnie było również w przypadku Czernichowa i Guberni Czernichowskiej, gdzie w okresie od 18 czerwca do 12 lipca 1919 r., na 55.502 zarejestrowanych popisowych, zgłosiło się w sumie 33.347 poborowych, z których jednak aż 11.847 mężczyzn odesłano do domów⁵⁵.

Latem 1919 r. w okresie poważnego zagrożenia centralnej Rosji przez ofensywę Sił Zbrojnych Południa Rosji władze sowieckie podejmowały też różnorodne działania mające na celu zmobilizowanie możliwie największej liczby mężczyzn uchylających się do tej pory skutecznie od poboru. Jednym z takich przedsięwzięć było zarządzenie wydane 8 czerwca przez Robotniczo-Chłopską Radę Obrony Ukrainy („Совет Рабоче-Крестьянской Оборона Украины”), na mocy którego na każdych 500 „mieszkańców” należało zmobilizować jednego mężczyznę do służby w Armii Czerwonej. Należy przypuszczać, iż skutki tego dość niecodziennego, nawet jak na Sowiety, rozporządzenia, podobnie jak to miało miejsce w przypadku formalnych poborów, były znikome⁵⁶.

Kolejna fala masowego niestawiennictwa do poboru chłopów z terenów Ukrainy miała miejsce wiosną 1920 r., w trakcie kwietniowej mobilizacji roczników 1899 i 1900. Na terenie Guberni Charkowskiej średnie stawiennictwo w dniach 20 i 21 kwietnia wyniosło bowiem zaledwie 14% poborowych. Zarządzono więc urządzenie w miejscach publicznych, głównie chyba na terenie samego Charkowa, masowych obław na poborowych⁵⁷.

Znacznie lepsze efekty osiągnano wtenczas w zakresie mobilizacji do szeregów RKKA byłych oficerów i urzędników wojskowych służących wcześniej w dawnej armii rosyjskiej. W kwietniu 1919 r. na terenie Ukrainy zmobilizowano ponoć aż

⁵⁴ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.17. Доклад № 84с/ог. Народного Комисаря по Военным Делах УССР от 9 VIII 1919 г.

⁵⁵ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.21. Сведения цифровых данных о мобилизации бывших офицеров и чиновников военного времени Ахтырского Уездного Военного Комиссариата – документ bez datacji, ale pochodzący zapewne z lata 1919 г.; ibidem, Доклад о работе по проведению мобилизации в Чернигове и Черниговской Губернии от 11 VII 1919 г.

⁵⁶ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.107. Постановление Совета Рабоче-Крестьянской Оборона Украины от 8 VI 1919 г.

⁵⁷ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.182. Протокол Пленарного Соповщення Губкомдесертир., председателей Губчека и других учреждений города Харькова от 22 IV 1920 г.

około 90% zarejestrowanych tam oficerów. Dokładniejszych danych w tej kwestii dostarcza analiza wyników poboru byłych oficerów, który przeprowadzono latem tego roku na terenie Ujezdu Achtyrskiego. Otóż zarejestrowano tam wtenczas 295 byłych oficerów, z których do służby w Armii Czerwonej, poza 16, którzy pełnili ją już wcześniej w różnych sowieckich instytucjach wojskowych, zmobilizowano 92 mężczyzn, zwolniono z powodu chorób lub urlopowano 93 ludzi i wskutek przedłożonych próśb odroczone kolejnych 32 oficerów. Ponadto 22 oficerów, w tym jeden oficer marynarki, pełniło obowiązki nauczycieli. Natomiast na mobilizację nie stawilo się jedynie 40 byłych oficerów, czyli zaledwie nieco ponad 13%⁵⁸.

Przy ocenie tego zjawiska należy jednakże zauważyć, iż w grupie tej mogli być też mężczyźni, którzy walczyli już po stronie „białych” lub też z różnych powodów zmienili miejsce pobytu. Gdy uwzględnimy te fakty, to poziom uchylania się tej grupy społecznej od służby w Armii Czerwonej należy uznać za jeszcze mniejszy i nieporównywalny z rozmiarami dezercji, z jakimi miano wtenczas do czynienia w przypadku zwykłej, „krasnoarmiejskiej” masy⁵⁹.

Nieźle były również wyniki osiągnięte latem 1919 r. na terenie Guberni Jekatierynosławskiej leżącej na obszarze Charkowskiego Okręgu Wojskowego. Otóż zmobilizowano tam wówczas, między innymi, 48 starszych i 1280 młodszych oficerów piechoty, 4 starszych i 31 młodszych oficerów kawalerii oraz 8 starszych i 149 młodszych oficerów artylerii. Wraz z oficerami służb oraz innymi specjalistami stanowiło to w sumie 1580 oficerów i 531 urzędników wojskowych. Również w tym przypadku procent unikających poboru musiał być nieznaczny, gdyż w analizowanym tutaj raporcie nie zamieszczono żadnych informacji na ten temat⁶⁰.

⁵⁸ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.17. Доклад Наркомвоену Украины от 6 IV 1919 г.; ibidem, 1.20.21. Сведения цифровых данных о мобилизации бывших офицеров и чиновников военного времени Ахтырского Уездного Военного Комиссариата – документ bez datacji, ale pochodzący zapewne z lata 1919 г.; Warszawa, AAN, Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/33. Wiadomości z pism bolszewickiej Ukrainy. Organizowanie wojska.

⁵⁹ Przyczyny takiej sytuacji były bardzo złożone, choć jedną z najważniejszych z nich był fakt, iż etos służby oficerskiej w dawnej armii rosyjskiej opierał się przede wszystkim na służbie władzy i państwu, a nie na służbie narodowi i społeczeństwu – szerzej vide: С. Н. Палеолог, *Около власти. Очерки пережитого. С приложением архивных документов*, Москва 2004; *Офицерский корпус русской армии. Опыт самосознания*. Под общей редакцией И. И. Ефремова, Москва 2000; С. В. Волков, *Офицеры российской гвардии. Опыт мартиролога*, Москва 2002; idem, *Трагедия русского офицерства. Офицерской корпус России в революции, Гражданской войне и на чужбине*, Москва 2002; О. Г. Гончаренко, *Три века императорской гвардии*, Москва 2006.

⁶⁰ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.648. Отчет о выполнении призыва по мобилизации офицеров и военных чиновников в Харьковском Военном Округе по Екатеринославской Губернии – документ niedatowany pochodzący jednak z lata 1919 г.

Najprawdopodobniej najwyższy poziom dezercje z Armii Czerwonej osiągnęły w 1919 r., a więc w czasie najcięższych walk z wojskami Sił Zbrojnych Południa Rosji. Podobnie działo się zresztą wtenczas także w armiach „białych”, przy czym jedną z cech rosyjskiej wojny domowej był proceder wcielania dezercerów opuszczających oddziały przeciwnika oraz branych w toku walk jeńców do własnych szeregów. Często też żołnierze obydwu stron tego konfliktu, by w razie dostania się do niewoli mieli możliwość uniknięcia rozstrzelania, nosili przy sobie dokumenty świadczące, że byli przymusowo zmobilizowani, przy czym większość z nich posiadała papiery zarówno wydane przez „białych” jak i „czerwonych”. Wśród nich byli nawet tacy spryciarze, którzy zdążyli po 3-4 razy posłużyć w każdej z wrogich armii⁶¹. Z reguły też walczący po obu stronach – z wyjątkiem zdeklarowanych ochotników stanowiących zdecydowaną mniejszość – nie mieli pojęcia, o co walczą co powodowało, że dezercerowali przy pierwszej nadarzającej się okazji⁶².

Kolejna, po wydarzeniach roku 1919, znacząca fala dezercji z Armii Czerwonej miała miejsce wiosną i latem 1920 r. Jednak w końcu tego roku ich liczba zaczęła maleć. Podobnie działo się też w roku następnym, a w 1922 r., jak się wydaje, nie miały już one nigdzie, w tym również na Ukrainie, charakteru masowego. Działo się tak głównie wskutek sukcesów militarnych osiąganych wówczas w wojnie domowej przez RKKK oraz w efekcie umacniania się władzy bolszewików.

Masowe dezercje z Armii Czerwonej poborowych pochodzenia chłopskiego miały wiele, często bardzo złożonych, przyczyn. Istnienie znacznej części z nich uświadomiali sobie także bolszewicy, którzy jedynie pod wpływem konieczności zgodzili się na formowanie armii z wykorzystaniem poboru przymusowego, gdyż zdawali sobie sprawę, iż w tak zorganizowanych siłach zbrojnych przeważająca część żołnierzy stanowić będą poborowi pochodzący ze wsi⁶³. Zacończonych społecznie oraz słabo wyrobionych politycznie i jednocześnie zachowawczych ze swej natury chłopów uważali oni za element drobnoburżuazyjny i silnie zanarchizowany, a więc jakby z definicji wrogi idei „dyktatury proletariatu”. W praktyce, wbrew hasłom oficjalnej propagandy, był to w ich pojęciu wróg klasowy, którego należało zniszczyć, jako możliwość oparcia dla potencjalnej kontrrewolucji. W rzeczywistości spora część chłopów uważała, iż rewolucja rosyjska, lutowa, zwolniła ich praktycznie ze wszystkich obowiązków wobec państwa. Rewolucję postrzegali oni bowiem jako całkowitą swobodę, czyli praktycznie anarchię⁶⁴.

⁶¹ А. Г. Шкуро, *Записки белого партизана* [w:] *Трагедия казачества*. Том 1. Составитель В. Третьякова, Москва 1996, s. 145-146.

⁶² R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 9.

⁶³ Według treści jednego z ówczesnych dokumentów 9/10 żołnierzy służących w 1920 r. w RKKK było pochodzenia chłopskiego – vide: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.647. Реорганизация Красной Армии. Тезисы тов. С. И. Гусева и тов. М. В. Фрунзе.

⁶⁴ R. Pipes, *Rewolucja rosyjska...*, s. 693, 732, 749-751, 764-765, 774, 780.

Kolejnymi czynnikami wpływającymi na masowe uchylanie się mężczyzn od poboru i liczne dezercje „krasnoarmiejców” była zarówno słabość władzy bolszewików⁶⁵, jak i zmęczenie społeczeństwa rosyjskiego I wojną światową. Ponadto był to również skutek ogromnie trudnych warunków służby w Armii Czerwonej, wynikających choćby z braków aprowizacyjnych, umundurowania i obuwia, bardzo złego stanu zakwaterowania i stanu sanitarnego oraz z kiepskiej opieki nad chorymi i rannymi.

Na niekorzystne skutki złych warunków zakwaterowania „krasnoarmiejców” zwrócono uwagę już w 1919 r., oceniając, iż brud i chłód panujące w koszarach sprzyjają dezercji⁶⁶. Natomiast w jednym z dokumentów pochodzącym z listopada 1920 r., napisano: „Koszary znajdują się w takim stanie, że nietrudno zrozumieć dlaczego niektórzy dezercerują po 5-6 razy. Jeśli by w nich przyszło służyć towarzyszowi Trockiemu i Durie, to oni by uciekli i żadne Komitety do Walki z Dezercją, ani CzK by ich nie schwytało.”⁶⁷ Tak złe warunki koszarowe istniały przez cały czas trwania wojny domowej w Rosji oraz podczas wojny z Rzeczpospolitą Polską⁶⁸.

W przypadku formacji RKKK stacjonujących na Ukrainie sytuacja w tej kwestii zaczęła poprawiać się dopiero w 1922 r.⁶⁹. Wtedy bowiem rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę akcję remontów znajdującej się na tym obszarze bazy koszarowej. Kładziono tynki i podłogi, szklono i wstawiano okna oraz naprawiano piece kaflowe lub instalacje centralnego ogrzewania. Nadal jednak w koszarach wielu formacji brakowało mebli koszarowych, głównie zaś łóżek oraz pościeli, urządzeń sanitarnych, a także mydła i środków czystości. Powodowało to, iż wiele z tych obiektów znajdowało się niejako w stanie surowym. Mimo to przenoszono do nich wówczas cały szereg oddziałów, które do tej pory kwaterowały w oplałanych warunkach, a mianowicie po wsiach, w chłopskich chatach⁷⁰.

⁶⁵ Vide choćby: Warszawa, AAN, Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/31. „Utro” z dnia 2 XII 1919 r.; R. Pipes, *Rosyjska rewolucja...*, s. 688.

⁶⁶ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Приказ Революционного Военного Совета Республики от 27 XI 1919 г.

⁶⁷ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Протокол Заседания Первого Съезда Зампредседателей Губ. и Уездкомдезертир. Украины от 20 XI 1920 г. Ponadto vide także: ibidem, Протокол № 79 Заседания Киевской Губернской Комиссии по Борье с Дезертирством от 9 XI 1920 г.

⁶⁸ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.149. Доклад № 767 Полевкомдезертира 1 Конной Армии от 18 VII 1920 г.; ibidem, Доклад № 1186 Полевкомдезертира 1 Конной Армии от 16 VIII 1920 г.

⁶⁹ Pierwsze akcje z tym związane, jak choćby „dzień czerwonych koszar” („день красной казармы”) podjęto już w 1921 r. Nie przyniosły one jednak wtenczas poważniejszych skutków.

⁷⁰ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Агитации и Пропаганды, 1.20.751. Протокол заседания Комиссии по Проведению Дня Красной Казармы от 14 I 1921 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунисти-

Nie mniej dotkliwie oraz sprzyjające narastaniu zjawiska dezercji były też wspomniane już wcześniej niedobory umundurowania, bielizny oraz obuwia i oporządzenia, których dostawy przez cały okres lat 1918-1922 były daleko niewystarczające w stosunku do rzeczywistych potrzeb istniejących w tym zakresie. W sposób szczególny, pomijając zupełnie oczywiste problemy związane z higieną i zdrowiem, braki te źle wpływały na morale czerwonoarmistów w czasie zimy, przy czym najbardziej narzekano na brak obuwia i bielizny na zmianę. Tam, gdzie jak to miało miejsce wiosną 1922 r. w 45 Dywizji Strzelców, udało się zapewnić wystarczającą ilość odpowiedniego umundurowania, niemal natychmiast poprawiało się morale „krasnoarmiejców” oraz znacząco spadała liczba dezercji⁷¹.

Pomimo stałego obniżania norm i należności żywnościowych przez cały interesujący nas tutaj okres poziom wyżywienia czerwonoarmistów był zły, a w wielu przypadkach nawet dalece niewystarczający. Był to kolejnym istotny czynnik sprzyjający narastaniu skali dezercji. Do poważnego kryzysu aprowizacyjnego doszło choćby wiosną 1920 r., kiedy to pomimo oficjalnego obniżenia norm żywnościowych do poziomu ½ obowiązujących dotychczas, sowiecki aparat zaopatrzeniowy nie był w stanie wielu oddziałom RKKA dostarczyć odpowiedniej ilości produktów żywnościowych, przy czym herbaty oraz cukru „krasnoarmiejcy” nie otrzymywali wcale. Powodowało to gwałtowny spadek ich morale oraz narastanie nastrojów niezadowolenia i niechęci do pełnionej służby⁷².

Innym przykładem problemów z tym związanych może być choćby sytuacja, jaka w końcu 1921 r. istniała na Zaporozżu. Otóż stacjonowało tam wówczas 42.000 żołnierzy Armii Czerwonej, którzy jako cały przydział żywności i furazu na grudzień tego roku otrzymali zaledwie jeden wagon mąki oraz cztery wagony owsa. Spowodowało to, iż oddziały zostały zmuszone do dokonywania przymusowych rekwizycji po wsiach, co wywoływało ogromne niezadowolenie chłopów

ческой Партии Украины. Отдел Общій, 1.22.1311. Сведения 3, 4, 12 Дивизии и Губвоенкомата по состоянию на 1 XI 1922 г.; *ibidem*, Докладная записка – документ bez datacji pochodzący jednak z listopada 1922 г.

⁷¹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Приказ Революціонного Военного Совета Республики от 27 XI 1919 г.; *ibidem*, Анкета по контролюванню воїнських частей дезертир-коміссіями за времяя с 17 I по 24 IV 1920 г. – Карбат при Уездвоенкоме; *ibidem*, Выписка из доклада уполномоченного Окромдезертира Харковского Военного Округа от ? 1920 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральний Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.1310. Политсводка № 6 от 15 III 1922 г.; *ibidem*, Выписка из информационного бюллетена о жизни Красной Армии расположенной на территории УССР за времяя декабря 1922 г.

⁷² Vide choćby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Анкета по контролюванню воїнських частей дезертир-коміссіями за времяя с 17 I по 24 IV 1920 г. – Карбат при Уездвоенкоме.

oraz wzrost dezercji i gwałtowny spadek poparcia dla organów władzy sowieckiej. Podobnych rekwizycji dokonywano także na stacjach kolejowych, gdzie zabierano wagony z żywnością i paszą przeznaczone dla ludności cywilnej⁷³. W wyniku tych trudności bardzo często zdarzało się, iż w listach do domu służący na Ukrainie „krasnoarmiejcy” pisali, że „chodzą głodni jak psy.”⁷⁴

W 1922 r., w związku z głodem, jaki panował na Ukrainie, w likwidacji tych niedoborów nie pomagały nawet ustalenia, iż aprowizacja Armii Czerwonej ma odbywać się poza wszelką kolejnością oraz że stanowi ona absolutny priorytet działalności centralnych i lokalnych władz sowieckich⁷⁵. Mimo to podejmowano różnorodne przedsięwzięcia z tym związane, gdyż słusznie rozumowano, iż poprawa wyżywienia czerwonoarmistów w sposób istotny wpływa na ich stosunek do służby wojskowej⁷⁶.

Poważne niezadowolenie „krasnoarmiejców” powodowały także nieregularne przydziały tytoniu. Przykładowo na terenie Charkowskiego Okręgu Wojskowego nie wydawano go im w okresie pomiędzy majem a połową lipca 1920 r. Działo się tak, w czasie, gdy „komsostaw” i „politsostaw” otrzymywał papierosy, co było przyczyną tego, iż czerwonoarmiści „czuli się oszukani”. Podobnie było w tym czasie także w innych formacjach RKKA⁷⁷.

Ponadto ważnym czynnikiem sprzyjającym dezercji była bardzo trudna sytuacja bytowa rodzin czerwonoarmistów pochodzących z Ukrainy oraz brak nad nimi należytej i skutecznej opieki ze strony władz sowieckich, a także niedostateczny poziom pomocy materialnej oraz żywnościowej. Powodowało to, iż bardzo

⁷³ Kijów, ЦДАГОУ, Центральний Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.648. Телеграмма № 1073 из Запорожья от 23 XII 1921 г.

⁷⁴ Kijów, ЦДАГОУ, Центральний Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.1310. Выписка из информационного бюллетена о жизни Красной Армии расположенной на территории УССР за времяя декабря 1922 г.

⁷⁵ Kijów, ЦДАГОУ, Центральний Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.1310. Выписка из информационного бюллетена о жизни Красной Армии расположенной на территории УССР за времяя декабря 1922 г.; Warszawa, AAN. Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/43. Wyciąg z ostatnich wiadomości – Biuro Ewidencyjne „Rosja” Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z 11 I 1922 г.

⁷⁶ Vide choćby: Kijów, ЦДАГОУ, Центральний Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.1310. Политсводка № 6 от 15 III 1922 г.

⁷⁷ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Анкета по контролюванню воїнських частей дезертир-коміссіями за времяя с 17 I по 24 IV 1920 г. – Карбат при Уездвоенкоме; *ibidem*, Выписка из доклада уполномоченного Окромдезертира Харковского Военного Округа от ? 1920 г.

często rodziny „krasnoarmiejców” walczących na froncie po prostu głodowały lub z powodu zbyt małych nadziałów ziemi i braku rąk do pracy w gospodarstwach chłopskich nie były w stanie wypełnić wszystkich zobowiązań narzucanych wsi przez władze sowieckie w ramach przedsięwzięć gospodarczych podejmowanych podczas trwania „komunizmu wojennego”⁷⁸.

Wiadomości o tych faktach docierały na front, powodując wzrost niezadowolonia oraz stanowiąc w wielu wypadkach ważny element przy podejmowaniu decyzji o ewentualnej dezercji. Stąd też centralne władze sowieckie wielokrotnie nakazywały organizację pomocy dla rodzin czerwonoarmistów walczących na froncie oraz dla rodzin inwalidów. W maju 1919 r. stwierdzono nawet, iż winnych opóźnień w wypłatach zasiłków finansowych oraz w przydziałach należnych im racji żywnościowych („паёк”) należy oddawać pod sąd.

Urządzano również akcje zwane „tygodniami rodziny krasnoarmiejców” („неделя семьи красноармейца”). Ich zadaniem było „rozpoznać położenie rodzin czerwonoarmistów oraz ich najpilniejszych i najważniejszych potrzeb, jak chociażby mieszkaniowych”. Miały więc powstać odpowiednie, międzyresortowe komisje zarówno na szczeblu centralnym, jak i w guberniach oraz w ujezdach. Akcje takie miały mieć „bojowy charakter”, a realizować je winny „piątki uderzeniowe”. Rodziny „krasnoarmiejców” powinny otrzymać żywność według należności obowiązujących w Armii Czerwonej. Pomoc ta miała też ułatwić otrzymanie bielizny, odzieży i obuwi. Należało też zadbać o siłę roboczą dla ich gospodarstw oraz o „potrzeby kulturalne ich rodzin”. Ponadto należało też: „zapoznać je z celami politycznymi, o które walczy republika i jej Czerwona Armia”⁷⁹.

⁷⁸ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.91. Приказ Революционного Военного Совета Республики от 27 XI 1919 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский, 1.20.295. Выписка из протокола заседания Всеукраинского Центрального Исполкома от 26 V 1920 г.

⁷⁹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1, Телеграмма № 474 Предцентромдезертира от 4 V 1919 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.12. Резолюция предложенная совещанием активных работников КПУ и принята 8 VII 1919 г. на заседании Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета Советов; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Общій, 1.20.161. Общая инструкция всем губернским междуведомственным комитетам по организации „недели семьи красноармейца” – документ без датации; Из истории гражданской войны в СССР. Сборни документов и материалов в трёх томах 1918-1922. Том второй. Март 1919 – февраль 1920..., s. 797 - dok. Nr 722 – Циркулярное письмо ЦК РКП(б) от 16 VII 1919 г. отдела Социального Обеспечения об упорядочении работы по оказанию помощи семьям красноармейцев; ibidem, s. 800-801 – dok. Nr 725 – Постановление Совета Рабоче-Крестьянской Обороны от 20 VIII 1919 г. об обеспечении продовольствием семей красноармейцев; Армия и политика. Офицерский корпус в политической истории России. Документы и

Szybko też dezercerzy, głównie pochodzenia chłopskiego, stali się podstawową bazą wszystkich ruchów antybolszewickich i antysowieckich⁸⁰. W sposób szczególnie widoczne to było właśnie na Ukrainie⁸¹, gdzie formacje tego typu aż do 1921 r. miały silne oparcie wśród miejscowych chłopów. Wieś ukraińska sprzyjała bowiem wszelkim ruchom antybolszewickim, wspierając je ludźmi, końmi, żywnością, furazem oraz bronią⁸².

Jako przykład takiej właśnie sytuacji można podać tutaj choćby następujący fakt. Otóż we wrześniu 1919 r. w okolicach Czugujewa działała silna i dobrze zorganizowana „banda” niejakiego Sowu. Miała ona poparcie licznych właścian i swoimi wpływami sięgała aż do Biełgorodu. Spowodowało to, iż przyłączył się do niej nawet spory oddział Armii Czerwonej przyprowadzony przez komisarza wojskowego Sacharowa⁸³.

Natomiast w jednym z meldunków z maja 1920 r. i dotyczącym poziomu dezercji na obszarze Guberni Połtawskiej stwierdzono: „W związku z przybliżaniem się frontu, powstaniem kułackimi, agitacją petlurowskich i polskich agentów, wśród przyjaznej dla nich ukraińskiej, politycznie nieuświadomionej i półdzikiej wsi, a także w związku z rozpoczęciem się sezonu letnich prac polowych, dezercja w Guberni Połtawskiej znacząco wzrosła, a walka z nią przy braku należytej łączności z ujezdami, a głównie z braku siły zbrojnej, jest niezwykle trudna”⁸⁴.

материалы 1917-1919 гг. Том 2..., s. 436 – dok. Nr 243 – О дополнение декрета „О фонде обеспечения семей красноармейцев” – постановление Народного Комиссариата Труда от 8 IX 1918 г.

⁸⁰ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.194. Военная телеграмма № 537 Заместителя Предценкомдезертир. Украины от 3 IX 1920 г.

⁸¹ Vide choćby: Крестьянская революция в России 1902-1922. Документы и материалы. Под редакцией В. Данилова, Т. Шанина. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918-1921. Документы и материалы. Коллегиальная работа. Ответственные составители В. Данилов, А. Капустян, В. Кондрашин, Н. Тархова, Л. Яковлева, Москва 2006. Podobnie działo się też na Powołu oraz na Tambowszczyźnie.

⁸² Vide choćby: Moskwa, РГВА, Штаб РККА. Секретарият Помощника Комисаря Штаба, 7.1.152. Ответное письмо № 21/П от 3 I 1924 г. А. Орлинского Начальнику Политуправления Штаба РККА тов Антонову-Овсенко; Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючому Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.182. Протокол пленарного совещания Губкомдезертира, представителей Губчека и других учреждений города Харькова от 22 IV 1920 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский, 1.20.45. Сводка Информационного Отдела ЦК КП (б) Украины от 18 IX 1919 г.; ibidem, 1.20.315. Доклад в Харьковский Губпартком о событиях происходящих с 28 V по 1 VI 1920 г.; ibidem, Уничтоженные банды по состоянию к 21 VIII 1920 г.

⁸³ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины, 1.20.45. Сводка Информационного Отдела ЦК от 18 IX 1919 г.

⁸⁴ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.182. Доклад о деятельности Полтавской Губернской Военной Комиссии по Борьбе с Дезертирством за месяц май 1920 г.

W lipcu tego roku podobnie było też w Zagłębiu Donieckim, gdzie główne skupiska dezertersów, pochodzących przede wszystkim z formacji zapasowych Armii Czerwonej, znajdowały się na wsi, a przede wszystkim w Ujezdach Starobielskim, Sławiańskim, Bachmuckim, Jenakijewskim, Juzowskim, Mariupolskim i innych. Działy tam również „uzbrojone bandy złożone z dezertersów”⁸⁵.

Natomiast według treści innego z dokumentów archiwalnych w 1921 r. na Ukrainie: „Głód i prodraszewstwo sprzyjają nastrojom powstańczym. [...] Naturalnym elementem partyzanckim są dezerterszy - nie chcieli służyć w Armii Czerwonej, a w domu, z obawy przed karą, też siedzieć nie mogą”⁸⁶.

Stąd też władze bolszewickie starały się zwalczać je wszelkimi dostępnymi środkami. Do 21 sierpnia 1920 r. na terenie Guberni Kijowskiej, Czernichowskiej, Charkowskiej, Jekatierynosławskiej, Wołyńskiej, Chersońskiej, Połtawskiej, Odeskskiej i Podolskiej „zlikwidowano” w sumie około 46 różnych grup powstańczych i partyzanckich liczących w razem około 11.000 ludzi⁸⁷.

Mimo to w czerwcu 1921 r. na Ukrainie odnotowano istnienie 33 oddziałów powstańczych, liczących z reguły, choć były i większe, od kilkuset „szabel” do 1000 „bagnetów”⁸⁸. Wkrótce też liczba formacji tego typu wzrosła do 41. Natomiast późnym latem tego roku na obszarze tym nadal miały działać w sumie aż 42 różne oddziały powstańcze złożone głównie z dezertersów z RKKA oraz z chłopów uchylających się od poboru. Według zapewne zawyżonych danych miały one liczyć wówczas około 27.000 „bagnetów” i 10.000 „szabel” oraz posiadać 25 armat i 85 km-ów⁸⁹.

⁸⁵ Kijów, ЦДАГОУ, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.182. Отчет Донецкой Губернской Комиссии по Борьбе с Дезертирством за июль месяц 1920 г.

⁸⁶ Warszawa, BN, Archiwum im. Tarasa Szewczenki. Partyzancki Powstańczy Sztab Ukraiński, mf. Nr 68866. Повстанський рух на Україні 1921 рік. Vide także: ibidem, mf. Nr 68848. Доклад Начальника Партизано-Повстанческого Штабу при Головному Команді Війском УНР от 6 VIII 1921 р.; ibidem, mf. Nr 68868. Повстанчий рух на Україні – квітень 1921 р.

⁸⁷ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский, 1.20.315. Доклад в Харьковский Губпартком о событиях происходящих с 28 V по 1 VI 1920 г.; ibidem, Уничтоженные банды по состоянию к 21 VIII 1920 г.

⁸⁸ Vide chociażby: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.615. Информационная сводка № 4 Секретно-Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 11 II 1921 г.; ibidem, 1.20.642. Сводка - Киевская Губерния – от 4 IV 1921 г.; ibidem, Оперативно-информационная сводка № 53 о движении бандитизма на Украине к 15 часам 19 VI 1921 г.; ibidem, Оперативно-информационная сводка № 63 о движении бандитизма на 29 VI 1921 г.; ibidem, Оперативно-информационная сводка № 114 о движении бандитизма на Украине к 12 часам 21 VIII 1921 г.

⁸⁹ Vide chociażby: Warszawa, BN, Archiwum im. Tarasa Szewczenki. Partyzancki Powstańczy

Działo się tak, mimo iż według oficjalnych komunikatów w lipcu siła ruchów antybolszewickich poczęła słabnąć. Tak było ponoć chociażby w Guberni Kremieńczugskiej. Między innymi miał to być skutek rozbicia części grup powstańczych przez Armię Czerwoną, a także zastosowania systemu odpowiedzialności zbiorowej oraz utworzenia na Ukrainie różnego rodzaju samoobron, jak choćby żydowskiej, która funkcjonowała w Guberni Kijowskiej. Nie bez znaczenia był też znacznie mniejszy niż we wcześniejszych okresach czasu napływ dezertersów z RKKA⁹⁰.

Należy jednak podkreślić, iż w latach 1919-1921 największe zagrożenie dla władzy bolszewickiej na Ukrainie stanowiła bardzo liczna i dobrze zorganizowana oraz niezwykle aktywna partyzantka kierowana przez anarchистę Nestora Machno⁹¹, zwana Rewolucyjną-Powstańczą Armią Ukrainy. W jej szeregach, obliczanych niekiedy nawet na kilkadziesiąt tysięcy ludzi⁹², ukrywało się bowiem

Sztab Ukraiński, mf. Nr 68863. Список повстанческих відділів на Україні по стану на 1 VI 1921 р.; ibidem, mf. 68864. Тижневий огляд військової ситуації на терені України за період з 28 VIII по 3 IX 1921 р.; ibidem, mf. Nr 68866. Повстанський рух на Україні 1921 рік. Ponadto vide także: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.642. Оперативно-информационная сводка № 160 о движении бандитизма на Украине к 12 часам 12 X 1921 г.

⁹⁰ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.615. Информационная сводка № 81 Секретно-Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 17 V 1921 г.; ibidem, Бюлетен № 115 Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 1 VII 1921 г.; ibidem, Бюлетен № 144 Секретно-Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 10 VIII 1921 г.

⁹¹ Szerzej na temat Nestora Machno oraz metod prowadzonej przez niego walki zbrojnej vide: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.658. Приказ № 1 Революционной-Повстанческой Армии Украины (Махновцев) от 2 VII 1921 г.; Н. Махно, *Воспоминания [w:] Тайны истории*. Составитель В. Крюков, Москва 1996; К. В. Герасименко, *Махно [w:] Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. Деникин, Юденич, Врангель*. Составил С. А. Алексеев, Москва 1991; П. А. Аршинов, *История махновского движения (1918-1921)*, Запорожье 1995; А. В. Белаш, В. Ф. Белаш, *Дороги Нестора Махно. Историческое повествование*, Киев 1993; В. Я. Голованов, *Тачанки с Юга. Художественное исследование махновского движения*, Запорожье 1997.

⁹² Według ustaleń polskiego wywiadu wojskowego jesienią 1919 r. formacje podległe Machno liczyły do 20.000 kawalerii oraz 60 dział i dwa pułki km-ów „po 300 luf każdy”. Natomiast według danych wojskowego wywiadu ukraińskiego w czerwcu 1921 r. siły Machno miały liczyć aż 30.000 ludzi – vide: Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский, 1.20.315. Доклад – luźny dokument bez datacji i autora sporządzony jesienią 1919 r.; Warszawa, AAN, Instytucje Wojskowe 1918-1939, 296/1/33. Wiadomości z pism ukraińskich za czas od 1 X do 6 X 1919 r.; Warszawa, BN, Archiwum im. Tarasa Szewczenki. Partyzancki Powstańczy Sztab Ukraiński, mf. Nr 68863. Список повстанческих відділів на Україні по стану на 1 VI 1921 р.

mnóstwo dezertersów z RKKA. Ponadto w przypadkach wielu ujezdów, a nawet całych guberni jej wpływy były w stanie niemal całkowicie sparaliżować pobór do Armii Czerwonej. Tak działo się choćby w 1919 i 1920 r.⁹³ Warto też pamiętać, iż wiosną 1919 r. podobną rolę na Ukrainie odegrała partyzantka atamana Grigoriewa⁹⁴.

Wszystkie wskazane powyżej okoliczności powodowały, iż skala dezercji z którą w latach 1918-1922 borykały się sowieckie siły zbrojne była ogromna i niezwykle niebezpieczna dla świeżej jeszcze wtenczas władzy bolszewików. Wśród dezertersów, których liczba w całej RKKA w okresie od stycznia 1919 r. do czerwca 1920 r. wynosiła aż 2.600.000 ludzi (najwięcej z nich, bo aż 1.761.000 przypadało na r. 1919 r.⁹⁵) niski był ponoć procent tak zwanych „złośliwych dezertersów” („злостные дезертиры” lub „злонамеренные”), czyli takich, którzy w momencie popełniania przestępstwa posiadali złe zamiary. Zdecydowanie dominowali bowiem ci, którzy z powodu „słabego charakteru” uchylali się od poboru. W wyniku tego w omawianym tutaj okresie czasu w ciągu każdego miesiąca z Armii Czerwonej dezertowało więcej żołnierzy niż służyło ich wtenczas w całej Armii Ochotniczej. Ogromna większość dezertersów powracała do szeregów przed upływem dwóch tygodni, co kwalifikowano jako wspomnianą powyżej „słabość charakteru”, czyli coś w rodzaju przestępstwa przewidzianego dawnym rosyjskim wojskowym kodeksem karnym i określanego jako „samowolne oddalenie się z oddziału”. Nie wolno jednak zapominać, iż część z nich uciekała wielokrotnie, często zabierając ze sobą broń, konia oraz inne „przedmioty skarbowe”. Poza tym w okresie pomiędzy październikiem 1918 a kwietniem 1919 r. do poboru nie stawiało się 917.000 mężczyzn, czyli 25% z liczby 3.600.000, jakich zamierzano wcielić w szeregi RKKA⁹⁶.

⁹³ Moskwa, РГВА, Управление 1 Конной Армии. Управление Начальника Снабжения, 245.6.10. Оперсводка командования 1 Конной Армии от 1 V 1920 г.; Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.615. Информационная сводка № 4 Секретно-Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 11 II 1921 г.; ibidem, Информационная сводка № 81 Секретно-Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 17 V 1921 г.; ibidem, Бюлетен № 115 Информационного Отдела при Совете Народных Комиссаров УССР от 1 VII 1921 г.

⁹⁴ Vide choćby: Moskwa, РГВА (Центр Хранения Историко-Документальных Коллекции), Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, 308.9.583. Raport informacyjny Sekcji Spraw Wschodu Oddziału II Sztabu Generalnego NDWP Nr 6053/II/26 z 28 V 1919 r.

⁹⁵ W lutym zdezerterowało 26.115 ludzi, w marcu – 54.696, w kwietniu – 28.236, w maju – 78.876, w czerwcu – 146.453, w lipcu (pora letnich prac polowych) – 270.737, w sierpniu (dalszy ciąg okresu letnich prac polowych) – 299.839, we wrześniu – 228.850, w październiku – 190.801, w listopadzie – 263.671 oraz w grudniu – 172.831 mężczyzn – vide: R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 64.

⁹⁶ Szerzej vide choćby: С. Орликов, *Дезертирство в Красной Армии и борьба с ним*, Ленинград 1926, s. 10 i passim; *Гражданская война и военная интервенция в СССР*.

Nie wolno też zapominać, że przedstawione powyżej liczby nie ilustrują całości opisywanego tutaj zjawiska, gdyż pomiędzy czerwcem a końcem 1920 r. nadal notowano sporo przypadków dezercji. Podobnie, choć na pewno na nieporównywalnie mniejszą skalę, zjawisko to trwało również w 1921 r., by w roku następnym ulec wygaszeniu do poziomu niebudzącego szczególnego niepokoju sowieckich władz cywilnych i wojskowych.

Ogromne rozmiary dezercji spowodowały, iż władze bolszewickie podejmowały wiele działań mających na celu znaczące ograniczenie ich skali. W związku z tym 25 grudnia 1918 r. utworzyły one wspomnianą już wcześniej Centralną Tymczasową Komisję do Walki z Dezercją („Центральная Временная Комиссия по Борьбе з Деэртирством”)⁹⁷ oraz odpowiednie komisje gubernialne⁹⁸, którym dnia 29 marca 1919 r., w celu szybszego rozpatrywania spraw dezertersów i szybszego kierowania ich na front, przyznano prawo rozpoznawania i sądzenia spraw o dezercję, łącznie z prawem do zasądzania kary śmierci i konfiskaty mienia, a przede wszystkim ziemi. W swej działalności te złożone z trzech członków komisje miały kierować się „rewolucyjnym sumieniem” („революционная совесть”)⁹⁹. Ponadto w kwietniu 1919 r. władze sowieckie stwierdziły, iż należy podjąć jak najostrzejsze formy walki z dezercją, tak aby wytworzyło się przekonanie, że nie można uniknąć kary za przestępstwo tego typu¹⁰⁰.

Jednocześnie nieco wcześniej, gdyż w lutym tego roku określono dokładnie kogo uważano za dezertera. Otóż był nim każdy służący w RKKA, który odłączył się od szeregów na okres ponad siedem dni. Ponadto wszystkich dezertersów podzielono wtenczas na dwie kategorie, a mianowicie na dezertersów ze słabej woli oraz na dezertersów ze złymi zamiarami („злонамеренные”). Do pierwszej z tych grup zaliczono tych, którzy poza oddziałem macierzystym przebywali mniej niż 14 dni, z przyczyn zasługujących zdaniem odpowiedniej komisji na uwagę. Do drugiej grupy zaliczono natomiast mężczyzn, którzy pozostawali poza swym oddziałem dłużej niż 14 dni oraz w trakcie dezercji zabrali ze sobą rzeczy skarbowe, poza osobistymi, jak choćby broń, mundur, czy konia, a także ukrywali się i stawiali opór *Энциклопедия...*, s. 175-176; R. Pipes, *Rosja bolszewików...*, s. 63-65.

⁹⁷ Szybko z jej nazwy zniknął członek „Tymczasowa”, co zapewne było logicznym następstwem wzrostu skali dezercji oraz przedłużania się czasu masowego ich trwania.

⁹⁸ Już w maju 1919 r., poza centralną i gubernialnymi, działały również komisje w okręgach wojskowych („военно-окружные”) oraz ujezdne i stołeczne – w Piotrogradzie i Moskwie – komisje do walki z dezercją.

⁹⁹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деэртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1. Постановление № 71 Совета Рабоче-Крестьянской Обороны от 2 IV 1919 г.; ibidem, Приказ № 838 Революционного Военного Совета Республики от 16 V 1919 г.; ibidem, Сообщение № 6823/I Центральной Комиссии по Борьбе з Деэртирством от 28 IV 1919 г. в Центральный Комитет РКП(б).

¹⁰⁰ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деэртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1. Обращение Предценком-дезертёра тов. Данилова – Телеграмма № 6792 от 27 IV 1919 г.

przy aresztowaniu. Ponadto wliczano tam też „krasnoarmiejców”, którzy uciekali z armii dwa i więcej razy. Ci pierwsi po schwytaniu lub dobrowolnym powrocie mogli być odstawieni do ich macierzystych formacji, a pozostałych należało przekazywać sądowi¹⁰¹.

Poza tym w lipcu 1920 r., powstała również licząca 72 członków Centralna Komisja Republiki Ukraińskiej do Walki z Dezercją. Jej zadaniem było uporządkowanie walki z dezercją na Ukrainie oraz „umacnianie zaplecza frontu”, a także wzmożona walka z „bandytyzmem”. Obszarem jej działania miała być cała Ukraina, a przede wszystkim obszar podległy Rewolucyjnej Radzie Wojennej Frontu Południowo-Zachodniego. Dlatego też miała ona powstać w Charkowie przy naczelniku tyłów Frontu Południowo-Zachodniego.

Wkrótce jednak jej nazwę zmieniono na Ogólnoukraińska Centralna Komisja do Walki z Dezercją („Всеукраїнська Центральна Комісія по Борьбе с Дезертирством”). Powstały też wtenczas podległe jej komisje polowe, które miały zwrócić szczególną uwagę na pracę polowych oddziałów zaporowych przeznaczonych do wyłapywania dezerterów¹⁰².

Efekty jej działań były jednak dość mizerne, gdyż w miastach gubernialnych i powiatowych dezerterzy z RKKa oraz dezerterzy z armii pracy („трудовете дезертиры” lub „дезертиры труда”) poruszali się zupełnie swobodnie po ulicach, zajmując się własnymi interesami, a nawet grabieżami i spekulacją. Stąd też zamierzano wydać im oraz nieodpowiedzialnym organom władzy sowieckiej zdecydowaną walkę¹⁰³.

Najprawdopodobniej dopiero w 1920 r. powstały także polowe komisje do walki z dezercją, które funkcjonowały przy wszystkich wielkich jednostkach piechoty i kawalerii Armii Czerwonej oraz na szczeblu poszczególnych armii. Dnia 13 grudnia tego roku na czele Polowej Komisji do Walki z Dezercją przy 9 Dywizji Kawalerii stał Aleksander Aleksandrowicz Aleksandrow. Oprócz niego wchodziło tam również dwóch członków, jeden upelnomocniony, jeden sekretarz i jeden pisarz wojskowy („делопроизводитель”). W sumie więc obejmowała ona siedem osób¹⁰⁴.

¹⁰¹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1. Постанова № 206 Центральної Комісії по Борьбе с Дезертирством от 28 II 1919 г.

¹⁰² Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.23. Приказ № 1505 армиям Юго-Западного Фронта от 29 VII 1920 г.; ibidem, Приказ № 3 Всеукраїнської Центральної Комісії по Борьбе с Дезертирством от 23 VIII 1920 г.

¹⁰³ Vide choćby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.23. Приказ Всеукраїнської Центральної Комісії по Борьбе с Дезертирством и Главного Управления Милиции УССР от ? августа 1920 г.

¹⁰⁴ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.378. Список наличного состава Полевкомдезертира 9 Кавалерийской Дивизии от 13 XII 1920 г.

Wszystkie te komisje z dniem 1 maja 1921 r., najprawdopodobniej, zostały jednak rozwiązane¹⁰⁵. Zapewne był to skutek malejącego poziomu dezerccji, głównie zaś drastycznego spadku liczby mężczyzn uchylających się od poboru. Była to także prosta konsekwencja zwycięstwa bolszewików w wojnie domowej oraz umacniania się ich władzy w sowieckiej Rosji, w tym również na Ukrainie.

Jednak przez cały okres lat 1918-1922 za główne formy walki z dezerccją uważano agitację i propagandę, prowadzoną wszelkimi możliwymi środkami¹⁰⁶, a także organizowanie różnego rodzaju akcji okresowych. Poza wspomnianym już wcześniej „tygodniem rodziny krasnoarmiejca”, były to „tydzień dobrowolnego ujawniania się dezerterów”¹⁰⁷, „tydzień Armii Czerwonej” („неделя Красной Армии”)¹⁰⁸, „tydzień czci krasnoarmiejca” („неделя достоинства красноармейца”)¹⁰⁹ oraz różne komitety pomocy czerwonoarmistom oraz ich rodzinom, by wymienić tutaj chociażby Komitet Pomocy Chorym i Rannym Czerwonoarmistom („Комитет Помощи Больным и Раненым Красноармейцам”)¹¹⁰. Jednak skuteczność ich oddziaływania była mocno problematyczna. Podobnie było też zapewne z propagandą i agitacją prowadzoną przez różne, mocno rozbudowane, organy polityczne RKKa, głównie zaś przez komisarzy wojskowych.

Wskutek tego stosowano też różnorodne środki przymusu bezpośredniego. Już w lutym 1919 r. ujezdny komisariat wojskowy rozkazało przydzielić na jeden miesiąc czasu do dyspozycji ujezdnych komisji do walki z dezerccją po

¹⁰⁵ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Проект приказа Командующего Всеми Вооружёнными Силами на Украине и Уполномоченного РВСР от ? апреля 1921 г.

¹⁰⁶ Vide choćby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.84. Приказ № 19 по 5 Кавалерийской Дивизии от 17 XI 1920 г.; ibidem, 17.1.91. Приказ Революционного Военного Совета Республики от 27 XI 1919 г.

¹⁰⁷ Jak można się było tego spodziewać efekty takich akcji były mizerne. Świadczyć mogą o tym choćby wyniki, jakie podczas trwania takiego „tygodnia” w ciągu dwóch dni, a mianowicie 30 i 31 VII 1920 r. osiągnięto na terenie Guberni Charkowskiej. Zgłosiło się tam bowiem wtenczas zaledwie 751 dezerterów – vide: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.203. Телеграмма № 433 Заместителя Харьковского Губкомдезертир. от 2 VIII 1920 г.

¹⁰⁸ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Общій, 1.20.1025. Циркулярное письмо секретаря ЦК КПУ и Помкомандвойск Вооружённых Сил Украины и Крыма по политчасти.

¹⁰⁹ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Организационно-Инструкторский. Подотдел Информационный, 1.20.1232. Призыв Уездной Комиссии в Борзне по проведению Недели достоинства Красноармейца.

¹¹⁰ Kijów, ЦДАГОУ, Центральный Комитет Коммунистической Партии Украины. Отдел Информационно-Инструкторский, 1.20.295. Выписка из протокола заседания Всеукраїнського Центрального Исполкома от 26 V 1920 г.

12-15 „krasnoarmiejców” komunistów, najlepiej konnych. Ich zadaniem miało być natomiast kontrolowanie miejscowości oraz wsi leżących w ujeździe i wyłapywanie dezertersów. W razie braku sił wojskowych zadanie to mogły wypełniać także odpowiednie siły wydzielone z milicji. Ponadto na kolejach i stacjach kolejowych w wyłapywaniu dezertersów miały uczestniczyć również oddziały ochrony kolei¹¹¹.

Jednak mizerne efekty walki ze zjawiskiem masowych dezercji oraz uchylaniem się od poboru spowodowały, iż we wrześniu 1920 r. na Ukrainie, w celu zatrzymania dezertersów i uniemożliwienia im ucieczek na dalekie tyły, w trybie natychmiastowym rozkazano wystawić oddziały kontrolno-zaporowe („контрольно-заградительные отряды”). Miały one zostać zorganizowane przez Polowe Komisje do Walki z Dezercją działające wtenczas przy 1 Armii Konnej oraz 12 Armii. W ten sposób zamierzano utworzyć barierę przecinającą wszystkie szlaki komunikacyjne łączące front z jego zapleczem. Wykonania tego zarządzenia miała dopilnować Polowa Komisja do Walki z Dezercją istniejąca przy Rewolucyjnej Radzie Wojennej Frontu Południowo-Zachodniego¹¹².

Ponadto w tym samym czasie, w związku ze wzrostem liczby dezertersów, we wszystkich wsiach na całej Ukrainie na każde 5-10 chat należało naznaczyć jednego odpowiedzialnego za walkę z dezercją. Ludzi tych zobowiązano do obchodzenia i kontrolowania podległych im gospodarstw, nie mniej niż trzy razy w tygodniu, w celu wykrycia ewentualnych dezertersów lub ukrywanej broni. O wypadkach tego typu należało meldować odpowiednim władzom oraz wiejskim sowietom. Natomiast tym ostatnim nakazano, aby raz w tygodniu organizowały one w swojej wsi oraz w okolicy obławy na wykrytych przez nich dezertersów.

Wprowadzono też wtenczas zasadę polegającą na tym, iż jeżeli w jakiejś wsi przez któryś z organów władzy sowieckiej zostanie złapany dezerters lub zostanie odnaleziona ukrywana broń, to „starszego” wyznaczonego do kontrolowania tego gospodarstwa należy aresztować i oddać do dyspozycji ujezdnej komisji do walki z dezercją w celu osądzenia. O wadze zarządzeń tego typu może świadczyć fakt, iż ich realizacja została określona jako wykonywanie „rozkazu bojowego”¹¹³.

¹¹¹ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деєртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.1. Постановление № 19 Центральной Комиссии по Борьбе с Деєртирством от 28 II 1919 г.; ibidem, Приложение: Инструкция по борьбе с деєртирством красноармейцев во время следования последних по железных дорогах.

¹¹² Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деєртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.330. Телеграмма № 1588 Всеукраїнской Центральной Комиссии по Борьбе с Деєртирством от 27 IX 1920 г.

¹¹³ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деєртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.330. Приказ № 2 Всеукраїнской Центральной Комиссии по Борьбе с Деєртирством от 23 VIII 1920 г.; ibidem,

Kolejnym krokiem zastrzegającym walkę z tym zjawiskiem było wprowadzenie w październiku 1920 r. zasady odpowiedzialności zbiorowej. Otóż na terenie Guberni Kijowskiej, poza dezertersami, karze miały podlegać również ukrywające ich rodziny oraz, w przypadku ludności miejskiej, gospodarze domów. Kary te miały polegać natomiast na wyrzuceniu rodziny z zajmowanego lokalu oraz oddaniu jej członków pod sąd trybunałów rewolucyjnych. Można także było nałożyć na nie kontrybucję lub zarządzić konfiskatę posiadanego przez rodzinę mienia ruchomego bądź nieruchomego albo też wszystkiego, co ona posiadała. W mieście obowiązkiem pilnowania mieszkańców oraz „informowania” odpowiednich władz nałożono na komitety domowe, które miały być nadzorowane przez milicję¹¹⁴.

Przykładem realizacji tej zasady może być choćby sytuacja, która miała miejsce w lutym 1921 r., kiedy to Polowa Komisja do walki z Dezercją przy 9 Dywizji Kawalerii skonfiskowała majątek „machnowca” i jednocześnie dezertersa z Armii Czerwonej. Jego rodzinie zarekwirowano wtenczas, między innymi: pięć poduszek, trzy pierzyny, siedem ręczników, dziewięć radeł, jedną rubachę, jedną parę starych spodni męskich, jedną parę trzewików damskich, maszynę do szycia, 15 pudów¹¹⁵ pszenicy, pięć pudów jęczmienia, dwa pudy mąki, 15 funtów¹¹⁶ soli, 1000 rubli sowieckich, jedno chomątło oraz prosie.

Niekiedy jednak konfiskowano znacznie poważniejszy majątek, jak choćby krowy, konie, gęsi, kaczkę, owce i maszyny rolnicze. Większość z tego rozdawano następnie „biedniakom”, a w przypadku takich przedmiotów, jak choćby maszyna do szycia przejmowało je wojsko. Ponadto Oddział Specjalny 9 Dywizji Kawalerii zatrzymał wówczas do swojej dyspozycji, między innymi, chustki na głowę i damski szal, gdyż przedmioty te miały być wykorzystywane jakoby do działalności agenturalnej. Natomiast pierzyny i poduszki oraz ręczniki przekazano wtedy służbie zdrowia tej dywizji¹¹⁷.

Często jednak pod pozorem ścigania dezertersów odbywały się zwykłe grabieże, a spora część konfiskowanych dóbr była przywłaszczana przez dokonujących rekwizycji. W procederze tym uczestniczyli nie tylko zwykli „krasnoarmiejcy”, lecz także członkowie „komsostawu”, a nawet funkcjonariusze aparatu politycznego. Środek ten okazał się dość skuteczną formą walki z dezercją.

Постановление № 243 Всеукраїнської Центральної Комісії по Борьбе с Деєртирством от ? сентября 1920 г.

¹¹⁴ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деєртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Приказ № 57 Киевской Губернской Комиссии по Борьбе с Деєртирством от 10 X 1920 г.

¹¹⁵ Jednostka masy używana w Rosji równa 40 funtom, czyli 16,38 kg.

¹¹⁶ Kolejna jednostka masy obowiązująca w dawnej Rosji równa 32 hutom, czyli 40,95 gr.

¹¹⁷ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Деєртирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.378. Акт от 12 II 1921 г.; ibidem, Акт № 1 от 2 II 1921 г.; ibidem, Акт от 25 II 1921 г.

Zjawisko dezercji towarzyszyło wszystkim armiom cywilizowanego świata we wszystkich okresach dziejów człowieka. Stąd też przez wieki, głównie w Europie, wykształciły się zasady kwalifikacji prawnej i karania czynów przestępczych tego typu. Na początku XX w. jednoznacznie rozróżniano już jednak dezercję dokonaną w czasie pokoju od dezercji, jakiej żołnierz dopuszczał się w czasie wojny. Ze względu na ten podział i towarzyszące mu okoliczności tej drugi jej rodzaj zawsze karany był znacznie surowiej. Za dezercję w polu karano bowiem z reguły 10 latami ciężkiego więzienia. Powtórna dezercję karano już jednak śmiercią. Podobnie postępowano także w sytuacji, gdy żołnierz dopuścił się jej w obliczu wroga lub też zdezerterował z obłożonej twierdzy.

Ostrzejszej sankcji karnej podlegała również dezercja popełniona w zмовie, gdy dwie lub więcej osób, porozumiewszy się, dokonały wspólnie dezercji. Karano także niedoniesienie o dezercji wtenczas, gdy ktoś uzyskawszy wiarygodną informację o jej zamiarze, w czasie kiedy udaremnienie było jeszcze możliwe, zaniechał poinformowania o tym swego przełożonego. Karano też umyślne nakłanianie drugiego do podejmowania dezercji oraz popieranie dezercji¹¹⁸.

Z takimi właśnie okolicznościami w latach 1918-1922 miała do czynienia RKKKA walcząca wtenczas z przeciwnikami władzy bolszewików w Rosji oraz uczestnicząca w wojnie z Rzeczpospolitą Polską. Wydawałoby się, iż zarówno z tych powodów jak i wskutek masowości tego zjawiska kary wydawane za dezercję powinny być bardzo surowe. Tymczasem w rzeczywistości, przynajmniej w 1920 r., kwestia ta bardzo często wyglądała jednak inaczej. Otóż w sierpniu Rewolucyjny Trybunał Wojenny działający wtenczas przy Chersońskiej Gubernialnej Komisji do Walki z Dezercją skazał 22-letniego „krasnoarmiejca” dezercera na dwa lata obozu koncentracyjnego („концентрационный лагерь”), po czym miał on zostać skierowany na front. Jednak ten sam trybunał i w tym samym czasie innym dezercerom wymierzył karę służby w kompanii karnej w wymiarze od 6 do 12 miesięcy. Z reguły też skazani uroczyście obiecywali odkupić swoje winy „służąc uczciwie w Armii Czerwonej”, co bardzo często skutkowało znaczącym obniżeniem wysokości kary, a nawet jej zawieszeniem¹¹⁹. Warto też tutaj zauważyć, iż wśród kilkuset przeanalizowanych orzeczeń tego trybunału z okresu lata tego roku piszący te słowa nie odnalazł ani jednego wyroku śmierci.

Natomiast w tym samym czasie, a mianowicie w sierpniu 1920 r., Czernichowski Gubernialny Trybunał Rewolucyjny 26-letniego „złośliwego” dezercera

¹¹⁸ *Encyklopedia wojskowa*. Tom II. Praca zbior. pod red. O. Laskowskiego, Warszawa 1932, s. 198-199.

¹¹⁹ Vide choćby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.94. Приговор от 24 VIII 1920 г. именем Всероссийской Социалистической Республики вынесен Отделением Губернского Революционного Трибунала при Херсонской Комиссии по Борьбе с Дезертирством.

skazał na 10 lat więzienia z zastosowaniem ciężkich robót. Z wymierzenia kary śmierci zrezygnowano z powodu przyznania się oskarżonego do winy oraz wskutek wyrażonej skruchy, a także „innych okoliczności”. Również wielu innych dezercerów tej kategorii skazano na podobne kary. Innemu zaś dezercerowi trybunał ten za „dezercję ze słabej woli” wymierzył karę jednego roku pozbawienia wolności w zawieszeniu i skierował go do służby w RKKKA.

Z analizy innych ówczesnych wyroków wynika, że na obniżenie kary i łagodność trybunałów, nawet w stosunku do dezercerów „złośliwych”, miały wpływ takie czynniki, jak niski poziom kultury, pochodzenie społeczne¹²⁰ oraz żal i skrucha z powodu dokonanego przestępstwa. Takim przykładem może być choćby pewien 25-letni Żyd, który za kolejną ucieczkę z Armii Czerwonej został określony jako dezercer „złośliwy”, a mimo to otrzymał karę 10 lat więzienia, ale w zawieszeniu oraz rozkaz kierujący go na powrót na front w szeregi Armii Czerwonej. W innym przypadku w sierpniu tego roku 58 „niezłośliwych” dezercerów z szeregów 14 Dywizji Kawalerii 1 Armii Konnej, po schwytaniu, zostało ukaranych przeniesieniem ze swych macierzystych oddziałów do 2 Zapasowego Pułku Kawalerii w Rżewie¹²¹. Warto zauważyć, iż dzięki tej karze ludzie ci wydostali się z frontu, a uniknięcie związanego z tym zagrożenia życia i zdrowia było zapewne jedną z najważniejszych przyczyn ich dezercji.

Inne kary wydawane wtenczas przez Czernichowski Gubernialny Trybunał Rewolucyjny za dezercję wynosiły 5 lat więzienia z zastosowaniem robót przymusowych, 5 lat więzienia w zawieszeniu i powtórne skierowanie do służby w RKKKA lub też jeden rok więzienia w zawieszeniu i służba w formacjach karnych Armii Czerwonej¹²².

Tymczasem w tym samym okresie, a mianowicie od 15 do 31 sierpnia 1920 r., Wołyńska Gubernialna Komisja do Walki z Dezercją rozpatrzyła w sumie 152 sprawy o dezercję. Kolejne 34 przypadki sądziły natomiast różne trybunały rewolucyjne. Wszystkie te organy wydały jednak wtenczas zaledwie jeden wyrok śmierci, dwa

¹²⁰ Jest rzeczą oczywistą, iż znacznie łagodniej traktowano ludzi mających tak zwane „proletariackie pochodzenie”, a więc przede wszystkim robotników oraz mało i średniorolnych chłopów.

¹²¹ Moskwa, РГВА, Управление 14 Кавалерийской Дивизии Коммунистического Интернационала Молодежи им. Пархоменко. Штаб Дивизии, 7704.2.642. Именный список № 25872 от 14 1920 г. на бесслостных дезертиров подлежащих отправлению на службу в 2 Запасный Полк.

¹²² Vide chociażby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.94. Приговор именем Украинской Социалистической Советской Республики от 25 VIII 1920 г. вынесен Отделением Черниговского Губернского Революционного Трибунала; ibidem, Приговор именем Украинской Социалистической Советской Республики от 26 VIII 1920 г. вынесен Отделением Черниговского Губернского Революционного Трибунала; ibidem, Приговор именем Украинской Социалистической Советской Республики от 28 VIII 1920 г. вынесен Отделением Черниговского Губернского Революционного Трибунала.

wyroki skazujące na pobyt w obozie koncentracyjnym, a 26 dezertersów skierowano do kompanii karnych, przy czym jeden z tych wyroków wydano w zawieszeniu. Na karę więzienia nie skazano wówczas nikogo. W sumie więc na 186 sądzonych dezertersów ukarano zaledwie 29 ludzi. O losie pozostałych spraw w znanych autorowi dokumentach brak informacji¹²³. Wydaje się więc, iż z różnorodnych przyczyn zostały one zapewne umorzone.

We wrześniu 1920 r. liczne przypadki dezercji sędził również Doniecki Gubernialny Trybunał Rewolucyjny. W ciągu jednego dnia jego pracy kilku „krasnoarmiejców” skazano na jeden rok robót z pozbawieniem na ten okres praw publicznych. Niekiedy kary te były wyższe, a mianowicie 4 lub 6 lat robót. Zapadły tam jednak także wyroki obozu koncentracyjnego na 3, 5 a nawet na 8 lat. Ponadto część dezertersów skazano na służbę w karnej kompanii przez okres od 10 miesięcy do jednego roku¹²⁴. Wydaje się więc, iż wyroki te były chyba surowsze o tych, jakie cytowano poprzednio.

W przypadku wyroków wydawanych w listopadzie tego roku przez Kijowską Gubernialną Komisję do Walki z Dezercją kilku pochodzącym ze wsi dezertersom wymierzono karę 6 miesięcy służby w karnej kompanii lub robót przymusowych. Jednak wyrazili oni chęć odkupienia swoich win, co spowodowało, iż wyroki te stały się jedynie umownymi („условный приговор”). W efekcie tego dezertersów tych skierowano na front. Mimo to, co jest tyle dziwne, co zaskakujące i ciekawe, wśród ich rodzin wybrano kontrybucję w postaci, na przykład, 25 pudów zboża oraz jednej krowy, jednego konia i cielaka albo też jednego konia, 15 pudów zboża na rodzinę. Każda rodzina dostarczyła czego innego i w innym wymiarze¹²⁵. Był to kolejny przykład stosowania w tej kwestii przez władze sowieckie odpowiedzialności zbiorowej.

Bardzo liberalny niekiedy był także wtenczas stosunek do dezertersów niektórych rewolucyjnych trybunałów wojskowych. Tak było choćby w przypadku trybunału 1 Armii Konnej. Sądzone tam bowiem wtedy dwóch ludzi z dawnego 3 Korpusu Konnego, którzy dopuścili się nielegalnej sprzedaży konia skarbowego, nadużyć finansowych oraz dezercji. Obydwaj oni żalowali jednak swych czynów, co spowodowało, iż nie zostali ukarani. Ponadto zdecydował o tym także fakt amnestii ogłoszonej z powodu trzeciej rocznicy zwycięskiego, bolszewickiego prze-

¹²³ Vide: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.84.100. Сведение Волинской Губернской Комиссии по Борьбе с Дезертирством от 5 IX 1920 г.

¹²⁴ Vide choćby: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.325. Приговор по делу № 57 Донецкого Губернского Революционного Трибунала именем Украинской Социалистической Советской Республики от 3 IX 1920 г.

¹²⁵ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.66. Протокол № 79 заседания Киевской Губернской Комиссии по Борьбе с Дезертирством от 9 XI 1920 г.

wrotu. Podobnie i z tych samych powodów postąpiono wówczas z sześcioma kolejnymi dezertersami, których na powrót wcielono do ich macierzystych formacji.

W innych sądzonych, mniej więcej w tym samym czasie, przypadkach „ze względu na brak rewolucyjnej świadomości” trybunał ten maksymalnie zaniżał wyroki za dezercję, przy czym normą było wydawanie wyroków w zawieszeniu i kierowanie skazanych do powtórnej służby w szeregach 1 Armii Konnej. Poza tym z okazji wspomnianej powyżej rocznicy wszystkich skazanych amnestionowano. Trybunał ten nie wydał też wtedy żadnego wyroku śmierci¹²⁶.

Z powyższego widać więc, iż kary stosowane na Ukrainie przez różne komisje do walki z dezercją oraz trybunały rewolucyjne były dość łagodne i nie mogły raczej stanowić skutecznego czynnika odstraszającego dla potencjalnych dezertersów. Stąd też jako sposób walki z tym zjawiskiem były one mało efektywne, gdyż nie przeciwdziałały praktycznie utrzymywaniu się tej patologii przez cały okres wojny domowej w Rosji w latach 1918-1922 oraz podczas zmagani sowieckich sił zbrojnych z Wojskiem Polskim i jego ówczesnymi sojusznikami¹²⁷.

W systemie stosowanych wtenczas kar za dezercję dominowały wyroki więzienia, wydawane jednak bardzo często w zawieszeniu. Tak wynika przynajmniej z analizy znanych autorowi źródeł archiwalnych. Ponadto sporą część dezertersów skazywano na ciężkie roboty. Inną formą kary była służba w batalionach karnych, które także nie były wolne od zjawiska dezercji. Taki, niewspółmierny do rzeczywistej skali dezercji, poziom represji był obrazem początkowej niemocy władz bolszewickich oraz efektem obaw dotyczących postawy Armii Czerwonej wobec Sowietów.

Na Ukrainie do pewnego zaostrzenia kar za dezercję doszło jesienią 1920 r., głównie zaś, jak się wydaje, we wrześniu tego roku. Wtenczas bowiem na szerszą skalę wprowadzono zasadę odpowiedzialności zbiorowej dla rodzin oraz innych osób ukrywających dezertersów. Złapanym wówczas dezertersom często zasądzano wyższe niż dotychczas wyroki służby w formacjach karnych, kary więzień i robót publicznych oraz obozów koncentracyjnych. Nadal jednak, w odniesieniu do byłych dezertersów, bardzo często zawieszano ich wykonanie, a

¹²⁶ Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.94. Постановление Революционного-Военного Трибунала 1 Конной Армии от 12 XI 1920 г.; *ibidem*, Постановление Революционного-Военного Трибунала 1 Конной Армии от 14 XI 1920 г.; *ibidem*, Постановление Революционного-Военного Трибунала 1 Конной Армии от 15 XI 1920 г.

¹²⁷ Szerzej na ten temat vide także: Kijów, ЦДАВО, Всеукраїнська Центральна Комісія по Боротбі з Дезертирством при Командуючим Всіма Збройними Силами на Україні, 17.1.84. Анкета по контролюванню воїнських частей дезертир-коміссіями за время с 17 I по 24 IV 1920 г. – Карбат при Уездвоенкомі; *ibidem*, 17.1.94. Доклад № 366 о деятельности Мариупольской Комиссии по Борьбе с Дезертирством и условиях этой деятельности от 21 V 1920 г.; *ibidem*, 17.1.203. Сводка № 1063 Окркомдезертир. Харьковского Военного Округа от 28 VII 1920 г.

schwytanych kierowano do frontowych formacji Armii Czerwonej, aby tam odkupili swoje dotychczasowe winy wobec „rosyjskiego i światowego proletariatu”. Jednocześnie w dalszym ciągu bardzo rzadko zasądzano kary śmierci¹²⁸.

Wszystko to powodowało, iż podczas wojny domowej rzeczywista wartość bojowa wielu formacji Armii Czerwonej była mocno problematyczna. Ponadto w licznych przypadkach podobnie było też z ich lojalnością wobec nowej władzy. Jednym ze skutków takiej sytuacji, oprócz masowych dezercji, były przypadki buntów formacji wojskowych w wielu garnizonach ówczesnej Rosji, w tym również na Ukrainie, a także odmowy odjazdu na front poszczególnych oddziałów RKKK. Ponadto na zapleczu, w wielu rejonach państwa sowieckiego, głównie zaś na Ukrainie, w znacznej części miast i miejscowości walka z dezercją oraz z uchylaniem się od poboru prowadzona była mało skutecznie. Wszystko to stanowiło tymczasem bardzo poważne zagrożenie dla świeżej jeszcze wówczas władzy bolszewików. Ponadto pewna część z tworzonych przez dezercerów zbrojnych grup zajmowała się przede wszystkim pospolitym bandytyzmem, stanowiąc tym samym istotne zagrożenie również dla ludności cywilnej.

Przedstawiony powyżej materiał nie rości sobie pretensji do całkowitego wyczerpania problematyki masowych dezercji oraz uchylania się od poboru, które miały miejsce w Armii Czerwonej na Ukrainie w czasie wojny domowej w Rosji w latach 1918-1922 oraz podczas jej walk na polskim teatrze działań wojennych w 1919 i 1920 r. Wydaje się jednak, iż wskazano tutaj na cały szereg procesów, które miały istotny wpływ na powstanie tego zjawiska w RKKK. Ich analiza pozwoli też lepiej zrozumieć, na czym polegała zarówno rzeczywista siła, jak i potencjalna słabość sowieckich sił zbrojnych.

¹²⁸ W stosunku do ogólnej liczby spraw o dezercję rozpatrywanych wtenczas przez różne organy uprawnionych do tego władz sowieckich. Wydaje się bowiem, iż według wyników bardzo wstępnych i wrywkowych ustaleń, można stwierdzić, że w przypadku wielu gubernialnych komisji do walki z dezercją w 1920 r. najwyższy wymiar kary orzekano za ledwie w przypadku jednego dezercera na kilkaset (a może nawet jeszcze rzadziej) rozpatrywanych spraw.

Wołodymyr Komar

Ukraina i Ukraińcy w polityce prometeizmu Polski w latach 1921–1939

W 1991 r. Ukraina odzyskała niepodległość, a Polska była pierwszym państwem, które ją uznało. Nie był to przypadek. W ciągu całego okresu międzywojennego, pomysł utworzenia niepodległego państwa ukraińskiego nad Dnieprem był częścią składową polskiej koncepcji prometejskiej.

Polityka prometejska Polski i jej część składowa – ruch prometejski, w historiografii ukraińskiej pozostają problemem prawie nie zbadanym. Możemy wymienić nazwiska jedynie kilku historyków, którzy zajmowali się poszczególnymi aspektami tego problemu. Są to przede wszystkim: Jurij Sływka¹, Wołodymyr Reprynczew², Leonid Zaskilniak³, Wołodymyr Siadak i Tetiana Wrońska⁴, Taisia Zarecka⁵, Andrij Portnow⁶, Andrij Rukkas⁷, Pawło Bryčki i Ołeksandr Dobrzański⁸. Priorytet w badaniach określonego tematu należy współczesnym historykom polskim⁹.

¹ Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наук. думка, 1985. – С. 272

² Репринцев В. Україна в польських зовнішньополітичних доктринах // Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз). – Київ: Політична думка, 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm> – Дата доступу: 16.07.2007.

³ Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Тогуї, 1997. – S.446-447; Зашкільняк Л. Українсько-польське порозуміння 1935 р. (За матеріалами архіву Я. С. Лося) // Проблеми слов'язнознавства. Міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1996. – Вип.48. – С. 62-72.

⁴ Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К.: Темпора, 2003. – С. 240.

⁵ Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 288.

⁶ Портнов А. В. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939). – Харків: ХІФТ, 2008. – С. 256.

⁷ Руккас А. Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки // Історія та історіографія в Європі. – К., 2006. – Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 83-104.

⁸ Брицький П. П., Добржанський О. В. Роман Смаль-Стоцький – вчений, політик, педагог, дипломат // Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922). – Чернівці: Вид-во «Золоті литаври», 2007. – С. 315-344.

⁹ Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939). – Lublin: Instytut

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie roli i miejsca ukraińskiej emigracji petlurowskiej w międzynarodowym ruchu prometejskim w latach 1921-1939.

W latach dwudziestych ubiegłego wieku bohaterska walka narodu ukraińskiego o stworzenie niepodległego państwa skończyła się klęską. W połowie listopada 1920 r. na terytorium Polski (swego sojusznika) wjechali członkowie rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL). Wraz z nimi emigrowało też wielu uchodźców z Ukrainy Nadnieprzańskiej. 21 listopada 1920 r. wojsko URL zakończyło walkę zbrojną z bolszewikami na ziemi ojczyściej, przekroczyło rzekę Zbrucz i zostało ulokowane w obozach dla internowanych na terenie Polski¹⁰. W sumie, w końcu 1920 r. w Polsce znalazło się około 35 tys. ukraińskich emigrantów, 90% z nich – to osoby związane ze strukturami państwowymi i wojskiem URL. Na czele ukraińskiej emigracji w Polsce stanął przewodniczący Dyrektoriatu i Główny Ataman Wojska URL Symon Petlura. Cały polityczny obóz nazwano więc obozem petlurowskim, a emigrację – petlurowską¹¹.

Państwowe struktury URL zadbały o to, by na emigracji zachować jedność organizacyjną. W Paryżu kontynuowała działalność Ukraińska Misja Dyplomatyczna na czele z Aleksandrem Szulginem. W połowie 1921 r. w Warszawie utworzono Ukraiński Komitet Centralny(UKC), który zjednoczył większość ukraińskich emigrantów politycznych. Przedstawiciele UCK działali we wszystkich województwach i powiatach Polski, które zamieszkiwali emigranci petlurowscy. Komitetowi podporządkowała się Stanica Ukraińska w Kaliszu, która służyła jako azyl dla chorych weteranów wojska URL. W Kaliszu działały również organizacje wojskowe URL: „Związek inwalidów wojskowych”, „Towarzystwo wojskowo-historyczne” i inne. Wydawano gazetę „Tabor”. Ukraińskie organizacje wojskowe za granicą podporządkowały się wojskowemu ministrowi URL, gen. Wołodymyrowi Salskiemu i ministrowi spraw zagranicznych URL Aleksandrowi Szulginowi, który mieszkał we Francji¹². Pod redakcją A. Szulgina wydawano w Paryżu gazetę „Tryzub”.

Europy Środkowo-Wschodniej, 1999. – S. 383; Bruski J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919-1924). – Kraków: Wydawnictwo ARKANA, 2004. – S. 600 Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – Toruń: Wyd. MADO, 2005. – 752 s.; Kornat M. Ruch prometejski – ważne doświadczenie polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej // Nowa Europa Wschodnia. Dwumiesięcznik społeczno-polityczny poświęcony Europie Wschodniej. – Wrocław. – Listopad-grudzień 2008. – №2 (II). – S. 76-86.

¹⁰ Серєда М. Останні дні збройної боротьби (21.XI.1920 р. – 21.XI.1930 р.) (з приводу десятиліття української надніпрянської еміграції) // Літопис Червоної Каліни. – Любистрований журнал історії та побуту. – Львів, 1930. – Грудень. – Число 12. – С. 2-5.

¹¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939... – S. 653.

¹² CAW, Oddział II Sztabu Głównego (Od. II Szt. Gł.), sygn. I. 303.4.5562, k. 38 (Por. Tелятнінський. Opracowania o URL i hetmanowcach. 22.III.1935 r. Ukraińska Nacjonalna Republika (U.N.R.) lub Ukraińska Ludowa Republika (U.L.R.).

W 1923 r. Józef Piłsudski podał się do dymisji, odchodząc z najwyższych stanowisk państwowych. Dla petlurowców nadeszły ciężkie czasy. Państwo polskie przestało ich wspierać. Zaczęła się masowa emigracja do Czechosłowacji oraz innych krajów.

Tak zwany „okres sulejówkowski” okazał się bardzo trudny dla zwolenników koncepcji prometeizmu w Polsce. Nie był to jednak czas stracony dla Piłsudskiego i jego towarzyszy. Właśnie w tym okresie, dzięki staraniom Józefa Piłsudskiego, Romana Knolla, Tadeusza Hołówki i Tadeusza Schaetzla, stworzono podstawy organizacyjne ruchu prometejskiego. Aktywnymi jego uczestnikami stali się Ukraińcy (petlurowcy), Gruzini, Azerowie, górale z Kaukazu Północnego, Tatarzy, narody Turkiestanu, Idel-Uralu i Krymu, ingermanlandcy Finowie i Kozacy. Ścisłą współpracą polsko-ukraińską w ramach ruchu prometejskiego była kontynuacja „Sojuszu Piłsudski – Petlura”.

Dzięki staraniom Tadeusza Hołówki, w 1926 r. zaczyna działać w Paryżu Klub „Prometeusz”. Ukraińcom w stolicy Francji przewodniczył wówczas były premier rządu URL – Władysław Prokopowycz. Najbliższym jego współpracownikiem był Aleksandr Szulgin. Wśród wybitnych ukraińskich emigrantów w Paryżu byli: Ilarion Kosenko, generał Aleksandr Udowyczenko, dr Mykoła Kowalski. Oficjalnym pismem Klubu „Prometeusz” stało się „Prométhée” – czasopismo wydawane pod redakcją Gruzina J. Gważawa, w języku francuskim. Ukraińcy drukowali swe materiały prawie w każdym numerze, który był podstawowym źródłem propagandy idei prometeizmu w Europie Zachodniej. Po Gruzinach, zajmowali oni drugie miejsce według ilości zamieszczanych tam publikacji. Publikowano tu między innymi artykuły W. Prokopowicza, A. Lotockiego, E. Głowińskiego, A. Jakowliwa, W. Sadowskiego, A. Szulgina¹³.

W 1926 r., po przyjściu do władzy obozu sanacyjnego na czele z Józefem Piłsudskim, prometeizm otrzymał wsparcie państwa polskiego. Wśród emigracji nadnieprzańskiej zrodziła się nadzieja na restytucję idei „Sojuszu Piłsudski – Petlura”, którą oceniali z punktu widzenia powrotu na Ukrainę. 1 lutego 1927 r. na terenie Polski rozpoczął pracę Sztab Generalny Ministerstwa Spraw Wojskowych URL¹⁴. Pułkownik T. Szaetzel, który zorganizował Drugą Zimową Wyprawę wojska URL w 1921 r., określał jego pozycję, jako sztabu wojska sojuszniczego, który tymczasowo mieści się na terytorium państwa polskiego¹⁵.

Pierwszym dowódcą sztabu ukraińskiego był generał Wiktor Kuszcz, który podlegał ministrowi spraw wojskowych URL generałowi Wołodymyrowi Salskiemu¹⁶. Prócz generała W. Kuszcz, do Sztabu Generalnego URL weszli: generał

¹³ Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині. З передмовою Вячеслава Прокоповича. – Париж: Видавництво „Меч”, 1934. – С. 105.

¹⁴ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I. 303.4.5740, k. 68 (Generał W. Salskyj. Ukraina. 9.VIII.1938 r.).

¹⁵ Potocki R. Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930-1939. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003. – S. 257.

¹⁶ Kolańczuk A. Generałowie Ukraińscy w Polsce. Słownik biograficzny. – Przemyśl: Połu-

Marko Bezruczko, generał Wsewołod Zmijenko, generał Pawło Szandruk, pułkownik Iwan Lytwynenko, podpułkownik Aleksandr Wyhowski, podpułkownik Aleksandr Docenko, kapitan Iwan Zwarzczuk, porucznik Jakiw Fartuszny¹⁷. Wkrótce przewodniczącym Sztabu Generalnego wojska URL na emigracji został generał Pawło Szandruk¹⁸.

W 1928 r. przewodnictwem nad ruchem prometejskim objął Klub „Prometeusz”, który założono w Warszawie. Na zebraniu założycielskim 7 grudnia 1928 r. wybrano zarząd, na czele którego stanął ukraiński profesor Roman Smal-Stocki¹⁹. Ważną dziedziną działalności Klubu stała się propaganda w celu kształtowania zachodnio-europejskiej myśli społecznej w środowiskach emigracji i wśród obywateli Polski²⁰.

Propagowaniem prometeizmu w Polsce zajmowała się Agencja Telegraficzna Express (ATE), którą założono w marcu 1925 r. w Warszawie. Pierwszym kierownikiem stacji wybrano Tadeusza Hołówkę. W 1929 r. zgodnie z jego rekomendacją, przewodniczącym ATE wybrano Ukraińca Mykołę Kowalewskiego, który zajmował to stanowisko do 13 lutego 1937 r. i podał się do dymisji ze względu na antyprometejską postawę nowego zarządu ATE²¹.

Poważną pracę propagandową na poziomie międzynarodowym prowadziła Agencja telegraficzna „Ofinor”, którą założono w 1927 r. w Rzymie. Pierwszym i niezmiennym jej przewodniczącym został ukraiński inżynier Mychajło Jeremijew, który z polecenia Symona Petlury zajął się zagraniczną pracą dziennikarską. „Ofinor” miał stać się trybuną prometejską emigracji URL w Europie Zachodniej. Wsparcia finansowego w stworzeniu „Ofinoru” udzielił ambasador Polski we Włoszech R. Knoll. Polski zarząd uważał działalność „Ofinoru” za jedną z najbardziej efektywnych akcji prometejskich²².

Od 1930 r., Klub „Prometeusz” w Warszawie stał się podstawowym ideologicznym i organizacyjnym ośrodkiem ruchu prometejskiego. Udzielał on wskazówek dla poszczególnych oddziałów we Francji (Paryż), Finlandii, Turcji, Persji i Chinach (Charbin), ośrodków narodowych i liderów emigracji: Noj Żordanija (Gruzini); Andrij Liwicki (Ukraińcy); Said Szamil (górale Północnego Kaukazu); Mamed Emin Rasuł Zade, Mustafa Wekili, Mir Jakub, Azer Tekin (Azerowie); Dżafer Sejdamet (Tatarzy Krymscy); Ajas Ischaki (Tatarzy Idel-Urału); Ignat Meszeg (Wschodni Finowie), Ignat Biłyj (Kozacy)²³.

dniowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 2009. – S. 200-201.

¹⁷ Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)... – S. 237.

¹⁸ Российский государственный военный архив (РГВА), ф.461/к, оп.1, д.1, л.57-59 (Działalność Ekspozytury 2-jej poprzez emigrację Ukraińską).

¹⁹ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5477, k. 233-236 (Kpt. Rybczyński. „PROMETEUSZ”. Warszawa, 19.II.1931 r.); Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939... S. 152.

²⁰ РГВА, ф. 461/к, оп. 1, д. 1, л.24 (Praktyczna działalność Prometeusza).

²¹ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5565, k.88 (Звіт Миколи Ковалевського, поданий на ім'я начальника Відділу II Головного штабу полковника Пельчинського).

²² Ibid., k.8 (Podróż mgr. Pelca do Genewy – subsydium i instrukcja. 7.II.1938 r.).

²³ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5776, k.7. (B. Sen. St. Siedlecki. Referat Szulgina p.t.

W chińskiej Mandżurii utworzono oddział Klubu „Prometeusz” w Charbinie. Współpracowali z nim polscy emigranci. Aktywizację działalności prometejskiej w Chinach zawdzięczano wizycie Władysława Pelca. Podstawowym obiektem jego uwagi była ukraińska diaspora, najbardziej liczna po rosyjskiej. Spotkania towarzyskie Ukraińców i Polaków, a z czasem też Tatarów i Gruzinów prowadzono w „Gospodzie Polskiej”. Ich owocem stało się uroczyste otwarcie Klubu „Prometeusz” w Charbinie 11 listopada 1932 r.²⁴. Ważną rolę w jego działalności odegrali – Iwan Swit i bracia Jachno. Pawło Jachno był przedstawicielem ministra spraw wojskowych rządu URL Wołodymyra Salskiego na Dalekim Wschodzie. Nie spełnił on jednak oczekiwań ministra. Po powrocie W. Pelca do Warszawy w 1933 r., w środowisku ukraińskich emigrantów w Mandżurii zaczęły dominować idee Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN)²⁵. Wołodymyr Salski wyjaśniał tę sytuację niegotowością i nieumiejętnością I. Swita oraz braci Jachno do prowadzenia działalności politycznej.

W 1933 w. stworzono oddział Klubu „Prometeusz” w Finlandii. Weszli do niego emigranci ze Wschodniej Karelii, Turkiestanu, Idel-Urału, Komi i Ukrainy²⁶. Do zarządu Klubu wszedł przedstawiciel ukraińskiej emigracji – Konrad Połudewko – były docent Uniwersytetu Charkowskiego, wykładowca matematyki Uniwersytetu Helsińskiego²⁷.

W 1934 r. utworzono w Paryżu „Komitet Przyjaźni Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy”, który zachował pewną autonomię od Klubu „Prometeusz” w Warszawie. Do Komitetu weszli przedstawiciele emigracji kaukaskiej, turkiestańskiej i ukraińskiej, jak również zachodni politycy i dziennikarze²⁸. W zebraniu założycielskim Komitetu wzięli udział Ukraińcy A. Szulgin i I. Kosenko²⁹. 17 maja 1934 r. przeprowadzono pierwsze posiedzenie, a przewodniczył mu A. Szulgin.

Ważne miejsce w ruchu prometejskim zajmował Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (UIN)³⁰. 13 maja 1930 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych

„Ruch Prometeuszowski” wśród narodów podrosyjskich na emigracji w Polsce. Warszawa, 14. I. 1939 r.); Ibid, sygn. I.303.4.5782, k. 628 („Prometeusz” – Liga uciemnionych przez Rosję narodów: Azerbejdżan, Don, Kubań, Gruzja, Idel-Urał, Ingria, Karelia, Komi, Krym, Kaukaz Północny, Turkiestan i Ukraina. Komunikat № 2, kwiecień 1934 r.).

²⁴ Світ І. Клуб «Прометей» в Харбїні // Українські вісті. – 1962. – Ч. 20. – С. 3.

²⁵ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5500, k.81 (Sytuacja na Dalekim Wschodzie, 18.VIII.1930 r.).

²⁶ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5691, k. 3 (Towarzystwa i związki narodowościowe w Finlandii w 1937 r. Narody nie rosyjskie. 15 kwietnia 1937 r.).

²⁷ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I. 303. 4. 5690, k. 13 (Wolne zebranie Klubu Prometeusza w Helsinkach // Prometheus. – Helsinki, 1936. – № 10/36. – Październik. – S. 76); Ibid., k. 5 (Towarzystwa i związki narodowościowe w Finlandii w 1937 r. Ukraina).

²⁸ РГВА, ф. 461/к, оп. 1, д. 1, л. 25 (Praktyczna działalność Prometeusza).

²⁹ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I. 303.4.5620, k.161 (Protokół z plenarnego zgromadzenia Organizacyjnego Komitetu Przyjaźni narodów Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy, które odbyło się dnia 10 maja 1934 roku, 42 rue Denfert-Rochereau); Шульгін О. Без території... С. 247.

³⁰ Z działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego // Wschód-Orient. – Styczeń 1932. –

i Oświecenia Publicznego (MWR i OP) zatwierdziło Statut UIN, na podstawie którego stworzono wydziały: a) ekonomicznego i społecznego życia Ukrainy; b) politycznej historii Ukrainy; c) historii Cerkwi³¹. Na czele zarządu Instytutu stanęli naddnieprzańscy Ukraińcy-petlurowcy³². Dyrektorem UIN został profesor A. Łotocki. Obowiązki sekretarza pełnił profesor R. Smal-Stocki, który jednocześnie był profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. Prezydent URL A. Liwicki był niezadowolony z działalności dyrektora A. Łotockiego. Uważał, że pod jego kierownictwem niemożliwa jest praca dla realizacji koncepcji prometeizmu. Do składu Naukowego Kolegium Instytutu, które tworzyli profesorowie i docenci, weszli znani Ukraińscy profesorowie: Bohdan Łepki, Walenty Sadowski, Myron Korduba i inni³³.

W grudniu 1933 r. utworzono przy UIN w Warszawie komisję specjalną do spraw badań problemów polsko-ukraińskich. W jej skład weszli polscy i ukraińscy profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego i dzieliła się na dwie sekcje: historyczną i filologiczną³⁴.

UIN rozwinął szeroką działalność wydawniczą³⁵. W dziedzinie ukraińskiej literatury i literaturoznawstwa do najcenniejszych publikacji UIN należy pełny zbiór utworów Tarasa Szewczenki w szesnastu tomach (wyszło trzynaście)³⁶.

Dzięki pomocy Polski, dyrekcja UIN otrzymała możliwość wesprzeć finansowo młodą generację petlurowców. Według danych za styczeń 1935 r., z fundacji UIN otrzymywali stypendia studenci: Andrij Krzyżanowski, Petro Chłodny (junior), Hlib Łazarewski, Jewhen Małaniuk, Mykoła Rohoziński, Pawło Wasyńczuk, Modest Kunicki, Jan Sojko³⁷.

Duży wkład w uregulowanie stosunków polsko-ukraińskich w Galicji włożyła grupa związana z „Biuletynem Polsko-Ukraińskim” (BPU) pod kierownictwem Włodzimierza Bączkowskiego. W redakcji BPU w Warszawie pracowali

R. III. – № 1-2 (5-6). – S. 89.

³¹ Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego 13.III.1930 – 13.III.1935. – Warszawa, 1935. – S. 22

³² Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939... – S. 217.

³³ Козак С. Олександр Лотоцький – учений, дипломат і політик // На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ-Нью-Йорк-Торонто-Париж-Львів, 2000. – С. 362.

Портнов А. Наука у вигнанні... – С. 159-162.

³⁴ Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – R. III. – 18 lutego. – № 7 (42). – S. 9; Ukraińsko-Polska współpraca naukowa // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – R. III. – 4 marca. – № 9 (44). – S. 9.

³⁵ Z Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie // Wschód-Orient. – Październik 1932 – maj 1933. – R.IV. – № 1-2 (9-10). – S. 98-99.

³⁶ Zbiorowe wydanie dzieł Szewczenki // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – R. III. – 4 listopada. – № 44 (79). – S. 2-4.

³⁷ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5507, k. 4 (Podział stypendiów ukraińskich w r. 1934-1935 przez Ukr. Inst. Nauk. 11.II.1935 r.).

Ukraińcy Jewhen Małaniuk i Pawło Wasyńczuk, a Bohdan Łepki oraz Iwan Kedryn-Rudnicki aktywnie współpracowali z tym pismem³⁸.

Autorytet Bohdana Łepkiego w polskim i ukraińskim społeczeństwie sprzyjał zbliżeniu dwu słowiańskich narodów³⁹. Redaktor znanej na Ukrainie gazety „Diło”, – I. Kedryn-Rudnicki – został stałym korespondentem i pośrednikiem redakcji BPU z UNDO we Lwowie⁴⁰. Jewhen Małaniuk trafił do redakcji biuletynu dzięki Stanisławowi Stępowskiemu⁴¹, z którym w 1920 r. współpracował w rządzie URL⁴².

Z czasem, wokół redakcji BPU ukształtowało się grono, które współpracowało z redaktorem Włodzimierzem Bączkowskim i drukowało artykuły poświęcone aktualnym problemom stosunków polsko-ukraińskich. Wśród nich byli ukraińscy naukowcy, politycy i artyści: Bohdan Łepki, Myron Korduba, R. Smal-Stocki, Wasyl Bidnow, Stepan Baran, Stepan Chrucki, Pawło Kowżun.

W celu propagandy idei prometeizmu w środowisku młodzieżowym emigracji naddnieprzańskiej w Warszawie, w końcu 1933 r., zaczęto wydawać kwartalnik literacki „My”. Redaktorem naczelnym został Andrij Kryżaniwski – syn byłego ministra skarbu rządu URL, student Uniwersytetu Poznańskiego, były członek zarządu korporacji „Zaporoże”, współpracownik UIN w Warszawie. Wokół kwartalnika, który ideologicznie wspierał URL, zaczęli się powoli gromadzić studenci. Starsze pokolenie URL wpierało ich działalność. 22 stycznia 1938 r., na bazie ideologii URL, „My” ukształtował się w nowe narodowe ugrupowanie. Najbardziej znanymi działaczami byli: Jurij Łypa, Andrij Kryżaniwski, Bohdan Olchowski (Huczwanowycz)⁴³. „My” został jednak niezauważony w szerszym środowisku ukraińskich studentów w Polsce. Większość z ich wspierała OUN, która walczyła o przywrócenie niepodległego jedyne państwa ukraińskiego. Przyczyną tego było kilka sprzecznych momentów, które zdaniem Ukraińców, zawierała koncepcja prometeizmu. Deklarowano w niej z jednej strony stworzenie niepodległej Ukrainy nad Dnieprem, z innej natomiast uważano, że Galicja powinna pozostać częścią państwa polskiego. Polityka prometeizmu sprzyjała pogłębieniu odmienności między Ukraińcami Ukrainy naddnieprzańskiej i Galicji. Ukraińska

³⁸ РГВА, ф. 461, оп.1, д.1, л.171 (Wydawnictwo „Biuletyn Polsko-Ukraiński”).

³⁹ Сюдюков І. Роль Богдана Лепкого у зближенні української та польської культур // Війни і мир / За загальною редакцією А. Івшиної. Видання перше. – К.: АТЗТ „Українська прес-група”, 2004. – С. 255.

⁴⁰ CAW, Od. II Sz. Gł., Teczka Biuletyn Polsko-Ukraiński, sygn. I. 303.4.5577, k. 3-4 (Nota sprawozdawcza za rok 1933. Biuletyn Polsko-Ukraiński).

⁴¹ Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski 1864 –1945. – Londyn, 1956. – T. II. – Cz. I. – S. 502.

⁴² Куценко Л. „З Варшавою пов’язаний міцно”. Євген Маланюк і польські митці // Війни і мир / За загальною редакцією А. Івшиної. Видання перше. – К.: АТЗТ „Українська прес-група”, 2004. – С. 263.

⁴³ CAW, Od. II Sz. Gł., sygn. I.303.4.5476, k.53 (Notatka w sprawie grupy „Młodonacjonalistów” przy kwartalniku „My”. 24.II.1938 r.).

młodzież, zorientowana coraz bardziej nacjonalistycznie opowiadała się za jednością ukraińskich ziem etnicznych, zatwierdzoną w Akcie Zjednoczenia z dnia 22 stycznia 1919 r.⁴⁴. Ze względu na niezaprzeczalną współpracę emigracji URL z Polakami, wywołało to niejednoznaczna reakcję w społeczeństwie ukraińskim.

Tak więc, emigracja URL w okresie międzywojennym pozostawała wierna tradycjom „Sojuszu Piłsudski – Petlura 1920 r.”. Petlurowcy stali się aktywnymi uczestnikami ruchu prometejskiego pod przywództwem Polski, a misją ich było koordynowanie działań emigracji innych narodów w emigracji. Ukraińscy petlurowcy-emigranci stali więc na czele większości organizacji prometejskich. Najbardziej aktywnymi przedstawicielami ruchu prometejskiego wśród Ukraińców byli: w Warszawie – A. Liwicki, R. Smal-Stocki, W. Salski, P. Szandruk; w Paryżu – A. Szulgin, A. Udowyczenko, I. Kosenko i in. Prometeizm nie stał się oficjalnym programem państwowym Polski, ale pozostał pięknym marzeniem konsolidacji wysiłku w walce o narodowe wyzwolenie.

⁴⁴ Каймишин М. В поході до волі. Спомини. – Т. 1. – Торонто: Видання Ліги Визволення України і Дослідного Інституту Студіюм, 1975. – С. 70-71; Archiwum Państwowe w Krakowie, Zespół Starostwo Grodzkie Krakowskie, sygn.138, k. 39 (Studentska korporacja „Sian”).

Waldemar Rezmer

Symon Petlura w historiografii polskiej. Postulaty badawcze

Biografie ludzi, którzy dokonali czegoś wybitnego w swoim życiu, czymś wyjątkowym się zasłużyli, odgrywają niezmiernie dużą rolę w kształtowaniu świadomości historycznej społeczeństwa, mocno oddziałują na rozbudzanie uczuć patriotycznych i dumy z przynależności do wspólnoty narodowej. W kręgu osób, których działalność polityczna i wojskowa miała doniosły wpływ na losy dwudziestowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej, z całą pewnością znajduje się Symon Petlura. Dla przygniatającej większości Ukraińców jest to wspaniała postać, wybitny polityk i przywódca państwa, Główny Ataman ukraińskich sił zbrojnych, człowiek, który odegrał ogromną rolę w dziejach Ukrainy pierwszych trzech dekad XX wieku, najpierw jako budowniczy i obrońca własnego narodowego państwa, potem zaś jako symbol walki o niepodległość i suwerenność kraju. Dla Polaków Symon Petlura to Naczelnny Wódz wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej, sojusznik Polski w wojnie z Rosją Sowiecką w 1920 r., rzecznik pokojowego współżycia narodów polskiego i ukraińskiego. Natomiast dla historyków sowieckich Petlura to... *jeden z przywódców ukraińskiej drobnomieszczańskiej narodowej kontrrewolucji*¹ i... *zdrajca narodu ukraińskiego*².

Z doświadczeń historycznych wiemy, że zawsze było zapotrzebowanie na symbole i narodowe ikony. Ale wiemy również, iż nie ma niepodważalnych autorytetów politycznych, moralnych, wojskowych, czy gospodarczych, nikt nie ma patentu na świętość i monopolu na mądrość, ryzykowne jest stawianie ludziom pomników za życia, z których potem pospiesznie i wstydliwie często są strącani. Symon Petlura nie miał szczęścia do historii i historiografów. Kiedy walczył o niepodległą i suwerenną Ukrainę, kiedy odnosił sukcesy polityczne i wojskowe, kiedy stał na czele Ukraińskiej Republiki Ludowej i jej wojska, kiedy realnością czynił to, co było marzeniem całych pokoleń jego rodaków, kiedy był u szczytu sławy, nikt nie przypuszczał, że wyjątkowo szybko zostanie zapomniany. Wydawało się, że jego dokonania będą zapisane na wieki na kartach nie tylko ukraińskiej, lecz również i powszechnej historii, że jego sława obrońnie w legendę i zostanie utrwalona w postaci pomników, publikacji historyków oraz dzieł literatów. Początkowo zresztą tak było. Symon Petlura był osobą często wymienianą w międzywojennej polskiej literaturze poświęconej okresowi walk o niepodległość i granice lat 1918-

¹ Военный энциклопедический словарь, Москва 1986, s. 551.

² 50 лет Вооружённых Сил СССР, Москва 1968, s. 138.

1921. Wspominali o nim w swoich pracach: Witold Hupert³, Stefan Kamiński⁴, Tadeusz Gluziński⁵, Klaudiusz Hrabek⁶, Juliusz Kaden-Bandrowski⁷, Stanisław Rutkowski⁸, Adam Przybylski⁹, Tadeusz Kutrzeba¹⁰, Włodzimierz Bączkowski¹¹, Julian Stachiewicz¹², i inni. Studiując wydane drukiem prace zbiorowe Józefa Piłsudskiego wielokrotnie można także natknąć się na nazwisko Petlury¹³.

Rzetelną syntetyczną biografię Głównego Atamana zamieszczono w polskiej przedwojennej *Encyklopedii Wojskowej* pod red. Ottona Laskowskiego¹⁴. Ze wspomnianego hasła można było dowiedzieć się, że Petlura *Był rzecznikiem braterskiego współzycia narodów polskiego i ukraińskiego i przyjacielem Polski*¹⁵. Najistotniejsze wiadomości o polityku i przywódcy ukraińskim znalazły się także w *Encyklopedii Gutenberga* (pod hasłem *Petlura Szymon*), gdzie napisano, że *Wyparty przez bolszewików z resztą armii do Polski, zawarł sojusz z Naczelnikiem Państwa i brał udział w wyprawie na Kijów*¹⁶.

Najrozmaitsze informacje o działalności politycznej i wojskowej Petlury pojawiały się również w ukraińskich książkach i artykułach naukowych i popularnonaukowych drukowanych przed wojną w Polsce. Pisali o nim m.in. Pawło Szandruk¹⁷, Wołodymyr Sałskij i Pawło Szandruk¹⁸, Iwan Krypjakewicz i Bohdan Hnatewicz¹⁹, Ołeksandr Docenko²⁰. Bardzo szeroko o Petlurze i działania jego obo-

³ W. Hupert, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919*, Lwów-Warszawa 1928.

⁴ S. Kamiński, *Lata zamętu na Ukrainie (1917-1921)*, Warszawa 1928 (reprint: Warszawa 1990).

⁵ T. Gluziński, *Sprawa ukraińska*, Warszawa 1936.

⁶ K. Hrabek, *Sprawa ukraińska*, Poznań 1935.

⁷ J. Kaden-Bandrowski, *Trzy wyprawy*, Lwów 1930.

⁸ S. Rutkowski, *Obrona Kijowa*, Warszawa 1932.

⁹ A. Przybylski, *Wojna polska 1918-1921*, Warszawa 1930.

¹⁰ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937; idem, *Po co szliśmy na Kijów*, *Naród i Wojsko*, 1937, nr 20.

¹¹ W. Bączkowski, *Wyprawa kijowska*, *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, R. 1937, nr 20.

¹² J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie. Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918-1921*, T. 1, Warszawa 1925.

¹³ J. Piłsudski, *Pisma – mowy – rozkazy*, T. V, Warszawa 1933, passim. Zob. też W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*, T. II i T. III, Warszawa 1998, passim.

¹⁴ *Encyklopedia Wojskowa* pod red. O. Laskowskiego, T. VI, Warszawa 1937, s. 310-311.

¹⁵ *Ibidem*, s. 311.

¹⁶ *Encyklopedia Gutenberga*, T. XII, Warszawa 1995 (reprint), s. 211-212.

¹⁷ P. Szandruk, *Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem r. 1920 i wyprawa ma Mohylów (26-28 IV 1920 r.)*, *Bellona*, T. 34: 1928, z. 2, s. 17; idem, *Działania wojska ukraińskiego w wojnie r. 1920*, *Polska Zbrojna*, R. 1930, nr 291-293; idem, *Geneza umowy kwietniowej z 1920 r.*, *Biuletyn Polsko-Ukraiński*, R. 1935, nr 17).

¹⁸ W. Sałskij, P. Szandruk, *Ukraińsko-moskowska wojna 1920*, Warszawa 1933.

¹⁹ I. Krypjakewicz, B. Hnatewicz, *Istoria ukraińskogo wjśka*, Lwów 1936.

²⁰ O. Docenko, *Wyprawa zimowa Armii URL 1920 r.*, Warszawa 1935.

zu politycznego donosiła ukraińska prasa wychodząca na terytorium II Rzeczypospolitej²¹. Publikacji tych nie będę przedstawiał i oceniał, ponieważ należą do historiografii ukraińskiej.

Z dużą sympatią pisał o Symonie Petlurze i współpracy polsko-ukraińskiej w 1920 r. Adam Pragier, wybitny działacz Polskiej Partii Socjalistycznej, w artykułach drukowanych w Londynie podczas II wojny światowej²².

Od 1945 r. sytuacja uległa radykalnej zmianie. Pomimo, że nadal postulowano konieczność zajęcia się dowódcami, wyróżniającymi się wybitnymi czynami w dziejach oręża, w praktyce w PRL-u ten słuszny postulat nie był realizowany. Uwarunkowania polityczne i ideologiczne oraz idące za nimi wytyczne polityczne i ograniczenia cenzuralne skłaniały do pisania biografii jedynie tzw. „postępowych wodzów i przywódców narodu”. Z tego powodu przez długi czas nie zajmowano się wieloma ważnymi postaciami.

Wśród nich był również Symon Petlura. Jego osoba tylko sporadycznie pojawiała się w pracach naukowych, popularno-naukowych i publicystyce. Ze względów politycznych skazano go w Polsce, podobnie jak w innych państwach socjalistycznych, na zapomnienie. W ZSRR aż do połowy lat sześćdziesiątych hasła *Petlura* nie było nawet w encyklopediach. Znajdowało się w nich natomiast tendencyjnie opracowane hasło *Petlurowszczyzna*²³. Autora tego hasła tak zaabsorbowało ferowanie niesprawiedliwych ocen i krzywdzących opinii, że nie potrafił nawet prawidłowo ustalić roku urodzenia ukraińskiego przywódcy podając, że nastąpiło to w 1877 r. Jego krótka nota biograficzna, nadal z niewłaściwą dzienną datą urodzenia (5 V 1879 r.), pojawiła się dopiero w *Wielkiej Sowieckiej Encyklopedii* wydanej w 1975 roku²⁴. W publikowanych do połowy lat sześćdziesiątych niekiedy bardzo obszernych opracowaniach dotyczących walki z caratem i odtwarzających przebieg wojny domowej w Rosji, historycy sowieccy najczęściej pomijali niepodległościową działalność Petlury, kiedy zaś o niej mówili, to z wyraźną tendencją do przedstawiania go w jak najgorszym świetle²⁵. Jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych pisano, ...o marionetkowym burżuazyjno-nacjonalistycznym rządzie ukraińskich >самостійников< S. W. Petlury i J. Petruszewicza, który w lipcu okopał się w Kamieńcu Podolskim. To towarzystwo politycznych awanturników, opartych na kulackiej warstwie ukraińskiego chłopstwa

²¹ Obszerniej zob. E. Misiło, *Prasa ukraińska w Polsce (1918-1939)*, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1984, nr 4, s. 57-88; E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.

²² A. Pragier, *Polityka ukraińska Piłsudskiego: Mińsk-Borysław-Kijów-Warszawa-Ryga*, *Wiadomości Polskie* (Londyn), R. 1941, nr 42 i nr 44, R. 1942, nr 12.

²³ *Большая Советская Энциклопедия*, T. 32, Moskwa 1955, s. 581-582; *Ukraińs'ka radjans'ka encyklopedia*, T. 19, Moskwa 1975, s. 110-112.

²⁴ *Большая Советская Энциклопедия*, T. 19, Moskwa 1975, s. 473.

²⁵ Zob. W. Rezmer, *Symon Petlura (22 V 1879 – 25 V 1926). Szkic biograficzny*, w: *Polska i Ukraina: sojusz 1920 roku i jego następstwa*, pod red. Z. Karpusa, W. Rezmera i E. Wiszki, Toruń 1997, s. 152.

i nacjonalistycznej burżuazji, bezprawnie handlowało interesami ukraińskiego narodu i szło na usługi wszystkim, kto materialnie mógł podtrzymać ich istnienie²⁶.

Sowieckie wzory i oceny bezkrytycznie przenoszone były na grunt polski. Hasło Petlura pojawiło się w *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN* dopiero w 1966 roku. Niestety, jego autor bezkrytycznie korzystał z literatury sowieckiej, o czym świadczy nie tylko popelnienie tych samych błędów faktograficznych (5 V 1877 r. podawano jako datę urodzenia), lecz również wysuwanie identycznych zarzutów, m.in. o *organizowanie pogromów ludności żydowskiej na Ukrainie*²⁷. Identycznie wygląda nota biograficzna Petlury zawarta w *Encyklopedii Rewolucji Październikowej*, która była polską adaptacją sowieckiego słownika encyklopedycznego *Великая Октябрьская Социалистическая Революция* wydanego w Moskwie pod redakcją G. N. Golikowa, M. I. Kuzniecowa i L. S. Szaumiana. Można w niej przeczytać, że Petlura *Wprowadził na Ukrainie reżim terroru, organizował pogromy ludności żydowskiej*²⁸.

Z oskarżeń tych zrezygnowano dopiero kilka lat później. Z *Małej Encyklopedii Wojskowej*, pod hasłem *Petlura Semen* [! – W. R.], można było teraz dowiedzieć się, że był to *polityk ukraiński, przywódca nacjonalistów ukraińskich w walce przeciwko władzy radzieckiej na Ukrainie. Od 1917 organizator kontrrewolucyjnych oddziałów Ukraińskiej Centralnej Rady, następnie członek Dyktoria. W 1920 podpisał układ wojskowo-polityczny z J. Piłsudskim i wraz z nim wziął udział w wyprawie na Kijów*²⁹.

Wspomniane wcześniej ograniczenia cenzuralne (ich pochodną stała się często spotykana autocenzura), mniej lub bardziej rygorystyczna polityka wydawnicza, eliminowanie artykułów i rozpraw, których treść kolidowała z oficjalną wykładnią wydarzeń, sprawiły, że do końca lat osiemdziesiątych najwięcej publikacji o Petlurze oraz polsko-ukraińskiej współpracy politycznej i wojskowej w 1920 roku, której ukoronowaniem była wiosenna „wyprawa kijowska” ukazało się na Zachodzie. Pisali na te tematy nie tylko ukraińscy emigranci oraz historycy i politycy zachodnioeuropejscy³⁰, lecz również Polacy, np. W. Romanow-Głowacki³¹, Tadeusz Machalski³², Marian Kukiel³³. W kraju tylko od czasu

²⁶ *Гражданская война в СССР*, Москва 1986, s. 133.

²⁷ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1966, s. 602.

²⁸ *Encyklopedia Rewolucji Październikowej*, pod red. L. Bazyłowa i J. Sobczaka, Warszawa 1977, s. 307.

²⁹ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, T. 2, Warszawa 1970, s. 590.

³⁰ M.in. V. Ivanys, *Simon Petljura – Prezydent Ukrainy*, Toronto 1952; J. Kulczycki, *Симон Петлюра*, München-Paryż 1980.

³¹ W. Romanow-Głowacki, *Symon Petlura. W 35-tą rocznicę mordu politycznego w Paryżu*, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* (Londyn), R. 1961, nr 125, s. 3; idem, *Symon Petlura*, *Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza* (Londyn), R. 1962, nr 95, s. 7.

³² T. Machalski, *Zdobycie Kijowa i osłona Kijowa*, *Biuletyn Informacyjny Związku 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich*, R. 1961, nr 3 i nr 8.

³³ M. Kukiel, *Moja wojaczka na Ukrainie, wiosna 1920: dziennik oficera Sztabu generalnego*

do czasu w literaturze naukowej znaleźć można było niewielkie wzmianki o Petlurze i sojuszu polsko-ukraińskim³⁴.

Zmiany polityczne, które nastąpiły w Europie Środkowo-Wschodniej na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych sprawiły, że większość wspomnianych przeszkód usunięto, zniesiono polityczno-ideologiczne ograniczenia w badaniach historyczno-wojskowych, przestały wreszcie istnieć tematy tabu. Można by sądzić, że teraz przedsięwzięcia badawcze będą prowadzone w należyty sposób – kompleksowo, rzeczowo i bez emocji, zaś publikacje będą obiektywne i warsztatowo rzetelnie udokumentowane. Tak się jednak nie stało. Historycy i wydawcy nie odpowiadzieli na otwierające się nowe możliwości badawcze i edytorskie. Po 1989 r. wciąż stosowano praktykę, która istniała w czasach PRL-u i jest wciąż słusznie krytykowana. Nadal pomijano wiele tematów, w monografiach historyczno-wojskowych i opracowaniach biograficznych świadomie pomijano te fragmenty dziejów, działań i życiorysów, które w niekorzystnym świetle mogły by przedstawić ugrupowanie polityczne, instytucję lub formację wojskową, oddział, czy też postać. Na szczęście od czasu do czasu, ukazywały się prace wolne od tych mankamentów, niektóre z nich są wzorcowe. Wśród wartościowych publikacji, w których znaleźć można szereg informacji o kontaktach polskich władz politycznych i wojskowych z przedstawicielami ukraińskiego obozu niepodległościowego, w tym także z Symonem Petlurą znajdują się dzieła Wojciecha Materskiego³⁵, Antoniego Czubińskiego³⁶, Piotra Okulewicza³⁷, Andrzeja Nowaka³⁸, Włodzimierza Sulei³⁹, Andrzeja Chojnowskie-

go, *Teki Historyczne* (Londyn), 1993, T. 20, s/ 65-133.

³⁴ Zob. np. H. Jabłoński, *Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski-Petlura (początki konfliktu zbrojnego, XI 1918 – III 1919 r.)*, *Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego*. Seria Historyczna 5, nr 21, Warszawa 1961; J. Lewandowski, *U źródeł wyprawy kijowskiej*, *Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego*, Seria Historyczna 7, nr 26, Warszawa 1962; A. Deruga, *Początek rokowań o sojusz między Piłsudskim a Petlurą (styczeń-lipiec 1919)*, *Z dziejów Stosunków Polsko-Radzieckich*. Studia i Materiały. T. VI, 1970; Józef Kukułka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919-1922)*, Warszawa 1970, passim; S. Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1971, passim; Andrzej Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918-1926*, Warszawa 1977; Andrzej Garlicki, *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1983, passim.

³⁵ W. Materski, *Na widecie. II Rzeczypospolita wobec Sowietów 1918-1943*, Warszawa 2005.

³⁶ A. Czubiński, *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921*, Opole 1993; idem, *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918-1921*, Toruń 2002.

³⁷ P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001.

³⁸ A. Nowak, *Jak rozbić rosyjskie imperium? Idee polskiej polityki wschodniej (1733-1921)*, Kraków 1999; idem, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 r.)*, Kraków 2001.

³⁹ W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995.

go⁴⁰, Michała Klimeckiego⁴¹. Były jednak publikacje zawierające sporo dokuczliwych błędów. Np. w wydanej w Londynie pracy zbiorowej *U progu niepodległości Polski. Wrzesień 1918 – marzec 1919* przeczytać najpierw było można, że Petlura miał na imię Siemion, a potem, że Szymon, że... *brygada Siemiona Petlury z Rosji (dwa pułki) wzmacnia [...] siły atamana Omelianowicz Pawlenko walczące w Galicji Wschodniej z Polakami*⁴².

W ostatnim piętnastolecu największe zasługi w popularyzowaniu w Polsce postaci Symona Petlury i jego dokonań polityczno-militarnych ma kilku historyków. Do nich z całą pewnością należy zaliczyć Stanisława Stępnia, który życiu i działalności Petlury poświęcił kilka bardzo interesujących artykułów i referatów⁴³. Postać Petlury pojawia się również w publikacjach Stefana Zabrowarnego⁴⁴, Aleksandra Kolańczuka⁴⁵, Aleksandra Achmatowicza⁴⁶, Bazylego Nazaruka⁴⁷, Ryszarda Torzeckiego⁴⁸. Do tego grona badaczy należy również doliczyć Antoniego Serednickiego, który w czasie sesji naukowej zorganizowanej 1-2 października 1990 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie na temat „Wojna polsko-sowiecka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe”, wygłosił referat pt. „Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze”. Referat ten ukazał się drukiem⁴⁹. Potem ten sam autor opublikował rocznicowy

⁴⁰ A. Chojnowski, *Ukraina*, Warszawa 1997.

⁴¹ M. Klimecki, *Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej 1918-1920*, w: *Stosunki polsko-ukraińskie w XVI-XX wieku*, red. Nauk. J. Wojtasik, Siedlce 2000, s. 149 i nast.

⁴² *U progu niepodległości Polski. Wrzesień 1918 – marzec 1919*. Praca zbior. Pod red. S. Biegańskiego, Londyn 1990, s. 130, 191, 200-201, 235.

⁴³ S. Stępień, *Symon Petlura. Życie i działalność*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, R. 1996, nr 3, s. 28-60; idem, *Symon Petlura – zwierzchnik Państwa i Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych*, Biuletyn Informacyjny Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu, R. 1996, nr 2, s. 160-162; idem, *Symon Petlura. – Główny Ataman Ukraińskich Sił Zbrojnych*, Wojsko i Wychowanie, R. 1998, nr 6, s. 64-73; idem, *Współpraca Symona Petlury i NTSz we Lwowie*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze; idem, *Lwowski okres w życiu Symona Petlury. Wpływ środowiska galicyjskiego na młodego ukraińskiego polityka (listopad 1904-grudzień 1905)*, w: *Polska i Ukraina. Sojusz wojskowo-polityczny. Po 80. latach*.

⁴⁴ S. Zabrowarny, *Симон Петлюра (1879-1926)*, Наше слово, R. 1991, nr 24, s. 3.

⁴⁵ A. Kolańczuk, *Symon Petlura – inicjator powołania duszpasterstwa w armii URL*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze; idem, *Ukraińscy generałowie w Polsce, emigranci polityczni w latach 1920-1939*, Przemyśl 2009, passim.

⁴⁶ A. Achmatowicz, *Ukraińscy historycy o sojuszu polsko-ukraińskim w roku 1920*, Mazowieckie Studia Humanistyczne, Łowicz, R. 1998, nr 2.

⁴⁷ B. Nazaruk, *Publicystyka Symona Petlury*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, R. 1996, nr 3, s. 61-73.

⁴⁸ R. Torzecki, *Federacja czy wspólna obrona niezależności. Piłsudski i Petlura w latach 1919-1923*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, R. 1996, nr 3, s. 74-81.

⁴⁹ A. Serednicki, *Polsko-ukraińskie kłopoty sojusznicze*, w: *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe: materiały sesji naukowej w In-*

artykuł przypominający okoliczności tragicznej śmierci Głównego Atamana⁵⁰, a dwa lata później przedstawił interesujące opracowanie pt. *Polscy czciciele Symona Petlury w latach międzywojennych*⁵¹.

Krótką notę biograficzną Petlury zamieścił Antoni Dudek w *Słowniku Historii XX wieku*. Szkoda tylko, że i ten autor miał kłopoty z prawidłowym ustaleniem imienia Głównego Atamana⁵². Błędu tego nie popełnili twórcy wydanej niedawno przez PWN *Encyklopedii Wojskowej*⁵³. Krótka, lecz poprawna notę można także znaleźć w opracowanym przez Janusza Odziemkowskiego *Leksykonie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*⁵⁴.

Sporo ciekawych i wartościowych informacji o Petlurze znaleźć można w pracach poświęconych tzw. wyprawie kijowskiej w kwietniu 1920 r., np. w studium opracowanym przez Antoniego Serednickiego⁵⁵. Na ten sam temat pisał również Jacek Legieć⁵⁶. Są także publikacje o niewielkiej wartości, np. wydane w kraju artykuły Jeremiasza Ślipca⁵⁷ i Rafała Galuba⁵⁸.

Największe zainteresowanie wśród polskich historyków wzbudza sojusz polsko-ukraiński zawarty w kwietniu 1920 r., który często określany jest jako sojusz Piłsudski-Petlura. Z tego względu powstała bardzo bogata literatura, która była m.in. pokłosiem kilku konferencji polsko-ukraińskich poświęconych temu zagadnieniu. Dwie z nich odbyły się w Toruniu. Podczas pierwszej, zorganizowanej w 1995 r. przez Uniwersytet Mikołaja Kopernika kilka referentów bardzo dużo miejsca poświęciło Petlurze. Byli to Włodzimierz Suleja, Michał Klimecki, Stefan Zabrowarny, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka, Zofia Waszkiewicz, Jan Jacek Bruski, Rościśław Żerelik. Ich wystąpienia zostały potem *stytucie Historii PAN, 1-2 października 1990*. Pod red. A. Koryna, Warszawa 1991, s. 209-213.

⁵⁰ A. Serednicki, *У 75 роковини вбивства С. Петлюри*, Інформаційний бюлетень Бібліотеки і С. Петлюри, 2001, nr 64, s. 13-15.

⁵¹ A. Serednicki, *Polscy czciciele Symona Petlury w latach międzywojennych*, Z między polsko-ukraińskiej. Stowarzyszenie Warszawa-Kijów, Warszawa 2003, s. 26-41.

⁵² B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *Słownik historii XX wieku*, Kraków 1992, s. 253-254.

⁵³ *Encyklopedia wojskowa. Dowódcy i ich armie. Historia wojen i bitew. Technika wojskowa*, Warszawa 2007, s. 114.

⁵⁴ J. Odziemkowski, *Leksykon wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920*, Warszawa 2004, s. 308.

⁵⁵ A. Serednicki, *Ofensywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla armii i rządu URL w świetle prasy petlurowskiej w Polsce*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, R. 1993, T. 28, s. 35-55 i T. 29, s. 47-56.

⁵⁶ J. Legieć, *Ukraińskie przygotowania wojskowe do „wyprawy kijowskiej”*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica, R. 2001, z. 73, s. 5-23; idem, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 roku*, Toruń 2002, passim.

⁵⁷ J. Ślipiec, *Ukraińcy w marszu na Kijów 1919 r.*, Wojsko i Wychowanie, R. 1997, nr 7, s. 71-75.

⁵⁸ R. Galub, *Pertraktacje polityczno-wojskowe między polską a Ukraińską Republiką Ludową (lipiec-sierpień 1919 roku)*, Mars, R. 1994, T. 2, s. 53-68.

opublikowane w tomie materiałów pod tytułem *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Red. naukowa Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, Emilian Wiszka, Toruń 1997⁵⁹.

W programie drugiej konferencji, która odbyła się w 2000 roku działalność polityczno-wojskowa Symona Petlury nie była już najważniejszym obiektem zainteresowania. Mówili o tym tylko Mariusz Wołos⁶⁰, Jan Jacek Bruski⁶¹ oraz wcześniej już wymienieni Stanisław Stepień i Antoni Srednicki.

Na ten sam temat, ale w innych periodykach, pisali: Bogumiła Berdychowska⁶², Jacek Bruski⁶³, Eugeniusz Koko⁶⁴, Władysław Serczyk⁶⁵, Piotr Wandycz⁶⁶, Mieczysław Wrzosek⁶⁷, Andrzej Garlicki⁶⁸, Bazyli Nazaruk⁶⁹. O roli Walerego Sławka w doprowadzeniu do porozumienia polsko-ukraińskiego wspomina Jerzy Marek Nowakowski⁷⁰.

⁵⁹ W. Suleja, *Piłsudski a Petlura*, s. 113-130; M. Klimecki, *Wojna czy pokój. Polsko-ukraińskie negocjacje 1918-1921*; S. Zabrowarny, *Symon Petlura – niezłomny orędownik niepodległości Ukrainy*, s. 131-159; W. Rezmer, *Symon Petlura (22 V 1879-25 V 1926. Szkic biograficzny)*, s. 151-172; E. Wiszka, *Symon Petlura w Polsce i we Francji (1920-1926)*, s. 173-197; Z. Waszkiewicz, *Józef Piłsudski a problem ukraiński*, s. 191-232; J. J. Bruski, *Rada Republiki – parlament Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie (lut-y sierpień 1921 r.)*, s. 337-348; R. Żerelik, *Ukraińska Partia Ludowych Republikanów wobec porozumienia Piłsudski-Petlura*, s. 349-358.

⁶⁰ M. Wołos, *Proces Samuela Schwartzbarda w 1927 r. w świetle prasy francuskiej*.

⁶¹ J. J. Bruski, „Jak zlikwidować zagraniczną Ukrainę”. *Bolszewicy wobec emigracji petlurowskiej 1920-1924*.

⁶² B. Berdychowska, *Sojusz Piłsudski-Petlura*, *Zeszyty Historyczne* (Paryż), R. 1997, z. 120, s. 215-218.

⁶³ J. J. Bruski, *Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską (grudzień 1918 – kwiecień 1920)*, *Arcana*, R. 1998, cz. 1, nr 20, s. 73-92, cz. 2, nr 22, s. 129-144, cz. 3, nr 23, s. 47-57.

⁶⁴ E. Koko, *Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918-1939 w historiografii wydanej w Polsce po 1945 r.*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, R. 1994, z. 2; idem, *Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, R. 1996, z. 3, s. 305-314; idem, *Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918-1939*, w: *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku*, pod red. P. Kosiewskiego i G. Motyki, Kraków 2000, s. 132-137.

⁶⁵ W. Serczyk, *Perspektywy sojuszu polsko-ukraińskiego na tle sytuacji Europy Środkowo-Wschodniej (1918-1921)*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, R. 1996, z. 3, s. 82-88.

⁶⁶ P. S. Wandycz, *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920*, *Zeszyty Historyczne* (Paryż), R. 1967, z. 12, s. 3-24.

⁶⁷ M. Wrzosek, *Militarne szanse sojuszu polsko-ukraińskiego w latach 1919-1920 i ich za-przepaszczenie*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, R. 1996, z. 3, s. 136-149.

⁶⁸ A. Garlicki, *Wyprawa kijowska 1920 r. – polityczne podłoże i skutki*, *Ideologia i Polityka*, R. 1970, nr 9, s. 42-49.

⁶⁹ B. Nazaruk, *Polsko-ukraińskie stosunki w okresie międzywojennym w kontekście sojuszu Piłsudski-Petlura i międzynarodowych uwarunkowań*, *Dzieje Najnowsze*, R. 1996, nr 3-4, s. 226-230.

⁷⁰ J. M. Nowakowski, *Walery Sławek (1979-1939)*, *Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1988, s. 47.

Kilka lat temu ukazała się monografia Sebastiana Sajdaka pt. *Polsko ukraiński sojusz polityczno wojskowy w 1920 roku*⁷¹. Wydawca zapewniał, że *Autor przedstawia wzajemne stosunki polsko-ukraińskie w pierwszych latach Polski Niepodległej oraz polsko-ukraińskie braterstwo broni podczas wspólnych zmagania z Rosją bolszewicką – zagadnienia, które przez lata w polskiej historiografii były marginalizowane. Wnikliwie omawia polsko-ukraińskie rozmowy polityczno-wojskowe, zakończone w kwietniu 1920 roku, udział Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w tzw. wyprawie kijowskiej, walki jednostek ukraińskich na jesieni 1920 roku*⁷². Niestety, była to tylko głośna obietnica. Autor zlekceważył bowiem nie tylko materiały archiwalne, lecz także zastosował na szeroką skalę prymitywną, chociaż bardzo wydajną, metodę badawczą znaną pod nazwą – „relata refero”. Metoda ta, krótko to ujmując, polega na bezkrytycznym (często mechanicznym) wprowadzaniu do tekstu odszukanych i zapamiętanych fragmentów źródeł i opracowań. Oczywiście, należy korzystać ze wszystkich dostępnych dokumentów, relacji i wspomnień oraz opracowań, pod jednym wszak warunkiem: bardzo dokładnego ich weryfikowania. Niestety, tego podstawowego wymogu autor nie przestrzega. Otrzymaliśmy więc opracowanie będące kompilacją przypadkowo dobranych źródeł i najrozmaitszych opracowań, pełne błędów merytorycznych i językowych, praktycznie nic nie wnoszące do tematu. Autor nie sięgnął bowiem do ukraińskich zasobów archiwalnych, zadowolając się tylko pobieżnie zebranymi materiałami z Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie.

Postać Symona Petlura pojawia się również w opracowaniach poświęconych sojuszniczym formacjom, które u boku Wojska Polskiego brały udział w walkach z bolszewikami w 1920 r. Wymienić tu trzeba prace Zbigniewa Karpusa⁷³ i Jarosława Gdańskiego⁷⁴.

O Petlurze wspominają także autorzy najnowszych prac dotyczących najrozmaitszych aspektów militarnych zmagania na Ukrainie w latach 1918-1920 (w tym polsko-bolszewickich 1919-1920 r.), stosunków polsko-ukraińskich w dwudziestym wieku oraz działalności emigracji ukraińskiej. Są to publikacje na wysokim poziomie naukowym, gdyż powstały po przeprowadzeniu skrupulatnej kwerendy w archiwach polskich i zagranicznych (Ukrainy, Czech, Rosji) i po analizie najwartościowszej literatury przedmiotu. Wśród nich znajdują się monografie Jacka Bruskiego⁷⁵, Włodzi-

⁷¹ S. Sajdak, *Polsko ukraiński sojusz polityczno wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005.

⁷² Ibidem, obwołuta książka.

⁷³ Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999; *Wschodni sojusznicy Polski w okresie wojny polsko-sowieckiej 1920 roku*, w: *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920*, Warszawa 2010, s. 259-262.

⁷⁴ J. Gdański, *Uwagi o dziejach formacji sprzymierzonych w wojnie 1920 r.*, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, R. 1995, T. XXXVII, s. 269-290.

⁷⁵ J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na uchodźstwie w latach 1919-1924*, Kraków 2000.

mierza Mędrzeckiego⁷⁶, Marka Boruty⁷⁷, Jana Pisulińskiego⁷⁸, publikacje Rościsława Żerelika⁷⁹, Aleksandra Kolańczuka⁸⁰, Macieja Krotofila, *Siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej (listopad 1918r. – grudzień 1919 r.)*, Kijów 2011.

Ogromne znaczenie w odtworzenie emigracyjnych losów Petlury oraz jego przyjaciół i zwolenników politycznych ma wydana w 2004 r. monografia Emiliana Wiszki poświęcona emigracji ukraińskiej w międzywojennej Polsce⁸¹. Znaleźć w niej można wiele wyjątkowo trafnych tez i wniosków. E. Wiszka zwraca np. uwagę, że *Zabójstwo Petlury było dla ukraińskiej emigracji wstrząsem. Krzywdzące go i Ukraińców w ogóle ataki podczas procesu Szwarcbarda spotkały się ze zdecydowanym protestem emigracji. Był to czas jej przebudzenia, niemal powszechnego włączenia się w nurt życia społecznego, konsolidacja wokół idei ukraińskiej państwowej suwerenności. [...] Wystrzały w Paryżu poruszyły głęboko emigracyjną społeczność, nieszczęście ją zjednoczyło. Można zaryzykować tezę, że martwy Petlura stał się wbrew oczekiwaniom Moskwy bardziej niebezpieczny dla bolszewickiego reżimu niż żywy – dla ukraińskiej emigracji stał się męczennikiem, symbolem walki o niepodległość ojczyzny. Podniosłe obchody rocznicy śmierci Głównego Atamana były organizowane równie często jak uroczystości ku czci ukraińskiego „proroka” Tarasa Szewczenki, stając się w wielu ośrodkach okazją do spotkań rozproszonych emigrantów, do podniesienia ich na duchu, do przypomnienia, że sens trwania na emigracjach wymiar szerszy niż zwykłe bytowanie*⁸².

Niestety, wspomniana rzetelna literatura przedmiotu jest nadal lekceważona przez bardzo wielu polskich historyków, publicystów, twórców bibliografii, autorów podręczników szkolnych oraz autorów audycji radiowych i telewizyjnych. Nie potrafią oni nawet ustalić imienia Petlury, zadowalając się tylko samym nazwiskiem lub podając najrozmaitsze jego wersje: Simon⁸³, Siemion⁸⁴, Szymon⁸⁵,

⁷⁶ W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku*, Warszawa 2000.

⁷⁷ M. Boruta, *Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej*, Kraków 2002.

⁷⁸ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1923*, Wrocław 2004.

⁷⁹ R. Żerelik, *Rząd i Rada Ukraińskiej Republiki Ludowej w Tarnowie w okresie 1920-1922*, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, R. 1996, z. 3, s. 207-219.

⁸⁰ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze armii UNR w Łalishu 1920-1939*, Kalisz-Przemysł-Lwów 1995.

⁸¹ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004.

⁸² Ibidem, s. 93.

⁸³ Zob. np. *Militarne aspekty odrodzenia Rzeczypospolitej 19140-1921. Bibliografia*, T. II, Warszawa 1998, s. 409.

⁸⁴ *U progu niepodległości Polski*, s. 235.

⁸⁵ Zob. np. M. Pruszyński, *Wojna 1920. Dramat Piłsudskiego*, Warszawa 1994, passim; Cz. Partacz, *Polityka polskiego rządu wobec ukraińskich dążeń do stworzenia własnego państwa 1939-1945*, w: *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-2004*. Pod red. B. Grotta,

Symeon⁸⁶, a najczęściej Semen. To imię utrwaliło się tak mocno, że posługują się nim do dziś nawet renomowani historycy (np. Andrzej Garlicki⁸⁷) i dziennikarze (np. Tadeusz Olszański⁸⁸).

Przekazywanie bałamutnej wiedzy o Petlurze zaczyna się w polskiej szkole. W najpowszechniej używanych podręcznikach historii dla klasy III liceum ogólnokształcącego (np. Andrzeja Pankowicza⁸⁹, czy też Bogumiły Burdy, Bohdana Halczaka, Romana Macieja Józefiaka, Małgorzaty Szymczak⁹⁰), oraz z podręcznika historii dla II klasy liceum i technikum Mikołaja Gładysza⁹¹ uczniowie informowani są, że miał on na imię Semen. Z podręcznika historii dla szkół średnich Anny Radziwiłł i Wojciecha Roszkowskiego, z umieszczonej w nim specjalnej noty biograficznej, polska młodzież dowie się, że *Semen Petlura [...] Zginął zamordowany, do dziś nie wiadomo, czy była to zemsta za organizowane przez niego pogromy Żydów na Ukrainie, czy zginął z polecenia władz radzieckich. Postać kontrowersyjna, uznawany przez jednych za bohatera, przez innych za mordercę i okrutnika*⁹².

Zdeformowaną wiedzę o Petlurze uczniowie zdobywają nie tylko z podręczników, lecz także podczas najrozmaitszych akcji, które z założenia mają poszerzać i popularyzować rzetelną wiedzę historyczną. W rzeczywistości wiele z nich przynosi efekt wprost przeciwny. Wprowadza bowiem i utrwała informacje błędne, które potem bardzo trudno skorygować. Np. w kwietniu 2010 r. w VII Liceum Ogólnokształcącym im. J. Słowackiego w Warszawie otwarto wystawę poświęconą 90-rocznicy sojuszu Piłsudski-Petlura. Młodzież dowiedziała się z niej, że Główny Ataman miał na imię Semen. Zadziwiające jest, że wystawa ta powstała w ramach projektu „Współpraca ze Wschodem”, a jej patronem było Mazowieckie Kuratorium Oświaty w Warszawie i Biuro Edukacji miasta stołecznego Warszawy.

Niepokojące jest, że elementarne błędy dotyczące Petlury znaleźć można również w Internecie, na portalach, które uważają się za prądujące w Polsce Warszawa 2004, passim.

⁸⁶ H. Skaldanowski, *Stosunki polsko-sowieckie w programach nauczania i podręcznikach historii w szkole powszechnej (podstawowej) w Polsce w latach 1932-1956*, Toruń 2004, s. 270.

⁸⁷ A. Garlicki, *Wywrotka na przewrocie*, Polityka, 2010, nr 18, s. 78; idem, *U źródeł obozu belwederskiego*, Warszawa 1983, passim.

⁸⁸ T. Olszański, *Brat atamana Petlury*, Polityka, 2010, nr 17, s. 120.

⁸⁹ A. Mankowicz, *Historia 3. Polska i świat 1815-1939. Podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego*, Warszawa 1998, s. 331.

⁹⁰ B. Burda, B. Halczak, R. M. Józefiak, M. Szymczak, *Historia najnowsza. Historia 3. Zakres rozszerzony. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego*, Gdynia 2004, s. 82.

⁹¹ M. Gładysz, *Historia II. Podręcznik dla drugiej klasy liceum i technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony. Cz. 2. Okres międzywojenny i II wojna światowa*, Gdańsk 2004, s. 88.

⁹² A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia 1871-1939. Podręcznik dla szkół średnich*, Warszawa 1998, s. 150.

w krzewieniu wiedzy historyczno-wojskowej. Niestety, autorzy umieszczanych tam tekstów mają na temat dziejów Europy Środkowo-Wschodniej, stosunków polsko-ukraińskich i samego Petlury wyjątkowo skromną wiedzę. Błędnie więc podawane jest jego imię (nagminnie występuje jako Semen) i data urodzenia⁹³. W portalu, który nosi bardzo efektowną nazwę: „Portal Historyczny Polskiej Agencji Prasowej” przeczytamy, że: obchodzimy 90-rocznicę ...sojuszu rządu polskiego z Semenem Petlurą...[...], mocą którego Polska ...za przywódców Ukraińskiej Republiki Ludowej uznaje Dyrektoriat, dowodzony przez Semena Petlurę...[...] Celem polskich dowodzących było pokonanie wojsk Armii Czerwonej i osiągnięcie linii rzeki Dniepr, gdzie działania wojenne miały przejąć oddziały Ukraińskiej Republiki Ludowej. [...] Armia Czerwona rozpoczęła kontrnatarcie, które – choć początkowo odparte – w czerwcu zmusiło wojska polskie do odwrotu. Oddziały bolszewickie zajęły Żytomierz, oblegały Lwów i coraz bardziej zagrażały Warszawie. Armii polskiej w bitwie warszawskiej 15 lipca 1920 roku udało się jednak pokonać Rosjan⁹⁴. Wspomniane bzdury są uwiarygodniane zamieszczoną w portalu informacją, że merytoryczny patronat nad nim sprawują: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Biblioteka Narodowa.

Pomimo widocznego w ostatnim piętnastoleciu postępu w badaniach naukowych, co zaowocowało kilkunastoma wartościowymi publikacjami, postać Symona Petlury jest nadal bardzo mało znana w Polsce. Aby to zmienić, należy możliwie szybko przygotować i wydrukować pełną naukową biografię Głównego Atamana ukraińskich sił zbrojnych. Na jej podstawie powinna powstać popularnonaukowa biografia Petlury. I to jest pierwszy postulat.

Najistotniejsze dokumenty obrazujące stosunek Ukraińców do wojny polsko-sowieckiej w 1920 r. wydał drukiem w Londynie w 1990 r. Janusz Cisek⁹⁵. Zawiera on jednak tylko 15 dokumentów obrazujących współpracę polsko-ukraińską od 1 marca 1920 r. do 1 stycznia 1921 r., ale w przeważającej części dotyczą one spraw politycznych i wojskowo-politycznych. Z dokumentów ściśle wojskowych zamieszczono w tym tomie tylko nieliczne. Do tego publikacja ta jest w Polsce bardzo trudno osiągalna. Inne aspekty współpracy polsko-ukraińskiej w latach dwudziestych nie zostały uwidocznione wcale. W innych, obszernych zbiorach źródeł dotyczących lat międzywojennych, nie ma żadnych istotniejszych dokumentów ilustrujących różne aspekty stosunków Polski z URL⁹⁶.

⁹³ Zob. portal: www.wp39pl hasło – Semen Wasilewicz Petlura.

⁹⁴ Zob. portal www.11listopada1919.pl – 90. rocznica sojuszu rządu polskiego z Semenem Petlurą.

⁹⁵ *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*. Wybór dokumentów. Oprac. J. Cisek, Londyn 1990, s. 159-189.

⁹⁶ Zob. np. *Zwycięstwo 1920. Warszawa wobec agresji bolszewickiej*. Oprac. Zespół: M. M. Drozdowski, H. Eychhorn-Szwankowska, J. Wiechowski, Paryż 1990; *Bitwa warszawska*. T. I: *Bitwa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920*, cz. I, Warszawa 1935; *Bitwa warszawska*. T. I: *Bi-*

Z tego względu drugim postulatem jest powołanie polsko-ukraińskiego zespołu, który by zajął się wydaniem drukiem źródeł dokumentujących stosunki Polski z URL.

twa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920, cz. II. Dokumenty, Warszawa 1935; *Bitwa warszawska*. T. II: *Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920*, ks. 1, cz. II. Dokumenty, Warszawa 1938; *Bitwa warszawska*. T. II: *Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920*, ks. 1, cz. I., Warszawa 1939; *Bitwa warszawska 13 – 28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne*. Cz. I (13-17 VIII). Oprac. i przygotował do druku zespół pod red. M. Tarczyńskiego, Warszawa 1995; *Bitwa warszawska 13 – 28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne*. Cz. II (17-28 VIII), Warszawa 1996.

Maciej Krotofil

**Okiem polskiego historyka –
walki o niepodległość Ukrainy (1918-1921)
w polskiej historiografii**

Walki o niepodległość Ukrainy z lat 1918-1921 są obecne w polskiej historiografii, jednak poszczególne ich etapy są opracowane w bardzo różnym stopniu. O ile niektóre zmagania, jak choćby wojna polsko-ukraińska czy wspólne polsko-ukraińskie boje z bolszewikami w 1920 r., wzbudzały spore zainteresowanie polskich historyków, to inne okresy ukraińskiej walki o wolność pozostają w Polsce praktycznie nieznanymi. Wynika to zapewne ze zrozumiałego zainteresowania polskich badaczy przede wszystkim tymi wątkami w historii Ukrainy, które wiążą się z dziejami Polski. Znaczną rolę odegrał też zapewne istniejący do lat 90-tych XX wieku brak dostępu do wielu najistotniejszych źródeł związanych z omawianą problematyką. Wydaje się jednak, że dla prawidłowego zrozumienia stosunków polsko-ukraińskich z lat 1918-1921 ważne jest równomierne zbadanie i opracowanie wszystkich zagadnień dotyczących ukraińskich zmagania niepodległościowych w tym okresie.

Omawianie polskiej historiografii walk o niepodległość Ukrainy w latach 1918-1921 wypada zacząć od problematyki najczęściej jak dotąd interesującej polskich badaczy, a mianowicie dziejów wojny polsko-ukraińskiej z lat 1918-1919. Już w okresie międzywojennym powstawały prace poświęcone wojnie o Lwów i Galicję Wschodnią¹. Mają one bardzo różną wartość. Często ich autorzy uczestniczyli osobiście w opisywanych wydarzeniach i nie potrafili zachować właściwego obiektywizmu w ich ocenie. Warto zwrócić uwagę na prace Witolda Hupertego podające cenne wiadomości o ukraińskich siłach zbrojnych. Także opracowania szerzej omawiające problematykę walk o granice Polski traktują o wojnie polsko-ukraińskiej². Po

¹ J. Gella, *Ruski miesiąc 1 XI-22 XI 1918*, Lwów 1919; S. W. Orski, *W zachodniej „Republice” ukraińskiej od 1 listopada 1918 do 22 maja 1919*, Warszawa 1919; C. Mącznyński, *Boje lwowskie, cz. I, Oswobodzenie Lwowa (1-24 listopada 1918 roku)*, t. I-II, Warszawa 1921; J. Sopotnicki, *Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe*, Lwów 1921; W. Hupert, *Zajęcie małopolski wschodniej i Wołynia w roku 1919*, Lwów-Warszawa 1928; idem, *Walki o Lwów (od 1 listopada 1918 do 1 maja 1919 roku)*, Warszawa 1933; B. Roja, *Legends i fakty*, Warszawa 1931; S. Wiszniewski, *Brzeżany i kresy południowo - wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w wojnie ukraińsko - polskiej 1918-1919*, Lwów 1935; S. Giza, *Obrona Lwowa w listopadzie 1918 r. w świetle literatury ukraińskiej*, Warszawa 1936; J. Skrzypek, *Ukraińcy w Austrii podczas Wielkiej Wojny i geneza zamachu na Lwów*, Warszawa 1939.

² A. Przybylski, *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1921.

drugiej wojnie światowej przez długi czas polscy historycy raczej nie zajmowali się problemem zmagania polsko-ukraińskich w latach 1918-1919. Do nielicznych wyjątków zaliczyć należy pracę Tadeusza Dąbkowskiego³, podająca wiele informacji o halickich siłach zbrojnych. Więcej opracowań pojawiło się dopiero w latach 90-tych XX wieku. Popularne opracowania Macieja Kozłowskiego⁴, Bohdana Skaradzińskiego⁵ oraz kalendarium autorstwa Grzegorza Łukomskiego, Czesława Partacza i Bogusława Polaka⁶ niewiele jednak wniosły do wcześniejszego stanu wiedzy. Na przebiegu operacji wojennych skupił się w swoich książkach Mieczysław Wrzosek⁷. Dopiero opublikowane niedawno opracowania Michała Klimeckiego⁸ rzuciły nowe światło na zmagania polsko-ukraińskie w Galicji Wschodniej. Warto także zwrócić uwagę na prace Marka Figury⁹ i Rafała Galuby¹⁰. Pewien dorobek w tej tematyce, zwłaszcza w zakresie badań nad tworzeniem, uzbrojeniem, wyposażeniem i wartością bojową Armii Halickiej posiada także piszący te słowa¹¹.

- ³ T. Dąbkowski, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912-1923*, Warszawa 1985.
⁴ M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Kraków 1990 (drugie wydanie pod zmienionym tytułem *Zapomniana wojna. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Bydgoszcz 1999).
⁵ B. Skaradziński, *Polskie lata 1919-1920*, t. 1-2, Warszawa 1993.
⁶ G. Łukomski, C. Partacz, B. Polak, *Wojna polsko-ukraińska. Działania bojowe-aspekty polityczne-kalendarium*, Koszalin-Warszawa 1994.
⁷ M. Wrzosek, *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988; idem, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992.
⁸ M. Klimecki, *Geneza wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 1994, t. 36, s. 149-180; idem, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918-1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe*, Warszawa 1997 (drugie wydanie pod tytułem *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Warszawa 2000); idem, *Lwów 1918-1919*, Warszawa 1998; idem, *Czortków 1919*, Warszawa 2000; idem, *Konflikt polsko-ukraiński w latach 1918-1919*, [w:] *Działania militarne w Polsce południowo-wschodniej*, red. Wiesław Wróblewski, Warszawa 2000.
⁹ M. Figura, *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918-1923*, Poznań 2001.
¹⁰ R. Galuba, „Niech nas rozsądzi miecz i krew...” *Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918-1919*, Poznań 2004.
¹¹ M. Krotofil, *Ukraińska Armia Halicka 1918-1920. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie i wartość bojowa sił zbrojnych Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej*, Toruń 2002; idem, *Artyleria Ukraińskiej Armii Halickiej 1918-1920*, „Zeszyty Naukowe WSO im. gen. Józefa Bema”, 2001, nr 20, s. 523-535; idem, *Struktura organizacyjna Ukraińskiej Armii Halickiej podczas kontrofensywy czortkowskiej (czerwiec 1919 r.)*, „Zeszyty Naukowe WSO im. gen. Józefa Bema”, 2002, nr 21, s. 325-337; idem, *Kawaleria Ukraińskiej Armii Halickiej 1918-1920*, [w:] *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921*, pod red. Aleksandra Smolińskiego, Toruń 2003, s. 175-209; idem, *Analiza stanu liczebnego Ukraińskiej Armii Halickiej*, „Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość”, 2002, nr 1, s. 127-137; idem, *Obraz nieprzyjaciela podczas wojny polsko-ukraińskiej (1918-1919) w doniesieniach polskich służb wywiadowczych*, [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918-1945*, red. P. Kołakowski, A. Pe-

Wspomnieć także należy o opublikowanych w Polsce źródłach dotyczących wojny polsko-ukraińskiej. Będą to np. wydane w okresie międzywojennym komunikaty prasowe polskich władz wojskowych opracowane przez Stefana Pomarańskiego¹², opublikowane w latach 90. relacje uczestników walk o Lwów¹³ oraz wydane w latach 2000-2004 sześć tomów źródeł do dziejów wojny polsko-ukraińskiej opracowanych przez Bogusława Polaka¹⁴.

Kolejnym problemem dotyczącym ukraińskich walk o niepodległość obecnym coraz mocniej w polskiej historiografii jest zagadnienie Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w okresie sojuszu z Polską (1920 r.). Także i w tym przypadku interesujące prace powstały już w okresie międzywojennym, przy czym tutaj także występuje cały szereg prac o charakterze wspomnieniowym, inne natomiast mają postać raczej studiów wojskowych (dowódczo-sztabowych)¹⁵. Na wyróżnienie zasługuje opracowanie Tadeusza Kutrzeby¹⁶. Niektóre aspekty związane ze wspólnymi, polsko-ukraińskimi walkami przeciwko bolszewikom poruszane były także we wspomnianych wyżej pracach o charakterze ogólnym¹⁷.

Kilka prac na temat sojuszu polsko-ukraińskiego powstało też po drugiej wojnie światowej, w latach 60-tych i 70-tych¹⁸. Są to jednak dzisiaj prace już przestarzałe, a niektóre zawarte w nich ustalenia budzą kontrowersje.

Badania nad dziejami ukraińskich walk niepodległościowych w 1920 r. ruszyły naprzód w latach 90-tych. Ich pionierem był Zbigniew Karpus. Ukazały się

plóński, Toruń 2006, s. 53-64; idem, *Armia Halicka jako przeciwnik Wojska Polskiego 1918-1919*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, 2009, nr 18, s. 385-388; idem, *Koniec 1918 r. w Galicji Wschodniej: wojna polsko-ukraińska – siły zbrojne stron walczących*, [w:] *Rok 1918 w Europie Środkowo-Wschodniej*, red. D. Grynberg, J. Snopko, G. Zackiewicz, Białystok 2010, s. 439-449.

¹² *Pierwsza wojna polska (1918-1920). Zbiór wojennych komunikatów prasowych Sztabu Generalnego (za okres od 26 XI 1918 r. do 20 X 1920 r.), uzupełniony komunikatami Naczelnej Komendy WP we Lwowie (od 2 XI 1918 r. do 23 XI 1918 r.) i Dowództwa Głównego WP w Poznaniu (od 11 I 1919 r. do 14 IX 1919 r.)*, opr. S. Pomarański, Warszawa 1920.

¹³ *Obrona Lwowa. Źródła do dziejów walk o Lwów i województwa południowo-wschodnie. Relacje uczestników*, t. 1-2, Warszawa 1991-1993.

¹⁴ *Walki o Lwów i Małopolskę Wschodnią 1918-1919*, t. 1-6, oprac. B. Polak, Koszalin 2000-2004.

¹⁵ J. Stachiewicz, *Działania zaczepne 3 Armii na Ukrainie*, Warszawa 1925; P. Szandruk, *Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem r. 1920 i wyprawa na Mohylów (26-28 kwietnia 1920)*, „Bellona”, 1928, z. 2, s. 202-218; idem, *Działania wojska ukraińskiego w wojnie r. 1920*, „Polska Zbrojna”, 1930, nr 291, s. 4, nr 292, s. 4, nr 293, s. 4; M. Kukiel, *Moja wojaczka na Ukrainie*, oprac. J. Zuziak, Warszawa 1995.

¹⁶ T. Kutrzeba, *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa 1937.

¹⁷ Choćby A. Przybylski, op. cit.

¹⁸ Zob. choćby: H. Jabłoński, *Z dziejów genezy sojuszu: Piłsudski - Petlura (Początki konfliktu zbrojnego, XI. 1918-III. 1919 r.)*, „Zeszyty Naukowe” WAP, 1961, nr 5/21, s. 40-58; A. Deruga, *Początek rokowań o sojusz między Piłsudskim a Petlurą (styczeń - lipiec 1919)*, „Z dziejów stosunków polsko - radzieckich. Studia i materiały”, 1970, t. 6, s. 45-67.

dwie monografie i cały szereg artykułów jego autorstwa¹⁹. W późniejszych latach ukazywały się publikacje w większym lub mniejszym stopniu poruszające omawianą problematykę. Były to prace autorstwa: Janusza Ciska²⁰, Rafała Galuby²¹, Aleksandra Serednickiego²² i Emiliana Wiszki²³. Na uwagę zasługuje też praca zbiorowa pod redakcją Zbigniewa Karpusa, Waldemara Rezmera i Emiliana Wiszki²⁴. Wyróżnić jeszcze należy dotyczące tej problematyki bardzo cenne trzy monografie: Jana Jacka Bruskiego²⁵, Jana Pisulińskiego²⁶ oraz Jacka Legiecia²⁷. Dwaj

¹⁹ Monografie: Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918-1924*, Toruń 1991 (i następne wydania); idem, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999; niektóre artykuły: Z. Karpus, *Obozy uchodźców, jeńców i internowanych w Aleksandrowie Kujawskim w latach 1918-1921*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1988, t. 6, s. 245-258; idem, *Obóz internowanych Nr 7 w Tucholi (wrzesień 1921-styczeń 1923)*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920-1939)*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1991, s. 143-157; idem, *Rosjanie i Ukraińcy w Toruniu w latach 1920-1939*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w Toruniu w XIX i XX wieku*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1993, s. 84-86; idem, *Obóz jeńców nr 7 w Tucholi (1914-1921)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 1994, t. 36, s. 137-148; idem, *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920-1924*, [w:] *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 455-464; idem, *Lotnicy ukraińscy w Bydgoszczy w latach 1921-1922*, [w:] *Bydgoszcz. 650 lat praw miejskich*, red. M. Grzegorz i Z. Biegański, Bydgoszcz 1996; idem, *Emigracja rosyjska, ukraińska i białoruska w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939). Stan badań i postulaty badawcze*, [w:] *Regiony pograniczne Europy Środkowo - Wschodniej w XVI-XX wieku. Społeczeństwo – gospodarka – polityka*, red. M. Wojciechowski i R. Schattkowsky, Toruń 1996, s. 93-100.

²⁰ J. Cisek, „Ukraiński” epizod pobytu gen. Maxime Weyganda w Polsce i jego nieznanne testimonium o Bitwie Warszawskiej 1920 r., „Przegląd Wschodni. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie”, 1992/93, z. 4 (8), s. 803-814.

²¹ R. Galuba, *Pertraktacje polityczno - wojskowe między Polską a URL (lipiec - sierpień 1919 roku)*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały”, 1994, t. 2, s. 53-68.

²² A. Serednicki, *Polsko - ukraińskie kłopoty sojusznicze*, [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991, s. 209-213; idem, *Ofensywa na Kijów w roku 1920 oraz jej konsekwencje dla armii i rządu URL w Świetle prasy petlurowskiej w Polsce*, „Studia z Dziejów Rosji”, 1993, t. 28, s. 35-55, 1994, t. 29, s. 47-56.

²³ E. Wiszka, *Działalność wydawnicza żołnierzy armii URL internowanych w Aleksandrowie Kujawskim*, [w:] *Europa orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 465-474.

²⁴ *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997.

²⁵ J. J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wschodzie (1919-1924)*, Kraków 2000.

²⁶ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918-1939*, Wrocław 2004.

²⁷ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej*

pierwsi autorzy skupili się na zagadnieniach politycznych w niewielkim stopniu przedstawiając kwestie militarne natomiast mankamentem pracy Legiecia jest niewielkie wykorzystanie źródeł przechowywanych na Ukrainie. Autor w zasadzie ograniczył się do źródeł polskich oraz ukraińskich z lwowskiego archiwum historycznego. W 1999 r. ukazała się książka Roberta Potockiego poświęcona m.in. sojuszowi polsko-ukraińskiemu oraz jego następstwom²⁸. Praca ta zawiera jednak wiele błędów merytorycznych²⁹. Nic nowego do istniejącego stanu badań nie wniosły też opracowania Jeremiasza Ślipca³⁰ i Sebastiana Sajdaka³¹.

Tematyka sojuszu polsko-ukraińskiego jest też obecna w wydawanych tomach źródeł (*Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, oprac. J. Cisek, Londyn 1990 czy też dwa tomy Bitwy lwowskiej i trzeci tom zatytułowany Bitwa lwowska i zamojska opracowane przez zespół pod red. Marka Tarczyńskiego, Warszawa 2002-2009).

Stosunkowo dobrze w polskiej historiografii opracowany jest problem internowanych w Polsce żołnierzy Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej. Przyczyniły się do tego przede wszystkim wspomniane już publikacje Zbigniewa Karpusa oraz Emiliana Wiszki³². Ukazały się także tomy źródeł dotyczących tej tematyki³³.

Oczywiście autorzy prac poświęconych ukraińskim zmaganiom niepodległościowym w okresie sojuszu z Polską musieli odnosić się do wcześniejszego etapu działalności ukraińskich sił zbrojnych (w 1919 r.). Problematyka ta nie cieszyła się jednak do tej pory szerszym zainteresowaniem badaczy (podobnie zresztą jak w historiografii ukraińskiej). Piszący te słowa podjął badania na ten temat i posiada pewien dorobek³⁴. Ostatnio ukazała się monografia poświęcona

w 1920 r., Toruń 2002.

²⁸ R. Potocki, *Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920-1939)*, Lublin 1999.

²⁹ Zob. recenzje tej pracy autorstwa Z. Karpusa, M. Krotofila, E. Wiszki, „Dzieje Najnowsze”, 2001, nr 2, s. 162-168.

³⁰ J. Ślipiec, *Drogi do niepodległości – Polska i Ukraina 1918-1921*, Warszawa 1999.

³¹ S. Szajdak, *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005.

³² Zobacz choćby: E. Wiszka, *Prasa wojsk Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce w latach 1920-1924*, [w:] *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa...*; idem, *Udział 6 dywizji armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obronie Zamościa w sierpniu 1920 roku*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej (XVI-XX wiek)*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1998, s. 267-282; idem, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001; idem, *Brześć Litewski. Obozy jeńców i internowanych (1919-1921)*, Toruń 2010.

³³ *Tuchola. Obóz jeńców i internowanych (1914-1923)*, cz. I-II oprac. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 1997-1998.

³⁴ M. Krotofil, *Sytuacja militarna i perspektywy Ukraińskiej Republiki Ludowej na przełomie 1918 i 1919 r. – ukraiński raport wojskowy*, „Dzieje Najnowsze”, 2006, nr 4, s. 207-215; idem, *Artyleria sił zbrojnych Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1919 r.* [w:] *Artyleria polska. Historia – teraźniejszość – przyszłość (myśl wojskowa, szkolnictwo artyleryjskie, technika i uzbrojenie)*, red. M. Giętkowski, W. Rezmer, J. Ślipiec, Toruń 2008, s. 91-102; idem, *Struktura organizacyjna armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w połowie 1919 r.* [w:] *Od armii komputowej do narodowej III. Problemy organizacyjne sił zbrojnych od XVI do XX wieku*, red. J. Cen-

siłom zbrojnym Ukraińskiej Republiki Ludowej w okresie od listopada 1918 r. do grudnia 1919 r.³⁵

Bardzo skromnie przedstawia się dorobek polskiej historiografii jeżeli chodzi o pozostałe etapy ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1914-1921. Tylko pojedyncze publikacje szerzej omawiają problematykę organizacji i działalności Legionu Ukraińskich Strzelców Siczowych. Są to niewielkie artykuły Krzysztofa Nowakowskiego³⁶ i Zbigniewa Grabowskiego³⁷ oraz artykuł³⁸ i pierwszy rozdział monografii poświęconej organizacji Armii Halickiej autorstwa piszącego te słowa³⁹. Jest to tym dziwniejsze, że w historiografii ukraińskiej temat ten jest mocno obecny.

W polskiej historiografii prawie nieobecne są prace poświęcone pozostałym etapom ukraińskich zmagani zbrojnych w omawianym okresie. Prawie nic nie napisano o Ukraińskiej Centralnej Radzie, o Państwie Ukraińskim hetmana Skoropadskiego czy też o tzw. drugim pochodzie zimowym. Warto zwrócić uwagę na pracę Włodzimierza Mędrzeckiego⁴⁰. Pewien dorobek w tej dziedzinie ma także autor niniejszego opisu⁴¹.

W 2008 r. ukazała się książka Grzegorza Skrukwy nosząca tytuł *Formacje wojskowe ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914-1921* (Toruń 2008). Tytuł ten wprowadza jednak w błąd sugerując, że w pracy będzie mowa o ukraińskich si-

tek, M. Krotofil, Toruń 2009, s. 161-179; idem, *Dlaczego Petlura zawarł sojusz z Piłsudskim? Sytuacja militarna Ukraińskiej Republiki Ludowej jesienią 1919 r.* [w:] *Od Zborowa do NATO (1649-2009)*. Historia, red. M. Franz, K. Pietkiewicz, Toruń 2009, s. 506-531; idem, *Kawaleria Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1919 roku*, [w:] *Do szarży marsz, marsz...* Studia z dziejów kawalerii, red. A. Smoliński, Toruń 2010, s. 439-477; idem, *Organizacja artylerii Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1919 roku*, [w:] *Studia artyleryjskie*, red. M. Giętkowski, A. Smoliński, t. 2, Toruń 2011, s. 113-133.

³⁵ M. Krotofil, *Siłły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej (listopad 1918 r. – grudzień 1919 r.)*, Kijów 2011.

³⁶ K. Z. Nowakowski, *Dzieje Legionu Ukraińskich Siczowych Strzelców sierpień 1914-listopad 1918 roku*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 1988, t. 5.

³⁷ Z. Grabowski, *Ukraińscy Strzelcy Siczowi w Galicji w latach pierwszej wojny światowej*, [w:] *Od Żółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Pelury*, red. J. Wojtasik, Warszawa 2000.

³⁸ M. Krotofil, *Ukraińscy Strzelcy Siczowi na Bukowinie w 1918 r. – przyczynek do początku wojny polsko-ukraińskiej*, [w:] *Polska i Rumunia – od historycznego sąsiedztwa do europejskiego partnerstwa*, red. S. Iachimovschi, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava 2009, s. 183-191.

³⁹ Idem, *Ukraińska Armia Halicka...*

⁴⁰ W. Mędrzecki, *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 r.*, Warszawa 2000.

⁴¹ M. Krotofil, *Ukraińskie siły morskie 1917-1920*, „Przegląd Morski”, 1999, z. 3, s. 70-88; idem, *Organizacja sił zbrojnych Państwa Ukraińskiego w 1918 r. – zarys problemu*, [w:] *Od armii komputowej do narodowej II. Dzieje militarne Polski i jej wschodnich sąsiadów od XVI do XX wieku*, red. M. Krotofil, A. Smoliński, Toruń 2005, s. 181-193; idem, *Udział żołnierzy 4 i 6 Dywizji armii URL w Pochodzie Listopadowym w 1921 roku*, [w:] *Aleksandrów Kujański. Obozy jeńców i internowanych 1918-1921, cz. I: Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 119-125.

łach zbrojnych. To interesujące i cenne opracowanie dotyczy jednak raczej roli jaką formacje wojskowe odegrały w kształtowaniu się ukraińskiej świadomości narodowej.

Podsumowując te krótkie rozważania należy stwierdzić, że w zakresie tytułowej problematyki historycy polscy najlepiej jak dotąd opracowali kwestie związane z wojną polsko-ukraińską z lat 1918-1919 oraz sojuszem polsko-ukraińskim z 1920 r. Nie znaczy to jednak, że wspomniana tematyka jest już dostatecznie zbadała. Uszczegółowienie obecnych w polskiej historiografii tez wymaga dalszych badań. Także dalszych, obszernych prac badawczych wymagają inne zagadnienia związane z ukraińskimi walkami o niepodległość w latach 1918-1921. Dostęp do odpowiednich źródeł nie stanowi już dzisiaj większego problemu dla polskiego historyka. W tej sytuacji dziwić musi fakt, że ostatnio tak niewiele ukazuje się prac opartych o nowe kweryndy archiwalne. Wiele najnowszych publikacji to często kompilacje nie wnoszące niczego nowego do istniejącego stanu badań, a czasami powielające istniejące w polskiej historiografii błędne ustalenia.

Вітольд Єдинак

Церква і потреба євангелізації сучасного світу. Оцінка актуальної ситуації

В 2011 році в світі жило біля 2,3 мільярда християн (охрещених людей). Ця кількість становила заведве 33,0% загальної кількості мешканців Землі. Це порівнення вказує не дуже оптимістичну правду. Отож, після 20 століть місійної діяльності Церкви тільки невелика частина людства прийняла Євангеліє Христа, натомість решта сповідують інші релігії або декларуються як атеїсти.

Важку ситуацію погіршує факт, що народи, серед котрих колись квітло християнство, переживають кризу релігійних і моральних цінностей. В самій тільки Європі мільйони громадян майже зовсім не знають основних правд віри, тому що їх суспільне і культурне життя стало злацізованим протягом багатьох років, а також позбавлене “сакрум” (sacrum).

З другої сторони в країнах колишнього комуністичного блоку проповідуюча Церква зустрічає свого роду духовну пустку, яку спричинила в серцях вірних тривала експансія марксистовсько-атеїстичної ідеології разом з відчутною економічною кризою¹.

Святіший Отець Йоан Павло II, аналізуючи таку дуже складну ситуацію сучасного світу, вказує актуальні завдання, котрі стоять перед віруючими в Христа: “Коли при кінці другого тисячоліття від Його приходу охоплюємо поглядом людство, переконуємось, що місія Церкви тільки починається, і що в службі їй мусимо зібрати усі наші сили”².

Реалізація цієї мети ставить перед спільнотою християн подвійний заклик: з одної сторони це перша євангелізація нехристиянських народів, а з другої - нова євангелізація західного і східного світу, який піддався дехристиянізації. Обидві мають доповнюватись і становити нероздільне ціле³.

Папа римський в енцикліці *Redemptoris missio* словом “місії” називає апостольську діяльність, яка полягає на проголошенні Доброї Новини “народам, групам людей, а також суспільно-культурним середовищам, в яких Христа і Його Євангеліє не знають, або в якій немає достатньо дозрілих хрис-

¹ I. Fucek, *Sens i znaczenie „nowej ewangelizacji”*, [w:] Nowa ewangelizacja, Poznań 1993, s. 21-22; I. Tokarczuk, *Moc i wytrwałość*, Kraków 1988, s. 191.

² Jan Paweł II, Encyklika „Redemptoris missio” (1990), nr 1.

³ O. Degrijse, *Od „Ad gentes” przez „Evangelii nuntiandi” do „Redemptoris missio”*, [w:] *Nowa ewangelizacja...*, s. 113.

тиянських спільнот, щоб могли втілювати віру у власне середовище і проголошувати її іншим групам людей” (пг 33).

Цю специфічну місійну діяльність Святіший Отець відрізняє від нової евангелізації, яка проводиться на територіях, котрі колись були охоплені християнізацією, але тепер, в результаті далекосяжної світскості, вимагають нової апостольської праці.

Це розрізнення згідно автора енцикліки є необхідним з огляду на застосовані пасторальні методи: інші форми евангелізації будуть реалізовані в злацізованих і перенасичених консумпціонізмом суспільствах, де релігію викинуто зі всіх сфер життя, а інші в нехристиянських країнах, де релігійність проникає усе культурне і суспільне життя. Це правда, що вона часто обтяжена баластом різних забобонів, але має свою вартість, тому що прямує до зустрічі з Богом⁴.

Відповідальність за місії

Місії - це величезне завдання, в реалізації котрого мусить брати активну участь ціла Церква. Це її посилає Христос, щоб свідчити про Божу любов і вщеплювати її людям та народам. Віруючі в Ісуса повинні словом і прикладом життя вказувати всім, незважаючи на расу, релігію чи суспільне походження, справжній сенс людського життя, а також дорогу, що веде до Отця. Особливе заохочення до участі в проголошені Євангелія в сучасному світі виражає папа Йоан Павло II: “Величезна кількість людей, які чекають ще Христа: багато людей з різних культур, до котрих ще не дійшло проповідання Євангелія, та обширні території, на яких Церква є ледве присутня, вимагають об’єднання усіх її сил... Не можемо бути спокійні, коли думаємо про мільйони наших братів і сестер, так як ми відкуплених кров’ю Христа, котрі живуть несвідомі Божої любові”⁵.

Святіший Отець пропонує, щоб, незважаючи на свою матеріальну бідність, в місійній праці брали участь молоді Церкви, посилаючи місіонерів до апостольського служіння. На його думку, справжнім знаком часу є дивовижно чисельні місійні покликання на територіях з недовгою християнською традицією. Безсумнівно свідчать вони про справжнє навернення, а також дозрілу і ґрунтовну віру. Папські документи звертають увагу на три головні аспекти місій, котрі являються необхідною умовою для досягнення запланованої мети, якою є утворення нових християнських спільнот, це: релігійний вимір, суспільний вимір та міжрелігійний діалог, пов’язаний з інкультурацією⁶.

⁴ O. Degrijse, dz. cyt., s. 114; Jan Paweł II, dz. cyt., nr 33-34, 37.

⁵ Encyklika „Redemptoris missio”, nr 86.

⁶ Тамже, nr 49. Por. Sobór Watykański II, Dekret o działalności misyjnej Kościoła „Ad gentes divinitus” (1965), nr 19-20.

1. Релігійний вимір місії

Релігійна діяльність є першим і найважливішим завданням місії. Вона повинна провадити до повстання християнського суспільства, яке буде виховувати і формувати справжніх свідків Христа. Становча і виникаюча з внутрішнього переконання праця місіонерів, що проголошують науку про Ісуса Христа, якого Бог послав для спасіння усіх людей, має допровадити до навернення і прийняття віри в Спасителя, який є єдиною “Дорогою, Правдою і Життям” (Йоан 14,6).

Це навернення, яке має характер переходу “від старої до нової людини”, повинно принести з собою зміну поведінки і звичаїв, а через це проявиться в суспільному житті. Тих, котрі прийняли об’явлені правди, місіонери заохочують до поглиблення таємниць віри. Зрозуміло, що не може це полягати тільки на роз’ясненні догматів і заповідей, але насамперед повинно формувати моральні постави. Душпастирська опіка, що проявляється у відправленні Літургії та уділянні святих таїнств, повинна поглиблювати і скеровувати внутрішнє навернення, а в результаті призвести до зміцнення повстаючої церковної спільноти⁷.

2. Суспільний аспект місії

Істотною метою місіонерів, які проголошують Євангеліє, є служіння бідним, а також солідарність з іншими. Папа римський пропонує, щоб йти за прикладом молодих Церков, для котрих допомога бідним і боротьба з бідністю становлять неподільну частину їх послання. Пригадує також, що пропагування евангелійного переказу про суспільну справедливість є завданням усіх християн, необхідним для будівництва безпечного світу⁸.

Треба, однак, пам’ятати, що в турботі про розвиток людини і визволення її від земних поневолень повинно брати під увагу певні небезпечні тенденції, що полягають на обмеженні евангелізації тільки до суспільно-економічних діянь. Це явище окреслюють умовно терміном “Богослів’я визволення”. Цього типу ідеологічна система становить поважну загрозу для справжнього християнства, тому що спроваджує релігію до земних потреб. Згідно Богослів’я визволення, істоту спасіння повинна становити боротьба за справедливість, а також людську свободу, котру розуміють в економічному і політичному значенні. Люди, які пропагують такі погляди, стараються їх зреалізувати за всяку ціну, навіть за допомогою революції. В такому випадку не можна уникнути застосування сили. Святіший Отець перестерігає місіонерів і вірних перед паданням в таку скрайність і активної участі в революційних переворотях⁹.

⁷ Sobór Watykański II, dz. cyt., nr 12-13; Jan Paweł II, dz. cyt., nr 44-45.

⁸ Jan Paweł II, Ośrodek do biskupów w Puebla (1979), nr 31, 35; tenże, Ośrodek do Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku (1979), nr 17.

⁹ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja o niektórych aspektach „teologii wyzwolenia”

3. Міжрелігійний діалог та інкультурація

В місійній праці Церкви необхідним є діалог зі всіма релігіями. Однак не може він піддавати сумнівам єдності та універсальності плану спасіння з Ісусом в центрі, тому що призвів би до зрівняння християнства з іншими релігіями. Апостольська адхортація *Evangelii nuntiandi* трактує нехристиянські релігії з великою пошаною, однак не говорить про них прямо як про шляхи, що ведуть до спасіння. Припускає взагалі, що нехристияни можуть зустрічати Бога і дізнавати благодаті в практиках своїх власних релігій¹⁰.

Незважаючи на очевидні різниці, діалог з людьми інших переконань має глибокий сенс, навіть якщо не закінчиться наверненням. Має він допомогти виключити непорозуміння, а також спричинитись до взаємного пізнання і поваги. Повинен також сприяти духовному збагаченню і уможливити працю для добра справедливості та миру. Без діалогу між ісповідниками різних релігій і толеранції життя місіонерів було б незносим. Тому належить він до евангелізаційної місії Церкви і є нероздільно пов'язаний з інкультурацією. На думку Папи, необхідним є обмін цінностей: "через інкультурацію Церква втілює Євангеліє в різні культури і водночас впроваджує народи з їхніми культурами до своєї власної спільноти..."¹¹.

Не йдеться тут про чисто зовнішнє пристосування, бо інкультурація означає внутрішню перемену справжніх культурних цінностей шляхом її інтеграції в християнство. Одночасно християнство повинно пустити коріння в інших культурах через оздоровлення того, що зле, а також прийняття того, що добре. Цей процес є глибокий і повільний, тому довершується поступово і вимагає багато часу. Його важкість полягає на тому, що в жоден спосіб не може порушити депозит віри католицької Церкви.

Закорінення молодих Церков у власній народній культурі має відбуватись в єдності з вселенською Церквою. Завдяки інкультурації настає певний обмін цінностей, через котрий християнство втілює Євангеліє в культури евангелізованих народів, водночас впроваджуючи народи з їхніми культурами до християнської спільноти¹².

Папські документи виразно підкреслюють універсальність науки Христа: "Євангеліє, а отже, і евангелізація не можуть утотожнюватись з якоюсь культурою, бо вони є незалежними від усіх культур... Хоча Євангеліє і евангелізація не належать властиво до жодної культури, це однак не озна-

(1984), nr 50; таż, Instrukcja o chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu (1986), nr 1; Jan Paweł II, Orędzie do biskupów..., nr 9, 36.

¹⁰ Paweł VI, Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi” (1975), nr 53.

¹¹ Jan Paweł II, Encyklika „Redemptoris missio”..., nr 52.

¹² O. Degrijse, dz. cyt., s. 127.

чає, що не можуть з ними об'єднатись, але навпаки, можуть проникати, не віддаючись в службу жодній з них"¹³.

Не підлягає сумніву, що якби в довгій історії Церкви належним чином доцінили ваги цього процесу, то сьогодні більше народів жило би наукою Христа. Найліпший приклад становили несамовиті досягнення місіонерів в Японії та Китаї, які однак залишилися занепащені на довгі роки, тому що не доцінено значення інкультурації.

Нова евангелізація

Нелегка ситуація останніх років другого тисячоліття щораз більше вказує на потребу нової евангелізації в Європі і християнських країнах цілого світу. Перша евангелізація, котра з давніх давен торкнулась між іншими народів нашого континенту, призвела до переходу від язичництва до християнської віри. Сьогодні, на початку третього тисячоліття спостерігається потреба нового навернення, тому що все виразніше поглиблюється процес лаїцизації цілих суспільств. Багатьом людям здається, що в щоденному житті Бог їм не потрібен. Лише у крайніх ситуаціях таких, як важка хвороба або небезпека смерті, звертаються до Нього вражені та в розпачі¹⁴.

Найбільшою загрозою для релігійного життя є духовна пустка, котра є результатом секуляризації та капіталістичного консумпціонізму, які позбавляють людину етичних цінностей. Світська ментальність поступово проникає всі прояви особистого і суспільного життя. Популярним стає відкидання науки Церкви і заміна її на ліберально-марксистські врізці, котрі пропагують хедонізм, насилля і гвалт. Заїцизований громадянин консумпційних суспільств все частіше за свою головну ціль вважає професійний і економічний успіх, добробут та заспокоєння усіх прагнень¹⁵.

Представлені проблеми вказують на те, що в певних ситуаціях з'являється необхідність повторення евангелізації, котра вже колись відбулась. Ця нова евангелізація не означає проголошення інших правд, ніж ті, які знаходяться в Божому Об'явленні та існують вічно і є незмінними. Йдеться однак про те, щоб люди ще раз почули те саме Євангеліє, проголошене в дещо інший спосіб, пристосований до нового духа, культури і ментальності сучасної людини¹⁵.

Декларація надзвичайного Синоду Єпископів з 1991 року вказує на три сфери евангелізаційної діяльності: "Безсумнівно ситуація різна в різних регіонах: в певних частинах континенту, особливо серед нових поколінь,

¹³ Paweł VI, dz. cyt., nr 20.

¹⁴ Jan Paweł II, Encyklika „Redemptoris missio”..., nr 36; K. Lehmann, *Czym jest nowa ewangelizacja Europy?*, [w:] *Nowa ewangelizacja...*, s. 69-70.

¹⁵ Jan Paweł II, Adhortacja apostolska „Christifideles laici” (1988), nr 34; F. Mickiewicz, *Ewangelia ta sama wczoraj i dziś*, w: *Nowa ewangelizacja...*, s. 76.

християнська віра є майже зовсім невідома в результаті постійної пропаганди атеїзму; де інде процес секуляризації є так розвинутий, що потрібно почати євангелізацію майже наново. Але навіть там, де присутність Церкви є ще сильною, лише меншість приймає повну участь в житті Церкви, коли водночас дається в знаки глибока розбіжність - загально кажучи - між вірою і культурою та вірою і життям¹⁶.

З вищеподаного фрагменту виникає, що, на думку єпископів, на територіях експансії комуністичної системи настало поважне спустошення релігійності цілих народів. Наступні покоління були безперервно годовані атеїстичною пропагандою і так виростили люди виховані в душі марксистської ідеології.

В інших умовах є Церква на заході Європи. Вона добре адміністративно організована. Має також багату матеріальну і економічну базу. Однак довготривала секуляризація вчинила багато зла. Особливо неприємна ситуація повстала після так званої культурної революції, котра мала місце в 1968 році. Тоді значна частина молоді виступила проти загально принятих релігійних і моральних цінностей. В такий спосіб були відкинуті авторитети, з якими до сих пір рахувались. Сьогодні ті самі люди зі своїми родинами переживають духовну пустку, тому що протягом багатьох років богом для них були гроші та бізнес.

Синодальна декларація вказує також на країни, де позиція Церкви в католицьких суспільствах є надалі сильна, але в релігійному житті активну участь приймає невелика кількість вірних. Дається в знаки також все більш глибока розбіжність між вірою і культурою та вірою і життям. Особиста участь вірних у функціонуванні спільноти Церкви є поверховна і проявляється найчастіше в традиційних і зовнішніх формах. Таке розуміння християнства не дозволяє, щоб воно проникало культуру та змінювало щоденне життя. У всі сфери закрадається практичний матеріалізм, котрий грає роль "троянського коня", послаблюючи і знищуючи релігійність як індивідуальну, так і цілих суспільств¹⁷.

Папа римський Йоган Павло II, аналізуючи актуальні загрози, в енцикліці *Veritatis splendor* вказує, що причиною зла, що пошурюється, є внутрішня розірваність людини, котра базує на конфлікті між правдою і свободою. Людина ставить сьогодні на першому місці суб'єктивну свободу замість метафізичної правди, котра повинна визначати сферу вільної діяльності. Отож, завданням нової євангелізації має бути допомогти знайти властиву ієрархію цінностей та повернути втрачену гармонію між правдою і свободою (прог. 35, 54).

¹⁶ F. Mickiewicz, dz. cyt., s. 77.

¹⁷ I. Fucek, dz. cyt., s. 23-24.

Закінчення

Представлені потреби євангелізації сучасного світу вказують на те, що успіх апостольської діяльності у великій мірі залежатиме від правдивого свідчення, як самих проповідників Євангелія, так і усіх вірних. Це воно має вести до підтвердження науки Христа в двох справах: в самому проголошенні, а особливо в житті. Тому свідчення віри, передане словом, стане переконливим і буде заохочувати до прийняття, якщо буде підтвержене життям. Сучасний світ потребує свідків, а не вчителів, а якщо вчителів, то тих, які є свідками.

Informacje o autorach

Відомості про авторів

Наталія Антонюк – професор Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Ryszard Białacki – koordynator biura Województwa Świętokrzyskiego w Brukseli i Domu Polski Wschodniej, były konsul RP we Lwowie (Kielce, Polska)

Олег Бориняк – кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Віра Бурдяк – професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

Роман Чорненький – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Людмила Дрогомирецька – доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Сергій Федуняк – професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

Петро Федорчак – професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Тетяна Федорчак – доцент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (Івано-Франківськ, Україна)

Микола Геник – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Богдан Гудь – професор, директор Інституту європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Ігор Гурак – доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Ігор Льюшин – професор Київського славістичного університету (Київ, Україна)

ks. Witold Jedynak – prof. nzw. dr hab., socjolog i teolog, dyrektor Instytutu Socjologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, kierownik Zakładu Polityki Społecznej i Pracy Socjalnej UR (Rzeszów, Polska)

Наталія Кінд-Войтюк – доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Уляна Клим'юк – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Наталія Коцан – професор Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Володимир Комар – доктор історичних наук, завідувач кафедру історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Оксана Краєвська – доцент Львівського національного університету (Львів, Україна)

Maciej Krotofil – doktor, adiunkt w Zakładzie Historii Wojskowej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Toruń, Polska)

Роман Кривонос – доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Олександр Кучик – доцент Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Адам Кульчицький – журналіст, філософ, теолог, соціолог, Інститут соціології – Університет Жешув (Жешув, Польща)

Алла Киридон – професор Київського славістичного університету (Київ, Україна)

Олександра Алісова – начальник відділу міжнародних зв'язків Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Олександр Маруценко – кандидат історичних наук, завідуючий кафедрою історіографії та джерелознавства ПНУ імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Михайло Нагорняк – професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Володимир Осадчий – професор Люблінського католицького університету Івана Павла II, директор Центру UCRAINICUM (Люблін, Польща)

Ірина Патлашинська – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Ігор Райкієвський – кандидат історичних наук, завідуючий кафедрою історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Marek Rawski – przedstawiciel Regionalnego Oddziału Międzynarodowej Organizacji ds. Współpracy i Rozwoju, pracownik Biura Poselskiego Posła do Parlamentu Europejskiego Elżbiety Łukacijewskiej (Rzeszów, Polska)

Waldemar Rezmer – prof. dr hab., kierownik Zakładu Historii Wojskowej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Doktor honoris causa Vytauto Didžiojo Universitetas (Uniwersytetu Witolda Wielkiego) w Kownie (Toruń, Polska)

Наталія Роїк – аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Олександра Сагайдак – доцент Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Петро Сардачук – професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Agnieszka Sawicz – doktor nauk humanistycznych, dziekan Wydziału Administracji i Nauk Społecznych w Wyższej Szkole Gospodarki Krajowej w Kutnie, analityk polityczny i dziennikarz dwutygodnika „Kurier Galicyjski” (Kutno, Polska)

Тетяна Слободян – викладач Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Aleksander Smoliński – dr hab., pracownik dydaktyczno-naukowy Zakładu Historii Wojskowej Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (Toruń, Polska)

Владислав Струтинський – доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)

Ігор Тодоров – професор Донецького національного університету (Донецьк, Україна)

Сергій Троян – професор Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (Рівне, Україна)

Алла Тимченко – аспірант Київського славістичного університету (Київ, Україна)

Микола Вітенко – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

SPIS TREŚCI

ЗМІСТ

Słowo wstępne	5
Igor Rajkivskiy <i>Взаємини українських і польських соціалістів у Другій Речі Посполитій: від конфронтації до пошуку порозуміння</i>	7
Микола Вітенко <i>Соціально-економічний аспект польсько-українських взаємин в Галичині (1902 – 1914 рр.)</i>	17
Наталія Кінд-Войтюк <i>Україно-польські відносини у галузі музейництва у Волинському воеводстві у 1920-х-1930-х роках</i>	27
Людмила Дрогомирецька <i>Розвиток українського кооперативного руху в Західній Україні в умовах національної політики Другої Речі Посполитої (1920-1939 рр.)</i>	35
Алла Тимченко <i>Радянський фактор в українсько-польському міжнаціональному конфлікті в Західній Україні (1939-1945 рр.)</i>	47
Уляна Клим'юк <i>Леґіони польський і український: порівняльний аспект</i>	53
Богдан Гудь <i>Україна – Польща: що було, що далі?</i>	63
Igor Ilyushin <i>Важке українсько-польське історичне минуле в матеріалах слідства польського інституту національної пам'яті</i>	71
Igor Todarov <i>Донецький вимір україно-польського співробітництва в контексті реалізації європейського покликання України</i>	83
Ryszard Białacki <i>Sytuacja ekonomiczna Ukrainy w latach 2001–2003</i>	91
Віра Бурдяк <i>Сусідні Україна та Польща в сучасних євроінтеграційних процесах</i>	97
Сергій Федуняк <i>Безпеківі аспекти українсько-польських відносин у контексті інтеграційних пошуків України</i>	107
Marek Rawski <i>Współpraca Polsko-Ukraińska w kontekście Partnerstwa Wschodniego</i>	119

Петро Федорчак <i>Освітні та наукові взаємини між вищими навчальними закладами України та Республіки Польща в 90-і роки ХХ – на початку ХХІ ст.</i>	121
Сергій Троян <i>«Теорії можливих історій»: українсько-польські відносини у вимірі політик пам'яті</i>	129
Наталія Антонюк, Оксана Краєвська <i>Сучасні українсько-польські відносини: євроінтеграційний контекст</i>	137
Михайло Нагорняк <i>Політичні трансформації в Польщі та в Україні: спільне та відмінне</i>	147
Алла Киридон <i>Українсько-польські відносини: «нова ера співпраці»?</i>	153
Наталія Коцан <i>Роль Інституту Польщі Волинського національного університету імені Лесі Українки у поглибленні українсько-польських відносин у галузі науки і освіти</i>	163
Владислав Струтинський <i>Формування польсько-українських відносин в контексті внутрішніх суспільно-політичних перемін та інтеграційних процесів на Європейському континенті</i>	167
Олександр Кучик <i>Еволюція механізмів українсько-польського стратегічного партнерства</i>	179
Микола Ґеник <i>Міжнаціональне примирення у діяльності незалежних України і Польщі</i>	185
Роман Кривонос <i>Німецько-польські відносини в європейській системі міжнародних відносин</i>	195
Тетяна Федорчак <i>Безпекова політика України та Польщі на сучасному етапі</i>	203
Олександра Алісова <i>Українсько-польські торговельно-економічні відносини та розвиток інвестиційної політики в українсько-польському прикордонні</i>	213
Тетяна Слободян <i>Україна та Польща напередодні місцевих виборів</i>	223
Ігор Гурак, Олександра Сагайдак <i>Україна та Польща: непростий шлях назустріч</i>	229

Анатолій Васюк <i>Сучасні українсько-польські відносини: гуманітарно-культурний вимір</i>	239
Ірина Патлашинська <i>Українсько-польське співробітництво у сфері миротворчої діяльності</i>	247
Петро Сардачук, Олександра Сагайдак <i>Проблеми української громади в Польщі після Другої світової війни (1944 – 1956 рр.)</i>	253
Олександр Марущенко, Федір Костишин <i>Сучасна вітчизняна історіографія українсько-польських відносин у роки Другої світової війни: волинський контекст</i>	271
Adam Kulczycki <i>Ukraina na drodze do demokracji</i>	285
Володимир Осадчий <i>Finis Academia: Польсько-Український Університет між геополітикою і аферою</i>	305
Agnieszka Sawicz <i>„Reset to za mało”</i>	313
Наталя Роїк <i>Українсько-польське транскордонне співробітництво: вибрані аспекти</i>	321
Varia	329
Роман Чорненький <i>Переписи населення 1921 і 1931 рр., у Станіславівському воеводстві: умови, проведення та результати</i>	331
Oleg Boryniak <i>Rola i znaczenie gazety „Nasza Niwa” w białoruskim odrodzeniu narodowym</i>	339
Aleksander Smoliński <i>Dezerceje z Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej na Ukrainie podczas wojny domowej w Rosji w latach 1918-1922</i>	345
Włodimir Komar <i>Ukraina i Ukraińcy w polityce prometeizmu Polski w latach 1921–1939</i>	383
Waldemar Rezmer <i>Symon Petlura w historiografii polskiej. Postulaty badawcze</i>	391

Spis treści

Maciej Krotofil	
<i>Okiem polskiego historyka – walki o niepodległość Ukrainy (1918-1921)</i>	
<i>w polskiej historiografii</i>	405
Вітольд Єдинак	
<i>Церква і потреба евангелізації сучасного світу.</i>	
<i>Оцінка актульної ситуації</i>	413
Informacje o autorach	
Відомості про авторів.....	421

